ॐ ह्रीँ अर्हं नमः

ધર્મ સાધના

લેખક

પૂ. મુનિરાજ શ્રી કુન્દકુન્દવિજયજી મહારાજ.

સં ૨૦૧૭] આવૃત્તિ પહેલી [વી. સં ૨૪૮૭

પ્રકાશક -
શ્રુતજ્ઞાન અમીધારા જ્ઞાનમંદિર
બેડા (રાજસ્થાન).

મૂલ્ય સાડા ત્રણ રૂપીયા

મુદ્રક
શેઠ કીરચંદ જમનાદાસ
શ્રી જશવંતસિંહજી પ્રિ. વર્કસ
બાલાજી ઠોર (સૌરાષ્ટ્ર)

ॐ ह्रीं अर्हं
नमो अरिहंताण.

પ્રસ્તાવના.

જીવનમા 'ધર્મસાધના' કરવી એ માનવનુ એક મુખ્ય અને શ્રેઠ કર્તવ્ય છે માનવ માટે એનાથી ઉચુ કર્તવ્ય બીજુ કોઈ નથી. માનવ ભવજ એક એવો ભવ છે કે જેમા ધર્મસાધનાને જીવનમા ઉતારી શકાય છે અને ક્રમે ક્રમે તેને પરાકાષ્ટાએ પણ પહોચાડી શકાય છે એ દષ્ટિએ જ શાસ્ત્રોમા અન્ય ભવો કરતા માનવ ભવને સૌથી શ્રેષ્ઠ ભવ તરીકે ગણાવ્યો છે

અનત પુણ્યરાશિ એકત્ર થયા પછી કદાચિત કવચિત માનવ જન્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એમા પણ ઉત્તમ ક્ષેત્રાદિની સામગ્રી પૂર્વકનો જન્મ તો એથી પણ અતિ અતિ દુર્લભ મનાયો છે આવો અતિશય દુર્લભ માનવ જન્મ પામીને મનુષ્ય, કેવળ દુખ અને દુર્ગતિના કારણભૂત અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થમા જ આસક્ત બની તેને હારી ન જાય અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિ અને સામગ્રી અનુસાર ધર્મસાધના કરી ચતુર્થ પુરૂષાર્થરૂપ મોક્ષની નજીક પહોચનો જાય, તે માટે પૂર્વના કરૂણાવત અને જ્ઞાની મહાપુરુ-

યોએ ભિન્નભિન્ન કક્ષાના જીવો સુખપૂર્વક આચરી શકે તેવા અનેક પ્રકારના ઉપાયો બતાવ્યા છે એ ઉપાયો જેમા સગૃહીત થયેલા છે, તેને ધર્મશાસ્ત્રો તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે જૈન સાહિત્યમા એવા અનેક શાસ્ત્રો છે, તેમા આગમ શાસ્ત્રો મુખ્ય છે અતિ નિપુણ મતિવાલા પવિત્ર પુરૂષોજ સીધા આગમ સાગરમા પ્રવેશ કરી શકે છે પરતુ દરેક જીવોની પ્રજ્ઞા અને સત્ત્વ એક સરખુ હોતુ નથી અને તેથી અનત સૂક્ષ્મ અર્થોથી અને અનેક અપેક્ષાઓથી ભરપુર આગમ શાસ્ત્રોમા દરેકનો પ્રવેશ થઇ શકતો નથી તેવા જીવો પણ **ધર્મ-સાધનાથી** સાવ વચિત ન રહી જાય એટલા માટે આગમ શાસ્ત્રોમા પ્રવેશ કરવા માટે દ્વાર સમાન આગમ શાસ્ત્રોને અનુસરનારા બીજા પણ અનેક ગ્રન્થો દેશકાળને જાણવામા ચતુર એવા ઉપકારી મહાપુરૂષો રચે છે એવા ગ્રન્થકારોમા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી, કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ આચાર્યશ્રી હેમચદ્રસૂરીશ્વરજી, મહોપાધ્યાયશ્રી યશો વિજયજી આદિ મહાપુરૂષો આપણા માટે પરમ ઉપકારી છે

આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીના ગ્રન્થોનુ અવગાહન, ધર્મ વિષયક અડોલતા પ્રાપ્ત થવામા પરમ સહાયક છે એક વખત ડામાડોળ દશામા મૂકાઈ ગયેલા સિદ્ધર્ષિ જેવા પ્રતિભા સપન્ન આત્માને પણ જૈન શાસન પ્રત્યે અડોલતા પ્રાપ્ત થઇ, તેમા આ આચાર્યવર્યના વચનોનો પ્રભાવ હતો જેના પ્રતાપે જૈન સમાજને એક મહાન શાસન પ્રભાવક પુરૂષરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ અને વિદ્વાનોને પણ આશ્ચર્યમા

ગરકાવ કરી નાખે તેવા ઉપમિતભવપ્રપચાકથા આદિ મહાન ગ્રન્થોની જગતને પ્રાપ્તિ થઈ

બીજી રીતે વિચારીએ તો એમ પણ કહી શકાય કે તેઓશ્રીના ગ્રન્થોનુ અવગાહન ચારિત્રને પ્રાણુવત બનાવે છે. ભાવના એ ચરિત્રનો પ્રાણ છે એ ભાવનાનો ક્રિયાની સાથે સુમેળ થાય તો જ ક્રિયા પ્રાણુવત બને, એ વાતને તેઓ શ્રીના ગ્રન્થોમા અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિ પૂર્વક સમજાવવા માટે અથાગ પ્રયત્ન થયો છે. એમના ગ્રન્થોનુ મનન પૂર્વક અવગાહન કરનાર સુપાત્ર આત્મા ધીમે ધીમે વધુને વધુ સ્થિરપ્રજ્ઞાનો અનુભવ કરનારો અને મધ્યસ્થ પરિણતિ ભજનારો બને છે

જેમણે પોતાના તથાભવ્યત્વને શીઘ્ર પકાવવુ હોય અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા પોતામા જલ્દી પ્રગટાવવી હોય, તથા જેમને કર્મના સબધમા આપવાની જીવની મૂળભૂત યોગ્યતાનો મૂળથીજ નાશ કરવાની પ્રબળ ઈચ્છા પ્રગટી હોય, તેમને પૂ આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીના ગ્રન્થોનુ મનન પૂર્વક અધ્યયન અને અનુભાવન પરમ સહાયક બને છે

આચાર્યશ્રી હેમચદ્રસૂરીશ્વરજીના ગ્રન્થોનુ અવગાહન, જીવમા રહેલ ધર્મ વિષયક મૂઢતા ટાળી દે છે દુનિયામા એવા અનેક માણસો જોવા મળે છે, કે જેઓએ બાહ્ય જગતના બારીકમા બારીક પ્રશ્નોમા પણ અત્યત ઉંડા ઉતરીને

સર્વાંગ પ્રવીણતા મેળવી હોય છે, એવા પ્રવીણ ગણાતા માણસો પણ સત્-અસત્‌ના વિષયમા, ધર્મ-અધર્મના વિષયમા, પુણ્ય-પાપના વિષયમા આલોક-પરલોકના હિતા-હિતના વિષયમા તથા યોગ અને અધ્યાત્મના વિષયમા તદ્દન મૂઢ અજ્ઞાન-અબોધ દશા અનુભવતા હોય છે આત્માને અત્યત લાભ કરનારી અને અત્યત આવશ્યક વસ્તુઓમા પણ માનવ બેદરકાર બને છે, એ માનવ પ્રકૃતિમા રહેલ એક મહાન નબળાઇ છે માનવ પ્રકૃતિની આ નબળાઇને અને તે નબળાઇને દૂર કરવાના ઉપાયને આચાર્યશ્રી સારી રીતે સમજી શકયા હતા, તેથીજ તેમનો ઉપદેશ સફળ નીવડયો છે

અનાદિ કાળથી આત્મામા અત્યત ઉંડે ઉતરી ગયેલા અવિદ્યા, કુવાસના, કુસગતિ, પ્રમાદશીલતા અને મિથ્યાત્વના અતિ કુટિલ કટકોનો ઉદ્ધાર કરવો એ કાર્ય સાવ સહેલુ નથી, તો પણ આચાર્યશ્રી હેમચદ્રસૂરીશ્વરજીએ એ કટકોના ઉદ્ધાર માટે એવા તિક્ષ્ણ અને ઉંડા ઉપદેશરૂપી ચીપીયા બનાવ્યા છે, કે તેમના ગ્રન્થોનુ પ્રતિદિન અધ્યયન કરનાર આત્મા, પોતામા ઉંડામા ઉંડા ઉતરી ગયેલા અને કુટિલમા કુટિલ કર્મ કટકોનો ઉધ્ધાર કરવા સમર્થ બની શકે છે આત્મામા અનાદિ કાળથી જામી ગયેલ મિથ્યાત્વરૂપી મળ એમના ઉપદેશરૂપી જલથી ધોવાઇ જાય છે અને પરિણામે સત્ અસત્‌ના વિષયમા જીવની આ મ હિતકર તત્ત્વોના વિષયમા મૂઢતા અને અજ્ઞાનતા ટળી જાય છે મિથ્યાત્વ વિષને ઉતારવા માટે પ્રભુ શ્રી હેમચદ્રાચાર્યના વચનો એક અજોડ જડીબુટ્ટી સમાન છે

"પ્રભુનો ધર્મ ન મળે તો હુ ચક્રવર્તિપણુ પણ ન ઇચ્છુ અને પ્રભુનો ધર્મ મળતો હોય તો મને રકપણુ પણ ભલે હો" મહારાજા કુમારપાલે આવી અમૃતતા પ્રાપ્ત કરી હતી, તેમા મુખ્ય કારણ આચાર્યશ્રી હેમચદ્રસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશની એમના જીવન ઉપર થયેલી અસર હતી અને તેના પ્રભાવે તેમણે કલિકાળમા પણ ધર્મનુ સામ્રાજ્ય એક છત્રી બનાવ્યુ હતુ

પૂ આચાર્યશ્રીની સાહિત્ય સેવા અજોડ અને અનુપમ છે તેઓશ્રીના ગ્રથોનુ અધ્યયન જ્ઞાન પ્રકાશને સર્વાંગ તેજસ્વી બનાવે છે સાહિત્યના ક્ષેત્રમા જીવન વિકાસમા જે જે પદાર્થો અત્યત ઉપયોગી છે, તે તમામ વિષયોનુ તેઓશ્રીએ ઉંડાણથી ખેડાણ કર્યું છે આજે એમના ગ્રન્થોનુ અધ્યયન જગત ભરના વિદ્વાનોને એક પરમ આશીર્વાદરૂપ બની રહ્યું છે

જૈન સઘમા વર્તમાનમા જે કોઈ વિદ્વાન કે ગ્રન્થકાર, લેખક કે ચિતક, વ્યાખ્યાનકાર શિક્ષક કે વિચારક હશે, તેમણે પોત પોતાના વિષયમા પ્રવીણતા મેળવી હશે અને પ્રગતિ કરી હશે તેમા મુખ્ય ફાળો આચાર્યશ્રીના રચેલા ગ્રન્થ અધ્યયનનો હશે, એટલુ જ નહિ પણ એમના ગ્રન્થ નિર્માણ પછી આજ સુધી જૈન સમાજમા સેકડો વર્ષોથી ભૂતકાળમા પણ જે વિદ્વાનો યોગીઓ કે આધ્યાત્મિક પુરૂષો થયા છે, તે તમામ મહાપુરૂષોએ પણ પોતાના તે તે વિષયમા તેમણે પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી હતી તેમા શ્રી હેમચદ્રા

ચાર્યશ્રીએ ગુરૂ તરીકેનુ સ્થાન મેળવ્યુ છે તેમણે વ્યાકરણ કાવ્ય, કોષ, ન્યાય ચારિત્ર, યોગ, ભક્તિ, સાહિત્ય, છદ કે અલકાર કોઈ પણ વિષય જતો કર્યો નથી. એમની પ્રતિભા સાર્વત્રિક હતી અને એથી જ એમના સાહિત્યનુ અવગાહન મનુષ્યોના જ્ઞાન પ્રકાશને સર્વાગ બનાવે છે.

પૂ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થોનુ અધ્યયન કરનાર આત્મા, મહાપુરુષોના ભિન્ન ભિન્ન મહાશયોને સપૂર્ણ ન્યાય આપી શકવાને સમર્થ બને છે તેમજ આગમ, યોગ, અધ્યાત્મ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ તમામ માર્ગોને યથાસ્થાને યોજવાનુ બળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે દરેક સદ્વસ્તુ પોત-પોતાના સ્થાને સમાન બળવાન છે, એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ પણ આપણને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના વચનો વડે સહેલાઈથી થઈ શકે છે

પાત્રતા, ગુરૂકૃપા અને પ્રતિભા રૂપ ત્રિવેણી સગમથી તેઓશ્રી શાસ્ત્રના પારને પામી શકયા હતા અને શાસ્ત્રના ગુહ્યતમ ભાવોને સમજી, જીવનમા પચાવી, ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓ દ્વારા તેને આલેખી પણ શકયા હતા એમની શૈલીમા અનેકાતવાદ તરવરે છે જેઓ પૂર્વપુરૂષોના અમુક અમુક વચનોને અમુક અમુક અપેક્ષાએ જ પકડી એકાત ખેચતાણ કરે છે, તેમને તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમા લોકોત્તર અનેકાત નીતિ સમજાવી છે તેઓશ્રીએ એક સ્થળે ફરમાવ્યુ છે કે—

'એક વચન ઝાલીને ઠારે, બીજા લૌકિક નીતિ,
સકલ વચન નિજ ઠામે જોડે, તે લોકોત્તર નીતિ'

ઉપાધ્યાયજીએ જે જે ગ્રંથો રચ્યા છે, તે ગ્રન્થ રચનાની પાછળ તેઓશ્રીનો પ્રધાન આશય 'ભવિષ્યના મુમુક્ષુ જીવોને આરાધનાનો માર્ગ સરળ બને' એજ પ્રતીત થાય છે

એમના વચનોમા અનેક સ્થળે પૂર્વ પુરૂષોના વચનોનો સમન્વય અને અને સુમેળ સધાયેલો છે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓથી અને ભિન્ન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી પૂર્વ પુરૂષોએ જે વચનો ઉચાર્યા છે, તેને યથાસ્થાને કેમ યોજવા અને તેમને ન્યાય કેમ આપવો એજ જાણે એમનુ જીવનવ્રત ન હોય ! એમ જણાય છે આવી ન્યાયવૃત્તિ પૂર્વકની મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ સર્વ કાલમા જરૂરી છે જ, છતા વર્તમાન દુષમકાળમા એ દૃષ્ટિ અમૃત કરતા પણ અધિક મૂલ્યવાન છે તેથી મિથ્યાત્વ વિષ દૂર થઈ જાય છે અને આતરતાપો આપોઆપ શમી જાય છે તેમના વચનો આધુનિક જીવોની શ્રદ્ધા શુદ્ધિ દૃઢ કરે છે એમના સાહિત્ય સર્જન પછી ઇતિ હાસ તપાસવામા આવે તો સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે કે જૈન સઘમા અનેક તેજસ્વી સાધક પુરુષો એમના વચનના આધારે સત્યમાર્ગનો સ્વીકાર કરનારા બન્યા છે આજના વિષમ કાળમા પણ જૈન સઘમા આજે જે કઈ એકવાક્યતા દેખાય છે અથવા જે કઈ (નિજવત્તા દેખાય છે, તેમા

એમના વિવિધ ભાષાઓમા તલસ્પર્શી વિશાળ સાહિત્ય સર્જનનો ઘણો મોટો ફાળો છે **'વાણી વાચક જશતણી, કોઈ નયે ન અધુરી રે'** એ પકિત સાભળતા જ એમની સર્વનય સાપેક્ષ દષ્ટિ પ્રત્યે અતઃકરણમા બહુમાન જાગ્યા સિવાય રહેતુ નથી આજના જીવો ઉપર તેઓશ્રીનો ઉપકાર અમીમ છે

હવે અહી પ્રસગોપાત સર્વ પ્રકારની **ધર્મસાધનામા** મૂલરૂપ આગમ શાસ્ત્રો સબધી થોડો વિચાર કરીએ

આગમ શાસ્ત્રોનુ અવગાહન, મુમુક્ષુ આત્માઓમા તીવ્ર મોક્ષાભિલાષ અને તેના કાર્યરૂપ માધ્યસ્થ્યભાવને અર્થાત સર્વ જીવોની સાથે આત્મસમદર્શિત્વના ભાવને પરાકાષ્ટાએ પહોચાડે છે

આગમ એ શ્રી વીરવિભુની સાક્ષાત વાણી છે એ વાણીમા અદ્ભૂત પરાક્રમ છે કેસરીસિહની ગર્જના છે નિસત્ત્વ જીવરૂપી મૃગલાઓ તેને સાભળી શકતા નથી એમને માટે એ વાણી ત્રાસજનક બને છે વાણીમા વક્તાનો પ્રભાવ ઉતરે છે બોલનાર વક્તા જેટલો પ્રભાવયુક્ત હોય છે, એટલો પ્રભાવ તેની વાણીમા ઉતરે છે બીજી રીતે કહેવુ હોય તો શ્રી વીરવિભુની આગમ વાણી એ સિહણનુ દૂધ છે અથવા ચક્રવર્તીનુ ભોજન છે તેને ટકાવવા અને પચાવવા માટે પાત્ર પણ સોનાનુ અથવા ચક્રવર્તીનુ જોઇએ અર્થાત્ જીવનમા પાત્રતા સપૂર્ણ જોઇએ એવા પાત્ર જીવો

જ્યારે આગમ વચનનુ પાન કર છે, ત્યારે તેમનુ જીવ વીર્ય એકદમ ઉલ્લસિત બની જાય છે એવા પરમ સત્વશાલી જીવોમા જગતના તમામ જીવોની સાથે આત્મસમદર્શિત્વ ભાવ પરાકાષ્ટાએ પહોચે છે

ધર્મરૂચિ અણગારે કીડીઓના જીવોની કિંમત પોતાના આત્માથી અધિક આકી હતી અને મેતારજ ઋષિએ એક ક્રૌચ પક્ષીના જીવની કિમત પોતાના આત્મા કરતા પણ અધિક આકી હતી આત્મસમર્શિત્વ ભાવની આ પરાકાષ્ટા છે આવુ પરાક્રમ પ્રગટ થવુ એ હૃદયમા થયેલ આગમ વચનના પરિપાકનુ ફલ છે

મેઘકુમાર, ધન્નાજી અને શાલીભદ્ર વિગેરે મુનિવરોમા આરાધના રૂપી પતાકાને અણુનમ રાખવાનુ અદ્ભૂત સામર્થ્ય ઉલ્લસિત થયુ હતુ તેમા વીરવિભુની વાણી સાક્ષાત કારણ ભૂત હતી.

આગમ શાસ્ત્રોનુ ઉંડાણથી અવગાહન અને તેનુ હૃદયમા પરિણમન આરાધના રૂપી વિજયપતાકાને અણુનમ રાખવાનુ જીવનુ શ્રેષ્ઠ સત્વ-પરાક્રમ પ્રગટાવે છે

સર્વજીવોની સાથે આત્મસમદર્શિત્વનો માત્ર-ભાવજ નહિ પણ તેને વાણી અને કાયાથી અમલમા મૂકવાની સગીન પ્રક્રિયા આગમ શાસ્ત્રમા આલેખાઈ છે તેના પ્રતાપે આજે પણ અનેક આત્માઓ પોતાની શકિત અનુસાર, એને

જીવનમા જીવી પણ રહ્યા છે સર્વ જીવોની સાથે આત્મ સમદર્શિત્વનો ભાવ ભગવાનના હૃદયમા કેટલો પરાકાષ્ટાએ પહોચ્યો હશે, કે જેના પ્રભાવે સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ જીવોની સાથે પણ આત્મસમદર્શિત્વ ભાવને વ્યાપકરૂપે આચારમા ગૂથી શકાય તેનો સઘ પ્રભુએ સ્થાપિત કર્યો ભગવાનના શાસનમા સામાયિક એ ધર્મનુ પ્રધાન અગ મનાયુ છે, અને એ સામાયિક એટલે જગતના તમામ જીવોની સાથે મન, વચન અને કાયાથી આત્મસમદર્શિત્વનો ભાવ અને તેનો અમલ આ પ્રમાણે જેટલો વખત જીવ સામાયિકમા રહે છે તેટલો વખત તેનો ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની આરાધનામા પસાર થાય છે સર્વ જીવોની સાથે આત્મસમદર્શિત્વનો ભાવ જેમા છે તેવા બે ઘડી પર્યન્તના માન એક સામાયિકની કિંમત ત્રણ ભુવનના સમગ્ર બાહ્ય ઐશ્વર્યથી પણ આકી શકાતી નથી પ્રભુના ધર્મમા પ્રતિક્રમણ કે પૌષધ સામાયિક કે દેશાવગાશિક દેશ વિરતિ કે સર્વવિરતિ એ બધુ આત્મસમદર્શિત્વ ભાવને અમલમા મૂકવાના જ નકકર અને વ્યવહારુ પ્રયોગોરૂપ છે તે સામાયિક આદિ ભાવોને વધુ ને વધુ તીવ્ર બનાવવા માટે સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ વિચારો પ્રભુના આગમમા મળે છે અને એ ભાવો જ પ્રભુના આગમરૂપ તેજસ્વી મણીની નિર્મલ કાંતિ છે પ્રભુનુ શાસન પાચમા આરાના અત સુધી ટકવાનુ છે એમા પણ પ્રધાન હેતુ આત્મસમદર્શિત્વનો ભાવ છે જગતના તમામ જીવોની સાથે અભેદદર્શિત્વ ભાવને ધારણ કરનારા જીવો જ્યા સુધી

જગતમા રહેનારા છે ત્યા સુધી પ્રભુનુ શાસન અખંડિત રહેવાનુ છે વસ્તુનો ટકાવ એના સાચા કારણોને આધારે હોય છે પ્રભુનુ શાસન પણ એક વસ્તુ છે અને એના ટકાવમા મૂલભૂત વસ્તુ કોઈ હોય તો તે જગતના તમામ જીવોની સાથે આત્મસમદર્શિત્વનો ભાવ છે. બીજા તમામ ધર્માનુષ્ઠાનની જન્મભૂમિ પણ તે ભાવ છે ક્રિયાવાદી શુક્લ પક્ષિક કહેવાય તેનુ પણ રહસ્ય એ છે કે ક્રિયામા આત્મસમદર્શિત્વ ભાવનો અમલ છે જેના મૂલમા આત્મ સમદર્શિત્વનો ભાવ છે, તે ક્રિયાનો અમલ જેમ જેમ વધતો જાય છે, તેમ તેમ જીવનુ શુક્લપણુ-શુદ્ધપણુ વધારે ને વધારે સતેજ બનતુ જાય છે

હવે આપણા મૂલ વિષય ઉપર આવીએ. આ આગમ ગ્રન્થોને સમજવાનો અને પચાવવાનો સહેલો અને અમોઘ ઉપાય ઉપરોક્ત ત્રણ મહાપુરૂષોના ગ્રન્થોનુ જીવનભર અવગાહન કર્યા કરવુ તે છે આજના કાલમા જન્મેલા જીવો કદાચિત સજોગવશાત વિશેષ કાઇ ન કરી શકે તો પણ અતઃકરણની સચ્ચાઇ પૂર્વક પોતાનુ સમગ્ર જીવન આ ત્રણ મહાપુરૂષોના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવામા ગાળે અને તેમના સત્ય વચનોને ન્યાય આપવા માટે જે પોતાના અતઃકરણને સદા તત્પર રાખે અને શક્ય રીતે જીવનમા ઉતારે તો તેવા પાત્ર જીવોમા મિથ્યાત્વમય, અજ્ઞાન અધકાર અને અવિરતિનો મેલ

વિના રહેશે નહિ અને ક્રમશ સાચી શ્રદ્ધા, સાચુ જ્ઞાન અને સાચુ આચરણ તેનામા આવ્યા વિના રહેશે નહિ

પ્રસ્તુત **'ધર્મસાધના'** પુસ્તક તૈયાર થયુ છે, તેના મૂળમા એ ત્રણ મહાપુરૂષોના ગ્રન્થોનો પ્રભાવ છે એ મહા પુરૂષોના વચનો એમા ગુથાયેલા છે, અને મુખ્યત્વે શ્રી હેમચદ્રાચાર્યના યોગશાસ્ત્રના પદાર્થોનો વિશેષ સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે

શાસ્ત્રકારો કરૂણા બુધ્ધિથી ધર્મગ્રન્થો રચે છે અને તેમા કર્મરોગ નિવારણના ઔષધો બતાવવામા આવે છે ધર્મના તમામ પ્રકારો વાસ્તવિક રીતે જુદા જુદા કર્મરોગ નિવારણના ઔષધરૂપે છે કર્મરોગના જેટલા પ્રકારો છે, તેના નિવારણ માટેના ઉપાયો પણ તેટલાજ છે, પરતુ તેનુ સક્ષિપ્તમા વર્ગીકરણ કરવુ હોય તો તેનો નીચેની પાચ બાબતોમા સમાવેશ થઈ શકે છે (૧) આચાર શુદ્ધિ, (૨) વિચાર શુદ્ધિ, (૩) યોગ શુદ્ધિ, (૪) અધ્યાત્મ શુદ્ધિ અને (૫) મત્ર શુદ્ધિ

યોગ શાસ્ત્ર ગ્રન્થમા એ પાચે વસ્તુઓનો કેવી સુંદર રીતે સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે તે અહી વિચારીએ

(૧) આચારશુદ્ધિ. આત્મકલ્યાણના માર્ગમા આચાર શુદ્ધિ એ સૌથી પ્રથમ ધર્મ છે જેઓ આચાર શુદ્ધિની કાળજી રાખ્યા વિના જ કલ્યાણ માર્ગની ઈચ્છા કરે છે, તેઓ પગ વગરજ ભયકર અટવીનુ ઉલ્લઘન કરવાની

ઇચ્છા કરે છે જે સ્થૂલ આચારોને સુધારવા સમર્થ બની શકતો નથી તે વિચારસ્વરૂપ સૂક્ષ્મ વસ્તુને સુધારવા માટે સમર્થ બની શકતો નથી વિચાર એ આચરનુ સૂક્ષ્મ અગ છે જે નાની ખાડીને તરી શકે નહિ તે મોટા મહાસાગર શી રીતે તરી શકે ? તેથી આચારની શુદ્ધિ એ ધર્મમાર્ગમા પ્રથમ સ્થાન છે આચાર શુદ્ધિ માટે મગીન, સચોટ અને નિર્ભેળ ઉપદેશ યોગશાસ્ત્રમા મળી શકે છે જે શાસ્ત્રોમા ધર્મના નામે પચેન્દ્રિય પ્રાણીઓની હિંસા અને આચારના નામે જ્યા જ્યા અનુચિત વિધાનો અને એ વિધાનોને આધારે અનુચિત આચરણો થઇ રહેલ છે તેમને આચાર્યશ્રીએ કડક શબ્દોમા દિગ્દર્શન આપી છે તેઓશ્રીના એ કડક શબ્દોમા પણ ભાવદયા તરવરે છે કારણ કે એ દ્વારા અનેક ભદ્રિક અને જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોને તેઓશ્રીએ સ્વાર્થાંધ મનુષ્યોની ધર્મના નામે ઉભી કરવામા આવતી ભ્રમજાળમાથી છોડાવી તેમને ઉન્માર્ગમા જતા અટકાવી સન્માર્ગમા સ્થાપી ઉચ્ચગતિના અધિકારી બનાવ્યા છે વ્યવહાર શુદ્ધિનુ મૂળ ઔચિત્ય પૂર્વકનુ પવિત્ર આચરણ છે મુમુક્ષુ આત્મા કોઇપણ વિષયમા પોતાની ભૂમિકાને પ્રાપ્ત કર્તવ્યરૂપ ઔચિત્યને ક્યાય ન ચૂકે તે માટે આચાર્યશ્રીએ યોગશાસ્ત્રમા ખૂબ જ તકેદારી રાખી છે કારણ કે ઔચિત્ય આચરણ પૂર્વકની શાન્યમા જે શુભ પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે જ જીવને સર્વથા વિશુદ્ધ બનાવવા સમર્થ બને છે

માર્ગાનુસારિતાના ગુણોથી માડી આત્મવિકાસના અત પર્યન્તનો શુદ્ધ આચાર યોગશાસ્ત્રમા સગૃહીત થયેલો છે યોગશાસ્ત્રનો ઘણોખરો વિભાગ આચાર શુદ્ધિ અને વ્યવહાર શુદ્ધિના ઉપદેશમા રોકાયેલો છે કારણ કે આચાર શુદ્ધિ અને વ્યવહાર શુદ્ધિ એ ધર્મ સાધનારૂપી મહેલનો મજબૂત પાયો છે તે પાયા વિનાની કે કાચા પાયા ઉપરની ધર્મ ઇમારત સુદૃઢ અને સુસ્થિર ટકી શકે નહિ.

આત્મા વિકાસનો સાચો અર્થી આત્મવિકાસના કોઈ પણ વિષયમા જેટલુ માર્ગદર્શન ઇચ્છે, તે તમામ યોગશાસ્ત્ર માથી મેળવી શકે, એવો એ સર્વાગ સપૂર્ણ ગ્રન્થ છે, છતા એમા ખૂબી એ છે કે તેમા નિરર્થક વિસ્તાર બીલકુલ નથી, અને તેની રચના પણ ઘણી જ સરળ અને સુબોધ છે શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ કથિત આચાર માર્ગ શુ છે તેને સ્પષ્ટપણે જાણવા માટે જીવનમા એકવાર ગુરુમુખથી આ ગ્રન્થને તેના વિવરણ સહિત વિધિપૂર્વક સાભળવો જરૂરી છે ચાતુર્માસમ એ ગ્રન્થ સઘ સમક્ષ વચાય તે માટે પણ યોજના કરવી જોઇએ ગુરુમુખથી વિનયપૂર્વક યોગશાસ્ત્ર ગ્રન્થનુ સાગોપાગ શ્રવણ કરવુ એ પણ માનવ જન્મનો એક મહાન લહાવો છે જીવન જીવવા માટે પ્રયોજનભૂત જેટલુ જ્ઞાન, જેટલી ક્રિય અને જેટલા સાધનો જોઇએ તે તમામનો સગ્રહ તેમા છે એટલુ જ નહિ પણ તેના રચયિતા મહાપ્રતિભાસપન્ન મહા પુરુષ હોવાથી તે ગ્રન્થને એકવાર બરાબર સ્થિર કર્યા પછી

એમજ લાગશે કે બીજા ગ્રન્થોમા પણ જે કાંઈ આત્મહિતકર હકીકત છે તે જાણે એનો જ વિસ્તાર ન હોય! જેમ જેમ એનુ પરિશીલન વધતુ જાય, તેમ તેમ તેમાથી નવુ નવુ મળ્યા જ કરે. એના એક એક પ્રકરણ કે કોઇ કોઇ તો એકાદ શ્લોકમા પણ એટલો બધો ભાવાર્થ રહેલો છે કે તેનુ જો વિવરણ કરવામા આવે તો એક મહાન ગ્રન્થ બની જાય એવી રીતે સક્ષેપમા ઉપદેશનો સગ્રહ કરવામા આચાર્યશ્રીએ અપૂર્વ કુશલતા બતાવી છે ધર્મસાધના નામના આ પુસ્તકમા તેમાથી સાધકને ઉપયોગી વિષયો રજુ કરવામા આવ્યા છે.

(૨) વિચારશુદ્ધિ. યોગશાસ્ત્રમા આચાર શુદ્ધિની સાથે વિચાર શુદ્ધિનો પણ સુદર સુમેળ સધાયો છે આચાર્યશ્રીના વિશાળ સાહિત્યમા શ્રી તીર્થકરોના મુખથી જે ધર્મ દેશનાઓ જુદે જુદે સ્થળે અપાઇ છે, મોટાભાગે તેનો જ સગ્રહ યોગશાસ્ત્રમા છે. તેમા બધા સદ્‌વિચારોનો સમાવેશ થઇ જાય છે, તેને મનનપૂર્વક વાચવાથી મનુષ્યના વિચારો દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે ઉદાર, સ્થિર, અને સૂક્ષ્મ બનતા જાય છે મહારાજા કુમારપાલ પ્રતિદિન યોગશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા, એના પરિણામે તેમનામા આચારશુદ્ધિની સાથે વિચારશુદ્ધિ પણ અદ્વિતીય પ્રગટી હતી. વિચારશુદ્ધિનુ મૂલ અનેકાન્ત દષ્ટિ છે સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ મહાપુરુષો અનેકાન્તદષ્ટિને વરેલા હોય છે, તેથી તેમના વચનોમા હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબધ એમ સર્વ રીતિએ વિચારશુદ્ધિ

જળવાઈ રહે છે વિચારશુદ્ધિ માટે યોગશાસ્ત્રના આંતરશ્લોકો ખાસ મનન પૂર્વક વાચવા લાયક છે એથી સ્પષ્ટ જણાશે કે યોગશાસ્ત્રમા આચારની સાથે વિચારશુદ્ધિની પણ ખુબજ ચીવટ રાખવામા આવી છે તેમાથી સાધકને યોગ્ય જરૂરી હકીકત આ પુસ્તકમા જુદા જુદા સ્થળે રજુ કરવામા આવેલ છે

(૩) યોગશુદ્ધિ. યોગ શુદ્ધિ એ તો આ યોગશાસ્ત્રનો મુખ્ય વિષય છે આખા યોગશાસ્ત્રનો ક્રમ પણ યોગના આઠ અગો પ્રમાણે રચાયો છે આચાર્યશ્રીનુ યોગશાસ્ત્ર જોતા એમ લાગે છે કે જગતભરના યોગ વિષયક બધા જ ગ્રન્થો જાણે પોતે પી ગયા ન હોય ! અને જાણે એ અમૃતપાનથી તૃપ્ત થઈ તેના સારરૂપ અમૃતના ઉદ્‌ગારોની પરપરાઓ તેઓશ્રીએ પોતાના યોગશાસ્ત્રમા ગુથી લીધી છે

યોગશાસ્ત્ર ગ્રન્થ આચાર્યશ્રીએ કુમારપાલ રાજાની પ્રાર્થનાથી રચ્યો છે કુમારપાલ ભૂપાલનુ તરૂણ જીવન અનેક સકટોમા પસાર થયુ હતુ તે વખતે અનેક દેશોમા તેમને ભમવુ પડ્યુ હતુ, અને વિવિધ પ્રકારના યોગીઓના સમાગમમા પણ તેઓ આવ્યા હતા પચાસ વર્ષની મોટી ઉંમરે તેઓ ગાદીએ આવ્યા હતા યોગ શાસ્ત્રની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવા યોગી સમ્રાટ હેમચદ્રાચાર્યના ઉપદેશને તેઓ ઝીલવા લાગ્યા, એ જિજ્ઞાસુ રાજાની ઇચ્છા સતોષવા માટે આચાર્યશ્રીએ યોગશાસ્ત્રની રચના કરી હતી, એ વાતને આચાર્યશ્રીએ અતિમ શ્લોકમા જણાવી છે

એ શ્લોકના વિવરણમા તેઓશ્રી જણાવે છે કે કુમારપાલને યોગની ઉપાસના પ્રિય હતી. તેમણે અન્ય યોગ શાસ્ત્રો જોયા હતા આ કારણથી તેને બધા યોગશાસ્ત્રોથી વિલક્ષણ એવુ યોગશાસ્ત્ર સાભળવાની ઇચ્છા હતી આ રીતે કુમારપાલ મહારાજા આ ગ્રન્થની રચનામા કારણભૂત હતા, તો પણ આખોય ગ્રન્થ સર્વ મુમુક્ષુઓને લાભકારક થાય તેવી રીતે આચાર્યશ્રીએ રચ્યો છે અને એ હેતુને સિધ્ધ કરવા અનેક દષ્ટાતોથી રોચક અને ભાષામા સરલ એવી વિસ્તૃત વૃત્તિ–વિવરણ પણ તેઓશ્રીએ રચેલ છે યોગશાસ્ત્રમા યમ-નિયમ આદિ યોગના આઠ અગોનો ક્રમસર સમાવેશ થયેલો છે એ આઠે અગોનુ સક્ષિપ્ત વર્ણન આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટ બીજામા કરવામા આવ્યુ છે, જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી જાણી લેવુ

(૪) **અધ્યાત્મશુદ્ધિ.** યોગ શાસ્ત્રનો ચોથો પ્રકાશ એ અધ્યાત્મ અમૃતનો મહાસાગર છે અધ્યાત્મની શુદ્ધિ માટે સાધકને ઉપયોગી એક પણ વિષય તેમાથી જતો કર્યો નથી એમા નિત્ય સ્નાન કરનાર આત્મા રોજને રોજ વધુને વધુ પવિત્ર બનતો જાય છે આધ્યાત્મિક વિચારોની પદ્ધત્તિસર સુદર સકલના એમા કરવામા આવી છે, એથી સાધકને પોતાનુ આધ્યાત્મિક જીવન ઘડતર કરવા માટેની વિપુલ સામગ્રી અને તેની અતિ સ્પષ્ટ સમજણ તેમાંથી મળી શકે છે ચોથો પ્રકાશ એ યોગ શાસ્ત્રનુ હૃદય છે તમામ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું અતિકુશળતા પૂર્વક એમા દોહન કરવામા આવ્યુ છે, અને

એ કાર્ય શ્રેષ્ઠ પ્રતિભાસપન્ન આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યજી કરી શકે તેઓશ્રીને 'કલિકાલ સર્વજ્ઞ'નુ બિરૂદ આપવામા આવ્યુ છે, તે ખરેખર યથાર્થ છે, કારણ કે તેઓશ્રી કોઇ પણ વિષયનુ જ્યારે નિરુપણ કરે છે, ત્યારે તે વિષય સાગોપાગ શ્રોતાના હૃદયમા આરપાર ઉતરી જાય તેવી રીતે રજુ કરે છે, અને શ્રોતાની તે વિષયની ઘણી ખરી જિજ્ઞાસાઓ તૃપ્ત થઇ જાય છે બગાળના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. હરિસત્ય ભટ્ટાચાર્ય એમ. એ પી. એચ. ડી.ને એક વખત યોગશાસ્ત્રનો ચોથો પ્રકાશ વૃત્તિ સહિત વાચવા માટે આપવામા આવેલ તે વાચીને તેમણે કહ્યુ કે'આમા તો આચાર્યશ્રીએ ઉપનિષદ્ રૂપી ગાયોનુ સુદર દોહન કરી લીધુ છે, તેથી આ પ્રકરણ ઉપનિષદ્દનુ પણ ઉપનિષદ્ છે' યોગશાસ્ત્રનો બારમો પ્રકાશ એ આ આખા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રરૂપ પ્રાસાદનો મગળ કળશ છે એમા આચાર્યશ્રીએ પોતાના સ્વાનુભવને ગુથીને તદ્વિષયક અનેક જિજ્ઞાસુ આત્માઓની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરી દીધી છે

કલિકાલમા અધ્યાત્મ અતિ દુર્લભ છે. તેવા કરાલ કાળમા તેઓશ્રીનો આ અનુભવનો પ્રકાશ હજારો નિરાશામા આશાનુ એક અમર કિરણ છે યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગમા મુસાફરી કરવા ઇચ્છનાર ભવ્ય જીવોને માટે એક વિશ્વાસુ ભોમિયાની ગરજ સારે છે સરલ ભાષામા આવી અધ્યાત્મ પૂર્ણ અને અનુભવરસથી ભરપૂર ઉત્તમ રચના, એ આચાર્યશ્રીના અતઃકરણમા રહેલ અપાર કરૂણા અને યોગ તથા અધ્યાત્મ વિષયની સર્વોચ્ચ પ્રભુતાના પ્રતીક રૂપ છે

પ્રસ્તુત 'ધર્મસાધના' નામના પુસ્તકમા 'આત્મજ્ઞાનના સાધન' નામના આઠમા પ્રકરણમાં ચોથા પ્રકાશમા આવેલ ઉપયોગી હકીકતને રજુ કરવામા આવી છે તથા પરિશિષ્ટ ત્રીજામા આચાર્યશ્રીની અનુભવ વાણીમા બારમા પ્રકાશના પદાર્થો રજુ કરવામા આવ્યા છે વારવાર તેનુ પરિશીલન સાધકને માટે ખૂબજ જરૂરી છે.

(૫) મત્રશુદ્ધિ. ઉપર કહેવાઇ ગયુ તેમ ધર્મશાસ્ત્રકારો જીવોને સર્વદુ ખથી મુકત કરવાના ઇરાદે કરુણા બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોમા આચારશુદ્ધિ, વિચારશુદ્ધિ, યોગશુદ્ધિ, અધ્યાત્મશુદ્ધિ અને એ ચારના નિચોડ સ્વરૂપ એક સ્વતંત્ર મત્ર પણ બતાવે છે જેમ અનેક ઉત્તમ ઔષધિઓના અર્કના મિશ્રણથી બનેલી એક નાનકડી ગુટિકામા રોગનાશ માટેની કલ્પનાતીત શકિત ભરી હોય છે, તેમ મત્રમા પણ પાપ નાશ માટેની અપાર શકિત ભરી હોય છે સમસ્ત શાસ્ત્રોના રહસ્ય સ્વરૂપ હોવા છતા મત્ર ટુકો હોય છે, તેથી તેને આત્મસાત કરવામા વધારે અનુકૂલતા રહે છે. વળી તેને ગમે તેવી અવસ્થામા પણ સરળતાથી યાદ કરી શકાય છે અને એના રટણદ્વારા ઉપરની ચારે બાબતોનુ આરાધન સુલભ થઈ જાય છે સમર્થજ્ઞાની પુરૂષો પણ અત વખતે એ મત્રમાજ પોતાનુ ચિત્ત પરોવે છે મત્ર એ ઇષ્ટ દેવતાના સ્મરણ રૂપ છે અર્થ ભાવના પૂર્વક સતત સ્મરણ અને જાપથી ધીમે ધીમે મન જે ઇષ્ટ દેવનો હોય છે, તે સ્વરૂપ તેનુ ધ્યાન કરનારો પણ બનતો જાય છે અને આગળ વધતા

ક્રમે તન્મય-તદ્રુપ પણ બની જાય છે મહામંત્ર નવકાર એ જૈન શાસનનો પરમ મંત્ર છે નવકારનું પુનઃ પુનઃ રટણ કરનાર અંતે પંચ પરમેષ્ઠિ સ્વરૂપ બને છે અથવા નવકારના સારરૂપ પ્રથમ પદ "नमो अरिहंताणं" નું પુનઃ પુનઃ રટણ કરનાર આત્મા અંતે અરિહંત સ્વરૂપ બને છે

મહામંત્ર નવકાર એ તમામ આરાધનાઓનું અંતિમ રહસ્ય છે નવકારને પકડવાથી બધી જ ઉત્તમ આરાધના પકડમાં આવી જાય છે નવકારનું સામર્થ્ય અદ્‌ભૂત છે તે સર્વાંગ શુદ્ધ મહામંત્ર છે અને બીજા પણ તમામ મંત્ર અને અવર વિદ્યાઓના ઉત્કૃષ્ટ બીજ સ્વરૂપ છે

આ પુસ્તકમાં શ્રાવકની દિનચર્યામાં મહામંત્ર નવકાર સંબંધી સાધકને ઉપયોગી સમજણ આપવામાં આવી છે તથા પરિશિષ્ટ બીજામાં પણ તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકત રજુ કરવામાં આવી છે તેનું પુનઃ પુનઃ મનન, પરિશીલન કરી મહામંત્રને આત્મસાત બનાવવા યથાશક્તિ પુરુષાર્થ કરવો એજ માનવ જન્મનું પ્રધાન ફળ છે

'ધર્મ સાધના' નામના આ પુસ્તકમાં નવ પ્રકરણો તથા ચાર પરિશિષ્ટોમાં નીચે મુજબ વિષયો રજુ કરવામાં આવ્યા છે

'ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ' એ નામના પ્રકરણ પહેલામાં માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ પાંત્રીસ ગુણો એ ધર્મરૂપી પ્રાસાદનો મજબૂત પાયો છે. ધર્મનું આચરણ કરનાર ભલે સર્વ વિરતિધર સાધુ

હોય કે દેશવિરતિધર શ્રાવક હોય પણ બન્નેના મૂલમા આ ગુણો આવશ્યક છે–અત્યત જરૂરી છે, તેથી તેને સૌથી પ્રથમ રજુ કરવામા આવ્યા છે પૃષ્ટ ૧–થી–૫૧

માર્ગાનુસારી, પાગ જીવને નિ`પક્ષપાતપણે ધર્મતત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા થાય છે, તેથી બીજા પ્રકરણમા ધર્મનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે સામાન્ય બોધવાળા બાળ જીવોને પણ સમજવુ સરળ પડે તે હેતુથી તે આખુ પ્રકરણ પ્રશ્નોત્તર પધ્ધતિથી રજુ કરવામા આવ્યુ છે પૃષ્ટ ૫૨ થી ૬૭

ધર્મ તત્વને જાણ્યા પછી જીવનમા તેની આરાધના કરવાની સ્વાભાવિક તમન્ના જાગે છે વિવેકી પુરુષો માટે આરાધવા લાયક કોઇ પ્રધાન તત્ત્વ હોય તો તે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ છે તેથી ત્રીજા પ્રકરણમા દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની ઓળખાણરૂપ સમ્યગ્દર્શનનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે આ તત્ત્વત્રયીની સમ્યગ્ ઓળખાણ જીવને ધર્મ માર્ગમા નિશ્ચલ બનાવનાર છે પૃષ્ટ ૬૮ થી ૧૧૬

તત્ત્વત્રયીની સાચી ઓળખાણથી સમ્યગ્દર્શન સ્થિર બને છે આ સમ્યગ્દર્શનને દિન પ્રતિ દિન વધુ નિર્મળ બનાવવાનો ઉપાય શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિ છે ગૃહસ્થો માટે તરવાનુ મુખ્ય સાધન ભક્તિ છે, એ ભક્તિનુ અનન્ય સાધન જિન પ્રતિમાજી છે આપણા હૃદયમા પ્રભુભક્તિ જગાડવા માટે અને જાગૃત થયેલ પ્રભુભક્તિને સ્થિર કરવા માટે અનેક દૃષ્ટાંત હેતુ અને યુક્તિ પૂર્વક એ વિષયને ચોથા પ્રકરણમા વિસ્તાર પૂર્વક રજુ કરવામા આવ્યો છે ૧૧૭

આરભી ૨૫૯ પૃષ્ટ સુધી કુલ ૧૪૨ પૃષ્ટમા
ચોત્ર ત્રણધી વિવિધ હકીકતો દર્શાવવામા

પાચમા પ્રકરણમા પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ
શિક્ષાવ્રત એમ શ્રાવકના બાર વ્રતો સબધી હ
આવી છે તેમા શ્રાવક જીવનને માટે અત્ય
પણ અનેક બાબતો દર્શાવવામા આવી છે પૃ

છઠ્ઠા પ્રકરણમા શ્રાવકની દિનચર્યાનો
નિત્ય રાત્રિ દિવસ કરવા લાયક અનુષ્ઠાનોનુ
કરવામા આવ્યુ છે મહામત્ર નવકારને કેવ
તે માટે જરૂરી હકીકત ૩૬ પૃષ્ટમા રજુ કર
ચૈત્યવદનની વિધિ તથા ચૈત્યવન્દનના સૂત્રોન
કરવા માટે ૯૦ પૃષ્ટ રોકવામા આવ્યા
સૂત્રોના ભાવ સરળ ભાષામા ખોલવામા આ
ગુરૂવન્દન, પચ્ચકખાણ, ષડાવશ્યક પ્રતિક્રમણ, સ્વ
અને શ્રાવકને કરવા લાયક મનોરથો બતાવવ
પૃષ્ટ ૩૦૭ થી ૪૧૭

સાતમા પ્રકરણમા વિસ્તારથી સલે
આરાધનાના દશ પ્રકાર બતાવવામા આ
૪૧૮ થી ૪૨૯

આઠમા પ્રકરણમા પ્રથમ નિશ્ચયથી સ
બતાવી, આત્મજ્ઞાનનુ પ્રાધાન્ય જણાવવામા
આત્મજ્ઞાનના સાધનો તરીકે કષાયને જી
ઇન્દ્રિય જય અને મનશુધ્ધિ, રાગદ્વેષ જય,

[illegible] [illegible] [illegible], કેમ કે [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આરભી ૨૫૯ પૃષ્ઠ સુધી કુલ ૧૪૨ પૃષ્ટમા એકલી ભક્તિ યોગ સબધી વિવિધ હકીકતો દર્શાવવામા આવી છે

પાચમા પ્રકરણમા પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર 'શિક્ષાવ્રત એમ શ્રાવકના બાર વ્રતો સબધી હકીકત રજુ કરવામા આવી છે તેમા શ્રાવક જીવનને માટે અત્યત ઉપયોગી બીજી પણ અનેક બાબતો દર્શાવવામા આવી છે પૃષ્ટ ૨૬૦ થી ૩૦૬

છઠ્ઠા પ્રકરણમા શ્રાવકની દિનચર્યાનો અધિકાર છે તેમા નિત્ય રાત્રિ દિવસ કરવા લાયક અનુષ્ઠાનોનુ રહસ્ય પ્રગટ કરવામા આવ્યુ છે. મહામત્ર નવકારને કેવી રીતે ગણુવો તે માટે જરૂરી હકીકત ૩૬ પૃષ્ટમા રજુ કરવામા આવી છે. ચૈત્યવદનની વિધિ તથા ચૈત્યવન્દનના સૂત્રોના રહસ્યો પ્રગટ કરવા માટે ૬૦ પૃષ્ઠ રોકવામા આવ્યા છે. અને તેમા સૂત્રોનો ભાવ સરળ ભાષામા ખોલવામા આવ્યો છે ત્યારબાદ ગુરૂવન્દન, પચ્ચકખાણુ, ષડાવશ્યક-પ્રતિક્રમણુ, સ્વાધ્યાય, શયનવિધિ અને શ્રાવકને કરવા લાયક મનોરથો બતાવવામા આવ્યા છે પૃષ્ટ ૩૦૭ થી ૪૧૭

સાતમા પ્રકરણુમા વિસ્તારથી સલેખણાવ્રત—અતિમ આરાધનાના દશ પ્રકાર બતાવવામા આવ્યા છે પૃષ્ટ ૪૧૮ થી ૪૨૯.

આઠમા પ્રકરણુમા પ્રથમ નિશ્ચયથી રત્નત્રયીનુ સ્વરૂપ બતાવી, આત્મજ્ઞાનનુ પ્રાધાન્ય જણાવવામા આવ્યુ છે અને આત્મજ્ઞાનના સાધનો તરીકે કષાયને જીતવાના ઉપાયો, ઇન્દ્રિય જય અને મનશુધ્ધિ, રાગદ્વેષ જય, સમતા તથા

અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ, એ ભાવનાઓને સ્થિર કરવાના ઉપાયો ધ્યાનનો મહિમા, ધ્યાનનુ સ્વરૂપ, ધ્યાન માટે દેશ, કાળ અને અધિકારીનુ વર્ણન વિગેરે જીવનને ઉન્નત કરનાર અતિ પ્રયોજનભૂત હકીકત રજુ કરવામા આવી છે. પૃષ્ઠ ૪૩૦ થી ૪૮૧

'મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સાચો ઉપાય' એ નામના નવમા પ્રકરણમા એકલા જ્ઞાન કે એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ નથી. પણ જ્ઞાન અને ક્રિયાના સુમેળથી મોક્ષ થાય છે, તે હકીકત, તથા વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બનેનુ બળ પોત પોતાના સ્થાનમા કેવુ અને કેટલુ છે, તથા નિશ્ચય પામવા માટે શુદ્ધ વ્યવહાર પાલનની પ્રથમ કેટલી બધી જરૂર છે, તે હકીકતને સરળ રીતે સમજાવવામા આવી છે. પૃ. ૪૮૨ થી ૪૯૧

પરિશિષ્ટ પહેલામા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની કરૂણા, યોગનો મહિમા, યોગનુ સ્વરૂપ, મહાવ્રતો તથા તેની ભાવનાઓનુ સ્વરૂપ વિગેરે રજુ કરવામા આવ્યુ છે પૃષ્ટ ૪૯૨ ૫૦૪

પરિશિષ્ટ બીજામા યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ યોગના આઠ અગોનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે પૃ ૫૦૫ થી ૫૨૮

પરિશિષ્ટ ત્રીજામા પૂ આચાર્ય શ્રી હેમચદ્રાચાર્યજીનો ધ્યાન યોગ વિષયક સ્વાનુભવ રજુ કરવામા આવ્યો છે જે ધ્યાનમાર્ગમા ઘણી ઉપયોગી અને પ્રયોજનભૂત હકીકત પાડે છે પૃષ્ટ ૫૨૯

પરિશિષ્ટ ચોથામા ધર્મસાધનામા ઉપયોગી ગેય કાવ્યો રજુ કરવામા આવ્યા છે

મારા પરમોપકારી પૂ ગુરૂમહારાજ પન્યાસજી પ્રવર શ્રી ભદ્રકર વિજયજી ગણિવરશ્રીના પરમ આશીર્વાદ અને પરમ કૃપાથી આ કાર્ય નિર્વિઘ્ન પૂર્ણ થયુ છે આમા જે કઈ સારૂ છે તે બધુ તેઓશ્રી પાસેથી મળેલુ છે-તેઓશ્રીની કૃપાનુ ફળ છે

નવ અગ પૂજા વખતનો વિચારણા શ્રી સારાભાઈ નવાબ સપાદિત શ્રી જૈન નિત્યપાઠ સગ્રહમાથી ઉદ્ધૃત કરવામા આવેલ છે, તે ઉપરાત પણ જે જે ગ્રન્થોનો અને લેખકોના વચનોનો આમા આધાર લેવામા આવ્યો છે, તે તમામ મહાનુભાવો પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા ભાવ દર્શાવીએ છીએ

આ પુસ્તકના સમગ્ર લખાણમા તથા આ પ્રસ્તાવનામા મતિમદતાદિના કારણે કઈપણ જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ લખાયુ હોય તેનો મિચ્છામિ દુક્કડ દઉ છુ.

અતમા આ પુસ્તકમા રજુ કરવામા આવેલ પદાર્થોના વારવાર વાચન મનન અને પરિશીલન દ્વારા ભવ્ય જીવો ધર્મ સાધનામા એકતાર બની સ્વ-પરનુ કલ્યાણ સાધનારા બનો એજ શુભેચ્છા

બેડા
(રાજસ્થાન)
વિ સ ૨૦૧૭
વૈશાખ વદ ૬

મુનિ કુદકુદવિજય

પ્રકાશકનું નિવેદન

જીવનમા ધર્મભાવના જગાડવા માટે તથા સ્થિર કરવા માટે અનેક ઉપયોગી માહિતીથી ભરપુર "ધર્મ-સાધના" નામનુ પ્રસ્તાવના સહિત લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠનુ આ પુસ્તક પ્રગટ કરતા અમોને અપૂર્વ આનંદ થાય છે.

ધર્મમાર્ગમા શરૂઆતના જીવો પણ સહેલાઈથી સમજી શકે તેવી સરલભાષામા ધર્મસાધનાને ઉપયોગી વિવિધ હકીકત આમા સુંદર રીતે રજુ થઈ છે

પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી જૈન કે જેને પોતાના પરિવારમા ધર્મના સસ્કારોનુ સિંચન કરવાની ઇચ્છા હોય તેમણે આ પુસ્તકને અવશ્ય પોતાના ઘરમા વસાવવુ જોઈએ અને જ્યારે જ્યારે સમય મળે ત્યારે ત્યારે તેને મનનપૂર્વક વાચવુ જોઈએ અને બીજા પણ યોગ્ય જીવોને સભળાવવુ જોઈએ

જો બરાબર સ્થિર ચિત્તથી આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવામા આવે, તો આમાથી અભ્યાસી ઘણુ મેળવી શકશે. જીવનમા ધર્મને ઉતારવા માટે સર્વ અવસ્થાના જીવોને આમાથી કઈકને કઈક જરૂર મળી રહેશે. ધર્મભાવના પ્રગટ થઈ હશે તો સ્થિર થશે અને નહિ પ્રગટી હોય તો નવી પ્રગટશે

જેના જીવનમા ધર્મશ્રદ્ધા ઓતપ્રોત થઈ ગઇ છે એવો શ્રદ્ધાળુ આત્મા આ પુસ્તકનુ કોઈપણ પ્રકરણ જિજ્ઞાસા પૂર્વક વાચશે તો તેમાથી તે અપૂર્વ તાજગી

આ પુસ્તક માત્ર ઉપર ઉપરથી એકાદ વાર વાંચી જવાનુ પુસ્તક નથી પરતુ જ્યા સુધી જીવનમા ધર્મસાધના સુદૃઢ ન થાય ત્યા સુધી જીવનભર સુધી અભ્યાસ કરવા માટેનુ પુસ્તક છે મહાપુરૂષોના ઉપદેશનો સાર આમા સમાયેલો છે જેમ જેમ પરિશીલન વધતુ જશે તેમ તેમ તેનુ ગભીર રહસ્ય સમજણમા આવતુ જશે.

પરમ પૂજ્ય પન્યાસજી મહારાજશ્રી ભદ્રકરવિજયજી ગણિવરશ્રીનુ વિ. સ. ૨૦૧૬ ની સાલનુ ચાતુર્માસ બેડા મુકામે થયુ હતુ તે ચાતુર્માસમા તેઓશ્રીની પવિત્ર નિશ્રામા ઉપધાન, ઉદ્યાપન, લક્ષ નવકારનો જાપ, શ્રી રાણકપુરજીનો સઘ તીર્થયાત્રા આદિ વિવિધ આરાધનાઓ ઉત્સાહભેર થઈ હતી પરમ પૂ પન્યાસજી મહારાજશ્રીની છત્રછાયામા તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી તેમના શિષ્ય પૂ. મુનિરાજશ્રી કુદકુદવિજયજી મહારાજશ્રીએ ધર્મસાધના નામનુ આ પુસ્તક પરિશ્રમ વેઠીને તૈયાર કરી આપ્યુ છે આ પુસ્તકની શરૂઆત અને પૂર્ણાહુતિ એમ બન્ને કાર્યો અમારા ગામ બેડામા થાય છે તેથી અમો વિશેષ આનદ અનુભવીએ છીએ

આ પુસ્તકને છાપીને સમયસર તૈયાર કરી આપવામા શ્રી જસ્વતસિહજી પ્રેસના માલીક કીરચદ જગજીવન શેઠે દાખવેલો ઉત્સાહ નોધપાત્ર છે

આ પુસ્તકને વાચી વિચારી જીવનમા ઉતારી સૌ કોઇ સ્વપર કલ્યાણના ભાગી બનો એજ પ્રાર્થના

સઘવી પુનમચદ ગોમાજી બેડાવાલા

—અનુક્રમણિકા—

ધર્મ સાધના નામનું આ પુસ્તક

તથા મહામત્રની સાધના નામનુ પુસ્તક

મેળવવાનાં ઠેકાણાં

શ્રી સરસ્વતી પુસ્તક ભડાર ઠે રતનપોળ હાથીખાના અમદાવાદ
સોમચદ ડી શાહ પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
શ્રી મેઘરાજ પુસ્તક ભડાર ૨૧૯A કીકાસ્ટ્રીટ મુબઈ ન ૨
શા ચુનીલાલ હીરાચદ મુ બેડા સ્ટેશ। મોરી બેડા (રાજસ્થાન)
શા નાનજી સોમચદ ફ્રા ૧૨-૧૪ કાઝી સૈયદ સ્ટ્રીટ મુબઈ ન ૯
વી વી શુઠકા પો બો ન ૧૪૮૭ મોબાસા (કેન્યા કોલોની)
શા. પ્રવિણચદ્ર પરમાણદ દડીયા પોસ્ટ બોક્ષ ન ૫૫ પોર્ટ સુદાન
ધર્મચક્ર કાર્યાલય, ડીસા બનાસ-કાંઠા
શ્રી કેશરબાઇ જ્ઞાન મદિર ઠે ૧ગીનબાઇ હોલ શ્રી પચાસરાજી પાસે
પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત)
શા હીરજી કોરશી ઠે નળબજાર ચોકી સામે મુબઇ ન ૩
શા મોતીચદ દેપાળભાઈ શુઢકા દિગ્વિજય પ્લોટ શેરી ન ૪૧
કુમાર શાળાની સામે જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર)
શા રાયશી પુજાભાઈ પત્તાણી (પત્તાણી સધર્મ સીમીટેડવાલા)
પો બો ન ૫૮૬ નાઇરોબી (કે યા કોલોની)
શા અમરચદ શોભાચદ પો બોક્ષ ન ૫૧૮ મદ્રાસ
મગલાલ વિઠ્ઠલજી સઘવી ઠે નેશનલ ટ્રેડીગ કપની
૭૧ કેનીગ સ્ટ્રીટ રૂમ ન બી ૧૧૭-૧૧૮ કલકત્તા

---

(૧) મહામત્રની સાધના કે જેની બીજી આવૃત્તિ હવે બહાર પડવાની છે તે પુસ્તક પણ ઉપરના ઠેકાણેથી મળશે વિગત માટે જુઓ આ પછીનુ પાનુ ૩૪મુ

-મહામંત્રની સાધના-

લેખક પૂ મુનિરાજશ્રી કુંદકુંદવિજયજી મહારાજ
શ્રીસિદ્ધિમેઘધર્મસચંદ્રસાહિત્યસમિતિ
(વિદ્યાશાળા અમદાવાદ) તરફથી આ પુસ્તકની બે હજાર નકલ પ્રગટિત કરવામા આવી હતી. બે મહિના જેટલા ટુંકા ગાળામા તેની તમામ નકલો ખપી ગઈ છે અત્યારે એ પુસ્તક અપ્રાપ્ય છે તેની માગ ઘણી હોવાથી ટુંક સમયમા તેની બીજી આવૃતિ પ્રગટ થશે

આ પુસ્તકના વાચનથી નવનાર પ્રેમી આત્માઓએ પોતાના હૃદયમા પ્રસન્નતા અનુભવી છે અને અનેકને પુસ્તક વાચવાની ભલામણ કરી છે

શ્રી નવકાર પ્રત્યે આપણા આત્મામા શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને બહુમાન પ્રગટે તે માટે એ પુસ્તકમા વિવિધ રીતિએ સાદી, સરળ અને રોચક ભાષામા સમજાવવામા આવ્યુ છે ભૂમિકાનુસાર મહામંત્રને આરાધનાનો ક્રમ અને વિધિ પણ દર્શાવવામા આવેલ છે

પ્રત્યેક નવકાર પ્રેમી આત્માઓના ઘરમા આ પુસ્તક અવશ્ય હોવુ જોઈએ

-પ્રાપ્તિ સ્થાન-

પ્રસિધ્ધ જૈન બુકસેલરો તથા પૃષ્ટ ૩૦ ઉપર લખેલા સ્થળોએથી પણ મળી શકશે.

મનુષ્ય જન્મનાં આઠ મોટાં ફળો

पूज्यपूजा दया दान, तीर्थयात्रा जपस्तप ।
श्रुत परोपकार च, मर्त्यजन्मफलाष्टकम् ॥ १

અર્થ—પૂજ્યોની પૂજા કરવી, જીવોની દયા પાળવી, સુપાત્ર અને અનુકંપાના પાત્રમા દાન આપવુ, ભવસાગરથી તારનારા પવિત્ર તીર્થોની યાત્રાએ જવુ, મહામગળકારી શ્રી પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રનો નિયમિત જપ કરવો યથાશક્તિ તપનું આચરણ કરવુ, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો અને પરોપકાર પરાયણ થવુ, એ આઠ મનુષ્ય જન્મના મોટા ફળો છે

॥ ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हँ शंखेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

પ્રકરણ પહેલું.

ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ.

'સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી' એ ભાવના શ્રી તીર્થંકર પદનું બીજ છે સમગ્ર જીવ રાશિનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાના યોગે, શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના આત્માઓમાં વિશ્વમૈત્રીનો ભાવ પરાકાષ્ટાએ પહોચેલો હોય છે સમગ્ર વિશ્વ પ્રત્યેની એમની ભાવદયા તથા તેમના પવિત્રતમ જીવનના યોગે, એમને યોગની મહાન વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ દ્વારા તેઓ અતિશયવાળી વાણી વડે જગતને હિતનો માર્ગ બતાવી જગત ઉપર મહાન ઉપકાર કરે છે

ચરમ તીર્થપતિ ભગવાનશ્રી મહાવીર પરમાત્માએ અત્યંત કરૂણા બુદ્ધિથી સાંસારિક ત્રિવિધ દુ ખના નાશ માટે અને આત્મ વિકાસના નક્કર ઉપાય તરીકે બે પ્રકારનો ધર્મ બતાવ્યો છે એક ગૃહસ્થ ધર્મ અને બીજો સાધુ ધર્મ

આ સંસાર અનેક વિચિત્રતાઓનો ભંડાર છે તેમાં ભિન્નભિન્ન રૂચિવાળા જીવો જોવા મળે છે એ રૂચિભેદનુ

મુખ્ય કારણ પૂર્વ જન્મમા પાડેલા તેવા તેવા સસ્કારો હોય છે જેવા પ્રકારના સસ્કારો જીવ પોતામા દાખલ કરે છે, તેજ સસ્કારો ભવિષ્યમા દૃઢ થઇને ઉદયમા આવે છે એ ન્યાયે કેટલાક પુણ્યાત્માઓ પૂર્વ જન્મોમા યોગ માર્ગનો સુદર અભ્યાસ કરીને આવેલા હોવાથી તેમનો કર્મ મળ ઓછો થઇ ગયો હોય છે અને તેથી તેમના કષાયો ઘણા પાતળા પડી ગયા હોય છે, કષાયની મદતાથી તેમનો સંસાર પ્રત્યે આસકિત હોતી નથી, વળી તેમનો સવેગ અને વૈરાગ્ય પણ તીવ્ર પ્રકારનો હોય છે આવા જીવો સાધુ-ધર્મના અધિકારી બને છે પરંતુ સર્વ જીવોમા એવુ ઉત્તમ સત્ત્વ હોતુ નથી, તેથી જેઓનો વૈરાગ્ય તીવ્ર નથી છતા પણ જેઓ આત્મકલ્યાણની અભિલાષા ધરાવે છે, એવા જીવો ગૃહસ્થ ધર્મના અધિકારી ગણાય છે આ ગૃહસ્થ ધર્મિઓ પણ પોતાના મનથી તો સપૂર્ણ ઉત્તમ ધર્મની જ અભિલાષા રાખે છે અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ શકિત અને સામગ્રી મુજબ દેવગુરૂની ભકિત, શુભ ભાવનાપૂર્વક શ્રી પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામત્રનો પવિત્ર જાપ, દરેક કાર્યમા પોતાની ભૂમિકા મુજબ શકય યતના અને ઔચિત્યનુ પાલન, શકિત મુજબ તપ, સુપાત્રદાન અને દીન દુખી પ્રત્યે અનુકપા બુદ્ધિ (દયાની લાગણી) પૂર્વક તેમના દુખોનુ નિવારણ કરવા હમેશા તત્પર રહે છે, તથા પર્વ વિગેરેના નૈમિત્તિક કર્તવ્યોનુ પાલન કરે છે, તેથી તેઓ પણ પરંપરાએ ઉત્તમ યોગના અધિકારી બની, પોતાના આત્માનુ શ્રેય સાધનારા બને છે

આ રીતે ધર્મને આચરનારા બધા એક સરખા હોતા નથી તેથી તે આચરનારાઓના ભેદથી ધર્મના બે ભેદ પડેલા છે જે ધર્મ જેને માટે યોગ્ય હોય છે, તેજ ધર્મ તેને લાભકારક બને છે દરેક વસ્તુ અધિકાર મુજબ જ ફળ દાયક બને છે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના અનધિકારે કોઈ પણ કાર્યમા સિદ્ધિ સાપડી શકતી નથી અને તેથી જ જ્ઞાની પુરૂષોએ અધિકારીની યોગ્યતા મુજબ જ ધર્મ આપ વાનો વિધિ કહ્યો છે

ગૃહસ્થ ધર્મના પણ અવસ્થા ભેદથી સામાન્ય ગૃહસ્થ-ધર્મ અને વિશેષ ગૃહસ્થ-ધર્મ એમ બે પ્રકારો છે. તેમા જુદી જુદી માન્યતાવાળા અને જુદા જુદા ધર્મ પાળનારા ધાર્મિક મનુષ્યોના સર્વ સાધારણ કર્તવ્યો એ ગૃહસ્થોના સામાન્ય ધર્મ છે અર્થાત્ જે ધર્મ અનુષ્ઠાન સર્વ ધર્મવાળા માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરૂષોને પણ માન્ય હોય, તે ધર્મ અનુ ષ્ઠાન એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે શાસ્ત્રમા તેને **'માર્ગા નુસારીના પાત્રીસ ગુણો'** તરીકે સબોધવામા આવે છે અહી તે ગુણોને **શ્રી યોગશાસ્ત્ર** પ્રથમા આપવામા આવેલ ક્રમ અનુસાર રજુ કરવામા આવે છે

૧ ન્યાય સપન્ન વિભવ

ન્યાય સપન્ન વિભવ એટલે ન્યાયથી ધન મેળવવુ તે. સ્વામી દ્રોહ, મિત્ર દ્રોહ, વિશ્વાસુને ઠગવુ, ચોરી કરવી, થાપણ ઓળવવી, વગેરે નિદનીય કાર્યોનો ત્યાગ કરી, પોત

પોતાના વર્ણને *અનુસાર વ્યાપારાદિ કરી સદાચારથી ધન મેળવવુ, તે ન્યાય સપન્ન વિભવ કહેવાય છે દગો, પ્રપચ, ઠગવિદ્યા, અને વર્ણનુ ઉલ્લઘન કરી વ્યાપાર આદિથી પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મી લાબો સમય ટકતી નથી અનીતિનુ ધન ન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનને પણ ઘસડી જાય છે

વળી ન્યાયોપાર્જિત ધનનો નિ શકપણે, કોઇનો પણ ભય રાખ્યા વિના પોતાના માટે ઉપયોગ કરી શકાય છે મિત્રા દિકને ભેટ આપી શકાય છે અને સ્વજન વગેરેને પણ આપી શકાય છે આ રીતે ન્યાયસપન્ન વિભવથી આ લોકનુ પણ હિત જળવાય છે કહ્યુ છે કે—'પોતાના ન્યાયી કર્તવ્યના બળે ધીર પુરૂષો સર્વ ઠેકાણે પવિત્રપણે પકાય છે અને પાપી પુરૂષો જ્યા જાય છે ત્યા પોતાના કુકર્મથી રખે કોઇ પોતાના કરેલા પાપોને જાણી ન જાય વગેરે અનેક ભયોથી શકાશીલ રહે છે' [1]

અન્યાયથી મેળવેલ ધન આલોક અને પરલોકમા અહિતકર થાય છે આલોકમા અન્યાયના યોગે રાજદડ, જેલ

★ 'વર્ણને અનુસારે વ્યાપારાદિ' એટલે ઉત્તમ જાતિમા ઉત્પન્ન થયેલા ને માંસ મદિરા આદિનો વ્યાપાર નિષિદ્ધ સમજવો.

१ सर्वत्र शुचयो धीरा, स्वकर्मबलगर्विता ।
कुकर्मनिहतात्मान, पापा सर्वत्र शङ्किता ॥ योगशास्त्र टीका०

કે ફાસી જેવા વધનુ પણ કારણ બને છે અને પરલોકમા નરક વગેરે દુર્ગતિનું કારણ થાય છે કહ્યુ છે કે–'કનિષ્ટ માણુસ રાજદંડના ભયથી પાપ કરતો નથી, મધ્યમ માણુસ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ માણુસ સ્વભાવથી જ પાપ કરતો નથી [2]

જો કે પાપાનુબંધિ પુણ્યના ઉદયથી ધન પાપ કરીને મેળવવા છતા કેટલાકને તત્કાળ આપત્તિ દેખાતી નથી, પણ ભવિષ્યકાળે તેને અવશ્ય વિપત્તિ આવવાની જ કારણ કે, વાવેલા બીજ તરત ફળતા નથી, પણ સમયે ફળે છે કહ્યુ છે કે—ધનના રાગથી અંધ બનેલો જીવ પાપથી જે કઈ ધન મેળવે છે, તે માછલાને ફસાવવા માટે તેની જાળમાં લોખંડના કાટા ઉપર ભરાવેલા માસના ટુકડાની જેમ આખરે માલિકનો નાશ કર્યા વિના રહેતુ નથી [3]

તેથી જ 'દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાય જ છે, એમ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ કહે છે' [4]

---

२ राजदन्डभयात्पाप, नाचरत्यधमो जन ।
परलोकभयान्मध्य, स्वभावादेव चोत्तम ॥ धर्मबिन्दु टीका.

३ पापेनैवार्थरागान्ध, फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।
बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ यो शा टी

४ न्याय एव ह्यर्थाप्त्युपनिषत्परेति समयविद इति ॥ धर्मबिन्दु

"જેમ દેડકાઓ ખાબોચીયામા અને હસો ભરેલા સરોવરમા પહોચે છે, તેમ સઘળી સપત્તિઓ ન્યાયી મનુષ્યને વશવર્તી બની આવી મળે છે" [૫]

'જેમ સમુદ્ર પ્રાર્થના કરતો નથી છતા પાણીથી પૂરાય છે, તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામા સપત્તિઓ સ્વત આવીને મળે' [૬]

આ રીતે સપત્તિ ન્યાયને વશ છે આવુ ન્યાયોપાર્જિત ધન ગૃહસ્થ જીવનમા મુખ્ય સાધન હોવાથી પાત્રીસ ગુણોમા તેને સૌથી મોખરે ધર્મરૂપે વર્ણવ્યુ છે, તેવા ધન વિના આજીવિકાદિ નિર્વાહના અભાવે ગૃહસ્થને સઘળી શાસ્ત્રોક્ત શુભ ક્રિયાઓ અટકી પડે છે [૭]

૨. શિષ્ટાચાર પ્રશસા.

જ્ઞાનથી વૃધ્ધ અથવા વયથી વૃધ્ધ પુરૂષોની સેવા કરી, જેમણે ઉત્તમ શિક્ષા મેળવી હોય, તેવા જ્ઞાની, સદાચારી, ગભીર અને ઉદાર પુરૂષોના આચારોની પ્રશસા કરવી, તથા

---

५ निपानमिव मण्डुका, सर पूर्णमिवाण्डजा ।
शुभकर्माणमायान्ति, विवशा सर्वसम्पद ॥ यो शा टी

६ नोदन्वानर्थितामेति, नवाम्भोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रता नेय, पात्रमायान्ति सम्पद ॥ धर्मबिन्दुटीका

७ वित्तीवोच्छेयमि य, गिहिणो सीयति सव्वकिरियाओ ।

તેમના સુંદર આચારોનું અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરવો, તે શિષ્ટાચાર પ્રશંસા કહેવાય છે તેઓના આચરણ રૂપ શિષ્ટાચાર નીચે મુજબ છે

"લોકાપવાદનો ભય, દીન દુખીયાનો ઉદ્ધાર કરવામા આદર, ઉપકારીના ઉપકારને નહિ ભૂલવા રૂપ કૃતજ્ઞતા, પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને અન્યની યોગ્ય પ્રાર્થનાનો ભંગ ન કરવા રૂપ સુદાક્ષિણ્ય, ગુણી કે અવગુણી કોઇની પણ ખરાબ વાત હૃદયના અસદ્ભાવ પૂર્વક બીજાની આગળ કરવા રૂપ નિન્દાનો ત્યાગ, જેને સભળાવવાથી અહિત ન થાય તે રીતે ગુણવાનોના ગુણની પ્રશંસા કરવી, આપત્તિમા દીનતા ધારણ નહિ કરતા ધીર–વીર બનવુ, સંપત્તિના સમયમા ગર્વિષ્ઠ ન બનવુ પણ નમ્ર રહેવુ, થોડુ અને અવસર ઉચિત હિતકર બોલવુ, અવિસંવાદ એટલે પરસ્પર વિરોધી બને તેવા વિચાર, ઉચ્ચાર કે આચારનો પરિહાર કરવો અર્થાત્ બોલવા પ્રમાણે યથાશક્ય આચરવુ, અમલમા મૂકી શકાય તેટલુ ઉચ્ચારવુ, એ અવિસંવાદિતા છે વિઘ્નો આવે તો પણ અંગીકાર કરેલા શુભ કાર્યને પૂર્ણ કરવુ, કુલાચારનુ પાલન કરવુ, આવકથી અધિક અથવા અયોગ્ય કાર્યોમા લક્ષ્મીનો વ્યય નહિ કરવો જે કાર્ય જે સ્થાને કરવા યોગ્ય હોય, તે કાર્ય ત્યા કરવુ સારા કાર્યો કરવા માટે હંમેશાં આદર–આગ્રહ રાખવો અતિનિદ્રા, વિકથા, વિષય કે વ્યસનીપણુ રૂપ પ્રમાદનો પરિહાર કરવો,

લોકાચારને અનુસરવુ, તેનો વિરોધ ન કરવો, ઔચિત્ય ધર્મને કોઈ વિષયમા ચૂકવો નહિ અને પ્રાણાન્તે પણ અયોગ્ય–નિન્દનીય કાર્ય કરવુ નહિ ' ૧૨" વગેરે શિષ્ટના આચારો છે આવા શિષ્ટાચારની પ્રશસા કરવી, કારણ કે, શિષ્ટ પુરૂષોના ઉપર કહેલા આચારોની પ્રશસા ધર્મના બીજરૂપ હોવાથી પરલોકમા પણ ધર્મ ફળ આપે છે અને પરિણામે મોક્ષ ફળ આપે છે

'જેમ દૂધ વિનાની (વધ્યા) ગાયને ઘટા ઘુઘરમાળા વગેરે બાધીને શણગારવાથી દુધનો અર્થી તેને લેતો નથી,

---

८ लोकापवादभीरुत्व, दीनाभ्युद्धरणादर ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्य, सदाचार प्रकीर्तित ॥

९ सर्वत्र निन्दासत्यागो, वर्णवादश्च साधुपु ।
आपद्यदैन्यमत्यन्त, तद्वत्सपदि नम्रता ॥

१० प्रस्तावे मितभापितत्वमविसवादन तथा ।
प्रतिपन्नक्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥

११ असद्व्ययपरित्याग , स्थाने चैव क्रिया सदा ।
प्रधानकार्ये निर्बन्ध , प्रमादस्य विवर्जनम् ॥

१२ लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रोचितपालनम् ।
प्रवृत्ति र्गर्हिता नैव, प्राणै कण्ठगतैरपि ॥

योगबिन्दु ।

તેમ મનુષ્ય પણ ખોટા આડબર કરે તેથી મોટો બની જતો નથી, માટે ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ[૧૩]

ગુણવાનોના ગુણોની પ્રશસાદિ તે તે ગુણોને મેળવવાના સાચા ઉપાય રૂપ છે 'જેમ હાથીનુ શરીર મોટુ છતા તે અધારામા દેખાતુ નથી અને તેના દતશૂળ નાના છતા શુભ્ર-ઉજળા હોવાથી તે દેખી શકાય છે, તેમ ગુણ વગરનો મોટો પણ જગતમા આદર પામતો નથી. નિર્ધન અને સત્તાવગરનો પણ ગુણવાન પૂજાય છે, આદર પામે છે[૧૪] માટે ધન, સત્તા કે એવા બાહ્ય પદાર્થોથી મોટા બનવાને બદલે ગુણવાનોની પ્રશસાદિ દ્વારા ગુણી થવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ગુણીની જેમ ગુણીના ગુણોની પ્રશસા કરનારો પણ જગતમા આદર પામે છે કહ્યુ છે કે-'ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ધારણ કરનારા જીવો, એ બહુમાન દ્વારા ઉપાર્જન કરેલ અવન્ધ્ય પુણ્ય સમૂહના સામર્થ્યથી આલોક પરલોકમા શરદ ઋતુના ચદ્ર કિરણના સમૂહ જેવા ઉજ્જ્વળ ગુણ સમુદાયને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણ

---

૧૩ गुणेषु यत्न क्रियता, किमाटोपै प्रयोजनम् ।
विक्रियन्ते न घण्टाभि, र्गाव क्षीरविवर्जिता ॥

૧૪ शुद्धा प्रसिद्धिमायान्ति, लघवोऽपीह नेतरे ।
तमस्यपि विलोक्यन्ते, दन्तिदन्ता न दन्तिन ॥

धर्मबिन्दु टीका

કે ગુણ બહુમાનનો આશય-અધ્યવસાય ચિન્તામણિ રત્ન કરતા પણ અધિક શકિતથી યુકત છે"[૧૫] વળી "જીવ આ જન્મમા ગુણ અને દોષનો જેવો અભ્યાસ પાડે છે, તે અભ્યાસ વડે પરલોકમા તેને જ એટલે કે તેજ ગુણ દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે"[૧૬]

ઘણા ગુણોને પોતે ધારણ કરતો હોય તો પણ બીજાના ગુણની અદર અદેખાઈ રાખનાર દુ ખથી વ્યાકુળ હૃદયવાળો મુગ્ધ પુરૂષ સસારમા જ ડુબી જાય છે[૧૭] માટે શિષ્ટાચારની પ્રશસા અવશ્ય કરણીય બને છે

૩. સરખા કુલાચારવાળા પણ અન્ય ગોત્રી સાથે વિવાહ કરવો.

સરખા કુલવાળા એટલે જેના પિતા, દાદા, વગેરેની

---

१५ गुणपक्षपातिनो हि जीवा गुणबहुमानद्वारोपजाता-
व श्यपुण्यप्रबन्धसामर्थ्यान्नियमादिहामुत्र च
शरच्छशधरकरनिकरगौर गुणग्राममवश्यम
वाप्नुवन्ति, तद्बहुमानाशयस्य चिन्तारत्न
दप्यधिकशक्तियुक्तत्वात् ॥ धर्मबिन्दुटीका०

०१६ ज अब्भसेइ जीवो, गुण च दोष च इत्थ जम्मम्मि ।
त परलोए पावइ, अब्भासेण पुणो तेण ॥

०१७ बिभ्राणोऽपि गुणश्रेणीरन्येषु गुणमत्सरी ।
निमज्जत्येव ससारे, मुग्धो दु साकुलाशय ॥
श्राद्धगुणविवरण०

પરંપરા નિષ્કલંક-કુલીન હોય, અને મદિરાપાન, માંસ ભોજન આદિ અશુભ આચરણો ન હોય, તેવા સદાચારથી જેઓ સરખા હોય અને જુદા જુદા ગોત્રના હોય તેની સાથે ગૃહસ્થોએ વિવાહ કરવો એ ગૃહસ્થોના સામાન્ય ધર્મનો ત્રીજો પ્રકાર છે

"સરખા કુળવાળા" એમ કહ્યું છે, પણ ઉપલક્ષણથી ભાષા વેષ, ધન વગેરે પણ સરખા હોય તેવાની સાથે ગૃહસ્થોએ વિવાહ કરવો એમ પણ સમજવું જો એમ ન થાય તો જો કન્યાનો બાપ અધિક ધનિક હોય તો પિતાના ધનથી ગર્વિષ્ઠ સ્ત્રી, પુરુષનો અનાદર કરે, તેમજ જો કન્યાના બાપ કરતા સસરો અધિક લક્ષ્મીવાન હોય તો તેનો ભર્તા સ્ત્રીને તૃણવત્ ગણે જો ભાષા ભેદ હોય તો પરસ્પરના વ્યવહારમા સ્ખલના થવાથી પ્રીતિ વધે નહિ એ પ્રમાણે દાંપત્ય-ધર્મમા અનેક આપત્તિઓ નડે છે અને તેઓની જીદગી ક્લેશિત અને દુઃખદાઇ નીવડે છે

આર્ય દેશના આચાર રૂપ આ વિવાહનુ ફળ યોગ્ય-શુદ્ધ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થવી તે છે આવી શુદ્ધ યોગ્ય સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવાથી જ સુજાત વગેરે પુત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્રમા સુજાત, અતિજાત, કુજાત અને કુલાંગાર એમ ચાર પ્રકારના પુત્રો કહ્યા છે સુજાતને આમ્રફળની ઉપમા આપી છે જેમ આંબાનું ફળ આંબાની ગોટલીને

અનુસરતા ગુણોવાળુ થાય છે તેમ સુજાત પુત્ર, પિતા સમાન ગુણવાળો અને પિતાની મર્યાદાઓને આચારોને પાળનારો હોય છે, અર્થાત્ પિતાથી જરા પણ ઓછો કે અધિક હોતો નથી

'અતિજાત' ને કોળા કે બીજોરાના ફળની ઉપમા આપી છે અર્થાત્ જેમ બીજોરાનુ કે કોળાનુ બીજ–વેલો નાનો છતા ફળ મોટુ હોય છે, તેમ અતિજાત પુત્ર પિતાથી પણ અધિક ગુણવાળો, ધનાઢ્ય, કુલોદ્ધારક અને ધર્મી હોય છે પીતા કરતા શ્રેષ્ઠ આવો પુત્ર અતિજાત કહેવાય છે

'કુજાત' ને વડના ફળની ઉપમા આપી છે જેમ વડનુ વૃક્ષ મોટુ તથા અનેક પથિકોને શીતળ છાયાદિ વડે ઉપકારક હોવા છતાં તેનુ ફળ નાનુ તુચ્છ અને સ્વાદ રહિત હોય છે તેમ પિતા ઉત્તમ ઉપકારાદિ ગુણોવાળો હોવા છતા પુત્ર હીનગુણી તુચ્છ પ્રકૃતિનો હોય તે કુજાત કહેવાય છે

'કુલાગાર' ને શેરડી અને કેળના ફળની ઉપમા આપી છે શેરડી કે કેળને ફળ આવતા જ જેમ શેરડી કે કેળને નાશ થાય છે, તેમ જે પુત્ર કુળ નાશક બને છે, તેને કુલાગાર કહેલ છે [૧૮]

---

૧૮ सहकार हि सुजात, कुष्माण्ड बीजपुरमतिजातम् ।
वटतरुफल कुजात, भवति कुलाङ्गारमिक्षुफलम् ॥

સારી સંતતિ સારા ગુણી સ્ત્રી પુરૂષના યોગથી જ પાકે છે જેમ જમીન ઉત્તમ છતા બીજ અયોગ્ય અથવા બીજ ઉત્તમ છતા જમીન અયોગ્ય હોય તો સારો પાક મેળવી શકતો નથી, તેમ સ્ત્રી અધમ આચાર-વિચારવાળી હોય અને પુરૂષ ગુણવાન હોય તો પણ સારી સંતતિ પાકતી નથી તેમ જો પુરૂષ ઉછૃખલ અન્યાયી, જુગાર, દારૂ, માસ ભક્ષણાદિ દુર્ગુણવાળો અને વ્યસનયુક્ત હોય તો ઉત્તમ સ્ત્રી મળવા છતા ઉત્તમ સંતતિ પાકતી નથી આ અટલ ન્યાયની અવગણના કરીને, મોહથી જેઓ જાતિ કે યોગ્યતાની અંદર કારી કરે છે, તેઓ સુખ પામવાને બદલે પરિણામે ઉલટા દુખના માર્ગે જ ઘસડાઇ જાય છે

ઉપર કહ્યું તેમ યોગ્ય સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવાથી સુજાત વગેરે પુત્રની પ્રાપ્તિરૂપ યોગ્ય પરિવારથી પુરૂષના ચિત્તને શાન્તિ, ઘરના કાર્યોમા વ્યવસ્થા, પોતાના ઉત્તમ આચારોની શુદ્ધિ, દેવસેવા, અતિથિ, સ્વજન આદિના સત્કાર-સન્માન તેમજ ઔચિત્ય આચરણ આદિ ઘણા લાભ થાય છે

આવી કુલવાન સ્ત્રીને ઘરના કાર્યોમા જોડવાથી, પરિમિત એટલે ઉન્મત્ત ન થઇ જાય તેટલુ ધન આપવાથી અને હમેશા સદાચાર સપન્ન માતા સમાન ઉત્તમ સ્ત્રીઓની નિશ્રામા રાખવાથી, એટલે જ્યા ત્યા સ્વતત્ર જવા ન દેવાથી તેની રક્ષા થાય છે, અન્યથા તેના શીલપાલનમા વિઘ્નો સભવિત છે

સ્ત્રી સ્વાતત્ર્ય એ આર્યપણુ નહિ પણ અનાર્યતા છે

જો કે સ્ત્રીઓમા વ્યક્તિરૂપે કેટલીક ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પણ હોય છે, તથાપિ જાતિરૂપે તો સ્ત્રી ભોગ્ય હોવાથી પુરૂષોને વિષય તરફ ખેચનારી છે, આથી સત્પુરૂષો અને મહાસતીઓના જીવન ચરિત્રે વાચી વિચારી ધાર્મિક સસ્કારો જીવનમા ઉતારવા, ઘર સાફ રાખવુ, પતિ વડિલોની સેવા કરવી, જળ ભરવુ, રસોઇ કરવી, વાસણો અજવાળવા, દળવુ, ઘરના માણસોને સભાળવા વગેરે અનેક પ્રકારના જે કર્તવ્ય સ્ત્રીને યોગ્ય છે, તેમા જોડાયલી સ્ત્રી દુશીલથી બચે છે યોગ્યતા વિનાની ચાકર-રસોઇઆની પદ્ધતિ હાનિકારક છે

વિચારશૂન્ય અયોગ્ય સ્વતત્રતા એ સ્ત્રી ધર્મનો ક્ષય કર શત્રુ છે ખરી રીતે એ સ્વતત્રતા નથી પણ સ્વચ્છદતા છે. તેથી તો દરેક કાર્યમા પતિની કે સસરા-સાસુ વગેરે વડીલની આજ્ઞાને અનુસરવા રૂપ સ્ત્રી ધમ નાશ પામે છે વધુમા સ્વેચ્છાચારી ગમનાગમન વગેરે સ્ત્રીઓના શીલ-ધર્મનો પણ નાશ કરે છે જ્યા ત્યા ભ્રમણ કરવાથી અને જેના તેના પરિચયથી સ્ત્રીના લજ્જાદિ ગુણરત્નો પણ નાશ પામે છે મર્યાદા વિહીન બની દુરાચારિણી બનવા સુધી તેનુ પરિણામ આવે છે સમાન હક્ક, સહશિક્ષણ, સ્ત્રીસ્વાતત્ર્ય વગેરે નામો વડે રોપાયલા વિષ બીજોના અકુરા કેવા ફુટયા છે, તે વિચારતા તેના ફળો કેવા આવશે, તે સહજ સમજી શકાય તેમ છે આમા કોઇ યોગ્ય વ્યક્તિ માટે ઘટિત છતા સામાન્યત સ્ત્રી જાતિ માટે જો સર્વસાધારણ રૂપે આ સ્વચ્છદતા અમલમા મૂકાય, તો તેનુ પરિણામ અનિષ્ટ જ

આવે એ નિ શક છે નારીની પવિત્રતા એજ સ સારની સાચી શોભા છે, પવિત્ર નારીઓજ જગતને વિશ્વોદ્ધારક પુત્રરત્નની ભેટ આપી શકે છે

વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો સુમેળ કેમ સધાય તે લક્ષ્ય ચૂકીને વ્યવહાર સુધારનારા નિશ્ચયનો નાશ કરે છે વસ્તુત જે વ્યવહારથી નિશ્ચયને બાધ ન પહોચે તે વ્યવહાર શુધ્ધ છે આથી સર્વ વ્યવહાર સર્વને માટે એકસરખો ઉપાદેય બની શકતો નથી, પણ તેમા યોગ્યતા-અયોગ્યતાની અપેક્ષા રહે છે

૪-પાપ ભીરૂતા.

પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દુ ખોના કારણભૂત પાપકર્મોથી ભય પામવુ, તેનુ નામ પાપભીરૂતા છે ચોરી, વ્યભિચાર, જુગાર વગેરે કાર્યો આલોકમા પણ પ્રત્યક્ષ રાજદડ આદિ મહા કષ્ટ ફ્ના કારણો બને છે, અને દારૂપાન, માસભક્ષણ, શિકાર વગેરે પાપ કાર્યો નરક આદિ દુર્ગતિનાં કારણભૂત હોવાથી પરલોકમા પણ દુ ખનુ કારણ બને છે કહ્યુ છે કે–' જુગાર, માસભક્ષણ, મદિરાપાન, વેશ્યાગમન, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન, આ સાત વ્યસનો ઘોરાતિઘોર નરકમા ઘસડી જાય છે [૧૯]"

નળરાજા, પાંડવો વગેરે જુગારથી રાજ્યભ્રષ્ટ થયા,

---

१९ द्यूत च मांसं च सुरा च वेश्या, पापर्धिचौर्ये परदारसेवा ।
एतानि सप्त व्यसनानि लोके, घोरातिघोर नरकं नयन्ति ॥
श्राद्ध[illegible], विवरण

કૃષ્ણજી જેવા વાસુદેવ હયાત છતા દ્વારિકાનો મદિરાપાનથી નાશ થયો, દશરથ રાજા શિકારથી દુષિત થયા, શ્રેણીકરાજા માંસ વ્યસનથી નરકમા ગયા, રાવણ, દુર્યોધન આદિ પર સ્ત્રી લાપટ્યથી ભ્રષ્ટ થયા અને કૃતપુણ્ય શેઠ વેશ્યાગમનથી નિર્ધન થયા ચોરીના વ્યસનથી તો અનેક આત્માઓ મર ણને શરણ થયા છે આ બધા પાપ કાર્યોના દુષ્ટ ફળો છે આથી પાપકાર્યોથી ડરવુ, એ ગૃહસ્થોના સામાન્ય ધર્મનુ લક્ષણ છે

૫—પ્રસિદ્ધ દેશાચારનું પાલન કરવું.

અન્ય શિષ્ટ પુરૂષોને માન્ય આચારો કે-જે ઘણા કાળથી સર્વત્ર વ્યવહાર રૂપ બની ગયા હોય જેવા કે-જમવુ, જમાડવુ, વસ્ત્ર પહેરવા પહેરામણી કરવી, વગેરે અનેક પ્રકારના લૌકિક વ્યવહારોનુ પાલન કરવુ જો તેમ કરવામા ન આવે તો દેશના લોકો સાથે વિરોધ થાય, ધર્મની નિંદા થાય વગેરે અનેક પ્રકારે અહિત થાય કહ્યુ છે કે "યોગી પુરુષો આખી પૃથ્વીને અર્થાત્ સકલ લોકને ભૂલ કરતા જુએ છે, તથાપી તેઓ મનથી પણ દેશાચારનુ ઉલ્લંઘન કરતા નથી"[૨૦] તો પછી ગૃહસ્થનું તો પૂછવુ જ શુ ? આથી રૂઢ દેશાચારનુ પાલન કરવુ એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

---

૨૦ यद्यपि सकला योगी, छिद्रा पश्यति मेदिनीम् ।
तथापि लौकिकाचारं, मनसापि न लङ्घयेत् ॥
धर्मबिन्दु टीका

૬-કોઈનો અવર્ણવાદ બોલવો નહિ.

ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ, કોઈના પણ દોષ જાહેર કરવા રૂપ અવર્ણવાદ બોલવા નહિ કારણ કે, પારકા દોષો ગાવા એ મહાદોષ છે શ્રી પ્રશમરતિ નામના ગ્રન્થરત્નમા જણાવ્યુ છે કે, 'બીજાને હલકા પાડવાથી, તેના અવર્ણવાદ બોલવાથી કે પોતાનો ઉત્કર્ષ ગાવાથી ક્રોડો ભવોથી પણ ન છૂટે તેવુ નીચ ગોત્ર નામનુ કર્મ જીવ પ્રત્યેક ભવે બાધે છે'[૧]

આ પ્રમાણે સામાન્ય મનુષ્યના પણ દોષો ગાવા તે પણ અયોગ્ય છે, તો રાજા, મત્રી, પુરોહિત આદિ સત્તાધારીઓ કે બીજા લોકમાન્ય પુરૂષોના દોષો બોલવામા તો વિશેષ કાળજી રાખવી જોઈએ કારણ કે રાજાદિની નિન્દાથી તો ધનનો અને પ્રાણનો પણ નાશ થાય છે બીજાનો અવર્ણવાદ બોલવો એ જેમ દોષ છે, તેમ તેને રસપૂર્વક સાભળવુ તે પણ દોષ છે, તેથી શક્ય હોય ત્યા સુધી અવર્ણવાદ સાભળવો પણ નહિ

૭—સારા પાડોશી હોય ત્યા પ્રતિનિયત દ્વારવાળુ ઘર રાખવુ

જ્યા સદાચારી પાડોશી હોય ત્યા ઘર રાખવુ કેમકે

---

[१] परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥
प्रशमरतिप्रकरण

'સંસર્ગજા દોષગુણા ભવન્તિ'–જેવી સોબત મળે તેવા દોષો કે ગુણો પ્રગટે છે

લોકોમા પણ કહેવત છે કે ગધેડા જોડે ઘોડુ રહે તો તે ભુકતા ન શીખે તો બચકું ભરતાં કે લાત મારતા તો શીખે. માટે જે સ્થાને સ્મશાનરક્ષકો, જાળ નાખનારા, પારધી, શીકારી, ચાડાળ, ભીલ, માછીમાર, કસાઇ વગેરે હલકી જાતિના મનુષ્યો રહેતા હોય, તેવા પાડોશમા ઘર–વસવાટ રાખવો નહિ વળી જ્યા જમીનમા હાડકા, કોલસા વિગેરે શલ્યો ન હોય, જ્યા જમીનમા ઘણા પ્રમાણમા ધરો નામની વનસ્પતિ, નવા અકુરા, કુશ એટલે દાભ નામની વનસ્પતિ વગેરે ઉગતી હોય, જે ભૂમિની માટી સારા વર્ણ–ગન્ધવાળી હોય, જે જમીનમા સ્વાદિષ્ટ પાણી હોય, તેવા ઉત્તમ સ્થાનમા પણ નિમિત્ત શાસ્ત્રોના આધારથી, ગુણ દોષ સૂચક સ્વપ્ન તથા લોકવાયકા એટલે લોકોનો તે ભૂમિ માટે અભિપ્રાય વગેરે જાણીને મકાન બધાવવુ આવો મારો પાડોશ અને શુદ્ધ ભૂમિ છતા રહેઠાણ રાજમાર્ગ ઉપર કે અતિગુપ્ત ગલીમા ન હોવુ જોઇએ કારણ કે અતિ જાહેરમા રહેવાથી પોળ દરવાજાદિના અભાવે ચોર–લુટારાદિનો ભય રહે, અને અતિ ગુપ્ત સ્થળે હોય તો ઘણા ઘરોથી ઢકાઇ જવાથી ઘર શોભાને ન પામે, તેમજ અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવ વખતે જળ વગેરેની સહાય મેળવવામા કે પેસવા નીકળવા વગેરેમા મુશ્કેલી પડે વળી યોગ્ય સ્થાને પણ બાધેલા ઘરને પેસવા નીકળવાના

અનેક બારણા ન હોવા જોઇએ કારણ કે જે ઘરને જવા આવવાના ઘણા બારણા હોય, ત્યા દુષ્ટ લોકો પ્રવેશ કરી જાય તો પણ ખ્યાલ ન રહે, અને તેથી ધન, સ્ત્રી વગેરેની રક્ષા કરવી મુશ્કેલ પડે આથી સારા પાડોશમા સારી ગુણવાળી ભૂમિ ઉપર અતિ પ્રગટ કે ગુપ્ત સ્થાનને છોડીને ઘણા બારણા વિનાનુ ઘર ધર્મિ આત્માઓને માટે ધર્મનુ પોષક બને છે માટે તેને ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મરૂપે કહ્યુ છે

૮-સદાચારી પુરૂષોની સોબત કરવી.

આલોક અને પરલોકમા હિતકારી સુંદર આચાર સેવનારા સદાચારી પુરૂષોની સોબત કરવી. તેવાઓની સોબતથી દુરાચારથી બચી સદાચારી થવાય છે જુગારી, ધૂર્ત, ભાટ, ભાડ, નટ વગેરે અસત્ પુરૂષોની સોબતથી તો પોતામા જે સદાચાર હોય છે, તે પણ તત્કાળ નાશ પામે છે કહ્યુ છે કે - 'જો સત્સંગતિમા રક્ત થઇશ તો સત્-સારો થઇશ અને અસદાચારીની સોબતમા પડીશ તો નાશ પામીશ. અર્થાત્ જે ગુણો મળ્યા છે, તે પણ નાશ પામશે

આત્મા સ્વય એકલોજ છે, સ યોગ થયા પછી પણ વિયોગ થાયજ છે, એટલે વસ્તુન સંગ છોડાવવામા આત્મસુખ રહેલુ છે કહ્યુ છે કે -'સંગ સર્વ પ્રકારે છોડવાલાયક છે, છતા સંગ છોડી ન શકાય તો સોબત સત્પુરૂષોનીજ કરવી. કારણ કે-

સત્પુરૂષો સગમાથી છુટવાના ઔષધ તુલ્ય છે [૭૨] અર્થાત્ સત્પુરૂષોના યોગે પ્રથમ પ્રશસ્ત આલબનથી અપ્રશસ્ત રાગમાથી આત્મા મુક્ત બને છે અને યોગ્ય કાળે સમગ્ર રાગને તોડીને સ્વ સ્વરૂપમા તૃપ્ત બની શકે છે માટે જ્યા સુધી સગ ન છૂટે ત્યા સુધી સગમાથી છૂટવા માટે પણ સત્પુરૂષોની સોબત કરવી એ જરૂરી છે

૯–માતાપિતાની પૂજા કરવી.

માતાપિતાની પૂજા કરવી એટલે કે ત્રણે કાળ તેઓને પ્રણામ કરવો પરલોકમા હિત કરનારા કાર્યોમા તેઓને જોડવા અર્થાત્ સગવડ આપવી દરેક પ્રવૃત્તિમા તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવુ ફળ, ફુલ વગેરે ઉત્તમોત્તમ ભોગોપભોગના પદાર્થો પણ તેઓને આપવા અર્થાત્ વાપરવાની ઉત્તમમા ઉત્તમ વસ્તુઓ તેઓને આપવી તેઓના જમ્યા પછી જમવુ, સુતા પછી સુવુ વગેરે બાહ્ય સેવા કરવી ઉપરાત તેઓએ અ'ગીકાર કરેલા વ્રત નિયમોને જરા પણ બાધ ન આવે તેમ વ્યાપાર, વ્યવહાર વગેરે કાર્યો કરવા જેથી તેઓનુ પૂર્ણ ઔચિત્ય જળવાય આ પ્રમાણે વર્તન કરવુ તેજ માતાપિતાના પૂજન રૂપ છે તેમા પણ પિતાથી માતા અધિક પૂજ્ય છે કહ્યુ છે કે—

---

૭૨ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्य, सचेत्त्यक्तु न शक्यते ।
स सद्भि सह कर्तव्य, सन्त सङ्गस्य भेषजम् ॥
यो० शा० टीका

'દશ વિદ્યાગુરૂઓની બરાબર એક ધર્માચાર્ય છે સો ધર્માચાર્યની બરાબર પિતા છે અને માતા તો પિતા કરતા પણ હજાર ગુણા અધિક ગૌરવને પાત્ર છે[૨૬] માટે અહીં પણ પિતા–માતાને બદલે માતા–પિતા એ ક્રમ જણાવ્યો છે

જે માણસ ગૃહસ્થ ધર્મમા રહેલો છે તેને માટે માતા, પિતાની સેવા એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે, કારણ કે માતા–પિતા પ્રત્યક્ષ ઉપકારી છે જન્મ ન આપ્યો હોત, અથવા જન્મ પછી બાળકને તજી દીધુ હોત, તો આજે તેની હયાતિ પણ ન હોત. અનેક સંકટો વેઠી ઉછેરનારા પ્રત્યક્ષ ઉપકારી માતા પિતાની જેઓ સેવા કરી શકતા નથી, તેઓ આખા જગતની સેવાની વાતો ભલે કરતા હોય પણ વાસ્તવિક સેવાધર્મ તેવા મનુષ્યોમા સભવી શકતો નથી પ્રત્યક્ષ ઉપકારી પ્રત્યે કૃતઘ્નતા સેવનારો બીજા કોઈ પરોક્ષ ઉપકારીની સેવા કયા કારણે કરે ? એ વિચારતા જ સ્વાર્થ, અવિવેક અજ્ઞાન આદિના યોગે તેની સેવા પાયા વિનાની પ્રવૃતિ જેવી જણાશે. ઉપકારી એવા માતાપિતાની સેવા કરનારો જ સમાજની, દેશની કે બીજા સાધર્મિક વગેરેની પણ સાચી સેવા કરી શકે છે માટે તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

---

૨૬ उपाध्यायाद् दशाचार्य, आचार्याणा शत पिता।
सहस्र तु पितुर्माता, गौरवेणातिरिच्यते ॥

૧૦—ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો.

સ્વરાજય કે પરરાજયના લશ્કરથી ભય જાગવાથી, દુષ્કાળ, મરકી, કોલેરા, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, તીડ વગેરેનો ઉપદ્રવ થવાથી, તથા જનવિરોધ એટલે પરસ્પર મનુષ્યોનો મહાવિગ્રહ, કોમી રમખાણ વગેરે કારણોથી જે ગામ, નગર અસ્વસ્થ બન્યા હોય અર્થાત ત્યાના લોકોમા ગભરાટ પેદા થયો હોય, તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો કારણ કે એવી સ્થિતિમા ત્યા રહેવાથી પૂર્વે મેળવેલા ધર્મ, અર્થ અને કામનો નાશ થાય છે, અને તેવા ઉપદ્રવવાળા સ્થાને પુન તે મેળવી શકાતા નથી, તેથી ઉભયલોકથી ભ્રષ્ટ થવાનું બને છે

૧૧—નિન્દિત કાર્યોમા પ્રવૃત્તિ ન કરવી.

સામાન્ય લોકમા કે લોકોત્તર એવા સતોમા પણ જે કાર્યો અનાદરણીય હોવાથી નિન્દનીય ગણાતાં હોય, તેવા સુરાપાન, માસભક્ષણ, પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપોનો ત્યાગ કરવો નિન્દિત કાર્યોમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી તેના બીજા સારા કાર્યો પણ ઉપહાસને પાત્ર બની જાય છે મનુષ્ય સારા આચરણથી જ મોટાઇને મેળવે છે

૧૨-આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવુ

આવકને અનુસાર ખર્ચ રાખવુ નીતિશાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે-"આવકનો ચોથો ભાગ (ભવિષ્યમા આકસ્મિક કારણે જરૂર

પડે તે માટે) નિધાનમા રાખે, ચોથો ભાગ વ્યાપારમા રોકે ચોથા ભાગથી ધર્મકાર્યો તથા પોતાનો નિર્વાહ કરે અને બાકીના ચોથા ભાગને ભર્તવ્ય એટલે જેનું પોષણ કરવાની પોતાની ફરજ છે તેવા આશ્રિતોનુ પોષણ કરવામા વાપરે [૨૪]

કેટલાકો તો કહે છે કે–'ધનિક પુરૂષો શ્રાવકનો અડધો કે તેથી વધારે ભાગ જીવનના પ્રધાન કાર્યરૂપ ધર્મમા વાપરે અને બાકીનો અડધો ભાગ આ લોકના બાકીના કાર્યોમા ખર્ચે [૨૫] અન્યત્ર કહ્યુ છે કે–'ધર્મ, ચોર, અગ્નિ અને રાજા એ ચાર ધનના ભાગીદારો છે. ધર્મરૂપ ભાગીદારનુ અપમાન કરવાથી અર્થાત્ ધર્મમા નહિ ખર્ચવાથી બાકીના ત્રણ ભાગી દારો બળાત્કારે પણ ધનનુ હરણ કરી લેશે [૨૬]

પચસૂત્રના બીજા સૂત્રમા કહ્યુ છે કે– શ્રાવકના પ્રમાણમા દાન, ભોગ, પરિવારનુ પોષણ અને ધનનો સગ્રહ કરવો [૨૭]

---

૨૪ पादमायान्निधि कुर्यात्पाद वित्ताय शोधयेत् ।
धर्मोपभोगयो पाद, पाद भर्तव्यपोषणे ॥ यो शास्त्र

२५ आयादर्ध नियुञ्जीत, धर्मे यद्वाऽधिक तत ।
शेषेण शेष कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

२६ चत्वारो धर्मदायादा धर्मचौराग्निभूभृत ।

२७ तहा लाहोचिअदाणे लाहोचिअभोगे लाहोचिअ
परिवारे लाहोचिअनिहिकरे सिआ ॥ पचसूत्र

રોગ જેમ શરીરને દુર્બળ બનાવી પુરુષને વ્યવહાર માટે નાલાયક બનાવી દે છે, તેમ આવકને વિચાર્યા વિના કરેલો ખર્ચ પણ દરિદ્ર બનાવી સંસારના કે આત્માના દરેક કાર્યોમાં મનુષ્યને અસમર્થ બનાવી દે છે આવકનો વિચાર કર્યા વિના જે કુબેરની જેમ ખર્ચ કરે છે, તે ધનવાન હોય તો પણ થોડા વખતમાં જ નિશ્ચયથી ભિખારી બની જાય છે' અર્થાત્ મજુરી કરવા લાયક બને છે[૨૮] 'આવકથી ખર્ચ ઓછો કરવો એજ પંડિતાઇનું લક્ષણ છે[૨૯] આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરવાથી અનીતિ, અન્યાય કરવાનો વખત આવતો નથી જ્યારે ખર્ચ વધાર્યા પછી ખર્ચ પ્રમાણે આવક કરવા જવાથી અનીતિ, અન્યાય કરવામાં આચકો આવતો નથી માટે આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

૧૩-વૈભવને અનુસાર વેષ રાખવો.

પોતાની સંપત્તિ, કમાણી, વય-અવસ્થા તથા રહેવાનું ગામ શહેર, દેશ વગેરેને અનુરૂપ વસ્ત્ર, પહેરવેશ વગેરે રાખવા જોઇએ સારી આવક છતાં જેઓ કૃપણતાથી

---

૨૮ आयव्ययमनालोच्य, यस्तु वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन, सोऽत्र वै श्रमणायते ॥

योगशास्त्र टीका

२९ एतदेव हि पाण्डित्यमायादल्पतरो व्यय ॥

તેના પ્રમાણમા વેષ રાખતા નથી, અર્થાત્ ધન છતાં પણ ખરાબ વસ્ત્ર વગેરે પહેરીને ફરે છે, તેઓ લોકોની નિંદાનુ પાત્ર બની ધર્મ માટે પણ અયોગ્ય બને છે સારા વેષવાળો મગળરૂપ ગણાય છે અને તેવા મગળભૂત પુરુષોથી લક્ષ્મી આવે છે કહ્યુ છે કે–

'લક્ષ્મી મગળથી પ્રાપ્ત થાય છે, બુદ્ધિથી વધે છે અને કૌશલ્યથી મૂળ નાખે છે, એટલે કે, તે પુરૂષની તાબેદાર દાસી બને છે, તેને છોડતી નથી[30]' ઇંદ્રિય નિગ્રહ વગેરે સયમવાળા જીવનથી પુરુષની લક્ષ્મી શોભાને પામે છે અને લોકોની પ્રશસાનુ પાત્ર બને છે

સપત્તિ ઓછી છતા ધનવાનની માફક વેશ ધારણ કરવાથી લોકોમા હાસી થાય છે અને આવો ખર્ચ કરનાર જરૂર અનીતિખોર હશે એમ લોકોમા અનુમાન થાય છે માટે પોતાની સપત્તિ, આવક, જાતિ, વય, અવસ્થા અને દેશને અનુરૂપ વેશ રાખનારો સદાચારી મનુષ્ય, સર્વને પ્રેમનુ પાત્ર બનવાથી ધર્મયોગ્ય બને છે

૧૪–બુદ્ધિના આઠ ગુણોને ધારણ કરવા.

શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા, ઉહ, અપોહ, અર્થ–

---

૩૦ श्री मङ्गलात्प्रभवति, प्रागल्भ्याच्च प्रवर्धते ।
दाक्ष्याच्चु कुरुते मूल, सयमात्प्रतितिष्ठति ।।

श्राद्धगुणविवरण

વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન આ બુદ્ધિના આઠ ગુણો છે

૧. શુશ્રૂષા-તત્ત્વ સાભળવાની ઈચ્છા

૨. શ્રવણ-તત્ત્વને સાભળવુ

૩ ગ્રહણ-ઉપયોગપૂર્વક સાભળેલુ ગ્રહણ કરવુ

૪ ધારણા-ગ્રહણ કરેલુ ભૂલી નહિ જવુ અર્થાત્ યાદ રાખવુ

૫, ઊહ-જે અર્થ જાણ્યો હોય તેને તે જ્યા જ્યા ઘટિત હોય ત્યા ઘટાવવો. અથવા ઊહ એટલે પદાર્થનુ સામાન્ય જ્ઞાન

૬. અપોહ-સાભળેલા વચનોથી તથા યુક્તિથી પણ વિરૂધ્ધ એવા હિસા-જુઠ-ચોરી વગેરે દુષ્ટ ભાવોના માઠા પરિણામો જાણી તેને છોડી દેવા અથવા અપોહ એટલે પદાર્થનુ ગુણ પર્યાય પૂર્વકનુ જ્ઞાન

૭ અર્થવિજ્ઞાન-ઉહાપોહ દ્વારા થયેલુ, ભ્રમ, સશય કે વિપર્યય વગેરે દોષોથી રહિત યથાર્થ જ્ઞાન

૮. તત્ત્વજ્ઞાન-ઉહાપોહથી સશયાદિ દોષ રહિત થયેલુ 'આ એમજ છે' એવુ નિશ્ચિત જ્ઞાન

આ આઠ ગુણો ઉત્તરોત્તર બુધ્ધિની વિશુદ્ધિરૂપ છે આ ગુણોવાળો વિશિષ્ટ પુરુષ કદિપણ અકલ્યાણને પામતો નથી આ બુદ્ધિના આઠ ગુણોનો યોગ કરવો એટલે કે તે આઠ ગુણો જે રીતે જ્યા હિતકાર બને તે રીતે વાપરવા.

૧૫–નિરંતર ધર્મ શ્રવણ કરવો

ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ સાધી ક્રમે ક્રમે મોક્ષ આપનાર ધર્મ છે તે ધર્મને હમેશા સાંભળવો જોઈએ. જેમ નિરોગી, ચતુર અને યુવાન પુરુષ દેવી ગીતને એકતાન પૂર્વક સાંભળે તેથી પણ અધિક રાગપૂર્વક હમેશા ધર્મ સાંભળવો જોઈએ 'ઉપયોગપૂર્વક સ કથા શ્રવણ કરવાથી ચિત્ત થાકયુ હોય તો થાક ઉતરી જાય છે કષાયથી તપી ગયુ હોય તો શાન્ત થાય છે આપત્તિ વગેરેથી દિગ્મૂઢ બની ગયુ હોય તો સૂઝવાળુ બને છે અને અસ્થિર–વ્યાકુળ બન્યુ હોય તો સ્થિર થાય છે[૩૧] વગેરે ધર્મ શ્રવણથી બીજા પણ ઘણા લાભો થાય છે જો કે બુધ્ધિના આઠ ગુણોમા શ્રવણ ગુણ કહેવાયો છે, તથાપિ હમેશા ધર્મ શ્રવણ કરનારને ઉત્તરોત્તર અનેક સદ્‌ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ ફળની પ્રધાનતા બતાવવા માટે અહી જુદો બતાવ્યો છે

---

૩૧ क्लान्तमिहोज्झति खेदं, तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥

વિજ્ઞાન અને તત્વજ્ઞાન આ બુદ્ધિના આઠ ગુણો છે

૧ શુશ્રૂષા–તત્વ સાભળવાની ઈચ્છા

૨ શ્રવણુ–તત્વને સાભળવુ.

૩ ગ્રહણુ–ઉપયોગપૂર્વક સાભળેલુ ગ્રહણુ કરવુ

૪ ધારણા–ગ્રહણુ કરેલુ ભૂલી નહિ જવુ. અર્થાત્ યાદ રાખવુ.

૫, ઊહ–જે અર્થ જાણ્યો હોય તેને તે જ્યા જ્યા ઘટિત હોય ત્યા ઘટાવવો. અથવા ઊહ એટલે પદાર્થનુ સામાન્ય જ્ઞાન

૬ અપોહ–સાભળેલા વચનોથી તથા યુક્તિથી પણ વિરૂધ્ધ એવા હિસા–જુઠ–ચોરી વગેરે દુષ્ટ ભાવોના માઠા પરિણામો જાણી તેને છોડી દેવા અથવા અપોહ એટલે પદાર્થનુ ગુણ પર્યાય પૂર્વકનુ જ્ઞાન

૭ અર્થવિજ્ઞાન–ઉહાપોહ દ્વારા થયેલુ, ભ્રમ, સશય કે વિપર્યય વગેરે દોષોથી રહિત યથાર્થ જ્ઞાન.

૮ તત્વજ્ઞાન–ઉહાપોહથી સશયાદિ દોષ રહિત થયેલુ 'આ એમજ છે' એવુ નિશ્ચિત જ્ઞાન

આ આઠ ગુણો ઉત્તરોત્તર બુદ્ધિની વિશુદ્ધિરૂપ છે આ ગુણોવાળો વિશિષ્ટ પુરુષ કદિપણુ અકલ્યાણને પામતો નથી. આ બુદ્ધિના આઠ ગુણોનો યોગ કરવો એટલે કે તે આઠ ગુણો જે રીતે જ્યા હિતકાર બને તે રીતે ઘટાવવા

૧૫-નિરતર ધર્મ શ્રવણ કરવો

ઉતરોત્તર ઉન્નતિ સાધી ક્રમે ક્રમે મોક્ષ આપનાર ધર્મ છે તે ધર્મને હમેશા સાભળવો જોઇએ જેમ નિરોગી, ચતુર અને યુવાન પુરુષ દૈવી ગીતને એકતાન પૂર્વક સાભળે તેથી પણ અધિક રાગપૂર્વક હમેશા ધર્મ સાભળવો જોઇએ 'ઉપયોગપૂર્વક સત્કથા શ્રવણ કરવાથો ચિત્ત થાકયુ હોય તો થાક ઉતરી જાય છે કષાયથી તપી ગયુ હોય તો શાન્ત થાય છે આપત્તિ વગેરેથી દિગ્મૂઢ બની ગયુ હોય તો સૂઝવાળુ બને છે અને અસ્થિર–વ્યાકુળ બન્યુ હોય તો સ્થિર થાય છે'[૩૧] વગેરે ધર્મ-શ્રવણથી બીજા પણ ઘણા લાભો થાય છે જો કે બુધ્ધિના આઠ ગુણોમા શ્રવણ ગુણ કહેવાયો છે, તથાપિ હમેશા ધર્મ શ્રવણ કરનારને ઉતરોત્તર અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ ફળની પ્રધાનતા બતાવવા માટે અહી જુદો બતાવ્યો છે

---

૩૧ क्लान्तमिहोज्झति खेद, तप्त निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषित चेत ॥

ગૃહસ્થે આ ધર્મ, અર્થ અને કામ-ત્રણેયને પરસ્પર એકબીજાને બાધક ન થાય એ રીતે સાધવા જોઈએ જે પુરુષ ધર્મ, અર્થ અને કામની સાધનામા આ મર્યાદા ચૂકે છે તેના ઉભય ભવો બગડવાથી આખો જન્મ નિષ્ફલ બને છે કહ્યુ છે કે, 'ત્રણ વર્ગની સાધના વિના જેના દિવસો આવે છે અને જાય છે, તે લુહારની ધમણની જેમ ભલે શ્વાસોશ્વાસ લેતો હોય તો પણ મરેલો જ છે'[33]

આ ત્રણમા તત્કાલીન ક્ષણિક વિષય સુખમા લુબ્ધ બનીને જે ધર્મ અર્થને ધક્કો મારે છે, તે જંગલના હાથીની જેમ આપત્તિઓનો ભોગ બને છે જંગલી હાથીને વશ કરવા માટે મનુષ્યો એક મોટા ખાડામા કાગળની કે માટીની કૃત્રિમ હાથણી બનાવે છે તેને દેખી વિષયાંધ બનેલો હાથી પરિણામને વિચાર્યા વિના, તેના પ્રત્યે દોડી આવતા જ ખાડામા પડે છે ત્યાથી નીકળવાને અશક્ત બનેલા તે હાથીને ભૂખ-તૃષાના દુ ખોથી દીન બનાવીને, તેને બધનમા નાખી વશ કરે છે એ રીતે જેમ હાથી જીવનભર સ્વતત્રતાને ગુમાવી બન્ધનાદિ અનેક કષ્ટોનો ભાગી થાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ ધર્મમા અનાદરવાળો થઈ, કેવળ વિષયોમા અધ

---

३३ यस्य त्रिवर्गशून्यस्य, दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
सलोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥

यो शा टी

બની, સંપત્તિનો વ્યય કરવાથી, આખરે સર્વ સાધનોથી ભ્રષ્ટ થઇ, આલોક-પરલોકમાં દુઃખનું ભાજન બને છે જગ પ્રસિદ્ધ વસ્તુ છે કે – વિષયસેવનમા અતિ આસક્ત હોય છે, તેનુ શરીર ક્ષીણ થનાં ક્ષયરોગી બને છે અને આખરે તે ધર્મ તથા ધન બધુ ગુમાવી દે છે

વળી જેમ સિંહ હાથીનો નાશ કરી પાપનો ભાગી બને છે અને હાથીનુ માસ તો બીજાજ જંગલી પ્રાણીઓ ભોગવે છે, તેમ ધર્મ આદિનો અનાદર કરી, જે ધન કમાવામાજ રાચે છે, તે મનુષ્ય કેવળ પાપનુ જ ભાજન બને છે તેનુ કમાયેલુ ધન તો બીજાઓ જ ભોગવે છે

ધર્મને બાધ થાય તેવી રીતે અર્થ કામની સેવા પણ બીજને ખાઈ જનારા ખેડુતની જેમ અનર્થકારક છે જેમ ખેડુત વાવેતર માટે રાખેલા બીજને ખાઈ જાય, તો ભાવી પાકથી વંચિત રહી દરિદ્ર બને, તેમ ધર્મરૂપી બીજ પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરનારો, આખરે અર્થ-કામથી પણ વંચિત રહે છે કારણ કે, ધર્મરહિત પુરૂષને ભાવિકાળે કાઇ પણ સુખ મળતુ નથી. ખરી રીતે તેને જ સાચો સુખી કહી શકાય કે જે, પરલોકના સુખમા વિરોધ ન આવે તે રીતે આ ભવમા જીવે છે ધર્મમા બેદરકારી કરનારો આ ભવમા કદાચ પૂર્વ પુણ્યના બળે દુઃખી ન થાય, તો પણ ભવિષ્યકાળમા તે દુઃખી થાય જ છે કારણ કે સુખનુ મૂળ ધર્મ છે જેમ

મૂળ ગયા પછી વૃક્ષ ટકી શકતુ જ નથી, તેમ ધર્મ ગયા પછી સુખ ટકી શકતુ નથી. માટે બુદ્ધિમાન પુરુષે ધર્મનો ઘાત ન થાય, તેવી રીતે અર્થકામમાં પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

ધનની ઉપેક્ષા કરીને કામની સેવા કરનારો દેવાદાર બની જાય છે ધનનો કઈ પણ સચય નહિ કરતા પ્રાપ્ત થતુ બધુ ધન જે ખર્ચી નાખે છે, તે માણસ 'તાદાત્વિક' કહેવાય છે બાપ-દાદા વગેરેના પૂર્વોપાર્જિત દ્રવ્યને અન્યાયથી જે ખાઇ જાય છે, ખર્ચી નાખે છે, તે 'મૂળહર' કહેવાય છે અને જે નોકરોની કુટુબની કે પોતાની પીડાને પણ અવગણીને માત્ર ધન ભેગુ જ કરે છે અને કાઇપણ ખરચતો નથી તે 'કદર્ય' કહેવાય છે તેમા તાદાત્વિક અને મુળહરને ધનનો નાશ થતા ધર્મ-કામનો પણ નાશ થાય છે કલ્યાણ થતુ નથી અને કદર્ય (કૃપણ) નો ધનસગ્રહ રાજા, ભાગીદારો કે ચોરોને જ ભોગ્ય બને છે, પણ ધર્માદિના ઉપયોગમા આવતો નથી આ પ્રમાણે તાદાત્વિક, મૂળહર અને કદર્યને ધર્મ, અર્થ અને કામ પરસ્પર બાધક થાય છે

આથી ગ્રહસ્થે ત્રણેય વર્ગને બાધ ન પહોચાડના ત્રણેયની યથા યોગ્ય રક્ષા કરવી જોઇએ સયોગવશાત્ એ ત્રણેયને જો ન સાધી શકે તો ઉત્તર ઉત્તરને છોડી પૂર્વ પૂર્વની રક્ષા કરે, એટલે કે કામની ઉપેક્ષા કરીને ધર્મ અને ધનની રક્ષા કરવી, કારણ કે, ધર્મ અને ધનની રક્ષાથી પરિણામે

કામની પણ સિદ્ધિ સહેલાઇથી થઇ શકે છે જો તેમ પણ ન બને તો ધન અને કામને છોડીને ધર્મની રક્ષા તો કર વીજ જોઇએ, કારણ કે અર્થ અને કામનું મૂળ ધર્મ છે, ધર્મની રક્ષા કરનારો, આખરે ધન અને કામને પણ સાધી શકે છે કહ્યુ છે કે– "યાચના કરીને જીવતા પણ જો ધર્મ સચવાય તો સમજવુ કે–હુ ધનવાન જ છું, કારણ કે– સત્પુરુષોનુ સાચુ ધન એક ધર્મ જ છે"[૩૪]

૧૯. ઔચિત્યપૂર્વક સેવા કરવી

પર્વતિથિ કે અપર્વતિથિના વિભાગ વિના હમેશા સત્પ્રવૃત્તિમા જ જેઓ એકાકાર બની રહ્યા હોય છે, તેવા મહાત્માઓને અતિથિ કહ્યા છે તથા ઉત્તમ આચાર વાળા હોવાથી, સર્વ લોકમા કોઈ જેમના અવર્ણવાદ બોલતુ નથી તેવા સાધુ અને ધર્મ, અર્થ, કામરૂપ પુરૂષાર્થને સાધી શકે તેવી શક્તિ જેમની ક્ષીણ થઇ છે તેવા દીન આવા અતિથિ, સાધુ અને દીન પ્રત્યે યથોચિત–જેને જે યોગ્ય હોય તેવુ અન્ન, પાન, વસ્ત્ર વગેરે આપીને એમની સેવા કરવી ઔચિત્યને છોડીને સઘળાઓ પ્રત્યે સમાન

---

૩૪ धर्मश्चेन्नावसीदेत, कपालेनापि जीवत ।
आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्य, धर्मवित्ता हि साधव ॥ यो शा टी

પ્રવૃત્તિ કરવી તે વાસ્તવિક સેવા નથી "એક બાજુ ઔચિત્ય ગુણ અને બીજી બાજુ કરોડો ગુણો હોય તો પણ બન્ને સરખા છે, કારણ કે ઔચિત્ય ગુણ વિનાના બાકીના ગુણોનો સમૂહ હોય તો પણ ઝેર તુલ્ય છે"[૩૫]

દાન, શીલ, તપ વગેરે કોઈ પણ ધર્મ પ્રવૃત્તિ કે ખાવુ, સૂવુ, કમાવુ, બોલવુ વિગેરે સામાન્ય પ્રવૃત્તિ પણ ઔચિત્ય રહિત હોય તો ઉલટી નિંદાનુ પાત્ર બને છે, માટે ઔચિત્ય સાચવીને સેવા કરવી તે સાચી સેવા છે જેમ હાર હીરાનો હોય છતા તે પગે બાધ્યો હોય, અથવા પગરખા જરીથી ભરેલા હોય પણ તે માથે પહેર્યા હોય, તો શોભતા નથી પણ ઉલટી મૂર્ખતા ગણાય છે, કારણ કે હાર ગળામા અને પગરખા પગમા-પોતાના સ્થાનમા જ શોભે છે, તેમ જે માણસની જેટલી અને જેવી સેવા યોગ્ય હોય તેની તેટલી અને તેવી સેવા થાય તે સેવારૂપ બને છે એમ દરેક વ્યવહારમા સમજવુ

૨૦ હમેશા કોઇ વાતમાં કદાગ્રહ ન રાખવો

હમેશા અદુરાગ્રહી બનવુ બીજાનો પરાભવ કરવાની બુદ્ધિથી અન્યાયી કાર્ય કરવુ તે દુરાગ્રહ કહેવાય છે આવો દુરાગ્રહ હલકા પુરુષોને હોય છે કહ્યુ છે કે-

---

૩૫. ઔચિત્યમેકમેક । ગુણાના કોટિરેકત ।
विषायते गुणग्राम, औचित्यपरिवर्जित ॥ यो, शा टी

"નદીના પ્રવાહથી ઉલટા માર્ગે તરવાના સ્વભાવવાળા માછલાને શ્રમ સિવાય કાંઇ ફળ નથી, તેમ દુરાગ્રહ પણ નીચ પુરુષો પાસે નિષ્ફળ, અન્યાયી અને દુષ્કર એવાં કાર્યો કરાવીને તેમને થકાવી દે છે"[૩૬] અર્થાત્ હલકા પુરુષો દુરાગ્રહથી દુષ્ટ કાર્યો કરીને પોતાની શક્તિ બરબાદ કરી થાકે છે કોઇ વખતે નીચ પુરૂષો પણ શકતાથી દુરાગ્રહને છોડી દે છે પરંતુ એટલા માત્રથી તે ઉત્તમ ગણાતા નથી કારણ કે સદાને માટે દુરાગ્રહને તજવો એને ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે

'મારૂં એજ સાચું' એ દુરાગ્રહનું લક્ષણ છે અને 'સાચું તેજ મારૂં' એ સરળતાનું લક્ષણ છે

૨૧ ગુણના પક્ષપાતી બનવું.

સ્વપર કલ્યાણકારક આત્મધર્મસાધક એવા સજ્જનતા, ધીરતા, વીરતા, ગંભીરતા, કૃતજ્ઞતા, સહનશીલતા, ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય, સ્થિરતા અને પ્રિય ભાષણપૂર્વક સામાથે બોલાવ્યા પહેલા તેને બોલાવવો વગેરે ગુણોનું અને ગુણીનું બહુમાન, પ્રશંસા કરવી કે તેને સહાય કરવી વગેરે ગુણોના પક્ષપાતરૂપ છે ગુણપક્ષપાતી પુરૂષો જ અવન્ધ્ય

---

૩૬ दर्पं श्रमयति नीचानिष्फलनयविगुणदुष्करारम्भैः ॥
स्रोतोविलोमतरणव्यसनिमितायाम्यने मत्स्यैः ॥ यो शा टी.

પુણ્યરૂપ બીજને સિંચન કરવા દ્વારા આ લોક–પરલોકમા ઉત્તમ ગુણોરૂપ લક્ષ્મીને પામે છે–ગુણવાન બને છે કહ્યું છે કે–" અવગુણી ગુણવાનને જાણી શકતો નથી. ગુણવાન પણ મોટો વર્ગ એવો હોય છે કે બીજા ગુણવાનના ગુણને સહન કરી શકતો નથી, પણ મત્સર–તેને દ્વેષ કરે છે સ્વય ગુણી અને ગુણ–ગુણીનો રાગી એવો સરળ ઉત્તમ મનુષ્ય કોઈક જ હોય છે[૩૭]

૨૨. નિષિદ્ધ દેશમા અને નિષિદ્ધ કાળમાં જવા આવવાનો ત્યાગ કરવો.

નિષિદ્ધ દેશ એટલે જેલ, વધસ્થાન, જુગારનુ સ્થાન, જ્યા પરાભવ થાય તેવુ સ્થાન, બીજાના ભડારનુ સ્થાન, બીજાનુ અત પુર, સ્મશાન, નિર્જનસ્થાન અને ચોર, વેશ્યા, નટ વગેરેના સ્થાનો આ બધા નિષિદ્ધ સ્થાનો ગણાય આવા સ્થળોએ જવાથી અનેક આપત્તિઓ આવવાનો સભવ છે, માટે તેવા સ્થાનોમા ન જવુ

અકાળ એટલે સર્વેએ શયન કર્યા પછીનો રાત્રિનો કાળ અને પરદેશ જવા માટે સાય કાળ કે રાત્રિનો કાળ વગેરે નિષિદ્ધ કાળ ગણાય છે તેવા કાળે ગમન વગેરે કરવાથી

---

૩૭ नागुणी गुणिन वेत्ति, गुणी गुणिषु मत्सरी ।
गुणी च गुणरागी च, विरल सरलो जन ॥

श्राद्धगुणविवरण

શત્રુ હડનો, ચોર-લુટારાના ઉપદ્રવ વગેરેનો સભવ છે, માટે તે કાળમા ગમન કરવુ નહિ

૨૩ બલાબલનો વિચાર કરી કાર્યનો આરભ કરવો

બલ એટલે-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી પોતાનુ સામર્થ્ય અને અબલ એટલે અસામર્થ્ય એટલે એ બન્નેનો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરનાર કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે છે બલાબલના વિચારપૂર્વક આરભેલુ કાર્ય સફળ થાય છે અન્યથા નિષ્ફળ બને છે કહ્યુ છે કે- "ક્રોધાદિને તજીને શમપૂર્વક પોતાની શકિતને અનુરૂપ યોગ્ય સ્થાને પ્રયત્ન કરનારા પ્રાણીઓની દિન દિન વૃદ્ધિ-વિકાસ થતો જાય છે અને શકિત ઉપરાત કરેલો આરભ પરિણામે થયેલા વિકાસમા પણ ક્ષયનુ કારણ બને છે"[૩૮] આથી જ કહ્યુ છે કે- 'સુખના અભિલાષીએ, અત્યારે સમય કેવો છે? મિત્રોનુ બળ કેવુ છે? કયા સ્થાને છુ? આવક ખર્ચનુ પ્રમાણ કેવુ છે? હુ કોણ છુ? મારી યોગ્યતા કેટલી છે? અને મારામા શકિત કેવી છે? તેનો વારવાર વિચાર કરતા રહેવુ જોઇએ[૩૯]

---

३८. स्थाने शमवता शक्त्या, व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।
क्षयायाबलमारम्भो, निदानं क्षयसम्पदः ॥ यो शा टी

३९ कः कालः कानि मित्राणि, को देशः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥

કોઈ પણ વ્યવહારમા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ બળ વિચારવુ જરૂરી છે

૨૪ સદાચારમાં રહેલા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ એવા પુરુષોની સેવા કરવી.

દુરાચારના ત્યાગપૂર્વક સદાચારમા પ્રવર્તનારા ન નિયમધારી પુરુષો કે જેઓ ત્યાગ કરવા લાયક અને ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુના વિવેક જ્ઞાનથી વૃદ્ધ હોય એટલે કે આપણા કરતા જેઓ વિશેષ જ્ઞાની અને વ્રતધારી હોય તેવા જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરવી જેમકે તેઓ આવે ત્યારે ઊભા થવુ, સન્મુખ જવુ, હાથ જોડીને પ્રણામ કરવો, આસન આપવુ, વદન કરવુ, શરીરસેવા કરવી, ઉત્તમ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, આદિ ઉચિત વસ્તુઓનુ તેઓને દાન કરવુ, વળાવવા જવુ વગેરે વિનયરૂપ સેવા કરવી કારણ કે ગુણવાન પુરુષોની સેવા કરી હોય તો તેઓ કલ્પવૃક્ષની જેમ સદ્ઉપદેશ આદિ મહાન ફળ આપે છે અર્થાત્ "ગુણવાનોની સેવાથી હમેશા હિતકર ઉપદેશ મળે છે તેઓના સપર્કથી બીજા પણ ધર્મી પુરુષોના દર્શન, મેળાપ, વગેરે લાભો થાય છે અને યોગ્ય કાળે તેઓનો પણ વિનય કરવાનો લાભ મળે છે એમ બાહ્ય, અભ્યતર અનેક મોટા લાભો ગુણવાનોની સેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે[૪૦]

૪૦. उपदेश शुभो नित्य, दर्शन धर्मचारिणाम् ।
स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफल महत् ॥

૨૫. પોષ્યવર્ગનું પોષણ કરવું

માતા, પિતા, સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે તથા આપણા આશ્રયે રહેલા સગા-સબંધી કે નોકર ચાકર વગેરેનું યોગ ક્ષેમ દ્વારા એટલે કે તેમને જરૂરી પદાર્થો મેળવી આપીને અને તેઓની વસ્તુઓની રક્ષા દ્વારા ભરણ-પોષણ કરવું જોઇએ તેમા માતા પિતા, સતી સ્ત્રી અને પોતાના નિર્વાહની શક્તિ જેઓમા નથી તેવા પુત્ર-પુત્રી એ ત્રણેયનુ તો અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠીને નોકરી-ચાકરી-મજૂરી કરીને પણ અવશ્ય ભરણ-પોષણ કરવુ જોઇએ અને વૈભવ સારો હોય તો બીજા પણ નિરાધાર સ્વજન સબધી વગેરેનુ ભરણ-પોષણ કરવુ જોઇએ કહ્યુ છે કે-

"હે તાત ! લક્ષ્મીવન્ત એવા તમારે ત્યા દરિદ્ર મિત્રો પુત્ર વિનાની વિધવા બેન, સ્વજ્ઞાતિના વૃદ્ધો અને કુલવાન દરિદ્રો એ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો વસવાટ કરો."[૪૧]

અર્થાત્ ગૃહસ્થધર્મમા રહેલ લક્ષ્મીવન્તોએ આ ચાર દુ:ખીઆઓને અવશ્ય સભાળવા જોઇએ

પોતાના આશ્રિત કુટુબ, સ્વજન સબધી, જ્ઞાતિજનો કે ગામના ઉત્તમ મનુષ્યોની સભાળ નહિ લેતા વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ એ ન્યાયને આગળ કરી અ યોની સેવા માટે જેઓ

---

૪૧ चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु, श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ।
सखा दरिद्रो भगिनी ह्यपत्या ज्ञातिश्च वृद्धो विधन कुलीन ॥
धर्मबिन्दुटीका

ભેદ જ્ઞાન રૂપ વિવેક વિનાનુ હોય છે, તેમ વિવેક વગરનો પુરુષ પણ પશુતુલ્ય ગણાય છે

અથવા વિશેષ એટલે પોતાના જીવનમા જ ગુણદોષની વૃદ્ધિ-હાનિરૂપ લાભહાનિનુ જ્ઞાન મનુષ્યને હોવુ જોઈએ જે મનુષ્ય પોતાના જીવનમા ગુણદોષની વૃદ્ધિ હાનિને તપાસતો નથી, તેનુ જીવન નિષ્ફળ બને છે કહ્યુ છે કે-

'દરરોજ મનુષ્યે પોતાના ચારિત્ર્યને તપાસવુ જોઈએ અને નકકી કરવુ જોઈએ કે-મારુ ચારિત્ર્ય પશુતુલ્ય છે કે સત્પુરુષોના જેવુ છે?'[૯૨]

માત્ર કોઈ દિવસે આવુ વિચારનાર તો સામાન્ય મનુષ્ય પણ હોય છે, માટે દરરોજ આ પ્રકારનો વિચાર એટલે જાણપણુ હોવુ જોઈએ

૨૮ કૃતજ્ઞ બનવુ.

કરેલા ઉપકારને જાણે તે કૃતજ્ઞ કહેવાય ઉપકારીના ઉપકારને છુપાવવો કે વિસારવો નહિ. સત્પુરુષો, ઉપકારીના ઉપકારને કદી ભૂલતા નથી, પણ શિર ઉપર ભારરૂપે માનતા તેનો યથાશક્ય બદલો કેમ વળે તેની ચિંતા સેવે છે

શ્રીફળ પણ બાલ્યકાળમા અલ્પ પાણી આપનાર (વૃક્ષ

---

९२ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मन ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥

સિંચનાર) ને પોતાના ઉછેરનાર તરીકે ઉપકારી માની મસ્તક ઉપર ભારને ધારણ કરી, ઉપકારીને પોતાના પ્રાણનો નાશ કરીને પણ અમૃતસમાન મીઠુ પાણી આપે છે

જો શ્રીફળ પણ આ રીતે કૃતજ્ઞતા ગુણને ધારણ કરે છે, તો સત્પુરૂષો ઉપકારીને કેમ વિસરે ? અર્થાત્ સત્પુરુષો કદી પણ ઉપકારીને ભૂલતા નથી, અને તેથી જેમ શ્રીફળ સર્વ ફળોમા શ્રેષ્ટતાને પામ્યુ છે, તેમ કૃતજ્ઞ પુરુષો મહાન યશ, પૂજાદિને પામી કલ્યાણના ભાગી બને છે વળી કહ્યુ છે કે-'પરોપકારમા જેની બુદ્ધિ છે અને કરેલા ઉપકારને જે ભૂલતા નથી, એવા માત્ર બે જ પુરુષોને પૃથ્વી ધારણ કરે અથવા આવા બેજ પુરુષથી આ પૃથ્વી ટકી રહી છે'[૪૪]

અર્થાત પરોપકારી અને કૃતજ્ઞતા ગુણને ધારણ કરનાર લોકમા સર્વ શ્રેષ્ટપણાને પામે છે

૨૯ લોકપ્રિય થવું

લોકપ્રિય એટલે વિશિષ્ટ લોકોને પ્રિય આવો લોકપ્રિય આત્મા સ્વભાવથી જ આ લોક વિરુધ્ધ, પરલોક વિરુધ અને ઉભયલોક વિરુદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ કરનારો હોય છે આ ત્રણ પ્રકારના લોકવિરુદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ કરનારોજ વાસ્તવિક લોકપ્રિય બની શકે છે તે લોકવિરુદ્ધ કાર્યો આ પ્રમાણે છે

---

૪૪ दो पुरिसे धरउ धरा अहवा दोहिंवि धरिया धरणी ।
उवयारे जस्स मई उवयरिअ जो न लुसइ ॥

'કોઈપણ પ્રાણીની નિન્દા કરવી, તેમા પણ વિશેષે કરીને ગુણીજનની નિન્દા કરવી, સરળતાથી ધર્મ કરતા હોય તેમની હાંસી કરવી, લોકમા જે પૂજ્ય ગણાતા હોય તેમનુ અપમાન કરવુ'[૪૫] ઘણા માણસો સાથે જે વિરોધ કરતો હોય તેનો સગ કરવો દેશાદિકના આચરણનુ ઉલ્લઘન કરવુ, ઉધ્ધત વેવ રાખવો, સત્પુરુષોને કષ્ટ પડે તે જોઇ આનદ પામવો તથા શક્તિ છતા સત્પુરુષોના દુ ખનો પ્રતિકાર ન કરવો આ બધા લોકવિરુદ્ધ કાર્યો છે, તથા રાજ્ય, ખેતરોનુ સ્વામિપણુ અને જગાત ઉઘરાવવા વગેરેનુ કામ ખર કર્મ એટલે પરલોક વિરુદ્ધ કાર્ય કહેવાય છે, તથા જુગાર, માસ, મદિરા, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રી ગમન, આ સાત વ્યસનો ઘોરાતિઘોર દુર્ગતિના કારણ છે આ વ્યસનોમા જે આસક્ત હોય છે, તેને આ લોકમા ઉત્તમ પુરુષો નિન્દે છે અને મરણ પછી પરલોકમા તેની દુર્ગતિ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે, લોકોની અપ્રીતિના કારણરૂપ આવા કાર્યો ત્યાગ કરવાથી જ મનુષ્ય ઉત્તમ પુરુષોને પ્રિય થાય છે તથા ધર્મનો અધિકારી પણ તેજ થાય છે

લોકપ્રિય થવા માટે જેમ લોક વિરુદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ જોઇએ. તેમ તેનામા દાન, વિનય અને શીલગુણનુ પાલન હોવુ જોઇએ કહ્યું છે કે—

---

४५ सव्वस्सचेव निंदा, विसेसओ तह य गुणसमिद्धाण ।
उजुधम्मकरणहसणं, रीढाजण पूअणिज्जाण ॥

'દાન કરવાથી પ્રાણીઓ વશ થાય છે દાનથી વૈર નાશ પામે છે અને દાનથી શત્રુ પણ બન્ધુરૂપ થાય છે તેથી નિરતર દાન આપવુ યોગ્ય છે'

જે માણસનુ કાંઈ પણ કામ ગડે તેમ ન હોય એવો માણસ પણ જો ઘેર આવે તો તેને સજ્જન પુરુષો હસતે મુખે આવકાર દઇ આસન આપે છે આવો વિનયી માણસ લોકપ્રિય થાય છે અને જે શુદ્ધ આચાર પાળતો હોય છે તે આ લોકમા યશકીર્તિ પામે છે, તથા સર્વ જનને પ્રિય થાય છે અને પરભવમા શુભ ગતિ પામે છે. આવા પ્રકારનો લોકપ્રિય માણસ બીજા જીવોને પણ મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિમા નિમિત્તભૂત બને છે માટે લોકપ્રિય થવુ એ જરૂરી છે.

૩૦ લજ્જાળુ થવુ

લજ્જા એટલે ધિઠ્ઠાઇનો ત્યાગ લજ્જાળુ માણસ પ્રાણાન્તે પણ પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરે છે કહ્યુ છે કે—

'માતા સમાન ઉત્તમ, અતિશુધ્ધ વાત્સલ્યવાળી અને અનેક ગુણોને પ્રગટ કરાવનારી લજ્જાને અનુસરનારા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવન્ત–પ્રતિજ્ઞાશાળી પુરુષો પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરતાં મરણ આવે તો મરણને સુખપૂર્વક સ્વીકારે છે, પણ પ્રતિ

જ્ઞાનો ભગ કરતા નથી.'[૪૬] લજ્જાશીલ માણુસ નાનુ સરખુ પણુ અકાર્ય કરતા ડરે છે તે અકાર્યને દૂર તજી સદાચારને સેવતો રહે છે, તેથી તે સદ્ધર્મને યોગ્ય ગણાય છે લજ્જાહીન મનુષ્ય કઈ પણુ અકાર્ય કરતા ડરતો નથી અમે તેવા ઉત્તમ કુલમા ઉત્પન્ન થયા છતા તે કુલમર્યાદાને તજતા વાર લગાડતો નથી

૩૧ દયાળુ થવુ.

દુખી પ્રાણીઓને દુખથી બચાવવાની ઇચ્છા તેનુ નામ દયા દયાળુ મનુષ્ય દરેક પ્રાણીને સુખી કરવાની ઇચ્છાવાળો હોય છે પ્રાણીમાત્ર પ્રયે તે પ્રાય દયાશીલ હોવાથી ઉપયોગપૂર્વકની પ્રવૃત્તિના યોગે તેની સર્વ આરાધનામા દયા મુખ્ય હોય છે દયા એ ધર્મનુ મૂલ છે તે પ્રાપ્ત થવાથી જ પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે દયાની ભાવનાપૂર્વક તે ક્ષમા વગેરે તાત્ત્વિક ધર્મની આરાધના કરી શકે છે

ધર્મક્રિયા કરતા છતા જે મનુષ્યમા દયાના પરિણામ નથી તે મનુષ્યની ધર્મ ક્રિયા તેના ધર્મને કલકરૂપ બને

---

૪૬ लज्जा गुणौघजननीं जननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमाना ।
तेजस्विन सुखमसूनपि स त्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुन प्रतिज्ञाम् ॥

છે ધર્મ તો શ્રેષ્ઠ જ હોય છે, પણ ધર્મ કરનારની અયોગ્યતાથી જ જગતમા ધર્મ અયોગ્ય ઠરે છે, વગોવાય છે

૩૨ સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળા થવુ

સ્વભાવથી જ શાન્ત પ્રકૃતિવાળો આત્મા બનતા લગી પાપકર્મમા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી અને સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળા માણસને સહુ સુખે સુખે અનુસરી શકે છે શાત સ્વભાવને લીધે તે બીજા અશાન્ત જીવોને પણ સમાધિનુ કારણ થઇ પડે છે અર્થાત્ આકરી પ્રકૃતિવાળા જીવો પણ શાન્ત પ્રકૃતિવાળા સજ્જનોના સમાગમથી ઠડી પ્રકૃતિના થઇ જાય છે તેથી શાન્ત પ્રકૃતિવાળા જીવો સુખપૂર્વક સ્વપરહિત સાધી શકે છે

૩૩ પરોપકારના કાયમા પ્રવીણ થવુ.

સ્વાર્થ વિના પરનુ કાર્ય કરવામા તત્પર થવુ તે પરોપકાર. પરોપકાર પરાયણ મનુષ્યનુ દર્શન સર્વને આનદ જનક બને છે

પરોપકારી પુરુષ ધર્મનુ ખરૂ રહસ્ય સારી રાતે સમજી નિસ્પૃહ વૃત્તિવાળો થઇ પોતાના પૂર્ણ પુરુષાર્થના યોગે અન્યજનોને પણ સન્માર્ગમા જોડી દે છે એવા પર હિતકારી પુરુષોની જ બલિહારી છે તેવા ધન્ય પુરુષો સ્વ પરનુ હિત સુદર રીતે સાધી શકે છે અને ધર્મને સારી રીતે દીપાવી શકે છે, આવા નિસ્વાર્થી જનો પરોપકારને

૩૫. ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને વશ કરનાર થવું

કાન, આખ, નાક, જીભ તથા ચામડી એ પાચે ઇંદ્રિયોની શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પોતપોતાના વિષયમા અધિક પડતી આસક્તિનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ વિકારને અટકાવવો તે ઇન્દ્રિયજય કહેવાય છે આ રીતે ઇન્દ્રિયોના વિકારોને કાબુમા લેવાથી મનુષ્યને બાહ્ય અભ્યતર મહાન સંપત્તિઓ મળે છે, કહ્યુ છે કે–

'ઇન્દ્રિયોનો અસયમ તે દુખનો માર્ગ છે અને ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવવો તે સપદા (સુખ) નો માર્ગ છે એ બે માર્ગોમાથી જે માર્ગ ઇષ્ટ હોય તે માર્ગે ગમન કરવુ'[૪૭] અર્થાત્ સુખની અભિલાષાવાળાએ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવા સતત ઉદ્યમ કરવો 'ઇન્દ્રિયો એજ નરક અને સ્વર્ગસ્વરૂપ છે નિગ્રહ કરેલી ઇન્દ્રિયો પાપથી બચાવીને સ્વર્ગમા લઇ જાય છે, જ્યારે છુટી મૂકેલી ઇન્દ્રિયો યથેચ્છપાપ કરાવીને નરકમા લઈ જાય છે'[૪૮]

અહીં ઇન્દ્રિયવિજયમા અતિ આસક્તિના પરિહાર રૂપ મર્યાદા બતાવી તેનુ કારણ એ છે કે–અહી સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યુ છે સર્વથા ઇન્દ્રિયજય તો સાધુપણામા કરી શકાય છે

---

૪૭ आपदा कथितः पन्था, इन्द्रियाणामसयम ।
तज्जय संपदा मार्गो, येनेष्ट तेन गम्यताम् ॥

૪૮. इन्द्रियाण्येवतत्सर्व , यत्स्वर्गनरकावुभौ ।
निगृहीतविसृष्टानि, स्वर्गाय नरकाय च ॥

ઉપર જણાવવામા આવ્યા છે તે ૩૫ ગુણો એ ધર્મનો પાયો છે પાયો મજબૂત કર્યા વિના જેમ મહેલ સ્થિર થઇ શકે નહિ, તેમ યોગ્યતા વિના શ્રાવક કે મુનિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી પાત્રતા કેળવવા માટે જીવનમા માર્ગાનુસારીના આ ગુણોની અતિશય આવશ્યકતા હોવાથી સૌથી પ્રથમ તેને રજુ કરવામા આવ્યા છે આવા માર્ગાનુસારી જીવને ધર્મ તત્વ જાણવાણી ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે તેથી હવે પછીના પ્રકરણમા **ધર્મનું** લક્ષણ જણાવવામા આવશે.

પ્રકરણ ૨ જું.

ધર્મનું લક્ષણ

પ્રશ્ન ૧ ધર્મનુ લક્ષણ શું ?

ઉત્તર પૂર્વાપરઅવિરૂદ્ધ એવા આગમવચનને અનુસરતું, દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ સાપેક્ષ, મૈત્રી–પ્રમોદ–કરુણા મધ્યસ્થભાવયુક્ત, ત્યાગ કરવા લાયક ભાવોને ત્યાગ કરવા રૂપ, તથા ગ્રહણ કરવા લાયક ભાવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ, બાહ્ય પ્રવૃત્તિવાળુ અનુષ્ઠાન તે વ્યવહાર ધર્મનુ લક્ષણ[1] છે, અને 'રાગ, દ્વેષ, મોહ વગેરે ચિત્તનો મેલ ઘટવાથી પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિવાળા ચિત્તનો પ્રાદુર્ભાવ થવો તે (ભાવ ધર્મનુ) નિશ્ચય ધર્મનુ લક્ષણ[2] છે'

પ્રશ્ન ૨ વ્યવહાર ધર્મ અને નિશ્ચય ધર્મનો નિષ્કર્ષ શું ?

ઉત્તર પૂ આ શ્રી મુનિચદ્રસૂરીશ્વરજીએ શ્રી ધર્મ બિન્દુની ટીકામા ઉભયધર્મનુ લક્ષણ બતાવતા ફરમાવ્યુ છે

---

१ वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् ।
मैत्र्यादिभावसयुक्त तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥१॥

धर्मबिन्दु ॥

२. धर्मश्चित्तप्रभवो, यत क्रियाधिकरणाश्रय कार्यम् ।
मलविगमेनैतत्खलु पुष्ट्यादिमदेप विज्ञेय ॥२॥

श्री षोडशक

કે 'શુદ્ધ અનુષ્ઠાન દ્વારા કર્મમેલ દૂર થવાથી મોક્ષના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોના લાભ થવા રૂપ ફળ-વાળી પ્રગટ થયેલી જીવશુદ્ધિ તે જ ધર્મ'[3]

ધર્મના ઉપર્યુક્ત લક્ષણમા વ્યવહાર ધર્મ અને નિશ્ચય ધર્મ બન્નેનો નિષ્કર્ષ આવી જાય છે

ચિત્તની શુદ્ધિ–પુષ્ટિ વિના કેવળ કાયિક–વાચિક પ્રવૃત્તિમા જ ધર્મ માનવો તે અયોગ્ય છે તેમ જ ચિત્તશુદ્ધિમા કારણભૂત તપ, જપ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, દાન, શીલ આદિ કાયિક-વાચિક પ્રવૃત્તિ વિના માત્રકલ્પિત મનશુદ્ધિને જ ધર્મ માની લેવો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તપ, જપ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, દાન શીલ આદિ અનુષ્ઠાનો મનશુદ્ધિના પ્રબળ નિમિત્ત કારણો છે જે કાર્યનુ જે કારણ હોય તે કારણોનુ વારવાર આદર અને સન્માન પૂર્વક આસેવન કર્યા વિના કદી પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી

વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ છે એકલી બાહ્યક્રિયામા કે આચરણ વિના કલ્પિત મનની નિર્મળતામા જ ધર્મ સમજનારા ભ્રાન્ત છે અર્થાત્ વસ્તુસ્થિતિથી અજ્ઞાત છે નિર્મળ ચિત્તદ્વારા જે કાઇ શુભ પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે વ્યવહાર ધર્મ છે, અને કાયિક શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા જે ચિત્ત શુદ્ધિ પ્રગટે છે, તે ભાવ-ધર્મ છે, (નિશ્ચય ધર્મ છે), અને

---

३ शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलापगमलाभलक्षणा सम्यग्दर्शनादिनिर्वाणबीजलाभफलाजीवशुद्धि धर्म।
धर्मबिन्दुटीका

તે ભાવધર્મ દ્વારા હેયોપાદેય વસ્તુઓમા ત્યાગ અને આદરરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે તે વ્યવહાર ધર્મ છે. આ રીતે બન્નેમા પરસ્પર કાર્યકારણભાવ હોવાથી તેમને સર્વથા અલગ પાડી શકાતા નથી

પ્રશ્ન૦ ૩ 'અવિરુદ્ધ એવા આગમ વચનને અનુસરતુ' એટલે શુ ?

ઉત્તર૦ વ્યવહાર ધર્મના લક્ષણમાં એક વિશેષણ એવુ બતાવવામા આવ્યુ છે, કે 'અવિરુદ્ધ એવા આગમ વચનને અનુસરતુ' એનો અર્થ એ છે કે જે ધર્મ–અનુષ્ઠાન કરવુ છે, તે પરીક્ષિત વચનરૂપ આગમને અનુસરતુ હોવુ જોઈએ પરીક્ષિત વચન તેને કહેવાય કે–જેમ કસોટીથી કસીને, છીણીથી કાપીને અને અગ્નિથી બાળીને સોનાની પરીક્ષા થાય છે, તેમ શાસ્ત્ર વચનોની પણ કષ, છેદ અને તાપદ્વારા પરીક્ષા થાય છે તે પરીક્ષામા જે ટકી શકે તે જ પરીક્ષિત આગમવચન કહેવાય છે

પ્ર૦ ૪ કષ શુદ્ધ આગમ કયુ કહેવાય ?

ઉ૦ જે આગમમા કરવા લાયક કાર્યોને કરવાનુ વિધાન હોય અને નહિ કરવા લાયક કાર્યોનો નિષેધ કરવામા આવ્યો હોય, તે આગમ કષશુધ્ધ કહેવાય.[૪]

પ્ર૦ ૫. છેદ શુદ્ધ આગમનુ લક્ષણ શુ ?

---

૪ विधिप्रतिषेधौ कष (धर्मबिन्दु)

ઉ૦ કસોટીથી શુદ્ધ જણાતુ સુવર્ણ જેમ અંદરથી અશુદ્ધ હોવાનો સંભવ છે, માટે તેનો છેદ કરીને પરીક્ષા થાય છે, તેમ આગમ પણ વિધિનિષેધયુક્ત હોવા છતા સ્વહિતથી વિપરીત ક્રિયાનુ પ્રરૂપક હોય, તો તેના વિધિનિષેધો નકામા જ નીવડે છે માટે જે પ્રમાણે તેમાં કરણીય અકરણીયના વિધિ નિષેધો જણાવ્યા હોય, તે જ પ્રમાણે તેને બાધ ન પહોંચે તેવી શુદ્ધ ક્રિયાનુ જે પ્રરૂપક હોય, આગમ તે છેદશુદ્ધ ગણાય છે[૧]

'अहिंसा परमो धर्म' અથવા

'आत्मवत् सर्वभूतेषु, सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥'

'અહિંસા એજ પરમ ધર્મ છે.' અથવા 'આપણા આત્માની જેમ સહુ કોઇ પ્રાણીને સુખ પ્રિય છે અને દુ ખ અપ્રિય છે, એમ સમજીને, જેમ આપણને હિંસા અનિષ્ઠ છે, તેમ બીજાની હિંસા પણ ન કરવી' વગેરે વાક્યોથી જે આગમમા અહિંસાનુ વિધાન કે હિંસાનો નિષેધ જણાવેલ હોય, છતા એ જ આગમ જો એમ કહે કે-

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः, स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य, तस्माद् यज्ञे वधोऽवधः ॥

ભાવાર્થ-'વિધાતાએ સ્વયમેવ યજ્ઞ માટે પશુઓ બનાવ્યા છે, માટે તેનુ બલિદાન દેવાથી, યજ્ઞ તે પશુના અને

---

[૧] तत्सम्भवपालनाचेष्टोक्तिश्छेदः । धर्मबिन्दु ।

સર્વ જગતના હિત માટે થાય છે આથી યજ્ઞમા થતી હિસા હિસા નથી'

અથવા એવી જ બીજી હિસક ક્રિયાઓનુ પ્રરૂપક હોય, તો તે શાસ્ત્ર એક બાજુ ઉપદેશથી હિસાનો નિષેધ કરવા છતા બીજી બાજુ ક્રિયાથી હિસાનુ પ્રરૂપક છે માટે તે પરસ્પર વિરૂદ્ધ વચન બની જાય છે આથી જ પોતે કરેલા કાયદાનો પોતે કહેલી ક્રિયાથી જેમા ભગ ન થતો હોય તે આગમવચન[1] છેદશુદ્ધ ગણાય છે

પ્ર૦ ૬. તાપશુદ્ધ આગમનુ લક્ષણ શુ ?

ઉ૦ સોનુ કાપવાથી શુદ્ધ જણાયા છતા પણ, જેમ તે અન્ય ધાતુના મિશ્રણવાળુ હોવાનો સભવ છે અને તેથી તેને અગ્નિમા ગાળીને પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, તેમ આગમ વચન પણ વિધિ નિષેધયુક્ત અને તેને અનુરૂપ ક્રિયાઓનુ પ્રરૂપક હોય, ઉપરાન્ત તે વિધિનિષેધમા કારણ બની શકે તેવા જીવ–અજીવ વગેરે પદાર્થોને જે આગમ સ્યાદ્વાદ નીતિથી જણાવનારુ હોય તે તાપ શુદ્ધ આગમ કહેવાય[1]

આત્મા વગેરેને જે શાસ્ત્ર એકાન્ત નિત્ય કે અનિત્ય માને, તે શાસ્ત્ર ભલે વિધિનિષેધો અને તેને અનુરૂપ ક્રિયાનુ પ્રરૂપક હોય, છતા તે તાપશુદ્ધ નથી, કારણ કે, એકાન્ત નિત્ય આત્મા કદી પણ પોતાના સ્વરૂપને છોડતો નથી અને નવુ

---

[1] उभयनिबन्धनभाववादस्ताप ॥ धर्मबिन्दु

સ્વરૂપ ધારણ કરતો નથી. જો આત્મા જ આવા નિત્ય સ્વરૂપવાળો હશે, અક્રિય હશે, તો ક્રિયાવાળો બનશે જ કેમ? અગર તે સક્રિય હશે તો ક્રિયાથી અટકશે જ કેમ? કારણ કે, નિત્ય હોવાથી સ્વરૂપ કદી બદલાશે જ નહિ, એથી તેનામા ક્રિયાદિ ઘટે જ નહિ અને તે સસારી મટી મુક્તાત્મા પણ બને નહિ, વળી તે સુખી હોય તો દુખી થઇ શકે જ નહિ અને દુખી હોય તો સુખી થઇ શકે જ નહિ આમ એકાન્ત નિત્યવાદથી સર્વન વિરોધ જ આવશે. વળી જો એકાન્ત અનિત્ય માનવામા આવે તો ક્ષણ વિનશ્વર તે આત્મા આ ક્ષણે ક્રિયા કરીને બીજી ક્ષણે નાશ પામે, એટલે ક્રિયાના ફળ સુખ-દુખ આદિનો ભોક્તા તે બની શકશે નહિ આ ક્ષણે ક્રિયા કરનાર આત્મા જુદો, બીજી ક્ષણે ઉત્પન્ન થનાર ક્રિયાનુ ફળ ભોગવનાર આત્મા જુદો એમ કોઇના પુણ્ય-પાપ કોઇ બીજો આત્મા ભોગવનાર બનશે એ વાત જ તદ્દન અનુચિત છે, માટે પદાર્થ માત્ર કથચિત્ નિત્યાનિત્ય છે સોનાનુ કડુ હોય તેને ભાગી કુડળ કરાવતા છતા સોનું તો સોનારૂપે જ રહે છે માત્ર તેનો કડારૂપી પૂર્વપર્યાય નાશ થયો અને કુડલરૂપે નવો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે રીતે પદાર્થ માત્ર પણ દ્રવ્યરૂપે નિત્ય જ છે છતાં તેના એક પર્યાયનો નાશ થાય છે અને બીજો પર્યાય પ્રગટે છે, તેથી પર્યાય વડે અનિત્ય છે એટલે પદાર્થ માત્ર દ્રવ્યથી નિત્ય છે અને પર્યાયથી અનિત્ય છે તે જ રીતે પદાર્થમાનનુ કથચિત

ભિન્નાભિન્નત્વ વગેરે પણ સ્વબુદ્ધિથી સમજી લેવુ. એ રીતે જે આગમમા જીવ, અજીવ, આદિ પદાર્થોનુ સ્યાદ્વાદ શૈલીથી કથચિત્ નિત્યાનિત્યત્વાદિ સ્વરૂપ જણાવ્યુ હોય તે જ આગમ વચન તાપશુદ્ધ હોઇ ઉપાદેય બની શકે છે

પ્ર૦ ૭ આ રીતે કષ, છેદ અને તાપદ્વારા પરીક્ષિત આગમવચન કોનુ હોઇ શકે ?

ઉ૦ નિમિત્તની શુદ્ધિ હોવાથી શ્રી જિનવચન જ આવુ અવિરુદ્ધ શુધ્ધ હોઈ શકે કારણ કે વચનનુ અ તરગ નિમિત્ત વક્તા છે, તે જો રાગ, દ્વેષ, મોહાદિથી પરતત્ર હોય, તો તેનુ વચન અસત્ય હોવાનો સભવ છે, એ રાગદ્વેષ મોહની પરતત્રતા શ્રી જિનેશ્વરદેવે ને નાશ પામી છે તેઓ સ્વય શુધ્ધ છે, તેથી તેઓનુ વચન સત્ય જ હોય છે રાગદ્વેષા દિથી પરતત્ર હોય તે જિન કહેવાય નહિ અને જિન હોય તે રાગદ્વેષાદિથી પરતત્ર હોય નહિ આ જિન શબ્દ નામ કે કલ્પના માત્ર નથી, પણ 'તપાવે તે તપન' વગેરે શબ્દોની જેમ 'અ તરગ રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓને જે જીતે તે જિન' એમ યથાર્થ શબ્દ છે

ઘુણાક્ષર ન્યાયથી કોઇ કોઇ ઠેકાણે સ્વમતિ કલ્પનાથી પ્રરૂપણા કરનારના પણ અવિરૂદ્ધ વચનો મળી આવે છે, પણ તે વચનો શ્રી જિનેશ્વરદેવના જ કહેલા છે કારણ કે—સત્ય વચનનુ મૂળ શ્રી તીર્થંકર દેવોજ છે સમુદ્રમા જેમ બધી નદીઓ સમાઇ જાય છે તેમ સર્વ દર્શનોના જે સત્ય વચનો

છે, તે તમામ સત્ય વચનો શ્રી જિનેશ્વરદેવના આગમમા સમાઇ જાય છે. આથી જ્યાં ત્યા સત્ય વચનો મળી આવે છે, તે સઘળા શ્રી જિનેશ્વરદેવના આગમ સમુદ્રનાં બિન્દુઓ રૂપ છે

પ્ર૦ ૮. 'દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને સાપેક્ષ' એટલે શું ?

ઉ૦ વ્યવહાર ધર્મના લક્ષણુમા એક વિશેષણ એવુ બતાવવામા આવ્યુ છે કે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને સાપેક્ષ હોય તે અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય તેનો અર્થ એ છે કે–સર્વ જીવદ્રવ્યો કર્મની વિચિત્રતાથી એક સરખા નથી સર્વ ક્ષેત્રો પણુ એક સરખી સામગ્રીવાળા હોતા નથી અને અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીરૂપ કાળ પણુ પડની ચડની અવસ્થાવાળો હોવાથી એકસરખો હોતો નથી તેમ ક્ષયોપશમાદિક ભાવો અધ્યવસાયો કે ભવ્યત્વાદિ પકાવવાની સાધન સામગ્રી પણુ સર્વને એકસરખી હોતી નથી આ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની વિચિત્રતામય જગતમાં કોઈ પણુ અનુષ્ઠાન સર્વ જીવો સર્વ ક્ષેત્રોમા સર્વદા સરખી રીતિએ કરી શકે નહિ માટે જે જીવોને, જે ક્ષેત્રમા, જે કાળે, જે અધ્યવસાય કે સામગ્રી મળી હોય તેને અનુરૂપ 'શકય અનુષ્ઠાનનુ વિધાન' કરેલુ હોય તે જ અનુષ્ઠાન વાસ્તવિક કાર્યસાધક હોવાથી ધર્મ કહેવાય

શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ માસકલ્પવિહાર આદિ કોઇ કાર્યનુ એકાન્તે વિધાન કે નિષેધ કર્યો જ નથી તેઓની

સ્પષ્ટ આજ્ઞા એ છે કે– જેમા અધિક લાભ હોય અને અલ્પ હાનિ હોય, તે કાર્ય કરવુ. અથવા જે રીતે આત્મિક ગુણો પ્રગટે તે રીતે નિષ્કપટ પરિણામી બનીને વર્તવુ જોઈએ મનુષ્યપણુ દુર્લભ છે અને તેમા પણ શ્રી જિનેશ્વર દેવોના વચનની પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ છે, માટે વિશુદ્ધ ભાવથી જે રીતે જ્ઞાનીની આજ્ઞાનુ પાલન થાય, તે રીતે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેમ રોગીનો રોગ જે જે ઔષધ આદિ ઉપચારોથી દૂર થાય, તે જ તેનુ સાચુ ઔષધ છે, તેમ જે અનુષ્ઠાનથી અનાદિ સહચર કુવાસનાદિ દોષો આત્મામા ઓછા થાય, તે જ તેને માટે મોક્ષનો સાચો ઉપાય છે આથી વિપરીત એટલે ન્યૂનાધિક પ્રવૃત્તિ કરવી તે વાસ્તવિક ધર્મ તો નથી પણ પોતે જે ધર્મ કરે છે તેના પ્રત્યે જ દ્વેષનુ તે પરિણામ છે. શ્રી યોગબિંદુ નામના ગ્રન્થરત્નમા જણાવ્યુ છે કે–"જે આત્મા કરણીય અનુષ્ઠાનોમા આગમ વચનનુ ઉલ્લઘન કરીને તેજ આગમના નામે સ્વમતિ કલ્પનાથી (યથેચ્છ) પ્રવૃત્તિ કરે છે તે મૂઢ આત્મા અનુષ્ઠાનને કરતો હોવા છતા નિયમા તેનો દ્વેષી છે" [૭] પૂ ક્ષમાશ્રમણ ધર્મદાસગણિએ પણ ઉપદેશ માલામા કહ્યુ છે, કે–"જે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને અનુરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિને અનુસરીને પ્રવૃત્તિ નથી કરતો (અને ઊલટી રીતે કરે છે)

---

૭ तत्कारीस्यात्स नियमात्, तद्द्वेषी चेति यो जड ।
आगमार्थं तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्तते ॥ योगबिन्दु ॥

તેના જેવો મિથ્યાદષ્ટિ બીજો કોણ છે? અર્થાત્ કોઈ નથી, કારણ કે-તે આગમવચનથી વિપરીત વર્તન કરીને બીજા આત્માઓને આગમવચનમા શકાદિ દોષો ઉત્પન્ન કરતો સ્વ પર મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિનો કરનાર છે[૮] માટે અવિરુદ્ધ આગમવચનને અનુસરતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ સાપેક્ષ જે અનુષ્ઠાન હોય તે જ ધર્મ કહેવાય

પ્ર૦ ૯ "મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવ યુક્ત ધર્મ અનુષ્ઠાન હોવુ જોઈએ" એનુ તાત્પર્ય શુ?

ઉ૦ વ્યવહાર ધર્મના લક્ષણમા એક વિશેષણ એવુ બતાવવામા આવ્યુ છે કે-મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્ય સ્થ્ય ભાવયુક્ત જે અનુષ્ઠાન હોય તે ધર્મસ્વરૂપ બની શકે અહી પ્રથમ મૈત્રી આદિ ભાવો શુ છે, તથા મૈત્રી આદિ ભાવોને ધર્મની સાથે શો સબધ છે, તે વિચારીએ સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રી, ગુણાધિક આત્માઓ પ્રત્યે ભક્તિરાગરૂપ પ્રમોદ, દુખી જીવો પ્રત્યે કરુણા અને જેને સુધારી શકાય તેમ ન હોય તેવા અવિત યાદિ દોષોથી દુષ્ટ આત્માઓ પ્રત્યે માધ્યસ્થ્યભાવ એટલે ઉપેક્ષાવાળુ અત કરણ તે મૈત્રી આદિ ભાવો છે બીજી રીતિએ કહેવુ હોય તો 'પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સ્નેહના પરિણામ'

---

૮ जो जहवाय न कुणइ मिच्छादिट्ठी तओ को अन्नो–
वड्ढेइ मिच्छत्त, परस्स सक जणेमाणोत्ति ॥ उपदेशमाला॥

–તે મત્રી[૯] આપણા કરતા અધિક ગુણવાળા વડીલો પ્રત્યે નમન આદિથી અને પ્રસન્નતાદિથી જણાવાતો તેમના પ્રત્યે હાર્દિક ભક્તિરાગ તે પ્રમોદ.[૧૦] દીન, દુખી, રોગી વગેરે પ્રતિ દયાની કે દુખ ફેડવાની લાગણી તે કરુણા[૧૧] અને અયોગ્ય આત્મા પ્રત્યે રાગદ્વેષનો અભાવ તે માધ્યસ્થ્ય[૧૨] કહ્યુ છે

આ મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ચારે ભાવનાઓને અવશ્ય મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ધર્મરૂપ કલ્પ વૃક્ષના મૂળ તરીકે શાસ્ત્રોમા જણાવી છે જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ કે ફળ ન હોય, તેમ આ મૈત્રી આદિ ભાવરૂપ મૂળ વિના ધર્મરૂપી વૃક્ષ ન જ હોય તો મોક્ષફળ તો મળે જ કયાથી?

જો હૃદયગત મૈત્રી આદિ ભાવો ન હોય તો બાહ્ય અનુષ્ઠાન ગમે તેવુ હોય, તો પણ તે ધર્મ બને નહિ કારણ કે–જેને મૈત્રીભાવ નથી તે આત્મા ધર્મક્રિયા કરવા છતા વૈરભાવને શમાવી શકે નહિ જેને ગુણનો રાગ નથી, તે કદી પોતે ગુણી બની શકે નહિ. જેને બીજાના

---

९ तत्र समस्तसत्त्वविषयस्नेहपरिणामो मैत्री॥ महोपाध्या श्री यशोविजयजी ॥

१० नमनप्रसादादिभिर्गुणाधिकेष्वभिव्यज्यमानान्तरभक्तिरनुराग प्रमोद ।

११ दीनादिष्वनुकम्पा करुणा (महोपाध्याय श्री यशोविजयजी ।)

१२ अरागभावो माध्यस्थ्यम् " "

દુ ખની લાગણી નથી, તેને પોતાના પણ ભાવિ દુ ખોનુ ભાન થઇ શકે નહિ અને તેથી ઉન્માર્ગથી બચી શકે નહિ. તેમ જ જે જીવોના કર્મજન્ય દોષો કે જેને સુધારવાનો કોઇ ઉપાય નથી, તેની જે ઉપેક્ષા કરી શકે નહિ, પણ ઊલટો દ્વેષ કરે કે બળાત્કારે તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરે, તો તે સુધરવાને બદલે ઊલટો વધારે બગડે પરિણામે અતિ પ્રવૃત્તિ હોવાથી પોતાને અશુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ અને કર્મનો બધ જ થાય માટે આ ચારે ભાવનાઓ સસારનો છેદ કરનાર છે ધર્મની પ્રથમ ભૂમિકારૂપ છે દરેક ધર્મી આ માએ આ ચાર ભાવનાઓને પોતાના જીવનમા યથાશક્ય પ્રગટ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

પ્ર૦ ૧૦ ઉપર કહેલા ધર્મના લક્ષણ મુજબ તો માત્ર એક વચન અનુષ્ઠાન જ ધર્મસ્વરૂપ બને છે જ્યારે શાસ્ત્રોમા તો પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસગ, આ ચારે પ્રકારના અનુષ્ઠાનોને ધર્મ કહ્યો છે, તો તેની સગતિ શી રીતે થશે?

ઉ૦ માત્ર વચન અનુષ્ઠાનને જ અહીં ધર્મ કહેવામા નથી આવતો, પણ આગમવચન જેમા પ્રેરક એટલે પ્રયોજક હોય, તેવી કોઇ પણ ક્રિયા અનુષ્ઠાનરૂપ વ્યવહારને ધર્મ કહીએ છીએ. પ્રસ્તુત અધિકારમાં વચનાત્ પદમા પચમી વિભક્તિ પ્રયોજય-પ્રયોજક અર્થમા છે જિનવચન જે અનુષ્ઠાનનુ પ્રયોજક છે તે ધર્મ આવી વ્યાખ્યા કહેલી હોવાથી પ્રીતિ, ભક્તિ અને અસગ અનુષ્ઠાનમા પણ

આગમવચન પ્રેરક રૂપે તો છે જ, તેથી બધા ય અનુષ્ઠાનોમા આ વ્યાખ્યા ઘટે છે અર્થાત્ તે ચારે ય અનુષ્ઠાનોમા આ વ્યાખ્યા ઘટતી હોવાથી બધાય પ્રકારો ધર્મ રૂપ છે.

પ્ર૦ ૧૧. પ્રીતિ, ભક્તિ અને અસગ અનુષ્ઠાનનુ સ્વતત્ર લક્ષણ શુ ? અને આ ત્રણ અનુષ્ઠાનોમાં વચન અનુષ્ઠાનથી ભિન્નતા કઈ રીતે છે ?

ઉ૦ આગમવચનની પ્રેરણા છતા જે અનુષ્ઠાનમા આદર–પ્રીતિ મુખ્ય હોય છે, તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન કહેવાય છે. અને જે ક્રિયામા આદર અને પૂજ્યભાવ મુખ્ય હોય છે, તે ભક્તિ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે આ બન્ને અનુષ્ઠાનોમા આગમવચનની પ્રેરણા (પ્રયોજકપણુ) હોવા છતા તેનુ નિયત્રણપણુ નથી. જ્યારે વચનઅનુષ્ઠાન, આગમવચનની નિયંત્રણાવાળુ હોવાથી તેમા અતિચાર બહુ અલ્પ અને સૂક્ષ્મ હોય છે નિશ્ચયનયથી વચનઅનુષ્ઠાન મુનિ સિવાય (છઠ્ઠાથી) નીચેના ગુણસ્થાને હોઈ શકતુ નથી આ રીતે પ્રીતિ, ભક્તિ અને વચન અનુષ્ઠાનમાં સ્વરૂપથી ભેદ છે અસગ અનુષ્ઠાન વચન અનુષ્ઠાનના અતિ અભ્યાસ રૂપ છે જેમ કુભારનો ચાક પ્રથમ દડ વડે અને પછી ભ્રમિના બળે દડ વિના પણ ભમે છે તેમ વચનાનુષ્ઠાન વચન બળે થનારુ છે અને અસગ અનુષ્ઠાન તો તેના સતત અભ્યાસના બળે પ્રીતિ, ભક્તિ અને વચનના આલબન વિના કેવળ આત્માના સહજ સ્વભાવમા રમણતાપૂર્વક થવાનુ છે એ રીતે પ્રીતિ,

ભકિત, વચન અને અસગ અનુષ્ઠાનો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોવાથી એકનુ લક્ષણ બીજામા ન ઘટે તો પણ દોષ જેવુ કઇ નથી

પ્ર૦ ૧૨ ધર્મના લક્ષણમા એક સ્થળે અવિરુદ્ધ આગમ વચનને અનુસરતા અનુઠાનને ધર્મ કહ્યો અને બીજે ઠેકાણે ચિત્તનો મેલ ઘટવાથી પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિવાળા ચિત્તને ધર્મ કહ્યો તો આ બન્ને લક્ષણોને પરસ્પર શો સબધ છે ?

ઉ૦ ઉપર જે અવિરુધ્ધ આગમવચનને અનુસરતા અનુષ્ઠાનને ધર્મ કહ્યો, તે ઉપચારથી સમજવુ આવી ઉપ ચરિત વ્યાખ્યાઓ શાસ્ત્રોમા હોય છે જેમકે-નડ્વલ નામની વનસ્પતિવાળુ પાણી પગે લાગવાથી રોગ થાય છે, માટે તે વનસ્પતિનુ પાણી પાદરોગ કહેવાય છે ઘૃત જીવનમ્ ઘીએ જીવ વાનુ કારણ છે, માટે ઘી એ જીવન કહેવાય છે આમા ખરી રીતે નડ્વલનું પાણી એ કોઈ રોગ નથી, પણ પગના રોગનું કારણ છે ઘી એ જીવન નથી, પણ જીવનનું કારણ છે આમ છતા કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરી તેને કાર્ય રૂપે કહેવામા આવ્યુ છે આવા કથનને ઉપચરિત કથન કહેવાય છે અહી પણ અવિરુદ્ધ આગમવચનને અનુસરતુ અનુઠાન સ્વરૂપે ધર્મરૂપે નથી, પણ ચિત્તની શુદ્ધિ પુષ્ટિરૂપ ભાવધર્મના કારણરૂપે વ્યવહારધર્મ છે અર્થાત્ કારણને પણ કાર્ય માનીને ઉપચારથી ધર્મ કહેવામા આવ્યો છે એ રીતે વ્યવહાર ધર્મ અને ભાવધર્મ બનેના લક્ષણ કહ્યા કારણરૂપ

દ્રવ્યધર્મમા ભાવધર્મનો અશ હોય છે માટે ઉપચાર કરી શકાય છે આવો અશ જેમા ન હોય તેમા તેનો ઉપચાર કરી શકતો નથી દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મ અર્થાત્ વ્યવહાર ધર્મ અને નિશ્ચયધર્મ બને પરસ્પર સાપેક્ષ છે દ્રવ્યધર્મની અપેક્ષાએજ તેના કાર્યને ભાવધર્મ અને ભાવધર્મની અપેક્ષાએજ તેના કારણને દ્રવ્યધર્મ કહ્યો છે આ રીતે કાર્ય કારણરૂપે બન્ને પરસ્પર એક બીજામા રહ્યા છે.

પ્ર૦ ૧૩ વ્યવહાર ધર્મના લક્ષણમા જણાવ્યુ છે કે ત્યાગ કરવારૂપ ભાવોને ત્યાગ કરવા તથા ગ્રહણ કરવા લાયક ભાવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ તે ધર્મ તો ત્યાગ કરવા રૂપ અને ગ્રહણ કરવા રૂપ ભાવો કયા કયા છે?

ઉ૦ ત્યાગ કરવા લાયક મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ આ બધા પાપ વ્યાપારો છે પાપ માત્ર ત્યાગ કરવા લાયક છે અને માર્ગાનુસારિતા, અણુવ્રતો, મહાવ્રતો, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, શૌચ, સત્ય, સયમ, તપ, નિર્લોભતા, નિષ્પરિગ્રહતા, બ્રહ્મચર્ય વગેરે દસ પ્રકારનો તથા દાન–શીલ તપ ભાવરૂપ ચાર પ્રકારનો ધર્મ, ગુપ્તિ, સમિતિ, બાર પ્રકારની ભાવના, પરિષહ જય, પાચ પ્રકારનુ ચારિત્ર, ધૈર્ય સ્થૈર્ય, ગાભીર્ય દાક્ષિણ્ય સૌજન્ય, ઔદાર્ય વગેરે આદરવા લાયક ભાવો છે

પ્ર૦ ૧૪ ભાવધર્મના લક્ષણમા જણાવ્યુ કે-ચિત્તનો મેલ ઘટવાથી પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિવાળા ચિત્તનો પ્રાદુર્ભાવ થવો

તે ધર્મ તો ચિત્તનો મેલ, ચિત્તની પુષ્ટિ અને ચિત્તની શુદ્ધિ શુ છે ? અને તેમનુ કાર્ય શુ છે ?

ઉ० "રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ એ ચિત્તનો મેલ છે તેને ઓળખીને શુદ્ધ ચિત્તપૂર્વક શુભક્રિયા કરવાથી તે દૂર થાય છે એ દૂર થવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ અને પુષ્ટિ થાય તે ભાવધર્મ છે[13] શુભ પુણ્યનો સચય તે પુષ્ટિ, અને અશુભ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોની નિર્જરા તે શુદ્ધિ સમજવી આ બન્ને પરપરાએ વધતા ક્રમે કરીને આત્માની કર્મથી સપૂર્ણ મુક્તિ થાય છે[14] આ રીતે મોક્ષ પર્યન્ત જીવને શુભ ક્રિયાની જરૂર રહે છે એ શુભક્રિયાના-બળથી જ જીવની પરમ શુદ્ધિ સ્વરૂપ મોક્ષ અવસ્થા પ્રગટે છે"

આ રીતે ધર્મનુ લક્ષણ જાણ્યા પછી સ્વાભાવિક રીતે જ જીવનમા ઉપાસના કરવા યોગ્ય તત્ત્વોને જાણવાની અને આરાધવાની તમન્ના જાગે છે સમગ્ર વિશ્વમા આરાધવા લાયક શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ કોઇ તત્ત્વ હોય તો તે દેવ-ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વો છે એને તત્ત્વત્રયી પણ કહેવામા આવે છે અહીં હવે પછીના પ્રકરણમા તેની ઓળખાણ આપવામાં આવશે.

---

१३ रागादयो मला स्तत्यागममद्योगतो निगम एषाम् ।
तदुय क्रियात एव हि पुष्टि शुद्धिश्च चित्तस्य ॥
(श्रीषोडशक)

१४ पुष्टि पुण्योपचय शुद्धि पापक्षयेण निर्मलता ।
अनुबन्धिनि द्वयेऽस्मिन् क्रमेण मुक्ति परा ज्ञेया ॥
(श्री षोडशक)

પ્રકરણ ત્રીજુ.

ઉપાસનાનાં ત્રણ તત્વો.

(યાને સમ્યગ્દર્શન)

સર્વ પ્રકારના સાંસારિક અભ્યુદયો અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધી આપનાર વ્રત, દાન, તપ, જપ આદિ ધર્મ કરણીની વાસ્તવિક સફળતાનો આધાર સમ્યગ્દર્શન ઉપર રહે છે સમ્યગ્દર્શન એટલે ઉપાસના કરવા લાયક દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્વો ઉપરની સાચી શ્રધ્ધા તેને બોધિબીજ પણ કહેવામા આવે છે યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–

या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामति. ।
धर्मे च धर्मधी शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥१॥

અર્થ દેવમા સાચી દેવત્વની બુદ્ધિ, ગુરૂમા સાચી ગુરૂપણાની બુદ્ધિ અને ધર્મમા શુધ્ધધર્મની બુદ્ધિ એ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે

સમગ્ર મોક્ષમાર્ગ આ ત્રણ તત્વોની શ્રધ્ધા ઉપર નિર્ભર હોવાથી, મોક્ષ માર્ગની ઉપાસનામા તે મહત્વનો ભાગ ભજવે છે તેથી અર્થી આત્માઓએ તે ત્રણ તત્વોનુ સ્વરૂપ જાણવુ ખાસ જરૂરી છે.

આ એક સાધરણ નિયમ છે, કે જેને જેવા બનવુ હોય તેને તેવા ઉપાસ્ય તત્વની સેવા, ભકિત, સ્મરણ, જાપ ધ્યાન આદિ જરૂરના છે પવિત્ર બનવાની ભાવનાવાળાએ પવિત્રતમ એવા પરમાત્માને ઓળખવા માટે પોતાની શકિત અને સામગ્રી મુજબ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તે વિષયના જાણકારો પાસેથી નમ્રતા પૂર્વક તે સબધી જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ એટલે કે પરમાત્મા કોણ હોઈ શકે? એ પદની યોગ્યતાને સૂચવનારા કેવા ગુણો તેમનામા હોવા જોઇએ? કેવી ઉદાર ભાવના અને ઉત્તમ સાધના દ્વારા તેઓ પરમાત્મા બન્યા હોય છે? અને કેવા કેવા નામોથી તેમને સબોધવામાં આવે છે? એ બધુ જાણવાની જરૂર છે

યોગશાસ્ત્રમાં પરમાત્માની ઓળખાણ નીચે મુજબ આપવામા આવી છે

सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजित ।
यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वर ॥१॥

(૧) પરમાત્મા ત્રણકાળ અને ત્રણ લોકને જાણનાર હોવાથી સર્વજ્ઞ હોય છે

(૨) રાગ, દ્વેષ અને મોહાદિ દોષો ઉપર વિજય પોતે કર્યો હોય છે, દ્રવ્ય-ભાવ ઉપદ્રવોથી પોતે મુકત હોય છે અને બીજાના ઉપદ્રવોને પણ ટાળનારા હોય છે

(૩) વાણીના ૩૫ ગુણ યુકત અતિશયવાળી વાણી વડે તેઓ યથાર્થ ઉપદેશ આપનારા હોય છે

(૪) જગતમા પૂજનીય ગણાતા રાજા, બળદેવ, વાસુદેવ, ચક્રવર્તી, દેવ, દેવેન્દ્ર વિગેરે પણ જેમને સ્તુતિ કરવાને –પૂજવાને ઇચ્છે એવા ગુણ પ્રકર્ષને પામેલા હોય છે કારણ કે તે ભગવતોમા સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય સમગ્ર વસ્તુઓ હોય છે તે માટે કહ્યુ છે કે—

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशस श्रिय ।
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णा भग इतीङ्गना । ॥१॥

અર્થ–સમગ્રઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, શ્રી–લક્ષ્મી, ધર્મ અને પ્રયત્ન, એ છને 'ભગ' એવી સજ્ઞા આપવામા આવી છે એ છ વસ્તુઓ જેઓમા પરિપૂર્ણ હોય છે, તેઓ ભગવાન કહેવાય છે પરમાત્મામા એ છ વસ્તુઓનો સપૂર્ણ યોગ રહેલો છે

૧ સમગ્ર ઐશ્વર્ય–ત્રિદશપતિ ઇન્દ્રો પણ જેઓના ચરણમા ભક્તિથી નમ્ર બનીને લુઠન કરે છે તથા શુભાનુબન્ધિ મહાપ્રાતિહાર્યો વડે પૂજા કરે છે

૨ રૂપ–જેઓનુ રૂપ પણ અદ્વિતીય હોય છે સઘળા દેવતાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે પોતાના રૂપને એક અગુષ્ઠ પ્રમાણ વિકુર્વે તોપણ ભગવતના ચરણના અગુષ્ઠ આગળ તે રૂપ બૂજાઈ ગયેલા અગારા સમાન ભાસે

૩ યશ–પ્રભુનો યશ પણ રાગદ્વેષ, પરીષહ અને ઉપસર્ગોને સપૂર્ણ પણે હઠાવવાના પરાક્રમથી સર્વત્ર ફેલા-

ચેલો છે અને ત્રણે લોકને સદાકાળ આનંદ આપવા વાળો છે.

૪ શ્રી–લક્ષ્મી પણ ઘાતિકર્મના ઉચ્છેદથી પ્રાપ્ત થયેલ કેવલાલોક–કેવળજ્ઞાન અને નિરતિશય સુખરૂપ જેઓને શાશ્વત હોય છે

૫ ધર્મ ધર્મ પણ સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ અથવા દાન શીલ તપ અને ભાવનાદિરૂપ, સાશ્રવ અને અનાશ્રવ એવા બે ભેદવાળો તથા મહાયોગાત્મક જેઓને સર્વોત્કર્ષપણે હોય છે

૬ પ્રયત્ન પ્રયત્ન પણ જેઓનો પરમવીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ એક રાત્રિકી આદિ મહાપ્રતિમાઓના કારણભૂત તથા કેવલી સમુદ્ઘાત અને યોગનિરોધ રૂપ શૈલેશીઅવસ્થાઓ વડે વ્યગ્ય હોય છે

પરમાત્માનુ અઢાર દોષરહિતપણુ.

મુખ્યપણે અઢાર પ્રકારના દોષો સસારી જીવોમા જોવામા આવે છે પરમાત્મા એ અઢારે પ્રકારના દોષોથી સર્વથા મુક્ત હોય છે કહ્યુ છે કે–

'अन्तराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगगा' ।
हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोक एव च ॥१॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञान, निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागो द्वेषश्च नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥२॥,

૧–૫ પરમાત્મામા દાનાતરાય નામનો દોષ હોતો નથી એટલે કે દાન આપવાની સપૂર્ણ શક્તિ પરમાત્મામા

પ્રગટેલી હોય છે તેવી જ રીતે સર્વ પ્રકારના લાભો પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ પણ પરમાત્મામા સપૂર્ણપણે પ્રગટેલી હોય છે, એટલે તેમનામા **લાભાતરાય** હોતો નથી **ભોગાંતરાય** અને **ઉપભોગાંતરાય** પણ સપૂર્ણ ક્ષય થયેલ હોય છે અને પરાક્રમ ફોરવવાની સમગ્ર શક્તિ તેમનામા પ્રગટેલી હોય છે, તેથી તેમને **વીર્યાંતરાય** હોતો નથી અતરાય કર્મના નાશથી પરમાત્મામા ઉપરની પાચ શક્તિઓ સપૂર્ણપણે પ્રગટેલી હોય છે ૬–૧૧. પરમાત્મા સપૂર્ણ જ્ઞાની હોવાથી સામાન્ય જનતાની માફક કૌતુક અગર કુતુહલ આદિથી તેમને **હસવાનુ** (હાસ્ય) હોય નહિ પરમાત્મા મોહ વિનાના હોવાથી સુખ ઉપર **રતિ** તેમને હોય નહિ. તેવી જ રીતે દુખ ઉપર **અરતિ** પણ ન હોય સર્વશક્તિમાન હોવાથી તેમને કોઈ જાતનો કોઇના તરફથી **ભય** હોતો નથી **જુગુપ્સા** એટલે કોઇ ખરાબ વસ્તુ **દેખીને** નાક ચઢાવવુ, ઘૃણા બતાવવી પરમેશ્વર મોહ રહિત અને સર્વજ્ઞ હોવાથી, તેમને કોઇ પણ વસ્તુ પર ઘૃણા આવતી નથી પરમેશ્વરને કદી પણ દુખ થતુ નથી, તેથી તેમને **શોક** પણ હોતો નથી

૧૨ **કામ** એટલે વિષય વિકાર પરમાત્મા **કામ** વિકારથી સર્વથા રહિત હોય છે

૧૩ મિથ્યાત્વ એટલે સાચાને ખોટુ અને ખોટાને સાચુ માનવુ તે પરમાત્મામા આ મિથ્યાત્વ હોતુ નથી

પરમાત્મામા કોઈ પણ પ્રકારનો મોહ નહિ હોવાથી પોતાના મન ઉપર પણ મોહ હોતો નથી

૧૪ ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાથી કોઇપણ જાતનુ **અજ્ઞાન** એમનામા હોતુ નથી

૧૫ પરમાત્મા જગતના ચરાચર સમગ્ર પદાર્થોને હમેશને માટે દેખતા હોવાથી **નિદ્રા** તેમને હોતી નથી. તેઓ સદાકાળ જાગૃતજ હોય છે

૧૬ અવિરતિ એટલે ભોગ તૃષ્ણા પરમેશ્વર ભોગ તૃષ્ણાથી સર્વથા રહિત હોવાથી તેમનામા **અવિરતિ** નામનો દોષ હોતો નથી

૧ –૧૮ જગતના તમામ પદાર્થો ઉપર તેઓ સમદષ્ટિવાળા હોવાથી તેમનામા **રાગ** અને **દ્વેષ** હોતા નથી.

કૈવલ્યપદના નામો.

અહીં ઉપર જણાવવામા આવ્યા તે અઢાર દોષો એ ઘાતિકર્મના પેટા ભેદો છે એ દોષોનો અભાવ થવાથી એટલે કે ઘાતિકર્મોનો ક્ષય થવાથી અનુક્રમે કૈવ'ય એટલે મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્રોમા એ કૈવલ્યપદના અનેક શુભ નામો વર્ણવ્યા છે તેમાના કેટલાક નામો નીચે મુજબ છે

મહાનદપદ, અમૃતસ્થાન, સિદ્ધિગતિ, અપુનર્ભવાવસ્થા શિવપદ, નિ શ્રેયસપદ, નિર્વાણપદ, બ્રહ્મપદ, નિર્વૃત્તિસ્થાન,

મહોદયપદ, સર્વદુઃખક્ષય, નિર્વાણપદ, અક્ષયપદ, મુક્તિ, મોક્ષ અને અપવર્ગ ઇત્યાદિ–

કૈવલ્યપદનાં સાધકો.

એ પદની અભિલાષાવાળા આત્માઓને મુમુક્ષુ, શ્રમણ, યતિ, વાચયમ, સાધુ, અનગાર, ઋષિ મુનિ, નિર્ગ્રન્થ, ભિક્ષુ, તપોધન, યોગી, શમભૃત્ અને ક્ષાન્તિમાન્ ઇત્યાદિ શુભ નામોથી સબોધેલા છે તપ, યોગ, સમતા અને ક્ષમા એ એમનુ ધન હોય છે

કૈવલ્યપદનો ઉપાય

કૈવલ્યપદની સાધનાને શાસ્ત્રોમા 'યોગ' પદથી સબોધેલી છે યોગ એ કૈવલ્યપદ યાને મોક્ષનો ઉપાય છે એ યોગ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર સ્વરૂપ છે યથાવસ્થિત તત્ત્વના અવબોધને જ્ઞાન કહેવાય છે સમ્યક તત્ત્વો વિષેની રૂચિને શ્રદ્ધા કહેવાય છે તથા સાવદ્યયોગો–પાપવાળા વ્યાપારોના ત્યાગને ચારિત્ર કહેવાય છે એ ત્રણનો એકત્ર સમાગમ એ મોક્ષનો ઉપાય છે

ત્રીજા ભવની ઉત્તમ ભાવના પૂર્વકની કલ્યાણકારિણી આરાધના

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય એમની વાણી એમના અતિશયો એમનુ તીર્થ આદિ તમામ વસ્તુઓમા જે અચિત્ય સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં

મુખ્ય કારણ ઉત્તમ ભાવના પૂર્વકની પૂર્વે ત્રીજા ભવે થયેલી એમની કલ્યાણકારિણી આરાધના છે

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની ત્રીજા ભવની એ ઉદાત્ત ભાવના અને અવસ્થાનુ વર્ણન કરતા સુવિહિત શિરો મણિ ૧૪૪૪ ગ્રન્થરત્નોના પ્રણેતા સુરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા સ્વોપજ્ઞ 'શ્રી યોગબિન્દુ' નામના ગ્રન્થરત્નમા નીચે મુજબ ફરમાવે છે–

'मोहान्धकारगहने, समारे दु खिता वत ।
सत्त्वा परिभ्रम त्युच्चै, सत्यस्मि धर्मतेजसि ॥१॥
अहमेतानत कृच्छ्राद्, यथायोग कथचन ।
अनेनोत्तारयामीति, वरबोधिसमन्वित ॥२॥
करुणादिगुणोपेत परार्थव्यसनी सदा ।
तथैव चेष्टते धीमान्, वर्द्धमानमहोदय ॥३॥
तत्तत्कल्याणयोगेन, कुर्वन सत्त्वार्थमेव स ।
तीर्थकृत्वमवाप्नोति, पर सत्त्वार्थसाधनम ॥४॥'

શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મરૂપી ઉદ્યોત જગતમા વિદ્યમાન હોવા છતા અહો! મિથ્યાત્વાદિ મોહાધકારથી વ્યાપ્ત દુ ખિત પ્રાણીઓ ભવમા–સ સારમા પરિભ્રમણ કરે છે–(૧)

વરબોધિને પ્રાપ્ત થયેલો હુ ભીષણ ભવભ્રમણથી પીડા પામી રહેલા આ પ્રાણીઓને કોઇ પણ પ્રકારે સર્વજ્ઞ ભગવાનના ધર્મરૂપી ઉદ્યોત વડે દુ ખમય સ સારથકી પાર ઉતારૂ–(૨)

અનુકમ્પા અને આસ્તિકયાદિ ગુણથી યુક્ત, પરોપકાર કરવાના વ્યસનવાળો, નવીન નવીન પ્રશસ્ત ગુણોનો ઉદય

પ્રતિક્ષણ જેમને વૃદ્ધિ પામતો છે, એવો બુદ્ધિમાન આત્મા પ્રાણીઓ ઉપરની કરૂણાથી પ્રેરાઈ, તેમને તારવાની ક્રિયામા રક્ત બને છે—(૩)

સિદ્ધાન્તનુ પરિશુદ્ધજ્ઞાન, અતિશાયી ધર્મકથા, અવિસવાદિ નિમિત્તાદિ વ્યાપારો વડે ભવ્ય પ્રાણીઓને હિતકારી, મોક્ષનુ બીજાધાનાદિસ્વરૂપ પરમાર્થ કરવા વડે વરબોધિમાન પુરુષ તીર્થકરપણાને પામે છે–તીર્થકર નામકર્મની નિકાચના કરે છે—(૪)

'चिन्तयत्येवमेवैतत्, स्वजनादिगत तु य ।
तथाऽनुष्ठानत सोऽपि, धीमान् गणधरो भवेत् ॥५॥'

ભવથી તારવાની ભાવના પોતાના સ્વજનો, કુટુબીઓ, મિત્રો, દેશબન્ધુઓ વિગેરેને માટેજ જે બોધિ પ્રધાન પ્રશસ્ત બુધ્ધિવાળો આત્મા ચિન્તવે છે, તથા તેને અનુરૂપ પરોપકાર રૂપ અનુષ્ઠાન સેવે છે, તે આત્મા દેવ, દાનવ અને માનવાદિને માનનીય તથા મહિમાવાળુ શ્રી ગણધરપદ–શ્રી તીર્થંકર દેવના મુખ્ય શિષ્યપદને દેવાવાળુ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. (૫)

'सविग्नो भवनिर्वेदादात्मनि सरण तु य ।
आत्मार्थसप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ॥६॥'

માત્ર સ્વપ્રયોજન—સ્વહિતબદ્ધચિત્તવાળો સવિગ્ન આત્મા જરા મરણાદિ રૂપ દારૂણ અગ્નિથી સળગતા ભવરૂપી જગલના મધ્યમાથી માત્ર પોતાના આત્માનેજ બહાર કાઢવાની

ભાવના ભાવે છે તથા તેને અનુરૂપ અનુષ્ઠાન સેવે છે, તે આત્મા તથા-પ્રકારના બાહ્ય અતિશયોથી શૂન્ય એવા મુંડ કેવલી-સામાન્ય કેવલીપણાને પામે છે (૬)

એજ વાતને આચાર્યદેવ શ્રી મલગિરિજી મહારાજા પણ શ્રી **પંચસંગ્રહ** ગ્રન્થની ટીકામા નીચે મુજબ ફરમાવે છે—

'अहो ! चित्रमेतत्, यत्-सत्यपि पारमेश्वरे प्रवचने स्फुरत्तेजसि, मोहान्धकारविलुप्तसत्पथि दुःखपरीतचेतसो जन्तवः परिभ्रमन्ति, तदहमेतानतः संसारात् अनेन प्रवचनेन यथा-योगमुत्तारयामीति ॥'

'અહો ! આશ્ચર્ય છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવ પ્રરૂપિત સ્ફુરાયમાન તેજ-પ્રકાશવાળુ પ્રવચન વિદ્યમાન હોવા છતા, મોહાન્ધકારથી જેમનો સન્માર્ગ લુપ્ત થયો છે, એવા દુઃખપરીત ચિત્તવાળા જંતુઓ આ સંસારમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે હુ તેઓને આ ભયંકર સંસારથી, આ તારક પ્રવચન વડે પાર ઉતારું'

'एवं च चिन्तयित्वा यथा यथा परोपकारो भवति तथा तथा चेष्टते ।'

'એ રીતે વિચાર કરી જે જે પ્રકારે બીજાઓને ઉપકાર થાય, તે તે પ્રકારે ઉદ્યમ કરે છે'

સાહજિક ઉત્તમતા

શ્રી અરિહંત પરમાત્માના આત્માઓને આવી ઉત્તમ ભાવના સ્ફુરાયમાન થાય છે તેનુ મુખ્ય કારણ તેમનામા

રહેવી સાહજિક ઉત્તમતા છે ભવ્યત્વ તમામ આત્માઓનું સમાન હોય છે કિન્તુ પ્રત્યેક ભવ્ય આત્માઓની મુક્તિ સમાન કાળે અને સમાન સામગ્રીઓથી થતી નથી તેથી પ્રત્યેકનુ '**તથાભવ્યત્વ**' ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનુ માનવું પડે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓનુ 'સહજ તથાભવ્યત્વ' સર્વ કરતા ઉત્તમ હોય છે જેમ જેમ તેમનુ '**સહજ તથાભવ્યત્વ**' તે તે સામગ્રીના યોગે પરિપાક પામતુ જાય છે, તેમ તેમ તેમની ઉત્તમતા બહાર આવતી જાય છે વરબોધિની પ્રાપ્તિ બાદ તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ સર્વથા પરાર્થઉદ્યમી, ઉચિત ક્રિયાવાળા અને જગત જતુઓનો ઉદ્ધાર કરવાના વિશાળ આશયવાળા હોય છે અને તેથી તેમની સઘળી પ્રવૃત્તિ સફલ આરભવાળી તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સત્વાર્થ–પરોપકારને સાધનારી હોય છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની પુરૂષોત્તમતા જણાવતા શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ અનાદિકાળથી આ સસારમા—

૧ परार्थव्यसनिन —પરોપકાર કરવાના વ્યસનવાળા હોય છે

૨ उपसर्जनीकृतस्वार्थां -સ્વાર્થને ગૌણ કરનારા હોય છે

૩. उचितक्रियान्त -સર્વત્ર ઉચિત ક્રિયાને આચરનારા હોય છે

૪. अदीनभावा -દીનતા વિનાના હોય છે

૫ सफलारम्भिण –સફલ કાર્યનો જ આરંભ કરવાવાળા હોય છે.

૬ अद्रद्रानुशया –અપકારિજન ઉપર પણ અત્યંત ક્રોધને ધારણ કરનારા હોતા નથી

૭ कृतज्ञतापतय –કૃતજ્ઞતા ગુણના સ્વામી હોય છે

૮ अनुपहतचित्ता –દુષ્પ્રવૃત્તિઓથી નહિ હણાયેલા ચિત્ત વાળા હોય છે

૯ देवगुरुबहुमानिन –દેવ અને ગુરુનુ બહુમાન કરનારા હોય છે

૧૦ गम्भीराशया –તથા ગંભીર આશય-ચિત્તના ભાવને ધારણ કરનારા હોય છે

શ્રી જિનનામકર્મબંધના હેતુઓ

શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ ત્રીજા ભવે શ્રીજિન નામ-કર્મની નિકાચના વખતે કેવા પ્રકારની કલ્યાણકારિણી સાધનાને સાધનારા હોય છે, તેનું વર્ણન કરતા દશ પૂર્વધર શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક સ્વરચિત શ્રી तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमा નીચે મુજબ ફરમાવે છે—

'दर्शनविशुद्धिर्विनयसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तितस्त्यागतपसी सङ्घसाधुसमाधिवैयावृत्त्य करणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्तिरावश्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावना प्रवचनवत्सलत्वमिति तीर्थकृत्त्वस्य ।'

दर्शनविशुद्धि –પરમપ્રકૃષ્ટસમ્યક્ત્વશુદ્ધિ–શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વોને વિ
સર્વથા નિ શક્તિપણુ આદિ દર્શનાચારનુ પાલન

विनयसम्पन्नता—અહકારનો ત્યાગ કરી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણે
અને તેને ધારણ કરનારા મહાપુરૂષોનો વિનય

शीलव्रतेष्वनतिचार —મૂલગુણ અને ઉત્તર ગુણનુ ઉત્સર્ગ અપવા
દાત્મક સર્વજ્ઞપ્રણીત સિદ્ધાન્તાનુસારે અતિચારરહિત પાલન

अभीक्ष्ण ज्ञानोपयोग —પ્રતિક્ષણ વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના,
અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા લક્ષણ શ્રુતાભ્યાસમા ઉપયોગ

अभीक्ष्ण सवेग —પ્રતિક્ષણ જન્મ, જરા અને મરણાદિ ક્લેશરૂપ
સસારથી ભયભીતપણુ

शक्तितस्त्याग —શક્તિમુજબ–શક્તિને ગોપવ્યા કે ઉલ્લઘ્યા વિના
દાનાદિ ધર્મોનુ આસેવન–પાલન

शक्तितस्तप —શક્તિમુજબ આઠ પ્રકારના કર્મને તપાવનાર બાર
પ્રકારના તપનુ આસેવન–પાલન

सघसाधुसमाधिवैयावृत्त्यकरणम्—ચતુર્વિધ સઘ અને મોક્ષ
માર્ગને સાધનાર સાધુપુરૂષોને સમાધિ થાય તેવુ વર્ત્તન
અને વૈયાવૃત્ય કરણુ અથવા સઘની સમાધિ અને
સાધુનુ વૈયાવચ્ચ

अर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्ति —અરિહત, આચાર્ય, બહુશ્રુત
અને પ્રવચન, એ ચારને વિષે, જેમા જે રીતે ઘટે તે
રીતે શુદ્ધાશયથી ભક્તિ–અનુરાગયુક્ત ઉપાસના

आवश्यकापरिहाणि —પ્રતિદિન ઉભયકાળ અવશ્ય કરવા લાયક
સામાયિકાદિ ષડાવશ્યકોનુ અથવા પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા
ઓનુ ખામીરહિત આસેવન–પાલન.

मार्गप्रभावना—સમ્યગ્દર્શનાદિ શ્રી જિનોક્ત માર્ગના પ્રભાવને કરવા કરાવવા અને ઉપદેશવા આદિ વડે વિસ્તારવો, વધારવો

प्रवचनवत्सलत्त्वम्—પ્રવચન એટલે શ્રી અરિહંત પરમાત્માનુ શાસન તેમા રહેલા શ્રુતધરો, બાલમુનિઓ, તપસ્વીઓ, નવદીક્ષિતો, જ્ઞાન મુનિવરો આદિનો સંગ્રહ તથા ઉપગ્રહ વડે અનુગ્રહ કરવો સાધર્મિકો પ્રત્યે સ્નેહ રાખવો શ્રુતાધ્યયન અને સંયમાનુષ્ઠાન કરનારને દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય પ્રકારે સહાય કરવી

ઉપરોકત ગુણો એક સાથે મળીને અથવા પૃથક્ પૃથક્ જિનનામકર્મબન્ધના હેતુ બને છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓ ત્રીજે ભવે શ્રી જિનનામ કર્મની નિકાચના વખતે 'સવિજીવ કરૂ શાસન રસી' એ ભાવનાપૂર્વક ઉપરની કહ્યા પ્રકારિણી સાધનાને સાધનારા હોય છે તેના પ્રભાવે ચરમ ભવમા તેમનામા જન્મથી ચાર અતિશય, કર્મ ક્ષયથી અગિયાર અતિશય અને કેવળજ્ઞાન થયા પછી દેવકૃત ઓગણીસ અતિશય, એમ અનુક્રમે ચોત્રીસ અતિશયો ઉત્પન્ન થાય છે અતિશય એટલે સમસ્ત જગતથી ચઢીયાતી અવસ્થા. લોકમાં ચમત્કાર પે l કરનારી હકીકત. આવા અતિશયો અને પાત્રીસ ગુણયુકત વાણી વિગેરે પૂર્વ ભવમા સર્વજગત્કલ્યાણના આશયપૂર્વક કરેલી આરાધનાનુ પરિણામ છે તેઓ ચરમ ભવમા તીર્થની સ્થાપના કરે છે જગતને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે.

ગુણપ્રકર્ષની ટોચે પહોચેલા આવા પ્રકારના દેવાધિદેવ એજ સર્વ બુદ્ધિમાન પુરૂષોને અર્ચનીય અને નમસ્કરણીય છે. તેમનુ દર્શન સ્તવન, પૂજન, અને વન્દન અચૂક રીતે કલ્યાણનું કારણ બને છે

દેવાધિદેવનાં નામો

પ્રથમ જણાવવામા આવ્યુ છે તે મુજબ અઢારદોષથી રહિત તથા સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણો સહિત જે કોઈ હોય, (પછી તે નામથી ગમે તે હોય) તેઓને પરમાત્મા કહી શકાય દેવાધિદેવને શાસ્ત્રોમા અનેક નામોથી સબોધવામા આવ્યા છે ભગવાનના નામનો પણ મહિમા અચિન્ત્ય છે યોગ શાસ્ત્રના ૧૧મા પ્રકાશમા જણાવ્યુ છે કે–

> तन्नामग्रहणमात्रादनादिससारसंभव दु खम् ।
> भव्यात्मनामशेष परिक्षय याति सहसैव ॥१॥

અર્થ–ભગવાનનુ નામ ગ્રહણ કરવા માત્રથી ભવ્ય જીવોના અનાદિ સસારથી ઉત્પન્ન થયેલા સમગ્ર દુખો એક દમ નાશ પામે છે

સુપ્રસિદ્ધ કવિવર શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરીશ્વરજી શ્રી કલ્યાણ મદિર નામના પ્રસિદ્ધ સ્તોત્રમા નીચે મુજબ ફરમાવે છે

> 'आस्तामचिन्त्यमहिमा जिन ! सस्तवस्ते,
> नामापि ि भवतो भवतो जगन्ति ।'

હે જિન! અચિન્ત્ય મહિમાવાળું આપનુ સ્તવન તો દૂર રહો, પરતુ આપનુ નામ પણ ત્રણે જગતનુ આ સસારથી રક્ષણ કરે છે

ભક્તામર સ્તોત્રમા પણ આચાર્યશ્રી માનતુગસૂરિજી ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે–

'आस्ता तव स्तवनमस्तसमस्तदोष,
त्वत्सकथापि जगता दुरितानि हन्ति ।'

સમસ્ત દોષોનો નાશ કરનાર આપનુ સ્તવન તો દૂર રહો, પરતુ આપની સકથા–નામનુ કીર્તન પણ જગતના પ્રાણીઓના પાપોને હણે છે

આ રીતે તેમનુ નામ ગ્રહણ પણ ભવ્ય જીવોને ઉપકારક હોવાથી અહીં સામાન્ય અર્થ સહિત પરમાત્માના કેટલાક નામો અભિધાન ચિતામણિ આદિ ગ્રથોના આધારે રજુ કરવામા આવે છે

"अर्हन् जिन पारगतस्त्रिकालवित्क्षीणाष्टकर्मा परमेष्ठ्यधीश्वर ।
शम्भु स्वयम्भूर्भगवान् जगत्प्रभुस्तीर्थङ्करस्तीर्थकरो जिनेश्वर ॥१॥

અર્હન્, જિન, પારગત, ત્રિકાલવિત્, ક્ષીણાષ્ટકર્મ, પરમેષ્ઠી, અધીશ્વર, શભુ, સ્વયભૂ, ભગવાન્, જગત્પ્રભુ, તીર્થંકર, તીથકર અને જિનેશ્વર–૧

"स्याद्वाद्यभयदसार्वा सर्वज्ञ सर्वदर्शिकेवलिनौ ।

સ્યાદ્વાદી, અભયદ, સાર્વ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, કેવલી, દેવાધિદેવ, બોધિદ, પુરૂષોત્તમ, વીતરાગ અને આપ્ત. એ ઉપરાત ગુણનિષ્પન્ન બીજા પણ અનેક નામો દેવાધિદેવના શાસ્ત્રોમા કહેલા છે

१ अर्हन्—ચોત્રીસ અતિશયોને અથવા દેવેન્દ્રકૃત પૂજાને લાયક
२ जिन—રાગદ્વેષ મોહાદિક આતરિક શત્રુઓને જીતનારા
३ पारगत—સસારના પારને અથવા સર્વ પ્રયોજનોના પારને પામેલા
४ त्रिकालवित्—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાલને જાણનારા
५ क्षीणाष्टकर्मा—જેઓના જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મો ક્ષીણ થઈ ગયા છે, તે,
६ परमेष्ठी—પરમપદ સર્વોત્કૃષ્ટસ્થાનને વિષે રહેલા
७ अधीश्वर—ત્રણે જગત ઉપર જેમનુ શાસન વર્તે છે, તે
८ शम्भु—શમ્-શાશ્વત સુખ તેને વિષે થનારા
९ स्वयम्भू—સ્વય-પરોપદેશથી નહિ કિન્તુ પોતાની મેળે તથા-ભવ્યત્વાદિ સામગ્રીના પરિપાકથી થનાર
१० भगवान्—ભગ-સમગ્ર ઐશ્વર્ય અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનને ધારણ કરનારા
११ जगत्प्रभु—ત્રણે જગતમા પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરનારા.
१२ तीर्थङ्कर—સસાર સમુદ્ર જેનાથી તરાય તે તીર્થ-ચતુર્વિધ સઘ અથવા પ્રથમ ગણધર તેને કરનારા.
१३ तीर्थकर—અહી અર્થ ઉપર મુજબ સમજવો.

૧૪ जिनेश्वर —જિન - રાગાદિને જીતનારા સામાન્યકેવલીઓ તેમના ઈશ્વર

૧૫ स्याद्वादी —સ્યાદ્-અનેકાન્તદ્યોતક અવ્યય સહિત બોલનારા અનેકાન્તવાદી

૧૬ अभयद —અભય-ઈહલોક, પરલોક, આદાન, અકસ્માત, આજીવિકા, મરણ અને અપયશ, એ સાત પ્રકારના ભયથી મૂકાવી અભય આપવાનુ વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય-નિ શ્રેયસધર્મના કારણભૂત ભૂમિકા-તેને આપનાર (શ્રી જિનેશ્વરદેવો ગુણ પ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્ય શક્તિમાન તથા સર્વથા પરાર્થકારી હોવાથી તેમનુ અવલબન લેનાર ભવ્ય આત્મા અવશ્ય અભયને પામે છે, માટે ભગવાન અભયદ-અભયને આપનાર કહેવાય છે

૧૭ सार्व —સર્વ પ્રાણીઓના હિતકારી

૧૮ सर्वज्ञ —સર્વ વસ્તુઓને (વિશેષ ધર્મોવડે) જાણનારા

૧૯ सर्वदर्शी—સર્વ વસ્તુઓને (સામાન્ય ધર્મોવડે) જોનારા

૨૦ केवली—સર્વથા આવરણનો વિલય થવાથી ચૈતન્ય સ્વરૂપનો અવિર્ભાવ થવો તે કૈવલ્ય છે, તે જેમને છે, તે કેવલી

૨૧ देवाधिदेव —દેવોના પણ દેવ (દેવોથી પણ અધિક શક્તિવાળા)

૨૨ बोधिद —બોધિ-શ્રીજિનોક્તધર્મની પ્રાપ્તિ, તેને આપનારા

૨૩ पुरुषोत्तम —પુરૂષોત્તમ-પુરૂષોને વિષે સહજ તથાભવ્યત્વાદિ ભાવથી શ્રેષ્ઠ

૨૪ વીતરાગ —રાગ દ્વેષ અને મોહ જેમના સર્વથા નાશ પામ્યા છે તે

૨૫ આપ્ત —હિતોપદેશને આપનારા હોવાથી આપ્ત

શ્રીજયશેખરસૂરિજી પ્રબોધચિન્તામણિના ૭ મા અધિકારમા દેવાધિદેવના ભિન્નભિન્ન નામોનુ વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે—

૧ નિરન્તર નિર્મળ જ્ઞાન અને દર્શન રૂપી જ્યોતિના આશ્રય હોવાથી ભગવાન પરમજ્યોતિ-કાન્તિસ્વરૂપ 'રાજા' કહેવાય છે

૨ મનુષ્ય લોકરૂપી પૃથ્વીથી આવેલા હોવાથી 'પાર્થિવ' કહેવાય છે

૩ સમસ્ત આરંભથી મુક્ત બનેલા હોવાથી 'પ્રજાપાલ' કહેવાય છે

૪ ત્રણુ ભુવન વડે મુકુટની જેમ મસ્તકે ધારણુ કરાય છે માટે 'ત્રિભુવન પ્રભુ' કહેવાય છે

૫ સર્વ ઉપપ્લવ-ઉપદ્રવથી રહિત હોવાથી 'સદાશિવ' કહેવાય છે.

૬ જ્ઞાન સ્વરૂપ વડે લોકાલોકને વીંટનાર હોવાથી 'વિષ્ણુ' કહેવાય છે

૭ કોઇથી પણ ઉત્પન્ન કરાયેલા નહિ હોવાથી 'સ્વયંભૂ' કહેવાય છે

૮ જન્મ રહિત હોવાથી 'અજ' કહેવાય છે

૯ કર્મથી અબદ્ધ આત્માઓને વિષે ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી 'પર-
માત્મા' કહેવાય છે

૧૦ પરમ જ્ઞાનવાન હોવાથી 'પરબ્રહ્મ' કહેવાય છે

૧૧ જ્ઞાનીઓ વડે પણ કોઇપણ પ્રકારે જાણી શકાતા નથી
માટે 'અલક્ષ્ય' કહેવાય છે

૧૨ દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ 'એક' કહેવાય છે

૧૩ પર્યાય દ્રષ્ટિએ 'અનેક' કહેવાય છે

૧૪ સત્વ, રજ અને તમોગુણથી રહિત હોવાથી 'નિર્ગુણ'
કહેવાય છે

૧૫ જ્ઞાનાદિ ગુણોએ સહિત હોવાથી 'મહાગુણ' કહેવાય છે.

૧૬ આકાશ સમાન હોવાથી 'અવ્યક્ત' કહેવાય છે

૧૭ તેમના ગુણનુ વર્ણન થઇ શકે છે માટે 'વ્યક્ત' કહેવાય છે

૧૮ 'શિવ' શબ્દના પર્યાયો વડે વિદ્યમાન હોવાથી 'ભાવ'
કહેવાય છે

૧૯ 'ભવ' શબ્દના પર્યાયો વડે અવિદ્યમાન હોવાથી 'અભાવ'
કહેવાય છે

૨૦ જ્ઞાનદર્શન વડે ચેષ્ટાવાન્ હોવાથી 'સકલ' કહેવાય છે

૨૧ વચન અને શરીરની ચેષ્ટાથી રહિત હોવાથી 'નિષ્કલ'
કહેવાય છે

૨૨ ક્લેશના કારણભૂત દ્વન્દ્વોથી રહિત હોવાથી 'સદાસુખી' કહેવાય છે

૨૩ સસારી આત્માઓથી વિલક્ષણ હોવાથી 'વિશ્વ વિલક્ષણ' કહેવાય છે

૨૪ રૂપરસગધસ્પર્શાદિથી રહિત હોવાથી 'નીરૂપ' કહેવાય છે

૨૫ વિશ્વના તમામ સ્વરૂપને જાણનાર હોવાથી 'વિશ્વરૂપ' કહેવાય છે.

શ્રી માનતુગસૂરિજી 'ભક્તામર' સ્તોત્રમા દેવાધિદેવના નામોનુ વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે—

' त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसख्यमाद्य,
ब्रह्माणमीश्वमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेक,
ज्ञानस्वरूपममल प्रवदन्ति सन्त ॥१॥ "

હે ભગવાન ! વિચક્ષણ પુરૂષો આપને આ પ્રમાણે કહે છે—

૧ અવ્યય—ચયાપચયને નહિ પામનાર અને સર્વકાલ સ્થિર—એકસ્વભાવે રહેનાર

૨ વિભુ—પરમૈશ્વર્યથી શોભિત, કર્મનુ ઉન્મૂલન કરવાને સમર્થ અથવા ઇન્દ્રાદિના સ્વામી

૩ અચિન્ત્ય—આધ્યાત્મિક પુરૂષો વડે પણ ચિન્તવન કરવાને અશક્ય, અતિ—અદ્દભુતગુણયુક્ત.

૪ અસખ્ય—જેમના ગુણોની સખ્યા થઇ શકતી નથી અથવા જેમના જ્ઞાનને માપી શકાતુ નથી માટે અસખ્ય

૫ આદ્ય—પચ પરમેષ્ઠિમા પ્રથમ અથવા સામાન્ય કેવલી ઓમા મુખ્ય

૬ બ્રહ્મા—અનન્ત આનન્દથી વધતા, બ્રહ્મ-કેવળજ્ઞાન અથવા નિર્વાણને પામનાર

૭ ઇશ્વર—સકલ સુરાસુરનરતાયકને શાસન કરવા સમર્થ, કૃતાર્થ

૮ અનન્ત—અનન્ત ચતુ ટયની સમૃદ્ધિને ધારણ કરનારા અને મૃત્યુ રૂપી અન્ત વિનાના-મૃત્યુનો ક્ષય કરનારા

૯ અનગકેતુ—કામદેવને માટે કેતુ સમાન, વૈક્રિયાદિ અગ રૂપી કેતુ-ચિહ્નથી રહિત

૧૦ યોગીશ્વર—મન, વચન અને કાયાને જીતનારા, ધ્યાની પુરૂષોના ઇશ્વર અને સયોગિ-કેવલીઓને માન્ય

૧૧ વિદિતયોગ—સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ યોગને જાણનારા અને બીજાને જણાવનારા, વિશેષે કરીને ખ ડિત-નાશ કર્યો છે જીવ અને કમનો યોગ-સ બધ જેમણે

૧૨ અનેક—જ્ઞાનથી સર્વગત, અનેક સિદ્ધ એક જગ્યાએ રહેવાથી અનેક, ગુણપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક અને ઋષભાદિ વ્યક્તિના ભેદથી અનેક

૧૩ એક—અદ્વિતીય, ઉત્તમોત્તમ અથવા જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક

જ્ઞાનસ્વરૂપ—ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન રૂપ સ્વરૂપવાળા-સર્વ કર્મના ક્ષયથી ચિદ્રૂપ

૧૫ અમલ—અઢાર દોષ રૂપી મલથી રહિત.

"यो विश्व वेद वेद्य जननजलनिधेर्भङ्गिन पारदृश्वा,
पौर्वापर्याऽविरुद्ध वचनमनुपम, निष्कलङ्क यदीयम् ।
त वन्दे साधुव द्य सकलगुणनिधिं ध्वस्तरोपद्विपन्तम् ,
बुद्ध वा वर्धमान शतदलनिलय केशव वा शिवं वा ।१।"

જેમણે જ્ઞેય એવા વિશ્વને જાણ્યુ છે, જેઓ જન્મરૂપી સમુદ્રની લહરીના પારદષ્ટા છે, જેમનુ વચન-આગમ અનુપમ, કલકરહિત અને પૂર્વાપરવિરોધ રહિત છે, જે સાધુ પુરૂષોને વન્દનીય છે, જે સકલ ગુણના નિધાન છે અને ક્રોધ રૂપી શત્રુના વિનાશક છે જે કોઈ આવા ગુણોથી સહિત હોય તે પછી નામથી ભલે તે બુદ્ધ, વર્દ્ધમાન, બ્રહ્મા, કૃષ્ણ કે મહાદેવ ગમે તે હો તેને હુ વદન કરુ છુ

પરમાત્માના અધિક નામો જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ હેમચદ્રાચાર્ય વિરચિત શ્રી અર્હન્નામ સહસ સમુચ્ચય, શ્રી સિધ્ધસેન દીવાકરસૂરિ વિરચિત ગદ્યમય શ્રી શક્રસ્તવ, તથા મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મ૦ વિરચિત શ્રી જિનસહસ્ર નામ સ્તોત્રાદિ ગ્રન્થો જોવા. ભગવાનના વિવિધ નામોનો હૃદયગમરીતિએ તેમા વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે

ગુરૂ તત્ત્વની ઓળખાણ.

જગતમાં હરકોઈ વસ્તુના અનેક પ્રકારો હોય છે, તેમ ગુરૂના પણ અનેક પ્રકારો સંભવે છે કોઈપણ જાતનો હુન્નર, કળા કે વિદ્યા આદિ દુન્યવી શિક્ષણને આપનારાઓ પણ ગુરૂથી ઓળખાય છે ધાર્મિક શિક્ષણ આપનારા શિક્ષકો પણ ગુરૂ કહેવાય છે, અહીં જે ગુરૂની વ્યાખ્યા કરવાની છે તે સંસારના ત્યાગી ધર્મગુરૂની સમજવાની છે યોગશાસ્ત્રમા ગુરૂની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામા આવી છે–

"महाव्रतधरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविनः ।
सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो" मता ॥

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાચ મહાવ્રતોને ધારણ કરનારા પોતાની આજીવિકા માટે કોઇ જાતનો સ્વય આરંભ નહિ કરનારા, અર્થાત્ નિર્દોષ ભીક્ષા-માધુકરી વૃત્તિથી જીવનારા, સમતામા રહેનારા અને ધર્મનો ઉપદેશ આપનારા ગુરૂઓ કહેવાય છે

મહાવ્રતોની સમજ

૧ પ્રથમ વ્રતમા ત્રસ અને સ્થાવર કોઈપણ નાના અગર મોટા પ્રાણીઓની હિંસા સ્વય કરે નહિ, અન્ય પાસે

કરાવે નહિ અને જેઓ તેવી હિંસા કરતા હોય તેમની અનુમોદના કરે નહિ,

૨ સુક્ષ્મ અગર સ્થૂલ કોઇપણ પ્રકારના અસત્યને સ્વય બોલે નહિ, બીજા પાસે બોલાવે નહિ અને અસત્ય બોલાતા હોય તેની અનુમોદના કરે નહિ

૩ નાની અગર મોટી હલકી અગર કીમતી કોઇપણ ચીજને માલીકની રજા વિના ગ્રહણ કરે નહિ, અન્ય પાસે ગ્રહણ કરાવે નહિ અને ગ્રહણ કરનારની અનુમોદના કરે નહિ

૪ સ્વય અબ્રહ્મનુ સેવન કરે નહિ, અન્ય પાસે કરાવે નહિ અને જે તેવુ કાર્ય કરતા હોય તેને ભલા જાણે નહિ

૫ પરિગ્રહ સ્વય રાખે નહિ, અન્ય પાસે રખાવે નહિ અને જે રાખતા હોય તેની અનુમોદના કરે નહિ.

ઉપર મુજબ અહિંસાદિ પાચ મહાવ્રતોનુ પાલન કરનારા અને ગૃહસ્થીઓએ પોતાના માટે બનાવેલા નિર્દોષ આહારથી ધર્મના સાધનભૂત પોતાના શરીરને ટકાવનારા, કનકમા તથા પત્થરમા, સુખમા અને દુખમા, ભક્તિ કરનારમા અગર ભક્તિ નહિ કરનારમા, પૂજકમા અગર નિદકમા, દુનિયાના તમામ જીવો ઉપર સમભાવ રાખનારા (સામાયિકમા રહેનારા) અને માત્ર ધર્મનો જ ઉપદેશ

આપનારા ગુરૂઓ કહેવાય છે તે સબધી અન્યત્ર પણ એક સ્થળે કહ્યુ છે કે—

> "धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मपरायण ।
> सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुरुच्यते॥" ॥१॥

જે ધર્મના જાણ હોય, ધર્મને આચરનારા હોય, હમેશા ધર્મ માટે તત્પર હોય અને પ્રાણીઓને ધર્મશાસ્ત્રનો સમ્યગ્ ઉપદેશ કરનારા હોય તે ગુરૂ કહેવાય છે

વળી તેઓ નીચે મુજબ પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનુ પાલન કરવામા સતત ઉદ્યમશીલ હોય છે સમિતિ અને ગુપ્તિનુ સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્રમા નીચે મુજબ કહ્યુ છે

લોકોની અવરજવરવાળા તથા સૂર્યના પ્રકાશવાળા ધોરી માર્ગે કોઇ જતુને કલેશ ન થાય તે માટે સાવધાનતા પૂર્વક ચાલવુ તે **ઇર્યાસમિતિ** કહેવાય છે

દોષયુક્ત વાણીનો ત્યાગ કરી, સર્વ લોકોને હિતકર અને પરિમિત બોલવુ તે **ભાષાસમિતિ** કહેવાય છે

ભીક્ષાના બેતાલીશ દોષથી અદૂષિત અન્ન ગ્રહણ કરવુ તે **એષણા સમિતિ** કહેવાય છે

વસ્તુમાત્રને જોઈ તપાસી કાળજીપૂર્વક લેવી મૂકવી તે **આદાનનિક્ષેપ સમિતિ** કહેવાય છે

કફ, મૂત્ર, મલ વગેરે વસ્તુઓ જીવજંતુ વિનાના સ્થાનમાં કાળજીપૂર્વક પરઠવવી તેનુ નામ ઉત્સર્ગ સમિતિ છે

કામ ક્રોધાદિ કલ્પનાજાળમાંથી મનને મુક્ત કરવુ, પોતાના કલ્યાણને ઉપયોગી પદાર્થોના ચિંતનમા તેને સમભાવપૂર્વક પરોવવુ તથા અંતે મનોવૃત્તિઓનો નિરોધ કરી આત્માની અંદર જ તેને રમમાણ કરવુ એ મનોગુપ્તિ છે.

મુખ, આંખ, હાથ આદિવડે કંઇપણ સંજ્ઞા કર્યા-વિના મૌન ધારણ કરવુ અથવા બોલવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે શાસ્ત્રાનુસાર વચનનુ નિયમન કરવુ એટલે કે ઉપયોગ જેટલુ બોલવું તે વચન ગુપ્તિ છે

વિઘ્ન આવે તો પણ કાયોત્સર્ગ, ધ્યાન આદિ વખતે શરીરની નિશ્ચલતા રાખવી. તેમ જ શયન–આસન લેવુ મૂકવુ અને હરવુ ફરવુ એ બધામા મનસ્વી ચેષ્ટાનો ત્યાગ કરવો તે કાયગુપ્તિ છે

ઉપર મુજબ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ મળીને આ આઠ બાબતો સાધુના ચારિત્રરૂપી શરીરને ઉત્પન્ન કરતી હોવાથી, તેનુ રક્ષણ કરતી હોવાથી તથા તેનુ સંશોધન કરતી હોવાથી સાધુની આઠ માતાઓ કહેવાય છે. વળી પણ કહ્યું છે કે—

क्षान्तो दान्तो मुक्तो जितेन्द्रिय सत्यवागभयदाता ।
प्रोक्तत्रिदण्डविरतो विधिगृहीता भवति पात्रम् ॥१॥

ક્ષમાવાન, દાંત, લોભ વિનાનો, ઇન્દ્રિયોને જીતનાર, સત્ય વચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદંડ-વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણ દંડથી રહિત અને વિધિનું ગ્રહણ કરનાર એવો સાધુ યોગ્યપાત્ર ગણાય છે

જગતના સમગ્ર પ્રાણીઓનું હિત જેમના હૃદયમાં વસ્યુ હોય અને સાધુ ધર્મનું આચરણ જેઓ કરતા હોય તેઓ જ વાસ્તવિક રીતે ગુરૂપદને દીપાવી શકે છે. સાધુ ધર્મનુ લક્ષણ શાસ્ત્રોમા નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યુ છે—

'सामायिकादिगतविशुद्धक्रियाभिव्यङ्ग्य
सकलसत्त्वहिताशयामृतलक्षणस्वपरिणाम साधुधर्म ।'

અર્થાત્ સામાયિકાદિ વિશુધ્ધ ક્રિયાઓ દ્વારા પ્રગટ થતો સકલ પ્રાણીઓના હિતના આશયરૂપ અમૃતલક્ષણ સ્વપરિણામ એ જ સાધુ ધર્મ કહેલો છે

આવા ગુરૂઓનો સમાગમ, તેમની સેવા, તેમને કરેલુ વંદન અને તેમની પાસે જઇ વિધિપૂર્વક કરેલુ ધર્મશ્રવણ જીવોને અવશ્ય પ્રગતિને પંથે ચડાવે છે.

ગુરૂ વિના કદીપણ સાચુ જ્ઞાન થતુ નથી ગમે તેટલી નિર્મળ ચક્ષુવાળો પણ માણસ અધકારમા દીપક વિગેરેના પ્રકાશ વિના વિદ્યમાન વસ્તુને પણ દેખી શકતો નથી તેમ ગમે તેટલો બુધ્ધિમાન પણ માણસ ગુરૂ વિના હિતકર સત્ય તત્ત્વોને જાણવા સમર્થ બની શકતો નથી ગુરૂઓનો સમાગમ પુણ્યપાપના રસ્તાને બતાવનાર છે તેમની વૈયાવચ્ચ અને ભકિત સસાર સમુદ્રને તરવા માટેની બે મજબૂત ભુજાઓ છે તેમના યોગે જ જગતમા કલ્યાણમાર્ગ અખડિત રહે તેમની ધર્મ છે દેશના મોહ નિદ્રામા પડેલાને જાગૃત કરે છે તેમની કૃપાથી જ વિનય, વિવેક, ઉદારતા, ક્ષમા વિશ્વવાત્સલ્ય આદિ નિર્મળ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમને કરેલુ વદન ઉચ્ચગોત્ર બધાવે છે ગુરૂઓની ઉપાસનાથી માનરૂપી પર્વત ગળી જાય છે શ્રી તીર્થ કરની આજ્ઞાનુ પાલન થાય છે, નમ્રતા, લઘુતા વગેરે ગુણોની પ્રાપ્તિ થવા સાથે શાસ્ત્રશ્રવણ અને શાસ્ત્રઅધ્યયન કરવાની સુદર તક પ્રાપ્ત થાય છે

સદ્ગુરૂના સમાગમ વિના જીવને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો, પેયાપેયનો અને કૃત્યાકૃત્યનો વાસ્તવિક વિવેક પ્રગટ થતો નથી માટે જ જીવનને પવિત્ર અને ઉન્નત બનાવવાની ઇચ્છાવાળાઓ માટે ગુરૂતત્ત્વની ઉપાસના અતિ આવશ્યક છે

ધર્મતત્ત્વ.

ધમ તત્વની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રોમા નીચે મુજબ કરવામા આવી છે

> दुर्गतिप्रपतज्जन्तुधारणाद्धर्म उच्यते ।
> दानशीलतपोभावभेदात्स तु चतुर्विध ॥१॥

અર્થ દુર્ગતિમા પડતા પ્રાણીઓને બચાવી લે (અને જીવોને સદ્ગતિમા સ્થાપન કરે) તેનુ નામ ધર્મ કહેવાય છે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર ધર્મના પ્રકાર છે.

ધર્મતત્વ સમજવા માટે સૌથી પ્રથમ દાનાદિના પેટા ભેદોને પણ બરાબર સમજી લેવા જરૂરના છે તેમા પ્રથમ દાનધર્મના ત્રણ પ્રકારો છે જ્ઞાનદાન, અભયદાન અને ધર્મોપગ્રહદાન

જ્ઞાનદાન. ધર્મને નહિ જાણનારા જીવોને ધર્મની સમજ આપવી, અગર જ્ઞાનના સાધનોનું દાન આપવુ તે જ્ઞાનદાન કહેવાય છે જ્ઞાન વડે પ્રાણી પોતાનુ હિતાહિત જાણી પાપથી વિરામ પામી શકે છે સર્વ પાપમા સ્વાર્થ પરાયણતા એ સૌથી મોટુ પાપ છે તે બધા પાપોનુ મૂળ છે જ્ઞાન વિના સ્વાર્થપરાયણતાનો ભાવ ટળી શકતો નથી અને એ ભાવ ન ટળે ત્યાસુધી પરમાથ પ્રધાન જીવનની

શરૂઆત થઈ શકતી નથી જ્યા પરમાર્થભાવ નથી ત્યા ધર્મ નથી વળી બીજા જીવોની હિતચિંતા કર્યા વિના કુશલાનુબધિ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી કુશલાનુબધિ પુણ્ય વિના ભવનિસ્તાર માટેની ઉત્તમ સામગ્રી મળવી સુલભ નથી અને ભવનિસ્તાર વિના મોક્ષ નથી મોક્ષ વિના સાચા સુખની પ્રાપ્તિ નથી.

ભવચક્રમા પરિભ્રમણ કરતા જીવો જ્યારે વિકાસક્રમમા દાખલ થાય છે, ત્યારે એ વિકાસ થવામા પરજીવો સબધી દાન, દયા અને હિતના વિચારોનો જ એમા મુખ્ય ફાળો હોય છે પોતાની રૂચિમા બીજાના હિતનો કે સુખનો વિચાર ન આવે ત્યાંસુધી મનુષ્ય ભવ આદિ ઉત્તમ ભવની પણ પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી

જ્ઞાન જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ પરહિત ચિતાનો ભાવ વધારે વિસ્તૃત બને છે અને એ જ સાચા જ્ઞાનની સાચી કસોટી છે જ્ઞાનથી જ સમગ્ર વિશ્વ ઉપર વાત્સલ્ય ભાવ પ્રગટે છે અને તેથી સમગ્ર જગતને તે મિત્રભાવે જોવા, જાણવા અને તેમની સાથે યોગ્ય આચરણ કરવા ભાગ્યશાળી બને છે સમગ્ર જગતને પોતાના આત્મા સમાન જોવા, જાણવા અને તેમની સાથે યોગ્ય વર્તાવ રાખવો એ જ આત્મકલ્યાણનો અમોઘ ઉપાય છે આ કાર્ય, જ્ઞાનથી જ બની શકે છે તેથી જ જ્ઞાની પુરૂષોએ 'પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા' છે એમ ફરમાવ્યુ છે

જ્ઞાનપૂર્વકના કરૂણા ભાવમા આગળ વધતો જીવ ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષપદને મેળવે છે. માટે જ્ઞાનદાન સર્વ દાનમા શ્રેષ્ઠ છે

અભયદાન મન, વચન અને કાયાથી જીવોનો વધ કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરનારની અનુમોદના કરવી નહિ તેનુ નામ અભયદાન છે જીવોના આયુષ્યનો ક્ષય કરવો, તેઓના અગોપાગ છેદીને દુ ખ આપવુ, તથા તેમના મનમા કલેશ ઉત્પન્ન કરાવવો, એમ ત્રણ પ્રકારે વધ કહેવાય છે એ ત્રણે પ્રકારની હિસાનો ત્યાગ કરીને જે પુરૂષ જીવોને અભયદાન આપે છે, તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, આ ચારે પુરૂષાર્થ આપે છે કારણ કે વધથી બચાવેલો જીવ જો જીવે છે તો તેને ચારે પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

અભયદાનના અર્થીએ જીવોની જાતિના ભેદો સમજવા પડશે જગતમા જીવો કેટલા પ્રકારના છે, તે જણાય નહિ ત્યાસુધી અહિંસાના સાચા હિમાયતી બની શકાય તેમ નથી. એક કવિએ પણ કહ્યુ છે કે–

દયા દયા મુખને કહે, દયા ન હાટ વેચાય,
જાતિ ન જાણી જીવકી, કહો દયા કયુ થાય ?

અહી નીચે જીવોનુ ટુક સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, અને વનસ્પતિ એ પાચ

સ્થાવર (સ્થિર રહેનારા) જીવો કહેવાય છે તેમને માત્ર એક સ્પર્શેન્દ્રિય હોઇ તેઓ એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કહેવાય છે શંખ, જલો, અળસીયા, કરમીયા, પોરા, વગેરે જીવો બેઇન્દ્રિય કહેવાય છે માકડ, કાનખજુરા, જુઆ, કીડી, મંકોડા, જુ આદિ જીવો ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણી કહેવાય છે વીંછુ, ભમરી, પતંગિયા, તીડ, માખી, મચ્છર, કંસારી આદિ જીવો, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા કહેવાય છે નારકીના જીવો, દેવગતિના જીવો, મનુષ્યો અને પશુપક્ષીઓ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે ઉપર જણાવેલા તમામ જીવો ચૈતન્યની અપેક્ષાએ એકસરખા છે સૌ કોઇ આપણા જેવા જ સુખના અર્થી છે માત્ર કર્મવશાત્ ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓમા ઉત્પન્ન થયા છે સર્વ કોઇ જીવો જીવવાને ઇચ્છે છે મરવાનુ કોઇને પસંદ નથી સ્વર્ગમા રહેલ ઇન્દ્ર અને અશુચિમા રહેલ કીડાને જીવવાની ઇચ્છા અને મરવાનો ભય એકસરખો છે. માટે જ સજ્જન પુરુષો પોતાના શોખ ખાતર અગર સગવડતા ખાતર નાના જીવોની પણ નિરર્થક હિંસા ન થાય તેનો સતત ખ્યાલ રાખે છે અને તેવા આત્માઓ જ ધર્મી કહેવાય છે સર્વ જીવોને પોતાના સમાન જાણી તેમને અભયદાન આપવાથી મનુષ્યો પરભવે મનોહર શરીરવાળા, દીર્ઘાયુષી, આરોગ્યવંત, લાવણ્યમાન અને શક્તિમાન થઇ ઉત્તમ ધર્મ પ્રાપ્ત કરી આત્મકલ્યાણ કરવા માટે ભાગ્યશાળી બને છે.

ધર્મોપગ્રહદાન. ધર્મોપગ્રહ દાનના પાંચ પ્રકાર છે (૧) દાયકશુદ્ધ (૨) ગ્રાહકશુદ્ધ (૩) દેયશુદ્ધ (૪) કાળશુદ્ધ અને (૫) ભાવશુદ્ધ. તેમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

(૧) **દાયકશુદ્ધ.** ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યવાળો, સારી બુદ્ધિવાળો, આશંસા વિનાનો, જ્ઞાનવાન, આપીને પશ્ચાત્તાપ નહિ કરનારો, પરંતુ અહો ! આવું ચિત્ત આવું વિત્ત અને આવું ઉત્તમ પાત્ર મને પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી હું કૃતાર્થ થયો છું એમ માની જે દાન આપે તે દાયક શુદ્ધ દાન કહેવાય છે

(૨) **ગ્રાહકશુદ્ધ** સર્વથા પાપ વ્યાપારોથી રહિત, ત્રણ ગારવાથી રહિત, ત્રણ ગુપ્તિધારક, પાંચ સમિતિ પાળનાર, રાગદ્વેષ વર્જિત, નગર-નિવાસ-સ્થાન-શરીર અને ઉપકરણ વિગેરેમાં મમતા રહિત, અઢાર હજાર શીલાંગને ધારણ કરનાર, જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીના ધારક, ધીર, સુવર્ણ અને લોહમાં સમાન બુદ્ધિવાળા, ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનમાં સ્થિતિ કરનારા, જિતેન્દ્રિય, કુક્ષિસંબલ, ઉદરપૂર્તિ માત્ર જ આહારને ગ્રહણ કરનારા, જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે સમદૃષ્ટિવાળા, સૌનું કલ્યાણ કરવાની કામનાવાળા, હંમેશા શક્તિ પ્રમાણે આત્મવિશુદ્ધિ કરનારા, વિવિધ પ્રકારના તપ કરનારા, અખંડિતપણે સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનારા, અઢાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરનારા, એવા ગ્રાહકને દાન આપવું તે ગ્રાહક શુદ્ધ દાન કહેવાય છે

તે ઉપરાત દીન, દુખી અને કષ્ટમા આવી પડેલા જીવોના તાત્કાળિક દુખ દૂર કરવા માટે જે દાન આપવામા આવે છે, તે અનુકંપા દાન કહેવાય છે દુખી જીવમાત્ર પ્રત્યે અનુકપાબુદ્ધિ રાખવાની હોય છે પછી તે મનુષ્ય હોય કે પશુ હોય મનુષ્યમા પણ ગમે તે જાતિનો હોય પણ તેનુ વર્તમાન સકટ દૂર કરવાની બુદ્ધિથી અને તેને સદ્દબુદ્ધિ મળો એ ભાવનાથી દાન આપવાની પરમાત્માની આજ્ઞા છે. દુઃખી જીવોના દુખ દૂર કરવા માટે અનુકપાદાનનો પ્રભુએ કયાય નિષેધ કર્યો નથી ત્યા પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવાનો નથી ત્યા તો તેનુ વર્તમાન દુખ દૂર કરવાની જ બુદ્ધિ હોય છે. અને તેનામા ધર્મબુદ્ધિ પ્રગટો એવી ભાવના રાખવાની હોય છે અને એ પ્રમાણે કરૂણાબુદ્ધિથી જે દાન આપવામા આવે છે તેનાથી એ દાન લેનારમાં પણ સદ્દબુદ્ધિ પ્રગટવાની સભાવના રહે છે વિવેકી પુરૂષો, સયમી અણુવ્રતધારી અને સમ્યગ્ દ્રષ્ટિરૂપી ભક્તિના પાત્રમા પાત્રબુદ્ધિથી તથા દીન, દુખી અને કષ્ટમા આવી પડેલા એવા અનુકપાના પાત્રમા અનુકપાબુદ્ધિથી દાન આપવાનુ કદી પણ ચૂકતા નથી

(૩) દેયશુદ્ધ. દોષ રહિત અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકો વિગેરેનુ દાન આપવુ તે દેયશુદ્ધ દાન કહેવાય છે

(૪) કાળશુદ્ધ યોગ્ય કાળે, યોગ્ય પાત્રને દાન આપવુ તે કાળશુદ્ધ દાન કહેવાય છે

ભાવશુદ્ધ નિષ્કામભાવે, શ્રદ્ધાથી દાન આપવુ તે ભાવશુદ્ધ દાન કહેવાય છે

દેહ વિના ધર્મનુ આરાધન થતુ નથી અને અન્ન, જળ વિગેરે જરૂરી સાધનો વિના દેહ ટકી શકતો નથી, માટે હમેશા ધર્મોપગ્રહ એટલે ધર્મમા સહાય કરે તેવી વસ્તુઓનુ દાન આપવુ જરૂરી છે જે માણસ અન્ન, જલ વિગેરે ધર્મોપગ્રહ દાન સુપાત્રને આપે છે, તે તીર્થને અખડ રાખવામા નિમિત્તભૂત બને છે અને પરપરાએ તે પરમપદનો અધિકારી બને છે

શીલ ધર્મનો બીજો પ્રકાર શીલ છે મન, વચન અને કાયાના પાપકારી વ્યાપારોને અટકાવવા તેનુ નામ અહી શીલ છે શીલ એટલે સદાચાર તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિના ભેદથી બે પ્રકારે છે

દેશવિરતિ પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શીક્ષાવ્રત, એ પ્રમાણે દેશવિરતિના બાર પ્રકાર છે શુશ્રૂષા (ધર્મ સાભળવાની ઇચ્છા) વિગેરે ગુણવાળા, યતિ ધર્મના અનુરાગી, ધર્મપથ્ય ભોજનને ઈચ્છનારા, શમ-સવેગ-નિર્વેદ-અનુકપા અને આસ્તિક્ય એ પાચ લક્ષણયુકત સમકિતને પામેલા, મિથ્યાત્વથી નિવૃત્ત થયેલા અને સાનુબધ ક્રોધના ઉદયથી રહિત એવા ગૃહસ્થ મહાત્માઓને ચારિત્ર મોહની-યનો નાશ થવાથી દેશવિરતિ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે

સર્વવિરતિ સ્થાવર અને ત્રસ જીવોની હિંસા હિકનુ સર્વથા વર્જવુ તે સર્વ વિરતિ કહેવાય છે અને તે સિદ્ધિરૂપી મહેલ ઉપર ચડવાને માટે નિ:સરણી રૂપ છે એ સર્વવિરતિગુણ સ્વભાવથી અલ્પકષાયવાળા, ભવસુખના વિરાગી અને વિનયાદિ ગુણોને વિષે રકત એવા મુનિ મહાત્માઓને પ્રાપ્ત થાય છે

તપ જે કર્મને તપાવે તે તપ કહેવાય છે. તેના બાહ્ય અને અભ્યતર એવા બે ભેદ છે. તેમા અનશન (ઉપવાસ) ઉનોદરી, વૃત્તિસક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ, અને સલીનતા એ છ પ્રકારના બાહ્ય તપ છે તથા પ્રાયશ્ચિત, વૈયાવૃત્ય (સેવા) સ્વાધ્યાય, વિનય, કાયોત્સર્ગ અને શુભધ્યાન એ છ પ્રકારના અભ્યતર તપ કહેવાય છે આ બન્ને પ્રકારના તપ સર્વ પ્રકારના સુખનુ અમોઘ સાધન છે, સિદ્ધિનુ પરમ નિદાન છે

ભાવના. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીના ધારણ કરનારને વિષે અદ્વિતીય ભકિત, તેમના કાર્યને કરવુ, સકલ જીવરાશિના શુભની જ વિચારણા અને સસારથી નિર્વેદ પામવુ, તે ભાવના કહેવાય છે

આ ચાર પ્રકારનો ધર્મ મોક્ષ ફળને આપવામા સાધન રૂપ છે, તેથી ભવભ્રમણથી ભય પામેલા મનુષ્યોએ સાવધાન થઈને તે સાધવા યોગ્ય છે

ધર્મનુ પ્રથમ પગથિયુ દાન છે તેને સૌ કોઇ સહે લાઇથી આચરી શકે છે, તેથી અહીં દાનાદિ ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રથમ બતાવ્યુ છે હવે અહી નીચે સયમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે યોગશાસ્ત્રમા તે દશ પ્રકારો નીચે મુજબ બતાવવામા આવ્યા છે

"संयम सुनृतं शौच, ब्रह्माकिंचनता तप ।
क्षातिर्मार्दवमजुता मुक्तिश्च दशधा स तु ॥१॥"

ભાવાર્થ—સયમ, સત્ય, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય, અકિચનતા, તપ, ક્ષમા, મૃદુતા, ઋજુતા અને ત્યાગ આ પ્રમાણે દશ પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે શાસ્ત્રોમા તેનુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવામા આવ્યું છે સક્ષેપમા તેનુ સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે

(૧) સયમ પાચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, જીવહિસાદિ પાંચ અવ્રતોનો ત્યાગ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયનો જય અને મન-વચન-કાયાની વિરતિ અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાને કબૂમા રાખવી તે. આ પ્રમાણે સયમના સત્તર પ્રકારો છે

(૨) સત્ય કઠોરતા, ચાડીચુગલી, અસભ્યતા, સદિગ્ધતા વિગેરેના ત્યાગપૂર્વક મધુર, ઉદાર, સ્ફુટ, હિત-મિત અને યથાર્થ વચનનો ઉપયોગ કરવો તે સત્ય

૩ શૌચ. લોભનો અભાવ તે શૌચ

૪ બ્રહ્મચર્ય વ્રતોના પાલન માટે, જ્ઞાનાદિગુણોની

વૃષ્ટિ માટે અને ક્રોધાદિ કષાયોનો પરિપાક કરવા માટે ગુરૂકુલવાસમા વસવુ તે બ્રહ્મચર્ય છે

૫ અકિંચનતા ધર્મના ઉપકરણો અને શરીર સુધ્ધામા આસક્તિ ન રાખવી તે અકિંચનતા

૬ તપ. મલિન વૃત્તિઓને નિર્મળ કરવા માટે જોઈતુ બળ કેળવવા માટે આત્મદમન કરવુ તે તપ છે

૭ ક્ષમા. ક્ષમા એટલે સહનશીલતા, અર્થાત્ ગુસ્સાને ઉત્પન્ન થવા ન દેવો અને ઉત્પન્ન થાય તો તેને વિવેક બળથી નકામો કરી નાખવો તે

૮ મૃદુતા. મૃદુતા એટલે અંદર અને બહાર નમ્ર વૃત્તિ, રૂપ, બળ, તપ ઐશ્વર્ય વિગેરેના અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી આ ગુણ કેળવાય છે

૯ ઋજુતા. ઋજુતા એટલે ભાવની વિશુધ્ધિ અર્થાત્ વિચાર, વાણી અને વર્તનની એકતા રાખવી તે

૧૦ ત્યાગ ત્યાગ એટલે બાહ્ય અને અભ્યતર વસ્તુઓમા તૃષ્ણાનો વિચ્છેદ આ પ્રમાણે ધર્મના દશ પ્રકારો છે

ધર્મનો મહિમા અપાર છે ધર્મ એ સર્વશ્રેષ્ઠ મગળ છે આ ધર્મ સ્વર્ગ અને મોક્ષને અપાવનાર છે સસારરૂપી અટવીનુ ઉલ્લઘન કરવામા માર્ગદર્શક છે તે માતાની પેઠે

પોષણ કરે છે, પિતાની પેઠે રક્ષણ કરે છે, મિત્રની પેઠે પ્રસન્ન કરે છે, બન્ધુની જેમ સ્નેહ રાખે છે, ગુરૂની પેઠે ઉજ્જવલ ગુણોને વિષે ઉચ્ચપણે આરૂઢ કરે છે અને સ્વામીની જેમ ઉત્કૃષ્ઠ પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત કરાવે છે ટુકમા ધર્મથી જગતમા સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મનો મહિમા સમજવા માટે નીચેના શ્લોકો ઉપયોગી હોવાથી અહી રજુ કરવામા આવે છે

एक एव सुहृद् धर्मो, मतमप्यनुयाति य ।
शरीरेण सम नाश, सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥ १ ॥

એક ધર્મ જ એવો મિત્ર છે કે જે મરેવાની પાછળ જાય છે બીજુ સઘળુ શરીરની સાથે જ નાશ પામે છે (૧)

विशिष्ट देवसौख्य यत, शिवसौख्य च यत्परम ।
धर्मकल्पद्रुमस्येद, फलमाहुर्मनीषिण ॥ २ ॥

વિશિષ્ટ જે દેવસુખ અને પરમ જે શિવસુખ, તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષના ફળ છે, એમ પડિત પુરૂષો ફરમાવે છે (૨)

यत्किञ्चन शुभ लोके, स्थान तत्सर्वमेव हि ।
अनुब धगुणोपेतधर्मादाप्नोति मानव ॥ ३ ॥

લોકને વિષે જે કાઈ સુદર સ્થાન છે, તે સર્વને અનુબન્ધવાળા ગુણથી યુક્ત ધર્મ વડે મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે (૩)

धर्मश्चिन्तामणि श्रेष्ठो, धर्म कल्याणमुत्तमम् ।
हित एकान्ततो धर्मो, धर्म एवाऽमृत परम् ॥ ४ ॥

ધર્મ એ શ્રેષ્ઠ ચિન્તામણિ છે, ધર્મ એ ઉત્તમ કલ્યાણ છે ધર્મ એકાન્ત હિત કરનાર છે અને ધર્મ એજ પરમ અમૃત છે (૪)

चतुर्दशमहारत्न-सद्भोगान्नृष्वनुत्तमम् ।
चक्रवर्तिपद प्रोक्त धर्महेलाविजृम्भितम् ॥ ५ ॥

મનુષ્યોને વિષે ચૌદ મહારત્નથી થતા સદ્‌ભોગોથી અનુત્તમ એવુ ચક્રવર્તિ પદ, એ ધર્મની હેલાનુ વિલસિત છે (૫)

किंचेह बहुनोक्तेन, तीर्थकृत्त्व जगद्धितम् ।
परिशुद्धादवाप्नोति, धर्माऽभ्यासान्नरोत्तम ॥ ६ ॥

બહુ કહેવાથી શુ? જગતને હિતકારી એવુ તીર્થકરપણુ, પરિશુદ્ધ એવા ધર્મના અભ્યાસથી, ઉત્તમ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે (૬)

छिन्नमूलो यथा वृक्षो, गतशीर्षो यथा भट ।
धर्महीनो धनी तद्वत, कियत्काल ललिष्यति ॥ ७ ॥

મૂલરહિત જેમ વૃક્ષ તથા મસ્તકરહિત જેમ સુભટ તેમ ધર્મ-રહિત ધનાઢય કેટલો કાળ ટકી શકશે-સમૃદ્ધ રહી શકશે? (૭)

धराऽन्त स्थ तरोर्मूलमुच्छ्रयेणाऽनुमीयते ।
अदृष्टोऽपि तथा प्राग्धर्मो लक्ष्यत सपदा ॥ ८ ॥

ધરતીની અદર રહેલ મૂલ જેમ વૃક્ષની ઉચાઇથી માપી શકાય છે તેમ અદશ્ય એવો પણ ધર્મ પૂર્વોપાર્જિત પુણ્ય સપત્તિ વડે ઓળખી શકાય છે (૮)

धर्मादधिगतैश्वर्यो, धर्ममेव निहन्ति य
कथ शुभगतिर्भावी, स स्वामिद्रोहपातकी ॥ ९ ॥

ધર્મથી ઐશ્વર્યને પામેલો જે ધર્મને જ હણે છે, તે સ્વામિ દ્રોહનો પાતકી શુભગતિને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવાનો છે ? (૯)

धर्मस्य फलमिच्छन्ति, धर्म नेच्छन्ति मानवा ।
फल पापस्य नेच्छन्ति, पाप कुर्वन्ति सादरा ॥ १० ॥

મનુષ્યો ધર્મના ફલને ઇચ્છે છે પણ ધર્મને ઇચ્છતા નથી, પાપના ફલને ઇચ્છતા નથી પણ પાપને આદરપૂર્વક કરે છે.(૧૦)

चला लक्ष्मीश्चला प्राणाश्चल चचलयौवनम् ।
चलाऽचलेऽस्मिन् ससारे, धर्म एको हि निश्चल ॥११॥

લક્ષ્મી ચચલ છે પ્રાણો ચચલ છે યૌવન પણ ચચલ છે ચલાચલ આ સસારને વિષે ધર્મ એક જ નિશ્ચલ છે (૧૧)

આ રીતે ઉપરોક્ત દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોના સ્વરૂપને બરાબર ઓળખી તેના ઉપર અટલ શ્રદ્ધા રાખવી એનુ જ નામ સમ્યગ્દર્શન છે સમ્યગ્દર્શન એ આત્માના એક શુભ પરિણામ રૂપ છે છદ્મસ્થોને તે દેખાય તેવુ નથી. માત્ર તેના ચિન્હોથી તે ઓળખાય છે તે માટે કહ્યુ છે કે-

" शमसवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणै
लक्षणै पचभि सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥१॥

અર્થ-શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા અને આસ્તિક્ય

રૂપ પાચ લક્ષણોથી સમ્યગ્દર્શન સારી રીતે જાણી શકાય છે શમાદિનુ સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે

૧ **શમ.** અનંતાનુબન્ધી કષાયના અનુદયને શમ કહેવામા આવે છે. આવો શમ, સ્વાભાવિક એટલે આત્મામા કષાયો મદ પડવાથી થાય છે, અથવા કષાયના કડવા પરિણામોને જોવાથી પણ થાય છે આવા ઉપશમવાળો જીવ, અપરાધી ઉપર પણ કદાપિ કોપ કરતો નથી ચિત્તમા અપરાધીનુ પણ પ્રતિકૂલ ચિતવતો નથી

૨ **સવેગ** સવેગ એટલે મોક્ષની અભિલાષા સમ્યગદષ્ટિ આત્મા રાજા, ચક્રવર્તી કે ઇન્દ્રોના પણ વિષય સુખોને દુખમિશ્રિત અને પરિણામે દુખ દેનારા હોવાથી દુખરૂપજ માને છે માત્ર એક મોક્ષ સુખનેજ સાચુ સુખ માને છે અને તેની જ અભિલાષા કર છે

૩ **નિર્વેદ** સંસાર પ્રત્યેના થાકને નિર્વેદ કહેવામા આવે છે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા, દુખ, દુર્ભાગ્ય વગેરેથી ભરેલા ભયકર સસારરૂપ જેલમા કર્મરૂપી કોટવાળોની અનેક કદર્થના વેઠવા છતા તેનો પ્રતિકાર કરવામા અસમર્થ હોવાથી સંસારની ભયકરતાથી નિર્વેદ પામેલો હોય છે સસારમા મમત્વ વિનાનો આવો જીવ, નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતિમા નિર્વેદ ગુણના યોગે દુખ માનીને કાળ નિર્ગમન કરે છે અર્થાત્ ક્યારે હું સસારના બધનથી છુટુ એવી ઝખનાપૂર્વક રહે છે.

૪ અનુકમ્પા નિષ્પક્ષપાતપણે દુખીઓના દુખોને ટાળવાની ઇચ્છાને અનુકમ્પા કહેવામા આવે છે પણ પાતથી તો સિંહ, વાઘ જેવા ક્રૂર જીવોને પણ પોતાના બચ્ચાંઓ વિગેરેના દુખોને દૂર કરવાની ઇચ્છા હોય છે પણ તે કરૂણા મનાની નથી. આ અનુકંપા દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે શક્તિ પ્રમાણે દુખીઓના દુખોને ટાળવાની પ્રવૃત્તિ તે દ્રવ્યઅનુકમ્પા અને દુખી પ્રાણીઓને જોઈને હૃદય દ્રવિત થાય તે ભાવ-અનુકમ્પા છે

શારીરિક વિગેરે દુખોવાળાની અનુકમ્પા તે દ્રવ્યદયા અને પાપાચરણ વિગેરે આત્માના દુખોવાળાની અનુકમ્પા તે ભાવદયા એમ પણ અનુકમ્પાનુ લક્ષણ કોઇ ઠેકાણે કહ્યુ છે

પ આસ્તિક્ય. શ્રી જિનેશ્વરોએ જે કહ્યુ છે તે જ સત્ય અને શકા વિનાનુ છે, એવી માન્યતાવાળો અને અન્ય અભિલાષા રૂપ આકાક્ષા વિનાનો આત્માનો શુભ પરિણામ તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે આવા આસ્તિકને પણ ક્ષાય બુદ્ધિની ન્યૂનતાને કારણે, તથાવિધ સમજાવનારા ગુરૂના અભાવે, જીવ, અજીવ વિગેરે જ્ઞેય ભાવોનુ સ્વરૂપ ગહન હોવાના કારણે, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી અથવા જેવા જોઈએ તેવા હેતુ દૃષ્ટાન્ત વિગેરે સમજવાના સાધનો નહિ હોવાના કારણે કોઇ પદાર્થો યથાર્થ ન સમજાય તો પણ બુદ્ધિમાન આસ્તિક જીવ 'સર્વજ્ઞનો મત સત્ય છે'

એમ જ માને ઉપર કહેલા કારણોના યોગે હુ સમજી શકતો નથી, એમ પોતાની ખામી સ્વીકારે કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરો નિષ્કારણ ઉપકારી છે એટલે કે ઉપકાર નહિ કરનારા એવા અનુપકારી ઉપર પણ ઉપકાર કરનારા, રાગદ્વેષ વિનાના અને જગતશ્રેષ્ઠ આત્માઓ હોય છે, જેથી તેઓ અસત્યવાદી હોતા જ નથી એ પ્રમાણે વિચારી શ્રી જિનવચન સત્ય જ માને

આ સમ્યગ્દર્શનને શોભાવનારા પાચ ભૂષણો નીચે મુજબ છે

स्थैर्य प्रभावना भक्ति कौशल जिनशासने ।
तीर्थसेवा च पञ्चास्य भूषणानि प्रचक्षते ॥ १ ॥

અર્થ–સ્થિરતા, પ્રભાવના, ભકિત, જૈન શાસનમા કુશલતા અને તીર્થની સેવા, આ પાચ સમ્યગદર્શનના ભૂષણો કહેવાય છે.

સ્થિરતા શ્રી જિનેશ્વર દેવના ધર્મમા અન્ય આત્માઓને સ્થિર કરવા, અથવા અન્ય સ્થળે ચમત્કાર આદિ જોવા છતા પોતે સ્વધર્મથી ચલાયમાન ન થવુ તેને સ્થિરતા કહી છે

પ્રભાવના જેનાથી જૈનશાસનનો મહિમા વધે તેવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રભાવના કહેવાય છે

ભક્તિ શ્રી જિન પ્રવચન-સઘના વિનય વૈયાવચ્ચઆદિ કરવા તેને ભક્તિ કહી છે

જિનશાસનમા કૌશલ્ય કૌશલ્ય એટલે નિપુણતા અર્થાત્ શ્રી જિન આગમમા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વચનો છે કેટલાક વિધિ વચનો છે, કેટલાક ઉદ્યમના પ્રેરનારા છે, કેટલાક પદાર્થોના વર્ણન રૂપે છે, કેટલાક ઉત્સર્ગવચનો છે, કેટલાક અપવાદરૂપ છે, એમ અનેક અપેક્ષાવાળા તે તે વચનોને અનુસારી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને પુરૂષાદિને આશ્રીને તેવો તેવો વ્યવહાર કરવો, તેને શ્રી જિનશાસનમા નિપુણતા કહી છે શ્રી જિનશાસનની વ્યવસ્થામા-વ્યવહારમા એ રીતિએ નિપુણતાને શ્રી જિનશાસનમા કૌશલ્ય કહ્યુ છે

તીર્થસેવા સસારસમુદ્ર જેનાથી તરાય તે તીર્થ તે તીર્થો દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારનાં છે તેમા શ્રી જિનેશ્વરોના જન્માદિ જ્યા થયા હોય તે ભૂમિઓ તથા શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજ વિગેરે દ્રવ્ય તીર્થો કહેવાય છે તે સબધી કહ્યુ છે કે-"મહા મહિમાવત શ્રી તીર્થંકર ભગવતોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન કે નિર્વાણ જ્યા થયા હોય, તે "**દ્રવ્યતીર્થ**" કહેવાય છે, તેની સ્પર્શનાથી દર્શન-શ્રદ્ધા પરિણતિ આગાઢ એટલે સ્થિર થાય છે'

તેમજ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના આધારભૂત શ્રમણ પ્રમુખ સઘ, અર્થાત્ સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સઘ, અથવા પહેલા ગણધર ભગવત તે "ક્ષાવ-

તીર્થ" કહેવાય છે, એ રીતિએ દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારના તીર્થોની યાત્રા પૂજારૂપે કે વિનયાદિ રૂપે સેવા કરવી તે તીર્થસેવા કહેવાય છે

સમ્યગ્દર્શનની છ ભાવનાઓ.

૧ મૂલ. જેમ મૂલમાથી વૃક્ષ ઉગીને ફળ આપે છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન રૂપી મૂલમાથી ચારિત્રધર્મ રૂપી વૃક્ષ ઉગીને પરિણામે મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે જેમ મૂલ વિના વૃક્ષ ટકતું નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શન વિના મિથ્યામતિઓના મત રૂપી પવનથી ડોલાયમાન થતુ ધર્મવૃક્ષ પણ ટકતુ નથી એ રીતિએ **સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મવૃક્ષનુ મૂલ છે.**

૨ દ્વાર. દ્વાર એટલે દરવાજો જેમ નગર સુદર હોય અને ચારે બાજુ કિલ્લો મજબૂત હોય, પણ દરવાજો ન હોય તો નગરમા જવા આવવાનુ કે નગરને જાણવા જોવાનુ કાર્ય થઇ શકતુ નથી, તેમ ધર્મરૂપ નગરમા પણ સમ્યગ્દર્શન વિના પ્રવેશ થઇ શકતો નથી અને ધર્મનુ સત્ય સ્વરૂપ પણ જાણી શકાતુ નથી આથી ધર્મનગરનુ સ્વરૂપ જાણવા માટે **સમ્યગ્દર્શન એ પ્રવેશદ્વાર છે**

૩. પીઠિકા પીઠિકા એટલે પાયો જેવી રીતે જમીનમા પાયો ખોદી, તેને મજબૂતાઇથી પૂરી તેના ઉપર બાંધેલો મહેલ સ્થિર રહે છે, તે સિવાય ટકતો નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શન રૂપી પાયા વિના ધર્મરૂપી મહેલ નિશ્ચલ–સ્થિર

બનતો નથી-તૂટી જાય છે, માટે સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મ રૂપી મહેલનો મજબુત પાયો છે

૪ આધાર જેમ જગત, પૃથ્વી વિના નિરાધાર રહી શકે નહિ, તેમ ધર્મરૂપ જગત પણ સમ્યગ્દર્શન વિના નિરાધાર રહી શકે નહિ, માટે સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મ જગતનો આધાર છે

૫ ભાજન ભાજન એટલે વાસણ, અર્થાત્ વસ્તુને રાખવા માટેનું પાત્ર જેમ પાત્ર, વિના દૂધ, ઘી વિગેરે રસો નાશ પામે, તેમ સમ્યગ્દર્શન રૂપ ભાજન-પાત્ર વિના ધર્મ-રસ પણ નાશ પામે-રાખી શકાય નહિ. માટે સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મરસનું ભાજન છે

૬ નિધિ નિધિ એટલે ભંડાર જેમ મહા મૂલ્યવાન મણિ, મોતી સુવર્ણ વિગેરે ચીજો તીજોરી કે ભંડાર વિના સુરક્ષિત રહી શકે નહિ, ચોરાઇ જાય, તેમ સમ્યગ્દર્શન રૂપી ભંડાર વિના ચારિત્ર રત્ન સુરક્ષિત સચવાય જ નહિ-મોહ લુંટારૂઓ લુટી જ જાય માટે સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મરૂપ (જ્ઞાનાદિ) રત્નોનો ભંડાર છે

આ રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સમ્યગ્દર્શનને ધર્મના મૂળ, દ્વાર, પીઠિકા, આધાર ભાજન અને નિધિ રૂપ કહ્યું છે આ છ પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન ગુણને ભાવતા-વિચારતા તે આત્માનું સમ્યગ્દર્શન વહેલામા વહેલુ મોક્ષ સાધક બને છે, માટે આને સમ્યગ્દર્શનની ભાવનાઓ કહી છે

સમ્યગ્દર્શનના પાંચ અતિચાર.

આ સમકિતને દૂષિત કરનાર શંકાદિ પાંચ અતિચારો જાણવા જરૂરી હોવાથી અત્રે દર્શાવવામાં આવે છે

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सामिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ॥
तत्संस्तवश्चपञ्चापि, सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम् ॥१॥

અર્થ—શંકા એટલે શ્રી જિન વચનમાં શંકા કરવી તે. કાંક્ષા એટલે અન્ય મતની અભિલાષા રાખવી તે વિચિકિત્સા એટલે ધર્મના ફળનો સંદેહ કરવો. અર્થાત્ હું ધર્મકરણી કરૂં છું તેનું ફળ મને મળશે કે કેમ ? એવો વિચાર કરવો તે ધર્મથી વિપરીત માન્યતાવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લોકોની પ્રશંસા કરવી તથા તેમનો સંસર્ગ કરવો એ પાંચ સમ્યગ્દર્શનના દૂષણ છે આ પાંચ અતિચાર ટાળવાથી સમ્યગ્દર્શન અતિ ઉજ્જવળ બને છે

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું લક્ષણ કેવું હોય તે સંબંધી પૂર્વાચાર્યોએ એક ગાથા જણાવી છે તે ઉપયોગી હોવાથી અહીં રજુ કરવામાં આવે છે

सव्वत्थ उचियकरणं, गुणाणुराओ रई य जिणधम्मे ।
अगुणेसु अ मज्झत्थो, सम्मदिट्ठिस्स लिंगाइं ॥ १ ॥

સર્વ ઠેકાણે ઉચિતનું આચરણ, ગુણ તેમ જ ગુણીને વિષે અનુરાગ એટલે પ્રીતિ રાખવી, ધર્મને વિષે રતિ રાખવી અને નિર્ગુણ માણસ ઉપર મધ્યસ્થપણું રાખવું એ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના લક્ષણો છે

પ્રકરણ ચોથુ.

દેવદર્શન આદિનુ રહસ્ય.

ગયા પ્રકરણમા જોયુ કે, ધર્મનુ મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે અને તે શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મના શ્રદ્ધાન સ્વરૂપ છે પ્રત્યેક સમ્યન્દૃષ્ટિ આત્માઓ માટે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનુ દર્શન, વદન, વિગેરે એક આવશ્યક કર્ત્તવ્ય છે, એટલુ જ નહિ પરંતુ બધા જ કર્ત્તવ્યોમા મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે, કારણ કે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનુ દર્શન, વદન, પૂજન એ સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિનો અમોઘ ઉપાય છે, એમ શ્રી જિન ભગવતોએ કહ્યુ છે અને તેથી જ શ્રી જૈનશાસનમાં પ્રત્યેક સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ માટે નિત્ય અને આવશ્યક કર્ત્તવ્ય તરીકે ઉપદેશાયેલાં છે એ ઉપદેશના આધારે આજે પણ શ્રી વીતરાગદેવના દર્શનાદિની ક્રિયા શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રી જૈન શાસનમા અખડિત રીતે થઈ રહેલી છે, અને તેનાથી વ્યક્ત કે અવ્યક્તપણે અનેક પ્રકારના ફાયદાઓ જૈન સઘ ઉઠાવી રહેલ છે શાસ્ત્રોમા શ્રી વીતરાગદેવના દર્શન, પૂજન અને સ્તવનાદિને આચારનાર ભવ્યાત્માઓના ભાવિ ઉન્નત જીવનની અચુક આગાહીઓરૂપ ગણેલા છે જે આત્મા જેટલી ઉચ્ચ વ્યક્તિને પૂજે છે, તે આત્મા તેટલી ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોચે છે એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાત છે શ્રી વીતરાગ વની પૂજા કરનાર અને શ્રી વીતરાગદેવની સ્તુતિ કરનાર અનુક્રમે શ્રી વીતરાગની સમાન બને છે એ વાતમા

શ્રી જૈન કે જૈનેતરો સર્વ કોઇ પ્રામાણિક દર્શનકારો એકમત છે શ્રી વીતરાગની ભક્તિ એ વિષમય દુનિયામા અમૃતનો કુંડ છે એમા સ્નાન કરનાર આત્મા પાપપકથી પાવન થયા વિના રહેતો નથી. શ્રી વીતરાગની ભક્તિરૂપી અમૃતના કુંડમા નિરતર સ્નાન કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક પ્રકારના માર્ગો બતાવ્યા છે, તેમા નિત્ય શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પૂર્વક દેવદર્શન કરવુ એ મુખ્ય છે આબાલવૃદ્ધ સૌ કોઇ વડે સહેલાઇથી આચરી શકાય તેવુ પવિત્ર ધર્મકૃત્ય છે આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મમળને ધોવા માટે તે એક પ્રકારનુ આતરિક સ્નાન છે પરમાર્થદર્શી મહાપુરૂષો ભાર પૂર્વક ફરમાવે છે કે નિત્ય શ્રી વીતરાગદેવના દર્શનાદિથી પાપરજ નાશ પામે છે અને પુણ્ય સમૂહ એકત્રિત થાય છે તેથી તે ક્રિયાઓ શ્રી જૈન સઘ અને ઉપલક્ષણથી સમસ્ત વિશ્વને એકાન્ત કલ્યાણ કરનારી છે જેના દર્શનાદિનો આવો અચિન્ત્ય મહિમા છે, તે પરમ તારક શ્રી જિન પ્રતિમાનો મહિમા જેમ જેમ અધિક ખ્યાલમાં આવે છે, તેમ તેમ ભવ્ય આત્માઓ એ મૂર્તિદ્વારા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિમા નિષ્કપ શ્રદ્ધાવાન અને અધિક એકતાર બની શકે છે અનુભવસિદ્ધ પુરૂષોએ આ અસાર સસારમાં શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની એક ભક્તિને જ સારભૂત ગણી છે

"ભક્તિ વિના મુક્તિ નથી." એમ સ્પષ્ટ પણે જણાવ્યુ છે પ્રભુ ભક્તિ એ જ્ઞાનની માતા છે અર્થાત્ હૃદયમા પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રેમ કે ભક્તિ – ભાવ જાગૃત,

થયા વિના સાચા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી કેટલેક સ્થળે મુક્તિ કરતા પણ પરમાત્માની ભક્તિને અધિક ગણવામા આવી છે તેની પાછળ પણ એ જ રહસ્ય છે કે અ તઃકરણમા પ્રભુની ભક્તિ રોમરોમ પ્રગટયા વિના મુક્તિ સુલભ નથી ભક્તિ એ જ મુક્તિને આકર્ષણ કરવા માટેનું સાચુ લોહચુબક છે. થી વીતરાગની ભક્તિને મુક્તિની દૂતી પણ ગણવામા આવી છે દુન્યવી સ પત્તિ એ ખરેખરી આત્માની સાચી સ પત્તિ નથી, પરતુ વીતરાગનુ સ્મરણ એ જ સાચી સ પત્તિ છે અને દુન્યવી વિપત્તિઓ એ સાચી વિપત્તિઓ નથી, પરતુ વીતરાગનુ વિસ્મરણ એ જ સાચી વિપત્તિ છે

પરમાત્માના ગુણોમા ચિત્તની તન્મયતા થવાથી સે કડો જન્મો વડે સ ચિત કરેલા પાપપુ જો ક્ષણવારમા ધ્વ સ થઈ જાય છે, તેમા મુખ્ય કારણ એ છે કે નિત્ય પ્રભુભક્તિથી બુદ્ધિ નિર્મળ બને છે અને નિર્મળ બુદ્ધિમા પ્રભુની પ્રતિમા જોતાની સાથે જ પ્રભુની અન ત કરૂણાનુ સાચુ દર્શન થાય છે જગતના સમગ્ર જીવોનુ સ પૂર્ણ કલ્યાણ પરમાત્માએ ચિ તવ્યુ હોય છે, એટલુ જ નહિ પણ ત્રણ ત્રણ ભવ સુધી એ ભાવને એમણે પરાકાષ્ઠાએ પહોચાડયો હોય છે અને તેના યોગે તેમને એવી ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિઓનો બ ધ થાય છે, કે જેના પ્રભાવે તેમની તમામ વસ્તુઓ જગતના કલ્યાણમા અમોઘ રીતે સહાયક બને છે તીર્થંકર પદના મૂળમા પણ જગતકલ્યાણની ભાવના છે અને વચલા ગાળામા પણ તીર્થ

પ્રર્વતન અને અવિચ્છિન્ન મોક્ષમાર્ગ ચાલુ રહે તેવી પ્રવૃત્તિ છે ભગવાનની કરૂણામાથી એવુ તીર્થ સર્જાય છે, કે જે તીર્થમા રહેલા તમામ આત્માઓ સમગ્ર વિશ્વના મિત્ર બનવાને અહર્નિશ પ્રયત્ન કરે છે 'मित्ती मे सव्वभूएसु' એ સુત્ર જૈનધર્મનો પ્રાણ છે. "જગતના મિત્ર થઈને રહેવુ" 'સૌનુ સુખ ઈચ્છવુ' 'કોઈને દુ ખ ન આપવુ' એવા આચાર અને વિચારવાળા સઘની પ્રભુ સ્થાપના કરે છે. એ સઘદ્વારા પ્રભુની કરૂણા જગતમા વિસ્તાર પામે છે. પ્રભુએ જે કઇ સર્જન કર્યું છે, તે બધુ પ્રભુની કરૂણામાથી ઉત્પન્ન થયુ છે અને પ્રભુની પ્રતિમા એ પ્રભુની કરૂણાનુ મૂર્ત સ્વરૂપ છે એ પ્રતિમાની મનોહરતા જોવાથી જ પ્રભુની કરૂણા કેટલી અનત અને અમાપ હતી તે ખ્યાલમા આવે છે જે પ્રભુની આપણે ભકિત કરીએ છીએ એ પ્રભુ આટલા બધા કરુણાશીલ હતા, એવુ ભાન થવાની સાથેજ આપણો આત્મા પણ જગતના તમામ જીવોને પોતાના સમાન જોવા, જાણવા અને તેમની સાથે પોતાના સમાન આચરણ કરવા માટે ભાવનાશીલ બને છે આ રીતે પ્રભુદર્શનથી આત્મામા સમગ્ર જીવો પ્રત્યે સમદર્શિપણુ આવે છે અને એ આત્મ-સમદર્શિત્વનો ભાવ એવો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ છે, કે તે ક્ષણવારમા અનત ભવના પાપોનો ધ્વસ કરી નાખે છે કારણ કે તેમા સ્વાર્થભાવને બદલે પરમાર્થભાવની મુખ્યતા છે પરમાર્થભાવ એ જ ધર્મનો સર્વસ્વ સાર છે જ્યા સુધી જીવમા સ્વાર્થ ભાવ પ્રધાન હોય છે, ત્યા સુધી તેના મનમા સકલ્પ

વિકલ્પો શાંત થતા નથી અને સંકલ્પ વિકલ્પો શાન્ત ન થાય ત્યાં સુધી ઉત્તમ ધ્યાનની યોગ્યતા આવતી નથી નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ મનની અંદર પરાર્થપ્રધાન એવો સર્વ જીવોના સુખનો વિચાર અત્યંત આવશ્યક બની જાય છે સર્વ જીવોના હિતના વિચારથી મન શાન્ત બને છે, એટલે કે મનના અશુભ સંકલ્પ વિકલ્પો શમી જાય છે અને એવા આત્મામાં અંતે જ્ઞાનની નિર્મલ જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે આ રીતે જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે મિત્રતાનો ભાવ પહોંચાડયા વિના નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી નિર્વિકલ્પ દશા વિના કોઈ પણ જીવ વીતરાગ બની શકતો નથી વીતરાગતા વિના કેવળજ્ઞાન નથી કેવળજ્ઞાન વિના સર્વકર્મનો ક્ષય નથી અને સર્વકર્મના ક્ષય વિના મોક્ષ કે મોક્ષનું સુખ કોઈ મેળવી શકતું નથી એથી નક્કી થાય છે કે સુખપ્રાપ્તિનો સાચો ઉપાય આપણા અંતઃકરણમાં વિશ્વમૈત્રીનો ભાવ જાગૃત કરવો તે છે આ વિશ્વમૈત્રીનો ભાવ પરમાત્માની કરુણા વિના પ્રગટાવી શકાતો નથી અને પ્રભુની કરુણા પ્રાપ્ત કરવા માટે આદર અને બહુમાન પૂર્વક આંતરૂ પાડયા વિના નિત્ય પરમાત્માના દર્શન, વંદન, પૂજન, જાપ અને ધ્યાન આદિના સતત અભ્યાસની અત્યંત જરૂર છે ધર્મની તમામ આરાધના આત્માને કોમળ બનાવવા માટે છે અર્થાત્ આત્માને કરુણાશીલ બનાવવા માટે છે જ્યાંસુધી કરુણાનો ભાવ

આપણા અતઃકરણમાં સુદૃઢ રીતે સ્થિર ન બને ત્યાં સુધી કરુણાવંત ભગવાનને ન ભૂલવા, એનુ સતત સ્મરણ ચાલુ રાખવુ, કરૂણાવંતની કરૂણા લક્ષ્યમા રાખવી એ જ વિવેકી પુરૂષોનુ પરમકર્તવ્ય બની રહે છે તમામ ધર્મક્રિયાઓનુ કોઈ પણ એ જ છે કે તે દ્વારા પરમાત્માનુ સ્મરણ અખંડિત ચાલુ રહે અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ સમાન ભગવાન આ ક્રિયાના પ્રરૂપક છે જગતના કેવળ હિતને માટે ભગવાને આ શુભયોગ બતાવ્યો છે ક્રિયા કરતી વખતે આવુ સ્મરણ જેના હૃદયમા સતત રીતે ચાલ્યા કરે છે, તે સ્મરણ જ આત્માનુ સર્વ શ્રેષ્ઠ મગળ છે જેના અંતરમા મંગળમય પરમાત્મા બિરાજમાન છે તેની મલીનતા દૂર થાય છે અને તેના આત્મામા ચારે તરફથી ગુણલક્ષ્મી ઉભરાવા લાગે છે, તેના અંતરાયો સમૂલ નાશ થાય છે અને તેની તમામ અભિલાષાઓ અવશ્ય ફળીભુત થાય છે એવો અચિન્ત્ય મહિમા પરમાત્માના સ્મરણનો છે નિત્ય પ્રભુદર્શનાદિના અભ્યાસથી આ કાર્ય ઘણુ જ સુલભ બને છે માટે જ પ્રભુદર્શન એ પરંપરાએ આત્માના મહાન વિકાસનુ એક અત્યત મહત્ત્વનુ અંગ બની રહે છે ભક્તિના બળથી હૃદયમા પરમાત્માના ગુણોની સ્થિરતા થવાથી કર્મના દૃઢ બધનો પણ શિથિલ થઇ જાય છે પરમાત્માના કરૂણાદિ ગુણોનુ ધ્યાન, ચિન્તવન અને વારવાર સ્મરણ થવાથી દુરૂછેદ્ય અને દીર્ઘ એવા સસારનો પણ શીઘ્ર ઉચ્છેદ થઈ જાય છે એ મઘળી વસ્તુઓનો લાભ શ્રી વીતરાગની મૂર્તિદ્વારા સિદ્ધ થઇ શકે છે બાળકથી

માંડીને વૃદ્ધ, ભણેલ હોય કે અભણ હોય, વિશિષ્ટ જ્ઞાની હોય કે સામાન્ય જ્ઞાની હોય અથવા સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય, ધનવાન હોય કે નિર્ધન હોય, પરંતુ આબાલગોપાલ સર્વ અવસ્થાના જીવોને લાભ મેળવવા માટે શ્રી જિનપ્રતિમા જેવું એક પણ સરળ કે સુલભ આલંબન બીજું કોઇ નથી. પરમપવિત્ર શ્રી જિનપ્રતિમાની મહત્તા અને ઉપયોગિતા સંબંધો થોડીક વધુ વિચારણા અહીં કરીએ.

મૂર્તિની મહત્તા.

હરકોઇ વસ્તુની ગેરહાજરીમાં તે તે વસ્તુઓનું યથાર્થ-જ્ઞાન અને સાક્ષાત અનુભવ થતો હોય તો તે મૂર્તિદ્વારા જ થઈ શકે છે દુનિયામાં રહેલા પર્વતો, નદીઓ, ગામો અને શહેરો આદિ પરોક્ષ વસ્તુનું જ્ઞાન જેમ નકશો કરાવી શકે છે, તેમ મૂર્તિ પણ પરોક્ષ પુરૂષોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવામાં નકશાનું કાર્ય કરે છે આગમશાસ્ત્રો માત્ર ભણેલાઓને તથા સમજદારને ઉપકાર કરે છે, જ્યારે મૂર્તિ ભણેલ અગર અભણ સૌ કોઇને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવામાં એક સરખી ઉપકારી થાય છે વળી જે દેશમાં મુનિરાજોનો બીનકુલ વિહાર જ થતો નથી તથા અન્ય કોઈ સાધન દ્વારા શાસ્ત્રશ્રવણ આદિનો પણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી, એવા દેશના જૈનોનું જૈનત્વ અદ્યાપિપર્યન્ત ટકાવી રાખનાર કોઈ હોય, તો તે વીતરાગ પ્રભુનાં મંદિરો તથા તેમની મૂર્તિ જ છે મૂર્તિપૂજા એ કોઈ કપોલકલ્પિત વસ્તુ નથી

પરતુ જીવનવિકાસનુ એક અતિ મહત્ત્વનુ અગ છે એથી જ સિધ્ધાતના રહસ્યનો વિચાર કરવામા ચતુર પુરૂષોએ પરમાત્માની પ્રતિમાનો પ્રીતિ પૂર્વક સ્વીકાર કર્યો છે

મૂર્તિ જડ હોવાથી ચેતનને શી રીતે લાભ કરનારી બને ? આ પ્રશ્નને જો સરળતાથી વિચારવામા આવે તો સમજવો તદ્દન સહેલો છે અને જિજ્ઞાસુને તેનુ સમાધાન પણ થઇ શકે તેમ છે

નિમિત્તવાસી આત્મા.

જૈન સિધ્ધાત કહે છે કે જ્યા સુધી જીવ કર્મના લેપથી લેપાયેલો છે, ત્યા સુધી તેના ઉપર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અસર રહેલી છે અને તેમા પણ પ્રમત્ત ગુણ-ઠાણા સુધી તો ઉત્તમ પ્રકારના આલબનોમા વસવુ અને ઉત્તમ આલબનોની નિકરણુયોગે આરાધના કરવી એને જ ધર્મ કહ્યો છે કારણ કે ત્યા સુધી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અસરથી તે મુક્ત હોઇ શકતો નથી ભગવાનની મૂર્તિ જડ હોવાથી તે ચેતનને કઈ પણ અસર ન ઉપજાવે એમ કહેવુ એ અનુભવ વિનાનુ કથન છે ભગવાનની મૂર્તિ તો શુ પણ પ્રત્યેક વસ્તુ કઇને કઇ અસર કરે જ છે જે ભાવના પૂર્વક ભગવાનના દર્શનાદિ કરે છે તેને સારી અસર જરૂર થાય છે આ હકીકત સૌને અનુભવ સિધ્ધ છે, તો પણ આ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરવા ખાતર થોડાક દૃષ્ટાન્તો અહીં વિચારીએ

જડ વસ્તુઓનો પ્રભાવ.

દુનિયામા એવી અનેક જડ વસ્તુઓ છે, કે જેના પ્રભાવથી ચેતનને કઇને કઈ અસર પેદા થયા વિના રહેતી નથી બ્રાહ્મી વનસ્પતિનુ ચૂર્ણ મગજને સતેજ કરે છે, જ્યારે મદિરાપાન મગજને ગાડુ બનાવી દે છે ઝેર મારે છે, જ્યારે અમૃત જીવાડે છે દૂરબીન જડ હોવા છતા ઘણે દૂર રહેલા પદાર્થોને દેખાડી શકે છે વસ્ત્ર જડ હોવા છતા શરદી અને ગરમીની પીડાથી ચેતનનુ રક્ષણ કરે છે નેપાળાની ગોળી જડ હોવા છતા માણસના પેટની મળશુદ્ધિ કરી આપે છે ચદન જડ હોવા છતા તેનુ વિલેપન ગરમીની પીડા દૂર કરી શીતળતા ઉપજાવે છે અગ્નિનો શેક ઠડીની પીડા દૂર કરી આપે છે આગળ વધીને કહીએ તો અનત શક્તિના માલીક આત્માને સસારમા ભટકાવનાર પણ આઠ કર્મની જડ પ્રકૃતિઓજ છે વર્તમાનમા પણ ચૈતન્યની સેવા ચાકરી શરીર અને અન્ન, જળ વિગેરે અનેક જડ સાધનો દ્વારાજ થઈ રહી છે સમય થાય છે અને ભૂખ તૃષા લાગે છે તે ભૂખ અને તૃષા જડ એવા અન્ન અને જળથી સતોષવામા ન આવે તો ચૈતન્ય પોતાનુ કામ આપતુ નથી શરીર માદુ પડે છે, ત્યારે જડ ઔષધની અપેક્ષા રહે છે મત્રાક્ષરો અને જડીબુટ્ટીઓ જડ હોવા છતા અનેક પ્રકારના બાહ્ય અભ્યતર ઉપદ્રવોમાથી મુક્ત કરવા શક્તિમાન થાય છે રજોહરણ અને મુહપત્તિ જડ હોવા છતા જીવોની રક્ષા કરાવી આત્માને સદ્ગતિમા નિમિત્તભૂત બને છે ગુરૂ મહારાજના

શાસનનુ, વીતરાગના શાસનના આરાધકોનુ, વીતરાગના શાસનની આરાધનાનુ, તેના ફળનુ, ફળની પરપરાનુ વિગેરેનુ યથાસ્થિત જ્ઞાન ચિત્તમા પ્રગટ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે આગમ અને અનુમાનથી એ જ્ઞાન થાય છે પરંતુ એ જ્ઞાન જ્યારે શ્રી જિન પ્રતિમાદિના ધ્યાનથી પરિપક્વ બને છે ત્યારે તે અનુભવાત્મક બને છે અનુભવજ્ઞાનના ગુણ ઘણા છે, તે બધા વાણીદ્વારા બતાવી શકાતા નથી. માત્ર મનમા સમજી શકાય છે-અનુભવી શકાય છે

જ્ઞાનથી પણ પ્રતિમાનુ ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે.

મોક્ષ માર્ગમા ધ્યાન એ સૌથી ચઢીયાતી વસ્તુ છે અને એ ધ્યાન મૂર્તિથી જેવી રીતે સર્વ અવસ્થાના જીવોને સુલભ છે તેવી રીતે બીજી કોઇ વસ્તુથી સુલભ નથી જ્ઞાન કરતા પણ ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે જ્ઞાનનુ કાર્ય પ્રકાશ આપવાનુ છે વસ્તુને બતાવવાનુ છે, જ્યારે ધ્યાનનુ કાર્ય અનુભવ કરાવવાનુ છે ઘરમા ભોજનની ઉત્તમ સામગ્રી વિદ્યમાન હોય તેની માહિતી જ્ઞાનથી મળે છે, પણ તેનો આસ્વાદ, ભુખનો છેદ અને તૃપ્તિ વગેરેનો અનુભવતો ભોજન કરવાથી જ થાય છે તેમ અહીં પણ શાસ્ત્રજ્ઞાન એ જાણવાનુ સાધન છે અને મૂર્તિ એ ધ્યાનનુ સાધન છે અર્થાત્ અનુભવ કરાવનાર વસ્તુ છે એ ધ્યાન ચિત્તમા જેમ જેમ સ્થિર થતુ જાય છે તેમ તેમ વીતરાગના સાક્ષાત દર્શન અને સમાગમ જેટલો લાભ એક અપેક્ષાએ મૂર્તિના ધ્યાન દ્વારા મેળવી શકાય છે

મહા જ્ઞાનિઓનુ પણ વિશ્રામસ્થાન મૂર્તિ છે.

શાસ્ત્રોમા જઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ જેવા લબ્ધિધર તથા અપ્રમત્તદશાએ પહોચેલા જ્ઞાની મુનિવરોના પણ, જ્ઞાન ધ્યાનમાથી સમય કાઢી નદીશ્વરાદિ તીર્થોમા રહેલા શાશ્વત ચૈત્યો અને મનુષ્યલોકમા રહેલા બીજા અશાશ્વત ચૈત્યોની યાત્રાએ જવાના ઉલ્લેખો મળે છે, તે એમ સિદ્ધ કરે છે કે જ્ઞાની મહર્ષિઓને પણ વીતરાગનુ ધ્યાન કરવા માટે વીતરાગના બિબોનુ જ એક શરણુ સ્વીકારવુ પડે છે. ત્રણે ભુવનમા વીતરાગના બિબો અને ચૈત્યો દ્વારાએ જે ઉપકાર થઇ રહ્યો છે તે અનુપમ છે, પરતુ તેની કદર જ્ઞાની આત્માઓ જ કરી શકે છે અને એ કારણે ચાર જ્ઞાનના ધણી ગણધર શ્રી ગૌતમ મહારાજાએ રચેલ જગચિતામણિ નામના પ્રસિદ્ધ ચૈત્યવદનમા સર્વલોકમા રહેલ શાશ્વત-અશાશ્વત ચૈત્યો અને બિબોને નમસ્કાર કર્યો છે તથા શ્રુતકેવળી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી આદિ પૂર્વધર અને બીજા શ્રુતકેવળી મહાપુરૂષોએ પણ આવશ્યક નિર્યુક્તિ આદિ ગ્રથોમા ત્રણે લોકમા રહેલા શાશ્વત અને અશાશ્વત શ્રી જિનચૈત્યો અને શ્રી જિનબિબોને નમન, વન્દન અને ભક્તિ કરવા માટે તત્પરતા દાખવી છે તથા તેની ભક્તિના શુભ ફળોનો વિસ્તૃત નિર્દેશ કરેલો છે

મૂર્તિને અપાયેલી ઉપમાઓ સત્ય છે.

શ્રી જિનમૂર્તિની સ્તુતિ કરતા પ્રતિભાસપન્ન કવિઓએ ગાયુ છે કે—

"किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी श्रेयोमयी किं किमु
ज्ञानानन्दमयी किमुन्नतिमयी किं सर्वशोभामयी ।
इत्थं किं किमिति प्रकल्पनपरैस्त्वन्मूर्त्तिरुद्वीक्षिता ।
किं सर्वातिगमेव दर्शयति सद्ध्यानप्रसादान्महः ॥ १ ॥

અર્થ—શુ આ મૂર્તિ બ્રહ્મમય છે? શુ ઉત્સવમય છે? શુ કલ્યાણમય છે? શુ જ્ઞાનના આનદમય છે? શુ ઉન્નતિમય છે? શુ સર્વ શોભામય છે? એ રીતની કલ્પનાઓમા તત્પર એવા કવિઓ વડે જોવાયેલી આપની મૂર્તિ સદ્ધ્યાનના પ્રસાદથી સર્વને ઉલ્લઘન કરી જનાર એવા જ્ઞાનરૂપ તેજને દેખાડે છે.

-- મૂર્તિ પાષાણુની કે ધાતુની હોવા છતા કવિઓને તે બ્રહ્મમય, ઉત્સવમય, કલ્યાણુમય, જ્ઞાનમય, આનદમય, ઉન્નતિમય, સર્વશોભામય કે કેવળ જ્ઞાનરૂપી તેજના પુજમય લાગે છે, તે કેવળ અતિશયોક્તિ રૂપ કે ભાષાના અલકાર રૂપ છે, એમ સમજવાનુ નથી કિન્તુ તે એક પરમ સત્ય રૂપ છે જેમ ગહન જ્ઞાનને સમજાવનાર કોઇ ગ્રથવિશેષ, કાગળ અને શાહીના સમૂહરૂપ સાધારણુ વસ્તુનો હોય છે, તો પણુ, એકાગ્ર ચિત્તથી તેનુ અધ્યયન કરનાર વિદ્વાન પુરૂષને તે જ્ઞાનના પુજરૂપ અને ચૈતન્યના ભડારરૂપ સમજાય છે, તેમ વીતરાગની ર્તિ પણુ તેના દર્શન કરનાર જ્ઞાની પુરૂષને

સાક્ષાત્ વીતરાગનુ દશ્ય ખડુ કરે છે અને જોનારના ચિત્તમા વીતરાગના સઘળા ગુણોને પ્રતિબિમ્બિત કરે છે વીતરાગની મૂર્તિ દર્શન કરનારના ચિત્તને સાક્ષાત વીતરાગની પાસે લઇ જાય છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો વીતરાગની પાસે જવા માટે અર્થાત્ વીતરાગતા જેવી ઉચ્ચ કક્ષાએ ચઢવા માટે મૂર્તિ એ સાક્ષાત નિસરણી રૂપ બની જાય છે

અનુભવીયોના અમૃતોદ્ગારની પરંપરા.

લાખો અને કરોડો દલીલોથી જે વાતનો ઉકેલ આવી શકતો નથી તેનો ઉકેલ અનુભવથી સહેજમા આવી શકે છે મૂર્તિનુ આલબન લેવામા શુ શુ લાભો રહેલા છે, તેની પ્રતીતિ કરવી હોય તો થોડોક વખત શુદ્ધ હૃદયથી નિયમિત રીતે પ્રતિમાનુ આલબન લઈ પોતાનું ચિત્ત તેમા એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ કેળવવો જોઇએ અને એ અભ્યાસના પરિણામે પોતાની ચિત્તની વૃત્તિઓમા કેવુ કેવુ પરાવર્તન થાય છે, આતરમળ કેટલો ઘટવા માડે છે, કેટલી પવિત્રતા વધે છે, પ્રથમ ઘણા પ્રયત્ને પણ જે દોષો ઉપર કાબૂ મેળવી શકાતો નહિ એવા પણ દોષો વિનાપ્રયાસે કેવી રીતે ઘટવા માડે છે, કષાયોની મદતા કેવી થવા માડે છે, અગમ્ય પદાર્થોમા બુદ્ધિનો સહેલાઈથી કેવો પ્રવેશ થઇ શકે છે, તેનો સ્વય અનુભવ કરવો અનુભવીઓની ખાત્રી છે કે જે કોઈ પવિત્ર આત્મા સાચી રીતે પરમાત્માની પ્રતિમાનુ આલબન લે છે તેમને અપૂર્વ પ્રતિભા, અપૂર્વ આનદ અને

અપૂર્વ સુખસંપદાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રતિમાના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનુભવીઓના અમૃતોદ્ગારની પરંપરાઓ શાસ્ત્રોમાં ઘણી વિશાળ છે. તેમાના કેટલાક હૃદયોદ્ગારો અહીં રજુ કરીએ છીએ.

'હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! જો તમારે મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમે શ્રી તીર્થંકર ભગવતની પ્રતિમાની ઉપાસના કરો જે પ્રતિમા મોહરૂપી દાવાનલને શમાવવામા મેઘની વૃષ્ટિરૂપ છે, સમતારૂપ પ્રવાહમા ઝીલવા માટેની નદી છે, તે પ્રતિમા સત્પુરૂષોને વાછિત આપવામા કલ્પલતા છે અને જે સસારરૂપી ઉગ્ર અધકારનો નાશ કરવામા સૂર્યનો તીવ્ર પ્રકાશરૂપ છે.' (પ્રતિમાશતક શ્લોક ૫)

'હે સર્વ દુખથી રહિત પ્રભુ! હે સદા આનદમય નાથ! તમારી મૂર્તિને જોઇ જોઇને હુ મારા હૃદયમા વિશ્વાસ મેળવી, અવ્યય અવિનાશી એવા હર્ષને પ્રાપ્ત થયેલો છુ હે મનુષ્યના હિતકારી પ્રભુ! તે આપની પ્રતિમા અભયદાન સહિત ઉપાધિ વગર વધના ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી દયાનુ પોષણ કરે છે.' (પ્રતિમાશતક શ્લોક ૬)

"હે પ્રભુ! તમારૂ બિબ હૃદયમા ધારણ કરવાથી બીજુ કોઈ રૂપ હૃદયમા સ્ફુરાયમાન થતુ નથી. અને તમારા રૂપનું સ્મરણ થતા પૃથ્વીમા બીજા કોઇ રૂપની પ્રસિદ્ધિ થતી નથી તે માટે "તુ તે હુ" એવી અભેદ બુદ્ધિના

ઉદયથી "યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્" પદનો ઉલ્લેખ પણ થતો નથી અને કોઇક અગોચર પરમ ચૈતન્યમય જ્યોતિ અતરમાં સ્ફુરાયમાન થાય છે" (પ્ર. શ. ૭)

"હે પ્રભુ ! પાપનો ક્ષય કરનારૂં, ઉત્તમ પદ સ્વરૂપ અને રૂપ રહિત એવુ અપ્રતિપાતિ ધ્યાન જ્યા સુધી પ્રગટ ન થાય, ત્યા સુધી મારા હૃદયમા તમારૂં રૂપ અનેક પ્રકારે સૈયાકારરૂપે પરિણામ પામો જે આનદઘનમા ત્રિકાળ સબધી અને સર્વ તરફથી થયેલુ સુર અસુરનુ સુખ અનતમા ભાગે પણ ઘટતુ નથી" (પ્રતિમાશતક શ્લોક ૯)

"હે જિનેન્દ્ર ! ઉત્તમ પુરુષોના વૃદોએ નમસ્કાર કરેલ અને મુક્તિરૂપ લતાના કદ સમાન એવી તમારી પ્રતિમા, કે જેને દેવતાઓએ મદારવૃક્ષના પુષ્પ સમૂહવડે પૂજેલી છે અને જે ઉગ્ર રોગને શોષણ કરનારા સ્નાન જલ રૂપ અમૃતના ઝરણથી સર્વ જગતની રક્ષા કરે છે, તે પ્રતિમાને અમે પરમ આનદને (મોક્ષને) અર્થે વદના કરીએ છીએ" (પ્રતિમાશતક શ્લોક ૧૧)

"જેમ ભ્રમર પ્રફુલ્લિત માલતીને છોડે નહિ, અને જેમ હાથી મનોહર રેવા નદીને છોડે, નહિ, જેમ કોકિલ પક્ષી વસતઋતુમા સૌદર્યવાળી આમ્રવૃક્ષની મજરીને છોડે નહિ, અને જેમ સ્વર્ગપતિ ઇન્દ્ર ચદનવૃક્ષોથી સુદર એવી નદનવનની ભૂમિને છોડે નહિ, તેમ હુ શ્રી તીર્થંકર ભગ

વતની પ્રતિમાને મારા હૃદયમાથી ક્ષણુવાર પણુ છોડતો નથી" (પ્રતિમા શતક-૪)

"હે પ્રભુ! અનિમેષ દષ્ટિ વડે નિરતર દર્શન કરવા યોગ્ય આપના રૂપને એકવાર જોયા પછી મનુષ્યની દષ્ટિ બીજે કોઈ સ્થળે સતોષ પામતી નથી ચંદ્રોના કિરણોના જેવા ઉજ્જવલ ક્ષીરસમુદ્રનુ જલપાન કર્યાં પછી લવણુસમુદ્રનુ ખારૂ પાણી પીવાની કોણુ ઈચ્છા કરે? અર્થાત કોઈ ન કરે' (ભક્તામર શ્લોક ૧૧)

'ત્રણ ભુવનમા અદ્વિતીય અલકારરૂપ હે પ્રભુ! શાન્ત રસની કાન્તિવાળા જે પરમાણુઓ વડે તમારૂ શરીર બન્યુ છે, તે પરમાણુઓ પૃથ્વી પર તેટલા જ છે કારણુ કે આપની સમાન અન્ય કોઈમા પણુ એવી સુદરતા નથી' (ભક્તામર શ્લો ૧૨)

'હે ત્રણુ જગતના અધિપતિ! હે પ્રભુ! જેણે અન્ય કાર્યો દૂર કર્યા છે અને ભક્તિવડે ઉલ્લાસ પામતા રોમાચિત શરીરવાળા પ્રાણીઓ પૃથ્વીને વિષે તમારા ચરણુયુગલને વિધિપૂર્વક ત્રણેકાળ પૂજે છે, તેઓ જ ધન્ય છે, તેમનો જ જન્મ સાર્થક છે.' (કલ્યાણુમદિર શ્લો. ૩૪)

'હે નાથ ઘણા કાળથી સચિત કરેલી તમારા ચરણુ કમળની ભક્તિનુ કાઈ પણુ ફળ હોય તો હે શરણુ કરવા લાયક પ્રભુ! માત્ર એક તમારા જ શરણવાળા એવા મારા

આ ભવમા અને બીજા ભવમા પણ તમે જ સ્વામી થજો.'
(કલ્યાણમંદિર શ્લોક ૪૨)

આ રીતે અનુભવી મહાપુરૂષોના ઉદ્ગારોથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે શ્રી જિનમૂર્તિના આલબનથી જે રીતે આત્મવિકાસ સુલભ બને છે તે બીજી રીતે સુલભ નથી મૂર્તિનુ આલબન આત્મવિકાસમા ઘણું જ જરૂરી છે. જેઓ પ્રતિમાજીનુ આલબન છોડી દઈ એકલા નામને જ સર્વસ્વ માને છે તેઓ ઘણા લાભોથી વચિત રહી જાય છે

ઉપાસનાની દૃષ્ટિએ નામ કરતા સ્થાપનાની મહત્તા.

માત્ર નામસ્મરણથી જે રીતિએ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની ઉપાસના કે ભક્તિ થઇ શકે છે તેના કરતા તેઓશ્રીની પ્રતિમાના આલબનથી વધારે સુદર સ્થાયી અને નિર્મલ ઉપાસના થઇ શકે છે જેમ ગુરૂના કે ધર્મના માત્ર નામસ્મરણથી તેઓની આરાધના સફળ કે સ્થાયી બનતી નથી, તેમ દેવના પણ કેવળ નામસ્મરણથી તેમની સપૂર્ણ, સફળ અને સ્થાયી આરાધના થઇ શકતી નથી પરમાત્માની ભક્તિનુ મુખ્ય ફળ ચિત્તવિશુદ્ધિ છે પણ એ ચિત્ત વિશુદ્ધિ એકાએક અકસ્માત રીતિએ થતી નથી, પરતુ તેના સાચા કારણોના આ સેવનથી જ થાય છે સસારના અનેક રગરાગમા રચ્યાપચ્યા રહેનાર ગૃહસ્થોને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિ અને સામગ્રીનો શ્રી જિનભક્તિમા સદ્

વ્યય કર્યા વિના કેવળ એકલા ભાવથી ચિત્તવિશુદ્ધિ થવી શક્ય નથી પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિ અને સામગ્રીથી જ્યારે તે પ્રભુની ભક્તિ કરે છે ત્યારે જ સાચી ચિત્તવિશુદ્ધિ થાય છે

શ્રી જિનપ્રતિમાજીના આલંબનથી જ વર્તમાનકાળમા તે મહાપુરૂષોની સર્વાંગ સેવા કરવાનો અમુલ્ય અને મહત્ત્વનો પ્રસગ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે સમસ્ત જગત ઉપર એકાંત ઉપકાર કરનારા, પ્રાણીમાત્રનુ હિત ચિતવનારા જગતબધુ શ્રી તીર્થકર પરમાત્મા આપણા માટે સર્વ રીતિએ એટલે કે, નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય અને ભાવથી, અને સર્વ સામગ્રીથી એટલે કે મન, વચન, કાયા અને ઉત્તમ પ્રકારની બીજી પણ તમામ સામગ્રીથી ઉપાસ્ય છે અનત ઉપકારી શ્રી અરિહત દેવો પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ, બહુમાન, સત્કાર કે સન્માન પ્રદર્શિત કરવા માટે શ્રી જિનપ્રતિમાજી પરમ આલબન રૂપ છે તે સિવાય તેમના પ્રત્યે ભક્તિ, બહુમાન, સત્કાર કે સન્માન પ્રદર્શિત કરવાનો આપણી પાસે અત્યારે બીજો કોઇ ઉપાય નથી એટલા માટે જ કૃતજ્ઞ આત્માઓ ત્રિવિધ યોગે સર્વ શક્ય સામગ્રીથી શ્રી અરિહત પરમાત્માની ઉપાસના કરવા સદાકાળ સજ્જ રહે છે પરમ દયાળુની યથાશક્તિ ઉપાસના વિના આપણા આ મામા જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી ભાવ પ્રગટી શકતો નથી શક્યનુ પાલન કરવાપૂર્વક અશક્યની ભાવના પરપરાએ સર્વસિદ્ધિનુ પરમ કારણ બને છે, એ રહસ્ય છે પ્રાપ્ત શક્તિ અને સામગ્રીને પ્રભુ ભક્તિમા જોડવાથી શક્યનુ પાલન થાય છે

ને એવા વિવેકી જીવોમા પરપરાએ અખૂટ સામર્થ્ય
ગટે છે

શસ્તના આદરથી જ અપ્રશસ્તનો રાગ ટળે છે.

જ્યા સુધી પાચ વિષયોનો અસર તળે આત્મા રહેલો
, ત્યાસુધી અયોગ્ય વિષયોના આકર્ષણમાથી બચવા માટે
ગ્ય આલબનના સ્વીકારની એટલી જ જરૂર છે અયોગ્યની
સરમાથી મુક્ત થવા માટે યોગ્ય આલબનના સ્વીકાર
ના બીજો કોઇ ઉપાય નથી પ્રભુ પ્રતિમાનુ આલબન સત્
ત્વના અભ્યાસ માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ આલબન છે એ
ભ્યાસના બળથી જ વૈરાગ્ય સાનુબન્ધ બને છે અભ્યાસમા
તાથી અધિક ગુણવતો પ્રત્યે નમ્ર બનવાનુ હોય છે
ણવતોને વારવાર સ્મૃતિપથમા લાવવાના હોય છે એમના
ણો સભારી સભારીને ચિત્તમા પ્રમોદભાવ પ્રગટાવવાનો
ય છે પ્રતિમાજીના આલબનથી એ કાર્ય જેટલી સરળ
થી સિદ્ધ થાય છે, તેટલુ બીજી રીતે બનવુ શકય નથી
ભ્યાસ નિરપેક્ષ વૈરાગ્યથી કે વૈરાગ્ય નિરપેક્ષ અભ્યાસથી
ષોને નિર્મૂળ કરવાનુ બળ પ્રગટતુ નથી પરતુ વૈરાગ્યના
થે પોતાથી અધિક પ્રત્યે નમ્રતાનો ભાવ અને તેની સ્મૃતિ
ખડ ટકી રહે છે, ત્યારે જ દોષો ઉપર કાબૂ મેળવવાનુ
ક્ય બને છે અભ્યાસમા મહા વૈરાગ્યવાન આત્માઓનુ
હુમાન છે એ બહુમાનનુ નામજ ધર્મબીજનુ વપન છે
અવન્ધ્યબીજો કદીપણ નિષ્ફળ જતા નથી એનુ સર્વશ્રેષ્ઠ

ફળ મોક્ષનુ અનત સુખ આપીને જ વિરામ પામે છે.
મહા વૈરાગ્યવાન પરમાત્મા ઉપરના બહુમાનના પરિણામ
સિવાયનુ અનુષ્ઠાન એ બીજનુ વપન કર્યા વિના જ ખેતી
કરવા જેવું છે ગમે તેવી ઉંચી જમીનમા અને ગમે તેટલી
કાળજીથી અન્ય સર્વ સામગ્રી સહિત કોઈપણ જાતની ભૂલ
કર્યા વિના ખેતી કરવામા આવે તો પણ જો બીજનુ વપન
કરવામા ન આવે તો તેમાંથી કદીપણ ફળ પ્રગટી શકતુ
નથી ફળમા બીજની પ્રધાનતા છે બીજી બધી સામગ્રી
બીજની હૈયાતીમા જ સહાયક બને છે જે સદ્‌ગુણના
આચરણમા અધિક ગુણવાનને આદર આપવાની વૃત્તિ નથી
તે સદ્‌ગુણ દોષોના ક્ષય માટે નહિ પરતુ ઉલટુ સર્વદોષોમા
શિરોમણિભૂત અભિમાન આદિ દોષની પુષ્ટિને માટે થાય
છે દોષો એ અધકારના સ્થાને છે અને ગુણી પુરૂષો એ
પ્રકાશના સ્થાને છે દોષોની સત્તા ત્યા સુધી જ ટકે છે કે નમ્ર
બનીને જ્યા સુધી અત કરણપૂર્વક ગુણવાન પુરૂષોનુ શરણ
સ્વીકારવામા નથી આવ્યુ પરમાત્મા અનત ગુણના ભંડાર છે
સમગ્ર વિશ્વનુ કલ્યાણ કરવા માટે કરૂણાવત પ્રભુનુ અચિન્ત્ય
માહાત્મ્ય જાણીને જ્યારે પરમાત્મા ઉપર સર્વથી અધિક
સ્નેહ પ્રગટે છે, ત્યારે અત.કરણ ભક્તિથી વાસિત બને છે
અને એવા અત કરણમા કાચા ઘડામા જેમ પાણી ટકે નહિ
તેમ દોષો પણ લાખો વખત ટકી શકતા નથી આ રીતે
પ્રશસ્તના આદરથી જ અપ્રશસ્તનો રાગ ટળે છે મનુષ્ય
પ્રકુતિના આ સનાતન નિયમને જ્ઞાનીઓ સારી રીતે જાણતા

હતા અને તેથી જ પાચ અપ્રશસ્ત વિષયોની પકડમાથી છોડાવવા કેવળ કરૂણાબુદ્ધિથી પ્રશસ્ત આલબનોનો આધાર લેવાની ખાસ ભલામણ કરી ગયા છે અને એ રીતે કર્મ સત્તાની પકડમા અટવાયેલા જીવને તેમાથી મુક્ત થવાનો એક અપૂર્વ કીમીઓ બતાવી ગયા છે એક સાથે પાચ અપ્રશસ્ત વિષયોના અયોગ્ય રાગને ટાળવાનુ સામર્થ્ય જેવી રીતે શ્રી જિન પ્રતિમારૂપ આલબનમા છે, તે બીજી કોઈ વસ્તુમા નથી

પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ માનવિજયજી ગણિવરશ્રીએ સ્વરચિત ચોવીશીમા પ્રભુની પ્રતિમાના આલબનથી ઉત્પન્ન થતા અપૂર્વ લાભો સ્વાનુભૂતિપૂર્વક ઠેરઠેર જણાવ્યા છે પાચમા શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમા પિડસ્થ ધ્યાનનો સુદર મહિમા ગાયો છે પ્રસ્તુત વિષયમા તે ઉપ યોગી હોવાથી અહીં રજુ કરીએ છીએ

> 'રૂપ અનૂપ નિહાળી સુમતિ જિન તાહરૂ,
> છાડી ચપળ સ્વભાવ ઠર્યું મન માહરૂ,
> રૂપી સરૂપ ન હોત જો જગ તુમ દીસતુ,
> તો કુણ ઉપર મન્ન કહો અમ હિસતુ[1] ૧
>
> હિસ્યા વિણુ કિમ શુધ્ધ સ્વભાવને ઇચ્છતા,
> ઇચ્છયા વિણુ તુમ ભાવ પ્રગટ કિમ પ્રીછતા,
> પ્રીછયા વિણુ કિમ ધ્યાન દશામાહી લાવતા,
> લાવ્યા વિણુ રસસ્વાદ કહો કિમ પાવતા ૨

૧ ઉલ્લાસ પામતુ

ભક્તિ વિના નવિ મુક્તિ હુએ કોઈ ભકતને,
રૂપી વિના તો તેહ હુએ કિમ વ્યકતને,
નવણુ વિલેપન માલ પ્રદીપને ધૂપણા,
નવનવ ભૂષણુ ભાલ તિલક શિર ખૂપણા
એમ સત પુણ્યને યોગે તુમે રુપી થયા,
અમૃત સમાણી વાણી ધરમની કહી ગયા,
તેહ આલબને જીવ ઘણાએ બૂઝીયા,
ભાવિ ભાવને જ્ઞાને અમો પણુ રજીયા ૪
તે માટે તુજ પિડ ઘણા ગુણ કારણો,
સેવ્યો ધ્યાયો હુએ મહા ભય વારણો,
શાન્તિ વિજય બુધ શિષ્ય કહે ભવિકા જના,
પ્રભુનુ પિંડસ્થ ધ્યાન ધરો થઇ એકમના' ૫

આ સ્તવનમા પ્રભુપ્રતિમાના આલબનથી ઉત્તરોતર થતા અપૂર્વ અપૂર્વ લાભોનુ સકલનાબદ્ધ વર્ણન બહુજ સુદર, સરળ અને રોચક શૈલીમા આબાળ ગોપાળ સૌ કોઇ સમજી શકે તેવી રીતે પૂ ઉપાધ્યાયશ્રી તરફથી રજુ કરવામા આવ્યુ છે

પરમાત્માનુ નામ ગ્રહણ કરવા માત્રથી પણુ જો આત્મા પ્રમુદિત બને છે અને કર્મનિર્જરાનો ભાગી બને છે, તો પછી ભગવાનના રૂપ દ્વારા-પ્રતિમાજીના દર્શનાદિ દ્વારા કેમ લાભ ન થાય ? જેનુ આપણુને નામ ગમે છે તેનુ રૂપ તો તેનાથી પણુ અધિક ગમે છે, આ વાત દરેકને સ્વાનુભવ

સિદ્ધ છે. બીજી રીતે કહેવુ હોય તો જેનુ નામ ગમે તેનુ રૂપ અધિક ગમે તો જ નામ પણ ગમ્યુ એમ કહી શકાય. ખરી રીતે તો પદ્માસને બિરાજમાન વાત્સલ્ય રસથી ભરપુર પરમપ્રશાન્ત પ્રભુની પ્રતિમા દ્વારા તેની વીતરાગતા અને સત્ય સ્વરૂપનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે નામ માત્રથી થવુ શકય નથી

શ્રી જિનપ્રતિમા જિન સમાન છે.

મહાત્મા પુરૂષના મૃત દેહને પાલખીમા પધરાવી વાજતે ગાજતે અગ્નિ સત્કાર કરવા લઈ જતા રસ્તામા તેમના દેહને હજારો ભકતો પગે લાગે છે જો કે તે મૃતદેહમા ચૈતન્ય નથી, છતા ભકતોની ભાવવૃદ્ધિમા તે અવશ્ય નિમિત્ત ભૂત બને છે અત કરણમા થતી ભાવની વૃદ્ધિ એ ઘણી જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે આ ચરાચર વિશ્વમા એવો કોઈ બાહ્ય પદાર્થ નથી કે જેને ભાવની વૃધ્ધિની સાથે સરખાવી શકાય અને તેથી જ જે વસ્તુ ભાવવૃદ્ધિમા અધિક નિમિત્તભૂત બને છે, તેની વિવેકી સમાજમા હમેશને માટે અધિક કદર રહી છે અને રહેવાની પણ છે સાધુના મૃતદેહમા ચૈતન્ય નથી છતા ભાવવૃદ્ધિનુ કારણ બને છે તેનુ મુખ્ય કારણ તે મૃતદેહ ઉપકારી મહાપુરૂષનુ છે એવી ત્યા કૃતજ્ઞ બુદ્ધિ છે તે જ મુજબ મૂર્તિ પાષાણની હોવા છતા આ તો અમારા ભગવાનની મૂર્તિ છે શાસ્ત્રોકત વિધિ વિધાન મુજબ પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે પ્રતિષ્ઠા થયા પછી તે

માત્ર પત્થરની મૂર્તિ છે એવી બુદ્ધિ રહેતી નથી, પરંતુ ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે સાક્ષાત્ ભગવાન સ્વરૂપ બની જાય છે. ભગવાનની પ્રતિમા એ ભગવાનના અનંત ગુણોને સ્મરણ કરવાનાર એક સંકેતશાળા છે ભગવાનની પ્રતિમા જોવાથી ભક્તહૃદયમા જે આનંદ સાગર ઉછળે છે, તે વાણીમા બતાવી શકાતો નથી, તે અનુભવનો વિષય છે

ભગવાનની સ્થાપના વિના સર્વ પ્રકારની ભક્તિ શકય નથી. સાક્ષાત્ ભગવાનના જીવત કાળમા પણ ભગવાનની ભક્તિ અને ભગવાનનુ ધ્યાન કરવા માટે ભગવાનની પ્રતિમાનું જ આલબન ઉપયોગી બને છે

આત્મવિકાસનુ પ્રથમ પગથિયુ દેવપૂજા છે.

શાસ્ત્રકારોએ ધર્મરૂપી પ્રસાદ ઉપર આરોહણ કરવાને પ્રથમ ભૂમિકા રૂપ ચાર પગથિયા બતાવ્યા છે, તેમા સૌથી પ્રથમ સ્થાન દેવગુરુના પૂજનને આપ્યુ છે, બીજુ સ્થાન સદાચારને, ત્રીજુ સ્થાન તપને અને ચોથુ સ્થાન મુક્ત્યદ્વેષ –મોક્ષ પ્રત્યે અપ્રીતિના અભાવને આપ્યુ છે. એ ચારને ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી આદિ મુનિ પુગવો 'પૂર્વસેવા' શબ્દથી સબોધે છે. એ ચાર ધર્મરૂપી મહેલના પાયારૂપ છે મુક્તિના અદ્વિતીય કારણ ભૂત સમ્યગ્ દર્શન, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ આદિ ધર્મની પ્રાપ્તિને નીકટ લાવનાર તરીકે એ ચારની શાસ્ત્રમા ગણના કરવામા આવી છે. તેમા સૌથી પ્રથમ દેવગુરૂનુ પૂજન છે. દેવ તરીકે શાસ્ત્રોમાં

પ્રસિદ્ધ તે તે દિવ્ય પુરૂષોને ગણેલા છે, તથા ગુરૂ તરીકે માતા, પિતા, વિદ્યાગુરૂ, વડીલ, વૃદ્ધ અને ધર્મશાસ્ત્રોનો ઉપદેશ કરનારને ગણ્યા છે તે ગુરુવર્ગને ત્રિકાળ પ્રણામ આદિ કરવા એમની આજ્ઞા પાળવી વિગેરે કરવું એજ એમની પૂજા છે. દેવ અને ગુરુની પૂજાથી આત્માની સાથે લાગેલો સહજ કર્મમળ ઓછો થાય છે અને એ સહજ કર્મમળ ઓછો થવાથી આત્માની સહજ અનાદિ સિદ્ધ યોગ્યતા–ઉત્તમતા પ્રગટ થવા પામે છે ઉત્તમતા પ્રગટવાથી સદાચાર અને તપનુ સામર્થ્ય પ્રગટે છે તથા સદાચાર અને તપના બળથી મુક્તિ, મુક્તિના સાધનો અને મુક્તિના સાધક મહાપુરૂષો પ્રત્યેનુ માત્સર્ય નાશ પામે છે એ નાશ પામવાથી મુક્તિ પ્રત્યે અનુરાગ પ્રગટે છે અને એ અનુરાગ અનુક્રમે સર્વ કલ્યાણના આકર્ષણનુ અવન્ધ્ય કારણ બને છે દેવ અને ગુરૂનુ પૂજન આ રીતે ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ પ્રાપ્તિનુ પરમ અગ બને છે તેનુ મુખ્ય કારણ એ છે કે એ પૂજનની પાછળ ગુણ બહુમાનનો ભાવ હોય છે અને એ ગુણ બહુમાનનો ભાવ એ ચિત્તનો અતિ વિશુધ્ધ આશય હોવાથી કર્મ નિર્જરાનુ અમોઘ સાધન બને છે સદાચાર અને તપના સેવન સિવાય કોઇપણ આત્માની મુક્તિ પૂર્વે થઇ નથી, વર્તમાનમા થતી નથી કે ભવિષ્યમા થવાની નથી એ વાત જેટલી સત્ય છે, તેટલી જ સત્ય વાત એ પણ છે કે સદાચારી અને તપસ્વીની સેવા ભક્તિ અને બહુમાનાદિમા પ્રવર્ત્યા સિવાય કોઇપણ આત્મા ભૂતકાળમા સદાચારી કે

વિરાધના હોવા છતા મુનિઓ તે ક્રિયા છોડતા નથી એકે-ન્દ્રિયની હિંસાના ભયથી પોતાના ગુણઠાણાને ઉચિત ગુરૂસેવા, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિહાર, આવશ્યક ક્રિયા, ચરણ સિત્તરી કરણ સિત્તરી કે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનુ પાલન જો મુનિઓ છોડી દે તો તે પોતાનુ ગુણઠાણ ટકાવી શકતા નથી અને આગળનુ ગુણઠાણ મેળવી શકતા નથી વિનય-વૈયાવચ્ચ આદિ ક્રિયામા એકેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના હોવા છતા અને વિહારમા તો નદી આદિ પણ ઉતરવી પડે છે, છતા એ ક્રિયા ત્યાજય નથી, પણ અવશ્ય કરણીય છે વિહારમા હિંસા છે એમ ધારી કોઈ મુનિ વિહાર ન કરે તો તેણે પ્રભુ આજ્ઞા મુજબની અહિંસાનુ પાલન કર્યું છે એમ કહી શકાશે નહિ. વળી એવો એકાંત સિદ્ધાંત જો નક્કી કરવામા આવે તો ગૃહસ્થથી પણ વ્યાખ્યાનશ્રવણ, મુનિવન્દન, પ્રતિક્રમણ અને સુપાત્ર દાનની ક્રિયા પણ થઈ શકશે નહિ. કઈ પણ હલનચલન પણ થઈ શકશે નહિ અરે એક શ્વાસ પણ લઈ અને મૂકી શકાશે નહિ. કારણકે શ્વાસ લેવા અને મૂકવામા પણ વાયુકાયાના જીવોની વિરાધના થાય છે પરંતુ એ પ્રમાણે બની શકવુ કોઈને માટે પણ શકય નથી, એટલે સિદ્ધાંત એ નક્કી થાય છે કે **પ્રભુની આજ્ઞા મુજબ પોતપોતાના ગુણ સ્થાનકને ઉચિત વર્તન કરવુ એનુ જ નામ ધર્મ છે.** જૈનશાસનમા એક વચન બીજા અનેક વચનની અપેક્ષા રાખે છે માત્ર કોઇ એકાંત વચનને પકડી બીજી

ઉપયોગી અપેક્ષાઓની જો અવગણના કરવામા આવે તો તે શુદ્ધ ન્યાયયુક્ત જિનવચન બની શકતુ નથી પરતુ સર્વ અપેક્ષાઓને યોગ્ય સ્થાને યોજવામા આવે તો જ તે વચન ન્યાયયુક્ત બની શકે છે એવુ વચન જ લોકોત્તર જિન વચન ગણાય છે

શાસ્ત્રમા કહ્યા મુજબ હિસાની વ્યાખ્યા સમજવા માટે નીચેના શ્લોકો ઉપયોગી છે

शास्त्रे हिसा त्रिधोक्ताऽनुबन्धहेतुस्वरूपत ।
जिनाज्ञाभगमिथ्यात्वाद्धिसा स्यात् सानुबन्धिका ॥१॥
अयत्नात् प्रवृत्तेश्च, हेतुर्हिसा प्रकीर्तिता ।
यतना कुर्वता पुसा हिंसा स्वरुपतो मता ॥२॥

અર્થ—અનુબન્ધ હિસા, હેતુહિસા અને સ્વરૂપહિસા, એમ હિસાના ત્રણ પ્રકારો શાસ્ત્રોમા કહ્યા છે

શ્રી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞાનો ભગ કરવાથી અને મિથ્યાત્વનુ સેવન કરવાથી જે હિસા લાગે છે તે અનુબન્ધ હિસા કહેવાય છે

યતના વગર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જે હિસા થાય છે તેને હેતુહિસા કહેવામા આવે છે

યતનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષોને જે હિસા લાગે છે તેને સ્વરૂપહિસા કહેવામા આવે છે

અનુબન્ધ હિસા અને હેતુહિંસાના માઠા વિપાકો જીવોને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે જ્યારે દયા, દાન, પરોપકાર અને ભક્તિના કાર્યોમા યતનાપૂર્વક કરવામા આવતી, ઉપર માત્રથી જ દેખાતી સામાન્ય હિસાથી કદી પણ માઠા ફળો ઉત્પન્ન થતા નથી, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પૂજામા દેખાતી સ્વરૂપહિસા તો નાગકેતુએ કરેલી પુષ્પપૂજાની માફક કેવળજ્ઞાન સમર્પી હમેશને માટે સર્વથા અહિસક બનાવનારી છે

અહી એટલુ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે દ્રવ્યપૂજાના અધિકારી ગૃહસ્થો છે, કે જેઓ સર્વથા આરભના ત્યાગી હોતા નથી, પરતુ સસારમા અનેકવિધ આરભની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હોય છે તેમની અહિસાની મર્યાદા પણ નિરપરાધી ત્રસ જીવોને મારવાની બુદ્ધિથી જાણી કરીને ન મારવાની હોય છે આ ગૃહસ્થો જ્યારે જિનપૂજા દયા, દાન કે પરોપકારના કાર્યમા જોડાય છે, તેટલો વખત કેવળ સ્વાર્થમય અને એકલા મોહવૃદ્ધિના કારણભૂત અસદારભથી નિવૃત્ત થાય છે અને એટલો વખત તેઓ સદારભમા જોડાય છે

દયા, દાન, ભક્તિ અને પરોપકારના કાર્યોમા અનાજ, જળ, અગ્નિ, વનસ્પતિ આદિ એકેન્દ્રિય જીવોની હિસાને આગળ કરીને ગૃહસ્થો તે કાર્યોને જો છોડી દે તો તેમની અવસ્થાને તે ઉચિત નથી, દયાદિના કાર્યો કરતી વખતે કોઇ પણ સમજુ માણસને એવો વિચાર આવતો નથી, કે

હુ જીવોની વિરાધના કરૂ છુ પણુ એમ જ થાય છે કે
હુ દયા, દાન, પરોપકારાદિનુ કાર્ય કરી રહ્યો છુ જેમકે
કોઇ ગૃહસ્થને રસ્તામા કોઇ મનુષ્ય અથવા પશુ તૃષા, ક્ષુધા
કે રોગથી અતિ પીડિત અવસ્થામા આવી પડેલો તેના
જેવામા આવે હવે તે વખતે જો તેને થોડુ પાણી, અન્ન
અથવા ઔષધ મલી જાય તો તે જીવી જાય છે તો તે
વખતે કોઇ દયાળુ ગૃહસ્થ એવો વિચાર કરતો નથી કે જો
હુ તેને પાણી આપુ તો પાણીના તો એક બિન્દુમા
સખ્યાતીત જીવો છે તેનુ પાપ મને લાગી જાય તે વખતે
તો તેનુ વર્તમાન દુખ કેમ દૂર થાય એજ મુખ્ય દયાની
લાગણી હોય છે તેવી જ રીતે કોઇ ધાર્મિક પ્રસગે અનેક
સાધર્મિકો ઘરને આગણે આવે, હવે તે વખતે ઘર આગણે
આવેલ સાધર્મિકોની સાધર્મિકભકિતમા જલ, અગ્નિ, વનસ્પતિ
આદિની વિરાધના થાય છે પરતુ વિરાધના કરવાની કોઇ
ભાવના હોતી નથી, પણુ સાધર્મિકની ભકિત તરફ જ દષ્ટિ
હોય છે તેથી ઉપરના દયા, ભકિત આદિના પ્રસગમા
જીવોની વિરાધના થઇ એમ કોઇ કહેતુ નથી પરતુ દયાનુ,
પરોપકારનુ, પુણ્યનુ, અને ધર્મનુ કાર્ય થયુ એમ જ સૌ
કોઇ કહે છે તેમા મુખ્ય કારણુ અતકરણનો શુભ આશય
છે દાન, દયા, પરોપકાર અને ભકિતના કાર્યોમા એકેન્દ્રિય
જીવોની વિરાધનાનો લેશ પણ આશય નથી, પણ દુઃખી
જીવોના દુખ દૂર કરવાનો અથવા પૂજ્ય પુરૂષોની ભકિતનોજ
એક આશય હોય છે તેવી જ રીતે શ્રી જિનપૂજાના

કાર્યમાં પણ પરમાત્માની ભક્તિનો જ એક શુભ પરિણામ હોય છે, તેમાં એકેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના કરવાનો લેશ પણ આશય હોતો નથી, તેથી દાનાદિ ક્રિયાથી જેમ લાભ થાય છે તેમ શ્રી જિનપૂજાથી પણ લાભ જ થાય છે મહા સામાયિકવાન એવા જિનેશ્વર દેવનો ઉપચાર વિનય પણ પૂજા દ્વારાજ થઇ શકે છે. સામાયિક આદિથી જેમ શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ પૂજનમા વિનય આદિનુ પાલન હોવાથી શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમ દાનાદિક ધાર્મિક કૃત્યોનુ આચરણ કરનાર ગૃહસ્થ ઉચે જઇ શકે છે, તેમ શ્રી જિનપૂજા કરનાર પણ તેટલે જ ઉચે જઈ શકે છે. એટલે કે દાનાદિ વખતે પરિણામની જેટલી નિર્મળતા પ્રગટે છે એટલી જ નિર્મળતા પૂજનથી પણ થઇ શકે છે. દ્રવ્યપૂજાથી એક તો દ્રવ્ય ઉપરથી મૂર્છા ઉતરે છે અને બીજુ પરમાત્માની સાથે સાચો સબધ બંધાય છે એ સબધ દ્વારા દિલમા જ્યારે પરમાત્મા વસી જાય છે, ત્યારે તેને પ્રાપ્ત થયેલ તમામ શક્તિ અને સામગ્રીનો બીજાના હિતમા ઉલ્લાસપૂર્વક તે ઉપયોગ કરનારો બની શકે છે. પણ તેની તાલીમ તો તેને પૂજ્યની ભક્તિ દ્વારા મળે છે પરમાત્માની ભક્તિથી અતરમા જે નિર્મળતા પ્રગટે છે તેમા એક વિશેષતા એ હોય છે કે પરોપકાર કરતી વખતે 'હું બીજા ઉપર ઉપકાર કરૂ છુ' એવુ મિથ્યા અભિમાન તેને થતુ નથી પરતુ મારૂં એ કર્તવ્ય છે કે મારે મારા સુખમા બીજાને ભાગીદાર બનાવવા જોઇએ. કારણકે જે

પ્રભુની હુ ભકિત કરૂ છુ તે પ્રભુની એવી જ આજ્ઞા છે, કે શકિતમુજબ બીજાનુ ભલુ કરવુ જોઈએ તો એ આજ્ઞાનુ પાલન મારે પણ અનાસકત ભાવે કરવુ જોઈએ, એ મારી ફરજ છે એમા મારી ફરજથી હુ અધિક કાઈ કરતો નથી. હુ જે કરૂ છુ તે મારા ઋણુની મુકિત માટે જ કરૂ છુ પરતુ એમા કોઈ મોટો પરોપકાર કરતો નથી આવા પ્રકારની નમ્રતા પ્રગટવાથી દિવસે દિવસે તે વધુને વધુ પરમાર્થરસિક બને છે અને એ રીતે જગતમા પણ તે અનેકને આશીર્વાદરૂપ બને છે

રોગ મુજબ જ ઔષધ ગુણકારી બને છે.

જો પરમાત્માના દ્રવ્ય સ્તવમા એટલો બધો લાભ છે, તો સસારના ત્યાગી એવા મુનિરાજો સ્વય કેમ એ પૂજા કરતા નથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ઓષધ હમેશા રોગ મુજબ હોય છે શાસ્ત્રમા ધર્મકરણી અધિકાર ભેદે જુદી જુદી બતાવવામા આવી છે, સાધુ મુનિરાજો સસારના ત્યાગી છે તેમને હવે પરિગ્રહનો રોગ નથી, તેથી દ્રવ્યપૂજારૂપી ઓષધની તેમને જરૂર નથી. તેઓ મુખ્યતયા ભાવપૂજાથી જ પોતાનો નિસ્તાર કરી શકે છે જ્યારે ગૃહસ્થોને પરિગ્રહનો રોગ છે ધન આદિની મૂર્છા છે તેથી તેમની તે મૂર્છા તો જ્યાસુધી દ્રવ્યસ્તવમા દ્રવ્યનો ઉપયોગ ન કરે ત્યાસુધી મૂર્છાનો એ રોગ ટળે નહિ પરમાત્મતત્ત્વ ગમે તેટલુ મહત્વનુ હોય, પણ જે જીવોને જે વસ્તુમાં મૂર્છા છે, તે વસ્તુનો ઉપયો

પોતાના ઇષ્ટની ભક્તિમા ન કરે ત્યાસુધી તેને પરમાત્માની સાથે સાચો સબધ બધાતો નથી જીવને સૌથી વધુ ચાહના પોતાની માનેલી વસ્તુઓમાં હોય છે પોતાનું નામ અને પોતાનુ રૂપ એ બે વસ્તુ ઉપર જીવને સ્વાભાવિક અધિક ખેચાણુ હોય છે ચિત્તની એ વૃત્તિને પ્રભુના નામ અને રૂપમા લીન કર્યા વિના સ્વનામ અને રૂપનો મોહ ટળતો નથી અને તેથી જ પરમાત્માના નામ અને રૂપમા ચિત્તવૃત્તિને જોડવી એ જ સ્વનામ અને રૂપના આકર્ષણુમાંથી બચવાનો ઉપાય છે પોતાના નામ અને રૂપનો મોહ અવિવેક છે જ્યારે પરમાત્માના નામ અને રૂપનો પ્રેમ એ વિવેક છે અને આપણા આત્મામા રહેલ અયોગ્ય મોહ ટાળવા માટેનુ એ ઔષધ છે પરમાત્માના રૂપનુ દર્શન આત્માના અરૂપી ગુણુને પ્રગટાવવાનો ઉપાય છે પ્રથમ રૂપીનુ આલબન સ્વીકાર્યા વિના અરૂપીનુ ધ્યાન આવી શકતુ નથી અથવા બીજી રીતે કહેવુ હોય તો એમ પણ કહી શકાય કે અરૂપીના રૂપનુ દર્શન થયા વિના બાહ્ય રૂપ ઉપરનુ અયોગ્ય આકર્ષણુ કદી પણ ટળી શકતુ નથી પરમાત્માનુ રુપ અરૂપીના રુપનુ દર્શન કરવા માટેનુ દુર્બીન છે એ રીતે યથોક્ત પરમાત્માનુ દર્શન એ ભવનિસ્તરનો પરમ હેતુ છે અને તેથી જ શાસ્ત્રોમા ત્રણ જગતના નાથ અનત ઉપકારી ધર્મદાતા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના દર્શન પૂજનનુ ખાસ વિધાન કરવામા આવ્યુ છે

લાભાલાભનો વિચાર

આવશ્યક નિર્યુક્તિમા દ્રવ્યસ્તવથી થતા લાભોને જણાવતા શાસ્ત્રકાર ભગવતો ફરમાવે છે કે—

अकसिणपवत्तगाण विरयाविरयाण एस जुत्तो ।
ससारपयणुकरणे दव्वत्थए कूवदिट्ठंतो ॥ १ ॥

અર્થ—અણુવ્રતરૂપી અલ્પધર્મને આચરનારા અને સર્વ વિરતિરૂપ ધર્મને નહિ આચરી શકનારા દેશવિરતિધરો એટલે કે ગૃહસ્થધર્મિઓ માટે સસારને અલ્પ બનાવનાર દ્રવ્યસ્તવ (દ્રવ્યપૂજા) કૂવાના દૃષ્ટાન્તથી કરવા યોગ્ય છે

કૂવાનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે જેમ તરસ્યા થયેલા કોઈ મુસાફરને પાણી માટે કુવો ખોદતા પરિશ્રમ પડે છે, શરીર મલીન બને છે અને તૃષામા પણ વધારો થતો જાય છે, પરતુ પાણી નીકળ્યા બાદ તેની સઘળી ઉપાધિઓનો નાશ થાય છે તેમ વીતરાગદેવની પૂજામા જલ, પુષ્પ, અને ધૂપ, દીપમા થતી સ્વરૂપ હિંસા પણ પ્રભુ ભક્તિ રૂપ જલથી આત્માની કર્મમલીનતાને દૂર કરાવી , જન્મ મરણોની ઉપાધિમાથી આત્માને હમેશને માટે મુક્ત બનાવનારી બને છે પ્રભુભક્તિથી શુભભાવની જાગૃતિ થાય છે અને એ શુભભાવ એ જ આત્માનો સ્વચ્છ અધ્યવસાય છે, તેનાથી કર્મમળ અવશ્ય ધોવાઈ જાય છે તેમા મુખ્ય હેતુ પ્રભુની ભક્તિ છે

મૂર્તિપૂજામા થતી એકેન્દ્રિય જલ, પુષ્પની હિસાને આગળ કરી પરપરાએ અનત અને શાશ્વત સુખને અર્પણુ કરનાર શ્રી વીતરાગદેવની પૂજાની ઉપેક્ષા કરવી એ વ્યાજબી નથી વ્યવહારિક કાર્યોમાં પણ અલ્પહાનિ અને અધિક ફાયદો થતો હોય તેવા કાર્યો બુદ્ધિશાળી આત્માઓ કરે જ છે, તેમ અહી પ્રભુભક્તિમા પણ લાભાલાભનો વિચાર જરુરી છે

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે પરમકલ્યાણકારિણી ભક્તિ જેમના હૃદયમા વસી છે, એવા ભક્તજનો શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની ભક્તિ, સત્કાર અને સન્માન વિગેરે જે કાઇ શાસ્ત્રોક્ત વિધાનો કરે છે, તે શાસ્ત્ર, યુક્તિ અને પરપરાથી અબાધિત છે એમા લેશ પણ શકાને સ્થાન નથી, વળી પૂજક એવા કૃતજ્ઞ ધર્મિસમાજ તરફથી થતી વિવિધ પ્રકારની ભક્તિથી પૂજ્યશ્રો તીર્થંકર દેવોની વીતરાગતાને પણ કશોય બાધ આવતો નથી જેઓનુ સમગ્ર જીવન સર્વ રીતિયે પૂજનીય છે, તેવા તીર્થંકર દેવોની કોઇ એકાદ પ્રકારે ભક્તિ કરવાનુ સ્વીકારી બીજા પ્રકારોનો નિષેધ કે ઉપેક્ષા કરવી એ તો પૂજ્યની ભક્તિમા ખામી જ ગણાય

શાસ્ત્રોમા તો ત્યાસુધી કહ્યુ છે કે સયોગ અને સામર્થ્ય હોય તો ત્રણે ભુવનમા ભક્તિને યોગ્ય જે જે ઉત્તમ પદાર્થો ગણાતા હોય તે દ્વારા ભગવતની ભક્તિ કરવી જોઇએ આપ્તોની વિવિધ ભક્તિ જોઇને બીજા પણ અનેક ભવ્ય

આત્માઓ અનુમોદના કરી પોતાના આત્મામા ધર્મબીજનુ વપન કરે છે પરિણામે મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થતા ચારિત્રવત થઇ છકાયજીવના રક્ષક બને છે આ રીતે પ્રભુ ભક્તિથી થતા મહાન લાભો જ્ઞાની પુરૂષોએ જોયેલા અને અનુભવેલા હોવાથી ગૃહસ્થ ધર્મિઓ માટે ભક્તિ યોગની ભારપૂર્વક ભલામણ કરી છે શ્રી તીર્થંકરોની પરિપૂર્ણ ભક્તિ તો આપણા આત્માને પરિપૂર્ણ પવિત્ર બનાવવો તે છે વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવી એ જ વીતરાગની ભક્તિનુ અ તિમ ફળ છે પણ એ ફળ ન મળે ત્યાસુધી તેના કારણભૂત બીજા પણ ભક્તિના તમામ પ્રકારો ભૂમિકાભેદે કાર્યસાધક હોવાથી એટલા જ જરૂરી છે ગૃહસ્થો માટે તરવાનુ મુખ્ય સાધન ભક્તિ છે ભક્તિમા નમ્રતા છે પોતાની અપૂર્ણતાનો એકરાર છે પોતાથી અધિક પ્રત્યે આદર છે પરિપૂર્ણ ન બનાય ત્યા સુધી પરિપૂર્ણની ભક્તિ સિવાય બીજો કોઇ માર્ગ જ્ઞાનિઓએ જોયો નથી એથી જ સરળ હૃદયવાળા હળુકર્મી જીવો શુધ્ધ હૃદયથી ભક્તિમાર્ગનો સ્વીકાર કરી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ બનાવવા ભાગ્યશાળી બને છે

o

દેવદર્શન અને અધ્યવસાયની શુદ્ધિ

પંચમ કાળના પ્રભાવે આજે આપણે સાક્ષાત તીર્થંકર દેવોના દર્શન કરવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી, છતાપણ તેમની ગેરહાજરીમા તેમના અનંત ગુણોનું સ્મરણ કરાવતી, સમતારસમા ઝીલતી, રાગ અને દ્વેષ વિનાની અને અખંડ જ્યોતિને ધારણ કરનારી મૂર્તિના દર્શન, વન્દન, પૂજન અને સત્કાર કરવાની સુંદર સામગ્રીને પામી શકયા છીએ, એ પણ ઓછા ભાગ્યની વાત નથી. શ્રી જિનપ્રતિમા પણ જિન સરખી જ ગણાય છે

શ્રી વીતરાગદેવના દર્શનપૂજનનો લાભ મનુષ્યોને અનંતકાળની રખડપટ્ટી પછી પ્રાપ્ત થાય છે તે સુંદર તકને સુજ્ઞ મનુષ્યોએ જતી કરવા જેવી નથી જગતમા કોઇ પણ એવુ સ્થાન નથી કે જેની સેવા કરવાથી તે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે, પણ શ્રી વીતરાગદેવની સેવાપૂજા તો સાક્ષાત્ પોતાના જેવી વીતરાગતાને સમર્પણ કરી દે છે વાસ્તવિક રીતે તો વીતરાગ બનવાના હેતુથી જ વીતરાગની ભક્તિ કરવાની છે, છતા હકીકતની દષ્ટિએ વિચારીએ તો જેમ ઘઉંની ખેતી કરનારને પરાળ (ઘાસ) તો આપોઆપ મળી જ રહે છે, તેમ શ્રી વીતરાગદેવની ભક્તિ મોક્ષ બુદ્ધિથી કરનારને પણ જ્યા સુધી મોક્ષ ન મળે ત્યાંસુધી દુનિયાના તમામ ઉત્તમ સુખો આપોઆપ આવી મળે છે એટલા માટે સુખની ઇચ્છાવાળાએ સર્વ પ્રકારના

સુખના વાસ્તવિક કારણરૂપ પ્રભુ ભક્તિમા પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો અત્યત જરૂરી છે વળી તે ભગવાનની ભક્તિ કરવામા નથી તો ખાસ મોટુ ખર્ચ, અગર નથી કોઈ મોટુ કષ્ટ, તે કારણે પણ આવુ મહાન પુણ્યનુ કાર્ય ગુમાવવા જેવુ નથી દુનિયામા એવો એક પણ વ્યાપાર નથી, કે જે વ્યાપાર કરવા માટેની ઇચ્છા કરવા માત્રથી લાભ મળી જાય જગતના સઘળા વ્યાપારોમા તન, મન અને ધનનો ભોગ આપવો પડે છે, એ સૌ કોઈને અનુભવસિદ્ધ વસ્તુ છે પરતુ વીતરાગદેવનુ દર્શન, સ્તવન, પૂજન આદિની ભક્તિનુ ફળ તો દૂર રહો, પણ દર્શન કરવાની ઇચ્છા કરવા માત્રથી ઇચ્છા કરનારને મહાન લાભ થવો શરૂ થઈ જાય છે દહેરે જવાની ભાવના કરવાથી, જવા માટે ઉભા થવાથી, રસ્તામા ચાલવાથી શુ શુ લાભ થાય છે તેનુ સમર્થન પૂર્વાચાર્યો નીચેના શબ્દોમા કરે છે

> यास्याम्यायतन जिनस्य लभते ध्यायश्चतुर्थ फल,
> षष्ट चोत्थित उद्यतोऽष्टममथो ग तु प्रवृत्तोऽध्वनि ।
> श्रद्धालु दशम बहिर्जिनगृहात् प्राप्तस्ततो द्वादश,
> मध्ये पाक्षिकमीक्षते जिनपतौ मासोपवास फलम् ॥ १ ॥

હુ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના મદિર પ્રત્યે ગમન કરૂ, એમ મનથી ચિન્તવનાર શ્રદ્ધાલુ ભવ્ય આત્મા એક ઉપવાસના ફલને પામે છે, જવા માટે ઉઠતો તે બે ઉપવાસના ફલને પામે છે, ચાલવા માટે ઉદ્યમ કરતો ત્રણ ઉપવાસના ફલને પામે છે, માર્ગને વિષે ચાલવા માંડેલો ચાર ઉપવાસના

ફલને પામે છે, જિનગૃહના બહારના ભાગને વિષે પહોચતાં પાચ ઉપવાસના ફલને પામે છે જિનગૃહના મધ્ય ભાગને વિષે પહોચતા પદર ઉપવાસ અને શ્રી જિનેશ્વર દેવને દેખવાથી દર્શન કરવાથી એક મહિનાના ઉપવાસના ફલને પામે છે (૧) કહ્યુ છે કે–

पयाहिणेण पावइ, वरिससय फल तओ जिणे महिए ।
पावइ वरिससहस्स, अणतपुण्ण जिणे थुणिए ॥ २ ॥

પ્રદક્ષિણા દેવાથી સો વર્ષના ઉપવાસના ફળને પામે છે, શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવાથી હજાર વર્ષના ઉપવાસના ફળને પામે છે, અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સ્તુતિ કરવાથી જીવ અનત પુણ્યને ઉપાર્જન કરે છે એ માટે શાસ્રમા કહ્યુ છે કે–

सय पमज्जणे पुण्ण, सहस्स च विलेवणे ।
सयसाहस्सिआ माला, अणत गीअवाईए ॥ ३ ॥

શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના બિમ્બને પ્રમાર્જન કરતા સોગુણુ, વિલેપન કરતા હજારગુણુ, પુષ્પની માળા ચઢાવતા લાખગણુ અને ગીત તથા વાજીત્ર વગાડના અનતગુણુ પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે એ જ વાતને શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી મહારાજ પોતાની એક ગૂર્જર કૃતિમા નીચેના શબ્દો વડે સમર્થન કરે છે

જિનવર બિબને પૂજતા, હોય શતગુણુ પુણ્ય,
સહસગુણુ ફળ ચદને, જે લેપે તે ધન્ય ૧

લાખગુણુ ફળ કુસુમની, માળા પહેરાવે,
અનતગુણુ ફળ તેહથી, ગીતગાન કરાવે ૨

તીર્થંકર પદવી વરે, જિનપૂજાથી જીવ,
પ્રીતિ ભક્તિપણે કરી, સ્થિરતાપણે અતીવ ૩

જિનપડિમા જિનસારીખી, સિદ્ધાતે ભાખી,
નિક્ષેપા સહુ સારિખા, થાપના તિમ દાખી. ૪

ત્રણ કાળ ત્રિભુવનમાહી, કરે તે પૂજન જેહ,
દરિશન કેરૂ બીજ છે, એહમા નહી સદેહ ૫

જ્ઞાન વિમલ પ્રભુ તેહને, હોય સદા સુપ્રસન્ન,
એહિજ જીવિતફળજાણી જે, તેહીજ ભવિજનધન્ન. ૬

પરમાત્માના દર્શન કરવાના વિચાર માત્ર આદિથી જે ફળ મલે છે, તેનુ વર્ણન ઉપર કરવામાં આવ્યુ છે, તે માત્ર પ્રભુદર્શનનો મહિમા બતાવવા માટે કેવળ અતિશયોક્તિ રૂપ છે એમ નહિ, પરતુ કર્મસિદ્ધાતના નિયમ પ્રમાણે યુક્તિયુક્ત પણ છે ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય યાવત્ કેવળજ્ઞાન પણ અપાવે છે તો તેનાથી બીજા અવાતર લાભો મળે તેમા કઈ પણ નવાઈ ગણાય નહિ શ્રી જિનેશ્વરદેવનુ દર્શન કરવા જનારો એક એવી મહાન અને પરમોત્કૃષ્ટ વ્યક્તિ પાસે જાય છે, કે જે પરમાત્માએ જગતના તમામ જીવોનુ સપૂર્ણ સુખ ઈચ્છેલુ છે અને ધર્મનુ પરિપૂર્ણ પાલન પણ પોતાના જીવનથી કર્યુ છે.

એવા મહાન ધર્મીના ધર્મની અનુમોદનાનો અધ્યવસાય

દર્શન કરવા જનારને હોય છે. જેનો ધર્મ સાગર કરતા પણ મહાન છે તે ધર્મ સાગરમા આપણી અનુમોદના રૂપ ધર્મનો એક અશ પણ ભળે છે, તે પણ અક્ષય અને અનત બની જાય છે અને એથી સદ્ગુણના અનુમોદકને પણ મહાન લાભ થાય છે

જેમ પાપ નહિ કરવા છતા બીજાનુ અશુભ ચિતવવા રૂપ પાપના અધ્યવસાય માત્રથી પાપનો બધ થાય છે, તેમ પરિપૂર્ણ ધર્મનુ પાલન કરનાર પ્રભુના ધર્મની અનુમોદના કરનાર પણ ધર્મનો ભાગીદાર બને છે

વળી સદ્ગુણને માટે એક નિયમ એવો છે કે જે વાસ્તવિક સદ્ગુણ છે, તેના વર્ણનમા કદીપણ અતિશયોક્તિ થઈ શકતી નથી, પરતુ હમેશા હીનોક્તિ જ રહે છે કારણ કે સદ્ગુણની વાસ્તવિક પ્રશસા કરવાની તાકાત વૈખરી વાણીમા છે જ નહિ તેથી સદ્ગુણનુ વાસ્તવિક વર્ણન વાણી દ્વારા થઇ શકતુ જ નથી, છતા ભક્તજનો પોતાની કાલીઘેલી અને ભાગીતૂટી ભાષામા ગુણોના સાગર સમાન પ્રભુનો મહિમા ગાવા માત્ર પ્રયાસ કરે છે તેમા અતિશયોક્તિ થવી શક્ય જ ક્યા છે? દેવદર્શન આદિથી થતા લાભનુ ઉપર જે વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તે લક્ષપૂર્વક દર્શન પૂજન કરનારને મળે છે તેથી અહી તે સબધી થોડી વિચારણા કરીએ દરેક ક્રિયાની પાછળ આશય હોય છે દેવદર્શન અને પૂજનની ક્રિયાની પાછળ પણ કેવો ઉદાત્ત આશય છુપાયેલો છે, તે પણ એથી જાણવા મળશે.

પૂજા કરનારાઓને જરૂરી સૂચના.

સાત પ્રકારની શુદ્ધિ

અગ વસન મન ભૂમિકા, પુજોપકરણ સાર,
ન્યાય દ્રવ્ય વિધિ શુદ્ધતા શુદ્ધિ સાત પ્રકાર—૧

૧ અગ શુદ્ધિ – શરીર બરાબર શુદ્ધ થઇ રહે એટલા માપસર જળથી સ્નાન કરીને કોરા રૂમાલથી શરીરને બરાબર લુછવુ, તથા ન્હાવાનુ પાણી ઢોળતા જીવજતુની વિરાધના ન થાય એ ધ્યાનમા રાખવુ

૨ વસ્ત્રશુદ્ધિ – પૂજા માટે પુરુષોએ બે વસ્ત્ર અને સ્ત્રીઓએ ત્રણ વસ્ત્ર તથા રૂમાલ રાખવો પૂજા માટેના વસ્ત્રો સફેદ, ફાટયા કે બળ્યા વગરના તથા સાધ્યા વિનાના રાખવા, એ વસ્ત્રો હમેશ ધોવા જોઇએ તથા સુગધી પદાર્થોથી વાસિત કરવા જોઇએ, પૂજાના કપડા પહેરીને વગર ન્હાયેલાને કે અશુદ્ધ વસ્ત્રવાળાને અડવુ નહિ

૩ મનશુદ્ધિ – જેમ બને તેમ મનને પૂજામા સ્થિર કરવુ તથા બીજુ બધુ એટલે સસારના રગડા-ઝગડા, ખટ પટ વગેરે ભૂલી જવુ, ખોટા વિચારમા મનને પરોવવુ નહિ, દેવપૂજાદિ સમગ્ર ધર્મકરણીનો મુખ્ય હેતુ અતકરણની શુદ્ધિ કરવી તે જ છે, એ કદી પણ ભૂલવા જેવુ નથી,

૪ ભૂમિશુદ્ધિ –દેરાસરમા કાજો બરાબર લીધો કે કેમ તે જોવુ પૂજાના ઉપકરણો લેવામૂકવાની જગ્યા

પણ જેમ બને તેમ શુદ્ધ રાખવી, તેમ જીવાકુલ ન હોય તે માટે ધ્યાન રાખવું

૫ ઉપકરણ શુદ્ધિ —પૂજાના જોઈતા ઉપકરણો કેસર, સુખડ, પુષ્પ, ધૂપ, અગરબત્તી, દીપક, ચોખા, ફળ, નૈવેદ્ય વિગેરે જેમ બને તેમ ઉંચી જાતિના તેમ જ બની શકે તો પોતાના ઘરના લાવવા. કળશ, ધુપધાણા, ફાનસ અંગલુછણા વિગેરે સાધનો ખૂબ ઉજળા-ચકચકાટ રાખવા જેમ ઉપકરણની શુદ્ધિ વધારે, તેમ આલ્હાદ વધારે આવશે અને ભાવની વૃદ્ધિ પણ વધારે થશે.

૬ દ્રવ્યશુદ્ધિ —જિનપૂજા આદિ શુભ કાર્યમા વપરાતુ દ્રવ્ય જો ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ હોય, તો જ તે શુભ્ર દ્રવ્યદ્વારા ભાવની અધિક વૃદ્ધિ થાય છે

૭ વિધિશુદ્ધિ —સ્નાન કરીને શુદ્ધ ઉજળા વસ્ત્ર પહેરી, પૂજાના ઉપકરણો લઈ શુભ ભાવના ભાવતા જિનમદિરે જવુ, રસ્તામા સસારી ખટપટમા ન પડાય તે ધ્યાનમા રાખવું પરતુ કોઈ દીનદુખી નજરે ચડે તો તેનુ દુખ દૂર કરવા શકય દાન કરવુ. જેથી હૃદયમા કોમળતાનો વિકાસ થાય. એવા કોમળ હૃદયવાળાને જ પરમાત્માની સાથે સહજ રીતે ભીલાન થઈ શકે છે

ભક્તિ કરતી વખતે મદિરમા પણ મોટા મોટા ઘાટા પાડી બીજાના ચૈત્યવંદને ડોળવુ નહિ, પણ ધીમા અને મધુર સ્વરે બોલવાનો અભ્યાસ રાખવો. પ્રથમ દ્રવ્યપૂજા કર્યા પછી ચૈત્યવદનરૂપ ભાવપૂજા કરવી સમય ઓછો હોય તો

થોડા જ ભગવાનની પૂજા કરવી, પરંતુ જેમ તેમ ગમે તે જગ્યાએ પૂજા કરી વેઠ ઉતારવા જેવું કરવું નહિ.

દેરાસરમાં ત્રણ પ્રદક્ષિણા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ રત્નત્રયીને પ્રાપ્ત કરી ચોરાશી લાખ યોનિના ફેરા ટાળવા માટે દેવાય છે દોડધામ કરી નીચુ જેયા વિના પ્રદક્ષિણા આપવાથી આસાતનાનો સભવ છે, તે માટે બહુ જ ઉપયોગ પૂર્વક નીચે જોઇને પ્રદક્ષિણા આપવી

પૂજા કરતી વખતે ખેસથી આડ પડ કરવા અને તે નાસિકા ઉપર બાધવા. નાસિકા ખુલ્લી રાખવી નહિ નાસિકાની દુર્ગન્ધ પ્રભુ ઉપર પડવાથી આસાતના થાય છે

શ્રી જિનમંદિરમા પ્રવેશ.

દેરાસરમા પેસતા પ્રથમ 'નિસીહિ' કહેવી, છેટેથી પ્રભુનુ મુખ જેતા ભક્તિપૂર્વક બે હાથ ભેગા કરી મસ્તકે લગાડી 'નમો જિણાણ' બોલવુ જ્યા પ્રદક્ષિણા ફરી શકાય ત્યા ત્રણ પ્રદક્ષિણા ફરતા અને ફર્યા પછી દેરાસરમાં આસાતના ટાળવા બનતુ કરવુ, પછી મૂળનાયક સન્મુખ જઈ સ્તુતિના શ્લોકો બોલવા પુરૂષોએ જમણી બાજુ અને સ્ત્રીઓએ ડાબી બાજુએ ઉભા રહેવુ, સ્તુતિ બોલતી વખતે પોતાનુ અર્ધુ અગ નમાવવુ

પૂજા કરનારે પોતાના કપાળમા, તિલક કરવુ પછી બીજી વખત 'નિસીહિ' કહી દ્રવ્યપૂજામા જોડાવુ

શ્રી અષ્ટ પ્રકારી પૂજાનો ક્રમ.

અષ્ટપ્રકારી પૂજા એટલે આઠ પ્રકારોથી શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવી. તે એ આઠ પ્રકારોમા પહેલા ત્રણ પ્રકારની પૂજાને અગપૂજા કહેવાય છે, પહેલી ત્રણ પૂજા પ્રભુનાં અગને સ્પર્શ કરીને કરવાની હોવાથી, તેને 'અગપૂજા' કહેવાય છે

જેને શરીરમાથી રસી ઝરતી હોય તેણે અગપૂજા પોતાના ચદન–પુષ્પ આદિથી બીજા પાસે કરાવવી, અગ્રપૂજા તથા ભાવપૂજા (ચૈત્યવદન) પોતે કરવી

૧ જલપૂજા –પ્રથમ પચામૃતથી (દૂધ, દહી, સાકર, ઘી અને પાણી ભેગા કરીને) શ્રી જિનપ્રતિમા આદિને ન્હવણ કરી પછી ચોકખા પાણીથી ન્હવણ કરવુ, ત્રણ અગલુછણા પોતાના હાથે જ બહુમાનપૂર્વક બરાબર કરવા.

જલપૂજાના દુહા અને ભાવના.

જલપૂજા જુગતે કરો, મેલ અનાદિ વિનાશ,
જલપૂજા ફલ મુજ હજો, માગો એમ પ્રભુ પાસ, ૧
જ્ઞાન કલશ ભરી આતમા, સમતા રસ ભરપૂર,
શ્રી જિનને નવરાવતા કર્મ હોય ચકચૂર, ૨

મેરુ શિખર નવરાવે હો સુરપતિ મેરુ શિખર૦
જન્મકાળ જિનવરજીકો જાણી, પ ચરુપ કરી આવે,
હો સુરપતિ મેરુ શિખર૦ ૧

રતન પ્રમુખ અડજાતિના કળશા, ઔષધિ ચૂરણ મિલાવે,
ખીર સમુદ્ર તિર્થોદક આણી, સ્નાત્ર કરી ગુણ ગાવે,
હો સુરપતિ૦ ૨

એણિપરે જિનપ્રતિમાકો ન્હવણ કરી, બોધિબીજ માનુ વાવે,
અનુક્રમે ગુણ રત્નાકર ફરસી, જિન ઉત્તમ પદ પાવે
હો સુરપતિ૦ ૩

(માલકોશ)

આનંદભર ન્હવણ કરો જિનચંદ,

કંચન-રતન કળશ જલ ભરકે, મહકે બરાસ સુગંધ,
સુરગિરિ ઉપર સુરપતિ સઘરે, પૂજે ત્રિભુવન ઇંદ
આનંદ૦ ૧

શ્રાવક તિમ જિન ન્હવણ કરીને, કાટે કલિમલ ફંદ,
આતમ નિર્મલ સબ અઘ ટારી, અરિહંત રૂપ અમંદ

ભાવના—જેમ જલ પ્રક્ષાલનથી બાહ્યમળનો નાશ થાય છે, તેમ આત્મા સાથે રહેલ કર્મમલ શ્રી જિનેશ્વરદેવની જલપૂજાના અધ્યવસાયથી નાશ પામે છે

૨ ચંદનપૂજા—કેસર, બરાસ, સુખડ વગેરેથી વિલેપન પૂજા કરવી નવઅંગે તિલક કરવા પૂજા કરતા નખ કેસરમા બોળાય નહિ અને પ્રભુને અડે નહિ તથા કેસરના છાંટા પડે નહિ, એ ધ્યાનમા રાખવુ મૌનપણે પૂજા કરવી દોહરો બોલી રહ્યા પછી અંગે તિલક કરવુ.

ચદન પૂજાનો દુહો.

શીતલ ગુણ જેહમા રહ્યો, શીતલ પ્રભુ મુખ રગ,
આત્મ શીતલ કરવા ભણી, પૂજો અરિહા અગ—૧

ભાવના—જેમ ચદનમા રહેલી શીતળતા બાહ્ય તાપનો નાશ કરે છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ચદનપૂજાનો પરિણામ આતરતાપને નાશ કરે છે

ચદન પૂજા પ્રભુના નવ અગે કરવાની હોય છે તેમા પ્રત્યેક અગના દુહા જુદા જુદા છે, તે પ્રત્યેક અગનો દુહો બોલી પ્રત્યેક અગે પૂજા કરતા પૂજકે ત્યા કેવી ઉદાર ભાવના ભાવવાની છે, તે અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો ક્રમ બતાવ્યા પછી વિસ્તારથી આગળ આપવામા આવશે

૩ **પુષ્પપૂજા**—સરસ, સુગધીવાળા અને અખડ પુષ્પો ચઢાવવા. નીચે પડેલુ પુષ્પ ચઢાવવુ નહિ

પુષ્પપૂજાનો દુહો.

સુરભિ અખડ કુસુમ ગ્રહી, પૂજો ગતસતાપ,
સુમજતુ ભવ્યજપરે, કરીયે સમકિત છાપ—૧

ભાવના—જેમ પુષ્પમા દ્રવ્યથી સુગધ રહેલી છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવના પુષ્પ પૂજનથી આત્મામા ભાવથી સુગધ પ્રગટે છે—મન શુદ્ધ થાય છે

૪ **ધૂપ પૂજા**—ગભરાની બહાર પ્રભુની ડાબી બાજુએ ઉભા રહી ધૂપ કરવો

ધૂપપૂજાનો દુહો.

ધ્યાન ઘટા પ્રગટાવીયે, વામ નયન જિન ધૂપ,
મિચ્છત્ત દુર્ગન્ધ દૂરે ટળે, પ્રગટે આત્મસ્વરૂપ. ૧

ભાવના—જેમ અગ્નિમા ધૂપ નાખવાથી ધુમાડો ઉત્પન્ન થઈને ઉચે ચડે છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ધૂપ પૂજાથી કર્મરૂપી કાષ્ઠને બાળવા માટે ધ્યાનરૂપી અગ્નિમા શુભ-ભાવનારૂપી ધૂપ પડવાથી ગુણરૂપી સુગધ પ્રગટે છે અને આત્મા ઉચો ચડે છે

૫ દીપકપૂજા—પ્રભુની જમણી બાજુએ ઉભા રહી દીપકપૂજા કરવી

દીપકપૂજાનો દુહો.

દ્રવ્ય દીપ સુવિવેકથી, કરતા દુ ખ હોય ફોક,
ભાવ પ્રદીપ પ્રગટ હુએ, ભાસિત લોકાલોક ૧

ભાવના— દીપક જેમ બાહ્ય અ ધકારને દૂર કરે છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની દીપકપૂજા મોહરૂપી અ ધકારનો નાશ કરે છે

૬ અક્ષત પૂજા—અખ ડ ચોખાવડે સાથિયો, નદાવર્ત્ત વગેરે કરવુ.

અક્ષત પૂજાનો દુહો.

શુદ્ધ અખ ડ અક્ષત ગ્રહી, નદાવર્ત્ત વિશાલ,
પૂરી પ્રભુ સન્મુખ રહો, ટાળી સકલ જ જાલ ૧

ભાવના—જેમ અક્ષત શ્વેત અને અખંડ હોય છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વર દેવની અક્ષતપૂજાથી અક્ષય અને અખંડ એવા સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાથિયો કરતી વખતે બોલવાના દુહા,

ચિહુગતિ ભ્રમણ સંસારમાં, જન્મ મરણ જંજાલ,
અષ્ટકર્મ નિવારવા, માગું મોક્ષ ફળ સાર. ૧
અક્ષત પૂજા કરતા થકા, સફળ કરૂં અવતાર,
ફલ માગું પ્રભુ આગળે, તાર તાર મુજ તાર, ૨
દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રના, આરાધનથી સાર,
સિદ્ધશિલાની ઉપરે, હો મુજ વાસ શ્રીકાર ૩

૭ નૈવેદ્યપૂજા—સાકર, પતાસા, ઉત્તમ મીઠાઈ વગેરે નૈવેદ્ય સાથિયા ઉપર મૂકવું

નૈવેદ્યપૂજાનો દુહો.

અણાહારી પદ મેં કર્યાં, વિગ્ગહ ગઈય અનંત,
દૂર કરી તે દીજીએ, અણાહારી શિવ સંત ૧

ભાવના—જેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવો નૈવેદ્ય—આહારની મૂર્છાનો ત્યાગ કરી, અનાહારી તથા અવેદીપદને પામ્યા છે, તેમ નૈવેદ્યવડે શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરનારો આત્મા પણ આહારના રસની અભિલાષાનો ત્યાગ કરી નિરાહારી તથા નિર્વેદીપદને પામે છે

૮ ફલપૂજા–બદામ, સોપારી, શ્રીફળ અને પાકા ફળો સિદ્ધ શિલા ઉપર મૂકવા,

ફલપૂજાનો દુહો.

ઇન્દ્રાદિક પૂજા ભણી, ફલ લાવે ધરી રાગ,
પુરુષોત્તમ પૂજી કરી, માગે શિવ ફલ ત્યાગ ૧

ભાવના–ઉત્તમ, તાજા અને મધુર રસવાળા ફળોવડે શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવાથી સર્વોત્તમ અભિનવ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોના અનંત રસથી ભરપુર સદા સ્થિર અને શાશ્વત એવુ મોક્ષરૂપી ફલ મળે છે

એ રીતે અષ્ટપ્રકારી પૂજા કર્યા પછી ચામર વગેરેથી પૂજા કરવી

ચામર પૂજા કરતા બોલવાનો દુહો

બે બાજુ ચામર ઢાળે, એક આગળ વજ્ર ઉલાળે,
જઈ મેરૂ ધરી ઉત્સગે, ઇંદ્ર ચોસઠ મળીયા રંગે,
પ્રભુ પાસનુ મુખડુ જોવા, ભવોભવના પાતિક ખોવા ૧

શ્રી જિનેશ્વર દેવની નવ અંગે પૂજા કરતા પૂજકે પ્રભુની પૂજા શા માટે કરવાની છે? પ્રભુના કયા ગુણોને ઉદ્દેશીને કરવાની છે? અને એ પૂજા દ્વારા પ્રભુ પાસે એનો શુ બદલો માગવાનો છે? પ્રભુની નવ અંગપૂજાની પાછળ કેવી રીતે વાસ્તવિક ચૈતન્યપૂજા–ગુણપૂજા સમાયેલી છે અને પૂજા કરનાર આત્માને એ કેટલી અચિંત્ય ફળદાયી છે, તેનુ વર્ણન અહી પ્રત્યેક અંગના દુહા પછી આપવા

આવ્યુ છે, જે વાચીને કોઇપણ સુહૃદય આત્માનુ હૃદય પ્રમુદિત બન્યા સિવાય રહેશે નહિ.

> જળ ભરી સંપુટ પત્રમા, યુગલિક નર પૂજત,
> ઋષભ ચરણ અગુઠડે, દાયક ભવ જલ અત. ૧

હે કરૂણાસાગર પરમાત્મન્ !

અનાદિ કાળના સસાર ભ્રમણથી થાકેલો હુ આજે આપના ચરણે આવ્યો છુ આપના ચરણનુ શરણુ પામીને અનેક દીન, દુ ખી અને પાપી આત્માઓ ભવનો નિસ્તાર પામી પરમપદને વર્યા છે. દેવના દેવ ઇન્દ્રો, નરેન્દ્રો અને યોગેદ્રોએ આપના ચરણોથી પવિત્ર થયેલ રજને મસ્તકે ચડાવી છે આપના ચરણની પવિત્ર રેણુએ કઇક પાપીઓની પાપવાસનાઓ ઉપર સૌરભ પાથરી છે જ્યા જ્યા આપના ચરણોએ વિહાર કર્યો છે, ત્યા ત્યા સુખ અને માગલ્યના ઓઘ ઉભરાયા છે પ્રભુ ! આપના એ પરમ પાવન ચરણો આ ભયકર ભવાટવિમા મારૂ શરણુ હજો ! હે વિશ્વવત્સલ વિભુ ! આપના પગલે પગલે સ્નેહની સરિતા ઉભરાઇ છે અને એ સ્નેહની સરિતાએ સસારમા ભભુકના દ્વેષ અને વૈરના દાવાનલો ઉપર સદાય અમીછાટણા કર્યા છે પ્રભુ ! આપના સમવસરણની રચના સૌને મત્રમુગ્ધ કરી દે એવી છે, ન દ્વેષ, ન વેર ! જાણે સૌ જીવો દેહભાવ ભૂલીને આત્મભાવમા લીન થયા હોય એમ સમતારસમા ઝીલતા આપના ચરણે આવી વસે છે સિહ ને ગાય જાણે માડીજાયા

ભાઇબ્હેન ન હોય, વ્યાઘ્ર અને હરણ જાણે ભાઇ ભાઇ ન હોય, મોર અને સર્પ જાણે એક કુટુંબના ન હોય, એમ જન્મથી વેરભાવ ભરેલા પ્રાણીઓ આપના ચરણે આવી શાંત થઇ જાય છે આપના ચરણની આગળ બેસવાનો રાય અને રંક, દેવ દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી, પાપી કે પુણ્યાત્મા સૌને એકસરખો અધિકાર છે પ્રભુ! આપના એ પરમ સ્નેહ વર્ષાવતા ચરણો, દુ:ખ અને ઇર્ષાથી ભરેલા આ સંસારમાં મારો આધાર હજો. પ્રભુ! લોભ અને લાલચમાં અંધ બનેલા મેં મારૂં આત્મભાન ભૂલીને કંઇક પાપી અને નીચ માન વીઓનાં ચરણ ચૂમ્યા છે સાધુ, સંત અને મહંતોની સેવા પણ મેં એ નમાલી લાલચો માટે કરી છે આપના ચરણની સેવામાં આ લોભ લાલચનો અંશ પણ ન હજો. પ્રભુ!, આપના પગલે પગલે વેરાતી અઢળક સંપત્તિને આપે આત્મ સમૃદ્ધિના આગળ તણખલાથીય તુચ્છ ગણી છે આપ અનંત આત્મસમૃદ્ધિના સ્વામી છો મારા આત્મામાં એ આત્મ સમૃદ્ધિનો સંચાર થાય, મારી સંસારી લાલચો નાશ પામે એટલા માટે હું આપના ચરણની ભાવપૂર્વક પૂજા કરૂં છું નાથ! અનંત આત્મ લક્ષ્મીના સ્વામી, આપના ચરણો, મુજ શમ રંકનું સદાને માટે શરણું હજો!

જાનુ બળે કાઉસગ્ગ રહ્યા, વિચાર્યા દેશ વિદેશ
ખડા ખડા કેવળ લહ્યુ, પૂજો જાનુ નરેશ ૨

હે નિષ્કારણ જગદ્બંધો!

તપ, ત્યાગ અને સંયમના માર્ગે આપે આત્માનો

સાક્ષાત્કાર કર્યો અને એ આત્મદર્શનના અમૃતનું સંસારને પાન કરાવવા આપે અનેક વિહરે કર્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમય સંસારના ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત પ્રાણીઓને આ આત્મ સાધનાના ઉપદેશનું પાન પરમશાન્તિને આપે છે આ સ્વાર્થમય સંસારમા બધુ જ સ્વાર્થમય છે. કોઈ કોઈનું સાસુ સગુ નથી સૌ પોતપોતાની આશાઓના પ્રેર્યા આવે છે, અને સ્વાર્થ સરતા ચાલ્યા જાય છે પ્રભુ! આવા સ્વાર્થમય સંસારમા પરમ કરૂણાભર્યા અંતઃકરણથી જગત ઉપર ઉપકાર કરતા આપ સાચે જ નિષ્કારણ જગદ્બંધુ નિસ્વાર્થી નિર્યામક છો નાથ! આપની એ નિસ્વાર્થ પરોપકારપરાયણતાને મારા લાખ લાખવાર વંદન હજો! હે પરમાત્મન્! અનાદિ કાળથી મારો આ જીવ આ સંસારના જન્મમરણના ફેરામા ભટકયો છે એણે નાની મોટી અનેક કરણીઓ આદરી છે પણ નિસ્વાર્થપરાયણતાનો માર્ગ એણે કદી પિછાન્યો નથી સદાય સ્વાર્થ સ્વાર્થ અને સ્વાર્થમા જ એ રત રહ્યો છે, અને આવો સ્વાર્થપરાયણતાના ભારથી એ હમેશા સંસારસાગરમા ઊંડાને ઉંડા ઉતરતો ગયો છે પ્રભુ! એ સ્વાર્થના પ્રેર્યા; મે ન નથી ગણી રાત કે નથી ગણ્યો દિવસ, નથી જાણી ટાઢ કે નથી જાણ્યો તડકો, નથી પિછાણી ભૂખ કે નથી પિછાણી તરસ એક મૂઢ પશુની જેમ સર્વ સાન ભાન વિસરીને હું એ સ્વાર્થની પાછળ લાગ્યા કર્યો છુ. પ્રભુ! મારી સર્વ શક્તિઓ જાણે મારા સંસારના સ્વાર્થ માટે જ ન હોય એમ એ શક્તિઓથી મે

કોઈનો પરમાર્થ સાધ્યો નથી અને સ્વાર્થપરાયણતાના અવિવેકમાં હું પરમાર્થની સાથે સાથે મારા આત્માને પણ સાવ વિસરી ગયો છું નાથ! સ્વાર્થમાં આસકત એવી મારી સર્વ આત્મશકિતઓ જાણે લુપ્ત થઇ ગઇ હોય, એમ આત્મ સાધનાથી હું વિમુખ બની ગયો છું સ્વામિન્! આપ અનંત શકિતના ધણી છો સમસ્ત સંસારના કલ્યાણ માટે આપે એ અનંત શકિતની પુનીત ગંગાને વહેતી મૂકી છે સંસારના ઉપકાર માટે આપે જાનુઓના બંને ઉચ્ચ વિકારો કર્યા છે નિઃસ્વાર્થ ભાવે વિશ્વકલ્યાણ એ જ આપનો માર્ગ છે પ્રભુ! નિઃસ્વાર્થપણે ઉપકારી એવી આપની ઉપાસનાથી મારી સ્વાર્થી વાસનાઓ નાશ પામો, મારી આત્મશક્તિઓ જાગૃત થાઓ અને પરમાર્થનો માર્ગ સુલભ થાઓ!

દેવ! સાંસારિક સ્વાર્થનો નાશ કરીને પરમાર્થ સિદ્ધિ મેળવવા માટે હું આપના જાનુઓની ભાવપૂર્વક પૂજા કરૂં છું

લોકાંતિક વચને કરી, વરસ્યા વર્ષીદાન,
કર કાંડે પ્રભુ પૂજના, કરતા ભવિ બહુમાન ૩

હે નિર્મોહીનાથ! લોકાંતિક દેવતાઓએ આપને જ્યારે વિનંતિ કરી કે-'પ્રભુ! આ દુખિયા સંસારના ઉદ્ધાર માટે, આપ આપની આત્મસિદ્ધિ પ્રગટ કરીને, તીર્થનું પ્રવર્તન કરો, પ્રાણીઓને તરવાનો ઉપાય બતાવો' ત્યારે જાણે જુગ જુગ જૂના મોહના આવરણોને ક્ષણ માત્રમાં તોડી દીધા હોય, તેમ આપે વાર્ષિક દાન આપવાનો નિર્ણય કર્યો, નાથ!

કર્મના પાશમા પકડાએલો આ આત્મા સાવ રક બની ગયો છે પ્રભુ! એ રક બનેલ આત્માની સતામણીનો કશો પાર નથી રહ્યો જાણે એનામા કશીય શક્તિ ન હોય, એ જાણે સાવ હીનસત્વ હોય એવી એની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે ક્રોધ માન, માયા, લોભ રાગ, દ્વેષ વગેરે કષાયોના રાત દિવસ એ આત્માને ઉપદ્રવ કરી અધ પાત આપનારા એવા પણ આદેશો સદાય માથે ચડાવ્યા જ કરે છે સ્વામી! કોઇ મહાવેરીને પડકાર કરતા હો એમ આપે એ કર્મરાજને પડકાર આપ્યો એ કર્મરાજના શાસનના જાણે ખડખડ ટુકડા કરી નાખવા ન હોય એ રીતે આત્મશક્તિને શોધવા આપ સસારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા મહામૂલા રત્નોનો શોધક જેમ પૃથ્વીના પડો ભેદી નાખે, તેમ આત્મ શક્તિની શોધમા આપે તપ અને સયમથી કર્મના પડો ભેદવા શરૂ કર્યા દેવ! આપની આ અનત આત્મશક્તિની શોધને કષાયો ન અટકાવી શક્યા, વિષયો એ શોધની આડે ન આવી શક્યા, મોહમાયા અને મમતાના બધનો એ શોધને ન રોકી શક્યા કોઇ દિગ્વિજય કરના ચક્રવર્તીના અશ્વની જેમ આપના આત્મશક્તિની શોધના અશ્વને કોઇ ન રોકી શક્યું જે જે કષાયો, જે જે વિષયો, જે જે મોહમાયા અને મમતાભરી વાસનાઓ વચમા આવી તે સૌ ચુરા ચુરા થઈ ગયા પ્રભુ! જાણે કમરાજના કિલ્લાનો નાશ કરતા હો તેમ અનત વીર્યની ઉપાસનામા આપે આ શરીર ઉપર ઉગ્ર તપસ્યાના ઘા કર્યા અને પ્રભુ! જાણે આપની અદૃશ્ય

આત્મ ઉપાસનાથી ત્રાસી ઊઠયો હોય તેમ છેવટે એ કર્મ-રાજનો પરાજય થયો, એના અભેદ્ય બધનો રેતીના મહેલની જેમ શીર્ણ વિશીર્ણ થઇ ગયા, આત્મા ઉપરનુ એનુ આધિ-પત્ય લુપ્ત થઇ ગયુ અને આત્માની અનત શક્તિનો જય જયકાર થયો પ્રભુ! આપ અનત શક્તિના ધણી થયા આપે સસારને સમજાવ્યુ કે આત્મબળ આગળ કર્મબળ રાક બની જાય છે પ્રભુ! કોઇ મહા તરવૈયો પોતાની ભુજાઓના બળથી મહાસમુદ્રને જેમ તરી જાય, તેમ આપ આત્માની અનત શકિતરૂપ ભુજાઓથી આ સસારસમુદ્ર તરી ગયા દેવ! આપ અનત શક્તિના ધણી છો મારી એ અનત આત્મશકિતઓ સજીવન થાય, મારા કર્મબધનો નાશ થાય, અપૂર્વ વીર્યઉલ્લાસના આનદનો મારા આત્મામા સચાર થાય અને હુ આ ભયકર સસારસમુદ્રને તરવા શક્તિશાળી બનુ એ માટે પ્રભુ! અનત બળવાળી એવી આપની ભુજાઓની હુ ભાવપૂર્વક પૂજા કરુ છુ નાથ! આપે અનેક નિર્બળોમા બળનો સચાર કર્યો છે, પ્રભુ! આપ જેવા મહાવીર્યવાનની પૂજાથી મુજ નિર્બળમા એ આત્મશક્તિનો સચાર થશે.

સિદ્ધ શિલા ગુણ ઊજળી, લોકાતે ભગવત,
વસીયા તેણે કારણ પ્રભુ, શિર શિખાપૂજત. ૫

તીર્થંકર પદ પુણ્યથી, ત્રિભુવન જન સેવત,
ત્રિભુવન તિલક સમા પ્રભુ, ભાલ તિલક જયવંત ૯

હે દેવાધિદેવ !

ગ્રીષ્મના મધ્યાન્હ સમયના તાપથી સંતપ્ત થયેલ પ્રાણી જેમ કોઈ તરુવરની શીતળ છાયા શોધે છે, તેમ સંસારના ત્રિવિધ તાપથી દુઃખી થયેલ પ્રાણી પોતાના ઇષ્ટ દેવનું શરણુ શોધે છે અને શરણુ મળતા પરમ શાતા પામે છે પ્રભુ! દીન, દુઃખી અને સંસારમા રડવડતા પ્રાણીઓના શરણુરૂપ આવા ઇષ્ટ દેવોમા આપ શિરોમણિરૂપ છો પ્રભુ! પૂર્વે આરાધેલ રત્નત્રયના બળે તીર્થંકર પદવીની સમૃદ્ધિ આપે મેળવી છે એ સમૃદ્ધિએ દેવતાઓ, દેવેન્દ્રો, નરેન્દ્રો અને યોગેન્દ્રોને ભક્તિ ઘેલા બનાવ્યા છે, એ સમૃદ્ધિએ તિર્યંચ એવા પશુ પંખીઓને પ્રેરણાઓ આપી છે, એ સમૃદ્ધિએ અનેક પાપીઓનો ઉધ્ધાર કર્યો છે એ સમૃધ્ધિએ આપને ત્રણુ લોકના સ્વામી બનાવ્યા છે પ્રભુ! આપની એ તીર્થંકરપણાની અમર સમૃદ્ધિને હું ભાવપૂર્વક નમન કરું છું નાથ! દેવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રોની ભક્તિ, આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોની શોભા કે સમવસરણુ આદિની રચના—એ બાહ્ય દેખાતી સામગ્રીના લીધે જ આપ સર્વ ઇષ્ટ દેવોમા શ્રેષ્ઠ છો એમ નથી એવી બાહ્ય સમૃધ્ધિ તો કોઇ કોઇ ઇન્દ્રજાળીઆ પાસે પણુ હોઈ શકે છે પણુ પ્રભુ! જેના લીધે આપ દેવાધિદેવ બન્યા, જેના લીધે આપની તીર્થંકરપણાની સમૃદ્ધિ ત્રણે

ભુવનથી ચડી ગઈ તે છે આપની અપૂર્વ આત્મ સિદ્ધિ આપનો અમર દેશના પ્રભુ! આપે જોયુ કે આ સસાર સદા દુઃખમય છે એમા પડેલ આત્મા સુખ દુ ખના આદો-લનોમા સદાકાળ અથડાયા જ કરે છે એ સસારથી છુટા થવાનો ઉપાય ન શોધવામા આવે ત્યા સુધી આત્માને અમર શાન્તિ લાધવાની નથી અને તેથી પ્રભુ! આપે આત્મ સાધનાની શોધ કરી. એ શોધથી આપે આપના આત્માને સ્ફટિક જેવો નિર્મળ બનાવ્યો, અને આપના અનત જ્ઞાનના બળે સસારના દુ ખ દાવાનળને શાત કરવા માટે ઉપદેશની ગગા વહેતી મૂકી. એ પુનીત ગગાના કિનારે આવેલો આત્મા કદી તરસ્યો પાછો ફર્યો નથી પ્રભુ! આપે જોયુ કે સસાર આખો 'મત્સ્યગલાગલ' ન્યાયે દુ ખી થઈ રહ્યો છે મોટુ માછલુ નાના માછલાને ગળી જાય, તેમ બળવાન જીવ નિર્બળ જીવને સતાવી રહ્યો છે અને આપે ઉત્કૃષ્ટ અહિસાનો મહામૂલો મત્ર સસારને સમજાવ્યો ન્હાના મોટા સૌ જીવને જીવવાનો સમાન અધિકાર છે, કોઈ જીવને મારવો કે સતાવવો એ પાપ છે એ પાપથી આ આત્મા મલિન થાય છે બળ વાન જીવે નિર્બળના ભક્ષણુના બદલે તેનુ રક્ષણ કરવુ જોઈએ. અહિસા પરાયણ આત્મા જ આત્મ સાધનાનો અમર પથ પામી શકે પ્રભુ! આપની એ ઉત્કૃષ્ટ અહિસાએ અનેક આત્માઓનો ઉદ્ધાર કર્યો છે નાથ! આપની એ પરમ અહિસાએ આપને સર્વ ઇષ્ટ દેવોમા શ્રેષ્ઠ બનાવ્યા છે પ્રભુ! આપની એ પરમ અહિસાને મારી કોડકોડ વન્દના

દેવ અને પશુ સૌ જાણે પોતાના આપ્તજનની મધુરી વાણી સાંભળતા હોય તેમ આપના ચરણ આગળ આવી સમતારસમાં ઝીલતા બેસે છે પ્રભુ! આપની એ મહા મહિમાભરી વાણીને હુ વદન કરૂ છુ દેવ! પડતા કાળના પ્રભાવે આપના કંઠમાથી નીકળતો એ મધુર ધ્વનિ સાભળવા અમારા નસીબમા નથી, આજે આપની એ પવિત્ર દેશના અમ ભારતવાસીઓને અલભ્ય છે. છતા પ્રભુ! અમારો ધર્મમાર્ગ સર્વથા પ્રકાશહીન નથી થયો આપના કંઠમાથી નીકળેલા એ દેશનાના ધ્વનિને શ્રીગણધર ભગવતોએ ગ્રન્થરૂપે ગુથીને અમર બનાવ્યો છે આપની દેશનાના સારભર્યા અને ગણધર ભગવતોએ ગૂથેલા એ આગમ ગ્રન્થો અમ પચમકાળમા વસતા માનવીઓનુ મહામૂલુ ધન છે પ્રભુ! આપ જેવા જિનવર દેવના અભાવમા જિનવર દેવે ઉપદેશેલી વાણી સસારને સાધનાનો માર્ગ બતાવે છે આપની દેશનાથી ભરેલા એ આગમોની આરાધનાએ અનેક આત્માઓના આત્મદર્શનના માર્ગને ઉજ્જવળ બનાવ્યો છે પ્રભુ! સસારના સમસ્ત પ્રાણીઓને કલ્યાણ માટે કરૂણાભર્યા ઉપદેશનો ધોધ વહેતો મુકનાર આપના એ કંઠની હુ ભાવભર્યા હૃદયે પૂજા કરૂ છુ નાથ! આપના કંઠની પૂજાથી મને આગમ જ્ઞાનનો પ્રકાશ સાંપડજો.

હૃદય કમળ ઉપશમ બળે, બાળ્યા રાગ ને રોષ,
હિમ દહે વન ખંડને, હૃદય તિલક સતોષ ૮

હે પરમાત્મન્ !

સંસારમાં અનાદિકાળથી આત્માને દુઃખ આપનાં કર્મોનો નાશ કરીને આત્માના અનંત સુખની શોધ કરવાનો આપે નિર્ણય કર્યો અને આપ, કોઇ નાગરાજ કાચળીનો ત્યાગ કરે તેમ સંસારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા પ્રભુ આપના એ નિશ્ચયને સંસારના મોહક પાશો ન અટકાવી શક્યા કે આત્મ સાધનામાં આવી પડતી અપાર આપત્તિઓ એને ન ડગાવી શકી પ્રભુ! આપે હૃદયબળે સ્વીકારેલો આપનો એ નિશ્ચય મેરૂસમ અડગ હતો અને એ નિશ્ચયની આધારભૂમિસમું આપનું હૃદય વજ્રસમ કઠિન હતું એ હૃદય બળને ભેદવું અશક્ય હતું પ્રભુ! આપની આત્મ સાધનાના આધાર સમા આપના એ હૃદય બળને મારા કોટિ કોટિ વંદન હો નાથ! મલિન પાણીથી મળનો નાશ થયો કદી સાંભળ્યો નથી. આત્મા ઉપરના કર્મ મળનો નાશ કરી સમસ્ત સંસારને આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ ઉપદેશવા આપે સંયમ ધારણ કર્યું હતું પ્રભુ! એ આત્મશુદ્ધિ માટે આપે આપના હૃદયને સ્ફટિક સમું નિર્મળ બનાવ્યું, અને એ સ્ફટિક સમ નિર્મળ હૃદયના આંદોલનોએ આપનો વિશ્વબન્ધુપણાનો નાદ સમસ્ત સંસારને સંભળાવ્યો નાથ! આપના એ પવિત્ર કરૂણાસર્યા હૃદયમાં દીન, દુઃખી અને સંસારના ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત પ્રાણીઓને પરમ શાંતિનું દર્શન થયું પ્રભુ! સ્ફટિક સમ નિર્મળ એવા આપના હૃદયને હું ભાવપૂર્વક નમન કરૂં છું પ્રભુ! આત્મસાધનામાં વજ્રસમ આપનું એ હૃદય

સંસારના દુ ખી જીવો પ્રત્યે સદાય દ્રવતું હતુ. કમળની કોમળ પાખડી જેમ જરાપણ તાપ લાગતા કરમાઈ જાય તેમ દીન દુ:ખી જીવને જોઇને આપનુ હૃદય કરૂણાથી ઉભરાઇ જતુ. આપના કરૂણાના જળે અનેક જીવોના દુ ખ દાવાગ્નિને શાંત કર્યો છે પ્રભુ! કમળથી પણ કોમળ એવા આપના એ હૃદયને હું સદા પૂજુ છુ. અને પ્રભુ! આપના એ નિર્મળ હૃદયમા વહેતી શાન્તિસરિતાનુ તો કહેવુ જ શું? હિમ કરા ઠંડા પણ જેમ વનરાજીને બાળીને ખાખ કરી નાખે છે તેમ પરમ શાન્તરસભર્યા આપના અંત:કરણે ચડકૌશિક સમા ક્રોધથી ધમધમતા અનેક આત્માઓને શાંત બનાવી દીધા છે પ્રભુ! પરમ શાતરસ ભર્યા આપના એ હૃદયને મારા વદન હજો નાથ! વજ્રથીય કઠોર, કમળથી પણ કોમળ, સ્ફટિકથી પણ વધુ નિર્મળ અને પરમશાંત રસ ભર્યા આપના હૃદયનુ હું ભાવપૂર્વક પૂજન કરૂ છુ સ્વામી! આપના હૃદયના પૂજનથી મારા હૃદયના ગુણોનો વિકાસ થજો, આત્મ સાધના માટે મને વજ્રસમ હૃદયબળ પ્રાપ્ત થજો, બધા જીવો પ્રત્યે સમભાવભરી કરૂણા મળજો, સ્ફટિક જેવી નિર્મળતા મળજો અને અપાર શાન્તિનો લાભ થજો

રત્નત્રયી ગુણ ઉજળી, સકળ સુગુણ વિશ્રામ,
નાભિકમલની પૂજના, કરતા અવિચળ ધામ. ૯

હે મંગલમય પરમાત્મન્!

અનાદિ કાળથી આત્મભાન ભૂલેલો આ આત્મા પુદ્ગલનો સંગી બની પરભાવમાં રાચ્યા કરે છે એણે પોતાનુ સ્વરૂપ વિસારી મૂક્યુ છે અજ્ઞાનના આવરણોએ એના જ્ઞાન ભાનુને ઢાંકી દીધો છે, સંશય અને સંદેહની કાલિમાએ એની શ્રધ્ધાગુણને આવરી લીધો છે અને સંસારમાં નિરંતર ભોગવવા પડતા સુખદુ ખના ઘેરા વાદળાએ એના નિર્મળ હનુ તેજ હણી દીધુ છે પ્રભુ ! આ બધી અનાદિકાળથી વળગેલા કર્મની રચના છે એ જડ કર્મને વશ બનેલો આ આત્મા પોતાના ચેતન ભાવને વિસરીને ગર્ભાવાસ, જન્મ અને મરણની કારમી વેદનાઓ સદાકાળ સદા કરે છે પ્રભુ ! જેમ મદઘેલો ગજરાજ મલિન કાદવમા આળોટે છે, તેમ આ ભાનભૂલ્યો આત્મા પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ ભૂલીને કર્મના કાદવમા સદાકાળ રાચ્યા કરે છે પરમાત્મન્! એ મલીન કર્મકીચમાથી મારા આત્માનો નિસ્તાર કરો સ્વામી! કરૂણાના સાગર એવા આપે જગતને કલ્યાણનો માર્ગ ઉપદેશ્યો છે આત્મઋદ્ધિથી વિમુખ બનેલા સસારને આપે અનંત આત્મલક્ષ્મીનુ દર્શન કરાવ્યુ છે એ આત્મલક્ષ્મીએ અનેક આત્માઓને સમૃદ્ધ બનાવી તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો છે નાથ! મારા કર્મ દારિદ્રયનો નાશ કરીને મને એ આત્મલક્ષ્મીનુ દાન કરો નાથ! આપે શોધેલી એ આત્મલક્ષ્મીનુ મૂલ્ય હુ શુ કરી શકુ ? પ્રભુ ! દેવતાઓએ સાગરમથન કરી રત્નો મેળવ્યા, તેમ આપે આત્મમથન

કરી આત્મસમૃદ્ધિના મહાખજાના સમા ત્રણ મહારત્નોની શોધ કરી અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન અને અનત ચારિત્ર એ આત્માની અખૂટ સપત્તિ છે એ સપત્તિને વરેલ આત્મા સસારની સમગ્ર ઉપાધિઓને તરી જાય છે પ્રભુ! સ્વભાવે આ આત્મા અનત જ્ઞાનનો ધણી છે, અનત દર્શનનો માલિક છે અને અનત આનદનો ભોક્તા છે પણ પ્રભુ! મોહમાયાને વશ પડેલ આત્મા, મત્રવશ બનેલ માનવી જેમ પોતાનુ ભાન ભૂલી જાય તેમ પોતાની અમૂલ્ય આત્મ સપત્તિને ભૂલી બેઠો હતો નાથ! આપે એને જાગૃત કર્યો

પ્રભુ! આપે શોધેલ એ અમૂલ્ય રત્નત્રયીનો કેવો પ્રભાવ છે! આખ આગળનો પાટો દૂર થાય અને માનવી જેમ પોતાની આસપાસના પદાર્થો દેખી શકે તેમ અજ્ઞાનના આવરણો દૂર થતા અનત જ્ઞાનના બળે આત્મા સસારના સમસ્ત ભાવોને હસ્તામલકવત્ નિહાળવા લાગે અનતદર્શન પ્રગટ થાય કે આત્માના સમસ્ત સશયો કે સદેહો દૂર થઈ જાય અને આત્મા સત્ય શ્રદ્ધાની નિર્મળ સરિતામા સ્નાન કરવા લાગે. કોઈ મહારોગીનો રોગ દૂર થાય અને તેને જેમ શાતા વળે તેમ અનત ચારિત્રનો ઉદય થાય અને આત્માનો કર્મવ્યાધિ સર્વથા નાશ પામીને આત્માને અનત આનદનો સાક્ષાત્કાર થવા લાગે નાથ! આ રત્નત્રયીની સાધના એટલે આત્માના સત્ ચિત્ અને આનદનો સાક્ષાત્કાર નાથ! મહામત્રવાદીના એકાદ મત્રાક્ષરમા પણ જેમ અપાર શક્તિ ભરી હોય છે તેમ આપે પ્રરૂપેલા આ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની રત્નત્રયીમા

કર્મનો નાશ કરીને આત્માને શુદ્ધ બનાવવાની અનંત શક્તિ ભરી છે પારસમણિના સ્પર્શે લોઢું પણ જેમ સુવર્ણ બની જાય છે, તેમ આ રત્નત્રયીના સ્પર્શે આત્માના કર્મરૂપી આવરણો દૂર થઈને આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશવા લાગે છે પ્રભુ ! કોઈ ગાગરમા સાગર સમાવી દે તેમ આ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની રત્નત્રયીમા આપે અનંત આત્મા સમૃદ્ધિને ભરી દીધી છે પ્રભુ ! એ આત્મસમૃદ્ધિનો લાભ મારા આત્માને મળજો સ્વામી ! આ દેહનુ મૂળ નાભિ છે, તેમ ધર્મનુ મૂળ આ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી છે એ રત્નત્રયીમૂલક ધર્મ જ આત્માનો નિસ્તાર કરી શકે છે પ્રભુ ! ધર્મના મૂલસમી એ રત્નત્રયીનો લાભ મેળવવા માટે હુ આપની નાભિની ભક્તિસભર્યા ચિત્તે પૂજા કરૂ છુ પ્રભુ ! આપની પૂજાથી મારા અજ્ઞાનનો નાશ થજો, મારા દુઃખો નાશ પામજો અને મને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની સાધનાનો માર્ગ સાપડજો

ઉપદેશક નવ તત્ત્વના, તિણે નવ અંગ જિણંદ,
પૂજો બહુવિધ ભાવશુ, કહે શુભ વીર મુણીંદ ૧૦

હે તરણતારણ દેવ !

ધન્ય છે તે પુણ્યાત્માઓને કે જેમણે સમવસરણમા બેસી આપના મુખેથી દેશના સાભળી છે અને આપનુ પવિત્ર દર્શન કર્યુ છે ધન્ય છે તે ભૂમિને કે જ્યા આપના ચરણોએ પગલા પાડયા છે પ્રભુ ! આપની વાણીએ અને આપના

પૂજન વખતે ભાવવાની જુદી જુદી ત્રણ અવસ્થાઓ

પ્રભુની પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ અવસ્થાઓ ભાવવી તેનો અર્થ એ છે કે પ્રભુનુ છદ્મસ્થપણુ, કેવલીપણુ અને સિદ્ધપણુ વિચારવુ સ્નપન અને અર્ચનવડે છદ્મસ્થ અવસ્થા ભાવવી, પરિકરમા રચેલા પ્રાતિહાર્યો વડે કેવલી અવસ્થા ભાવવી તથા પર્યંકાસન અને કાયોત્સર્ગઆસનવડે શ્રી જિનેશ્વરોની અરૂપી સિદ્ધત્વ-અવસ્થા ભાવવી

પિંડ—તીર્થંકર દેવનો તીર્થંકર પદવી પામ્યા પહેલાનો દેહ, તેમા રહેલી અવસ્થા ત્રણ પ્રકારની છે ૧ જન્માવસ્થા, ૨ રાજ્યાવસ્થા ૩ અને શ્રમણાવસ્થા એ ત્રણે અવસ્થામા ભગવાન છદ્મસ્થ-અસર્વજ્ઞ હોય છે

પદ—તીર્થંકર પદવી, તે પ્રભુ જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે ત્યારે જ પ્રગટ થાય છે તેથી અહી પદસ્થ અવસ્થા એટલે કેવળજ્ઞાનથી આરભીને નિર્વાણસમયપર્યંતનુ કેવલીપણુ—

રૂપરહિતઅવસ્થા—આ અવસ્થા પ્રભુ જ્યારે નિર્વાણ પામી સિદ્ધ થાય છે ત્યારે હોય છે રૂપ એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, તેનાથી રહિતપણુ-કેવળ આત્મસ્વભાવમા અવસ્થાન

જન્માવસ્થા—પ્રભુની પ્રતિમા જે પરિકરમા સ્થાપેલી હોય છે, તે પરિકરમા પ્રભુના મસ્તક ઉપર હાથી ઉપર બેઠેલા અને હાથમા કળશો લઇને જાણે પ્રભુનો અભિષેક કરતા હોય તેવા દેવોનો આકાર હોય છે, તે આકારોને ધ્યાનમા લઈ જન્મ અવસ્થા ભાવવી તથા સ્નાત્રાદિ–જળાભિષેક સમયે પણ જન્માવસ્થા ભાવવી

રાજ્યાવસ્થા—એ જ પરિકરમા માલાધારી–હાથમા પુષ્પની માલા ધારણ કરેલા દેવો હોય છે, તેને ધ્યાનમા લઈ રાજ્યાવસ્થા ભાવવી પુષ્પમાલા તે રાજભૂષણ છે ઉપલક્ષણથી બીજા આભૂષણો પણ સમજવા પુષ્પપૂજા તથા અલકાર પૂજા વખતે પણ રાજ્યઅવસ્થા ભાવવાની છે

શ્રમણાવસ્થા—પ્રભુપ્રતિમાનુ મસ્તક અને દાઢીમૂછનો ભાગ કેશરહિત હોય છે, તેને ધ્યાનમા લઇને શ્રમણાવસ્થા ભાવવી પ્રભુ જ્યારે દીક્ષા લે છે ત્યારે પચમુષ્ટિ લોચ કરે છે, બારમાદ ભવપર્યન્ત લોચ કરતી વખતે જેવા રહ્યા હોય તેવા જ અલ્પકેશાદિ અવસ્થિત રહે છે પરન્તુ વૃદ્ધિ પામતા નથી એ અવસ્થિતપણુ એ જ અહીં પ્રભુના શ્રમણપણાનુ સૂચક છે

કેવલીઅવસ્થા—એ જ પરિકર ઉપર કળશધારી દેવની બે બાજુએ કોરેલા પત્રનો આકાર હોય છે, તે અશોકવૃક્ષ માલાધર દેવો વડે પુષ્પવૃષ્ટિ, વીણા અને વાસળી વગાડતા દેવોના આકાર વડે દિવ્યધ્વનિ, મસ્તકના પાછળના

ભાગમા રહેલો તેજ રાશિને સૂચવનારો કિરણવાળો કાન્તિમાન આકાર તે ભામણ્ડલ, ત્રણ છત્રની ઉપર ભેરી વગાડના દેવોનો આકાર તે દુદુભિ, બે ચામર વીંજતા દેવનો આકાર તે ચામર, તથા સિહાસન અને છત્ર, એમ આઠ પ્રાતિહાર્ય અવશ્ય સાથે રહેવાવાળા હોય છે, તેને ધ્યાનમા લઈને પ્રભુની કેવલીઅવસ્થા-તીર્થંકર પદવીની અવસ્થા ભાવવી

રૂપાતીતઅવસ્થા—સઘળા તીર્થંકરો પર્યંકાસન તથા, કાયોત્સર્ગાસન, એ બે આસનોએ રહીને મોક્ષે ગયા છે, તેથી પ્રભુની મૂર્તિઓ પણ એ બે આસનોવાળીજ હોય છે, તેને ધ્યાનમા લઇને પ્રભુની સિદ્ધત્વ અવસ્થા એટલે રૂપાતીત અવસ્થા ભાવવી

સ્તોત્ર કેવુ હોવુ જોઇએ ?

"गभीरमहुरसद्द, महत्थजुत्तं हवइ थुत्त ।"

શ્રી જિનેશ્વરદેવનુ સ્તવન શબ્દથી મેઘની ગર્જનાની જેમ ગભીર અને મધુર ધ્વનિવાળુ તથા અર્થથી મહાન્-થોડા અક્ષરોમાથી પણ ઘણો અર્થ નિકળે તેવુ તથા ગૂઢ-ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનથી ભરપૂર હોવુ જોઇએ

સુવિહિત શિરોમણિ આચાર્ય પુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા શ્રી 'ષોડશક' પ્રકરણમા 'સ્તોત્રો' કેવા હોવા જોઈએ એ સબધમા ફરમાવે છે કે—

" पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविधवर्णसंयुक्तैः ।
आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥ १ ॥
" पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरःसरैर्विचित्रार्थैः ।
अस्खलितादिगुणयुतैः स्तोत्रैश्च महामतिग्रथितैः ॥ २ ॥ "

યુગ્મ.

પિંડ—શરીર એક હજારને આઠ લક્ષણોથી યુક્ત, ક્રિયા—આચાર અથવા ચરિત્ર, તે સર્વથી ચઢીયાતુ, દુર્જય પરીષહો અને ઉપસર્ગોને પણ જીતનારું, તથા ગુણ—શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને વિરતિ આદિ જીવના સકલનિર્ણ પરિણામો, કેવલ જ્ઞાન, કેવળદર્શન અને ક્ષાયિક ચારિત્રાદિના વર્ણનથી યુક્ત, ગંભીર—સૂક્ષ્મ મતિથી સમજાય તેવા ભાવથી ભરેલા અથવા આન્તરિક ભાવથી રચાયેલા, વિવિધવર્ણસંયુક્ત—વિભિન્નછંદ અને અલંકારોના કારણે વિચિત્ર પ્રકારના અક્ષર સંયોગો વાળા, આશયવિશુદ્ધિજનક—ભાવ વિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનારા, સંવેગપરાયણ—સંવેગ એટલે સંસારભય અથવા મોક્ષાભિલાષાની તત્પરતા જણાવનારા, પુણ્ય—પુણ્ય બંધના કારણભૂત અથવા પવિત્ર —૧

પાપનિવેદનગર્ભિત—રાગદ્વેષ અને મોહથી સ્વય કરેલા, કરાવેલા અને અનુમોદેલા પાપોના નિવેદનથી ગર્ભિત, પ્રણિધાનયુક્ત—ચિત્તની એકાગ્રતા અને ઉપયોગપૂર્વક, વિચિત્ર—બહુ પ્રકારના અર્થવાળા, અસ્ખલિતાદિ ગુણોથી યુક્ત, આદિ શબ્દથી અમીલિત—વિરામાદિથી

સંયુક્ત, અવ્યત્યાગ્રડિત–પુનરૂક્તિઆદિ દોષો વિનાના, મહા મતિગ્રથિત–મહા બુદ્ધિમાન પુરૂષોથી વિરચિત સ્તોત્રો-સ્તુતિ વિશેષો વડે શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સ્તુતિ કરવી જોઇએ

એ જ મહર્ષિ 'શ્રી યોગબિન્દુ' નામના ગ્રન્થરત્નમા ફરમાવે છે કે—

"स्थानकालक्रमोपेत, शब्दार्थानुगत तथा ।
अन्याऽसमोहजनक, श्रद्धासवेगसूचकम् ॥ १ ॥
प्रोल्लसद्भावरोमाञ्च, वर्धमानशुभाशयम् ।
भवनामादिसशुद्ध,–मिष्ट देवादिवन्दनम् ॥ २ ॥

સ્થાન—ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ આદિને યોગ્ય શરીર સંસ્થાન, કાલ–સન્ધ્યાત્રયાદિ, ક્રમ–પ્રણિપાતદડકાદિ સૂત્રોનો અનુક્રમ, તથા શબ્દાર્થાનુગત–સૂત્રના અર્થમા ઉપયોગ યુક્ત, અન્યાસમોહજનક–પોતાના સિવાય બીજા જે ચૈત્યવન્દન સ્તુતિ આદિમા પ્રવૃત્ત થયા હોય તેઓને સંમોહ પીડા ઉત્પન્ન ન થાય તે રીતે યુક્ત સ્વરથી–અતિ ધીમે પણ નહિ અને અતિ ઉંચે પણ નહિ તેવા સ્વરે, શ્રદ્ધા-સંવેગસૂચક–મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા અને ભવનિર્વેદને અભિવ્યક્ત–પ્રગટ કરનાર—૧-૨

પ્રોલ્લસદ્ભાવરોમાચ—સ્વાભાવિક પુલક–રોમાચનો અનુભવ થઈ રહ્યો હોય તેમ, વધતા જતા શુભ આશયવાળુ તથા પ્રણામાદિ નિરવદ્ય ક્રિયાયુક્ત દેવાદિવન્દન આદિ શબ્દથી ગુર્વાદિવન્દન–સ્તવન વિગેરે કરવા તે શાસ્ત્રકારોને અભિમત છે.

" शुभभावार्थं पूजा स्तोत्रेभ्य स च परं शुभो भवति ।
सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनसवेगात् समरसापत्त्या ॥ ३ ॥ "

શ્રી જિનપૂજા શુભ ભાવ માટે કરવાની છે ઉત્તમ સ્તોત્રો વડે તે ભાવ પરમ-પ્રકૃષ્ટ શુભ થાય છે પુષ્પાદિ વડે પૂજા કરવાથી જેમ ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે તેમ સ્તોત્રાદિ વડે પણ શ્રીજિનભક્તિ કરવાથી પૂર્વની અપેક્ષાએ અત્યત શુભ અધ્યવસાયો ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે સ્તોત્રાદિ વડે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સદ્ભૂત-વિદ્યમાન અને સત્ય ગુણોનુ સકીર્ત્તન થાય છે તેથી સવેગ-મોક્ષનો અભિલાષ પ્રગટે છે મોક્ષાભિલાષાથી સમરસ-સમભાવનો અભિલાષ પ્રગટે છે અને સમરસની પ્રાપ્તિ એ જ શુભ ભાવની પરાકાષ્ટા છે

ચૈત્યવન્દન આદિ ક્રિયાની શુદ્ધિ માટે ઉપયોગી માર્ગદર્શન

શ્રીજૈનશાસનમા પ્રણિધાનાદિ આશયોથી વિશુદ્ધ એવો ચૈત્યવન્દનાદિ સઘળોય ધર્મનો વ્યાપાર, મહાસુખસ્વરૂપ મોક્ષની સાથે આત્માને જોડનારો હોવાથી ' યોગ ' સ્વરૂપ મનાયો છે. તેમા પણ ચૈત્યવદનાદિ ક્રિયા કરતી વખતે સ્થાન અને વર્ણાદિનો ઉપયોગ રાખવાથી વિશેષ કરીને 'યોગ' માર્ગની સાધના થાય છે યોગની એ વિશેષ સાધનાના શાસ્ત્રમા પાચ પ્રકાર પાડવામા આવ્યા છે સ્થાન-મુદ્રાયોગ, વર્ણ-અક્ષર, અર્થ-શબ્દવાચ્ય, આલબન-કાયોત્સર્ગાદિ અને નિરાલબન-એકાગ્રતાપૂર્વક સિદ્ધનુ સ્મરણ ઈત્યાદિ યોગના

પાંચ પ્રકાર છે એમા પહેલા બે કર્મ-ક્રિયા યોગ છે અને પછીના ત્રણ જ્ઞાનયોગ છે એ પ્રત્યેકના પાછા ચાર ચાર ભેદ છે ઇચ્છાયોગ, પ્રવૃત્તિયોગ, સ્થિરયોગ અને સિદ્ધિયોગ ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયાને વિષે સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલબન વિગેરેનુ વિભાવન-વારંવાર સ્મરણ કરવુ, એ અત્યત કલ્યાણનુ કારણ મનાયેલુ છે પ્રણિધાનાદિ આશયો અને સ્થાનાદિ યોગોના ઉપયોગ વિનાની ક્રિયાને શાસ્ત્રોમા તુચ્છક્રિયા-દ્રવ્ય ક્રિયા તરીકે સંબોધી છે સ્થાનાદિયોગ રહિત પુરુષને ચૈત્યવંદનાદિ સૂત્રો ભણાવવાની પણ શાસ્ત્રો ના પાડે છે સ્થાનાદિ યોગયુક્ત અનુષ્ઠાનના પણ ચાર ભેદ પાડવામા આવ્યા છે, પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન, ભક્તિ-અનુષ્ઠાન, વચનાનુષ્ઠાન અને અસગાનુષ્ઠાન એ રીતે યોગના એંશી (૮૦) પ્રકારો 'શ્રીયોગવિંશિકા' આદિ ગ્રન્થોમા શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરાદિ મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યુ છે પ્રણિધાનાદિ આશયો, સ્થાનાદિ અને ઇચ્છાદિ યોગો તથા પ્રીતિઆદિ અનુષ્ઠાનોનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી જાણવાની ઈચ્છાવાળાઓએ ગુરુગમદ્વારા સમજવા પ્રયાસ કરવો અહીં તો ક્રિયાશુદ્ધિ માટે ખાસ જરૂરી બાબતોનુ ટૂકમા દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યુ છે

ક્રિયાશુદ્ધિ માટે સૌથી વિશેષ જરૂર ચિત્તની એકાગ્રતાની છે શાસ્ત્રોમા એને 'પ્રણિધાન' શબ્દથી ઓળખાવેલ છે પ્રણિધાનનો મહિમા વર્ણવતા કહ્યુ છે કે-

"प्रणिधान कृत कर्म, मत तीव्रविपाकवत् ।
सानुबन्धत्वनियमात्, शुभाशाच्चैतदेव तत्त ॥ १ ॥"

પ્રણિધાન-ચિત્તની એકાગ્રતાપૂર્વક કરેલુ કર્મ તીવ્ર વિપાક-ફળને આપનારૂ છે પ્રણિધાનયુક્ત કર્મ અનુબંધના નિયમવાળુ હોય છે તથા શુભ આશયવાળુ પણ હોય છે અનુબંધના નિયમવાળુ એટલે પરંપરાએ અધિક અધિક શુભકર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનારૂ અને શુભાશયવાળુ એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધ કરાવનારૂ છે (૧)

પ્રણિધાનનુ સ્વરૂપ ટૂંકમા દર્શાવતાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ ઓએ ફરમાવ્યુ છે કે—

" विशुद्धभावनासार, तदर्थाऽर्पितमानसम् ।
यथाशक्ति क्रियालिङ्ग प्रणिधान मुनिर्जगौ ॥ २ ॥"

જેમા ભાવના-ચિત્તનો આશય વિશુદ્ધ છે જેમા મન તેના અર્થને વિષે અર્પિત છે તથા જેમા ક્રિયા શક્તિથી હીન પણ નથી તેમ અધિક પણ નથી, તેને શ્રી જિનેશ્વર દેવ 'પ્રણિધાન' કહે છે (૨)

વિશુદ્ધ ભાવનાનુ સ્વરૂપ જણાવતા ફરમાવ્યુ છે કે—

" उपादेयधियाऽत्यन्त, सज्ञाविष्कम्भणान्वितम् ।
फलाभिसन्धिरहितम्, संशुद्ध ह्येतदीदृशम् ॥ ३ ॥"

જેમા 'આજ એક સારભૂત છે' એવી અત્યન્ત ઉપાદેય બુદ્ધિ રહેલી છે, જેમા આહારાદિ કે લોકાદિ સંજ્ઞાઓનુ વિષ્કમ્ભણ-રોકાણ છે તથા જે ફલની અભિસન્ધિ આકાંક્ષાથી રહિત છે, તે અનુષ્ઠાનને 'સંશુદ્ધ' અથવા વિશુદ્ધભાવનાયુક્ત કહેલુ છે (૩)

પુષ્ટિ-પુણ્યોપચય, શુદ્ધિ-પાપક્ષય અને શુભાનુબન્ધ માટે શાસ્ત્રકારોએ ક્રિયાના પાચ આશયો બતાવ્યાછે.

તે અનુક્રમે નીચે મુજબ છે—

પ્રણિધાન—પોતાથી હીન કોટિવાળા જીવો ઉપર દ્વેષભાવ રાખ્યા વિના પરોપકાર સાધવાની અભિલાષાપૂર્વક સ્વયોગ્ય નિરવદ્ય અનુષ્ઠાન સાધવામા સાવધાન-એકાગ્ર રહેવુ.

પ્રવૃત્તિ—અધિકૃત ધર્માનુષ્ઠાનને વિષે ઉત્સુકતા વિના અતિશય પ્રયત્નપૂર્વક પ્રકૃષ્ટ અને નિપુણ ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવી.

વિઘ્નજય—ધર્મમા અતરાય કરનારા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નોનુ નિવારણ કરવુ માર્ગમા જતા જેમ કટક, જ્વર અને દિશામોહ વિઘ્નભૂત થાય છે, તેમ મુક્તિનુ અનુષ્ઠાન કરતા કટકવિઘ્નસમાન શીતોષ્ણાદિ પરીષહો છે, જ્વરવિઘ્નસમાન શારીરિક રોગો છે અને દિશામોહસમાન મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય છે, તેનો અનુક્રમે આસનવડે, અશનવડે અને ગુરુસેવાદિ વડે જય થાય છે. આસન સિદ્ધાસનાદિ અને અશન-હિત મિત આહારાદિ

સિદ્ધિ—અધિકૃત અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ જેમા અધિક ગુણી પ્રત્યે વિનય, હીનગુણી અથવા નિર્ગુણી પ્રત્યે દયા અને મધ્યમગુણી પ્રત્યે ઉપકારની ભાવના પ્રધાન પણે હોય છે

વિનિયોગ—સ્વપ્રાપ્ત ધર્મસ્થાનને યથાયોગ્ય ઉપાય વડે અન્યને પમાડવુ એથી અનેક જન્મ જન્માન્તર સુધી પ્રકૃષ્ટ ધર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે

પ્રણિધાનાદિથી પરિશુદ્ધ સર્વ ધર્મવ્યાપાર અનુક્રમથવાળો હોવાથી યોગ કહેવાય છે તેમા પણ સ્થાનાદિની શુદ્ધિપૂર્વક થતો ધર્મવ્યાપાર વિશેષે કરીને 'યોગ' સજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે સ્થાનાદિ યોગની સાધના વિપુલ કલ્યાણને શીઘ્ર આપનારી થાય છે તે સ્થાનાદિ યોગના પ્રકારો નીચે મુજબ છે

સ્થાનયોગ—સ્થાન-આસનવિશેષ, કાયોત્સર્ગાસન, પર્યંકાસન અને પદ્માસનઇત્યાદિ તથા યોગમુદ્રા, જિનમુદ્રા અને મુક્તાશુક્તિમુદ્રા ઇત્યાદિનુ યથાયોગ્ય પાલન[1]

---

૧ ચૈત્યવદનોમા સ્તવપાઠ [નમોત્થુણ્ ઇત્યાદિ] યોગમુદ્રાથી, વદન [અરિહત ચેઇયાણુ આદિ] જિનમુદ્રાથી અને પ્રણિધાન [જય વીયરાય ઇત્યાદિ] મુક્તાશુક્તિમુન્રાથી કરવાનો હોય છે યોગ એટલે સમાધિ અથવા બે હાથનો સયોગ તેની મુખ્યતાવાળીમુન્રા તે યોગ મુદ્રા જિન એટલે [વિઘ્નોને] જીતનારી મુદ્રા મુક્તાશુક્તિ એટલે મોતીની છીપ સમાન મુદ્રા (૪) યોગમુન્રામા પરસ્પર અતરિત કરવાથી કમળના ડોડાના આકારવાળા થયેલા બે હાથયુક્ત બને કોણી પેટ ઉપર સ્થાપન કરાવાનુ હોય છે જિનમુન્રામા બે પગનો આગળનો ભાગ ચાર આગળ અતરવાળો અને પાછળનો ભાગ તેથી કાઇક ઓછા અતર-વાળો રાખી બે હાથ જોડી સ્થિર ઉભા રહેવાનુ હોય છે મુક્તાશુક્તિ મુદ્રામા બન્ને હાથ પોલા જોડી લલાટસ્થાને લગાડવાના હોય છે.

વર્ણયોગ—વર્ણ-શબ્દ ક્રિયાદિમા બોલવામા આવતા સૂત્રના અક્ષરોનુ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ

અર્થયોગ—શબ્દનો અર્થ-વાચ્ય-અભિધેય અથવા તાત્પર્યનુ ચિન્તવન.

આલબનયોગ—બાહ્યપ્રતિમાદિવિષયક એકાગ્રતા-પૂર્વક ધ્યાન

અનાલબન—જેમા રૂપિ દ્રવ્યનુ આલમ્બન નથી તેવી નિર્વિકલ્પ ચિન્માત્ર સમાધિ સ્થાન અને વર્ણ, એ બે સાક્ષાત્ ક્રિયા રૂપ છે માટે કર્મયોગ કહેવાય છે અર્થ, આલબન અને અનાલબન, એ ત્રણ સાક્ષાત્ જ્ઞાનરૂપ છે માટે જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે.

સ્થાનાદિ પ્રત્યેક યોગના ચાર ચાર પ્રકાર છે તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે—

ઇચ્છાયોગ—સ્થાનાદિયોગયુક્ત યોગીઓની કથામા પ્રીતિ-જાણવાની ઈચ્છા અથવા જાણવાથી થયેલો હર્ષ તે પણ યથાવિહિત સ્થાનાદિ યોગને સાધવાની ઈચ્છારૂપ છે

પ્રવૃત્તિયોગ—યથાવિહિત સ્થાનાદિ યોગનુ અવિકલ-પરિપૂર્ણ પાલન.

સ્થિરયોગ—અભ્યાસના સૌષ્ઠવથી યથાવિહિત સ્થાનાદિ યોગનુ અતિચાર રહિત સપૂર્ણ પાલન

સિદ્ધિયોગ—સ્થાનાદિ યોગની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ-જેનાથી યોગની સિદ્ધિવિનાના બીજા પ્રાણીઓને પણ તેની સમીપમા યોગનુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જેમકે સિદ્ધિયોગીની પાસે હિંસાશીલ પ્રાણી પણ હિંસા કરી શકતો નથી, અસત્યપ્રિય પ્રાણી પણ અસત્ય બોલી શકતો નથી ઇત્યાદિ

અથવા સ્થાનાદિ પ્રત્યેક યોગ અનુષ્ઠાનના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારનો છે

પ્રીતિઅનુષ્ઠાન—જેમા પ્રયત્નનો અતિશય હોય, પરમ પ્રીતિ હોય અને શેષક્રિયાનો ત્યાગ હોય, તે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન છે

ભક્તિઅનુષ્ઠાન—જેમા પ્રયત્નનો અતિશય હોય, પરમ ભક્તિ હોય અને શેષ ક્રિયાનો ત્યાગ હોય તે ભક્તિ અનુષ્ઠાન છે પત્ની અને માતાનુ કૃત્ય સમાન હોય છે પરન્તુ પત્ની પ્રત્યે પ્રીતિ હોય છે અને માતા પ્રત્યે ભક્તિ હોય છે એટલો પ્રીતિ અને ભક્તિ અનુષ્ઠાન વચ્ચે તફાવત છે

વચનાનુષ્ઠાન—શાસ્ત્રના વચન મુજબ સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી તે વચનાનુષ્ઠાન છે

અસંગાનુષ્ઠાન—દઢતર સંસ્કારથી શાસ્ત્રના વચનની અપેક્ષા વિના ચંદનગંધસમાન સ્વભાવથી જ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન થવુ તે અસંગ અનુષ્ઠાન છે તે જિનકલ્પિકાદિ મહામુનિઓને હોય છે ચક્રનુ ભ્રમણ જેમ પ્રારંભમા દંડના વ્યાપારથી હોય

છે પણ પછી પોતાની મેળે જ સસ્કારના યોગે ક્રર્યા કરે છે. તેમ વચનાનુષ્ઠાન એ વચનના વ્યાપારથી હોય છે અને અસગ અનુષ્ઠાન વચનના વ્યાપારથી જનિત સસ્કાર વિશેષથી હોય છે

બીજી રીતે પણ અનુષ્ઠાનના પાચ પ્રકાર બતાવ્યા છે –

વિષાનુષ્ઠાન–વિષ સ્થાવર અને જગમ એમ બે પ્રકારનુ છે. સોમલાદિ એ સ્થાવર વિષ છે અને સર્પાદિ એ જગમ વિષ છે એ ઉભય પ્રકારનુ વિષ જેમ પ્રાણનો નાશ કરે છે, તેમ લબ્ધિ કીર્તિ આદિ આ લોકના ફલની અપેક્ષાથી કરવામા આવતુ અનુષ્ઠાન વિષાનુષ્ઠાન કહેવાય છે ધર્મ કરતી વખતે અપેક્ષા–આલોકના ફલની ઇચ્છા રાખવી તે અત કરણના પરિશુધ્ધ પરિણામનો તત્કાલ નાશ કરે છે તથા કલ્પતરૂ અને ચિન્તામણિ આદિની ઉપમાઓથી પણ અધિક એવા ધર્મવડે તુચ્છ એવી કીર્તિ આદિના લાભની આકાક્ષા ધર્મની લઘુતા કરાવનાર થાય છે, તેથી પણ તે અનુષ્ઠાન વિષ સ્વરૂપ છે

ગરાનુષ્ઠાન—કુદ્રવ્યના સયોગથી ઉત્પન્ન થનારૂ વિષ–વિશેષ–કાચાદિ દ્રવ્યને ગર કહેવાય છે ઐહિક ભોગથી નિસ્પૃહ કિન્તુ સ્વર્ગ સુખની સ્પૃહાવાળા અનુષ્ઠાનને ગરાનુષ્ઠાન કહેવાય છે જેમ વિષ તત્કાલ પ્રાણનો નાશ કરે છે અને ગર કાલાન્તરે નાશ કરે છે, તેમ ગરાનુષ્ઠાન પણ પુણ્યક્ષય થયા બાદ ભવાન્તરમા મહા અનર્થને કરનારૂ થાય છે

અનનુષ્ઠાન—ઉપયોગશૂન્ય અનુષ્ઠાન–સન્નિપાતથી

ઉપહત થયેલ મૂર્છિત આત્માને જેમ કોઈ પણ પ્રકારનું ભાન હોતુ નથી તેમ અતિશય મુગ્ધ એવા આત્માને કોઈ પણ પ્રકારની સમજણ વિના થતુ અનુષ્ઠાન, તે અનનુષ્ઠાન કહેવાય છે, સારાશ કે એ અનુષ્ઠાન અનુષ્ઠાન જ નથી.

તદ્ધેત્વનુષ્ઠાન—જેમા સદનુષ્ઠાન-તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાન પ્રત્યે બહુમાન છે, મુક્ત્યદ્વેષ અથવા મુક્તિ પ્રત્યે કિંચિત્ અનુરાગ થવાથી શુભભાવ પણ રહેલો છે, તથા જે પરિણામે તાત્ત્વિક અનુષ્ઠાનરૂપે પરિણમવાનુ છે, તે તદ્ધેતુ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે

અમૃતાનુષ્ઠાન—

"जिनोदितमिति त्वाहुर्भावसारमद पुन ।
सवेगगर्भमत्यन्तममृत मुनिपु गवा ॥१॥"

આ અનુષ્ઠાન શ્રીજિનેશ્વરોએ કહેલુ છે માટે એજ એક તત્ત્વ છે એવા પ્રકારની પરિણતિથી ભાવસાર-શ્રદ્ધાપ્રધાન અને સ વેગગર્ભ-મોક્ષની અભિલાષા સહિત કરાતા અનુષ્ઠાનને ગૌતમાદિ મહામુનિઓ અમૃતાનુ ઠાન કહે છે અમરણ-મુક્તિનો અવન્ધ્ય હેતુ હોવાથી તેને અમૃત કહેવાય છે

અમૃતાનુષ્ઠાનનુ લક્ષણ બાધના અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે-

'તદ્‌ગત ચિત્તને સમય વિધાન,
ભાવની વૃદ્ધિ ભવભય અતિ ઘણો।

વિસ્મય પુલક પ્રમોદ પ્રધાન,
લક્ષણ એ છે અમૃત ક્રિયા તણા-૧'

જેમા ચિત્તની એકાગ્રતા છે, જે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી યુક્ત છે, જેમા શુભ ભાવની અત્યત વૃદ્ધિ છે, જે કરતી વખતે ભવનો અતિશય ભય છે, ચિત્તમા વિસ્મય છે, શરીરમા રોમાચ ખડા થાય છે અને દરિદ્રને નિધાનની પ્રાપ્તિ કે જન્માન્ધને નેત્રની પ્રાપ્તિથી પણ જેમા અધિક આનદ છે, એ પ્રકારના લક્ષણવાળા અનુષ્ઠાનને અમૃતાનુષ્ઠાન કહેવાય છે એવુ અનુષ્ઠાન એક જ વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ તેનો સ્વાદ કદી પણ જતો નથી ઉપરોક્ત પાચ પ્રકારના અનુષ્ઠાનોમા પ્રથમના ત્રણ અનુષ્ઠાનો યોગાભાસ હોવાથી નિરર્થક અને નુકશાનકારક છે છેલ્લા બે અનુષ્ઠાન યોગસ્વરૂપ હોવાથી આત્માને અત્યત હિત કરનાર છે

શ્રી જિન પૂજાથી આઠે કર્મનો ક્ષય

ચૈત્યવદન, સ્તુતિ અને સ્તોત્રાદિક વડે શ્રી જિન ગુણનુ જ્ઞાન થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નાશ પામે છે

શ્રી જિન મૂર્તિના દર્શનાદિ કરવાથી નેત્રોનુ સાફલ્ય થવા સાથે દર્શનાવરણીય કર્મ નાશ પામે છે

જીવયતના અને જીવ દયાની ભાવનાપૂર્વક શ્રી જિન પૂજા થતી હોવાથી અશાતા વેદનીય આદિ કર્મનો ક્ષય થાય છે

શ્રી અરિહત પરમાત્માના ગુણના સ્મરણથી દર્શન-

મોહનીય અને શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માના ગુણના સ્મરણથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નાશ પામે છે

અક્ષય સ્થિતિને વરેલા શ્રી જિનેશ્વર દેવના પૂજનના શુભ અધ્યવસાયથી ચારેગતિના આયુષ્ય કર્મનો છેદ થાય છે

શ્રી જિનેશ્વરદેવના નામ સ્મરણ આદિથી સસારમા વિચિત્ર પ્રકારના નામ અને આકાર અપાવનાર નામ કર્મનો નાશ થાય છે

શ્રી જિનેશ્વરદેવને વન્દનાદિ કરવાથી નીચ ગોત્ર કર્મનો ક્ષય થાય છે

શ્રી જિનપૂજામા શક્તિ, સમય તથા દ્રવ્યાદિનો સદુપયોગ થવાથી દાનાતરાય આદિ પાચે પ્રકારના અતરાય કર્મનો ક્ષય થાય છે

શ્રી જિન પૂજામા દાનાદિ અને વ્રતાદિ ધર્મોની આરાધના.

દાન-ધર્મ—શ્રી જિનેશ્વર દેવ એ રત્નપાત્ર છે, શ્રી જિન પૂજન માટે અક્ષત, ફળ અને નૈવેધ આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનાર પોતાના દ્રવ્યો વડે રત્નપાત્રની ભક્તિ કરે છે, તેથી તેને દાનધર્મની સર્વોત્તમ આરાધના થાય છે

શ્રી જિનેશ્વરદેવોને દાનની કયા જરૂર છે? એમ ન કહેવુ કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવોને દાનની જરૂર નથી,

માટે જ તેઓ સર્વોત્તમ પાત્ર છે. જેઓ દાન ગ્રહણ નથી કરતા, તેઓને દાન આપવાનું શું ફળ? એમ પણ ન કહેવું. કારણ કે ગ્રહણ ક્રિયા અનેક પ્રકારની હોય છે, તેમા અનિષેધક પણ ગ્રહણ કરનાર જ ગણાય છે અન્યથા જેઓ પોતાની પૂજાના અભિલાષી નથી, તેઓ બધા દાન સન્માના દિકને પાત્ર નથી, એમ માનવુ પડે અને અભિલાષી છે તેટલા જ દાનને પાત્ર ગણાય પરંતુ જગતમા તેમ કોઈ માનતુ નથી ઉલટુ જે પોતાના સન્માનાદિની અભિલાષા રાખે છે, તેઓ અપાત્ર ગણાય છે અને મનથી પણ અભિલાષા રાખતા નથી તેઓ જ સર્વોત્તમ ભક્તિને પાત્ર ગણાય છે શ્રી જિનેશ્વરદેવો પણ પોતાની પૂજાને સર્વથા ઇચ્છતા નથી માટે જ શ્રી સર્વોત્તમ ભક્તિને પાત્ર છે

શીલ ધર્મ ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખવી તે શીલ ધર્મ છે શ્રી જિન પૂજામા જેટલો કાળ જાય છે, તેટલો કાળ પાચે ઇન્દ્રિયો સવર ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે

તપ ધર્મ શ્રી જિનેશ્વર દેવના પૂજન કાળમા ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ થાય છે, તેથી બાહ્યતપ થાય છે, અને શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજાથી વિનય, વૈયાવચ્ચ, ધ્યાન આદિ થાય છે, તેથી અભ્યતર તપ પણ સધાય છે

ભાવ ધર્મ શુભ ભાવ વિના સસારના કાર્યોને છોડી શ્રી જિન પૂજામા સમય ગાળી શકાતો નથી માટે શ્રી જિન પૂજામા પ્રવર્ત્તનારને શુભ ભાવ અવશ્ય હોય છે,

અહિંસાધર્મ શ્રી જિન પૂજા વખતે શ્રી જિન પૂજાના વ્યાપાર સિવાયની સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ થાય છે, તેથી સંસારનાં કાર્યો સંબંધી થતી સર્વ હિંસાનો તેટલા વખત માટે ત્યાગ થતો હોવાથી અહિંસા ધર્મ પણ સધાય છે.

સત્યધર્મ : શ્રી જિન પૂજનના કાળમાં અસત્ય બોલવાનું હોતું નથી માટે સત્ય ધર્મ પણ સધાય છે,

અસ્તેયધર્મ . શ્રી જિન પૂજન વખતે ચોરી કરવાની હોતી નથી, તેથી અસ્તેય ધર્મની પણ આરાધના થાય છે

બ્રહ્મચર્યધર્મ શ્રી જિન પૂજનના કાળમાં મન, વચન, કાયાથી શુદ્ધ શીલનું પાલન થાય છે અને સ્વસ્ત્રી સંબંધી પણ વિકાર હોતો નથી, તેથી બ્રહ્મચર્ય ધર્મ પણ સધાય છે

અપરિગ્રહધર્મ શ્રી જિન પૂજન માટે મંદિરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જ નિસીહિ કહીને પ્રવેશ કરવાનો હોય છે, તેથી તેટલા વખત માટે સંસારના આરંભ પરિગ્રહના સર્વ કાર્યોનો નિષેધ થવાથી અપરિગ્રહ ધર્મ પણ સધાય છે

સમ્યક્ત્વધર્મ શ્રી જિન પૂજા એ સુદેવની ઉપાસના રૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વની કરણી છે રાગી દ્વેષીની ઉપાસના એ મિથ્યાત્વ છે અને શ્રી જિન પૂજાથી રાગી દ્વેષીની ઉપાસના રૂપ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ થાય છે, તેથી સમ્યક્ત્વ ધર્મ પણ સધાય છે

ચારિત્રધર્મ શ્રી જિન પૂજાએ લૌકિક ઋદ્ધિ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અર્થે કરવાની નથી હોતી. કિન્તુ જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રરૂપી રત્નત્રયી તથા તેની આરાધનાના ફળરૂપ મુક્તિની પ્રાપ્તિ અર્થે કરવાની હોય છે તેથી શ્રી જિન પૂજા કરનારો આત્મા રત્નત્રયીનો ઉપાસક બને છે, તેના પ્રતાપે આ જન્મમા અગર જન્માતરમા તેને સર્વવિરતિ ધર્મની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે

રત્નત્રયી શ્રી જિનેશ્વરદેવ એ પરમ સર્વ વિરતિધર ઉત્કૃષ્ટ સાધુ પુરૂષ છે, તેમની સેવા કરવાથી સર્વ વિરતિને આવરણ કરનારૂ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નાશ પામે છે તેથી જીવ વહેલો યા મોડો સર્વ વિરતિને પામે છે. શ્રી જિનેશ્વર-દેવ એ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા છે તેથી તેમની પૂજા કરનારને સમ્યક્ત્વનુ આવરક દર્શન મોહનીય કર્મ નાશ પામે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવ, ક્ષાયિક કેવળ જ્ઞાનને વરેલા છે, તેથી તેમની પૂજા કરનાર આત્માના પણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મો નાશ પામે છે.

એ રીતે શ્રી જિનેશ્વર દેવની દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય પ્રકારે પૂજા કરનારને દાનાદિક ધર્મો, વ્રતાદિ ધર્મો અને જ્ઞાનાદિક ગુણોની આત્મિક સાધના નિરતર થાય છે અને પુણ્યવત પ્રાણીઓના ઘર આગણે નવ નિધાન પ્રગટાવે છે

દ્રવ્ય પૂજા બધી પુરી કર્યા પછી ત્રીજી વખત 'નિસીહિ'

કદી ચૈત્યવંદનાદિ ભાવ પૂજામાં જોડાવુ.

શ્રી જિન દર્શન વખતની વિચારણા શ્રી જિન મૂર્તિની મુખાકૃતિ જોઇ વિચારવુ જોઇએ કે–અહો! આ મુખ કેવુ સુંદર છે? કે જેના વડે કોઈના પણ અવર્ણવાદ બોલાયા નથી જેમાથી કદી હિંસક કઠોર કે મૃષાવચન નીકળ્યુ નથી તેમા રહેલી જીહ્વાથી કદી રસનાના વિષયોનુ રાગદ્વેષથી સેવન કરાયુ નથી કિન્તુ આ મુખ દ્વારા ધર્મ દેશના આપીને અનેક ભવ્ય જીવોને આપે આ સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતારેલા છે, માટે આપના આ મુખને સહસ્રશઃ ધન્યવાદ છે

હે ભગવન્ આપની આ નાસિકા દ્વારા સુરભિ કે અસુરભિ ગંધરૂપ ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષયોનો રાગ અગર દ્વેષથી કદી પણ ઉપભોગ કરાયેલો નથી, માટે આપની આ નાસિકાને પણ હજારોવાર ધન્ય છે.

હે ભગવન્ આપની આ ચક્ષુદ્વારા પાંચ વર્ણ રૂપ વિષયોનો ક્ષણવારને માટે પણ રાગ અગર દ્વેષથી સહિતપણે કદી પણ ઉપભોગ થયેલો નથી. કોઇ સ્ત્રીની તરફ મોહની દ્રષ્ટિથી કે કોઇ દુશ્મનની તરફ ઈર્ષાની દ્રષ્ટિથી જોવાયેલ નથી, માત્ર વસ્તુ સ્વભાવનો વિચાર કરી આપની ચક્ષુઓ સદા સમભાવે રહેલ છે એવા આપના નેત્રોને કોટિશઃ ધન્યવાદ છે

હે ભગવન્ આપના આ બે કાનો વડે વિચિત્ર પ્રકારના રાગ રાગણીઓ શ્રવણ કરવાના વિષયોનુ સરાગપણે સેવન થયેલ નથી, સારા કે નરસા, ભલા કે બૂરા, જેવા શબ્દો કાને પડયા, તેવા સમભાવપણે સભળાયા છે, માટે આપના આ બે કાનો પણ ધન્યવાદને યોગ્ય છે

હે ભગવન્ આપના શરીરથી કોઇપણ જીવની હિંસા આદિનુ સેવન થયુ નથી પરતુ કેવળ યતનાપૂર્વક સર્વને સુખ ઉપજે તેમ વર્તાવવામા આવ્યુ છે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરી અનેક જીવોના સસાર બધન તોડાવવામા આવ્યા છે તથા સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પ્રગટાવવામા આવ્યા છે

પ્રભુ કાચબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય છે, ખડ્ગી–ગેડાની જેમ એકાકી છે, પક્ષીની જેમ બધન મુક્ત છે, ભારંડ પક્ષિની જેમ અપ્રમત્ત છે, કુજર–હાથીની જેમ શૌડીર–પરાક્રમવાન છે, વૃષભની જેમ બળવાન છે, સિહની જેમ દુર્ધર્ષ છે, મેરૂની જેમ નિષ્પ્રકપ છે, સાગરની જેમ ગભીર છે, ચદ્રની જેમ સૌમ્યલેશ્યાવાળા છે, સૂર્યની જેમ દીપ્તતેજ છે, જાત્યકનકની જેમ જાતરૂપ છે, કાસ્ય પાત્રની જેમ નિર્લેપ છે, શખની જેમ નિરજનછે, જીવની જેમ અપ્રતિહત ગતિ વાળા છે, આકાશની જેમ નિરાલબન છે, વાયુની જેમ અપ્રતિબદ્ધ છે, શરદૃઋતુના પાણીની જેમ શુધ્ધ હૃદયવાળા છે, કમળના પત્રની જેમ નિર્લેપ છે, પૃથ્વીની જેમ સઘળુ

સહન કરવાવાળા છે, અને સારી રીતે હવન કરેલા અગ્
જેમ તેજે કરીને જ્વલત છે

પ્રભુનુ રૂપ હજારો આખોથી જોવાયુ છે, પ્રભુના ગ્
હજારો મુખેથી પ્રશસાયા છે, પ્રભુનુ જ્ઞાન હજારો હૈ
અભિનદાયુ છે, પ્રભુનુ બલ હજારો મનોરથ માલાએ
આકર્ષાયુ છે, પ્રભુનો ઉપદેશ હજારો કાનોથી સભળાયો
પ્રભુની કાયા હજારો અજલિઓથી આદર પામી છે, પ્ર
કલ્યાણકો હજારો જીવોથી ઉજવાયા છે, પ્રભુના બિબો હ
પ્રાણીઓથી પૂજાયા છે પ્રભુનુ નામ હજારો જીવોને તાર
બન્યુ છે, પ્રભુના ચારિત્રો હજારોને પ્રેરણા આપનારા થયા

સમુદ્ર જેટલુ ભાજન-પાત્ર હોય, નીલગિરિ જે
મષીપુજ-શાહીનો ઢગલો હોય, પૃથ્વી જેટલુ પડ-કા
હોય, સુરતરૂની શાખા કલમ હોય અને સાક્ષાત ભગ
સરસ્વતી દેવી લખનાર હોય તો પણ શ્રી વીતરાગ પરમાત્મ
ગુણોનો સખ્યાનો પાર પામી શકાય તેમ નથી તેથી અ
કાળે પણ તે સર્વોચ્ચ પુરૂષના ગુણોની સખ્યા લખી શ
તેમ નથી

પ્રભુ નીરાગી છે, હુ રાગી છુ પ્રભુ અદ્વેષી છે,
દ્વેષી છુ, પ્રભુ અક્રોધી છે, હુ ક્રોધી છુ પ્રભુ અકામી
હુ કામી છુ પ્રભુ નિર્વિષયી છે, હુ વિષયી છુ
અમાની છે, હુ માની છુ પ્રભુ અલોભી છે, હુ લોભી

૧૦ આનંદ વિલાસ, સુખ, લીલા અને લક્ષ્મી મળે છે.

૧૧ ભવજલતરણ, શિવસુખમિલન અને આત્મોદ્ધાર-કરણ સુલભ થાય છે.

૧૨ દુર્ગતિના દ્વારોનુ રોકાણ અને સદ્ગતિના દ્વારોનુ ઉદ્‌ઘાટન થાય છે

એ કારણે તીર્થંકરોનુ દર્શન-પૂજન-સ્મરણ વગેરે એ પરમનિધાન છે અમૃતનો કુપો છે જનમન-મોહનવેલ છે રાત દિવસ સભારવા લાયક છે ઘડીપણ ન વિસરવા લાયક છે તીર્થંકરોની ભકિત, નામસ્મરણ વગેરે આંગણામા મળેલી ગગા છે મયુરને મન જેમ મેઘ, અને ચકોરને મન જેમ ચદ્ર, ભ્રમરને મન જેમ કમલ, અને કોકિલને મન જેમ આમ્ર, જ્ઞાનીને મન જેમ તત્ત્વ ચિન્તન અને યોગીને મન જેમ સયમધારણ, દાનીને મન જેમ ત્યાગ અને ન્યાયીને મન જેમ ન્યાય, સીતાને મન જેમ રામ અને પથીને મન જેમ ધામ તેમ તત્ત્વ ગુણ રસિક જીવને મન તીર્થંકરનુ નામ આનંદ આપનારૂ છે. તીર્થંકરના નામને જપનારને નવ નિધાન ઘેર છે, કલ્પવેલી આગણે છે, આઠ મહાસિદ્ધિ ઘટમા છે એમની ભક્તિથી કોઇપણ જાતના કાયાના કષ્ટ વિનાજ ભવજલ તરાય છે. તીર્થંકરોના લોકોત્તર નામ કીર્તનરૂપી અમૃત પાનથી મિથ્યામતિ રૂપી વિષ તત્કાલ નાશ પામે છે તથા અજરામર પદની પ્રાપ્તિ હસ્તામલકવત બની જાય છે.

એ રીતે ભાવના કરવાથી તથા વિચારવાથી જીવના ઘણા અશુભ અને ક્લિષ્ટ કર્મો નાશ પામે છે બોધિ, (સમ્યકત્વ) જ્ઞપ્તિ, (જ્ઞાન) અને વિરતિ (ચારિત્ર) પ્રાપ્ત થાય છે પરપરાએ મોક્ષના અનત સુખોના અધિકારી થવાય છે માટે જ સુવિવેકી આત્માઓએ શ્રી જિનેશ્વરદેવની દ્રવ્યભાવ ઉભય પ્રકારની ભક્તિમા સદાકાળ દત્ત ચિત્તવાળા થવુ અત્યત જરૂરી છે

ત્વમેવ શરણુ મમ

તો બિન ઓર ન જાચુ જિણુરાય!
તો બિન ઓર ન જાચુ (ટેક)
મે મેરો મન નિશ્ચલ કીનો,
એહમા કછુ નહિ કાચુ જિણુદરાય! તો બિન ૧
તુમ ચરન કમળ પર ભ્રમર મન મેરો,
અનુભવરસ ભર ચાખુ,
'અ તરગ અમૃતરસ ચાખો,'
એહિ વચન મન સાચુ જિણુદરાય! તો બિન ૨
જસ પ્રભુ ધ્યાયો મકરસ પાયો,
અવર રસ નહિ રાચુ,
અ તરગ ફરસ્યો દરસન તેરો,
તુજ ગુણુ રસ સગ માચુ
જિણુદરાય! તો બિન ઓર ન જાચુ ૩

દેવદર્શન સબંધી શંકા—સમાધાન.

શંકા—દેવદર્શનની ક્રિયા નિષ્ફળ છે

સમાધાન—દેવદર્શનની ક્રિયા નિષ્ફળ છે, એમ કહેવુ ખોટુ છે દેવદર્શનથી પ્રત્યક્ષ શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને શુભભાવથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

શંકા—દેવદર્શનથી પ્રત્યક્ષ શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો એકાન્ત નથી, કેટલાકને અશુભભાવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

સમાધાન—અશુભભાવ ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ તેમની અજ્ઞાનતા છે જેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક દેવનુ સ્વરૂપ સમજી ઉપયોગ અને વિધિપૂર્વક દેવદર્શન કરે છે, તેઓને અવશ્ય શુભભાવ ઉત્પન્ન થાય છે

શંકા—આજકાલ વિધિપૂર્વક કોઈ દર્શન કરતુ નથી. જેઓ દર્શન કરે છે, તેઓમાના ઘણાખરા તો દેવનું સ્વરૂપ સમજતા નથી અને જેઓ થોડુ ઘણુ સમજે છે, તેઓ પણ ઉપયોગ વિના—રૂઢિ માત્રથી જેમ તેમ ક્રિયા કરી આવે છે

સમાધાન—વિધિપૂર્વક નહિ કરનારા વિધિપૂર્વક કરે, દેવનુ સ્વરૂપ નહિ સમજનારા દેવનુ સ્વરૂપ સમજે, તથા રૂઢિ માત્રથી કરનારા પણ સમજ પૂર્વક કરતા થાય, એ માટે

ઉપદેશ અને લખાણ દ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાની આવશ્યકતા છે એ વાત સાચી છે કે સમ્યગ્જ્ઞાનદ્વારા જ્યા સુધી દેવનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય નહીં ત્યા સુધી જોઇએ તેવો ભાવ આવે નહિ અને જોઇએ તેવો ભાવ આવે નહિ ત્યા સુધી ક્રિયાની શુદ્ધિ થાય નહિ

શકા—શુધ્ધ ક્રિયા કરનારા પણ ભાવ વિનાના દેખાય છે રોજ વિધિપૂર્વક ત્રિકાળ દેવદર્શન કરવા છતા તેમના અતરના પરિણામ સુધરતા નથી અને દેવદર્શન નહિ કરનાર કરતા પણ તેમના જીવન વધારે અશુધ્ધ દેખાય છે, તેનુ શુ?

સમાધાન—એમા કારણ તેમની શુધ્ધ ક્રિયા નથી પણ અજ્ઞાનના અને લોભ વિગેરે છે માયાથી લોભથી અને અજ્ઞાનથી કરેલી શુધ્ધ ક્રિયા પણ શુભ ભાવનુ કારણ બનતી નથી ધર્મ ક્રિયાનુ સર્વોત્તમ ફલ મેળવવા માટે જેટલી આવશ્યકતા ક્રિયાશુદ્ધિની છે, તેટલી જ આવશ્યકતા ભાવશુધ્ધિની પણ છે કોઇ પણ પ્રકારના લૌકિક ફળની આકાક્ષા વિના કેવળ કર્મક્ષયના ઇરાદે જેઓ ધર્મક્રિયા કરે છે, તેઓને શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ થયા સિવાય રહેતી નથી અને શુભ ભાવથી નિયમા કર્મનો ક્ષય થાય છે અને કર્મક્ષયથી નિયમા સર્વ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે

શકા—આજે તેવા શુદ્ધ ધ્યેયથી ક્રિયા કરનારા કયા છે?

સમાધાન—નથી એમ કહેવુ ખોટુ છે પણ પ્રમાણમા થોડા છે તો પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી

શુદ્ધ ધ્યેયથી ક્રિયા કરનારાઓની સખ્યા વધારી શકાય છે જેમ જેમ નિર્મળ ભાવથી દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરનારાઓની સખ્યા વધતી જશે, તેમ તેમ દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓને મહિમા દરેકને સ્વાનુભવપ્રતીત થશે દેવદર્શન-વદનાદિ ધર્મ-ક્રિયાઓના પ્રભાવને કલ્પવૃક્ષ, ચિન્તામણિ અને બીજા તેવા ઇચ્છિત ફળને આપનાર પદાર્થોની સાથે પણ સરખાવી શકાય તેમ નથી

કહ્યુ છે કે—

"कल्पद्रुम परो मन्त्र, पुण्य चिन्तामणिश्च य ।
गीयते स नमस्कारस्तथैवाहुरपण्डिता ॥ १ ॥
कल्पद्रुमो महाभाग, कल्पनागोचर, फलम् ।
ददाति न च मन्त्रोऽपि, सर्वदु खविषापह ॥ २ ॥
न पुण्यमपवर्गाय, न च चिन्तामणिर्यत ।
तत्कथ ते नमस्कार, एभिस्तुल्योऽभिधियते ॥ ३ ॥

હે ભગવન્ ! જેઓ આપના નમસ્કારને શ્રેષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ મત્ર, પુણ્ય કે ચિન્તામણિની સાથે સરખાવે છે, તેઓ અપડિત છે (૧)

અચિન્ત્ય શક્તિવાળો કલ્પવૃક્ષ પણ કલ્પનાગોચર મનમા કલ્પેલા ફલને જ આપે છે ગારૂડિક આદિ મત્ર પણ સર્વ દુખરૂપી વિષને હણનારો થતો નથી (૨)

પુણ્ય કે ચિન્તામણિ પણ અપવર્ગને આપનાર થતા નથી, જ્યારે આપને કરેલો નમસ્કાર કલ્પનાતીત ફલને આપનારો થાય છે, સર્વ દુઃખરૂપી વિષને હણનારો થાય છે, તથા અનન્ત સુખના ધામ રૂપ અપવર્ગને દેનારો થાય છે, તો પછી એ પદાર્થોની સાથે તેને કેમ સરખાવી શકાય ? (૩)

શંકા—દેવદર્શનાદિથી શાસ્ત્રો કહે છે, તેવુ ફળ મળતુ હોય તો બધાને તે કેમ મળતુ નથી?

સમાધાન—દેવદર્શનાદિથી શાસ્ત્રો કહે છે તેવુ ફળ મળે છે, એ નિર્વિવાદ છે પરતુ દરેક ક્રિયા તેની વિધિપૂર્વક કરવામા આવે તો જ યથાર્થ ફલને આપે છે અવિધિથી, અપૂર્ણવિધિથી કે વિપરીત વિધિથી કરવામા આવે તો ફળ ન આપે અથવા અપૂર્ણ કે વિપરીત ફલને પણ આપે. લોકમા ભોજનીક્રિયાદિ સઘળી ક્રિયાઓ વિધિયુક્ત કરવામા આવે તો જ ફલદાયી થાય છે એથી વિપરીતપણે કરવામા આવે તો ફળતી નથી, એ સર્વજન પ્રતીત છે

શંકા—દેવદર્શનાદિ કરવાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ આજે શુ સુલભ છે?

સમાધાન—અર્થી આત્મા માટે અવશ્ય સુલભ છે દેવદર્શન, દેવવદન, દેવપૂજન ઈત્યાદિ કરવાની શાસ્ત્રોક્તવિધિ પ્રાસગિક આ પુસ્તકમા દેવદર્શન નામના પુસ્તકમા તથા વિસ્તારથી દેવવદન ભાષ્ય વિગેરેમા આપવામા આવી છે શાસ્ત્રોમા એ સબધી ઘણો વિસ્તાર કરવામા આવ્યો છે પરતુ તેને સમજવા અને અમલમા મૂકવા માટે જેટલો પ્રયાસ થવો જોઇએ, તેટલો થતો નથી જો ગુરૂગમ દ્વારા અગર આવા પુસ્તકાદિના સાધન દ્વારા તેને યથાર્થ સમજવા અને અમલમા મૂકવા યોગ્ય પ્રયાસ કરવામા આવે તો ક્રિયા અને ભાવની શુદ્ધિ થયા વિના રહે નહિ

અને એ ઉભયની શુદ્ધિ થાય તો ફલનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના પણ રહે નહિ

શંકા—દેવદર્શનની શાસ્ત્રોકતવિધિ શુ આજે પળાય છે?

સમાધાન— દેવદર્શનની શાસ્ત્રોકતવિધિ આજે સર્વથા નથી પળાતી એમ નથી અર્થાત્ આત્માઓ આજે પણ શક્ય વિધિનુ પાલન કરી જ રહ્યા છે જો કે શાસ્ત્રકારોએ એવો આગ્રહ રાખ્યો નથી કે દરેક ભૂમિકાવાળા જીવો શાસ્ત્રોકતવિધિ મુજબ પરિપૂર્ણ વર્તન કરી શકે અથવા શાસ્ત્રોકતવિધિ મુજબ સંપૂર્ણ વર્તન કરી શકે તેઓ જ દેવદર્શનાદિ કરવાના અધિકારી છે શાસ્ત્રકારોએ તો માત્ર એ વાત ઉપર ખાસ ભાર મૂકયો છે કે જેઓ વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન નથી કરી શકતા, તેઓએ પણ પ્રયત્ન તો વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાનો કરવો જોઈએ કિન્તુ પોતાના અવિધિવાળા અનુષ્ઠાનને જ વિધિયુકત અનુષ્ઠાન માનવા કે મનાવવાનો આગ્રહ સેવવો જોઇએ નહિ

શંકા—તમે કહો છો તેવી રીતે વર્તનારા આજે કેટલા છે?

સમાધાન---કેટલા છે અને કેટલા નથી, એની ચર્ચા કરવા કરતા 'આપણે કેવા થવુ જોઇએ?' એની ચર્ચા, એજ અત્યંત લાભદાયક છે જેઓના હૈયામા વિધિનો રાગ અને અવિધિનો પશ્ચાત્તાપ બેઠો છે, તેઓની અવિધિવાળી ક્રિયા પણ શાસ્ત્રે નિન્દી નથી, કિન્તુ પ્રશંસી છે અવિધિએ કરવા કરતા ન કરવુ, એ સૂત્રવિરૂદ્ધ વચન છે જ્યારે વિધિથી

કરવા માટે અવિધિ થઇ જાય, તો પણ અનુષ્ઠાનને ન છોડવુ, એ સૂત્રાનુસારી કથન છે

શકા—અવિધિવાળા અનુષ્ઠાન નભાવી લેવાની વૃત્તિથીજ દિનપ્રતિદિન વિધિમાર્ગના લોપ થતો જાય છે, એમ નથી લાગતુ ?

સમાધાન—એવો એકાન્ત શાસ્ત્રકારોને માન્ય નથી આદિધાર્મિકની અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે તેથી નૈગમ નયના મતે આદિધાર્મિકની અસત્પ્રવૃત્તિ પણ સત્પ્રવૃત્તિ જ ગણાય છે કારણ કે તે સત્પ્રવૃત્તિની બાધક નહિ પણ સાધક જ હોય છે શરત એટલી જ છે કે તેનુ હૃદય તત્વનુ વિરોધક નહિ હોવુ જોઇએ કિન્તુ અવિરોધક હોવુ જોઇએ

શકા—તત્વનું અવિરોધક હૃદય કોને કહેવાય ?

સમાધાન—શાસ્ત્રોમા એવા હૃદયવાળાને અપુનર્બન્ધક આદિ શબ્દોથી સબોધ્યા છે અપુનર્બન્ધક આત્મા તેને કહેવાય છે કે જે અતિ તીવ્રભાવે પાપને કરતો નથી, જેને ભવનો રાગ-બહુમાન હોતુ નથી અને જે સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિને આચરનારો હોય છે એવા માર્ગાનુસારી આત્માની અનાભોગવાળી અને અવિધિવાળી ધર્મક્રિયા પણ 'સદન્ધન્યાય'થી[1] માર્ગમા લઇ જનારી છે અપુનર્બન્ધક

૧-પ્રજ્ઞાવાન દેખતાની પાછળ આંધળાએ ચાલવુ, તે 'સદન્ધ ન્યાય' કહેવાય છે

આત્માની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન કરતા શાસ્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યુ છે કે–

' તે અકલ્યાણ મિત્રના યોગનો ત્યાગ કરનારો હોય છે કલ્યાણ મિત્રના સપર્કને સાધનારો હોય છે. માતાપિતાદિ ગુરૂજનનુ સન્માન કરનારો હોય છે તેમની આજ્ઞાને પરતત્ર રહેનારો હોય છે દાનાદિ કાર્યોમા યથાશકિત પ્રવૃત્તિ કરનારો હોય છે વિધિપૂર્વક ધર્મશાસ્ત્રને સાભળનારો હોય છે મહા-પ્રયત્નપૂર્વક તેનો વિચાર કરનારો હોય છે શકિતનો વિચાર કરી તદનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારો હોય છે ધૈર્યનુ અવલબન કરનારો હોય છે આગામી કાલનો વિચાર કરનારો હોય છે મૃત્યુને જોનારો હોય છે પરલોકના સાધનને પ્રધાન માનનારો હોય છે ભગવાનની પ્રતિમાઓને પૂજનારો હોય છે ભગવાનના વચનને લખાવે છે તથા ભગવવાનના મગળ નામનો નિરન્તર જાપ કરે છે અરિહતાદિ ચારને શ્રેષ્ઠ, મગળ અને શરણભૂત માનીને નિરન્તર પાપની નિન્દા તથા સુકૃતની અનુમોદના કરનારો હોય છે તથા ઉત્તમ પુરૂષોના દ્દષ્ટાન્તે ચાલનારો હોય છે એવા પ્રકારના માર્ગાનુસારી અપુનર્બન્ધક આત્માની સઘળી ધર્મપ્રવૃત્તિ આદિથી આરભીનેજ સત્પ્રવૃત્તિ ગણાય છે કારણુ કે તેનુ હૃદય તત્ત્વથી પ્રતિકૂળ હોતુ નથી અનાભોગાદિ કારણે તેની પ્રવૃત્તિ વિરૂદ્ધ થઈ જાય તો પણ હૃદય અવિરૂદ્ધ હોવાથી તે વિરૂધ પ્રવૃત્તિ પણ મહાકલ્યાણને બાધક થતી નથી. અન્યદર્શનકારોએ એવા આત્માની અનાભોગ અને અવિધિવાળી પ્રવૃત્તિને પણ સુવ્ય-

મહિતપ્રબોધદર્શન[૧] અને સુપ્તસમુદ્રતીર્ણદર્શન[૨] ઇત્યાદિ ઉત્તમ ઉપમાઓ આપીને વખાણી છે પ્રકૃત્તિનો અધિકાર નિવૃત્તિ થયા વિના એવી સ્થિતિ આવતી નથી, એમ કપિલમતવાલા કહે છે ભવ વિપાક પ્રાપ્ત થયા વિના એ દશા આવતી નથી, એમ સુગત–બુદ્ધ મતવાળા કહે છે કર્મ સ્થિતિ લઘુ થયા વિના અથવા ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયા વિના એ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, એમ શ્રી જિનમતના જ્ઞાતાઓ કહે છે એવા અપુનર્બન્ધક આત્માઓ જ તત્વથી ધર્મના અધિકારી છે અને તેઓના પ્રત્યે કરેલો ઉપદેશ જ પ્રાય સફલ થાય છે, એમ શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે.'

૧–સુતેલા માણુસને કોઇ આભૂષણાદિ વડે અલકૃત કરે અને પછી તે જાગ્રત થાય, ત્યારે પોતાને અલકૃત થયેલો જોઇને આનદ અનુભવે છે તેની જેમ અનાભોગથી પણ વિચિત્ર ગુણો વડે પોતાને અલકૃત થયેલો જોઈને સમ્યગ્દર્શનાદિ લાભના કાળે આનદ અનુભવે છે

૨–નિદ્રામા સૂતેલો કોઈ માણુસ સમુદ્ર તરી ગયા પછી જાગ્રત થાય ત્યારે જેટલો વિસ્મય પામે તેટલો વિસ્મય સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ વખતે પૂર્વે કરેલી ધર્મક્રિયાઓને જાણીને સમ્યગ્દષ્ટિને થાય છે

શંકા—જેઓએ અપુનર્બન્ધક અવસ્થા પ્રાપ્ત ન કરી હોય, તેઓએ ધર્મ ન કરવો જોઈએ ?

સમાધાન—તેઓએ ધર્મ ન કરવો જોઈએ એમ ન કહેવાય, પરંતુ સાથે સાથે અપુનર્બન્ધક અવસ્થાને ઉચિત જે આચરણ ઉપર જણાવી ગયા, તેને જીવનમા ઉતારવા તત્પર બનવું જોઈએ

શંકા—જેઓ અપુનર્બન્ધક દશામા જણાવેલા ગુણો લાવવા પ્રયાસ ન કરે, તેઓનુ ધર્માચરણ નિષ્ફળ ગયુ ગણાય કે નહિ ?

સમાધાન—શાસ્ત્રે બે પ્રકારના ધર્માચરણ ગણાવ્યા છે એક શીઘ્ર ફળવાળા અને બીજા લાબા કાળે ફળવાવાળા. અપુનર્બન્ધક આત્માનું ધર્માચરણ શીઘ્ર ફળદાયી થાય છે અને એ સિવાયના આત્માઓનુ ધર્માચરણ ઘણા લાબા કાળે ફળદાયી થાય છે

શંકા—અપુનર્બન્ધક આત્માઓ પણ એક સરખા ફળના ભોક્તા થાય છે કે વધના ઓછા ?

સમાધાન—ફળની પ્રાપ્તિનો આધાર ભાવનાની તીવ્રતા ઉપર છે 'પતંજલિ' આદિ અન્યદર્શનકારોએ પણ કહ્યુ છે કે—

"तीव्रसवेगानामासन्न मृदुमध्याधिमात्रत्वात् ततोऽपि विशेष ।"

તીવ્ર સવેગવાળા આત્માઓને સમાધિની પ્રાપ્તિ આસન્નશીઘ્ર થાય છે તીવ્ર સવેગના પણ અનેક પ્રકાર

પછી જાય છે જઘન્ય તીવ્રસંવેગ, મધ્યમ તીવ્ર સંવેગ અને ઉત્કૃષ્ટ તીવ્ર સંવેગ એનાથી ફલની પ્રાપ્તિમા પણ વિશેષતા પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ શીઘ્ર, શીઘ્રતર અને શીઘ્રતમ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે

શંકા—તીવ્ર સંવેગ કોને કહેવાય?

સમાધાન—ભવ પ્રત્યે અત્યંત વિરાગનું નામ તીવ્ર સંવેગ છે જેને ભવ પ્રત્યે નિર્વેદ નથી, તે મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરતો નથી ભવ પ્રત્યે રાગ હોવાથી તેનો પ્રયત્ન અપ્રયત્ન-નિર્જીવ ક્રિયા તુલ્ય હોય છે એ કારણે દેવદર્શનાદિ ધર્માનુષ્ઠાનનું શીઘ્રફળ મેળવવા માટે ભવનિર્વેદની પરમ આવશ્યકતા છે

શંકા—ભવનિર્વેદ વિના પણ દેવદર્શનાદિ ક્રિયા થાય છે, તેનું શું?

સમાધાન—ભવનિર્વેદ વિના થતી દેવદર્શનાદિ ક્રિયા, એજ અશુદ્ધિનું મૂળ છે ક્રિયામાં શુદ્ધિ લાવતા અટકાવનાર પણ તેજ છે ભવનિર્વેદ વિનાના આત્માઓની ધર્મક્રિયા મોટે ભાગે વિષ, ગરલ કે સંમૂર્છિમ ક્રિયા હોય છે કારણ કે તે ક્રિયા કરનારાઓ ભવરાગથી બંધાયેલા હોય છે એટલે ક્રિયા કરતી વખતે તેમનો સંકલ્પ પૌદ્ગલિક સુખોના કામના આદિ માટે હોય છે અશુદ્ધ સંકલ્પથી થતી શુદ્ધ ક્રિયા પણ અશુદ્ધ બની જાય છે કારણ કે કર્મબન્ધ આશયાનુરૂપ

માનેલો છે, જેનો આશય અશુધ્ધ છે તેની શુધ્ધ ક્રિયા પણ અશુધ્ધ માનેલી છે અને જેનો આશય શુધ્ધ છે તેની કવચિત્[1] અશુધ્ધ ક્રિયા પણ શુધ્ધ માનેલી છે.

શંકા--અશુદ્ધ આશયવાળાની શુદ્ધ ક્રિયા પણ નિષ્ફળ છે, તો આજે ઉપદેશમા ક્રિયા કરવા માટે જેટલો ભાર દેવામા આવે છે, તેટલો ભાર આશયની શુદ્ધિ ઉપર કેમ દેવાતો નથી ?

સમાધાન--શ્રી જિનમતના જ્ઞાતા સમર્થ ઉપદેશકો શ્રોતાની યોગ્યતા અનુસાર જેમ ક્રિયા કરવા માટે ભારપૂર્વક કહે છે, તેમ આશયશુદ્ધિ ઉપર પણ તેટલો જ ભાર મૂકે છે પરતુ આશયશુદ્ધિના ઉપદેશની અસર પ્રમાણમા જેટલી થવી જોઈએ તેટલી થતી નથી, તે જ્યારે થવા માડે છે, ત્યારે દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓ કેટલી પ્રભાવશાલી છે, તેનો અનુભવ સૌ કોઈને સ્વયમેવ પ્રતીતિ ગોચર થાય છે.

શંકા--આશયશુદ્ધિ એટલે શું ?

સમાધાન-- આશય એટલે ચિત્તનો અભિપ્રાય. પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ તેના કરનારનો કોઈ પણ આશય-અભિપ્રાય હોય જ છે આશય કે અભિપ્રાય વિનાની ક્રિયાને શાસ્ત્રે

---

૧ શુદ્ધ આશયવાળાની ક્રિયા અશુદ્ધ હોતી નથી પરતુ કવચિત સહસાત્કાર અને અનાભોગ આદિ કારણોએ અશુદ્ધ ક્રિયા થઈ જાય, તો પણ તેથી અશુભ બન્ધ થતો નથી પણ શુભ બન્ધ જ થાય છે

સમ્મૂર્છિમ-મન વિનાના પ્રાણીઓની ક્રિયા સાથે સરખાવી છે તેનુ જેમ સારૂ ફળ નથી તેમ નરસુ ફળ પણ નથી. તેવી ક્રિયા કરનારના અનુષ્ઠાનને શાસ્ત્રકારોએ અનનુષ્ઠાન અર્થાત્ અનુષ્ઠાન નથી એમ કહ્યુ છે આ લોકમા લબ્ધિ કીર્તિ આદિ તથા પરલોકમા ભોગસુખાદિ મેળવવાની કામનાથી જે ક્રિયા થાય છે તેમા આશય અતિ તુચ્છ અને મલિન હોવાથી તે સત્ક્રિયા બનતી નથી. એવા મલિન આશયવાળાની ક્રિયા કેવળ નિષ્ફળ જ નથી કિન્તુ વિપરીત ફલને આપનારી પણ થાય છે કારણ કે તેમા કલ્પતરૂ, ચિંતામણિ અને કામધેનુથી પણ અધિક મહિમાવાળા ધર્મને અતિ તુચ્છ કીર્તિ આદિ માત્રના હેતુ તરીકે કલ્પવામા આવે છે એ કલ્પના મહાન એવા ધર્મમા અલ્પપણાનો બોધ કરાવનાર હોવાથી અસત્ય અને ભ્રાન્ત છે એટલુ જ નહિ પરંતુ ધર્મ પ્રત્યે લઘુતા અનાદરભાવ ઉત્પન્ન કરાવી અતિ તીવ્ર અશુભકર્મના બધનો હેતુ થાય છે. ૧

૧-કીર્તિ આદિની સ્પૃહાથી ધર્મ કરવો એ કેવળ અશુભ માટે જ છે તો પણ ધર્મ માટે-ધર્મમા જોડવા માટે ધર્મ કરનારની કીર્તિ, પ્રશંસા, દાન, સન્માન, સ્તુતિ અને ભક્તિ આદિ કરવા એ અશુભ માટે નથી, એ યાદ રાખવુ જોઇએ પૌદ્ગલિક લાભ માટે ધર્મ કરવાનો નથી તો પણ ધર્મ કરવાથી પૌદ્ગલિક લાભ પણ મળે છે એમ કહેવામા લેશ પણ દોષ કે હાનિ નથી કારણ કે એથી ધર્મની લઘુતા થતી નથી કિન્તુ એક પ્રકારે મહત્તા જ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે

માનેલો છે, જેનો આશય અશુધ છે તેની શુધ ક્રિયા પણ અશુધ માનેલી છે અને જેનો આશય શુધ છે તેની કવચિત્[1] અશુધ ક્રિયા પણ શુધ માનેલી છે

શકા--અશુદ્ધ આશયવાળાની શુદ્ધ ક્રિયા પણ નિષ્ફળ છે, તો આજે ઉપદેશમા ક્રિયા કરવા માટે જેટલો ભાર દેવામા આવે છે, તેટલો ભાર આશયની શુદ્ધિ ઉપર કેમ દેવાતો નથી ?

સમાધાન--શ્રી જિનમતના જ્ઞાતા સમર્થ ઉપદેશકો શ્રોતાની યોગ્યતા અનુસાર જેમ ક્રિયા કરવા માટે ભારપૂર્વક કહે છે, તેમ આશયશુદ્ધિ ઉપર પણ તેટલો જ ભાર મૂકે છે પરતુ આશયશુદ્ધિના ઉપદેશની અસર પ્રમાણમા જેટલી થવી જોઈએ તેટલી થતી નથી, તે જ્યારે થવા માડે છે ત્યારે દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓ કેટલી પ્રભાવશાલી છે, તેનો અનુભવ સૌ કોઈને સ્વયમેવ પ્રતીતિ ગોચર થાય છે

શકા--આશયશુદ્ધિ એટલે શુ ?

સમાધાન-- આશય એટલે ચિત્તનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક ક્રિયાની પાછળ તેના કરનારનો કોઈ પણ આશય-અભિપ્રાય હોય જ છે આશય કે અભિપ્રાય વિનાની ક્રિયાને શાસ્ત્રે

---

૧ શુદ્ધ આશયવાળાની ક્રિયા અશુદ્ધ હોતી નથી પરતુ કવચિત સહસાકાર અને અનાભોગ આદિ કારણોએ અશુદ્ધ ક્રિયા થઈ જાય, તો પણ તેથી અશુભ બન્ધ થતો નથી પણ શુભ બન્ધ જ થાય છે.

સમ્મૂર્છિમ-મન વિનાના પ્રાણીઓની ક્રિયા સાથે સરખાવી છે તેનુ જેમ સારૂ ફળ નથી તેમ નરસુ ફળ પણ નથી. તેવી ક્રિયા કરનારના અનુષ્ઠાનને શાસ્ત્રકારોએ અનનુષ્ઠાન અર્થાત્ અનુષ્ઠાન નથી એમ કહ્યું છે આ લોકમા લબ્ધિ કીર્ત્તિ આદિ તથા પરલોકમા ભોગસુખાદિ મેળવવાની કામનાથી જે ક્રિયા થાય છે તેમા આશય અતિ તુચ્છ અને મલિન હોવાથી તે સત્ક્રિયા બનતી નથી. એવા મલિન આશયવાળાની ક્રિયા કેવળ નિષ્ફળ જ નથી કિન્તુ વિપરીત ફલને આપનારી પણ થાય છે કારણ કે તેમા કલ્પતરૂ, ચિંતામણિ અને કામધેનુથી પણ અધિક મહિમાવાળા ધર્મને અતિ તુચ્છ કીર્ત્તિ આદિ માત્રના હેતુ તરીકે કલ્પવામા આવે છે એ કલ્પના મહાન એવા ધર્મમા અલ્પપણાનો બોધ કરાવનાર હોવાથી અસત્ય અને ભ્રાન્ત છે એટલુ જ નહિ પરંતુ ધર્મ પ્રત્યે લઘુતા અનાદરભાવ ઉત્પન્ન કરાવી અતિ તીવ્ર અશુભકર્મના બંધનો હેતુ થાય છે ૧

૧-કીર્તિ આદિની સ્પૃહાથી ધર્મ કરવો એ કેવળ અશુભ માટે જ છે તો પણ ધર્મ માટે-ધર્મમા જોડવા માટે ધર્મ કરનારની કીર્તિ, પ્રશંસા, દાન, સન્માન, સ્તુતિ અને ભક્તિ આદિ કરવા એ અશુભ માટે નથી, એ યાદ રાખવુ જોઇએ પૌદ્ગલિક લાભ માટે ધર્મ કરવાનો નથી તો પણ ધર્મ કરવાથી પૌદ્ગલિક લાભ પણ મળે છે એમ કહેવામા લેશ પણ દોષ કે ભ્રાન્તિ નથી કારણ કે એથી ધર્મની લઘુતા થતી નથી કિન્તુ એક પ્રકારે મહત્તા જ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે

શંકા--દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કયા આશયથી કરવી જોઇએ ?

સમાધાન--દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરવાનો પ્રધાન આશય અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવાનો છે અંતઃકરણની શુદ્ધિથી કર્મક્ષય થાય છે અને કર્મક્ષયથી સકલ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે લૌકિક ફલની કામના અંતઃકરણના શુભ પરિણામનો નાશ કરે છે, શુભ પરિણામના નાશથી કર્મનો બંધ થાય છે અને કર્મબંધથી સર્વ અકલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે એ કારણે શ્રી જિનમતમા સઘળી ધર્મક્રિયાનો આશય-પ્રધાન હેતુ અંતઃકરણના શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ અને અશુભ પરિણામનો નાશ કરવાનો છે અને એજ એક આશયે સઘળી ધર્મક્રિયા કરવાની છે

શંકા--દેવદર્શનથી શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?

સમાધાન--શ્રી જિનમતમા દેવ તરીકે અષ્ટાદશદોષરહિત પરમગુણપ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્યશક્તિયુક્ત, પરાર્થરસિક, ત્રૈલોક્ય નાયક શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે તેમની મૂર્ત્તિના દર્શનાદિ કરવાથી નેત્રની સફલતા, ચિત્તની પ્રસન્નતા અંતઃકરણની તુષ્ટિ અને શુભભાવની વૃદ્ધિ આદિ અવશ્ય થાય છે શુભભાવની વૃદ્ધિથી કર્મક્ષય અને કર્મક્ષયથી સર્વ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે

શંકા--મૂર્ત્તિના દર્શનથી દેવના દર્શન કર્યા જેટલો સંતોષ માનવો, એ શું ઘટિત છે?

સમાધાન—શ્રી જિનમતમાં દેવની ભક્તિ કરવા માટે દેવની મૂર્તિનું જ આલંબન પ્રધાનપણે લેવાનું ફરમાવ્યું છે દેવમૂર્તિના આલંબન વિના દેવની ભક્તી કરવાનું કાર્ય સર્વક્ષેત્ર અને સર્વ કાળમા અશક્યવત્ બને છે જેઓ દેવની મૂર્તિને માનતા નથી, તેઓ દેવની વિદ્યમાનતા સિવાયના ક્ષેત્રમા અને કાળમા દેવની ભક્તિ કરવા માટે અસમર્થ બને છે

શંકા—દેવની વિદ્યમાનતા સિવાયના ક્ષેત્રમા અને કાળમા દેવનુ નામ લેવાથી કે દેવની આજ્ઞા પાલવાથી શુ દેવની ભક્તિ થઇ શકતી નથી?

સમાધાન—થઈ શકે છે તો પણ દર્શન, વદન અર્ચન, પૂજન અને ધ્યાનાદિ વડે ભક્તિ કરવા માટે મૂર્તિની પરમ આવશ્યકતા છે તે કાર્યો મૂર્તિ સિવાય બની શકતા નથી જેઓ મૂર્તિ માનવાનો નિષેધ કરે છે, તેઓ દેવના દર્શન, વદન, અર્ચન, પૂજન અને ધ્યાનાદિ દ્વારા થતા કર્મનિર્જરા અને પુણ્ય ળ ધનો નિષેધ કરી અતરાય કર્મને ઉપાર્જન કરનાર થાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે—

"जिणपूआविग्घकरो हिंसाइपरायणो जयइ विग्ध"

શ્રી જિનપૂજામા અતરાય કરનારો તથા હિસાદિ કાર્યોમા તત્પર રહેનારો અતરાય કર્મને ઉપાર્જન કરે છે'

શંકા—દેવદર્શનાદિમા સમય ગાળવા કરતા જ્ઞાન, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય કે સામાયિકાદિમા સમય ગાળવાથી વિશેષ લાભ થાય કે નહિ?

સમાધાન--શ્રી જિનમતમા દરેક વસ્તુ પોતપોતાના સ્થાનમા એક સરખી પ્રધાનતા અને ઉપયોગિતા ધરાવે છે જ્ઞાનાધ્યયનથી નિરપેક્ષ સામાયિક અને સામાયિકથી નિરપેક્ષ જ્ઞાનાધ્યયન જેમ નિષ્ફળ છે, તેમ દેવદર્શનથી નિરપેક્ષ જ્ઞાનાધ્યયન કે સામાયિક પણ નિષ્ફળ છે જે જ્ઞાન ભણવા છતા સામાયિકનો ભાવ ઉત્પન્ન ન થાય, તે જ્ઞાન જેમ સફળ નથી, તેમ જે જ્ઞાન ભણ્યા છતા દેવભક્તિનો ભાવ પણ ઉત્પન્ન ન થાય, તે જ્ઞાન પણ નિષ્ફળ જ છે અથવા જેમ જ્ઞાન રહિત સામાયિક કિંમત વિનાનુ છે, તેમ દેવભક્તિ રહિત જ્ઞાન કે સામાયિક પણ કિંમત વિનાના છે અથવા શ્રી જિનમતમા જેમ સમ્યગ્દર્શનમા જ્ઞાન અને ચારિત્ર, સમ્યગ્જ્ઞાનમા દર્શન અને ચારિત્ર તથા સમ્યક્ચારિત્રમા જ્ઞાન અને દર્શન મળેલા છે, તેમ જ્ઞાનાધ્યયનમા દેવદર્શન અને સામાયિક, સામાયિકમા જ્ઞાનાધ્યયન અને દેવદર્શન તથા દેવદર્શનમા જ્ઞાનાધ્યયન અને સામાયિક માનેલા છે એકને સ્વીકારીને બીજાનો નિષેધ કરનારો એકને પણ શુદ્ધરીતિએ સ્વીકારી શકતો નથી એકલા જ્ઞાનાધ્યયન કે એકલા સામાયિકને પકડી દેવદર્શનને છોડી દેનારાઓ સમ્યગ્જ્ઞાની કે યથાર્થ ચારિત્રી બની શકતા નથી. જ્ઞાન જેમ અજ્ઞાનથી થનારા આશ્રવને રોકનાર છે અને ચારિત્ર જેમ અવિરતિથી થતા આશ્રવને અટકાવે છે, તેમ દેવભક્તિ પણ મિથ્યાત્વથી આવતા ઘોર આશ્રવને અટકાવનારી છે. શ્રી જિનમતમા અજ્ઞાન અને અવિરતિથી જેમ કર્મનો આશ્રવ

અને બધ માનેલો છે તેમ મિથ્યાત્વથી પણ કર્મનો આશ્રવ
અને બધ માનેલો છે મિથ્યાત્વના આશ્રવને અટકાવવાનુ
અને બધને બધ કરવાનુ કાર્ય એકલા જ્ઞાન કે ચારિત્રથી
થતુ નથી કિન્તુ તે માટે દેવભક્તિની પણ પરમ આવશ્યકતા
છે 'દેવદર્શન' એ દેવભક્તિનુ પરમ પ્રધાન અગ છે એ
વિના દેવને નમન-વદન-અર્ચન-પૂજન-ધ્યાનાદિ કાઇ પણ
થઈ શકતુ નથી એ કારણે દીર્ઘદર્શી જ્ઞાની મહર્ષિઓએ
આબાલવૃદ્ધ સર્વને ઉપકારક દેવદર્શનની પવિત્ર ક્રિયા
નિરતર કરવા માટે અત્યત ભારપૂર્વક ઉપદેશ આપ્યો છે
જેનાથી બીજુ કાઇપણ ન બની શકતુ હોય, તે પણ
શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરતર દેવદર્શનની ક્રિયામા રકત રહે અને
તેને ન છોડે તો તેનો ઉદ્ધાર પણ કાલક્રમે શકય છે
મિથ્યાત્વરૂપી જલથી અને કુગ્રાહ-દુરાગ્રહરૂપી જલજતુઓથી
ભરેલા આ ભવસાગરને તરી જવા માટે તે પણ એક ફલક
-પાટીયુ છે અપૂજ્યની પૂજા અને પૂજ્યની અપૂજા કરીને
જીવે આ સસારમા જે કર્મ સચય કર્યો છે, તેનુ પ્રક્ષાલન
કરવાને માટે 'દેવદર્શન' અને 'દેવપૂજન' સમાન બીજુ
કોઇ જલ નથી મિથ્યાત્વ એ પરમ રોગ છે, પરમ અધકાર
છે, પરમ શત્રુ છે અને પરમ વિષ છે દેવદર્શન અને દેવ
પૂજા એ મિથ્યાત્વ રોગનો પ્રતિકાર કરવા માટે પરમ
ઓૈષધ છે મિથ્યાત્વ અધકારનુ નિવારણ કરવા માટે પરમ
દીપક છે મિથ્યાત્વશત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પરમ શસ્ત્ર છે
અને મિથ્યાત્વવિષનો નાશ કરવા માટે પરમ અમૃત છે
મિથ્યાત્વ રોગથી મુક્ત થવા માટે, મિથ્યાત્વ અધકારને

ટાળવા માટે, મિથ્યાત્વ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે અને મિથ્યાત્વ વિષનો નાશ કરવા માટે દેવદર્શનરૂપી ઔષધ, દીપક, શસ્ત્ર અને અમૃતનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય આજસુધી કોઇને ચાલ્યુ નથી, વર્તમાનમા ચાલતુ નથી અને ભવિષ્યમા ચાલવાનુ નથી એ સત્યને સત્વર સમજી અને આત્મોદ્ધાર માટે દેવદર્શનાદિ ધર્મ ક્રિયામા અધિકાધિક રક્ત બનવુ જોઈએ.'

વળી શ્રી જિનેશ્વર દેવનુ પૂજન કરનારો શ્રી જિનેશ્વર દેવના વીતરાગતાદિ અનત ગુણોનુ બહુમાન કરે છે તેથી એ બહુમાન દ્વારા તે અનત પુણ્યને ઉપાર્જન કરે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવો અનત ગુણના પુજ છે સર્વ ગુણોના પ્રકર્ષને પામેલા છે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સતોષ, શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા આસ્તિકય, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર, ધૈર્ય, સ્થૈર્ય, ગાભીર્ય, દાક્ષિણ્ય, સૌજન્ય, ઔદાર્ય, આદિ જેટલા ગુણો આ જગતમા સભવિત છે, તે સર્વ ગુણોનુ પાલન શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ સ્વય કર્યું છે અન્ય પાસે કરાવ્યુ છે અને તે ગુણોનુ નિરતર પાલન થતુ રહે તેવા પ્રકારનુ તીર્થ જગતમા સ્થાપીને અતે અવ્યાબાધપદને વરેલા છે એવા અનતગુણી શ્રી જિનેશ્વર દેવના પૂજનનો અધ્યવસાય પણ અનત ફલને આપનારો છે તો પછી તેમનુ સાક્ષાત પૂજન અનત લાભને આપનારૂ થાય એમા આશ્ચર્ય જ શુ ?

પરમાત્માના દર્શન વખતે બોલવાની સ્તુતિઓ

दर्शनं देवदेवस्य, दर्शनं पापनाशनम् ।
दर्शनं स्वर्गसोपानं, दर्शनं मोक्षसाधनम् ॥१॥

દેવાધિદેવનુ દર્શન પાપને નાશ કરનારૂ છે, સ્વર્ગનુ સોપાન-પગથીયુ છે અને મોક્ષનુ સાધન છે અર્થાત્ મોક્ષનો ઉપાય છે

अद्याऽभवत् सफलता नयनद्वयस्य ,
देव ! त्वदीयचरणाम्बुजवीक्षणेन ।
अद्य त्रिलोकतिलक ! प्रतिभासते मे,
संसारवारिधिरयं चुलुकप्रमाणं ॥२॥

હે દેવ! આપના ચરણકમળના દર્શનથી આજે મારા બંને નેત્રોની સફળતા થઈ હે ત્રિલોક તિલક! આજે આ સંસારરૂપી સાગર મને એક ચુલુક (ચાગળા) જેવડો જણાય છે

कलेव चन्द्रस्य कलङ्कमुक्ता, मुक्तावलीवोरुगुणप्रपन्ना ।
जगत्त्रयस्याभिमतं ददाना, जैनेश्वरी कल्पलतेव मूर्तिः ॥३॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની મૂર્તિ ચંદ્રમાની કલાની જેમ કલંકથી મુક્ત છે, મોતીની માલાની જેમ મનોહર ગુણથી યુક્ત છે તથા ત્રણ જગતના મનોવાંછિત પૂરા પાડવા માટે કલ્પતરૂની લતાની જેમ શોભે છે.

ટાળવા માટે, મિથ્યાત્વ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે અને મિથ્યાત્વ વિષનો નાશ કરવા માટે દેવદર્શનરૂપી ઔષધ, દીપક, શસ્ત્ર અને અમૃતનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય આજસુધી કોઇને ચાલ્યુ નથી, વર્તમાનમા ચાલતુ નથી અને ભવિષ્યમાં ચાલવાનુ નથી એ સત્યને સત્વર સમજી અને આત્મોદ્ધાર માટે દેવદર્શનાદિ ધર્મ ક્રિયામાં અધિકાધિક રક્ત બનવુ જોઈએ,

વળી શ્રી જિનેશ્વર દેવનુ પૂજન કરનારો શ્રી જિનેશ્વર દેવના વીતરાગતાદિ અનત ગુણોનુ બહુમાન કરે છે તેથી એ બહુમાન દ્વારા તે અનત પુણ્યને ઉપાર્જન કરે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવો અનત ગુણના પુજ છે સર્વ ગુણોના પ્રકર્ષને પામેલા છે અહિસા, સત્ય અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સતોષ, શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા આસ્તિક્ય, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર, ધૈર્ય, સ્થૈર્ય, ગાભીર્ય, દાક્ષિણ્ય, સૌજન્ય, ઔદાર્ય, આદિ જેટલા ગુણો આ જગતમા સભવિત છે, તે સર્વ ગુણોનુ પાલન શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ સ્વય કર્યુ છે અન્ય પાસે કરાવ્યુ છે અને તે ગુણોનુ નિરતર પાલન થતુ રહે તેવા પ્રકારનુ તીર્થ જગતમા સ્થાપીને અતે અવ્યાબાધપદને વરેલા છે એવા અનતગુણી શ્રી જિનેશ્વર દેવના પૂજનનો અધ્યવસાય પણ અનત ફળને આપનારો છે તો પછી તેમનુ સાક્ષાત પૂજન અનત લાભને આપનારૂ થાય એમા આશ્ચર્ય જ શુ ?

પરમાત્માના દર્શન વખતે બોલવાની સ્તુ

दर्शनं देवदेवस्य, दर्शनं पापनाशनम् ।
दर्शनं स्वर्गसोपानं, दर्शनं मोक्षसाधनम् ॥

દેવાધિદેવનુ દર્શન પાપને નાશ કરનારૂ છે, સોપાન-પગથીયુ છે અને મોક્ષનુ સાધન છે અથાત્ ઉપાય છે

अद्याऽभवत् सफलता नयनद्वयस्य,
देव ! त्वदीयचरणाम्बुजवीक्षणेन ।
अद्य त्रिलोकतिलक ! प्रतिभासते मे,
संसारवारिधिरयं चुलुकप्रमाण. ॥२॥

હે દેવ ! આપના ચરણકમળના દર્શનથી આ બને નેત્રોની સફળતા થઈ છે ત્રિલોક તિલક ! આ સંસારરૂપી સાગર મને એક ચુલુક (ચાગળા) જેવડો જ

कलेव चन्द्रस्य कलङ्कमुक्ता, मुक्तावलीवोरुगुणप्रपन्न
जगत्त्रयस्याभिमतं ददाना, जैनेश्वरी कल्पलतेवमूर्ति

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની મૂર્તિ ચંદ્રમાની કલાની જેમ મુક્ત છે, મોતીની માલાની જેમ મનોહર ગુણથી તથા ત્રણ જગતના મનોવાંછિત પૂરા પાડવા માટે ક લતાની જેમ શોભે છે.

धन्योहं कृतपुण्योह, निस्तीर्णोहं भवार्णवात् ।
अनादिभवकान्तारे, दृष्टो येन श्रुतो मया ॥४॥

હુ ધન્ય છુ–ધર્મરૂપી ધનને પ્રાપ્ત થયેલો છુ હુ કૃતપુણ્ય–પુણ્ય કરીને આવેલો છુ, હુ ભવસાગરથી તરી ગયો છુ કારણુ કે અનાદિ ભવ અટવીમા જેને સાભળ્યા હતા તેને મે આજે નજરે જોયા

अद्य प्रक्षालितं गात्रं, नेत्रे च निर्मलीकृते ।
मुक्तोह सर्वपापेभ्यो, जिनेन्द्र! तव दर्शनात् ॥५॥

હે જિનેશ્વર દેવ! આપના દર્શનથી આજે મારૂ શરીર સ્વચ્છ થયુ, અને મારા નેત્રો નિર્મળ થયા છે તથા હુ સર્વ પાપોથી મુક્ત થયો છુ

दिठ्ठे तुह मुहकमले, तिन्निवि णट्ठाइ निरवसेसाइ
दारिद्द दोहग्ग, जम्मतरसचिय पाव ॥ ६ ॥

હે ભગવન્! આપનુ મુખકમળ જોતા મારી ત્રણુ ચીજો સર્વથા નાશ પામી છે એક દરિદ્રતા, બીજુ દુર્ભાગ્ય અને ત્રીજુ જમાન્તર સચિત પાપ–પૂર્વજન્મોમા ઉપાર્જન કરેલુ અશુભ કર્મ

अन्यथा शरण नास्ति, त्वमेव शरण मम ।
तस्मात्कारुण्यभावेन, रक्ष रक्ष जिनेश्वर! ॥ ७ ॥

હે જિનેશ્વર! તુ જ એક મને શરણુ છે તારા સિવાય

બીજુ કોઇ મારે શરણુ છે નહિ માટે દયાભાવથી મારૂ રક્ષણ કર ! મારૂ રક્ષણ કર !

दर्शनेन जिनेन्द्राणा, साधूना वन्दनेन च ।
न विष्टति चिर पाप, छिद्रहस्ते यथोदकम् ॥८॥

શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માનુ દર્શન કરવાથી તથા સાધુ પુરૂષોને વન્દન કરવાથી છિદ્રવાળા હસ્તમા જેમ પાણી ટકતુ નથી, તેમ લાબા કાળ સુધી આત્મામા પાપ ટકી શકતુ નથી

दर्शनाद् दुरितध्वंसी, वन्दनाद् वाञ्छितप्रद॰ ।
पूजनात् पूरकः श्रीणा, जिनः साक्षात् सुरद्रुमः ॥९॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનુ દર્શન પાપનો નાશ કરે છે, શ્રી જિનેશ્વરોનુ વદન વાછિતને આપનારૂ થાય છે અને તેમનુ પૂજન બાહ્ય અભ્યતર ઉભય પ્રકારની લક્ષ્મીને પૂરનાર બને છે ખરેખર શ્રી જિનેશ્વર દેવ એ સાક્ષાત કલ્પ_મ-કલ્પવૃક્ષ છે

धूप हन्ति पापानि, दीपो मृत्युविनाशनः ।
नैवेद्यैर्विपुल राज्य, प्रदक्षिणा शिवप्रदा ॥१०॥

શ્રી જિનેશ્વરને ધૂપ કરવાથી પાપો નાશ પામે છે, દીપ કરવાથી મૃત્યુ નાશ પામે છે, નૈવેદ્યપૂજા વડે વિપુલ એવુ રાજ્ય મળે છે અને પ્રદક્ષિણા એ મોક્ષને આપવાવાળી થાય છે (૧૦)

जो पूएड तिमज्झं, जिणिदरायं तहा निगयदोम ।
सो तइयभवे सिज्झइ, अहवा सत्तट्ठमे जम्मे ॥११॥

જે ભવ્યાત્મા રાગદ્વેષથી રહિત એવા જિનેશ્વર પર માત્માની ત્રણે સંધ્યાએ પૂજા કરે છે, તે ત્રીજે ભવે અથવા સાતમે યા આઠમે ભવે સિદ્ધ થાય છે–મુક્તિમા જાય છે (૧૧)

यन्मयोपार्जितं पुण्य, जिनशामनसेनया ।
जिनशामनसेनैव, तेन मेऽस्तु भवे भवे ॥१२॥

શ્રી જિનશાસનની સેવાવડે મે જે પુણ્ય મેળવ્યુ છે, તે પુણ્યવડે મને ભવોભવ શ્રી જિનશાસનની સેવા મળો (૧૨)

अद्य मे सफल देहमद्य मे मफल बलम् ।
नष्टानि विघ्नजालानि, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१३॥

હે જિનેન્દ્ર! આજે આપના દર્શનથી મારૂ શરીર સફળ બન્યુ, મારુ બળ સફળ બન્યુ અને મારો વિઘ્ન સમૂહ નાશ પામ્યો (૧૩)

अद्य मे सफल जन्म, प्रशस्त सर्वमङ्गलम् ।
भवार्णव च तीर्णोऽहं, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१४॥

હે જિનેન્દ્ર! આજે આપના દર્શનથી મારો જન્મ સફલ થયો, સર્વ મંગલો પ્રશસ્ત થયા અને સંસાર સમુદ્રને હુ તરી ગયો (૧૪)

अद्य मे सफलं गात्रं, नेत्रे च विमलीकृते ।
स्नातोऽहं धर्मकृत्येषु, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१५॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મારુ ગાત્ર-શરીર સફલ થયુ, નેત્રો મલરહિત કરાયા અને ધર્મકૃત્યોમા મે સ્નાન કર્યુ-લયલીન બન્યો (૧૫)

अद्याऽहं सुकृतिभूतो, निर्धूताशेषकिल्बिषः ।
भुवनत्रयपूज्योऽहं, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१६॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી હુ પુણ્યવાન બન્યો, મારા સઘળા પાપો નાશ પામ્યા અને ત્રણે ભુવનમા હુ પૂજ્ય બન્યો (૧૬)

अद्य मिथ्यान्धकारस्य, हन्ता ज्ञानदिवाकरः ।
उदितो मच्छरीरस्य, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१७॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મિથ્યાત્વરુપી અધકારનો નાશક એવો જ્ઞાનરુપી સૂર્ય મારા શરીરમા ઉદય પામ્યો છે (૧૭)

अद्य मे कर्मणा जालम्, विधूतं सकषायकम् ।
दुर्गत्या विनिवृत्तोऽहं, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१८॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી કષાય સહિત મારી કર્મની જાલ નાશ પામી છે અને હુ દુર્ગતિથી નિવૃત્ત થયો છુ-મારી દુર્ગતિ દૂર થઈ છે. (૧૮)

अद्य नष्टो महानन्धः, कर्मणा दुःखदायकः ।
सुखसङ्गः समुत्पन्नो, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥१९॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી દુઃખને આપનાર એવો કર્મનો મોટો બન્ધ નાશ પામ્યો છે અને સુખનો સમાગમ થયો છે (૧૯)

मनःप्रसन्न मपन्नं, नेत्रे पीयूषपूरिते ।
अह स्नातः सुधाकुण्डे, जिनेन्द्र ! तव दर्शनात् ॥२०॥

હે જિનેન્દ્ર ! આજે આપના દર્શનથી મન પ્રસન્ન થઇ ગયુ, નેત્રો અમૃતથી પૂર્ણ બની ગયા અને મે અમૃતકુડમા સ્નાન કર્યું. (૨૦)

सुप्रभात सुदिवस, कल्याण मेऽद्य मङ्गलम् ।
यद् वीतराग ! दृष्टोऽसि; त्व त्रैलोक्यदिवाकरः ॥२१॥

હે વીતરાગ પરમાત્મન્ ! ત્રણુલોકના દિવાકર એવા આપનુ દર્શન જે મે કર્યું છે, તેથી શુભ–પ્રભાતમય એવો મારો આજનો દિવસ કલ્યાણકારી બન્યો અને મને સુખ તથા મંગલની પ્રાપ્તિ થઇ છે. (૨૧)

अद्य छिन्ना मोहपाशा, अद्य रागादयो जिता
अद्य मोक्षसुख जात–मद्य तीर्णो भवार्णवः ॥२२॥

હે નાથ ! આજે આપના દર્શનથી મારા મોહના પાશો છેદાઇ ગયા, મે આજે રાગાદિ શત્રુઓ ઉપર વિજય

મેળવ્યો, મોક્ષનુ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું અને હુ સસાર સાગરને તરી ગયો (૨૨)

सारमेतन्मया लब्धं, श्रुताब्धेरवगाहनात् ।
भक्तिर्भागवती बीजं, परमानंदसम्पदाम् ॥२३॥

શ્રુત સાગરનુ અવગાહન કરવાથી આ પ્રકારનો સાર મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે કે શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિ એ જ એક પરમાનંદ એટલે મોક્ષ લક્ષ્મીનુ બીજ છે (૨૩)

सा जिह्वा या जिनं स्तौति, तच्चित्तं यत्तदर्पितं ।
तावेव केवलौ श्लाघ्यौ, यौ तत्पूजाकरौ करौ ॥२४॥

જે જીભ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે તેજ જીભ છે, જે ચિત્ત પરમાત્માને સમર્પિત્ત છે તેજ ચિત્ત છે, અને જે હાથ પરમાત્માની પૂજામા વપરાય છે, તે હાથ જ પ્રશસાને યોગ્ય છે (૨૪)

इलिका भ्रमरीध्यानात्, भ्रमरीत्वं यथाश्नुते ।
तथा ध्यायन् परात्मानं, परमात्मत्वमाप्नुयात् ॥२५॥

ભ્રમરીના ધ્યાનથી ઇલિકા જેમ ભ્રમરીપણાને પામે છે, તેમ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરનાર આત્મા, પરમાત્મપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૫)

प्रशमरसनिमग्न, दृष्टियुग्म प्रसन्नम् ,
वदनकमलमंक, कामिनीसंगशून्यः ।
करयुगमपि यत्ते, शस्त्रसम्बन्धवन्ध्यम् ,
तदसि जगति देवो, वीतराग ! त्वमेव ॥२६॥

હે વીતરાગ ! આપનુ દૃષ્ટિયુગલ પ્રશમ રસથી ભરેલુ છે, આપનુ મુખકમલ પ્રસન્ન છે, આપનો અક–ખોળો કામિની-સ્રીસગ રહિત છે, આપના કરયુગ–બે હાથ પણ શસ્રના સબધ વિનાના છે. માટે આપજ જગતમા વીતરાગાદિ ગુણોથી યુક્ત દેવ છો. (૨૬)

सरससमतासुधारससागर, शुचितर गुणरत्नमहाकरम् ।
भविकपङ्कजबोधदिवाकर, प्रतिदिनं प्रणमामि जिनेश्वरम् ॥२७॥

સરસ સમતારૂપી સુધારસના સાગર, અતિપવિત્ર ગુણરૂપી રત્નોની મહા ખાણરૂપ તથા ભવ્ય જીવરૂપી કમળોને વિકસ્વર કરવા માટે દિવાકર–સૂર્યસમાન એવા શ્રી જિનેશ્વર દેવને હુ પ્રતિદિન–હમેશા નમસ્કાર કરૂ છુ (૨૭)

कि कर्पूरमय सुधारसमय कि चन्द्ररोचिर्मयम् ,
कि लावण्यमयं महामणिमय कारुण्यकेलिमय ।
विश्वानन्दमय महोदयमय शोभामय चिन्मयम् ,
शुक्लध्यानमयं वपुर्जिनपतेर्भूयाद् भवाऽऽलम्बनम् ॥२८॥

જિનેશ્વરદેવનું શરીર શું કર્પૂરમય છે? અમૃતરસમય છે? ચન્દ્રકિરણમય છે? લાવણ્યમય છે? મહામણિમય છે? કારૂણ્યની કેલિ-ક્રીડારૂપ છે? સમસ્ત આનંદમય છે? મહોદયમય છે? શોભામય છે? જ્ઞાનમય છે? કે શુક્લ ધ્યાનમય છે? ગમે તે પ્રકારનું જિનપતિનું શરીર સંસારમા પડતા પ્રાણીઓને આલંબન રૂપ થાઓ. (૨૮)

श्रेयः सङ्केतशाला सुगुणपरिमलैर्जेयमन्दारमाला,
छिन्नव्यामोहजाला प्रमदभरसर:पूरणे मेघमाला ।
नम्रश्रीमन्मराला वितरणकलया निर्जितस्वर्गिशाला,
त्वन्मूर्त्तिःश्रीविशाला विदलतु दुरितं नन्दितक्षोणिपाला ॥२९॥

હે ભગવન્! કલ્યાણની સંકેતશાલા જેવી, સદ્ગુણની સુવાસવડે જીતી છે કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માલા જેણે એવી, મોહની જાળોને છેદી નાખનારી, આનંદના સમૂહરૂપ સરોવરને પૂરવામા મેઘમાળા જેવી, નમ્યા છે ઐશ્વર્યધારી મનુષ્યોરૂપી હંસો જેને એવી, દાનની કળાથી જીતી છે દેવલોકની શાળા જેણે એવી અને આનંદિત કર્યાં છે પૃથ્વીપાલક રાજા મહારાજાઓને જેણે એવી તથા વિશાળ 'શોભા-સંપત્તિવાળી આપની મૂર્ત્તિ સર્વ જીવોના પાપને દળી નાખો-દૂર કરો. (૨૯)

किं पीयूषमयी कृपारसमयी कर्पूरपारीमयी,
किं वाऽऽनन्दमयी महोदयमयी सद्ध्यानलीलामयी ।
तत्त्वज्ञानमयी सुदर्शनमयी निस्तन्द्रचन्द्रप्रभा,
साऽऽस्फारमयी पुनातु सततं मूर्त्तिस्त्वदीया सताम् ॥३०॥

હે પ્રભુ ! આપની મૂર્ત્તિ શું અમૃતમય છે ? અથવા કૃપારસમય છે ? અથવા કર્પૂરમય છે ? અથવા શું આનંદમય છે ? અથવા મહોદયમય છે ? અથવા શુભ ધ્યાનની લીલામય છે ? અથવા તત્ત્વજ્ઞાનમય છે ? અથવા સુદર્શનમય છે ? અથવા ઉજ્જવળ ચંદ્રની પ્રભાના શ્રેષ્ઠ ઉદ્યોતમય છે ? આવા પ્રકારની આપની મૂર્ત્તિ સજ્જનોને સદા પવિત્ર કરો (૩૦)

धन्या दृष्टिरियं यया विमलया दृष्टो भवान् प्रत्यहं,
धन्याऽसौ रसना यया स्तुतिपथं नीतो जगद्वत्सलः ।
धन्यं कर्णयुगं वचोऽमृतरसः पीतो मुदा येन ते,
धन्यं हृत् सततं च येन विशदस्त्वन्नाममन्त्रो धृतः ॥३१॥

તે દૃષ્ટિને ધન્ય છે કે જે નિર્મળ દૃષ્ટિએ હમેશાં આપના દર્શન કીધા, તે રસના—જીહાને ધન્ય છે કે જેણે જગતવત્સલ એવા આપની સ્તુતિ કીધી, તે કાનને ધન્ય છે કે જેણે, આપના વચનરૂપી અમૃતનો રસ આનંદથી પીધો, તથા તે હૃદયને ધન્ય છે જેણે સતત્ આપના નામરૂપી નિર્મળ મંત્રને ધારણ કર્યો (૩૧)

नित्याऽऽनन्दपदप्रयाणसरणी श्रेयोऽवनीमारणी,
ममाराऽर्णवतारणैकतरणी विश्वर्द्धिविस्तारिणी ।
पुण्याङ्कुरभरप्ररोहधरणी व्यामोहमहारिणी,
प्रीत्यै कस्य न तेऽखिलाऽऽर्त्तिहरिणी मूर्त्तिर्मनोहारिणी ॥३२

નિત્યાનંદ-મોક્ષપદ પ્રત્યે પ્રયાણ કરવા માટે નિસરણી, કલ્યાણરૂપી પૃથ્વીની નીક, સંસારસાગર તરવા માટે અદ્વિતીય તરણી-હોડી, સમસ્ત ઋદ્ધિના સમૂહને વિસ્તારનારી, પુણ્યરૂપી અંકુરના પ્રરોહ માટે ધરણી, વ્યામોહને વિધ્વંસાવનારી અને સમસ્ત પીડાઓને હરનારી એવી આપની (શ્રી જિનરાજની) મનોહર મૂર્ત્તિ કોની પ્રીતિને માટે ન થાય? (૩૨)

नेत्रे साम्यसुधारसैकसुभगे आस्यं प्रसन्नं सदा,
यत्ते चाहितहेतिसहतिलसत्संसर्गशून्यौ करौ ।
अङ्कश्च प्रतिबन्धबन्धुरवधूसम्बन्धबन्ध्योऽधिकम् ,
तद्देवो भुवने त्वमेव भवसि श्री वीतरागो ध्रुवम् ॥३३॥

હે જિનરાજ! આપના બે નેત્રો સમતારૂપી સુધારસ વડે અદ્વિતીય મનોહર છે આપનું મુખ નિરંતર સુપ્રસન્ન છે, આપના હાથ, અહિતકારી શસ્ત્ર સમૂહના સંસર્ગથી શૂન્ય છે તથા આપનો અંક-ખોળો રાગથી મનોહર એવી વધૂઓના સંબન્ધથી વિશેષે કરીને બન્ધ્ય-રહિત છે, તે કારણે હે દેવ! આપ જ આ જગતમાં ખરેખર-નિશ્ચે વીતરાગ છો (૩૩)

पाताले यानि बिम्बानि, यानि बिम्बानि भूतले ।
स्वर्गेऽपि यानि बिम्बानि, तानि वन्दे निरन्तरम् ॥१॥

પાતાલ-લોકને વિષે રહેલા,
ભૂતલને-વિષે રહેલા અને
સ્વર્ગ-લોકને વિષે રહેલા
શ્રી જિનબિમ્બોને હું નિરન્તર વંદન કરું છું.

जिने भक्तिर्जिने भक्ति-र्जिने भक्तिर्दिने दिने ।
सदा मेऽस्तु सदा मेऽस्तु, सदा मेऽस्तु भवे भवे ॥१॥

ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોને વિષે—
ભવોભવમા
સદાને માટે
નિત્ય પ્રતિ
મને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાઓ!

મંગલ—કામના

"नेत्रानन्दकरी भवोदधितरी श्रेयस्तरोर्मंजरी,
श्रीमद्धर्ममहानरेन्द्रनगरी, व्यापल्लताधूमरी ।
हर्षोत्कर्षशुभप्रभावलहरी, रागद्विषां जित्वरी,
मूर्त्ति श्रीजिनपुङ्गवस्य भवतु, श्रेयस्करी देहिनाम् ॥१॥

શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ કે જે—

સજ્જનોના નેત્રોને આનંદ પામાડનારી છે, સંસાર સમુદ્રને તરી જવા માટે નાવ સમાન છે, કલ્યાણ રૂપ વૃક્ષની મંજરી જેવી છે, ધર્મ રૂપ મહાનરેન્દ્રની નગરી તુલ્ય છે, અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ રૂપ લતાઓનો નાશ કરવાને માટે ધૂમરી જેવી છે, હર્ષના ઉત્કર્ષનો શુભ પ્રભાવ વિસ્તારવામા લહરીઓની ગરજ સરનારી છે અને રાગ તથા દ્વેષ રૂપ શત્રુઓનો જય સાધનારી છે, તે—

શ્રી જિનેશ્વદેવની મૂર્તિ

જગતના જીવોનુ કલ્યાણ કરનારી થાઓ !

પ્રભુ સન્મુખ બોલવાની સ્તુતિઓ.

પ્રભુ દરિશન સુખ સંપદા, પ્રભુ દરિશન નવ નિધ,
પ્રભુ દરિશનથી પામીએ, સકલ પદારથ સિદ્ધ. ૧
ભાવે ભાવના ભાવીએ, ભાવે દીજે દાન,
ભાવે જિનવર પૂજીએ, ભાવે કેવળ જ્ઞાન. ૨
જીવડા જિનવર પૂજીએ, પૂજાના ફળ હોય,
રાજા નમે પ્રજા નમે, આણ ન લોપે કોય. ૩
ફૂલડાં કેરા બાગમા, બેઠા શ્રી જિનરાજ,
જેમ તારામા ચંદ્રમા, તેમ શોભે મહારાજ. ૪
વાડી ચંપો મોરિયો, સોવન પાંખડીએ,
પાર્શ્વ જિનેશ્વર પૂજીએ, પાંચે આંગળીએ. ૫
ત્રિભુવન નાયક તું ધણી, મહા મોટો મહારાજ,
મોટે પુણ્યે પામીઓ, તુમ દરિશન હું આજ ૬
આજ મનોરથ સવિ ફળ્યા, પ્રગટયા પુણ્ય કલ્લોલ,
પાપ કરમ દૂરે ટળ્યા, નાઠા દુખ દંદોલ. ૭
પંચમ કાળે પામવો, દુર્લભ પ્રભુ દેદાર,
તો પણ તારા નામનો, છે મોટો આધાર ૮
શાન્તિનાથજી સોળમા, જગ શાન્તિ સુખકાર,
શાન્તભાવે ભક્તિ કરે, તરત તરે સંસાર ૯
પ્રભુ નામકી ઔષધિ, ખરા ભાવથી ખાય,
રોગ પીડા વ્યાપે નહિ, મહા દોષ મોટ જાય ૧૦
પાંચ કોડીને ફૂલડે, પામ્યો દેશ અઢાર,
કુમારપાલ રાજા થયો, વર્ત્યો જય જયકાર ૧૧

આવ્યો દાદાને દરબાર.

આવ્યો દાદાને દરબાર, કરો ભવોદધિ પાર,
ખરો તું છે આધાર, મોકે તાર તાર તાર ૧૨

આત્મગુણનો ભંડાર, તારા મહિમાનો નહિ પાર,
દેખ્યો સુંદર દેદાર, કરો પાર પાર પાર ૧૩

તારી મૂર્ત્તિ મનોહાર, હરે મનના વિકાર;
ખરો હૈયાનો હાર, વંદુ વાર વાર વાર ૧૪

આવ્યો દેરાસર મોઝાર, કર્યો જિનવર જુહાર,
પ્રભુ ચરણ આધાર, ખરો સાર સાર સાર ૧૫

આત્મકમલ સુધાર, તારી લબ્ધિ છે અપાર,
એની ખુબીનો નહિપાર, વિનતિ ધાર ધાર ધાર ૧૬

જે દષ્ટિ પ્રભુ દર્શન કરે, તે દષ્ટિને પણ ધન્ય છે,
જે જીભ જિનવરને સ્તવે, તે જીભને પણ ધન્ય છે,
પીએ મુદા વાણી સુધા, તે કર્ણયુગને ધન્ય છે,
તુજ નામ મંત્ર વિશદ ધરે, તે હૃદયને નિત ધન્ય છે ૧૭

આવ્યો શરણે તુમારે, જિનવર કરજો, આશ પુરી અમારી,
નાવ્યો ભવપાર મારો, તુમ વિણ જગમાં, સાર લે કોણ મારી,
ગાયો જિનરાજ આજે, હરખ અધિકથી, પરમ આનંદકારી,
પાયો તુમ દર્શ નાસે, ભવભય ભ્રમણા, નાથ સર્વે હમારી. ૧૮

છે પ્રતિમા મનોહારિણી, દુખહરી શ્રી વીર જિણંદની,
ભકતોને છે સર્વદા સુખકરી, જાણે ખીલી ચંદની,
આ પ્રતિમાના ગુણભાવ ધરીને, જે માણસો ગાય છે,
પામી સઘળા સુખ તે જગતના, મુકિત ભણી જાય છે. ૧૯

દેખી મૂર્તિ પાર્શ્વજિનની, નેત્ર મારા ઠરે છે,
ને હૈયુ મારૂ ફરી ફરી પ્રભુ, ધ્યાન તેનુ ધરે છે,
આત્મા મારો પ્રભુ તુજ કને, આવવા ઉલ્લસે છે,
આપો એવુ, બળ હૃદયમા, માહરી આશ એ છે. ૨૦

સકલ કર્મવારી, મોક્ષ માર્ગાધિકારી,
ત્રિભુવન ઉપગારી, કેવળજ્ઞાન ધારી,
ભવિજન નિત્ય સેવો, દેવ એ ભકિત ભાવે,
એહીજ જિન ભજતા, સર્વ સંપત્તિ આવે. ૨૧

જિનવર પદ સેવા, સર્વ સંપત્તિ દાઇ,
નિશદિન સુખદાઈ, કલ્પવલ્લી સહાઈ,
નમિ વિનમિ લહી જે, સર્વ વિદ્યા વડાઇ,
ઋષભ જિનહ સેવા, સાધતા તેહ પાઈ ૨૨

ઇહ જગત સ્વામી, મોહવામી, મોક્ષગામી સુખકરૂ,
પ્રભુ અકલંક અમલ, અખંડ નિર્મલ, ભવ્ય મિથ્યાતવ હરૂ,
દેવાધિદેવા, ચરણસેવા, નિત્ય મેવા આપીએ,
નિજ દાસ જાણી, દયા આણી, આપ સમોવડ થાપીએ. ૨૩

પાર્શ્વનાથ પ્રગટ પ્રભાવી, અલિક વિઘ્ન સવિ દૂર કરે,
ખાટઘાટ સમરે જે સાહિબ, ભય ભંજન ચકચૂર કરે. ૨૪

લીલા લચ્છી દાસ તુમારો, કોઈ પૂજે કોઈ અરજ કરે,
નજર કરીને નીરખો સાહિબ, તુમ સેવક અરદાસ કરે   ૨૫

પડછો પૂરે પાર્શ્વનાથ, આશા પૂરે આદિનાથ,
શાન્તિ કરે શાન્તિનાથ, વિઘન ચૂરે મલ્લિનાથ.   ૨૬

શ્રી આદીશ્વર શાન્તિ નેમિ જિનને, શ્રી પાર્શ્વ વીર પ્રભુ,
એ પાંચે જિનરાજ આજ પ્રણમું, હેતે ધરી હે વિભુ,
કલ્યાણે કમલા સદૈવ વિમલા, વૃદ્ધિ પમાડો અતિ,
એવા ગૌતમ સ્વામી લબ્ધિ ભરીઆ, આપો સદા સન્મતિ. ૨૭

ઈમ નવપદ ધ્યાવે, પરમ આનંદ પાવે,
નવમે ભવ શિવ જાવે, દેવ નરભવ પાવે,
જ્ઞાન વિમલ ગુણ ગાવે, સિદ્ધચક્ર પ્રભાવે,
સવિ દુરિત સમાવે, વિશ્વ જયકાર પાવે.   ૨૮

ઉત્સવ રંગ વધામણા, પ્રભુ પાર્શ્વને નામે,
કલ્યાણક મહોત્સવ કીયો, ચડતે પરિણામે,
શતવર્ષાયુ જીવીને, અક્ષય સુખ સ્વામી,
તુમ પદ સેવા ભક્તિમા, નવી રાખુ ખામી,
સાચી ભક્તિ સાહિબા, રીઝો એક વેળા,
શ્રી શુભવીર હુવે સદા, મનવાછિત મેળા   ૨૯

ભવોભવ તુમ ચરણોની સેવા, હું તો માગુ છુ દેવાધિદેવા,
સામું જુઓને સેવક જાણી, એવી ઉદય રતનની વાણી. ૩૦

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની લાવણી.

તુ અકલંકી રૂપ સરૂપી, પરમાનંદ પદ તુ દાયી,
તુ શંકર બ્રહ્મા જગદીશ્વર, વીતરાગ તુ નિરમાયી ૩૧

અનુપમ રૂપ દેખી તુજ રીઝે, સુરનર નારી કે વૃંદા,
નમો નિરંજન ફણીપતિસેવિત, પાસગોડીચા સુખકંદા ૩૨

કાને કુંડલ શિર છત્ર બિરાજે, ચક્ષુ ટીકા નિરધારી,
અષ્ટ બિજોરૂ હાથ સોહિએ, તુમ વંદે સહુ નરનારી ૩૩

અગ્નિ કાષ્ટસે સર્પ નિકાલ્યા, મંત્ર સુણાવ્યા બહુ ભારી,
પૂર્વ જન્મક્ર વૈર ખોલાયા, જળ વરસાવ્યા શિરધારી ૩૪

જળ આવી પ્રભુ નાકે અડીયા, આસન કંપ્યાં
નાગ નાગણી છત્ર ધરે છે, પૂર્વ જન્મકા

રૂપ વિજય કહે સુણો મેરી લાવણી,
માત પિતા બંધવ સહુ સાથે, સ

પ્રભુ પ્રદક્ષિણા વ

કાલ અનાદિ અનંતથી,
તે ભ્રમણ નિવારવા,

દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ,
ત્રણ પ્રદક્ષિણા તે

ભમતીમા ભમતા થકા, ભવ ભાવઠ દૂર પલાય,
મદક્ષિણા તે કારણે, ભવિક જન ચિત્તલાય ૩૯

○

શ્રી સિદ્ધાચળની સ્તુતિના દુહા.

સિદ્ધાચળ સમરૂ સદા, સોરઠ દેશ મોઝાર,
મનુષ્ય જન્મ પામી કરી, વદુ વાર હજાર ૪૦

જગમા તીરથ દો વડા, શત્રુજય ગિરનાર,
એક ગઢ ઋષભ સમોસર્યા, એક ગઢ નેમિકુમાર. ૪૧

સોરઠ દેશમા સચર્યો, ન ચડયો ગઢ ગિરનાર,
શત્રુજય ભેટયો નહિ, એળે ગયો અવતાર ૪૨

એકેકુ ડગલુ ભરે, ગિરિ સન્મુખ ઉજમાળ,
ઋષભ કહે ભવકોડના, કર્મ ખપે તત્કાળ ૪૩

શેત્રુજા સરખા ગિરિવરૂ, ઋષભ સરીખા દેવ,
ગૌતમ સરખા ગણધરૂ, વળી વળી વદુ તેહ. ૪૪

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું સ્તવન

શાન્તિ જિનેશ્વર સાહિબ વંદો, અનુભવ રસનો કંદો રે,
સુખને મટકે લોચન લટકે, મોહ્યા સુર નર વૃંદો રે
શાન્તિ—૧

મજર દેખીને કોયલ ટહુકે, મેઘ ઘટા જેમ મોરો રે,
તેમ જિનપ્રતિમા નિરખી હરખુ, વળી જિમ ચંદ ચકોરોરે
શાન્તિ—૨

જિનપ્રતિમા જિનવરશી[1] ભાખી, સૂત્ર ઘણા છે સાખીરે,
સુરનર મુનિવર વંદન પૂજા, કરતા શિવ અભિલાષી રે.
શાન્તિ—૩

રાયપસેણી પ્રતિમા પૂજી, સુરિયાભ સમકિત ધારી રે,
જીવાભિગમે પ્રતિમા પૂજી, વિજય દેવ અધિકારી રે
શાન્તિ—૪

જિનવર બિંબ વિના નવિ વંદુ, આણંદજી એમ બોલે રે,
સાતમે અંગે સમકિત મૂળે, અવર નહિ તસ તોલે રે
શાન્તિ—૫

જ્ઞાતાસૂત્રે દ્રૌપદી પૂજા, કરતી શિવ સુખ માગે રે,
રાય સિદ્ધારથે પ્રતિમા પૂજી, કલ્પસૂત્ર માંહે રાગેરે
શાન્તિ—૬

૧—જિનવર સરખી

વિદ્યાચારણ મુનિવરે વંદી, પ્રતિમા પાંચમે અંગે રે,
જંઘાચારણ મુનિવરે વંદી, જિનપ્રતિમા મન રંગે રે
શાન્તિ—૭

આર્યસુહસ્તિ સૂરી ઉપદેશે, આવો સપ્રતિ રાય રે,
સવાક્રોડિ જિન બિંબ ભરાવ્યા, ધન્ય ધન્ય એહની માય રે.
શાન્તિ—૮

મોકલી પ્રતિમા અભય કુમારે, દેખી આર્દ્ર કુમાર રે,
જાતિ સ્મરણે સમકિત પામી, વરીઓ શીવ સુખ સાર રે
શાન્તિ—૯

ઈત્યાદિક બહુ પાઠ કહ્યા છે, સૂત્ર માંહે સુખકારી રે,
સૂત્રતણો એક વર્ણ ઉત્થાપે, તે કહ્યો બહુલ સંસારી રે
શાન્તિ—૧૦

તે માટે જિનઆણા ધારી, કુમતિ કદાગ્રહ વારી રે,
ભક્તિ તણાં ફલ ઉતરાધ્યાયને, બોધિ બીજ સુખકારી રે.
શાન્તિ—૧૧

એક ભવે દોય પદવી પામ્યા, સોલમાં શ્રી જિનરાયા રે,
મુજ મન મંદિરીએ પધરાવ્યાં, ધવલ મંગલ ગવરાયા રે
શાન્તિ—૧૨

જિન ઉત્તમ પદ રૂપ અનુપમ, કીર્તિ કમલાની શાળા રે,
જીવ વિજય કહે પ્રભુજીની ભક્તિ, કરતા મંગળ માળા રે.
શાન્તિ—૧૩

શ્રી અરિહંત ભક્તિ ગર્ભિત દૂહાઓ.

અરિહંત અરિહંત સમરતા, લાધે મુક્તિનુ ધામ,
જે નર અરિહંત સમરશે, તેહના સરશે કામ
સુતા બેસતા ઉઠતા, જે સમરે અરિહંત,
દુખીયાના દુખ ભાગશે, લેશે સુખ અનંત.
આશ કરો અરિહંતની, બીજી આશ નિરાશ,
જેમ જગમા સુખીયા થયા, પામ્યા લીલ વિલાસ.
નિત્ય પ્રભાતે ઉઠવુ, રાખી મન ઉમંગ,
ધરવુ ધ્યાન વીતરાગનુ, કરવુ નિર્મળ અંગ
અગ્નિ કેરા બળ થકી, માખણનુ ઘી થાય,
અંતરવૃત્તિ ધ્યાનથી, પરમાતમ પ્રગટાય
અહંકારને છોડીને, ભજો અરિહંત સાર,
રાગ દ્વેષના ત્યાગથી, પામો મોક્ષનુ દ્વાર
તુજવિણ ઈણ સંસારમા, શરણુ નહિ કોઈ સ્વામ,
તુજ ચરણોથી પામીએ, અનંત સુખોનુ ધામ
જગ તારણ જગ વાલહો, તુ જગ જય જયકાર,
જે તુજ શરણે નિત્ય રહે, તે તરીયા સંસાર.
ત્રણ ભુવનમા તુ વડો, તુમ સમ અવર ન કોય,
ઈંદ્ર ચંદ્ર ચક્રી હરિ, તુજ પદ સેવે કોય
હે પ્રભુ! હુ અરજી કરૂ, તુ છે દીન દયાળ,
મુજ અધમને તારવા, કર કૃપા કૃપાલ

ધન ધન શ્રી અરિહંતને, જેણે [illegible]
તે પ્રભુની પૂજા વિના, [illegible]
દ્રવ્ય ભાવથી અતિ [illegible]
ઈણ વિધ જિનવર [illegible]
શ્રી જિનેશ્વર [illegible]
કરતા કેઈ જીવ [illegible]
સમકિતને અજુવાળ [illegible]
પૂજાથી તમે [illegible]
પૂજા કુગતિની [illegible]
શિવગતિની સાહેલી [illegible]

પૂજા કરતા [illegible]
આ ભવ પરભવ [illegible]

ભવદવ દહનને [illegible]
જિન પૂજા [illegible]
પ્રભુ પૂજનકું [illegible]
નવ અંગે [illegible]
આતમરૂપ [illegible]
આતમ દર્શન [illegible]
જિન પ્રતિમા [illegible]
દર્શન [illegible]

જિન પ્રતિમા અવલબને, તરીઆ જીવ અનેક,
માટે પુણ્યે પામીયે, દર્શન શુદ્ધ વિવેક

જસ ઘર જિનપૂજા નહી, નહી સુપાત્રે દાન,
તે કેમ પામે બાપડા, વિદ્યારૂપ નિધાન

કર ભક્તિ ભગવતની, કર પરમારથ કામ,
કર સુકૃત જગમે સદા, રહે અવિચલ નામ

અરિહતાદિ નુવપદ, નિજ મન ધરે જો કોઇ,
નિશ્ચય તસુ નરસેહરહ, મનવછિત ફલ હોઇ

અરિહત દેવ સુસાધુ ગુરૂ, ધર્મ જ દયા વિશાલ,
જપહુ મત્ર નવકાર તુમ, અવર મ ઝખો આળ.

આરાહિજ્જઇ દેવગુરૂ, દીઓ સુપાત્રે દાન,
તપ સજમ ઉપકાર કરી, કર સફલો અપ્પાણુ

જલમે વસે કુમુદિની, ચદ્રમા વસે આકાશ,
જો જાકે મનમે વસે, સો તાકે રહે પાસ

સિદ્ધચક્રના ગુણુ ઘણા, કહેતા નાવે પાર,
વાછિત પૂરે, દુખ હરે, વદુ વારવાર

સકલ સમીહિત પૂરવા, કલ્પવૃક્ષ અવતાર,
પાર્શ્વપ્રભુ પ્રસન્ન સદા, શખેશ્વર સુખકાર

દુરિત ટળે વાછિત ફળે, જાસ નામ સમરત,
વામાનદન જિનવરૂ, તે પ્રણુમુ એકત

શાસન નાયક સમરીએ, શ્રી મહાવીર ભગવાન,
ચોવીસે જિનરાજને, નિત્ય નમું બહુમાન.

નમસ્કારસમો મંત્ર, શત્રુંજયસમો ગિરિ,
વીતરાગસમો દેવો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ

મંગલ ભગવાન વીરો, મંગલ ગૌતમ પ્રભુ,
મંગલ સ્થૂલભદ્રાદ્યા, જૈનધર્મોસ્તુ મંગલ

અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિતણા ભંડાર,
શ્રી ગુરૂ ગૌતમ સમરીએ, વંછિતફળ દાતાર.

સર્વમંગલ માંગલ્ય, સર્વ કલ્યાણ કારણં,
પ્રધાન સર્વધર્માણાં, જૈનં જયતિ શાસનમ્.

પ્રકરણ પાંચમું.

શ્રાવકનો ધર્મ.

શ્રાદ્ધ દિન કૃત્યમાં શ્રાવક શબ્દનો અર્થ જણાવતા પૂ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ફરમાવે છે કે–

> श्रद्धालुता श्राति, जिनेन्द्रशासने,
> धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।
> करोति पुण्यानि सुसाधुसेवना—
> दतोपि त श्रावकमाहुरुत्तमाः ॥१॥

'શ્રા' શબ્દથી ભગવાનના શાસનમાં શ્રદ્ધાને પરિપકવ બનાવે

'વ' શબ્દથી પાત્રમાં નિરંતર પોતાના ધનને વાવે.

'ક' શબ્દથી સાધુ મહાત્માઓની સેવા દ્વારા પુણ્યને ઉપાર્જન કરે.

ઉપર મુજબ ત્રણ ગુણ જેનામાં હોય તેને ઉત્તમ પુરૂષોએ શ્રાવક કહ્યો છે

શ્રાવક એ ગુણનિષ્પન્ન શબ્દ છે ઉપરના ત્રણ ગુણોને ધારણ કરનાર ગમે તે હોય તો પણ તેને ભાવથી શ્રાવક કહી શકાય છે જ્યારે માત્ર શ્રાવકના કુલમાં ઉત્પન્ન થયો હોય પરંતુ ઉપર કહેલા ગુણો જો તેનામાં ન હોય તો તે નામનો જ (દ્રવ્ય) શ્રાવક કહેવાય છે

વળી 'શ્રૃણોતિ ઇતિ શ્રાવક' અર્થાત્ 'જે સાભળે એનુ નામ શ્રાવક' એ પ્રમાણે શ્રાવક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે અહી પ્રશ્ન એ થાય છે કે શુ સાભળવુ ? જગતમા સાભળ વાનુ તો ઘણુ છે અને સભળાવનારા પણ સખ્યાબધ છે એટલે તેનુ પણ સ્પષ્ટીકરણ કરતા પૂ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જણાવે છે કે-

संपत्तदंसणाइ, पइदियह जइजणा सुणेई य ।
सामायारि परम, जो खलु त सावग विंति ॥१॥

અર્થ-જેણે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવો જે કોઇ માણસ પ્રતિદિન સાધુજન પાસે, સાધુ સામાચારી (મુનિઓના પવિત્ર જીવન સબધી ચર્ચા) અને શ્રાવકની સામાચારી (શ્રાવકોની ફરજો) સાભળે છે તે નિશ્ચયથી શ્રાવક કહેવાય છે

નિરતર ધર્મ શ્રવણ કરવામા અનેક લાભો સમાયેલા છે તે વાત આજ પુસ્તકમા માર્ગાનુસારિતાના ૧૫ મા ગુણપ્રસગે (પાના ૨૭ મા) કહેવાઇ ગઇ છે

શ્રાવક ધર્મનુ પાલન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ બારવ્રતો ધારણ કરવા જોઈએ તે બારવ્રતોના ત્રણ વિભાગો પાડવામા આવ્યા છે પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણ વ્રત અને ચાર શિક્ષા વ્રત મુનિરાજોના પાચ મહાવ્રતથી નાના હોવાથી તેને અણુવ્રત કહેવામા આવે છે છઠ્ઠુ, સાતમુ અને આઠમુ

વ્રત પાચ અણુવ્રતને ગુણ કરનાર હોવાથી તેને ગુણુવ્રત કહેવામા આવે છે અને છેલ્લા ચાર વ્રતો મુનિપણાના પાલનની તાલીમરૂપ હોવાથી તેને શિક્ષાવ્રતો કહેવામા આવે છે. અહી તે ક્રમસર રજુ કરવામા આવશે

પાંચ અણુવ્રતો.

અહિંસા (પહેલુ અણુવ્રત)

આ વ્રતમા નિરપરાધી હાલતા ચાલતા (ત્રસ) જીવોને જાણી જોઇને મારવાની બુદ્ધિથી નહિ મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરવામા આવે છે તે માટે કહ્યું છે કે–

पगुकुष्टिकुणित्वादि, दृष्ट्वा हिसाफल सुधीः ।
निरागस्त्रसजतूना, हिंसा सकल्पतस्त्यजेत् ॥१॥

વિવેકી મનુષ્યોએ હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કારણ કે હિંસામા પ્રત્યક્ષ પણે બીજાને પીડા છે અને જ્યા બીજાને પીડા છે ત્યા અવશ્ય પાપબંધ થાય છે તે પાપનો વિપાક ઘણોજ દારૂણ હોય છે એ પાપના ઉદય વખતે તેને પાગળાપણુ, કોઢીયાપણુ અને હાથ આદિનુ ઠુઠાપણુ વિગેરે શરીરમા અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે શરીરના વિવિધ રોગો, અંગોપાગાદિનુ અધિક કે ઓછાપણુ તે સર્વ હિંસાના ફળ છે પ્રાણી વધમા નિમિત્ત બનનાર મનુષ્ય જન્મમરણના અનત અને અસહ્ય દુઃખો પામે છે તે વખતે તેમને કોઇ સહાયક થતુ નથી અને તેવા પુણ્યહીન પ્રાણીઓ માતા પિતાદિક અનત સબધીઓના વિયોગ

ભવોભવ પામે છે દુ ખ, દારિદ્રય, દૌર્ભાગ્ય, તેમની પાછળ લાગ્યા જ કરે છે અને મન માથા વહાલાઓનો મેળાપ તેમને થઇ શકતો નથી કર્મનો નિયમ એવો છે કે બીજાને આપણે જે પીડા આપીએ છીએ તેનાથી ઓછામા ઓછી દશગુણી પીડા જન્માતરમા આપણને ભોગવવી પડે છે અને જો અધ્યવસાયની તીવ્રતા વધારે હોય તો સેકડો, લાખો કરોડો કે અસખ્યગુણી પણ પીડા ભોગવવી પડે કર્મના નિયમનુ કોઈ ઉલ્લઘન કરી શકતુ નથી

જે મનુષ્ય નિરપરાધી ત્રસ જીવોની હિસાનો ત્યાગ કરતો નથી, તેનામા ન્યાય બુદ્ધિ ટકતી નથી ધર્મનો ટુકો સાર એટલો જ છે કે જે આચરણ આપણા આત્માને અનિષ્ઠ હોય, એવુ આચરણ બીજા પ્રત્યે કરવુ ન જોઈએ જેમ પોતાને સુખ વહાલુ છે અને દુ ખ અપ્રિય છે તેમ સર્વ જીવોને દુ ખ અપ્રિય અને સુખ પ્રિય છે એમ જાણી બીજા આત્માઓને પણ પોતાના સમાન ગણી પોતાને અનિષ્ઠ એવી હિસા બીજાના જબધમા ન કરવી, એ ન્યાયબુદ્ધિનુ લક્ષણ છે અ યથા આત્મૌપમ્યભાવ હણાય છે અને આત્મૌપમ્યનો ભાવ હણાયા પછી માનવમા માનવતા ટકી શકતી નથી પશુ અને માનવમા માત્ર એટલો જ ફરક છે કે માનવી પોતાના મનમા પોતા સમાન બીજાને જોઇ શકે છે, જાણી શકે છે અને યથાયોગ્ય આચરણમા પણ મૂકી શકે છે પશુમા બહુધા એ બુદ્ધિનો અભાવ છે પરતુ મનુષ્ય પણ જો બીજાની પીડાને પોતાના સમાન જાણી

શકે નહિ અને શક્ય પીડાનુ નિવારણ કરે નહિ તો તેમા અને પશુમા વધારે અ તર રહેતુ નથી એક જન્મથી પશુ છે અને બીજો વિચારથી પશુ છે જન્મથી પશુ કરતા વિચારથી પશુ એ વધારે ભયકર છે કારણ કે જે મનુષ્યમા પ્રધાનપણે માત્ર પોતાના જ સુખનો વિચાર છે અને બીજાના સુખદુ ખનો બીલકુલ વિચાર નથી તે માણસ પ્રસગ આવતા પશુ કરતા પણ વધારે ક્રૂર બનતા અચકાતો નથી, એટલા માટે જ આત્મવિકાસના માર્ગમા સ્વાર્થપરાયણતાને સૌથી મોટો દોષ ગણવામા આવ્યો છે અને તેને હિંસાદિ બધા પાપોનુ મૂળ ગણવામા આવ્યુ છે તેનાથી ઉલટુ બીજા ઉપર પરોપકાર કરવો બીજાની પીડા દૂર કરવી, બીજાને સુખ આપવુ એને પરમ ધર્મ ગણવામા આવ્યો છે

ગૃહસ્થોના અહિંસા વ્રતની મર્યાદા.

'નિરપરાધી ત્રસજીવોની સકલ્પપૂર્વક હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરવો' એવી મર્યાદા ગૃહસ્થના અહિંસાવ્રતમા રાખવામા આવી છે તે સહેતુક છે ખૂબ વિચારપૂર્વકની છે

નિરપરાધી જીવોને ન મારવા–એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જો અપરાધી જીવોને ગૃહસ્થ શિક્ષા ન કરે તો તેનો [illegible] ચાલી શકે નહિ [illegible] લુટારા, ગુડા વિગેરે [illegible] ટી જાય [illegible] પત્રાદિકને મારી [illegible] રાજા હૈ [illegible] લુટાઈ જાય [illegible] દુખ [illegible] પ્રસગોમા

જે અપરાધીને અપરાધ કરવા દે અને છતી શક્તિએ શિક્ષા ન કરે તો નિરપરાધી જિજ્ઞાસુ એવા પોતાના પોષ્ય વર્ગની હિંસા અને પીડામા તે નિમિત્તભૂત બને અપરાધીને પણ શિક્ષા ન કરવી એ ધર્મ તો અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયેલા મહા સમતાવત વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓનો છે પરતુ સામાન્ય ગૃહસ્થોની એ ભૂમિકા હોતી નથી એટલે અપરાધીને શિક્ષા કરવાનુ ગૃહસ્થોને અન્યાયપૂર્વકનુ નથી. અર્થાત્ તેમ કરવાથી તેમના સ્થૂલ અહિંસા વ્રતને દૂષણ લાગતુ નથી. અહી એટલુ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ધર્મ વિવેકમા છે શિક્ષા આપવાના વિવેકી અને અવિવેકીના આશયમા મોટો તફાવત હોય છે વિવેકી શ્રાવક અપરાધીને પણ શિક્ષા આપે છે ત્યારે અ તરથી તો કોમળ જ હોય છે માત્ર બહારથી જ તે શિક્ષા આપે છે અપરાધીના આત્મા પ્રત્યે તેના અત કરણમા લેશ પણ અશુભ ચિતવન હોતુ નથી પરતુ તેનુ પણ તે શુભ જ ચિતવે છે શિક્ષા કરીને પાપીને પાપ કરતા અટકાવવો એજ એનો આશય હોય છે અને તે પણ પાપી જીવ પ્રત્યેની એક પ્રકારની દયાજ છે કારણ કે તેથી પાપી જીવ પાપ ન કરી શકવાના કારણે દુર્ગતિની મહાન પીડાથી તે બચી જાય છે આ રીતે દયાળુ શ્રાવકની શિક્ષામા પણ અપરાધી પ્રત્યે પ્રધાનતયા કરૂણા જ હોય છે વળી અપરાધીને શિક્ષા કરવાથી નિરપરાધી શાત અને શિષ્ટ વર્ગનુ રક્ષણ પણ થાય છે અપરાધી જીવોને શિક્ષા કરતી વખતે આ બન્ને હેતુઓ આત્માર્થી જીવોને ખ્યાલ બહાર

શકે નહિ અને શકય પીડાનુ નિવારણ કરે નહિ તો તેમા અને પશુમા વધારે અતર રહેતુ નથી એક જન્મથી પશુ છે અને બીજો વિચારથી પશુ છે જન્મથી પશુ કરતા વિચારથી પશુ એ વધારે ભયકર છે કારણ કે જે મનુષ્યમા પ્રધાનપણે માત્ર પોતાના જ સુખનો વિચાર છે અને બીજાના સુખદુખનો બીલકુલ વિચાર નથી તે માણસ પ્રસગ આવતા પશુ કરતા પણ વધારે ક્રૂર બનતા અચકાતો નથી, એટલા માટે જ આત્મવિકાસના માર્ગમા સ્વાર્થપરાયણતાને સૌથી મોટો દોષ ગણવામા આવ્યો છે અને તેને હિસાદિ બધા પાપોનુ મૂળ ગણવામા આવ્યુ છે તેનાથી ઉલટુ બીજા ઉપર પરોપકાર કરવો બીજાની પીડા દૂર કરવી, બીજાને સુખ આપવુ એને પરમ ધર્મ ગણવામા આવ્યો છે

ગૃહસ્થોના અહિંસા વ્રતની મર્યાદા.

'નિરપરાધી ત્રસજીવોની સકલ્પપૂર્વક હિસા કરવાનો ત્યાગ કરવો' એવી મર્યાદા ગૃહસ્થના અહિસાવ્રતમા રાખવામા આવી છે તે સહેતુક છે ખૂબ વિચારપૂર્વકની છે

નિરપરાધી જીવોને ન મારવા–એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જો અપરાધી જીવોને ગૃહસ્થ શિક્ષા ન કરે તો તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી શકે નહિ ચોર, લુટારા, ગુડા વિગેરે દુષ્ટો તેનુ ઘર લુટી જાય સ્ત્રીને લઈ જાય, પુત્રાદિકને મારી નાખે. જો તે ગૃહસ્થ રાજા હોય તો તેનુ રાજ્ય લુટાઈ જાય બદમાસો નિર્દોષ પ્રજાને દુખ આપે, એટલે આવા પ્રસગોમા

જો અપરાધીને અપરાધ કરવા દે અને છતી શક્તિએ શિક્ષા ન કરે તો નિરપરાધી નિઃસ્વાર્થ એવા પોતાના પોષ્ય વર્ગની હિંસા અને પીડામાં તે નિમિત્તભૂત બને. અપરાધીને પણ શિક્ષા ન કરવી એ ધર્મ તો અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયેલા મહા સમતાવંત વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓનો છે પરંતુ સામાન્ય ગૃહસ્થોની એ ભૂમિકા હોતી નથી એટલે અપરાધીને શિક્ષા કરવાનું ગૃહસ્થોને અન્યાયપૂર્વકનું નથી. અર્થાત્ તેમ કરવાથી તેમના સ્થૂલ અહિંસા વ્રતને દૂષણ લાગતું નથી. અહીં એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે ધર્મ વિવેકમાં છે શિક્ષા આપવાના વિવેકી અને અવિવેકીના આશયમાં મોટો તફાવત હોય છે વિવેકી શ્રાવક અપરાધીને પણ શિક્ષા આપે છે ત્યારે અંદરથી તો કોમળ જ હોય છે માત્ર બહારથી જ તે શિક્ષા આપે છે અપરાધીના આત્મા પ્રત્યે તેના અંતઃકરણમાં લેશ પણ અશુભ ચિંતવન હોતું નથી. પરંતુ તેનું પણ તે શુભ જ ચિંતવે છે શિક્ષા કરીને પાપીને પાપ કરતો અટકાવવો એજ એનો આશય હોય છે અને તે પણ પાપી જીવ પ્રત્યેની એક પ્રકારની દયાજ છે કારણ કે તેવી પાપી જીવ પાપ ન કરી શકવાના કારણે દુર્ગતિની મહાન પીડાથી તે બચી જાય છે આ રીતે દયાળુ શ્રાવકની શિક્ષામાં પણ અપરાધી પ્રત્યે પ્રધાનતયા કરૂણા જ હોય છે વળી અપરાધીને શિક્ષા કરવાથી નિરપરાધી શાન્ત અને શિષ્ટ વર્ગનું રક્ષણ પણ થાય છે અપરાધી જીવોને શિક્ષા કરતી વખતે આ બન્ને હેતુઓ આત્માર્થી જીવોને ખ્યાલ બહાર

હોતા નથી તેથી તેના અધ્યવસાયમા નિર્ધ્વંસપણુ પણ આવતુ નથી.

'ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી' એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે ગૃહસ્થાશ્રમમા સપૂર્ણ અહિંસાનુ પાલન શકય નથી અને એ કારણે જ જેમણે સપૂર્ણ અહિંસાનુ પાલન કરવુ હોય તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી શ્રમણ અવસ્થા સ્વીકારવી જોઇએ ગૃહસ્થોને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ વિગેરે એકેંદ્રિય જીવોની સાથે રાત્રિ દિવસ કામ લેવુ પડે છે, તેથી તેઓને હિંસાથી બચવુ મુશ્કેલ છે છતા દયાળુ શ્રાવક તે જીવો ઉપર નિરપેક્ષનો હોય જ નહિ અર્થાત્ વગર પ્રયોજને તેમની પણ હિંસા ન કરે તેમ તેઓના ઉપર નિર્દયતા હોય નહિ ન છુટકે કામ કરવુ પડે છે, તેમા ત્રસ જીવોની યતના તો ગૃહસ્થોથી બની શકે છે એટલે ત્રસ જીવોની હિંસાની વિરતિ બનાવી

'સંકલ્પથી હિંસાનો ત્યાગ કરવો'-એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે અણુવ્રતધારી શ્રાવક રસ્તામા જોઇને ચાલે છે પોતાની પ્રવૃત્તિ કાળજીથી કરે છે, છતા કાયાની અસ્થિરતાના કારણે, તથા વ્યાપાર વણજ ખેતી વગેરે આરભ આદિના કારણે કોઈ જીવની વિરાધના તેનાથી થઇ જાય છે તો અહીં આવા પ્રસગોમા જીવોને જાણી જોઇને મારવાનો તેનો ઈરાદો નથી, તેથી વ્રતનો ભગ થતો નથી ઇરાદાપૂર્વક મારવાના અધ્યવસાયપૂર્વક જાણી જોઇને મારી નાખવો તે સકલ્પથી માર્યો કહેવાય

આ રીતે 'નિરપરાધી ત્રસ જીવોને સકલ્પ પૂર્વક મારવાની બુદ્ધિથી ન મારવા' એ ગૃહસ્થોની પ્રથમ વ્રતની (અહિંસા વ્રતની) મર્યાદા છે.

હિંસા સર્વ રીતિએ ત્યાજ્ય છે.

કોઈને એવી શકા થાય કે જીવહિંસા કરીને પૈસો મેળવવો, પછી દાન આપીને તે પાપથી છુટી જઈશુ, તેને શાસ્ત્રકારો ઉત્તર આપે છે કે, પ્રાણી પોતાનુ જીવિત બચાવવા માટે રાજ્ય પણ આપી દે છે, એવા એ જીવિતનો વધ કરવાથી થતુ પાપ આખી પૃથ્વીના દાનથી પણ ધોઈ શકાતુ નથી વનમા રહેનારા, વાયુ, જળ અને તૃણ ખાઈને જીવનારા નિરપરાધી પશુઓને માસને માટે મારનારા ખરેખર મોટો અન્યાય કરે છે જે માણસ પોતાના શરીરે એક ડાભનુ તૃણ વાગવાથી પણ દુખી થઈ જાય છે, એવો માણસ નિરપરાધી પ્રાણીઓને તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો વડે શા માટે મારતો હશે? પોતાના ક્ષણિક સુખને માટે સ્વાર્થ પરાયણ ક્રુર લોકો બીજા પ્રાણીનો આખો જન્મ નાશ કરી નાખે છે કોઈ માણસને 'તુ મરી જા' એટલુ કહેવા માત્રથી પણ દુખ થાય છે, તો પછી દારૂણ શસ્ત્રો વડે તેને મારતા કેટલુ દુખ થતુ હશે એ મારનાર જીવે પોતે જ વિચારવુ જોઈએ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે પ્રાણીઓના ઘાત કરવા વડે રૌદ્ર ધ્યાનમા તત્પર સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિઓ સાતમી નરકે ગયા છે મનુષ્યોએ હાથ વિનાના થવુ તે સારૂ છે,

પાગળા થવુ તે સારૂ છે, અને શરીર વિનાના થવુ તે સારૂ છે, પણ સપૂર્ણ શરીરવાળા થઈને હિસા કરવામા તત્પર થવુ તે સારૂ નથી વિઘ્નની શાન્તિને માટે કરાયેલી હિસા પણ ઉલટી વિઘ્નને માટે થાય છે અને કુલાચાર માનીને કરેલી હિસા પણ કુલનો નાશ કરનારી થાય છે વશપરપરાથી ચાલતી આવેલી હિસાને પણ જે તજી દે છે તે કાલસૌકરિકના પુત્ર સુલસના જેવો પ્રશસાપાત્ર થાય છે માણસ હિસાનો ત્યાગ ન કરે ત્યાસુધી તેનો ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, દેવગુરૂની ઉપાસના, તથા દાન, અધ્યયન અને તપ વગેરે શુભ કર્મો પણ નિષ્ફળ જાય છે મહાન ખેદની વાત છે કે હિસાપ્રધાન શાસ્ત્રો ઉપદેશનારા લોભથી આધળા થયેલા નિર્દય લોકો, મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા બિચારા વિશ્વાસુ ભોળા લોકોને નરકમા પાડે છે દેવોને બલિદાન આપવાના બહાનાએ અથવા યજ્ઞને બહાને જેઓ નિર્દય થઇને પ્રાણીઓને મારે છે તેઓ ઘોર દુર્ગતિને પામે છે સર્વજીવો ઉપર સમભાવ, શીલ અને દયારૂપ મૂળવાળા જગતકલ્યાણકારી ધર્મનો ત્યાગ કરી, મદબુદ્ધિ લોકોએ હિસા પણ ધર્મને માટે કહેલી છે, એ કેવી નવાઇની વાત છે? ખરી વાત તો એ છે કે જે માણસ અન્ય પ્રાણિઓને અભયદાન આપે છે, તેને જ પ્રાણીઓ તરફથી ભય રહેતો નથી કારણ કે જેવુ આપ્યુ હોય તેવુ ફળ મળે છે, એવો નિયમ છે

હિસા અહિસાના વિષયમા કેટલાક એવુ કહે છે કે હિસક પ્રાણીઓનો નાશ કરવામા પાપ નથી તેના સમર્થ-

નમા તેઓ કહે છે કે એક હિંસક પ્રાણીને મારવાથી તેને હાથે મરનારા અનેક પ્રાણીઓનુ રક્ષણ થાય છે, પણ તે માન્યતા ખોટી છે કારણ કે જગતમા હિંસક નહિ એવુ કોણ છે? ઉપરાંત ધર્મનુ મૂળ અહિંસા છે, હિંસા કર્યાથી ધર્મ શી રીતે થાય? કારણ કે હિંસા પોતેજ પાપનુ કારણ છે એટલે હિંસા પાપને દૂર કેવી રીતે કરી શકે? અર્થાત્ નજ કરી શકે

વળી કેટલાક એમ કહે છે કે, દુખીઓને મારવામા દોષ નથી, કારણ કે તેમ કરવાથી દુખી જીવ દુખમાથી મુક્ત થાય છે પરતુ એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે કારણ કે એવી રીતે મરેલા તે પ્રાણીઓ આ દુખમાથી છુટી નરક આદિ અન્ય ગતિઓમા તેથી પણ વધારે દુખ નહિ પામે તેની ખાત્રી શુ? માટે અહિંસાપ્રેમીએ આ બધા મિથ્યા વચનોનો ત્યાગ કરી અહિંસાના પાલનમા દત્તચિત્ત થવુ જોઇએ

અહિંસાનુ માહાત્મ્ય.

मातेव सर्वभूताना–महिसा हितकारिणी ।
अहिसैव ससार–मरावमृतसारणिः ॥१॥

અર્થ–માતાની માફક અહિંસા સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારિણી છે અહિંસા જ સસારરૂપી મરૂધરભૂમિમા અમૃતની નીક સમાન છે (૧)

પાગળા થવુ તે સારૂ છે, અને શરીર વિનાના થવુ તે સારૂ છે, પણ સપૂર્ણ શરીરવાળા થઈને હિસા કરવામાં તત્પર થવુ તે સારૂ નથી વિઘ્નની શાન્તિને માટે કરાયેલી હિસા પણ ઉલટી વિઘ્નને માટે થાય છે અને કુલાચાર માનીને કરેલી હિસા પણ કુલને નાશ કરનારી થાય છે વશપરપરાથી ચાલતી આવેલી હિસાને પણ જે તજી દે છે તે કાલસોકરિકના પુત્ર સુલસના જેવો પ્રશંસાપાત્ર થાય છે માણસ હિસાનો ત્યાગ ન કરે ત્યાસુધી તેનો ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, દેવગુરૂની ઉપાસના, તથા દાન, અધ્યયન અને તપ વગેરે શુભ કર્મો પણ નિષ્ફળ જાય છે મહાન ખેદની વાત છે કે હિસાપ્રધાન શાસ્ત્રો ઉપદેશનારા લોભથી આધળા થયેલા નિર્દય લોકો, મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા બિચારા વિશ્વાસુ ભોળા લોકોને નરકમા પાડે છે દેવોને બલિદાન આપવાના બહાનાએ અથવા યજ્ઞને બહાને જેઓ નિર્દય થઇને પ્રાણીઓને મારે છે તેઓ ઘોર દુર્ગતિને પામે છે સર્વજીવો ઉપર સમભાવ, શીલ અને દયારૂપ મૂળવાળા જગતકલ્યાણકારી ધર્મનો ત્યાગ કરી, મદબુદ્ધિ લોકોએ હિસા પણ ધર્મને માટે કહેલી છે, એ કેવી નવાઇની વાત છે? ખરી વાત તો એ છે કે જે માણુસ અન્ય પ્રાણિઓને અભયદાન આપે છે, તેને જ પ્રાણીઓ તરફથી ભય રહેતો નથી કારણુ કે જેવુ આપ્યુ હોય તેવુ ફળ મળે છે, એવો નિયમ છે

હિસા અહિસાના વિષયમા કેટલાક એવુ કહે છે કે હિસક પ્રાણીઓનો નાશ કરવામા પાપ નથી તેના સમર્થ

નમા તેઓ કહે છે કે એક હિંસક પ્રાણીને મારવાથી તેને હાથે મરનારા અનેક પ્રાણીઓનુ રક્ષણ થાય છે, પણ તે માન્યતા ખોટી છે કારણ કે જગતમા હિંસક નહિ એવુ કોણ છે? ઉપરાંત ધર્મનુ મૂળ અહિંસા છે, હિંસા કર્યાથી ધર્મ શી રીતે થાય? કારણ કે હિંસા પોતે જ પાપનુ કારણ છે એટલે હિંસા પાપને દૂર કેવી રીતે કરી શકે? અર્થાત્ નજ કરી શકે

વળી કેટલાક એમ કહે છે કે, દુખીઓને મારવામા દોષ નથી, કારણ કે તેમ કરવાથી દુખી જીવ દુખમાથી મુક્ત થાય છે. પરતુ એ માન્યતા પણ ભૂલભરેલી છે કારણ કે એવી રીતે મરેલા તે પ્રાણીઓ આ દુખમાથી છુટી નરક આદિ અન્ય ગતિઓમા તેથી પણ વધારે દુખ નહિ પામે તેની ખાત્રી શુ? માટે અહિંસાપ્રેમીએ આ બધા મિથ્યા વચનોનો ત્યાગ કરી અહિંસાના પાલનમા દત્તચિત્ત થવુ જોઇએ

અહિંસાનુ માહાત્મ્ય.

मातेव सर्वभूताना–महिसा हितकारिणी ।
अहिंसैव ससार–मरावमृतसारणिः ॥१॥

અર્થ–માતાની માફક અહિંસા સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારિણી છે અહિંસા જ સસારરૂપી મરુધરભૂમિમા અમૃતની નીક સમાન છે (૧)

अहिंसा दुःखदावाग्नि । प्रावृषेण्यघनावली ।
भवभ्रमिरुगार्तानां—महिंसा परमौषधीः ॥२॥

અર્થ–દુઃખરૂપ દાવાનળને બુઝાવવા માટે અહિંસા એ વર્ષા ઋતુના મેઘની શ્રેણી તુલ્ય છે અને સંસારમા પરિભ્રમણ કરવારૂપ રોગથી પીડાયેલા જીવોને માટે પરમ ઔષધિ તુલ્ય પણ અહિંસા જ છે

हेमाद्रिः पर्वतानां, हरिरमृतभुजां, चक्रवर्ती नराणां,
शीतांशुर्ज्योतिषां स्वस्तरुरवनिरुहां चंडरोचिर्ग्रहाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां, जिनपतिरसुरामर्त्यमर्त्याधिपानां,
यद्वद्व्रतानां—मधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥३॥

અર્થ–પર્વતોમા જેમ મેરુ, દેવોમા જેમ ઇન્દ્ર, મનુષ્યોમા જેમ ચક્રવર્તી, જ્યોતિષગણમા જેમ ચદ્ર, વૃક્ષોમા જેમ કલ્પવૃક્ષ, ગ્રહોમા જેમ સૂર્ય, જળાશયોમા જેમ સમુદ્ર નરેન્દ્ર દેવેન્દ્ર અને અસુરેન્દ્રોમા જેમ જિનેશ્વર દેવ મહાન છે તેવી જ રીતે સર્વ વ્રતોમા અહિંસાવ્રત શિરોમણિ ભૂત છે

दीर्घमायुः परं रूप—मारोग्यश्लाघनीयता ।
अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥४॥

અર્થ–સુખદાયી લાંબુ આયુષ્ય, ઉત્તમરૂપ, નીરોગતા, અને પ્રશંસનીયતા એ સર્વ અહિંસાના ફળો છે, વધારે કહેવાથી શું? સર્વ પ્રકારના મનોવાછિત ફળ આપવા માટે અહિંસા સાક્ષાત કામધેનુ સમાન છે

સત્ય (બીજુ અણુવ્રત)

ગૃહસ્થોનુ બીજુ અણુવ્રત અસત્ય ન બોલવા સબધી છે સ્થૂલ અસત્ય પાચ પ્રકારનુ છે વિવેકી મનુષ્યોએ કાઇ પણ અસત્ય ન બોલવુ જોઇએ, તેમા પણ કન્યા સબધી, ગાય સબધી, ભૂમિ સબધી, થાપણ ઓળવવા સબધી અને ખોટી સાક્ષી ભરવા સબધી આ પાચ મોટા અસત્યો તો અવશ્ય તજવા જોઇએ

કન્યા સંબધી કન્યા નાની હોય ને મોટી કહેવી, મોટી હોય ને નાની કહેવી, શરીરમા કોઇ ખોડખાપણવાળી હોય છતા ખોડ ખાપણ વગરની કહેવી, એ પ્રમાણે અસત્ય બોલીને વિવાહિત કરવાથી તેઓની આખી જીદગી કલેશિત નિવડે છે, કન્યાના ઉપલક્ષણથી કોઈ પણ મનુષ્ય સબધી ખોટુ ન બોલવુ

ગાય સબધી. ગાયના સબધમા જુઠુ ન બોલવુ અને ઉપલક્ષણથી સર્વ જનાવરો સબધી સમજી લેવુ

જમીન સબધી જમીન બીજાની હોય તેને પોતાની કહેવી વિગેરે જમીન સબધી અસત્ય ન બોલવુ

થાપણ ઓળવવા. સારો માણસ જાણી વગર લેખે અથવા વગર સાક્ષીએ કાઇ પણ વસ્તુ પોતાને ત્યા રાખી હોય, રાખનાર ધણી મરણ પામ્યો હોય અને તેના સગા વહાલાને ખબર ન હોય તો પણ તેને છુપાવવી કે

ઓળવવી નહિ પણ તે રકમ તેના માલીકને પહોંચાડવી અથવા તેને સારા માર્ગે મરનારના નામે જ ખરચવી જોઇએ.

ખોટી સાક્ષી ન ભરવી પ્રમાણિક માણસ જાણી કોઇએ આપણને સાક્ષી બનાવ્યા તે પોતાના સબધમાં હોય કે પરના સબધમા હોય પણ કોઇ જાતની લાલચ રાખ્યા વિના સત્ય કહેવુ અર્થાત્ ખોટી સાક્ષી ન આપવી. આ પાચ મોટા અસત્યો છે તેનો ત્યાગ કરવો તે ગૃહસ્થનુ બીજુ વ્રત કહેવાય છે

વળી સર્વ લોકમા જે વિરૂદ્ધ ગણાતુ હોય, જે વિશ્વાસનો ઘાત કરવાવાળુ હોય અને જે પુણ્યનુ પ્રતિપક્ષી હોય તે અસત્ય કદિપણુ બોલવુ નહિ વિશ્વાસઘાત કરવો એ ઘણુ મોટુ પાપ છે

અસત્ય બોલવાથી થતા ગેર ફાયદા. અસત્યના ફળરૂપે મૂગાપણુ, તોતડાપણુ, તેમજ મુખના વિવિધ રોગો પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણીને મનુષ્યોએ અસત્યનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે વળી અસત્ય બોલવાથી લોકમા હલકાઈ થાય છે 'આ માણસ જુઠ્ઠો છે' એવી વચનીયતા થાય છે અને પરલોકમાં અધોગતિ થાય છે. જે વસ્તુ પોતે જાણતા ન હોઇએ, કે જેમા આપણને શકા હોય, એવી બાબતમાં પ્રમાદથી પણ બુદ્ધિમાને અસત્ય ન બોલવુ હોય તેને છુપાવવુ, ન હોય તેને ઉભુ કરવુ, હોય તેનાથી જુદુ કહેવુ, કોઇને સદોષ પ્રવૃત્તિમા પ્રેરવુ, કોઈને અપ્રિય વચન

કહેવુ, કોઈને ગાળ ભાંડવી વિગેરે, અસત્ય વચનોથી વટોળિયા વડે જેમ મોટા ઝાડ ભાગી પડે તેમ કલ્યાણનો નાશ થાય છે કુપથ્ય કરવાથી જેમ વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અસત્ય બોલવાથી વેર, વિરોધ, વિવાદ, પશ્ચાત્તાપ, અવિશ્વાસ અપમાન વિગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે અસત્ય બોલવાથી જીવોને નિગોદ, તિર્યંચ અને નરક ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે ભયથી કે વહાલા મનુષ્યના આગ્રહથી પણ કાલિકાચાર્યની જેમ અસત્ય નજ બોલવુ જે માણસ ભયથી કે આગ્રહથી અસત્ય બોલે છે, તે વસુરાજાની જેમ નરકનો અધિકારી થાય છે વળી સાચુ પણ બીજાને પીડા કરનારૂ વચન ન બોલવુ આ પ્રમાણે બીજાના પ્રાણ જાય એવુ સત્ય બોલી કૌશિક તાપસે નરકગતિ વહોરી લીધી એટલે કે કૌશિક તાપસને પારધિઓએ પૂછ્યુ કે મૃગનુ ટોળુ કઈ બાજુ ગયુ છે? તાપસે જે બાજુ મૃગનુ ટોળુ ગયુ હતુ તે બતાવ્યુ. આથી પારધિઓએ મૃગોનો નાશ કર્યો તેમા તાપસની બેઅર કારી સાચાં વચનથી એ જીવો મરણને શરણ થયા અને પોતાની પણ દુર્ગતિ થઈ એટલે બીજાને પીડા કરનારૂ વચન બોલતા પહેલા ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ એ તાત્પર્ય છે વળી થોડુક પણ જુઠુ બોલવાથી રૌરવાદિ નરકમા જવુ પડે છે, તો જિનેશ્વર ભગવાનની વાણીને અન્યથા કહેવી તેઓની શુ ગતિ થશે?

ઓળવવી નહિ પણ તે રકમ તેના માલીકને પહોંચાડવી અથવા તેને સારા માર્ગે મરનારના નામે જ ખરચવી જોઇએ.

ખોટી સાક્ષી ન ભરવી પ્રમાણિક માણસ જાણી કોઇએ આપણને સાક્ષી બનાવ્યા તે પોતાના સબધમાં હોય કે પરના સબધમા હોય પણ કોઇ જાતની લાલચ રાખ્યા વિના સત્ય કહેવુ અર્થાત્ ખોટી સાક્ષી ન આપવી. આ પાચ મોટા અસત્યો છે તેનો ત્યાગ કરવો તે ગૃહસ્થનું બીજુ વ્રત કહેવાય છે

વળી સર્વ લોકમા જે વિરૂદ્ધ ગણાતુ હોય, જે વિશ્વાસનો ઘાત કરવાવાળુ હોય અને જે પુણ્યનુ પ્રતિપક્ષી હોય તે અસત્ય કદિપણ બોલવુ નહિ વિશ્વાસઘાત કરવો એ ઘણુ મોટુ પાપ છે

અસત્ય બોલવાથી થતા ગેર ફાયદા. અસત્યના ફળરૂપે મૂગાપણુ, તોતડાપણુ, તેમજ મુખના વિવિધ રોગો પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણીને મનુષ્યોએ અસત્યનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે વળી અસત્ય બોલવાથી લોકમા હલકાઈ થાય છે 'આ માણસ જુઠો છે' એવી વચનીયતા થાય છે અને પરલોકમા અધોગતિ થાય છે જે વસ્તુ પોતે જાણતા ન હોઇએ, કે જેમા આપણને શકા હોય, એવી બાબતમાં પ્રમાદથી પણ બુદ્ધિમાને અસત્ય ન બોલવુ હોય તેને છુપાવવુ, ન હોય તેને ઉભુ કરવુ, હોય તેનાથી જુદુ કહેવુ, કોઇને સદોષ પ્રવૃત્તિમા પ્રેરવુ, કોઈને અપ્રિય વચન

સત્યવાદીની શ્રેષ્ઠતા.

સત્ય એ જ્ઞાન અને ચારિત્રનુ મૂળ છે જેઓ સત્ય જ બોલે છે, તેમની ચરણરજથી પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે તથા સત્યવન રૂપ મહાધનવાળા જે જીવો અસત્ય બોલતા નથી, તેઓને દુ:ખ આપવા માટે ભૂત, પ્રેત કે સર્પ વિગેરે કોઈ સમર્થ થઈ શકતા નથી દેવો પણ તેમનો પક્ષપાત કરે છે. રાજાઓ આજ્ઞા માન્ય કરે છે અને અગ્નિ વિગેરે પણ તેમના સત્યના પ્રભાવે શીતળ થઇ જાય છે આ બધો સત્યનો પ્રભાવ છે

(૩) અચૌર્ય.

ધણીની રજા સિવાય પારકી વસ્તુ લેવારૂપ ચોરીનો ત્યાગ કરવો એ ગૃહસ્થનુ અસ્તેય વ્રત નામનુ ત્રીજુ અણુવ્રત છે ચોરીના ફળરૂપે દુર્ભાગ્ય, ગુલામી, દાસત્વ, અગછેદ અને દરિદ્રતા વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણી કોઈનુ પડી ગયેલુ, ભૂલાઈ ગયેલુ, ખોવાઇ ગયેલુ, થાપણ કરેલુ અને દાટેલુ આ સર્વ પરનુ ધન બુદ્ધિમાન જીવોએ ધણીના આપ્યા વિના કદીપણ લેવુ નહિ જે માણસ પારકાનુ ધન ચોરે છે, તેણે તેનુ ધન જ લૂટ્યુ છે એટલુ જ નહિ પણ તેની સાથે તેણે તેનો આ લોક, પરલોક, ધર્મ, ધૈર્ય, ધૃતિ અને મતિ પણ ચોરી છે તાત્પર્ય એ છે કે ધન લુટાયાની ગમગીનીમા તેનો આ ભવ બગડે છે, ધીરતા રહેતી નથી, શાન્તિમા ખલેલ પડે છે અને બુધ્ધિ ગુમ થઇ જાય છે માટે ધન ચોરનારે તેની આ સર્વ વસ્તુઓનો પણ નાશ કર્યો છે એમ સમજવુ.

અહિંઆ વ્રતરૂપ પાણીના રક્ષણ માટે બીજા વ્રતો પાળ સરખા છે તેમાંથી સત્યનો ભંગ થતાં આખી પાળ તૂટી જઇ બધું નાશ પામે છે બુદ્ધિમાનોએ સર્વજીવોને ઉપકારક સત્ય બોલવું જોઇએ અથવા સર્વાર્થસાધક મૌનપણે રહેવું પરંતુ અસત્ય બોલી સ્વપરને દુખકર્તા તો નજ થવું કોઈ પૂછે તો પણ વૈરનું કારણ, પારકા મર્મને ભેદનારૂ, કર્કશ, શકાસ્પદ, હિંસક કે અસૂયાયુક્ત વચન ન બોલવું પરંતુ દયા આદિ ધર્મનો ધ્વંસ થતો હોય, સન્માર્ગનો લોપ થતો હોય, પરમાત્માના સિદ્ધાંતાર્થનો વિનાશ થતો હોય તો પૂછયા વિના પણ શક્તિ હોય તો તેનું નિવારણ કરવા માટે લોકોને સત્ય હકીકત સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ દાવાનળમાં બળેલા વૃક્ષો વર્ષાઋતુમાં પાછા નવપલ્લવિત થાય થાય છે, પણ દુર્વચન રૂપ અગ્નિથી દગ્ધ થયેલા મનુષ્યો સાર્દ્ર થતા નથી બરછીનો ઘા હજી રૂઝી જાય છે પરંતુ કુવચનના ઘા રૂઝાતા ઘણો સમય લાગે છે માટે વાણીને વિચારીને જ ઉચ્ચારવો સત્ય વચનો મનુષ્યોને જેટલો આહલાદ, આપે છે, તેટલો આહલાદ, ચંદન, ચંદ્રિકા, ચંદ્રકાંતમણિ, અને મોતી પ્રમુખનીમાળાઓ નથી આપતી એક તરફ અસત્યથી થતું પાપ મૂકે અને બીજી તરફ બીજા બધા પાપ મૂકે તો પણ અમ ત્યવાળું પલ્લું જ ભારે થાય મહાન પાપીઓના પણ ઉદ્ધારનો ઉપાય છે પરંતુ જ્યાં સુધી મનુષ્ય અસત્યને છોડતો નથી ત્યાં સુધી તેના ઉદ્ધારનો કોઇ ઉપાય જ નથી

સત્યવાદીની શ્રેષ્ઠતા.

સત્ય એ જ્ઞાન અને ચારિત્રનુ મૂળ છે જેઓ સત્ય જ બોલે છે, તેમની ચરણરજથી પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે, તથા સત્યવ્રત રૂપ મહાધનવાળા જે જીવો અસત્ય બોલતા નથી, તેઓને દુખ આપવા માટે ભૂત, પ્રેત કે સર્પ વિગેરે કોઈ સમર્થ થઈ શકતા નથી દેવો પણ તેમનો પક્ષપાત કરે છે. રાજાઓ આજ્ઞા માન્ય કરે છે અને અગ્નિ વિગેરે પણ તેમના સત્યના પ્રભાવે શીતળ થઇ જાય છે આ બધો સત્યનો પ્રભાવ છે

(૩) અચૌર્ય.

ધણીની રજા સિવાય પારકી વસ્તુ લેવારૂપ ચોરીનો ત્યાગ કરવો એ ગૃહસ્થનુ અસ્તેય વ્રત નામનુ ત્રીજુ અણુવ્રત છે ચોરીના ફળરૂપે દુર્ભાગ્ય, ગુલામી, દાસત્વ, અગછેદ અને દરિદ્રતા વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણી કોઇનુ પડી ગયેલુ, ભૂલાઇ ગયેલુ, ખોવાઇ ગયેલુ, થાપણ કરેલુ અને દાટેલુ આ સર્વ પરનુ ધન બુદ્ધિમાન જીવોએ ધણીના આપ્યા વિના કદીપણ લેવું નહિ. જે માણસ પારકાનુ ધન ચોરે છે, તેણે તેનુ ધન જ લૂટ્યુ છે એટલુ જ નહિ પણ તેની સાથે તેનુ તેનો આ લોક, પરલોક, ધર્મ, ધૈર્ય, ધૃતિ અને મતિ પણ ચોરી છે તાત્પર્ય એ છે કે ધન લુટાયાની ગમગીનીમા તેનો આ ભવ બગડે છે, ધીરતા રહેતી નથી, શાન્તિમા ખલેલ પડે છે અને બુધ્ધિ ગુમ થઇ જાય છે માટે ધન ચોરનારે તેની આ સર્વ વસ્તુઓનો પણ નાશ કર્યો છે એમ સમજવુ.

ચોરીનુ ફળ આ લોકમા વધ, બધાદિરૂપે મળે છે અને પરલોકમા નરકની વેદના ભોગવવી પડે છે ચોરી કરવાવાળો માણસ દિવસે કે રાત્રે, ઊંઘતા કે જાગતા શલ્ય ભોકાયુ હોય તેમ કદાપિ સ્વસ્થ થઇ શકતો નથી, ચોરના સગા વહાલાં, મિત્ર, પુત્ર, પત્ની, ભાઈ, બાપ વિગેરે પણ રાજદડના ભયથી કે પાપના ભયથી ચોરનો જરાપણ સસર્ગ કરતા નથી કારણ કે બ્રહ્મહત્યા સુરાપાન, ચોરી વિગેરે મોટા પાપની પેઠે તે પાપ કરનારાનો સસર્ગ પણ મહાપાપરૂપ ગણાય છે ઉપરાંત રાજનીતિમા પણ ચોરની જેમ ચોરી કરાવનાર, તેનો સલાહકાર, તેનો ભેદ જાણનાર, તેનો માલ વેચાતો લેનાર તથા તેને સ્થાન તેમજ સહાય આપનાર પણ ચોર જ ગણાય છે ચોરી કરવાવાળા પોતાના સબધીનો પણ મડુકની માફક રાજાઓ નિગ્રહ કરે છે અને ચોર હોય તો પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી રોહિણીયાની માફક સ્વર્ગને ભોગવનાર દેવ થાય છે

અચૌર્યવ્રતનુ ફળ

જે શુદ્ધ ચિત્તવાળા મનુષ્યોને બીજાનું ધન ગ્રહણ કરવાનો નિયમ છે, તેઓને સ્વયવરાની માફક પોતાની મેળે જ લક્ષ્મી સન્મુખ આવી મળે છે, તેમના અનર્થો દૂર થાય છે અને દુનિયામા તેમનો યશ વિસ્તારને પામે છે પારકુ સુવર્ણ આદિ પોતાની સામેજ પડ્યુ હોય છતા તે પારકુ હોવાથી પરધનમા જેની પત્થરબુદ્ધિ છે અને પ્રારબ્ધ યોગથી પોતાને પ્રાપ્તથયેલ વસ્તુમા જ જેઓ મગ્ન છે એવા સતોષ રૂપી અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા ગૃહસ્થધર્મિઓ પણ સ્વર્ગાદિ ઉચ્ચ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે

(૧૪) બ્રહ્મચર્ય.

વિષય વાસના પરિણામે દારૂણ છે.

પોતાની સ્ત્રીમા સતોષિત થવુ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો એ ગૃહસ્થોનુ ચોથુ અણુવ્રત છે નપુસકપણું અને ઇન્દ્રિયછેદ આદિ અબ્રહ્મચર્યના ફળો છે અબ્રહ્મ આરભમા જ મનોહર છે પરતુ પરિણામે તે કિંપાકવૃક્ષના ફળની પેઠે અતિ દારૂણ છે અબ્રહ્મથી કપ, સ્વેદ, શ્રમ, મૂર્છા, ભ્રમ, ગ્લાની, બળક્ષય, ક્ષયરોગ વગેરે અનેક રોગો શરીરમા ઉત્પન્ન થાય છે ગમેતેવો સત્પુરૂષ હોય, પરતુ તેના હૃદયમા જો સ્ત્રીભોગની કામના જાગી તો તેના હૃદયમાથી બધા ઉત્તમગુણો દેશ નિકાલ થયા જાણવા. માયા ચીવટા, ક્રૂરતા, અચચળતા, કુશીલતા વગેરે દોષો સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રી કે પુરૂષની કામવાસનાની સાથે રહેનારા છે અપાર મહાસાગરનો પાર પામવો સભવિત છે પરતુ પ્રકૃતિથી જ વક્ર એવી કામવાસનાના દુશ્ચરિત્રોનો પાર પામવો સહેલો નથી કામવાસના પતિ, પુત્ર, ભાઇ વગેરેને પણ પ્રાણના સશયવાળા અકાર્યને વિષે આરોપિત કરે છે કામ વાસના સસારનુ બીજ છે, નરકમાર્ગની દીવી છે, શોકનું મૂળ છે, કકાસની જડ છે અને દુખની ખાણ છે.

વેશ્યા સ્ત્રીના દોષો

કામવાસનાને વશ બની જેઓ વેશ્યાગમન કરે છે, તેમના દુખનો પાર રહેતો નથી કારણ કે વેશ્યાઓના મનમા

જુદુ હોય છે, વાણીમાં જુદુ હોય છે, અને ક્રિયામા જુદું હોય છે કોઇએ તેને પોતાનુ સર્વસ્વ આપી દીધુ હોય, છતા તેની પાસેથી બધુ ખાલી થઇ જાય ત્યારે તેનુ પહેરેલું કપડુ પણ લઈ લેવાની વેશ્યા દાનત કરે છે એવી નિસ્નેહ ગણીકાને ડાહ્યા માણસે હમેશા ત્યાગવી

પરસ્ત્રીગમનના દોષો.

ઉપાસકે તો પોતાની સ્ત્રીને પણ આસક્તિપૂર્વક ન સેવવી જોઇએ, તો પછી સર્વપાપોના મૂળરૂપ પરસ્ત્રીઓની તો વાત જ શી? જે નિર્લજ્જસ્ત્રી પોતાના વહાલા પતિને તજી બીજા પતિને ભજે છે, તે ચચળ ચિત્તવાળી પરસ્ત્રીનો વિશ્વાસ શો? અર્થાત્ તેનો વિશ્વાસ ન જ રાખવો પરસ્ત્રી ગમનમા જીવનુ જોખમ છે, તે પરમ વૈરનુ કારણ છે, તથા ઉભય લોકથી વિરૂદ્ધ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવો

પરસ્ત્રીગમન કરનારનું આ લોકમા રાજા તરફથી સર્વ ધનનું હરણ અને શરીરના અવયવોનુ છેદન થાય છે તથા મરણ પામ્યા બાદ તેને ઘોર નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે જેણે પોતાના પરાક્રમથી આખા વિશ્વને વ્યાપ્ત કર્યું હતુ, તેવો રાવણ પરસ્ત્રી સાથે રમણ કરવાની ઇચ્છામાત્રથી કુળનો ક્ષય કરનારો થયો તથા નરકગતિને પામ્યો. પરસ્ત્રી ભલે તેવા લાવણ્યવાળી હોય, સર્વ સૌંદર્યનુ સ્થાન હોય, તથા વિવિધ-કલાઓમા કુશલ હોય, છતા તેનો ત્યાગ કરવો પરસ્ત્રીના સાન્નિધ્યમા પોતાની મનોવૃત્તિને જરાપણ મલિન ન થવા

દેનાર સુદર્શન શ્રેષ્ઠિના ગુણોની અમે કેટલી સ્તુતિ કરીએ ? અર્થાત્ તેમના સબધમા જેટલી પ્રશસા કરીએ તેટલી ઓછી જ છે ઐશ્વર્યમા મોટો રાજરાજેશ્વર હોય, તથા રૂપમા કામદેવ સમાન હોય, તો પણ જગતના સની શિરોમણિ મહાસતી સીતાએ જેમ રાવણને તજ્યો. તેમ સ્ત્રીએ પરપુરુષને તજવો જોઈએ પરસ્ત્રી-પુરૂષના આસકત એવા સ્ત્રીપુરૂષને ભવોભવ નપુસકપણુ, નિર્ધનપણુ અને દુર્ભાગ્યપણુ પ્રાપ્ત થાય છે

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા.

ચારિત્રના પ્રાણસરખા અને મોક્ષના એક અસાધારણ કારણ સરખા બ્રહ્મચર્યને આચરનાર મનુષ્ય પૂજ્યો વડે પણ પૂજાય છે બ્રહ્મચર્ય આચરનારા મનુષ્યો લાબા આયુષ્ય વાળા, સુદર આકૃતિવાળા, દઢબાધાવાળા, તેજસ્વી તેમજ મહાન પરાક્રમવાળા થાય છે માટે મનુષ્યે બ્રહ્મચર્યનુ સેવન કરવા તત્પર રહેવુ

(૫) પરિગ્રહ પરમાણ

ઈચ્છાને નિયમમા રાખવારૂપ પરિગ્રહના નિયમવાળુ ગૃહસ્થોનુ પાચમુ અણુવ્રત છે ધનધાન્યાદિ નવપ્રકારના પરિગ્રહનુ પરિમાણ કરવુ પરિમાણ કરતા અધિક થઈ જાય તો તેને શુભ માર્ગે વાપરી નાખવુ.

પરિગ્રહના દોષો

પરિગ્રહ એટલે સગ, આસકિત અથવા મૂર્છા મૂર્છાના

કારણે અસંતોષ, અવિશ્વાસ અને દુ ખના કારણરૂપ આરંભમા પ્રવૃત્તિ થાય છે જેમ અતિશય ભાર ભરવાથી વહાણ સમુદ્રમા ડૂબી જાય છે, તેમ અતિ પરિગ્રહથી પ્રાણી ભવ સાગરમા ડૂબી જાય છે પરિગ્રહમા અણુ જેટલો પણ ગુણ નથી, પરંતુ પર્વત જેવડા મોટા મોટા દોષો તેમાથી ઉત્પન્ન થાય છે પરિગ્રહથી અછતા પણ રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પ્રગટ થાય છે, પરિગ્રહથી આદોલિત આત્માવાળા ત્યાગીઓના પણ ચિત્ત ચપળ થઇ જાય છે તો ગૃહસ્થની તો વાત જ શી કરવી? સસારનુ મૂળ કારણ હિંસાદિ પ્રવૃત્તિઓ છે અને તે પ્રવૃત્તિઓનુ કારણ પરિગ્રહ છે માટે, ઉપાસકે બને તેટલો અલ્પ પરિગ્રહ કરવો સગ અથવા આસક્તિને વશ થયેલા માણસનુ સયમરૂપી ધન વિષયોરૂપી ચોરો લુટી જાય છે, તેને કામરૂપી અગ્નિ નિરંતર બાળે છે, અને સ્ત્રીઓરૂપી પારધીઓ તેને સસારમા રોકી રાખે છે તૃષ્ણા એવી દુષ્પૂર છે કે સગરરાજાને ૬૦ હજાર પુત્રોથી પણ તૃપ્તિ ન થઇ, કુચીક ર્ણને વિપુલ ગોધનથી, તિલક શેઠને પુષ્કળ ધાન્યથી અને નદરાજાને સોનાના ઢગલાઓથી પણ સતોષ ન થયો

ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, રૂપુ, બીજી ધાતુઓ, ખેતર, ઘર, નોકરચાકર અને પશુ, એ નવ બાહ્ય પરિગ્રહ છે, તથા રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, શોક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, કામવાસના અને મિથ્યાત્વ એ ચૌદ આતર પરિગ્રહો છે. બાહ્ય પરિગ્રહથી આતર પરિગ્રહો પુષ્ટ

થાય છે વૈરાગ્ય વગેરેએ ગમે તેટલી ઊંડી જડ ઘાલી હોય, પણ પરિગ્રહ તેને નિર્મૂળ કરી નાખે છે પરિગ્રહને છોડયા વિના જ જે મોક્ષની કામના કરે છે તે બે ભુજાથી મોટો સમુદ્ર તરવાની ઈચ્છા કરે છે જે બાહ્ય પરિગ્રહ ઉપર નિયત્રણ ન કરી શકે તે આન્તર પરિગ્રહ ઉપર નિયત્રણ કરવા સમર્થ થતો નથી. તેથી સુખના અર્થીએ પરિગ્રહ ઉપર નિયત્રણ કરવું જરૂરી છે.

ત્રણ ગુણવ્રતો.

(૧) દિગ્ વિરતિ. (દિશાનો નિયમ)

ગૃહસ્થના પાચ અણુવ્રતોનુ વર્ણન ઉપર થઇ ગયુ હવે ત્રણ ગુણ વ્રતો કહેવામા આવે છે ગુણવ્રતો અણુવ્રતોને ગુણ ઉત્પન્ન કરનારા છે આ છઠ્ઠું વ્રત પહેલા અહિસા વ્રતને વિશેષ ફાયદાજનક છે દિગ્વિરતિ એટલે દશે દિશાઓમા અમુક ક્ષેત્રમા જ પ્રવૃત્તિ કરવાની મર્યાદા નક્કી કરવી તે. ગૃહસ્થ તપેલા લોઢાના ગોળા જેવો છે તે હમેશા આરભ અને પરિગ્રહ યુક્ત રહેતો હોવાથી જ્યા જાય છે ત્યા જીવોની પીડામા નિમિત્ત ભૂત બને છે, તેથી તે પોતાની પ્રવૃત્તિને દિશા પરિમાણથી મર્યાદિત કરે, તો તેટલા ભાગથી બહાર જીવહિસાદિ પાપ તેનાથી થતા અટકે છે જે માણસ દિગ્ વિરતિ વ્રત લે છે તે આખા જગતનુ આક્રમણ કરવા ધસતા લોભ સમુદ્રને આગળ વધતો અટકાવી દે છે

ભોગોપભોગમાન. (બીજું ગુણવ્રત)

શકિત પ્રમાણે જે વનમા ભોગોપભોગની સ ખ્યા નકકી કરવામા આવે છે તે ભોગોપભોગમાન નામનુ બીજુ ગુણવ્રત કહેવાય છે એક જ વાર ભોગવી શકાય તેવા અન્ન, પુષ્પમાલ તાબુલ, વિલેપન વિગેરે ભોગ કહેવાય છે અને જે વારવાર ભોગવી શકાય તેવા વસ્ત્ર, અલકાર, ઘર, શય્યા, આસન, વાહન વિગેરે ઉપભોગ કહેવાય છે ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થોનુ પરિમાણુ નકકી કરવાનુ હોય છે પરતુ ભોગવવાને અયોગ્ય પદાર્થોનો તો સર્વથા ત્યાગ જ કરવાનો હોય છે

સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય પદાર્થો

દરેક જાતનો દારૂ, માસ, માખણુ, મધ, ઉ ંબરાદિ પાચ જાતના ટેટા, અનતકાય, (કદમૂલાદિ) અજાણ્યા ફળ, રાત્રિ ભોજન, કાચા દુધ, દહી તથા છાસની સાથે કઠોળ (દ્વિદળ) ખાવુ તે, વાસી અનાજ, બે દિવસ ઉપરાતનુ દહી અને ચલિત રસવાળુ અનાજ આ બધુ જૈન શાસનમા અભક્ષ્ય ગણાય છે ઉપર કહેલા અભક્ષ્ય કે અનતકાય એ એવી જાતના પદાર્થો છે કે તેનુ ભોજન કરનાર આત્મા પૂર્વનો તીવ્ર પુણ્યોદય ન હોય તો ભાગ્યેજ આગતુક રોગોનો ભોગ થતો બચી શકે

આહાર તેવો ઓડકાર

વિશુદ્ધ જીવન જીવવા માટે વિશુદ્ધ મન જોઈએ, વિશુદ્ધ મન માટે વિશુદ્ધ અન્ન જોઇએ આપણે ત્યા કહેવત છે કે

'આહાર તેવો ઓડકાર' તેમ જર્મન આદિ દેશોમા પણ તેવા જ પ્રકારની કહેવતો છે. કે 'માણસ જેવુ ખાય તેવુ થાય' વિગેરે એ અનુભવનો કોઇ પણ ઇન્કાર કરી શકયુ નથી મનુષ્યને નિરોગી રાખવો હોય તો પણ જેમ અભક્ષ્ય ભક્ષણના ત્યાગની જરૂર છે, તેમ મનુષ્યને દયાળુ રાખવો હોય તો પણ તેની જ જરૂર છે એ અભક્ષ્ય ભક્ષણનો ત્યાગ આજે એક બાળકથી માડી વૃદ્ધ પર્યન્તના તમામ આત્માઓ સસ્કારી જૈન કુલોમા કોઇપણ જાતિના દબાણ, અભિમાન કે આડબર વિના નૈસર્ગિક રીતિએ ચૂસ્તતાપૂર્વક પાળી રહ્યા હોય છે, એ સત્યનો કોઈથી પણ નિષેધ થઇ શકે તેમ નથી અને તેવા જ આત્માઓ જીવ રક્ષાદિ આત્માના ઉચ્ચ અધ્યવસાયો કાયમ માટે ટકાવી શકે છે અને પોતાની સાત્વિક દયાળુ અને કોમળ અહિસક લાગણીઓને ઘોર હિસક જમાનામા પણ જીવનના અત સુધી આચ આવવા દેતા નથી એથી પોતાનો આ ભવ અને આવતો પણ સુધારનારા બને છે તેનાથી ઉલટુ જે જે વસ્તુઓને અભક્ષ ગણવામા આવી છે તેનુ ભક્ષણ કરવાથી માત્ર આ લોકમા જ રોગાદિકનો ભય છે એટલુ જ નથી, પરતુ તેનો પરભવ પણ અવશ્ય બગડ્યા સિવાય રહેતો નથી અનેક પ્રકારની અસહ્ય યાતનાઓ તેને તેના બદલા તરીકે નરકાદિ દુર્ગતિમા ભોગવવી જ પડે છે તે વખતે અભક્ષ્ય ભક્ષણથી જે સુખ મેળવેલુ હોય છે, એનાથી અનત ગણી વધુ પીડા તેને ભોગવવી જ પડે છે, તે સિવાય છુટકારો થતો નથી અભક્ષ્ય ભક્ષણ આદિથી

પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ શું શું નુકશાન થાય છે, તે હવે અહીં યોગશાસ્ત્રાદિ મહાગ્રન્થોના અનુસારે જણાવવામા આવે છે.

મદિરા (દારૂ) પીવાથી થતા દોષો.

મદિરા પાનથી બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે દારૂપીને ભાન ભૂલેલા લોકોને મા-બહેનનો, પોતાના પારકાનો, કે શેઠ નોકરનો ખ્યાલ રહેતો નથી મડદાની માફક મેદાનમા પડેલા દારૂડીયાના મુખમા કુતરા મૂતરી જાય છે ધોરી રસ્તામા પણ તે ભાન ભૂલી નાગો થઇ આળોટે છે, અને સહેજ સાજમા પોતાના ગૂઢ અભિપ્રાયો-છાના વિચારો બોલી નાખે છે ગમે તેવુ સુદર ચિત્ર હોય, તો પણ જેમ તેના ઉપર કાજળ ઢોળવાથી તેની શોભા નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ દારૂ પીનારની કાન્તિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી ચાલી જાય છે જાણે ભૂત વળગ્યુ હોય તેમ તે ધૂણે છે, શોકમગ્ન થઇ ગયો હોય તેમ તે રાડો પાડે છે, તથા દાહજ્વર ઉપડ્યો હોય તેમ તે જમીન ઉપર આળોટે છે દારૂ હળાહળ ઝેર જેવો છે તે અગોને શિથિલ કરી નાખે છે, ઇન્દ્રિયોને અસકત કરી નાખે છે, અને ભારે ઘેનમા નાખી દે છે અગ્નિના એક તણખલાથી ઘાસની મોટી ગજી બળી જાય છે, તેમ મદિરાપાનથી વિવેક, સયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા, અને ક્ષમા એ સર્વનો નાશ થાય છે સર્વદોષનુ કારણ મદિરા (દારૂ) છે અને સર્વ પ્રકારની આપત્તિનુ કારણ પણ મદિરા છે, માટે રોગાતુર માણસ જેમ અપથ્યનો ત્યાગ કરે તેમ આત્મહિતચિતકોએ મદિરાપાનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ

માંસ ત્યાગ કરવા વિષે

પ્રાણીઓના પ્રાણનો નાશ કરીને જે માસ ખાવાને ઇચ્છે છે, તે દયા નામના ધર્મવૃક્ષના મૂળને મૂળથી ઉખેડી નાખે છે જે નિરંતર માસ ખાય છે અને દયા પાળવાને ઇચ્છે છે, તે બળતા અગ્નિમા વેલડી રોપવાને ઇચ્છે છે અર્થાત્ માસ ખાવાવાળામા દયા ટકતી નથી પ્રાણીઓને હણનાર, માસ વેચનાર, રાધનાર, ખાનાર, વેચાતુ લેનાર, અનુમોદન આપનાર અને દેવાવાળો આ સર્વે હિંસા કરનારજ છે પોતાના માસની પુષ્ટિને માટે જે માણસો અન્ય જનાવરોનું માસ ભક્ષણ કરે છે તેજ તે જીવોનો ઘાતક છે કારણ કે ખાનાર સિવાય વધ કરનાર હોય નહિ

બીજુ દિવ્ય ભોજન હોવા છતા પણ જે માણસો માસનુ ભક્ષણ કરે છે, તેઓ અમૃત રસને છોડીને હલાહલ વિષને ખાય છે નિર્દય માણસમા ધર્મ હોય નહિ અને માસ ખાનારમા દયા કયાથી હોય ? માસમા લુબ્ધ થનાર માણસ દયા અને ધર્મને જાણતો નથી અથવા કદાચ જાણે તો પણ પોતે માસ ભક્ષક હોવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે બીજાને ઉપદેશ આપે નહિ. શુક્ર અને લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલુ વિષ્ટાના રસથી વૃદ્ધિ પામેલુ, લોહીથી યુક્ત ઠરી ગયેલા મળરૂપ માસને કોણ બુદ્ધિમાન ભક્ષણ કરે ? અર્થાત્ ડાહ્યો માણસ તો સ્પર્શ પણ ન કરે માસ ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ તેમા અનત જન્તુઓ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે તેથી માસાહાર કરનાર અનત

જતુઓનો ઘાતક બને છે પચેન્દ્રિય પ્રાણીનો વધ કરવાથી વધમા નિમિત્તભૂત થવાથી, તેના માસનુ ભક્ષણ કરવાથી પ્રાણીઓ નરકે જાય છે અને ત્યા દુસહ પીડા ભોગવે છે. જે પરલોકમા અનત દુખને માટે અને આ લોકમા માત્ર ક્ષણવાર સુખને માટે થાય તેવી માસ ભોજનની પ્રવૃત્તિ કયો વિવેકી પુરૂષ ક્ષુધાતુર હોય તો પણ કરે? અર્થાત્ નજ કરે વળી જીવહિસાના પાપથી પ્રાપ્ત થયેલી નરકની વેદના સહન કર્યા વગર કોઇ પ્રકારે શાન્ત થતી નથી પ્રાણીનો વધ છે જેમા એવુ માસ ભોજન છોડી દેનાર અને દયા ધર્મનુ આચરણ કરનાર જીવ ભવોભવ સુખી થાય છે

માખણ ખાવાના દોષો.

છાશમાથી બહાર કાઢયા પછી અતર્મુહૂર્ત થયે તેમા ઘણા સૂક્ષ્મ જતુના સમૂહો પેદા થાય છે માટે વિવેકી પુરૂષે એ તે માખણ ન ખાવુ એક પણ જીવને મારવામા પાપ છે, તો જન્તુઓન સમુદાયથી ભરપુર આ માખણનુ કોણ ડાહ્યો માણસ ભક્ષણ કરે? અર્થાત્ દયાળુ માણસ ભક્ષણ ન કરે

મધ ખાવાના દોષો

અનેક જતુઓના સમુદાયનો નાશ થવાથી પેદા થએલુ અને જુગુપ્સનીય લાળવાળુ એવા મધનુ ભક્ષણ કોણ કરે? એક એક પુષ્પની અદરથી માખીઓ રસ પીને બીજે ઠેકાણે તે રસને વમે છે, તેથી પેદા થયેલુ તે મધ કહેવાય છે

આવુ ઉચ્છિષ્ઠ (એઠુ) મધ ધાર્મિક પુરૂષો ખાતા નથી. કાળકુટ ઝેરનો કણીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણના નાશને માટે થાય છે કેટલાક અજ્ઞાની જીવો કહે છે કે મધમા પણ મીઠાશ રહેલી છે પણ જેનો આસ્વાદ કરવાથી ઘણા વખત સુધી નરકની વેદના ભોગવવી પડે તેને તાત્વિક મીઠાશ કેમ કહેવાય? જેનુ પરિણામ દુ ખદાયી આવે તેમા મીઠાશ હોય તો પણ તે મીઠાશ ન કહેવાય, માટે મધનો વિવેકી પુરુષોએ ત્યાગ કરવો જોઇએ

ઉપર બતાવવામા આવેલ મદિરા, માસ, માખણ અને મધ આ ચાર અભક્ષ્ય મહા વિગય ગણાય છે તેમા ઘોર હિંસા સમાયેલી છે તેથી ધર્મપ્રેમી, દયાળુ અને પોતાના કલ્યાણ ઈચ્છુક આત્માઓએ તેનો સત્વર ત્યાગ કરવો જોઇએ

પાચ પ્રકારના ઉંબરદા પ્રમુખનાં ફળો.

ઉબરડાના, વડના, પીપરના, કાકઉદુબરના અને પીપળાના ફળ ઘણા ત્રસ જતુઓથી ભરપુર હોય છે, તેથી તે પાચે વૃક્ષના ફળો કદીપણ ખાવા નહિ બીજુ ભક્ષ્ય મળ્યું ન હોય અને ક્ષુધાથી શરીર દુર્બળ થઇ ગયુ હોય તો પણ પુણ્યાત્મા પ્રાણી ઉબરાદિક વૃક્ષના ફળ ખાતા નથી

બત્રીસ અનતકાય

૧ સુરણ ૨ લસણ. ૩ લીલીહળદર. ૪ બટાકા (આલુ) ૫ લીલોકચુરો ૬ સતાવરી. ૭ હીરલીકદ. ૮ કુવાર. ૯ થોર ૧૦ ગળો ૧૧ સકરીયા ૧૨ વશકારેલા ૧૩ ગાજર. ૧૪ લુણી

૧૫ લોઢી ૧૬ ગિરિકર્ણિકા ૧૭ કુમળા પ દડા, ૧૮ ખરસૈયો. ૧૯ થેકની ભાજી ૨૦ લીલીમોથ ૨૧ લુણીના ઝાડની છાલ ૨૨ ખીલોડા ૨૩ અમૃતવેલી ૨૪ મુલાનાકદ ૨૫ ભુમિફોડા (બિલાડીના ટોપ) ૨૬ નવાઅકુરા ૨૭ વથ્થુલાની ભાજી ૨૮ સૂકરજાતિના વાલ ૨૯ પાલકાની ભાજી ૩૦ કુણીઆબલી ૩૧ રતાળુ. ૩૨ પીડાળુ

ઉપર જણાવેલ બત્રીશ અનતકાયોને સર્વ પાપભીરૂ શ્રાવક–શ્રાવિકાઓએ ત્યાગી દેવાની જરૂર છે વળી તે બધી જ વસ્તુઓ કાઈ રોજ ઉપયોગમા આવતી નથી કેટલીક તો એવી છે કે આખી જીદગી સુધી ખાવામા પણ આવતી નથી, તેમજ તેના દર્શન થવા પણ દુર્લભ હોય છે. છતા પણ તે વસ્તુઓનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક અને ઈરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરવામા નથી આવતો ત્યા સુધી તે વસ્તુઓ સબધી નાહકનો પાપ બધ થયા કરે છે

અજાણ્યાં ફળ

અજાણ્યા ફળો કે જેનુ નામ યા સ્વરૂપ પોતે યા બીજા જાણતા ન હોય તે ન ખાવાં જોઇએ. કારણ કે તેમ કરવાથી કદાચ નિષેધ કરેલા અથવા વિષવૃક્ષના ફળો ખાવામા પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, માટે વિદ્વાનોએ અજાણ્યા ફળો ન ખાવા

રાત્રિ ભોજનથી થતા દોષો.

અનેક પાપસ્થાનોમા રાત્રિ ભોજન પણ એક પાપનુ જ સ્થાનક છે સૂર્યાસ્ત પછી અનેક સૂક્ષ્મજીવોની ઉત્પત્તિ થાય

છે જે જીવો ગમે તેવા જમ્બર પ્રકાશમા પણ દેખી શકાતા નથી રાગે ખાનારના ભાણામા તે જીવો ઉડી ઉડીને પડે છે, અને મરણને શરણ થાય છે

રાત્રિ ભોજનના દોષને જાણનાર જે મનુષ્ય દિવસના પ્રારભની અને અતની બન્ને ઘડીનો ત્યાગ કરીને બાકીના દિવસે ભોજન કરે છે, તે પુણ્યનુ ભાજન થાય છે જે મનુષ્યો દિવસે ત્યાગ કરીને રાત્રિએ જ ભોજન કરે છે, તેઓ રત્નનો ત્યાગ કરીને કાચનો જ સ્વીકાર કરે છે જે ધન્ય પુરૂષો સર્વદા રાત્રિ ભોજનની નિવૃત્તિ કરે છે, તે પોતાના અર્ધા આયુષ્યના અવશ્ય ઉપવાસી થાય છે રાત્રિ ભોજનથી થતા પાપને પ્રભાવે પરભવે ઘુવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, શબર, ભુડ, સર્પ, વીછી અને ઘો અથવા ગરોળી આદિની નીચ યોનિમા જન્મ ધારણ કરવો પડે છે એ અવતારને પામેલા પશુ પક્ષીઓ મોટે ભાગે માસનો જ આહાર કરનારા હોય છે, એટલે ત્યાથી મરીને તેઓ દુર્ગતિમા ચાલ્યા જાય છે આથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે રાત્રિ ભોજનનો કરનારો તિર્યઞ્ચ ગતિમા જઇને પર પરાએ નરકઆદિ દુર્ગતિનો મેમાન થાય છે

રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ ધર્મદ્રષ્ટિએ હિતકર છે એટલુ જ નહિ, પરતુ આરોગ્યની દ્રષ્ટિએ પણ તે સૌને અત્યત હિત કરનારો જ છે રાત્રિ ભોજન કરનારાઓને શારીરિક નુકશાન શુ થાય છે તેની નોધ લેતા શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે કે—

मेधा पिपीलिका हन्ति, युका कुर्याज्जलोदरम् ।
कुरुते मक्षिका वान्ति, कुष्टरोग च कोलिकः ॥ १ ॥

અર્થ–કીડી બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જુ ખાવામા આવે તો જલોદર રોગ થાય છે, માખી ઉલ્ટી કરાવે છે, અને કરોળીયો કોઢ રોગ કરે છે

कण्टको दारुखण्ड च, वितनोति गलव्यथाम् ।
व्यञ्जनान्तनिपतितस्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥ २ ॥

અર્થ–કાંટો અગર લાકડાનો કકડો ખાવામા આવી જાય તો ગળામા તકલીફ કરે છે શાકમા પડેલો વીછુ તાળવાને વિંધી નાખે છે

विलग्नश्च गले वालः, स्वरभङ्गाय जायते ।
इत्यादयो दृष्टदोषा., सर्वेषा निशि भोजने ॥ ३ ॥

અર્થ–ગળામા વાળ આવે તો સ્વરભગ થઈ જાય છે એ વિગેરે રાત્રિ ભોજનના દેખીતા દોષો સૌને થાય છે

ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ નહિ કરનારને આ લોકમા તેમજ પરલોકમા એમ બન્ને લોકમા ગેરફાયદો થાય છે રાત્રે હોટલ આદિમા ખાનારને શારીરિક નુકશાન ઉપરાત મરણ સુધીનુ મહાન નુકશાન પણ થયુ છે, જે આજના ન્યુસપેપરોમા વાચવાથી માલૂમ પડે છે અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે—

चत्वारि नरकद्वाराणि, प्रथमं रात्रिभोजनं ।
परस्त्रीगमनं चैव, सन्धानाऽनन्तकायिके ॥

ચાર નરકના બારણામા પ્રથમ રાત્રિ ભોજન છે, બીજુ પરસ્ત્રીગમન છે, ત્રીજુ લીલુ અથાણુ (સુકાવ્યા વિનાનુ) જેને બોળ અથાણુ કહે છે, અને ચોથુ અનતકાય એટલે તમામ જાતના કદમૂળો વગેરે છે

मद्य-मासाशन रात्रौ, भोजन, कदभक्षणम् ।
ये कुर्वन्ति वृथा तेषा, तीर्थयात्रा जपस्तपः ॥

અર્થ-દારૂ-માસ, રાત્રિ ભોજન, અને કદમૂળનુ ભક્ષણ જે લોકો કરે છે, તેની તીર્થયાત્રા, તપ-જપ બધુ ફોકટ થાય છે

मद्यम.साशनं रात्रौ, भोजन कंदभक्षण ।
भक्षणान्नरकं याति, वर्जनात् स्वर्गमाप्नुयात् ॥

અર્થ-દારૂ, માસ ભક્ષણ, રાત્રિ ભોજન અને જમીનકદના ભક્ષણથી નરકમા જવાય છે અને તેને છોડી દેવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે

चातुर्मास्ये तु सप्राप्ते, रात्रिभोज्यं करोति यः ।
तस्य शुद्धिर्न विद्येत, चान्द्रायणशतैरपि ॥

અર્થ-ચાતુર્માસ આવે છતે જે રાતે ખાય છે, તેની સેકડો ચાન્દ્રાયણ તપથી પણ શુદ્ધિ થતી નથી

मेधा पिपीलिका हन्ति, युका कुर्याज्जलोदरम् ।
कुरुते मक्षिका वान्ति, कुष्टरोगं च कोलिकः ॥ १ ॥

અર્થ–કીડી બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જુ ખાવામા આવે તો જલોદર રોગ થાય છે, માખી ઉલ્ટી કરાવે છે, અને કરોળીયો કોઢ રોગ કરે છે

कण्टको दारुखण्ड च, वितनोति गलव्यथाम् ।
व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालु विध्यति वृश्चिक. ॥ २ ॥

અર્થ–કાટો અગર લાકડાનો કકડો ખાવામા આવી જાય તો ગળામા તકલીફ કરે છે શાકમા પડેલો વીછુ તાળવાને વિંધી નાખે છે

विलग्नश्च गले वालः, स्वरभङ्गाय जायते ।
इत्यादयो दृष्टदोषा, सर्वेषा निशि भोजने ॥ ३ ॥

અર્થ–ગળામા વાળ આવે તો સ્વરભગ થઈ જાય છે એ વિગેરે રાત્રિ ભોજનના દેખીતા દોષો સૌને થાય છે

ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ નહિ કરનારને આ લોકમા તેમજ પરલોકમા એમ બન્ને લોકમા ગેરફાયદો થાય છે રાત્રે હોટલ આદિમા ખાનારને શારીરિક નુકશાન ઉપરાત મરણ સુધાનું મહાન નુકશાન પણ થયુ છે, જે આજના ન્યુસપેપરોમા વાચવાથી માલૂમ પડે છે અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે —

चत्वारि नरकद्वाराणि, प्रथमं रात्रिभोजन ।
परस्त्रीगमन चैव, सन्धानाऽनन्तकायिके ॥

ચાર નરકના બારણામા પ્રથમ રાત્રિ ભોજન છે, બીજું પરસ્ત્રીગમન છે, ત્રીજુ બોળુ અથાણુ (સુકાવ્યા વિનાનું) એને બોળ અથાણુ કહે છે, અને ચોથુ અનતકાય એટલે તમામ જાતના કંદમૂળો વગેરે છે

मद्य–मासाशन रात्रौ, भोजन, कदभक्षणम् ।
ये कुर्वन्ति वृथा तेषा, तीर्थयात्रा जपस्तपः ॥

અર્થ–દારૂ–માસ, રાત્રિ ભોજન, અને કદમૂળનુ ભક્ષણ જે લોકો કરે છે, તેની તીર્થયાત્રા, તપ–જપ બધુ ફોકટ થાય છે

मद्यमासाशन रात्रौ, भोजनं कदभक्षणं ।
भक्षणान्नरक याति, वर्जनात् स्वर्गमाप्नुयात् ॥

અર્થ–દારૂ, માસ ભક્ષણ, રાત્રિ ભોજન અને જમીનકદના ભક્ષણથી નરકમા જવાય છે અને તેને છોડી દેવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે

चातुर्मास्ये तु सप्राप्ते, रात्रिभोज्य करोति यः ।
तस्य शुद्धिर्न विद्येत, चान्द्रायणशतैरपि ॥

અર્થ–ચાતુર્માસ આવે છતે જે રાતે ખાય છે, તેની સેકડો ચાન્દ્રાયણ તપથી પણ શુદ્ધિ થતી નથી

માર્કંડ પુરાણમા પણ કહ્યુ છે કે–

अस्त गते दिवानाथे, आपो रूधिरमुच्यते ।
अन्न माससम प्रोक्त, मार्कण्डेण महर्षिणा ।।

અર્થ–સુર્ય અસ્ત થયા પછી પાણી પીવુ તે લોહી બરાબર છે અને અન્ન ખાવુ તે માસ બરાબર છે, એમ માર્કંડ ઋષિએ કહ્યું છે

પદ્મ પુરાણમા પણ કહ્યુ છે કે–

मृते स्वजममात्रेपि, सुतक जायते किल ।
अस्तं गते दिवानाथे, भोजन क्रियते कथम् ।।
उदकमपि न पातव्य, रात्रत्र युधिष्ठिर ।
तपस्विना विशेषेण, गृहिणा तु विवेकिना ।।

કોઈ સ્વજન માત્ર મરી જાય છે તો સુતક આવે છે તો પછી સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ભોજન કરાય જ કેમ?

હે યુધિષ્ઠિર વિવેકી ગૃહસ્થીએ તથા તપસ્વીએ તો રાત્રિને વખતે ખાસ કરીને પાણી પણ પીવુ ન જોઈએ

આ મુજબ દરેક શાસ્ત્રોમા નિષેધ કરાયેલા રાત્રિ ભોજનના પાપને તિલાજલિ આપી, સ્વ અને પર આત્માઓનુ રક્ષણ કરવુ એ સમજુ અને બુદ્ધિમાનોનુ ખાસ કર્ત્તવ્ય બની જાય છે.

મુખ્યતયા હંમેશને માટે જ રાત્રિ ભોજન નહિ કરવુ તેમ ન બને તો ચોમાસામાં તો ન જ કરવુ અને છેવટે તેમ કરવા માટે પણ અશક્ત અને પ્રમાદી આત્માઓએ પર્વ-તિથિએ તો છોડી જ દેવુ રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવામા જે ગુણો રહેલા છે તે કહેવાને સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈ સમર્થ નથી

દ્વિદળનુ સ્વરૂપ

કાચા ગોરસ એટલે કાચા દુધ, કાચા દહીં અને કાચી છાસમા દ્વિદળ મળવાથી તેમા ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ જતુઓ કેવળી ભગવતોએ જોયા છે તેથી વિવેકી આત્માઓએ તેનો ત્યાગ કરવો દ્વિદળ એટલે જેની બે ફાડ થાય તેવા વાલ, વટાણા, મગ, અડદ, તુવેર આદિ સઘળી જાતના કઠોળ ગણાય છે જેમાથી તેલ નીકળતુ હોય, અને બે ફાડ થતી હોય તો તે કઠોળમા ગણાય નહિ જેની બે ફાડ થાય એવા સઘળા કઠોળના લીલા સુકા શાક સાથે અથવા જે વસ્તુમા કઠોળ આવતુ હોય તે સઘળી વસ્તુ સાથે જેમકે કઠોળની દાળ, કઠોળનો લોટ, કઠોળની સીગ, કઠોળની ભાજી વગેરે સાથે કાચુ દુધ, કાચુ દહી અને કાચી છાશ (કાચી એટલે જ્યા સુધી આગળી દાઝે એવી ગરમ ન થાય ત્યા સુધી) ખાઇ શકાય નહિ કેટલીક જગ્યાએ છાશ સામાન્ય જેવી ગરમ થાય એટલે ચણાનો લોટ નાખે છે, તે પણ ઠીક ન કહેવાય કઠોળ ખાધા પછી હાથ, મો બરાબર સાફ કરીને દહી, દુધ, છાશ લઈ શકાય છે બને સાથે ખાવામા જ દોષ ગણાય છે

દ્વિદળના સ્વરૂપને સમજી સો કોઇ એ પાપમાથી બચવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, તે ઉપરાત પુષ્પિતભાત એટલે વાશી અન્ન, ભાત, રોટલો વિગેરે તથા બે રાત્રી વ્યતીત થયેલુ દહી અને કોહી ગયેલુ અન્ન એટલે જેનો રસ ચલિત થઇ ગયો હોય, કાળ વ્યતીત થયેલી મીઠાઇ વગેરે. ઉપરાત હિમ (બરફ), કરા, સર્વ પ્રકારનુ વિષ, કાચી માટી વગેરે, તુચ્છ ફળ જેમા ખાવાનુ અલ્પ અને ફેકી દેવાનુ ઘણુ હોય તે સધાનક-બોળ અથાણુ વિગેરે, બહુ બીજ અને રીગણુા વિગેરે અભક્ષ્યો સમજવા અભક્ષ્યનુ સ્વરૂપસમજી સો કોઇ એ પાપમાથી બચવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે કારણ કે સર્વ ધર્મમા દયા ધર્મ જ મુખ્ય છે, એમ જાણીને ભક્ષ્ય પદાર્થોને વિષે વિવેક બુદ્ધિ-વાળો શ્રાવક અનુક્રમે સસારમાથી મુક્ત થાય છે,

નિરર્થક પાપમાથી બચવા માટે શ્રાવકોએ ભોગ અને ઉપભોગોની વસ્તુનુ પરિમાણુ પણ કરવુ જોઇએ અને તે માટે નીચે જણાવેલ ચૌદ નિયમોને સવાર-સાજ ધારવા અને સકેલવાની જરૂર છે,

ચૌદ નિયમની વિગત.

૧ સચિત્ત—દિવસમા જેટલા સચિત્ત દ્રવ્ય મુખમા નાખવા હોય તેની સખ્યા નક્કી કરવી.

૨ દ્રવ્ય—જુદા જુદા નામવાલી અનેસ્વાદવાળી જેટલી ચીજો ખાવી હોય તેની સખ્યા ધારવી.

૩ વિગય—ઘી, ગોળ, દૂધ, દહીં, તેલ અને કડા એ છ વિગયમાંથી નિરંતર એક વિગયનો (મૂળથી અથવા કાચી)નો ત્યાગ કરવો

૪ ઉપાનહ—જોડા, ચંપલ, મોજા, પાવડી વિગેરેની સંખ્યા ધારવી.

૫ તંબોલ—સોપારી, એલચી વિગેરે મુખવાસ ખાવાનું માપ ધારવું.

૬ વસ્ત્ર—દિવસમાં અમુક વસ્ત્ર પહેરવાની નખ્યા ધારવી

૭ કુસુમ—સુંઘવાની વસ્તુનું વજન ધારવું

૮ વાહન—ગાડી, ઘોડા, ઉંટ, મોટર, ટ્રેન, ટ્રામ, બસ, આદિ વાહનોમાં બેસવાની સંખ્યા ધારવી

૯ શયન—શય્યા, આસન, ગાદી ઉપર બેસવાની સંખ્યાનું માપ ધારવું

૧૦ વિલેપન—શરીરે વિલેપન કરવાની વસ્તુનું માપ કરવું

૧૧ બ્રહ્મચર્ય—યથાશક્તિ તે વિષે નિયમ ધારવો

૧૨ દિશિ—દશે દિશામાં જવાની મર્યાદા બાંધવી.

૧૩ સ્નાન—સ્નાનની ગણતરી કરવી

૧૪ ભાતપાણી—ભોજન પાણીનું વજન ધારવું

પૃથ્વીકાય—માટી, ખારો, ચાક, મીઠું, આદિ વાપરવાનું પરિમાણ ધારવું

અપ્પકાય—પાણી પીવાનુ તથા વાપરવાનુ વજન કોનવુ.

તેઉકાય—ચુલા, દીવાનુ પરિમાણુ કરવુ.

વાઉકાય—પખા, હીંડોલા, વિગેરેનુ પરિમાણ કરવુ.

વનસ્પતિ—ઉપયોગમા આવતી લીલોતરીનુ નામથી તથા તોલથી પરિમાણુ કરવુ

અસિ—સોય, કાતર, સુડી, આદિ વાપરવાની સખ્યાનુ પરિમાણુ કરવુ

મસી—ખડીયા, કલમ વાપરવાની સખ્યા ધારવી

કૃષિ—હળ, કુહાડા, પાવડી, કોસ વિગેરે વાપરવાની સખ્યાનુ પરિમાણુ કરવુ

જગતમા ખાવાની, પીવાની, ઓઢવાની અને વાપરવાની અનેક ચીજો છે તે સમસ્ત વસ્તુઓનો ભોગવટો આપણે એકી સાથે કરતા નથી અને કરી શકવાના પણ નથી છતા પણ પચ્ચખાણુ (પ્રતિજ્ઞા) ના અભાવે તે તે વસ્તુ ઉપર આપણી ઇચ્છાઓ ચોટેલી જ રહે છે એટલે તે ઇચ્છાઓદ્વારા આપણો આત્મા તે તે વસ્તુઓને નહિ ભોગવવા છતા પાપને ઉપાર્જન કર્યા કરે છે અર્થાત્ નાહકમા તે પાપોથી આત્મા લેપાય છે એટલે તે સમસ્ત પાપોમાથી મુક્ત થવા માટે દરેક શ્રાવક શ્રાવિકાએ ઉપર જણાવેલ નિયમોનુ હમેશ પાલન કરવુ જોઇએ તે જ મુજબ પદર કર્માદાનોના વ્યાપારોનો પણ ત્યાગ કરવો અત્યત જરૂરી છે એક આત્મા કાઈ પદરે

જાતના વ્યાપર કરતો નથી છતા તેનો ત્યાગ નહિ હોવા
તે પાપોનો પોટલો પણ નાહક આપણા આત્મા ઉપર ચ
વીએ છીએ. માટે જે વ્યાપાર વિના આજીવીકા નહિ
ચાલી શકતી હોય, તે સિવાય બાકીના (કર્માદાનો) ભય
આપવાલા વ્યાપારોનો સમજુ શ્રાવકોએ ત્યાગ કરવો જરૂરી

ત્યાગ કરવા લાયક ૧૫ કર્માદાનો.

અંગાર કર્મ—ચુનો, ઈંટ, નલીયા, વિગેરે પકાવવા
વ્યાપાર કરવો નહિ

૨ વન કર્મ—જંગલ કાપવાનો, ફુલ, શાક, લાક
વિગેરે વનસ્પતિનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૩ શકટ કર્મ—ગાડા, હળ પ્રમુખ તૈયાર કરી વેચવા નિ

૪ ભાટક કર્મ—ગાડી, ઘોડા વિગેરે ભાડે ફેરવવા નિ

૫ સ્ફોટક કર્મ—સુરંગ ફોડાવવી નહિ, ખાણ ખો
વવી નહિ, ક્ષેત્ર કુવા વાવ ખોદાવવાનો ધંધો કરવો નિ

૬ દંત વાણિજ્ય—હાથીદાત વિગેરેનો વ્યાપ
કરવો નહિ

૭ લાક્ષ વાણિજ્ય—લાખ વિગેરેનો વ્યાપ
કરવો નહિ

૮ રસ વાણિજ્ય— મધ, મદીરા માસ, માખણ, વિ
રેનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૯ વિષ વાણિજ્ય—અફીણ, સોમલ, કે વચ્છના
આદિ ઝેરનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૧૦ કેશ વાણિજ્ય—પશુ પખીના વાળ-પીંછા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૧૧ યંત્ર પીલણ—મીલ, જીન. સચા, ઘટી, ઘાણી, વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૧૨ નિર્લાછન કર્મ—બળદ, ઘોડા, વિગેરેને નપુસક કરવા નહિ તથા તેમના નાક, કાન આદિ અગોપાગ છેદવાનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૧૩ દવદાન કર્મ—વનમા, સીમમા કોઇપણ જગ્યાએ અગ્નિદાહ મૂકવો નહિ

૧૪ જળ શોષણ કર્મ—સરોવર તળાવ વિગેરેના પાણી સૂકાવી નાખવા નહિ

૧૫ અસતી પોષણ-રમતને ખાતર કુતરા-મીલાડા મૈના, પોપટ વિગેરે પાળવા નહિ તથા વ્યાપાર નિમિત્તે અસતી સ્ત્રી વેશ્યાદિકને પોષવી નહિ

અનર્થદંડ વિરમણ. (ત્રીજુ ગુણ વ્રત)

નાહકના વિના સ્વાર્થે જેમા આપણને કશો લાભ થતો ન હોય એવી ક્રિયાઓ કરી આત્માને દંડવો એનુ નામ અનર્થ દંડ કહેવાય છે શાસ્ત્રકારોએ અનર્થદંડના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે અપધ્યાન, પાપોપદેશ, હિંસપ્રદાન અને પ્રમાદાચરણ

૧ અપધ્યાન-વૈરીનો ઘાત કરૂં, રાજા થાઉં, ગામ નગર વિગેરેને સળગાવી દઉં, વિગેરે ખરાબ ધ્યાન કરવા

અર્થાત્ આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન કરવા તે અપધ્યાન કહેવાય આવું અપધ્યાન કરવુ નહિ.

૨ પાપોપદેશ—જે સૂચના સલાહ કે શિખામણ આપ વાથી અન્યને આરભ સમારભ કરવાની પ્રેરણામળે તે પાપો પદેશ. જેમકે—બળદોને દમન કરો, ઘોડાઓને ષઢ (નપુસક) કરો, વૈરીઓનુ નિકદન કાઢો, શસ્ત્ર અસ્ત્રને તેજ કરો, વિગેરે કહેવુ તે અનર્થદંડ છે

જેની જવાબદારી પોતાના માથે નથી તેવાઓને આવા શબ્દો કહેવા તે પાપોપદેશ છે

૩ હિંસપ્રદાન—ગાડુ, હળ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, સાબેલુ, ખાડણિયો, વગેરે હિંસામા કારણભૂત વસ્તુઓ દયાળુ શ્રાવકે, વગર પ્રયોજને બુદ્ધિનુ કડાપણુ વાપરવા કે લોકોમા સારા થવા માટે બીજાને ન આપવી.

૪ પ્રમાદાચરણ—કુતૂહલથી ગીત, નાચ અને નાટક વિગેરે જોવા નહિ, વિકાર પોષક કામશાસ્ત્રમા આસક્તિ રાખવી નહિ, જુગાર અને મદિરાદિનુ સેવન કરવુ નહિ, જળક્રિયા, હિંડોળા વગેરેની ક્રિડા અને આપસમા જનાવરોના યુદ્ધ કરાવવા નહિ દુશ્મનના પુત્ર પરિવાર ઉપર વૈર વાળવુ નહિ, ખાનપાન સબધી, સ્ત્રી સબધી, દેશ સબધી તથા રાજ્ય સબધી નિરર્થક ચર્ચા કરવી નહિ રોગ અને રસ્તાના પરિશ્રમ વિના આખીરાત સુઈ રહેવુ નહિ તેમજ

ઘર ભગવાનના મન્દિરની અંદર વિલાસ, હાસ્ય, શુકવુ, નિદ્રા તથા કજીઓ, કરવો નહિ, તેમજ પરસ્ત્રી વિગેરેની દુષ્કથા અને ચાર પ્રકારના આહારનો પણ જિનમંદિરમા ત્યાગ કરવો

કારણ કે ઉપર જણાવ્યુ એ બધુ પ્રમાદાચરણ હોવાથી તજવા લાયક છે.

ચાર શિક્ષા વ્રતો.

૧ સામાયિક વ્રત.

આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી, તેમજ માનસિક, વાચિક તથા પાપકર્મોનો ત્યાગ કરી, મુહૂર્ત પર્યન્ત સમતા ધારણ કરવી તેનુ નામ સામાયિક છે સામાયિકમા સમ અને આય, એમ બે શબ્દો છે, તેમા સમ એટલે રાગદ્વેષનો અભાવ અને આય એટલે જ્ઞાનાદિનો લાભ. ટૂકમા સમાય એટલે પ્રશમ સુખની પ્રાપ્તિ અને તે માટેનુ વ્રત તે સામાયિક વ્રત છે જ્યાસુધી પ્રાણી સામાયિકમા રહે છે ત્યાસુધી તથા જેટલી વાર સામાયિક કરે તેટલીવાર તે અશુભ કર્મનો નાશ કરે છે શ્રાવક સામાયિક કરે છે ત્યારે સાધુ જેવો થાય છે માટે ઘણીવાર સામાયિક કરવુ જોઇએ સ્થિર ચિત્તવાળા વ્રતધારી ગૃહસ્થોના પણ ચદ્રાવતસક રાજાની માફક સચિન કર્મોનો ક્ષય થઇ જાય છે

૨ દેશાવકાશિક વ્રત

દિશાપરિમાણ રૂપ પ્રથમ ગુણવ્રતમા દશ દિશાઓમા પ્રવૃત્તિની જે મર્યાદા બાધવામા આવે છે તે જીદગી ભરની

હોય છે તે મર્યાદાને દિવસ, રાત્રિ, કે પ્રહર પૂરતી વધુ ટુકાવવી તેનુ નામ દેશાવકાશિક વ્રત છે, આ દેશાવકાશિક વ્રતમા માત્ર દિશાનુ જ પરિમાણુ છે એમ નહિ પણુ ઉપલક્ષણુથી ભોગોપભોગ વ્રતોના પણુ સક્ષેપો આ વ્રતમા કરવામા આવે છે તે સર્વને દેશાવકાશિક કહે છે

૩ પૌષધ વ્રત.

અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિ ચાર પર્વમા ઉપવાસાદિ તપ કરવો, પાપવાળા સદોષ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ અને સ્નાનાદિ શરીર સસ્કારોનો ત્યાગ કરનો એમ પૌષધ વ્રત ચાર પ્રકારનુ છે ધર્મનુ પોષણુ કરે તે પૌષધ આ ચારે પ્રકારના પૌષધ સર્વથી અને દેશથી એમ બે પ્રકારે થાય છે તેમા પૂર્વાચાર્યોની પરપરાએ હાલમા આહાર પૌષધ સર્વથી અને દેશથી તથા બાકીના પૌષધ સર્વથી જ થાય છે આહાર પૌષધમાં ચઉવિહાર ઉપવાસ તે સર્વ પૌષધ છે અને તિવિહાર ઉપવાસ, આયબિલ, નિવ્વિ, એકાસણુ વગેરે દેશ પૌષધ છે, અન્યવ્રતોની અપેક્ષાએ આ વ્રતમા ત્યાગની તાલીમ વિશેષ મળે છે, સાધુ જીવનની પવિત્રતાનો આશિક પરિચય થાય છે, કારણુ કે તેથી યાવજજીવનુ નહિ તો પણુ ચાર પ્રહર કે આઠ પ્રહરની મર્યાદાવાળુ સામાયિકનુ જ આચરણુ થાય છે

ગૃહસ્થપણુામા રહીને પણુ દુખે કરીને પાળી શકાય એવુ પવિત્ર પૌષધ વ્રત જે પાળે છે, તે ચુનશીપીતાની પેઠે ધન્યવાદને પાત્ર છે

૪ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત.

અન્ન, પાણી, આદિ ચાર પ્રકારનો આહાર, પાત્રો, વસ્ત્ર, અને રહેવા માટે મુકામ અતિથિઓને-સાધુઓને આપવું તે અતિથિસંવિભાગ નામનું વ્રત છે

હમેશા જે સત્ પ્રવૃત્તિમાજ લયલીન હોય છે તે અતિથિ કહેવાય છે અને સંવિભાગ એટલે પોતાને માટે તૈયાર કરેલા શુદ્ધ નિર્દોષ, ખાન, પાન વસ્ત્ર ઓષધ વિગેરે દેશ, કાલ, શ્રદ્ધા, સત્કાર, ક્રમ, પાત્ર, વગેરેને ધ્યાનમા લઈને ઉચ્ચ પ્રકારની ભક્તિ વડે કેવળ આત્મ કલ્યાણની બુદ્ધિથી પંચ મહાવ્રતધારી મુનિરાજને દાન આપવુ તે અતિથિસંવિભાગ કહેવાય છે સંયમનુ તથા શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે તથા શીત, તાપ, ડાસ મચ્છરાદિના ઉપદ્રવને દૂર કરવા માટે સાધુઓને વસ્ત્ર દાન આપવાની જરૂર છે. તે સિવાય ધર્મ ધ્યાનમા સ્થિરતા રહી શકતી નથી તેજ પ્રમાણે રહેવાને મુકામની પણ જરૂર છે પાત્ર સિવાય અન્ન પાણી લેવામા અને આહાર કરવામા અડચણ પડે છે માટે પાત્ર દાનની જરૂર છે ચાર પ્રકારમાથી કોઈ પણ જાતનુ દાન આપવુ તે ભવ સમુદ્રમાથી તારનારૂ બને છે ઉત્તમ મુનિને દાન આપવાના પ્રભાવથી સંગમક નામનો વાછરડાને પાળવાવાળો (સાલીભદ્રના પૂર્વ ભવનો જીવ) ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેટલી સંપત્તિ પામ્યો હતો

બાર વ્રતોમા લાગતા અતિચારોનો ત્યાગ કરવો.

અતિચારવાળા વ્રતો કલ્યાણને માટે થતા નથી. માટે દરેક વ્રતમા લાગતા અતિચારો તજવા જોઇએ અતિચારોની વિસ્તૃત હકીકત બીજા ગ્રન્થોથી અથવા ગુરુગમથી જાણી લેવી. અહીં તો વ્રતોમા લાગતા અતિચારોથી બચવા માટે કયા કયા સાવધાની રાખવાની જરૂર છે તેનો ટુકસાર રજુ કરીએ છીએ

વ્રતોના અતિચારોથી બચવાના ઉપાયો.

ક્રોધથી મનુષ્ય અથવા પશુઓને સખત બધને બાધવા નહિ કોઇ પ્રાણીના અગોપાગ છેદવા નહિ પ્રાણીઓ પાસેથી ગજા ઉપરાત કામ લેવુ નહિ મતલબ કે ઢોર, મજૂર, નોકર, ચાકર, વિગેરે પાસેથી દયા ધર્મ ન હણાય તે રીતે કામ લેવુ પ્રાણીઓના મર્મસ્થાનાદિમા પ્રહાર કરવો નહિ. પ્રાણીઓને ભૂખ્યા તરસ્યા રાખવા નહિ બીજાને દુઃખ થાય તેવો પાપ કારી ઉપદેશ આપવો નહિ વિચાર કર્યા સિવાય કે અભિ પ્રાય જાણ્યા વિના એકાએક કોઇને 'તુ ચોર છે' 'વ્યભિચારી છે' એવો ખોટો આરોપ બીજા ઉપર મૂકવો નહિ. બીજાની ખાનગી વાત અનુમાનથી જાણી પ્રગટ કરવી નહિ અદરો અદર પ્રીતિ તૂટી જાય તેવી ચાડી ખાવી નહિ. સ્ત્રી અથવા મિત્રની ગુપ્તવાત ઉઘાડી પાડવી નહિ ખોટુ નામુ લખવુ નહી ખોટી સલાહ આપવી નહિ લોકોને ખોટે રસ્તે દોરી જનારા જૂઠા ભાષણો કરવા નહિ કોઇને ચોરી કરવા પ્રેરણા આપવી

ધન તો બાહ્ય પદાર્થ છે, વળી તે અનિત્ય છે અને અનેક અનર્થોની ખાણુ સ્વરૂપ છે, એવી તુચ્છ વસ્તુનો પણ જે ત્યાગ કરી શકે નહિ, તે માણસ અત્યત કાયર ગણાય અને એવો નિસત્વ માણસ દુષ્કર એવા ચારિત્ર ધર્મને પાળવા માટે કેવી રીતે સમર્થ બની શકે ? અર્થાત્ ચારિત્ર પાળવા સમર્થ બની શકતો નથી કારણુ કે ચારિત્રમા તો પોતાનુ સર્વસ્વ બાહ્ય અને અભ્યતર જે કઇ છે તે તમામનો ત્યાગ કરવાનો છે સ્વપણુાને તથા પોતાની માન્યતાઓને પણ છોડીને કેવળ ગુરૂને સમર્પિત રહેવાનુ છે જેનામા સ્થૂલ ત્યાગ કરવા જેટલી પણ ઉદારતા નથી, તે અતરગ સૂક્ષ્મ ત્યાગ શી રીતે કરી શકવાનો હતો ? તાત્પર્ય એ છે કે શક્તિ અનુસાર જે બાહ્ય ઉચિત દાન કરે છે તે જ ઉત્તમ યોગના સાચા અધિકારી છે કૃપણુ માણુસોને કયાય અધિકાર મળતો નથી અને કદાચ મળી જાય તો પણ તેમા સફળતા થતી નથી માટે જ જીવનમા ઉદારતા કેળવવા માટે હમેશા કંઈને કઇ દાન ધર્મનું આચરણ કરવું જરૂરી છે ઔદાર્ય ગુણુ અનેક ગુણોની ખાણુ છે ઉદાર પુરૂષો સળગતી અગરબત્તી જેવા હોય છે તેઓ પોતે બળીને પણ બીજા અનેકને સુગધ આપે છે અને આસ-પાસના વાતાવરણુને પણ મઘમઘાયમાન બનાવે છે એવા ઉદાર શ્રાવકો જ પોતાના જીવનની પવિત્રતાથી અને ઉદારતાથી વિશ્વમા જૈન શાસનનો પ્રભાવ વિસ્તારે છે

○

॥ ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नम ॥

श्री नमस्कार महामंत्र.

—(०)—

नमो अरिहताण ॥ १ ॥
नमो सिद्धाण ॥ २ ॥
नमो आयरियाण ॥ ३ ॥
नमो उवज्झायाण ॥ ४ ॥
नमो लोए सव्वसाहूण ॥ ५ ॥
एसो पच नमुक्कारो ॥ ६ ॥
सव्वपावप्पणासणो ॥ ७ ॥
मगलाण च सव्वेसि ॥ ८ ॥
पढम हवइ मगल ॥ ९ ॥

[પદ-૯, સ પદા (વિશ્રાંતિ સ્થાન)-૮, ગુરુ ૭, લઘુ-૬૧, કુલ અક્ષર-૬૮]

—અરિહંતોને નમસ્કાર થાઓ !
સિદ્ધોને નમસ્કાર થાઓ !
આચાર્યોને નમસ્કાર થાઓ !
ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાઓ !
લોકમા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ !

આ પાચને કરેલો નમસ્કાર, સર્વ પાપોનો મૂળથી નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગલોમા પ્રથમ મંગલરૂપ છે

'मगलम्'

"अर्हन्तो भगवन्त इन्द्रमहिताः,
सिद्धाश्च सिद्धिस्थिताः;
आचार्या जिनशासनोन्नतिकराः,
पूज्या उपाध्यायकाः ।
श्रीसिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा,
रत्नत्रयाराधकाः ;
पञ्चैते परमेष्ठिनः प्रतिदिनं,
कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १ ॥

—ઇન્દ્રો વડે પૂજ્ય એવા અરિહંત ભગવંતો, સિદ્ધિ સ્થાનમાં રહેલા સિદ્ધ ભગવંતો, જિનશાસનની ઉન્નતિ કરનારા પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતો, શ્રી સિદ્ધાન્તને સારી રીતે ભણાવનારા ઉપાધ્યાય ભગવંતો અને રત્નત્રયને ધારણ કરનારા મુનિ મહંતો, એ પાંચે પરમેષ્ઠિઓ પ્રતિદિન તમારૂં મંગળ કરો. (૧)

-: પ્રણિધાન :-

હે પરમ મંગળ નવકાર! તારા શરણે આવેલો હું એટલું જ માગું છું કે તારા અચિન્ત્ય પ્રભાવથી નિયમિત અખંડ રીતે ઉત્સાહથી અને એકાગ્રતા સાથે તને આરાધવાનું સામર્થ્ય મારામાં પ્રગટો, મને બીજું કશું જ જોઈતું નથી.

પ્રકરણ છઠ્ઠું.

શ્રાવકની દિનચર્યા.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર.

યોગશાસ્ત્રમા શ્રાવકની દિનચર્યામા સૌથી પ્રથમ કર્તવ્ય તરીકે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનુ સ્મરણ કરવાનુ ફરમાવ્યુ છે –

'ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्, परमेष्टिस्तुतिं पठन्।'

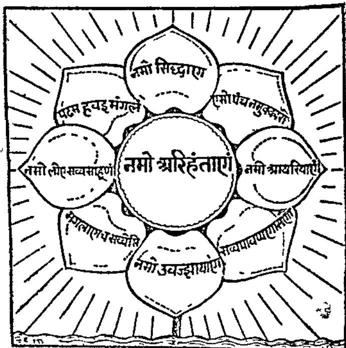
અર્થાત્ સવારમા બ્રાહ્મ મુહૂર્તમા ઉઠવુ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી પરમમંગળને અર્થે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનુ સ્મરણ કરવુ

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે "નિદ્રા કરી જાગેલો આત્મા મનમા નવકાર ગણતો શય્યા મૂકે ભૂમિ ઉપર ઉભો રહી અથવા સુખપૂર્વક બેસી શકાય તેવા આસને બેસી પૂર્વ, ઉત્તર અથવા જે દિશામા જિનપ્રતિમા હોય તે દિશા તરફ મુખ કરે અને ચિત્તની એકાગ્રતા માટે કમલબધ ધર્થી અથવા હસ્તજાપાદિથી શ્રી નવકાર મત્રને ગણે"

જાગ્યા પછી સૌથી પ્રથમ શ્રી નવકાર મત્રનુ સ્મરણ કરવાનુ આ વિધાન એમ બતાવે છે કે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધના એ એક માનવજીવનમા એક મુખ્ય અને અતિ મહત્ત્વની ક્રિયા છે અહી તે સબધી પ્રયોજન ભૂત ઉપયોગી વિચારણા લાભકારી થશે તેથી જણાવીએ છીએ.

નવકાર ગણવાની વિધિ.

કમલબધજાપ. યોગ શાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં કહ્યુ છે કે "આઠ પાખડીનુ શ્વેત–ઉજ્જવલ કમળ ચિતવવુ. તે કમલની કર્ણિકામા એટલે મધ્ય ભાગમા સાત અક્ષરવાળા પહેલા પવિત્રમત્ર, 'નમો અરિહ તાણ' ને ચિંતવવો. પૂર્વઆદિ ચાર દિશાની ચાર પાખડીને વિશે અનુક્રમે 'નમોસિદ્ધાણ' આદિ ચાર પદનુ અને વિદિશાને વિષે બાકીના ચાર પદનુ

ચિંતવન કરવું" કમળબંધ જાપનું ચિત્ર અહીં ઉપર આપવામાં આવ્યું છે એ ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિથી જો ૧૦૮ વાર મૌન પૂર્વક શ્રી નવકાર મંત્રનું ચિંતવન કરવામાં આવે તો ભોજન કરવા છતાં પણ ઉપવાસનું ફળ મળે છે

હસ્તજાપની વિધિ.—શરૂઆતમાં કમળની રચનાપૂર્વક ગણવામાં જેઓ અશક્ત હોય તેઓ હસ્તની આંગળીના વેઢાથી નંદાવર્ત કે શંખાવર્ત વિગેરેના ક્રમથી નમસ્કાર મહામંત્રને ગણે તે જાપ પણ ઇષ્ટસિદ્ધિ આદિ ઘણા ફળોની પ્રાપ્તિ કરાવનારો થાય છે કહ્યું છે કે "જે ભવ્ય આત્મા હાથ વડે નંદાવર્ત્ત, શંખાવર્ત્ત વિગેરે આવર્ત્તોથી પંચમંગલ શ્રી નવકારમંત્રને બારની સંખ્યાથી નવવાર એટલે હાથ ઉપર ફરતા બાર વેઢાને વિષે નવવાર અર્થાત્ એકસો આઠવાર ગણે છે તેને પિશાચ વિગેરે દુષ્ટો ઉપદ્રવ કરતા નથી"

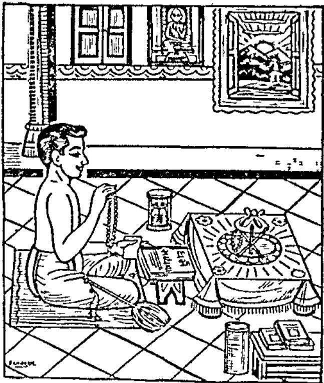
નંદાવર્ત્તથી બારની સંખ્યા જમણા હાથે ગણવી અને શંખાવર્ત્તથી ડાબા હાથે નવની સંખ્યા ગણવી એમ બારની સંખ્યાને નવ વખત ગણતા ૧૦૮ ની સંખ્યા થશે

ડાબા હાથે શંખાવર્ત્ત				જમણા હાથે નંદાવર્ત્ત			
૩	૪	૫	૦	૩	૪	૫	૧૨
૨	૯	૬	૦	૨	૭	૬	૧૧
૧	૮	૭	૦	૧	૮	૯	૧૦

બંધન આદિ સંકટના પ્રસગો ઉભાં થયાં હોય તો તેવે પ્રસગે આ આવર્ત્તોને ઉલટા કરીને અથવા ણુ–તા–હ રિ–અ–મો–ન એ રીતે અક્ષરોને ઉલટા કરીને અથવા પઢમહવઇમગલં', ૨.ગલાણુચમવ્વેસિં', એ રીને પદોને અવળા કરીને આ જાપ કરવો, એ પ્રમાણે એક લાખ આદિ સંખ્યા પ્રમાણુ જાપ કરવાથી બધન આદિ કષ્ટો તુર્ત નાશ પામે છે

નવકારવાલીથી જાપ–કમલબધ જપ અથવા આવર્ત્ત આદિથી હસ્તજાપ કરવાની શક્તિ ન હોય તેણે સૂત્ર આદિની માળાથી જાપ કરવો, જપમાલાને પોતાના હૃદયની સમશ્રેણિમા ધારણુ કરવી જોઇએ અને તે માળા પહેરેલા વસ્ત્ર કે પગને સ્પર્શ કરે નહિ તેની કાળજી રાખવી જોઇએ તથા મેરૂનુ ઉલ્લઘન ન કરવુ જોઇએ. એ રીને વિધિપૂર્વકનો જાપ અધિક ફળદાયી બને છે જાપ ઘણા મનુષ્યોની વચ્ચે કરવા કરતા એકાતમાં કરવો ઉત્તમ છે મત્રાક્ષરના ઉચ્ચાર કરીને કરવા કરતા મૌનપણે કરવો શ્રેષ્ઠ છે અને મૌનપણે કરવા કરતાં પણુ મનની અદર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજી એ પોતે કરેલી પ્રતિષ્ઠા પદ્ધતિમાં કહ્યુ છે કે "માનસ, ઉપાશુ અને ભાષ્ય એવા જાપના ત્રણુ પ્રકાર છે તેમા કેવળ મનોવૃત્તિથી જ ઉત્પન્ન થયેલો અને માત્ર પોતાથી જ જાણી શકાય તે **માનસજાપ**(૧) બીજાને સભળાય નહિ તેવી રીને અદર બોલીને જપ કરવો

કે ઉપાંશુજાપ (૨) તથા બીજાથી સભળાય તેવી રીતે સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર પૂર્વક કરવો તે ભાષ્યજાપ (૩) એ ત્રણે જાપમા ત્રીજા કરતા બીજો અને બીજા કરતા પહેલો શ્રેષ્ઠ છે આમ હકીકત હોવા છતા શરૂઆતના અભ્યાસીએ તો જાપની શરૂઆત ભાષ્યથી જ કરવી ઉત્તમ છે જેઓ ભાષ્ય જાપનો

એટલે ચિત્તની લીનતા, એકાગ્રતા, સ્થિરતા, કે પરમાત્મ સ્વરૂપમા રમણુતા, કે જે ધ્યાનની સર્વોત્તમ ટોચ છે.'

આ મહામત્રનુ, અદ્ભૂત અને વિસ્તૃત વર્ણન નીચેલખેલા ગ્રથોમા છે શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર, શ્રી આવશ્યક નિર્યુંક્તિ, શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, શ્રી યોગશાસ્ત્ર, શ્રી શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, શ્રાધ્ધવિધિ, ધર્મસગ્રહ અને નમસ્કાર માહાત્મ્ય આદિ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમા તથા શ્રી નમસ્કાર મત્ર, શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર, નમસ્કાર સ્વાધ્યાય, મહાપ્રભાવિક શ્રી નવસ્મરણ, શ્રી નમસ્કારનિષ્ઠા, શ્રી નમસ્કાર સાધના, વિશ્વપ્રાણુ શ્રા નવકાર, શ્રી નમસ્કાર મહામત્રનુ દર્શન શ્રી નમસ્કાર મહામત્રનુ વિજ્ઞાન, મહામત્રની આરાધના, શ્રીણુમોકાર એક અનુચિતન, મહામત્રની સાધના આદિ ભાષા ગ્રથોમા વિવિધ રીતે આ મહામત્રની વિશેષતા સમજાવવામા આવી છે તથા તેને આરાધવાની રીત પણ બતાવવામા આવી છે વિસ્તારરૂચિ વાળાઓએ તે ગ્રન્થો જોઇ લેવા

અહી તો 'મહામત્રની સાધના' એ નામનુ પુસ્તક અમોએ અનેક ગ્રન્થોના આધારે તૈયાર કર્યું છે તેમાથી **જાપ માટે પૂર્વભૂમિકારૂપે ઉપયોગી** કેટલીક હકીકતને સંક્ષેપમા રજુ કરીએ છીએ જે હકીકત નવકારના જાપ પ્રિયઅર્થી આત્માઓને ઉપયોગી નીવડશે. આ વિષયને

જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ "મહામંત્રની સાધના"[1] એ
મનુ પુસ્તક જોવું

નવકાર જાપ માટેની પૂર્વ ભૂમિકા

મકાનનો પાયો બરાબર મજબૂત હોય તોજ મકાન
ર ટકી શકે અને તેમા વસનારા મનુષ્યો નિર્ભયપણે
વાટ કરી શકે તેજ રીતિએ નમસ્કાર મહામત્રના જાપમા
ત્તની સ્થિરતા કરવા માટે તેના પાયાના ગુણોને બરાબર
બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એટલે કે પાયાના ગુણોને
ાબર સમજી વિચારી તેને જીવનમા ઉતારવા અહનિશ
ત્ન કરવો જરૂરી છે જો એ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક મહામત્રનો
પ કરવામા આવે તો મહામત્રના જાપનો મહિમા શાસ્ત્રોમા
રીતિએ વર્ણવવામા આવ્યો છે, તેનો ક્રમશ અનુભવ
ા વિના ન રહે જાપની પૂર્વે 'પૂવસેવા, તરીકે કરવાની
ટલીક હકીકત અહી સક્ષેપમા વિચારીએ

શ્રી નવકારના જાપમા પ્રગતિ ઈચ્છનાર સાધક માટે
પની શરૂઆત કરતા પહેલા નવકાર મહામત્રના મહિમા
ળા થોડાક પસદગીના શ્લોકો દ્વારા નમસ્કાર મહામત્રનો
હિમા હૃદયમા સ્થાપિત કરવો જરૂરી છે તે માટે શ્રીનમસ્કાર
હામત્રના મહિમાગર્ભિત સ્તોત્રોમાથી પોતાની રૂચિ મુજબ

---

[1] મહામત્રની સાધના નામના પુસ્તકમા જાપને ઉપયોગી જુ ।
જુદા અનેક વિષયો ઉપર વિચારણા કરવામા આવી છે પ્રકાશક
અને પ્રાપ્તિ સ્થાન શ્રી સિધ્ધિ મેઘધર્મ સમડ સાહિત્ય પ્રચારક
મિતિ ઠે દોશી વાડાની પોળ જૈન વિદ્યાશાળા અમદાવાદ

એટલે ચિત્તની લીનતા, એકાગ્રતા, સ્થિરતા, કે પરમાત્મ સ્વરૂપમા રમણુતા, કે જે ધ્યાનની સર્વોત્તમ ટોચ છે

આ મહામત્રનુ, અદ્દભૂત અને વિસ્તૃત વર્ણન નીચેલખેલા ગ્રથોમા છે શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર, શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિ, શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, શ્રી યોગશાસ્ત્ર, શ્રીશ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, શ્રાદ્ધવિધિ, ધર્મસગ્રહ અને નમસ્કાર માહાત્મ્ય આદિ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમા તથા શ્રી નમસ્કાર-મત્ર, શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર, નમસ્કાર સ્વાધ્યાય, મહાપ્રભાવિક શ્રી નવસ્મરણ, શ્રી નમસ્કારનિષ્ઠા, શ્રી નમસ્કાર સાધના, વિશ્વપ્રાણ શ્રી નવકાર, શ્રી નમસ્કાર મહામત્રનુ દર્શન શ્રી નમસ્કાર મહામત્રનુ વિજ્ઞાન, મહામત્રની આરાધના, શ્રીણમોક્કાર એક અનુચિતન, મહામત્રની સાધના આદિ ભાષા ગ્રથોમા વિવિધ રીતે આ મહામત્રની વિશેષતા સમજાવવામા આવી છે તથા તેને આરાધવાની રીત પણ બતાવવામા આવી છે વિસ્તારરૂચિ વાળાઓએ તે ગ્રન્થો જોઈ લેવા

અહી તો 'મહામત્રની સાધના' એ નામનુ પુસ્તક અમોએ અનેક ગ્રન્થોના આધારે તૈયાર કર્યું છે તેમાથી જાપ માટે પૂર્વભૂમિકારૂપે ઉપયોગી કેટલીક હકીકતને સક્ષેપમા રજુ કરીએ છીએ જે હકીકત નવકારના જાપ પ્રિયઅર્થી આત્માઓને ઉપયોગી નીવડશે. આ વિષયને

વધુ જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ "મહામંત્રની સાધના"[1] એ નામનુ પુસ્તક જોવુ

નવકાર જાપ માટેની પૂર્વ ભૂમિકા

મકાનનો પાયો બરાબર મજબૂત હોય તોજ મકાન સ્થિર ટકી શકે અને તેમા વસનારા મનુષ્યો નિર્ભયપણે વસવાટ કરી શકે તેજ રીતિએ નમસ્કાર મહામંત્રના જાપમા ચિત્તની સ્થિરતા કરવા માટે તેના પાયાના ગુણોને બરાબર દૃઢ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એટલે કે પાયાના ગુણોને બરાબર સમજી વિચારી તેને જીવનમા ઉતારવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે જો એ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક મહામંત્રનો જાપ કરવામા આવે તો મહામંત્રના જાપનો મહિમા શાસ્ત્રોમા જે રીતિએ વર્ણવવામા આવ્યો છે, તેનો ક્રમશઃ અનુભવ થયા વિના ન રહે. જાપની પૂર્વે 'પૂર્વસેવા, તરીકે કરવાની કેટલીક હકીકત અહી સક્ષેપમા વિચારીએ

શ્રી નવકારના જાપમા પ્રગતિ ઈચ્છનાર સાધક માટે જાપની શરૂઆત કરતા પહેલા નવકાર મહામંત્રના મહિમા વાળા થોડાક પસંદગીના શ્લોકો દ્વારા નમસ્કાર મહામંત્રનો મહિમા હૃદયમા સ્થાપિત કરવો જરૂરી છે તે માટે શ્રીનમસ્કાર મહામંત્રના મહિમાગર્ભિત સ્તોત્રોમાથી પોતાની રૂચિ મુજબ

---

[1] મહામંત્રની સાધના નામના પુસ્તકમા જાપને ઉપયોગી જુ. જુદા અનેક વિષયો ઉપર વિચારણા કરવામા આવી છે પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિ સ્થાન શ્રી સિદ્ધિ મેઘધર્મ સગ્રહ સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ કે દોશી વાડાની પોળ જૈન વિદ્યાશાળા અમદાવાદ

પસંદ કરી તેને કંઠસ્થ કરી લેવા. તેનો અર્થ પણ ધારી લેવો, અને જાપની શરૂઆત કરતા પહેલા શુભ ભાવનાથી ભાવિત હૃદયવાળા થઈને શાન્ત ચિત્તે અર્થની વિચારણાપૂર્વક તે શ્લોકોને સુમધુર રીતિએ બોલવા. નમુના માટેના થોડાક પદ્યો અહીં જોઈએ

धन्नोह जेण मए, अणोरपारम्मि भवसमुद्दम्मि ।
पचण्ह नमुक्कारो, अचिंतचितामणि पत्तो ॥१॥

હું ધન્ય છુ કે મને અનાદિ અનંત ભવ સમુદ્રમાં અચિન્ત્ય ચિંતામણિ એવો પંચ પરમેષ્ઠિઓનો નમસ્કાર પ્રાપ્ત થયો.

हरइ दुहं कुणइ सुहं, जणइ जसं सोसए भवसमुद्दं ।
इहलोयपरलोइय—सुहाण मूलं नमुक्कारो ॥२॥

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર દુઃખને હરે છે, સુખને કરે છે, યશને ઉત્પન્ન કરે છે, ભવસમુદ્રને શોષવે છે, તથા આ નમસ્કાર આલોક અને પરલોકના સઘળા સુખોનું મૂલ છે

नवकार एक अक्खर, पावं फेडेइ सत्तअयराणं ।
पन्नासं च पएण, सागर पणसय समग्गेणं ॥३॥

શ્રી નવકાર મંત્રનો એક અક્ષર સાત સાગરોપમનું પાપ નાશ કરે છે, શ્રી નવકાર મંત્રના એક પદ વડે પચાસ સાગરોપમનું પાપ નાશ પામે છે અને સમગ્ર નવકાર વડે પાંચસો સાગરોપમનું પાપ નાશ પામે છે

इक्कोवि नमुक्कारो, परमेट्ठिण पगिट्ठभावाओ ।
सयलं किलेसजालं, जलं व पवणो पणुल्लेइ ॥४॥

प्रकृष्ट भावथी परमेष्ठिओने करेलो एक पण नमस्कार पवन जेम जलने शोषवी नाखे, तेम सकल क्लेश जालने छेदी नाखे छे

त्वं मे माता पिता नेता, देवो धर्मो गुरुः परः ।
प्राणाः स्वर्गोऽपवर्गश्च, सत्त्वं तत्त्वं मतिर्गतिः ॥५॥

तुं मारे उत्कृष्ट माता छे, पिता छे, नेता छे, देव छे, धर्म छे, गुरु छे, प्राण छे, स्वर्ग छे, अपवर्ग छे, सत्त्व छे, मति छे, अने गति छे

संस्कृत अने प्राकृत भाषानुं जेमने ज्ञान नथी तेमणे जापनी शरूआत करतां पहेलां नीचे प्रमाणे भावना भाववी.

अहो! आजे मारो महान पुण्योदय जागृत थयो के जेथी आ पंच परमेष्ठिओने नमस्कार करवानो मने भावोल्लास थयो. आजे हुं भव समुद्रना पारने पाम्यो छुं अन्यथा क्यां हुं अने क्यां आ नवकार. अने क्यां मारो तेनी साथेनो समागम

अनादिकाळथी मारो आत्मा अज्ञानता आदिना योगे निराधारपणे संसारमां रखडी रह्यो छे आजे मने परम शरणनी प्राप्ति थइ छे कारण के पंच परमेष्ठिओने करेलो

નમસ્કાર એજ સંસારમાં ભટકતા મારા આત્માને પરમ શરણ રૂપ છે

અહો! શું આ નવકાર એ મહારત્ન છે? અથવા ચિંતામણિ સમાન છે? અથવા કલ્પવૃક્ષ સમાન છે? નહિ નહિ! નવકાર તો તે સૌથી પણ અધિકતર છે કારણ કે ચિન્તામણિ વિગેરે તો એક જ જન્મમાં સુખના હેતુ છે, જ્યારે શ્રેષ્ઠ એવો નવકાર તો સ્વર્ગ અને અપવર્ગને આપનાર છે અને મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી પણ ભવોભવને વિષે સુખને આપનાર છે

હે આત્મન્! રાધા પુતળી સ્પષ્ટ પણે વિંધવી એ દુર્લભ નથી, ગિરિને મૂળથી ઉખેડવો એ પણ દુર્લભ નથી, દેવલોકના સુખો મેળવવાં એ પણ દુર્લભ નથી, દુર્લભ તો ભાવથી નમસ્કારની પ્રાપ્તિ થવી એ છે કારણ કે મંદ પુણ્યવાળા જીવોને સંસારમાં કદી પણ નવકારની પ્રાપ્તિ થતી નથી આ ભાવનમસ્કાર અસંખ્ય દુઃખોના ક્ષયનું કારણ છે આ લોક અને પરલોકના સુખો આપવામાં અપૂર્વ કામધેનુ સમાન છે માટે હે આત્મન્! તું આદર પૂર્વક આ મંત્રને જપ!

હે મિત્ર મન! સરલભાવે વારવાર તને પ્રાર્થના પૂર્વક કહું છું કે સંસાર સમુદ્ર તરવા માટે જહાજ સમાન આ નમસ્કાર મંત્રને ગણવામાં પ્રમાદી થઈશ નહિ આ ભાવનમસ્કાર ઉત્કૃષ્ટ સર્વોત્તમ તેજ છે, સ્વર્ગ અને મોક્ષનો સાચો માર્ગ છે, તથા દુર્ગતિનો નાશ કરવામાં પ્રલયકાળના પવન

સમાન છે ભવ્ય પુરૂષો વડે હમેશા ભણાતો, ગણાતો, સંભળાતો, ચિન્તન કરાતો આ નવકારમંત્ર સુખ અને મંગળની પરંપરાનું કારણ છે માટે હે આત્મન્! આ નવકારને પરમ શરણ રૂપ માની તેના તરફ અત્યંત આદર અને બહુમાન રાખી તદ્ગત ચિત્તે તેનું સ્મરણ કર

મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના મહિમા ગર્ભિત કાવ્યો વિગેરેથી ભાવિત થયા બાદ મૈત્રી આદિ ભાવનાથી વાસિત થવું જોઇએ. એ માટે ઉપયોગી એવા મૈત્રી ભાવના ગર્ભિત શ્લોકો રજુ કરવામાં આવે છે

शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।
दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखी भवतु लोकः ॥१॥

જગતના સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાઓ, સર્વે પ્રાણીઓ પરનું હિત કરવાની ભાવનાવાળા બનો, સર્વના સર્વ દોષો નાશ પામો અને સર્વત્ર સર્વલોક સુખી બનો

परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ २ ॥

અન્ય જીવોના હિતની ચિન્તા કરવી તે મૈત્રી ભાવના છે, અન્યના દુઃખો ટાળવાની ભાવના એ કરૂણા ભાવના છે,

અન્ય જીવો સુખ પામે તેમા સતોષ પામવો એ પ્રમોદ ભાવના છે, અને અન્યના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી એ માધ્યસ્થ્ય ભાવના છે

मैत्रीपवित्रपात्राय, मुदितामोदशालिने ।
कृपोपेक्षाप्रतीक्षाय, तुभ्य योगात्मने नमः ॥३॥

મૈત્રીના પવિત્ર ભાજનભુત, મુદિતાથી પ્રાપ્ત થયેલા સદાનદવડે શોભતા અને કરૂણા તથા માધ્યસ્થ્યવડે જગત પૂજ્ય બનેલા એવા યોગ સ્વરૂપ હે વીતરાગ તમને મારો નમસ્કાર હો!

खामेमि सव्वजीवे, सव्वेजीवा खमंतु मे ।
मित्ती मे सव्वभूएसु, वेर मज्झ न केणइ ॥४॥

જગતના સર્વ જીવોને હુ ખમાવુ છુ અર્થાત્ તેઓના અપરાધોને હુ સહી લઉ છુ 'સર્વજીવો મને ખમાવો' એમ પ્રાર્થુ છું, મારે સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ છે, કોઇની સાથે મારે વૈર-વિરોધ નથી

निश्वजन्तुषु यदि क्षणमेक, साम्यतो भजसि मानसमैत्रीम् ।
तत्सुखं परममत्र परत्रा-प्यश्नुषे न यदभूत्तव जातु ॥५॥

હે મન! તુ સર્વપ્રાણી ઉપર સમતાપૂર્વક એક ક્ષણવાર પણ પરહિત ચિતારૂપ મૈત્રીભાવ ભાવીશ તો તને આ ભવ અને પરભવમા એવુ સુખ મળશે કે જે સુખ તેં કદી અનુભવ્યુ પણ નહિ હોય.

— મૈત્રી —

મૈત્રી ભાવનું પવિત્ર ઝરણું, મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું, એવી ભાવના નિત્ય રહે ૬

— પ્રમોદ —

ગુણથી ભરેલા ગુણી-જન દેખી, હૈયુ મારૂ નૃત્ય કરે,
એ સંતોના ચરણ-કમલમાં, મુજ જીવનનું અર્ઘ્ય રહે. ૭

— કરૂણા —

દીન,ક્ષીણને ધર્મવિહોણા, દેખી દિલમાં દર્દ રહે,
કરૂણાભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે ૮

— માધ્યસ્થ્ય —

માર્ગ ભૂલેલા જીવન-પથિકને, માર્ગ ચિંધવા ઊભો રહું,
કરે ઉપેક્ષા કદી માર્ગની, તો યે સમતા ચિત્ત ધરૂ ૯

ચિત્તના કલેશોને ટાળવા માટે આ ચાર ભાવનાઓ રામબાણ ઉપાય છે

(૩) મૈત્રી આદિ ભાવનાથી ભાવિત થયા પછી વજ્રપંજર સ્તોત્રથી આત્મરક્ષા કરવી પછી પાપ પ્રતિઘાત અને ગુણ બીજાધાન નામનું પંચસૂત્રમાનું પ્રથમસૂત્ર ચિત્તના પ્રણિધાનપૂર્વક ગણી જવું એ ન આવડતું હોય તો અમૃત વેલિની સજઝાય અથવા 'चत्तारि मंगलम्' ના પાઠથી આત્માને ભાવિત કરવો પછી નીચેની ગાથા સ્થિર ચિત્તે ભણવી

अरिहंतो महदेवो, जावज्जीवं सुसाहुणो गुरुणो ।
जिणपन्नत्तं तत्तं, इअ सम्मत्तं मए गहियं ॥१॥

પ્રત્યેક ભવમા અરિહત પરમાત્મા મારા દેવ છે, સુસાધુ ભગવતો મારા ગુરૂ છે, તેમજ સકલ જીવોનુ હિત એજ છે તત્વ જેમા એવો શ્રી જિનેશ્વર ભગવત કથિત ધર્મ તેને જ હુ તત્વ માનુ છે, આ જાતિનુ સમ્યક્ત્વ મે અગીકાર કર્યું છે

ઉપરાત જાપની શરૂઆતમા ત્રણકાલના ત્રણ જગતના શ્રી નવકાર સાધક સર્વ ભવ્યાત્માઓની સાધનાની ત્રિવિધે ત્રિવિધે ભૂરિભૂરિ અનુમોદના કરવી જોઇએ જાપ શરૂ કરના પહેલા આ રીતે નવકાર મત્ર મહિમા ગર્ભિત શ્લોકો વિગેરે, મૈત્રીઆદિ ભાવનાઓ, શ્રી વજ્રપજર સ્તોત્રથી આત્મરક્ષા, પચસૂત્રનુ પ્રથમસૂત્ર, અથવા અમૃતવેલિની સજ્ઝાય કે 'ચત્તારિમગલ' નો પાઠ, વિગેરેમાથી અનુકૂલતા મુજબ થોડીવાર રટણ કરવુ ઉપરની તમામ વસ્તુઓ અત કરણમા ભાવ જાગૃત કરવાના ઉપાય ભૂત છે તેથી જે રીતે હૃદયમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય તે પદોનુ આલબન લઈ હૃદયને ભાવિત કરવુ જાપની પ્રાથમિક ભૂમિકામા ભાવની વૃદ્ધિ કરવા માટે આ જાતિનો સ્વાધ્યાય ખાસ જરૂરી છે

આટલુ કર્યા પછી સકલ વિઘ્નના વિચ્છેદક અને સઘળા મનોવાછિત પૂર્ણ કરનાર શ્રી શખેશ્વર પાર્શ્વનાથ

ભગવાનનુ સ્મરણ કરવુ પછી ચરમશાસનપતિ આસન્ન ઉપકારી શ્રી મહાવીર-વર્ધમાન સ્વામીનુ સ્મરણ કરવુ પછી અનતલબ્ધિનિધાન શ્રી ગૌતમ ગણધરેન્દ્રનુ સ્મરણ કરવુ ત્યારબાદ પરમ ઉપકારી ગુરૂમહારાજનુ કૃતજ્ઞબુદ્ધિથી અતિનમ્ર ભાવે સ્મરણ કરવુ પછી 'शिवमस्तु सर्वजगतः ॥" તથા 'श्री तीर्थकरगणधरप्रसादात् सिध्यतु मम एष योगः ॥' એ પ્રમાણે કહી સ્થિર, પ્રસન્ન અને શાન્ત ચિત્તે જાપની શરૂઆત કરવી. જાપનીશરૂઆતમા ઉપર બનાવેલી વસ્તુઓનુ મનન-ચિન્તન કરવાથી મન વચન કાયાની ચચળતા દૂર થાય છે

જાપ પૂર્ણ થયા બાદ પણ મૈત્રીઆદિ ભાવનાઓ ફરીથી વિચારવી શુભ ધ્યાનની સ્થિરતા અને વૃદ્ધિ માટે એ ભાવનાઓ રસાયણનુ કામ કરે છે એનાથી ચિત્ત પ્રસન્ન અને પ્રફુલ્લિત થાય છે અને હૃદયમા સદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે *

જાપ કરનાર સાધકે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય બાબતો.

જાપ માટે નીચેની બાબતો ધ્યાનમા રાખવી.

(૧) — નિશ્ચિતસમય—સામાન્યથી શ્રી નમસ્કાર મહામત્રના જાપ માટે બ્રાહ્મ મુહૂર્ત (પાછલી ચાર ઘડી રાત્રિ) અને ત્રણ સધ્યાનો નિશ્ચિત સમય ઠીક છે ત્રણ સધ્યા

*વિસ્તાર માટે જુઓ 'મહામત્રની સાધના' પૃષ્ઠ ૬-થી ૧૬ ત્યા આ હકીકત વિશેષ સ્પષ્ટતા પૂર્વક બતાવવામા આવી છે.

નીચે પ્રમાણે સમજવી (૧) સૂર્ય ઉદય પહેલાની એક ઘડી અને ઉદય પછીની એક ઘડી, (૨) મધ્યાહ્ન પહેલાની એક ઘડી અને પછીની એક ઘડી, (૩) સૂર્યાસ્ત પહેલાની એક ઘડી અને પછીની એક ઘડી, અથવા તો સૂર્યાસ્ત પછીની બે ઘડી આ સિવાય સૂર્યોદયથી માડી દશ વાગ્યા સુધીનો અને પાછલી રાત્રિનો સમય પણ જાપ માટે સારો કહ્યો છે

શ્રી નવકાર મ ત્રનુ સ્મરણ જ્યારે જ્યારે અનુકૂળતા હોય ત્યારે ત્યારે વારવાર કરવાનુ શાસ્ત્રમા જે વિધાન છે, તે તેવી રીતના જાપથી શુભ સસ્કારોની સતત જાગૃતિ રહે એ અપેક્ષાએ સમજવુ જાપની પ્રાથમિક ભૂમિકાએ તો બને તેટલી આત્મશક્તિ વધુ જાગૃત કરવા માટે ઉપર જણાવેલા સમયની મર્યાદા જાળવવી જરૂરી છે પ્રાથમિક ભૂમિકાએ જાપ કરનારે અમુક સમય નક્કી કરી રાખવો જોઇએ. જાપની પ્રાથમિક શક્તિઓના અનુભવ માટે સમયની ચોકસાઈ જાળવવી જરૂરી છે.

(૨) નિશ્ચિત આસન—શ્રી નવકાર મ ત્રના જાપ માટે આસન શ્વેત શુદ્ધ ઊનનુ રાખવુ વસ્ત્રો પણ શ્વેત પહેરવા જોઈએ અને માળા પણ સફેદ દોરાની ગૂથેલી હોવી જોઇએ શ્વેત રગ એ શુકલ લેશ્યાનુ પ્રતીક છે શુકલ ધ્યાનને યોગ્ય ભૂમિકાના ભાવને ખેચવાની શક્તિ બીજા રગોની અપેક્ષાએ તેનામા અધિક છે પ્રકાશના અધિક પરમાણુઓને પોતાના પ્રત્યે ખેચવાનો વિશિષ્ટ ગુણ પણ

કારણ વિના જાપનુ સ્થાન બદલવુ નહિ સંજોગવશાત સ્થાન બદલવુ પડે તે પણ બેસવાનુ આસન તો એક જ રાખવુ.

(૩) નિશ્ચિતદિશા—જાપ નિયમિતપણે, પવિત્ર અને એકાન્ત સ્થળમા, પૂર્વ અગર ઉત્તર દિશા સન્મુખ બેસીને, મકાનની સૌથી નીચેની ભૂમિકા પર કરવો, અથવા જિનમંદિરમા ભગવાનની સન્મુખ કરવો આ વિષયમા સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રાચાર્યશ્રીએ યોગબિન્દુ નામના ગ્રન્થ રત્નમા જે હકીકત જણાવી છે તે અતિ ઉપયોગી હોવાથી અહીં જણાવીએ છીએ

તેઓ શ્રી ફરમાવે છે કે 'ધાર્મિક પુરૂષોનું પ્રધાન લક્ષણ ઇષ્ટદેવતાના મન્ત્રનો જાપ છે. આ જાપ ઇષ્ટદેવની સ્તુતિરૂપ છે. મંત્ર વડે સર્પદંશના વિષની જેમ પાપરૂપી વિષનો નાશ થાય છે. આ જાપ દેવતાની સન્મુખ, જળવાલા તળાવ નદી કે હૃદની નજીક, અથવા ફુલ-ફળથી લચી રહેલા વિશિષ્ટ વૃક્ષોવાલા બગીચાની અંદર કરવો. માળા વડે, આગળીનાં વેઢાવડે, કે હૃદયકમળાદિ વિશિષ્ટ સ્થાન વડે મન્ત્રનો જાપ કરવો, જાપ વખતે દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર અને ચિત્ત મન્ત્રોના પદો ઉપર એકાગ્ર કરવુ.'

ધૂપ અને દીપથી વાતાવરણ શાન્ત અને શુદ્ધ બને છે. તેથી શક્ય હોય ત્યાં સુધી ગૃહસ્થ સાધકે ગાયના શુદ્ધ ઘીનો દીવો અને દશાંગ જેવા ઉત્તમ ધૂપની સામગ્રીવાળુ સ્થાન પસંદ કરવુ.

(૪) નિશ્ચિતમાલા–શ્રી નવકાર મંત્રના જાપ માટે શુદ્ધ સુતરની, અસલી સ્ફટિકની, અગર નક્કર ચાંદીની માલા વિહિત જાણવી માળા પણ અઢાર અભિષેક કરેલી, માળાના પ્રતિષ્ઠામંત્રથી પ્રતિષ્ઠિત કરેલી અને સૂરિમંત્ર કે વર્ધમાનવિદ્યાથી અભિમંત્રિત જોઈએ. જાપ હંમેશા અમુક ચોક્કસ માળાથી જ કરવો બનતા સુધી માળાની પણ ફેરબદલી ન કરવી

આ પ્રમાણે કરવાથી શ્રી નવકાર મહામંત્રોના વર્ણોના જાપદ્વારા આરાધકની આત્મશક્તિ નવકારવાળીના મણકામા કેન્દ્રિત થાય છે પરિણામે અમુક સમય ગયા પછી આત્મ-શક્તિના કેન્દ્ર સમાન બનેલા તે મણકાઓવાળી માલા વડે જાપ કરવાથી આત્મશક્તિઓનો ઝડપી વિકાસ થાય છે

(૫) નિશ્ચિતસંખ્યા — જાપનુ જઘન્ય પ્રમાણ એટલુ નક્કી કરવુ જોઈએ કે જીવનના અંતસુધી તેટલી સંખ્યાથી ઓછો જાપ કદિ પણ થાય નહિ નિયત પ્રમાણથી અધિક થઈ શકે, પણ ઓછો તો નહિ જ નિશ્ચિત કરેલી સંખ્યાને વળગી રહેવાથી જાપ કરનારની વૃત્તિઓ જગતના પદાર્થોમાંથી પરાઙ્મુખ થઈને આત્માભિમુખ બને છે કોઈ

પણ જાતની સંખ્યાના ધોરણ વિના અવ્યવસ્થિતપણે કરાતો જાપ શક્તિઓને કેન્દ્રિત કરવા સમર્થ બનતો નથી સંખ્યાના ધોરણને જાળવવાથી આંતરિક શક્તિઓનો વિકાસ સરળતાથી થઇ શકે છે આધુનિક વિજ્ઞાનના કેટલાક પ્રયોગોથી એ વાત સાબિત થઇ છે કે અમુક ચોક્કસ કરેલ જગ્યાએ, અમુક નક્કી કરેલા સમયે અને અમુક ચોક્કસ કરેલ સંખ્યામાં ધારાબદ્ધ રીતે જાપ કરવાથી અમુક પ્રકારનું ચોક્કસ વાતાવરણ બંધાય છે અને તેમાં પ્રવેશ કરનાર ભયંકર આચાર-વિચારવાળો પણ ચમત્કારિક રીતે તે વાતાવરણના પવિત્ર સંસ્કારોથી ઘડીભરને માટે રંગાઈ જાય છે. આ છે સ્થાન, સમય અને સંખ્યાની ચોક્કસાઇ જાળવવાનો મહિમા! આ છે શબ્દશક્તિના વિદ્યુત્ તરંગોનો પ્રભાવ!! મોક્ષમાં ગયેલા અનંતાનંત પુણ્યાત્માઓના આત્મબળના વાહકરૂપ થી નમસ્કાર મહામંત્રના વર્ણો છે તે પ્રત્યેક વર્ણો દિવ્યશક્તિના નિધાન છે, અનાદિસિદ્ધ છે એ અડસઠ વર્ણોને સમય, સ્થાન, દિશા, અને સંખ્યા આદિની નિયમિતતાપૂર્વક ગણવામાં ઘણા લાભ છે જાપની પ્રાથમિક ભૂમિકામાં ઉપરની બાબતો ઉપયોગી હોવાથી આરાધકે પોતાની આત્મશક્તિના વિકાસ માટે તેને આદરપૂર્વક અપનાવવી જોઇએ

જાપનો આ બાહ્ય વિધિ છે તેની સાથે 'મારો જાપ સર્વ જીવોના ભવતાપને શાન્ત કરો' એ ભાવના ભળવાથી સાધકનો અહંભાવ નાશ પામે છે જાપનું તે અંતિમ ફળ છે, તે નમસ્કારની પ્રાપ્તિ છે અને તેજ નમસ્કારની સિદ્ધિ છે

જાપની સિદ્ધિ માટે પ્રયોજનભૂત જ્ઞાન.

જાપમા સિદ્ધિ ઇચ્છનાર સાધકને જાપમા અતિ પ્રયોજનભૂત હકીકતોનું જ્ઞાન બરાબર રુચિપૂર્વકનુ હોવુ જોઇએ. રુચિપૂર્વકનુ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાન પ્રમાણે યથા શક્તિ જીવનમા ઉતારવાની તાલાવેલીપૂર્વકનુ જ્ઞાન તે વિના સાધના માર્ગમા આગલ વધી શકાય નહિ, એથી અહી જાપમા અતિ ઉપયોગી બાબતોને રજુ કરવામા આવે છે

પ્રથમ જાપ કરનાર સાધકે પરમેષ્ઠિભગવતોનુ સ્વરૂપ ગુરુઓ પાસેથી સારી રીતે સમજી લેવુ જોઇએ અને તેનુ વારવાર ચિન્તન-મનન કરીને પોતાના નામની જેમ આત્મ સાત્ કરી લેવું જોઇએ પોતાનુ નામ લેતાની સાથે જ જેમ પોતાનુ સમગ્ર સ્વરૂપ ખ્યાલમા આવે છે, તેમ જાપ કરતી વખતે મત્રના અક્ષરોનો અર્થ પોતાના મનની સમક્ષ પ્રગટ થવો જોઇએ

પરમેષ્ઠિ ભગવતોનો આપણા પર કેવો પરમ ઉપકાર તથા તેમના ઋણ નીચે આપણે કેટલા દબાએલા છીએ, તેનો ખ્યાલ જાપ કરનારે સતત રાખવો જોઇએ પરમેષ્ઠિ ભગવતોનુ આલબન ન મલવાના કારણે ભૂતકાળમા અનત ભવભ્રમણો કરવા પડ્યા, તેનો અત આજે તેમના અવલબનથી આવી રહ્યો છે, તેનો હર્ષ ધારણ કરવો જોઇએ માનસજાપ વખતે કાયા અને વચનની શુદ્ધિ સાથે મનનુ અને વાણીનુ મૌન પુરેપુરુ જાળવવા પ્રયત્ન કરવો

જાપનો ઉદ્દેશ પહેલેથી સ્પષ્ટ અને નક્કી કરી લેવો જોઇએ. સર્વ જીવરાશિનુ હિત થાઓ, સર્વ જીવો પરમાત્મ-શાસનના રસિયા બનો, આ ઉદ્દેશ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ભવ્યાત્માઓ મુક્તિ પામો, સઘનુ કલ્યાણ થાઓ, વિષય અને કષાયની પરવશતાથી હુ જલ્દી મૂકાઉં, મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી મારુ અ ત કરણુ સદા સુવાસિત રહો, વિગેરે ઉદ્દેશો માથી કોઇ પ્રશસ્ત ઉદ્દેશ નક્કી કરવો જાપ કરતી વખતે કદાચિત્ ચિત્તવૃત્તિ ચચલ બને તો થોડીકવાર જાપ બધ કરી નીચે લખેલા વાકયોમાથી કોઇ વાકયની કે એના જેવી બીજી વિચારણામા ચિત્તને જોડવુ

જગતના સર્વ જીવો સુખી થાઓ, રોગી સર્વ નીરોગી બનો, વિશ્વના કોઇ પણ જીવો પાપ ન કરો, વિશ્વના કોઇ પણ જીવો દુઃખી ન થાઓ, વિશ્વના સમસ્ત દોષો નાશ પામો, વિશ્વમૈત્રી વિકાસ પામો, સર્વને સદ્બુદ્ધિ મળો, સર્વ જીવો બોધિબીજ પામો.

એ પ્રમાણે ઉચ્ચ વિચારણામા ચિત્તને જોડવાથી ચિત્તની ચચળતા ટળી જાય છે એ રીતે ચિત્તને સ્વસ્થ કરીને તરત પુન જાપ શરૂ કરી દેવો

સાધકે રાગ કે દ્વેષમા ચિત્તને પરિણત ન થવા દેવુ, પરતુ સમતામા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સમતાથી જાપમા સાહજિક પ્રગતિ થશે, સમતા ચિત્તમા શાન્તિનુ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરશે અને એથી નવકારનુ સ્મરણ કાયમી બનશે શાન્તિ, સમતા અને સમર્પણ એ ત્રણેને સાધક પોતાના જીવનમા જેટલા અધિક સ્થાપિત કરશે તેટલી તેની પ્રગતિ અધિક થશે

સાધકે પોતાના બધા સબધોમા આધ્યાત્મિકતા સ્થાપિત કરવી કોઇ પણ પ્રકારના અયોગ્ય આકર્ષણમા પોતે તણાઈ જવુ નહિ, તેમ કોઈ પણ વિષયના રાગદ્વેષમા બીજાને બાધવાનો પણ પ્રયાસ કરવો નહિ

સાધનાના પરિણામ વિષે અધીરા ન બનવુ પણ ધૈર્ય ધારણ કરવુ સાધનામા વીતાવેલી પ્રત્યેક પળની જીવન ઉપર અચૂક અસર થાય છે નવકાર જ્યારે સૂક્ષ્મભૂમિકાઓમા અપ્રગટપણે શુદ્ધિનુ કાર્ય કરે છે, ત્યારે એનો પ્રભાવ તાત્કાલિક જણાતો નથી, પણ ધીરે ધીરે યોગ્ય સમય પાકતા એ બહાર આવે છે અને આપણી સમગ્રતામા તેમ જ આપણા વાતાવરણમા એનો પ્રભાવ પ્રગટ અનુભવાય છે જ્યાસુધી સાધકના ચિત્તમા ચચળતા, અસ્થિરતા, અશ્રદ્ધા, ચિતા, વિગેરે હોય છે, ત્યા સુધી તે પ્રગતિ કરી શકતો નથી એ બધાનો અભાવ કરી શાન્તતા, સ્થિરતા, અડગતા, ધીરતા, વિગેરેને પોતાના ચિત્તમા સ્થાપિત કરવા, તે સાધક માટે અતિ આવશ્યક છે

સાધકે એ પણ નક્કી કરી રાખવુ કે મારા ઉદ્દેશની સફલતા આ જાપના પ્રભાવે જ થવાની છે જેમ જેમ

સફલતા દેખાતી જાય તેમ તેમ સમર્પણભાવ અધિક અધિક કેળવતા જવુ

જાપની સખ્યા કેટલી થઇ તેનુ ધ્યાન રાખવા સાથે જાપમા ચિત્તની એકાગ્રતા કેટલી થઇ તેનુ પણ ધ્યાન સતત રાખવુ

'જાપથી અન્ય કાર્ય થાય કે ન થાય, પણ હૃદયશુદ્ધિ થાય છે અને હૃદયશુદ્ધિના પરિણામે બુદ્ધિ પણ નિર્મળ બની રહી છે' એમ સતત વિચારવુ. 'બુદ્ધિ નિર્મળ થવાથી સર્વ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે' એવુ શાસ્ત્રવાક્ય સદા સ્મરણ પથમા રાખવુ 'બુદ્ધિને નિર્મળ કરવાનુ ધ્યેય જાપવડે અવશ્ય પાર પડે છે' એવી શ્રદ્ધા રાખવી જાપ કરનાર સાધકે વિષયોને વિષવૃક્ષ જેવા માનવા, સસારના સમાગમોને સ્વપ્નવત્ જોવા, પોતાની વર્તમાન અવસ્થાને નાટકનો એક ભાગ માનવો, શરીરને કેદખાનુ અને ઘરને મુસાફરખાનુ માનવુ આ રીતે અનિત્યાદિ ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરવો વલી સાધકે જાપથી પ્રાપ્ત થતા ગુણોનુ ચિન્તન પણ કરવુ

શ્રી નવકાર મત્રનો જાપ કરવાથી આત્મામા શુભકર્મનો આશ્રવ થાય છે, અશુભ કર્મનો સવર થાય છે, પૂર્વકર્મની નિર્જરા થાય છે, લોકસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય છે, સુલભબોધિપણુ મળે છે અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મની ભવોભવ પ્રાપ્તિ કરાવનાર પુણ્યાનુબધિ પુણ્યકર્મ ઉપાર્જન થાય છે ઇત્યાદિ શુભ ભાવનાઓ ચિત્તમા નિરતર રમ્યા કરે તેવા પ્રયત્નો કરવા

જાપમાં પ્રગતિ ઇચ્છનારે નીચેના નિયમોનુ ચીવટથી પાલન કરવુ જરૂરી છે.

(૧) દુર્વ્યસનોનો ત્યાગ

(૨) અભક્ષ્ય ભક્ષણનો ત્યાગ.

(૩) શ્રી જિનપૂજન આદિ શ્રાવકાચારનુ પાલન, તથા યથાશક્તિ તપ–જપ ધ્યાન અને આવશ્યક ક્રિયાઓ

(૪) બાહ્ય જીવનમા ખાસ કરીને પ્રમાણિકતા અને નીતિમત્તાનુ પાલન–રક્ષણ

(૫) ત્રણ સધ્યાએ વિશ્વકલ્યાણની શ્રેષ્ઠ ભાવનાપૂર્વક ઓછામા ઓછા બાર બાર નવકાર મત્રનો નિયમિત જાપ

(૬) શ્રી નમસ્કાર મહામત્રના ધારકને પોતાના પરમ બાધવ લેખી તેમના સુખ–દુ ખમા પરસ્પર સહાનુભૂતિપૂર્ણ વ્યવહાર રાખવો

(૭) પચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર પ્રત્યે પ્રીતિભક્તિ જગાડે તેવુ વાચન દિવસમા થોડીવાર પણ દરરોજ નિયમિત કરવુ

(૮) આરાધકોને નમસ્કારની આરાધનામા ઉત્તેજન મળે, એ હેતુથી સાહિત્યની વૃદ્ધિ, અનુભવની સામગ્રી, તથા જાપના અભ્યાસક્રમની વિધિ, આદિ યોજનાઓ દ્વારા માર્ગ-દર્શન આપવાના પ્રયત્નો કરવા અને કરાવવા.

જાપમાં વિશેષ પ્રગતિ સાધવાના ઉપાયો.

જાપ પ્રથમ નવકારવાળી આદિના આલંબનથી, શંખાવર્ત્ત, નંદાવર્ત્ત આદિથી, અને પછી હૃદયકમળમાં નવકારના અક્ષરોની ધારણાથી કરવો. અક્ષરોની ધારણાનો અભ્યાસ કરવાની રીત આ પ્રમાણે છે:

અક્ષરો જોવાની પ્રથમ રીત.

મહામંત્રોના અક્ષરો સાથે આપણા ચિત્તનું જોડાણ થાય તે માટે શરૂઆતમાં કાળા રંગ ઉપર સફેદ અક્ષરો વાળું છાપેલું કાર્ડ સામે રાખી વાંચવું. એક વખતે અડસઠ અક્ષરો વંચાય ત્યારે એક જાપ થયો ગણાય. અક્ષરો વાંચતી વખતે જે અક્ષરો વંચાતા હોય તે અક્ષર ઉપર જ દૃષ્ટિનો ઉપયોગ પણ રાખવો, કારણ કે આપણને આ મહામંત્ર બાલ્યાવસ્થાથી સામાન્ય રીતે પ્રાપ્ત થયેલો હોવાથી અતિપરિચિત બનેલો હોય છે. તેથી દૃષ્ટિનો ઉપયોગ 'न' વાંચતી વખતે 'मो' ઉપર, 'मो' વાંચતી વખતે 'अ' ઉપર, અને 'ता' વાંચતી વખતે 'णं' ઉપર, એમ ઉપયોગ અને જાપનું ઉચ્ચારણ આગળ પાછળ થઈ જવા સંભવ છે. એવું ન થઈ જાય તે માટે નાનું બાળક વાંચતું હોય તે રીતે, જેમકે—

न मो अ रि ह. ता णं।

એમ છૂટું છૂટું વાચવુ. ધીમે ધીમે અભ્યાસ વધતા શીઘ્ર વાચતી વેળા પણ ઉચ્ચારણ અને દષ્ટિનો ઉપયોગ સાથે રહેશે આ રીતે વાચીને જાપનો અભ્યાસ ચાલુ રહેતા થોડા સમય પછી આખો બધ કર્યા પછી પણ અક્ષરો દેખાવા માડશે. પછી હૃદયરૂપી કોરા કાગળ ઉપર ધ્યાનરૂપી કલમવડે પોતાના નામની જેમ પચ પરમેષ્ઠિના નામને લખતા હોઈએ તેવી એકાગ્રતાથી જાપ કરવો. શરૂઆતમા આવી એકાગ્રતા ન આવે તો પણ ધ્યેય તો તે જ રાખવુ. જેથી દિન-પ્રતિદિન સ્થિરતા વધતી જશે.

અક્ષરો જોવા માટેની બીજી રીત.

ઉપરની રીત મુજબ જાપ નિયમિત કરવા ઉપરાત નેત્રો બધ કરીને અક્ષરો નજર સમક્ષ લાવવા માટે બીજા પણ પ્રયોગો છે જેમ કે-નેત્રો બધ કરીને સામે એક કાળુ પાટીયુ ધારવુ, પછી ધારણાથી જ હાથમા ચાકનો કકડો લઈને તેના ઉપર 'નમો' એમ ધારણાથી લખવુ એટલે લખેલુ દેખાશે ન દેખાય ત્યાસુધી ફરી-ફરીને એ રીતે પ્રયત્ન કરવો પછી 'અરિહંતાણં' લખવુ. ફરી ફરી પ્રયત્ન કરવાથી તે પણ દેખાશે. આ રીતે નવે પદો માટે પ્રયત્ન કરવો અક્ષરો જોવા માટે આવો પ્રયત્ન દરરોજ થોડો વખત કરવો અને પ્રયત્નની સાથે પ્રથમની રીત પ્રમાણેનો જાપ પણ ચાલુ જ રાખવો.

અક્ષરો જોવાની ત્રીજી રીત.

સફેદ હીરાનો એક ઢગલો ધારવો, પછી આંખો મીચીને ધારણાથી તેમાથી હીરા લઇ એક એક હીરો ક્રમશ મૂકતા 'ન' નો આકાર બનાવવો એ રીતે બધા અક્ષરો ધારણાથી બનાવવા તે અક્ષરો સફેદ હીરા જેવા ચળકતા દેખાશે એ રીતે દરેક પદના અક્ષરો સ્પષ્ટ દેખાવા શરૂ થયા પછી બીજી આગળની રીતો વધુ અનુકૂલ પડે છે અને સાધનામા ઝડપી વિકાસ શરૂ થાય છે અક્ષરો ન દેખાય તો પણ ઉપરની રીતે જાપ ઉપયોગી છે, તેથી એકાગ્રતા તો કેળવાય જ છે માટે તે પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો આ પ્રયત્નની સાથે પહેલી રીત પ્રમાણેનો જાપ પણ ચાલુ જ રાખવો

ભગવાનની પ્રતિમા આંખો બંધ કરીને જોઈ શકાય, તે માટે પણ પ્રયત્ન કરવો શ્રી શખેશ્વરજી જેવા પવિત્ર તીર્થમા જઇ અઠ્ઠમ કે ત્રણ આય બિલ કરીને પ્રતિમા સમક્ષ બેસી આ અભ્યાસ કેળવવો

ધારણાથી માનસિક પૂજા.

ત્રણ નવકારના ૨૭ પદોથી ભગવાનની પ્રતિમાની પૂજા ધારણાથી બે' વખત નીચેના ક્રમે કરવી

(૧) જમણા પગનો અગુઠો, (૨) ડાબા પગનો અગુઠો, (૩) જમણો જાનુ, (૪) ડાબો જાનુ, (૫) જમણુ કાડુ, (૬) ડાબુ કાડુ, (૭) જમણો ખભો, (૮) ડાબો ખભો, (૯)

શિર શિખા એ દરેક સ્થાન ઉપર એક એક પદ બોલવાથી અહીં એક નવકાર પૂરો થશે. પછી (૧૦) ભાલપ્રદેશ, બીજા નવકારનુ પહેલુ પદ અહીં આવશે પછી (૧૧) કંઠ, (૧૨) હૃદય, (૧૩) નાભિકમળ, (૧૪) હથેલી, પુન (૧૫) જમણા પગનો અગુઠો, (૧૬) ડાબા પગનો અગુઠો, (૧૭) જમણો જાનુ, (૧૮) ડાબો જાનુ અહીં બીજો નવકાર પુરો થશે અને ત્યાંથી નાભિ સુધી દરેક સ્થાન પર એક એક પદ ગણતા ત્રીજો નવકાર પૂરો થશે આ રીતે દર્શન, પૂજન, વિગેરે કરતી વખતે, તેમજ ધારણાથી પ્રતિમા કલ્પીને પણ ત્રણ નવકાર ગણવા એથી એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કેળવાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતાના અભ્યાસ માટે અહીં તો માત્ર 'દિક્‌સૂચન' કર્યું છે જે રીતે સાધકની ચિત્તવૃત્તિ પરમેષ્ઠિ ઓના ધ્યાનમા એકાગ્ર બને તે રીતિએ આ અને આવા પ્રકારના બીજા પણ જરૂરી પ્રયત્નો કરવા પ્રયત્નશીલ બનવુ એ તાત્પર્ય છે

કહ્યું છે કે 'अभ्यास कर्मणा कौशलमावहति' અર્થાત્ અભ્યાસથી કાર્યમા કુશળતા પ્રગટ થાય છે જે બાળકને એકડો ઘૂટતા મહિનાઓ વીતે છે તે પણ સમર્થ વિદ્વાન બન્યનાં દૃષ્ટાન્તો મળે છે તેમ પ્રારભમા મુશ્કેલ જણાતો પણ જાપ તેનો સતત અભ્યાસ થયા પછી સુકર બની જાય છે માટે સાધકે જાપમા પ્રગતિ સાધવા માટે તેનો અભ્યાસ સતત ચાલુ રાખવો

O

મહામંત્રનું ધ્યાન.

જાપ પછી ધ્યાનની યોગ્યતા આવે છે કારણ કે –

(૧) જાપનું અનુષ્ઠાન યમ-નિયમ પૂર્વક કરવાનું હોય છે, તેથી તેમાં યમ-નિયમ સિદ્ધ થાય છે

(૨) નિયત જાપ પૂરો કરવા માટે લાંબા સમય સુધી એક આસને સ્થિર બેસવું પડે છે, તેથી આસનસિદ્ધિ પણ થાય છે

(૩) જાપમાં યત્ર મનસ્તત્ર મરુત્ એ નિયમથી પ્રાણાયામ પણ થઈ જાય છે

(૪) જાપ કરતી વખતે ઇન્દ્રિયો અને મન વિષયોમાંથી સારી રીતે વિરામ પામે છે, તેથી પ્રત્યાહારનો પણ અભ્યાસ થાય છે

(૫) જાપ વખતે મનની વૃત્તિઓનો પ્રવાહ એક નિશ્ચિત ધ્યેયમાં વહે છે, એટલે ધારણા પણ વિકાસ પામે છે

આ રીતે જાપના અનુષ્ઠાનથી યમ-નિયમાદિ પૂર્વઅંગો સિદ્ધ થાય છે અને તેથી ધ્યાન માટેની યોગ્યતા આવે છે

ધ્યાન માટે આઠ પાંખડીનું શ્વેત કમળ ચિંતવવું તે માટે અષ્ટ દલ કમલનું ચિત્ર પણ છાપવામાં આવ્યું છે પિંડસ્થ અને પદસ્થ ધ્યાન આકૃતિ અને રંગના ખ્યાલ વિના થઈ શકતું નથી, એટલે અક્ષરો અને

તેટલા સુદર અને મરોડદાર કલ્પવા અને પરમેષ્ઠિ ઓના વર્ણ પ્રમાણે તેનુ ધ્યાન ધરવુ અર્થાત્ 'नमो अरिहंताणं' પદમા ચદ્રની જ્યોત્સ્ના સમ શ્વેત વર્ણોને ચિતવવા 'नमो सिद्धाणं' પદમા અરુણની પ્રભા સમ રકત (લાલ) વર્ણોને ચિન્તવવા. 'नमो आयरियाणं' પદમા સુવર્ણ સમાન પીળા વર્ણોને ચિંતવવા. 'नमो उवज्झायाणं' પદમા પ્રિયગુ સમાન લીલા વર્ણોને ચિતવવા અને नमो लोए सव्वसाहूणं પદમા અજન સમ શ્યામ વર્ણો ચિતવવા આ અક્ષરો જ્યારે બરાબર સ્પષ્ટ અને સ્થિર દેખાય, તથા તેના રગો બદલાઇ ન જાય, ત્યારે આપણુ મન તેના પર સ્થિર થયુ સમજવુ. આ રીતે જ્યારે અક્ષરો પર મનની સ્થિરતા બરાબર થાય છે, ત્યારે એ અક્ષરોમાથી પ્રકાશની રેખાઓ ફૂટતી જણાય છે અને છેવટે તે અદ્ભુત જ્યોતિર્મય બની જાય છે અક્ષરોને જ્યોતિર્મય નિહાળતા પરમ આનદ આવે છે અને આપણુ હૃદયકમળ જે અધોમુખ હોય છે, તે ઉર્ધ્વમુખ થવા માટે છે

પદસ્થધ્યાન પહેલા પિડસ્થધ્યાનનો અધિકાર છે એટલે અક્ષર ચિતનનો અભ્યાસ કરવા પૂર્વે આરાધકે અરિહતાદિ પાચે પરમેષ્ઠિનુ ઉપર જણાવેલા રગો પ્રમાણે ધ્યાન ધરવુ અને તેમા ચિત્તવૃત્તિને તદાકાર બનાવી દેવી અર્થાત્ તે વખતે તે તે મૂર્તિઓના દર્શન સિવાય બીજો વિચાર કે વિકલ્પ મનમા ઉઠવા દેવો નહિ અરિહત ભગવાનનુ ધ્યાન

અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યથી યુક્ત કરવાનુ છે, તે લક્ષ્યમા રાખવુ અભ્યાસની શરૂઆતમા મનોવૃત્તિ અમુક મિનિટ સુધી જ સ્થિર થશે, પરતુ અભ્યાસ જેમ જેમ વધતો જશે, તેમ તેમ તે વધારે સમય સુધી સ્થિર થશે અને તેટલો વખત અપૂર્વ આનદસાગરમા મ્હાલતા હોઈએ, એવો અનુભવ થશે

ધ્યાનના પ્રારભમા અરિહત અને હુ, સિદ્ધ અને હુ, આચાર્ય અને હુ, ઉપાધ્યાય અને હુ, તથા સાધુઓ અને હુ, એવો દ્વૈતભાવ હોય છે પણ ધ્યાનમા પ્રગતિ થતા એ દ્વૈતભાવ ભૂસાઈ જશે, મારો આત્મા જ અરિહત છે, મારો આત્મા જ સિદ્ધ છે, મારો આત્મા જ આચાર્ય છે, મારો આત્મા જ ઉપાધ્યાય છે અને મારો આત્મા જ સાધુ છે, એવો અદ્વૈતભાવ ઉત્પન્ન થઇ આત્મતત્ત્વનો સપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થશે, કે જે ધર્મનુ અતિમ ધ્યેય છે, યોગનો અતિમ આદર્શ છે અને સાધનાનુ અતિમ ફળ છે,

આ રીતે નવકાર મહામત્રનુ ધ્યાન ચૈતન્ય અને આનદની ચરમ સીમાએ પહોચાડનારુ છે તેનાથી બીજા અવાંતર લાભો સહેજે પ્રાપ્ત થાય તેમા કાઇ નવાઈ નથી યોગથી જે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બધી મહામત્રના ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે નવકારનુ ધ્યાન એ શ્રેષ્ઠ પ્રકારનો યોગ છે

○

ચૈત્યવંદન કરવાની વિધિ અને તેનું રહસ્ય

શ્રાવકે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમા ઉઠી પરમેષ્ઠિઓનુ સ્મરણ કર્યાં પછી મારો ધર્મ કયો છે? મારૂ કુલ કયુ છે? અને મારા વ્રતો કયા છે? એ યાદ કરવુ. અર્થાત્ ધર્મ જાગરિકા કરવી એ કર્યાં બાદ પવિત્ર થઇ પોતાના ઘરમંદિરમા અરિહંત ભગવાનની પુષ્પ નૈવેદ્ય તથા સ્તોત્રથી પૂજા કરી યથાશક્તિ પચ્ચક્ખાણ કરવુ ત્યારબાદ સઘના દેરાસરમાં જવુ. ત્યા વિધિસર પ્રવેશ કરી શ્રી જિનેશ્વર દેવની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરવી. પછી પુષ્પાદિ વડે તે પરમાત્માની પૂજા કરવી. અગપૂજા, અગ્રપૂજા અને ભાવપૂજા એમ ત્રણ પ્રકારની પૂજા કરવી જોઇએ અગપૂજા અને અગ્રપૂજા સબધી ચોથા પ્રકરણમા કહેવાઇ ગયુ છે અહી ભાવપૂજા ચૈત્યવદન સબધી ઉપયોગી હકીકત રજુ કરવામા આવે છે

ચૈત્યવંદનમા પ્રથમ 'इच्छामिखमासमणो वंदिउ जावणिज्जाए निसीहिआए मत्थएण वंदामि" એમ ત્રણવાર ખમાસમણ દઇ, 'इच्छाकारेण संदिसह भगवन्! चैत्यवंदन करु ?'એમ કહી ચૈત્યવદન કહેવુ ચૈત્યવદન બોલતા પહેલા નીચેનુ પદ્ય પ્રથમ બોલવામા આવે છે

सकलकुशलवल्ली—पुष्करावर्त्तमेघो,
दुरिततिमिरभानु कल्पवृक्षोपमानः ।

भवजलनिधिपोतः सर्वसम्पत्तिहेतुः,
स भवतु सततं वः श्रेयसे शान्तिनाथः ॥१॥

એ પદ બોલીને કોઇ પણ ચૈત્યવંદન અથવા નીચેનુ ચૈત્યવદન કહેવુ.

જય ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ, જય ત્રિભુવન સ્વામી,
અષ્ટ કર્મ રિપુ જીતીને, પચમી ગતિ પામી ૧
પ્રભુ નામે આનદ કદ, સુખ સપત્તિ લહીએ,
પ્રભુ નામે ભવ ભયતણા, પાતિક સબ દહીએ ૨
ૐ હ્રીં વર્ણ જોડી કરી એ, જપીએ પારસનામ,
વિષ અમૃત થઇ પરિણમે, લહીએ અવિચળ ઠામ. ૩

ચૈત્યવદન કહ્યા પછી નીચે મુજબ 'जंकिंचि' સૂત્ર કહેવું.

जं किंचि नामतित्थ, सग्गे पायाले माणुसे लोए ।
जाइ जिणबिंबाइं, ताइं सव्वाइं वंदामि ॥१॥

અર્થ. સ્વર્ગ પાતાળ અને મનુષ્ય લોકમા જે કોઇ તીર્થો હોય અને જે જે જિનબિંબો હોય, તે સર્વેને હું વન્દન કરૂં છું.

આ સૂત્રમા ત્રણ લોકમાં રહેલા સઘળાં તીર્થો અને સઘળા બિંબોને વન્દન કરવામા આવ્યુ છે આ સૂત્રને શાસ્ત્રોમા 'તીર્થવદનસૂત્ર' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. એ સૂત્ર કહી રહ્યા પછી નમુત્થુણ શક્રસ્તવ કહેવામા આવે છે શાસ્ત્રોમા એને ચૈત્યવદનસૂત્ર તરીકે ઓળખવામા આવે છે. અહીં શાસ્ત્રાનુસાર તેની વિશેષ વિચારણા કરીએ.

૧૪૪૪ ગ્રન્થ રત્નોના નિર્માતા સમર્થશાસ્ત્રકાર મહર્ષિ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા 'શ્રી લલિતવિસ્તરા' નામની શ્રી ચૈત્યવન્દનસૂત્રની અનુપમ રહસ્યગર્ભિત–અર્થગંભીર ટીકામાં ફરમાવે છે કે–

'इह साधुः श्रावको वा चैत्यगृहादावेकान्तप्रयत., परित्यक्तान्यकर्तव्यः, प्रदीर्घतरतद्भावगमनेन यथासम्भव भुवनगुरोः सम्पादितपूजोपचारः, तत. मङ्गलमच्छानपायिनीं भुव निरीक्ष्य परमगुरुप्रणीतेन विधिना प्रमृज्य च क्षितिनिहितजानुकरतलः, प्रवर्द्धमानातितीव्रतरशुभपरिणामो, भक्त्यतिशयात् मुदश्रुपरिपूर्णलोचनो, रोमाञ्चाञ्चितवपु., मिथ्यात्वजलनिलयानेककुग्राहनक्रचक्राकुले भगवानिस्यल्पाघापुषोऽतिदुर्लभमिद सकलकल्याणैककारण चाऽध कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमं भगवत्पादवन्दनं कथञ्चिदवाप्त, न चाऽत पर कृत्यमस्तीति, अनेनात्मानं कृतार्थमभिमन्यमानो भुवनगुरौ विनिवेशितनयनमानसोऽतिचारभीरुतया सम्यगस्खलितादिगुणसम्पदुपेत तदर्थाऽनुस्मरणगर्भमेव प्रणिपातदण्डकसूत्र पठति ।'

—ચૈત્યવન્દન કરવાની ઇચ્છાવાળો સાધુ યા શ્રાવક અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, અપુનર્બન્ધક યા યથાભદ્રક કોઈ પણ હોઈ શકે છે તેણે શ્રી જિનમન્દિરમાં જઈને ચૈત્યવન્દનને વિષે એકાન્ત પ્રયત્નવાળા બનવું જોઈએ તે

વખતે અન્ય સર્વકર્તવ્યનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ચૈત્યવન્દ નાના ભાવને દીર્ઘકાળ સુધી ધારણ કરીને યથાયોગ્ય શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજોપચાર-સુંદર સામગ્રીઓ વડે પૂજા કરવી જોઈએ ત્યારબાદ શ્રી જિનોક્તવિધિ વડે ભૂમિની પ્રતિ લેખના અને પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ વિધિપૂર્વક ભૂમિને પૂજી પ્રમાર્જીને તેના ઉપર બે જાનુ અને કરતલ સ્થાપન કરવા જોઈએ પ્રવર્ધમાન અતિતીવ્રતર સવેગ અને વૈરાગ્યના શુભ પરિણામવાળા થવુ જોઇએ ભક્તિના અતિશયથી રોમાંચિત શરીરવાળા અને હર્ષાશ્રુથી પરિપૂર્ણ લોચનવાળા બનીને આયુષ્યની અનિત્યતા તથા ભગવત્પાદવન્દનની દુર્લભતાનો વિચાર કરવો જોઈએ આ ભવસમુદ્ર મિથ્યાત્વરૂપી જલથી અને કુગ્રહ-કદાગ્રહ રૂપી જલજતુઓના સમૂહથી ભરેલો છે તેમા સકલ કલ્યાણના અદ્વિતીય કારણભૂત, ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષની ઉપમાઓ પણ જેનાથી ઉતરતી છે એવુ ભગવાનના ચરણોનુ વન્દન અતિ દુર્લભ છે-મહામુશીબતે મળેલુ છે આનાથી ચઢીયાતુ બીજુ કોઇ કર્તવ્ય નથી એની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્માને કૃતાર્થ માનતો તથા ચક્ષુ અને મનને ભુવનગુરૂ-એક શ્રીજિનેશ્વરદેવની સન્મુખ સ્થિર કરતો તથા અતિચારના ભયથી, સમ્યગ્ અસ્ખલિતાદિ ગુણસંપન્નઓથી યુક્ત અર્થસ્મરણપૂર્વક પ્રણિપાતદંડક-ચૈત્યવન્દનસૂત્ર અપર નામ શક્રસ્તવને કહે-તેના ૨૯૭ (૨૬૪ લઘુ ૩૩ ગુરૂ) વર્ણ (અક્ષર) છે તેત્રીસ આલાપક છે અને આલાપક દ્વિકાદિપ્રમાણ વિશ્રામભૂમિ રૂપ નવ સમ્પદાઓ છે

'નમોત્થુણ' ઇત્યાદિ પ્રથમ બે આલાપકની સ્તોતવ્ય

સમ્પદા છે 'આઇગરાણુ' ઇત્યાદિ બીજા ત્રણ આલાપકની ઓઘહેતુ-સ્તુતિ કરવાના સામાન્ય કારણો જણાવનારી સમ્પદા છે 'પુરિસુત્તમાણુ' ઇત્યાદિ બીજા ચાર આલાપકની વિશેષહેતુ-સ્તુતિ કરવાના વિશેષ કારણો જણાવનારી સમ્પદા છે, 'લોગુત્તમાણુ' ઇત્યાદિ બીજા પાચ આલાપકની ઉપયોગ-સ્તોતવ્ય-સમ્પદાનો ઉપયોગ જણાવનારી સપદા છે, 'અભયદયાણુ' ઇત્યાદિ બીજા પાચ આલાપકની તદ્ધેતુ-ઉપયોગ સપદાના હેતુ જણાવનારી સપદા છે, 'ધમ્મ-દયાણુ' ઇત્યાદિ બીજા પાચ આલાપકની સવિશેષોપયોગ-ઉપયોગ સપદાના વિશેષ હેતુ જણાવનારી સપદા છે 'અપ્પડિહયવરનાણુદંસણધરાણુ' ઇત્યાદિ બીજા બે આલાપકોની સ્વરૂપ-સ્તુતિ કરવા લાયક અરિહંતોનુ સ્વરૂપ જણાવનારી સપદા છે 'જિણાણુ જાવયાણુ' ઇત્યાદિ બીજા ચાર આલાપકોની નિજસમફલદ અપર નામ આત્મતુલ્ય-પરફલકર્તૃત્વ નામની આઠમી સપદા છે 'સવ્વન્નૂણુ' ઇત્યાદિ છેલ્લા ત્રણ આલાપકોની પ્રધાનગુણાપરિક્ષય-પ્રધાનફલાપ્ત્યભયસમ્પદ અથવા 'મોક્ષ' નામની નવમી સમ્પદા છે

એ રીતે નવ સમ્પદા, તેત્રીસ આલાપક-પદ અને ૨૯૭ વર્ણ-અક્ષરથી યુક્ત શ્રીશક્રસ્તવ ભાવજિનેશ્વરના સદ્ભુત ગુણોનો સાચો ખ્યાલ આપે છે તેથી ચૈત્યવન્દનામા તેને મુખ્ય સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે તેના અર્થનુ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ હવે અહી રજુ કરવામા આવે છે

શક્રસ્તવ–ભાવ જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ.

'नमोऽत्थु ण अरहंताण भगवंताण, आइगराण तित्थयराण सयंसंबुद्धाण, पुरिसुत्तमाण पुरिससिंहाण पुरिसवरपुंडरीयाणं पुरीसवरगंधहत्थीणं, लोगुत्तमाण लोगनाहाण लोगहियाणं लोगपईवाण लोगपज्जोअगराण, अभयदयाणं चक्खुदयाण मग्गदयाण सरणदयाण बोहिदयाण, धम्मदयाणं धम्मदेसयाण धम्मनायगाण धम्मसारहीण धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीण, अप्पडिहयवरनाणदंसणधराण विअट्टछउमाण, जिणाण जावयाण तिण्णाण तारयाण बुद्धाण बोहयाण मुत्ताण मोयगाणं, सव्वन्नूण सव्वदरिसीण, सिवमयलमरुअमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावित्तिसिद्धिगइनामधेयं ठाण संपत्ताण नमो जिणाण जिअभयाणं ।

नमोऽत्थुण—નમસ્કાર થાઓ. 'નમસ્કાર' એ દ્રવ્ય ભાવ સંકોચ રૂપ છે. દ્રવ્યસંકોચ–હાથ, પગ, મસ્તક આદિ અવયવોનું યોગ્ય રીતે સ્થાપન. ભાવસંકોચ–મનનો વિશુદ્ધ નિયોગ 'થાઓ' એ પ્રાર્થના રૂપ છે. આશય વિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી એ જાતિની પ્રાર્થના, એ ધર્મનું બીજ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોને ભાવનમસ્કાર થવો એ દુરાપ-દુર્લભ છે, એ જણાવવાને માટે 'नमोऽत्थु ॥' 'નમસ્કાર થાઓ' એ શબ્દો વડે

નમસ્કારની પ્રાર્થના માત્ર કરી છે ભાવ નમસ્કાર કરવાની અભિલાષા માત્ર દર્શાવી છે. કિન્તુ 'ભાવ નમસ્કાર કરૂં છું' એવું મિથ્યાભિમાન દાખવ્યું નથી એ જાતિની અભિલાષા એજ ભાવ નમસ્કાર-બીજા શબ્દમા ભાવ ધર્મનું બીજ છે વિધિપૂર્વક વાવેલુ બીજ જેમ અંકુરાદિને ઉત્પન્ન કરી ફલ પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેમ ધર્મ બીજનું વપન પણ અનુક્રમે ધર્મચિન્તાદિ અંકુરા ઉત્પન્ન કરીને ફલસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવે છે નમસ્કાર વડે ધર્મના નાયક અને ધર્મના સાધક એવા પુરૂષોના સદ્વર્તનાદિની પ્રશંસા થાય છે અને એનુ જ નામ ધર્મબીજનુ વપન છે એ રીતે ધર્મબીજનુ વિધિપૂર્વક વપન થવાથી-એમાથી ધર્મચિન્તાદિ અંકુરા, ધર્મશ્રવણ રૂપી સત્કાડ, ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ નાલ, દેવ માનવની સંપદારૂપી પુષ્પો અને સિદ્ધિ ગતિ રૂપી ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે ભાવ નમસ્કારના પણ જઘન્ય, મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટાદિ અનેક ભેદો છે તેથી ભાવનમસ્કાર વાળાને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનમસ્કારની પ્રાર્થના અને અભિલાષા હોય છે, તેથી તેમને પણ 'નમસ્કાર થાઓ' એ વચન સુસંગત છે, અથવા 'નમસ્કાર થાઓ' એ પ્રાર્થનાવચન 'ઇચ્છાયોગ' રૂપ છે લોકોત્તર માર્ગમા ગમનકરવાવાળાને સૌથી પ્રથમ સાધન 'ઇચ્છાયોગ' છે. 'ઇચ્છાયોગથી' શાસ્ત્રયોગ અને શાસ્ત્રયોગથી સામર્થ્યયોગની અનુક્રમે પ્રાપ્તિ થાય છે

ફલસિદ્ધિનો સાક્ષાત્ હેતુ સામર્થ્યયોગ છે પરતુ એ સામર્થ્યયોગની પ્રાપ્તિ ઇચ્છાયોગ અને શાસ્ત્રયોગ વિના થતી નથી 'नमोत्थु णं अरहताणं ।' એ પદો વડે ઇચ્છાયોગનુ અભિધાન થાય છે. 'नमो जिणाणं जियभयाणं' એ પદો વડે શાસ્ત્રયોગનુ અને
'इक्कोवि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ तारेइ नरं व नारिं वा ॥१॥

એ વચન વડે સામર્થ્યયોગનુ પ્રતિપાદન થાય છે (લલિતવિસ્તરા)

अरिहंताणं–અર્હતોને–અતિશયવાળી પૂજાને યોગ્ય હોય તે અર્હત છે અર્હતની પૂજા ત્રણે કાળ જગતમા થયા કરે છે
'अरिहननात् रजोहननात् रहस्याऽभावात् वा अर्हन्तः ।'
એ રીતે પણ 'અર્હત' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે મોહાદિ કર્મબન્ધના હેતુઓ છે, માટે દુશ્મનભૂત છે, તેને હણનારા, ઘાતિકર્મો આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને આવૃત કરનાર છે માટે રજ તુલ્ય છે, તેને દૂર કરનારા, તથા અપ્રતિહત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ગુણથી સમસ્ત જગતને સાક્ષાત્ જાણી અને જોઇ રહ્યા છે, માટે રહસ્ય વિનાના અર્થાત્ જેમને કોઈ પણ વસ્તુ ગુપ્ત નથી તેવા. અથવા 'अरहोंतेभ्य' 'રહ' એટલે એકાન્તસ્થાન

અને 'અન્ત' એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ સર્વવેદી હોવાથી જેમને કાંઇ પ્રચ્છન્ન નથી, અથવા 'अरहद्रय अगच्छद्रय, अरथद्रय।' ક્ષીણ રાગી હોવાથી કોઇ પણ પદાર્થ પ્રત્યે આસક્તિ નહિ પામનારા અથવા રાગદ્વેષના હેતુભૂત પદાર્થનો સંપર્ક થવા છતાં વીત રાગતાદિ સ્વ-સ્વભાવને નહિ તજનારા, અથવા 'अरिह ताण।' અરિ એટલે સર્વ જીવોને શત્રુભૂત એવા આઠ પ્રકારના કર્મો, તેને હણનારા અથવા 'अरह ताण।' કર્મરૂપી બીજ ક્ષય થવાથી સંસારમા ફરી નહિ ઉત્પન્ન થનારા-તેમને નમસ્કાર થાઓ તે અર્હતો નામાદિ અનેક પ્રકારના હોય છે* તેમા ભાવ અર્હતનુ ગ્રહણ કરવાને માટે બીજુ 'भगवताणं।' એ પદ મૂક્યુ છે-બહુ વચનનો પ્રયોગ અર્હત એક નથી પણ ઘણા છે એમ જણાવી સર્વ અર્હતોને એક સાથે નમસ્કાર જણાવવા માટે છે

શક્રસ્તવમા ભાવજિનેશ્વરોને નમસ્કાર છે તેથી નામાદિ જિનો નમસ્કરણીય નથી, એમ નહિ શ્રી જૈનશાસનનો સિદ્ધાત છે કે-

શુદ્ધભાવ જેહનો છે તેહના, ચાર નિક્ષેપા સાચા,
જેહનો ભાવ અશુદ્ધ છે તેહના,
એક કાચે સવિ કાચા. ૧

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મ.

भगवताण—ભગવ તોને—

"भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्ययशोवैराग्यमुक्तिषु ।
रूपवीर्यप्रयत्नेच्छाश्रीधर्मैश्वर्ययोनिषु ॥१॥"

એ શ્લોકથી 'ભગ' શબ્દના ૧૪ અર્થ થાય છે તેમા પહેલો 'અર્ક' અને છેલ્લો 'યોનિ' અર્થ છોડી બાકીના જ્ઞાનાદિથી માડી ઐશ્વર્ય સુધીના બાર પ્રકારના અર્થ જેમને છે તે ભગવત કહેવાય છે.

જ્ઞાન—ભગવાનને ગર્ભાવાસથી માડી દીક્ષા અંગીકાર કરે ત્યા સુધી નિર્મળ મતિ, શ્રુત અને અવધિ, એમ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે દીક્ષા લીધા બાદ ઘાતિ કર્મોના ક્ષય ન થાય ત્યા સુધી ચોથુ મનપર્યાયજ્ઞાન મળી ચાર જ્ઞાન હોય છે ઘાતિ કર્મોનો ક્ષય થયા બાદ અનન્ત વસ્તુને વિષય કરનારૂ—સમસ્ત ભાવોને જણાવનારૂં પાચમુ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે

માહાત્મ્ય—ભગવાનના પ્રભાવનો અતિશય—સર્વ કલ્યા ણુકોને વિષે નારકી અને સ્થાવરોને પણ સુખ ઉત્પન્ન કરનારો, નિરતર ઘોર અધકારમય નરકોમા પણ પ્રકાશ કરનારો, ગર્ભાવાસમા આવે ત્યારથી કુળમા ધનાદિની વૃદ્ધિ કરનારો, અણુનમ રાજાઓને પણ નમાવનારો, ઇતિ, મારિ, વૈરાદિ ઉપદ્રવો રહિત, રાજ્યના સુખનો અનુભવ કરાવનારો, સમસ્ત દેશને અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ આદિ બાધાઓથી રહિત

બનાવનારો તથા આસનો ચલાયમાન થવાથી સકલ સુરાસુરના નમસ્કારને અપાવનારો હોય છે

યશ—રાગ દ્વેષ તથા પરીષહ અને ઉપસર્ગો ઉપર વિજય મેળવવાથી ભગવાનનો યશ સદાકાળ પ્રતિષ્ઠિત થયેલો હોય છે દેવલોકમા દેવાગનાઓવડે તથા પાતાલલોકમા નાગકન્યાઓ વડે ભગવાન નિરતર સ્તુતિ કરાય છે

વૈરાગ્ય—દેવલોક અને રાજ્યના સુખો ભોગવતી વખતે પણ પ્રભુનો વૈરાગ્ય કાયમ હોય છે જ્યારે સર્વ વસ્તુના ત્યાગપૂર્વક ભગવાન પ્રવજ્યા અગીકાર કરે છે, ત્યારે તેથી પણ અધિક વૈરાગ્ય હોય છે અને જ્યારે ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પામે છે, ત્યારે ભગવાનના આત્મામા અપૂર્વ ઉદાસીનતા પ્રગટે છે

મુક્તિ—સર્વ કલેશથી રહિત એવી મુક્તિ ભગવાનને નિકટમા જ હોય છે

રૂપ—સર્વ દેવોના રૂપથી પણ ચડી જાય. તેવુ રૂપ ભગવાનને જન્મથી જ હોય છે.

વીર્ય—મેરૂને દડરૂપ તથા પૃથ્વીને છત્રરૂપ કરવાનુ સામર્થ્ય ભગવાનને જન્મથી હોય છે તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી મહાવીરપ્રભુએ ઈન્દ્રની શકા દૂર કરવા

માટે ડાબા પગના અ ગૂઠાવડે મેરૂ પર્વતને કપાયમાન કર્યો હતો

પ્રયત્ન--ભગવાનનો પ્રયત્ન પરમ વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ એક રાત્રિકીઆદિ મહાપ્રતિમાના કારણભૂત અને સમુદ્ઘાત તથા શૈલેશી અવસ્થાઓ વડે વ્યગ્ય હોય છે

ઇચ્છા--ત્રીજાભવે, દેવભવે અને તીર્થકરના ભવમા દુખમગ્ન જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની ભગવાનને તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે

શ્રી--ઘાતિકર્મના ઉચ્છેદથી પ્રાપ્ત થયેલ કેવલજ્ઞાનની સપત્તિ તથા અતિશયોની પરમપ્રકૃષ્ટ સપત્તિ ભગવાનને હોય છે

ધર્મ--અનાશ્રવ રૂપ, મહાયોગાત્મક, પરમ નિર્જરાના ફલવાલો અને અતિ કલ્યાણકર ધર્મ હોય છે

ઐશ્વર્ય--ભક્તિના સમૂહથી નમ્ર એવા દેવેન્દ્રો વડે વિહિત સમવસરણ અને પ્રાતિહાર્યાદિ રૂપ ઐશ્વર્ય-ઠકુરાઈ ભગવાનને હોય છે

આવા પ્રકારના હોય તે જ પ્રેક્ષાવાનોને સ્તુતિ કરવા લાયક છે તેથી આ બે પદો વડે **સ્તોતવ્ય સમ્પદા કહી.** હવે ત્રણ પદોવડે એ સ્તોતવ્ય સમ્પદાની હેતુ સમ્પદા કહે છે

આઇગરાણ-સઘળી નીતિના કારણભૂત શ્રુતધર્મ-દ્વાદશાંગી, તેના કરનારા-અર્થથી પ્રરૂપનારા

तित्थयराण–જેનાથી સંસારસમુદ્ર તરાય તે તીર્થ–પ્રવચન અથવા તેનો આધાર ચતુર્વિધ સંઘ અથવા પ્રથમ ગણધર, તેને કરનારા

सयसंबुद्धाण–સ્વયં–તથાભવ્યત્વાદિ સામગ્રીના પરિપાકથી પોતાની મેળે બોધ પામેલા–અજ્ઞાન નિદ્રામાં પ્રસુપ્ત જગતને વિષે પારકાના ઉપદેશ વિના જીવાદિરૂપ તત્ત્વને અવિપરીતપણે જાણનારા

હવે ચાર પદ વડે સ્તોતવ્ય **સમ્પદાની વિશેષ હેતુ સમ્પદા કહે છે —**

पुरिसुत्तमाण–પુરુષોત્તમ–સહેજ તથાભવ્યત્વાદિ ભાવથી પરો-પકારાદિ સદ્‌ગુણોમાં અન્ય પુરૂષો કરતા શ્રેષ્ઠ–ચઢીયાતા

पुरिससिहाण–પુરૂષોને વિષે સિંહની જેમ શૌર્યાદિ ગુણોવડે પ્રધાન સિંહ જેમ શૌર્યાદિ ગુણયુકત હોય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મ શત્રુનો ઉચ્છેદ કરવા માટે શૂર, તપકર્મ કરવા માટે વીર, રાગાદિ તથા ક્રોધાદિનું નિવારણ કરવાના આશય વડે ગંભીર, પરીષહો સહન કરવા માટે ધીર, સંયમમાં સ્થિર, ઉપસર્ગોથી નિર્ભય, ઈન્દ્રિય વર્ગથી નિશ્ચિન્ત અને ધ્યાનમાં નિષ્પ્રકમ્પ હોય છે

पुरिसवरपुंडरीयाण–પુરૂષોને વિષે શ્રેષ્ઠ કમળ જેવા જેમ કમલ કાદવમાં પેદા થાય છે, જલથી વધે છે અને તે બંનેને

છોડી ઉપર રહે છે તથા તે કમલ સ્વભાવથી સુદર, ભુવન-
લક્ષ્મીનુ નિવાસ સ્થાન તથા ચક્ષુ આદિને આનદ આપ
નાર હોય છે તથા વિશિષ્ટ કોટિના તિર્યચ, મનુષ્ય અને
દેવોવડે સેવાય છે અને સુખનો હેતુ થાય છે, તેમ
ભગવાન પણ કર્મ પકમા ઉત્પન્ન થાય છે, દિવ્યભોગજલથી
વધે છે અને તે બન્નેને છોડીને નિરાળા રહે છે.
અતિશયોના યોગથી અતિ સુદર હોય છે ગુણુસપ
દાઓના નિવાસસ્થાન છે પરમાનન્દના હેતુ છે કેવલ્યા
દિગુણવડે વિશિષ્ટ પ્રકારના તિર્યચ, મનુષ્ય અને
દેવોવડે સેવાય છે તથા મોક્ષ સુખના કારણ થાય છે.

पुरिसवरगन्धहत्थीण–પુરૂષોને વિષે શ્રષ્ઠ ગન્ધ હસ્તીસમાન
ગન્ધહસ્તીની ગન્ધથી તે સ્થાનમા વિચરનારા બીજા ક્ષુદ્ર
હાથીઓ જેમ ભાગી જાય છે, તેમ અચિન્ત્ય પુણ્ય-
પ્રભાવવાળા ભગવાનના વિહારના પવનની ગન્ધથીજ
, પરચક્ર, દુર્ભિક્ષ અને મારી વિગેરે સર્વ ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવ
રૂપી ગજો-હાથીઓ ભાગી જાય છે.

હવે પાંચ પદોવડે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની સામાન્ય
ઉપયોગ સમ્પદા કહે છે—

लोगुत्तमाणं-લોકને વિષે ઉત્તમ અહી 'લોક' શબ્દથી ભવ્ય
પ્રાણી રૂપી લોક લેવાનો છે અન્યથા અભવ્યની
અપેક્ષાએ સર્વ ભવ્યો ઉત્તમ જ છે તેથી ભગવાનની
કાઈ ઉત્તમતા સાબિત થાય નહિ સકલ કલ્યાણના

કારણભૂત તથાભવ્યત્વભાવને ધારણ કરનારા હોવાથી ભગવાન સર્વ ભવ્ય લોકને વિષે ઉત્તમ છે

લોગનાહાણં-લોકના નાથ અહીં લોકશબ્દથી બીજાધાનાદિવડે સવિભક્ત અને રાગાદિ ઉપદ્રવોથી રક્ષણીય વિશિષ્ટ ભવ્યલોક લેવાનો છે તેને વિષેજ ભગવાનું નાથપણુ ઘટે છે 'યોગક્ષેમકૃન્નાથ ।' બીજાધાન, બીજોદ્‌ભેદ તથા બીજપોષણાદિવડે 'યોગ' અને ઉપદ્રવોથી રક્ષણ કરવાવડે ભગવાન 'ક્ષેમ' કરનારા છે

લોગહિયાણં-લોકનું હિત કરનારા અહીં લોક શબ્દથી વ્યવહારરાશિમા આવેલ સર્વ પ્રાણિવર્ગ સમજવાનો છે. સમ્યક્‌પ્રરૂપણ અને રક્ષણ કરવા વડે સર્વ પ્રાણીગણનું ભગવાન હિત કરનારા છે

લોગપઈવાણં-લોકને વિષે પ્રદીપતુલ્ય અહી લોક શબ્દથી વિશિષ્ટ સંજ્ઞીલોક લેવાનો છે દેશનાદિ કિરણોવડે યથાયોગ્ય મિથ્યાત્વ અંધકારને દૂર કરનારા તથા જ્ઞેયભાવને પ્રકાશિત કરનારા હોવાથી તેઓ પ્રત્યે જ ભગવાનનું પ્રદીપપણું ઘટે છે

લોગપજ્જોઅગરાણં-લોકને વિષે પ્રદ્યોત કરનારા અહીં લોક શબ્દથી વિશિષ્ટ ચૌદ પૂર્વધર લોક લેવાનો છે તેમને વિષે જ તત્ત્વથી પ્રદ્યોતકરપણુ ઘટે છે સાત પ્રકારનુ જીવાદિ વસ્તુતત્ત્વ એ પ્રદ્યોત્ય છે. તેનુ પ્રદ્યોતીકરણ-વિશિષ્ટ તત્ત્વસંવેદન, વિશિષ્ટ પૂર્વધરોને વિષે જ

સભવે છે પૂર્વધરોમા પણ પરસ્પર ષટ્સ્થાનપતિતતા હોય છે તેથી પ્રદ્યોતીકરણને યોગ્ય (સર્વ પૂર્વધરોથી પણ વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળા) પૂર્વધરોજ લેવાના છે

હવે ઉપયોગ સંપદાની હેતુ સપદા કહે છે

अभयदयाण–અભયને આપનારા ભય સાત પ્રકારના છે, ઇહલોક, પરલોક, આદાન, અકસ્મત્, આજીવિકા, મરણ અને અશ્લાઘા મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય તે **ઈહલોકભય** તિર્યચાદિથી ભય તે **પરલોક ભય.** ચોરી લૂટફાટાદિનો ભય તે **આદાનભય.** આગ જળ પ્રલયાદિનો ભય તે **અકસ્માતભય.** કુટુંબાદિની આજીવિકાના નિર્વાહનો ભય તે **આજીવિકાભય.** આયુષ્યપૂર્ણ થવાનો ભય તે **મરણ ભય** અને યશ કીર્તિ ચાલી જવાનો ભય તે **અશ્લાઘાભય—**અપ યશભય તેનાથી પ્રતિપક્ષ તે અભય આત્માનુ વિશિષ્ટ સ્વાસ્થ્ય–અન્ય લોકો જેને ધૃતિ કહે છે, તે ધર્મ ભૂમિકાનુ કારણભુત 'અભય' તેને ભગવાન આપે છે કારણ કે અરિહત ભગવતો ગુણના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે, અચિન્ત્ય શક્તિથી યુક્ત હોય છે તથા સર્વથા પરાર્થ–પરોપકાર કરવામા રક્ત હોય છે

चक्खुदयाण–ચક્ષુ આપનારા તત્વબોધના કારણભુત વિશિષ્ટ આત્મધર્મને ચક્ષુ કહેવાય છે બીજાઓ તેને 'શ્રદ્ધા' કહે છે ચક્ષુ વિહીનને જેમ વસ્તુતત્વનુ દર્શન થતુ

નથી તેમ શ્રદ્ધારૂપી ચક્ષુથી રહિતને પણ કલ્યાણકર વસ્તુ-તત્ત્વનુ દર્શન થતુ નથી આ શ્રદ્ધા ધર્મકલ્પ વૃક્ષના અવન્ધ્ય-બીજભૂત છે અને તે ભગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે માટે ભગવાન તેના આપનાર છે

मग्गदयाण-માર્ગને આપનારા વિશિષ્ટ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સ્વાભાવિક ક્ષયોપશમવિશેષને માર્ગ કહેવાય છે બીજાઓ તેને 'સુખા' કહે છે આ 'સુખા'-વિશિષ્ટ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ક્ષયોપશમ વિશેષ, ભગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ભગવાન માર્ગના આપનાર છે

सरणदयाण-શરણને આપનારા ભયથી પીડિતને રક્ષણ આપવુ તે શરણ કહેવાય છે બીજાઓ તેને 'વિવિદિષા' કહે છે સ સારકાતારમા પડેલા અને અતિપ્રબળ રાગાદિથી પીડિત થએલ પ્રાણીઓને 'વિવિદિષા'-તત્ત્વ ચિન્તારૂપ અધ્યવસાય સમાશ્વાસકલ્પ-આશ્વાન તુલ્ય છે તત્ત્વ-ચિન્તારૂપ અધ્યવસાયથી તત્ત્વવિષયક શુશ્રૂષા, ગ્રહણ, ધારણ, વિજ્ઞ ન, ઉહાપોહ અને તત્ત્વા ભિનિવેશાદિ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિના ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે તત્ત્વચિન્તારૂપ અધ્યવસાય વિનાના તે ગુણો સત્ય હોતા નથી કિન્તુ મિથ્યા-આલ સ માત્ર હોય છે હિત સાધવામા અસમર્થ હોય છે તત્ત્વચિ તારૂપ શરણ ભગવાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ભગવાન શરણને આપનાર છે

बोहिदयाण–બોધિને આપનારા બોધિ–જિનપ્રણીત ધર્મની પ્રાપ્તિ તેને સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે અપૂર્વકરણરૂપી અધ્યવસાયદ્વારા રાગદ્વેષની તીવ્ર ગાઠ ભેદાવાથી તે પ્રાપ્ત થાય છે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિકય તેનાં લક્ષણ છે બીજાઓ તેને 'વિજ્ઞપ્તિ' કહે છે તે 'વિજ્ઞપ્તિ' ભગવાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ભગવાન બોધિને આપનારા છે

આ પાચે અપુનર્બન્ધક–તીવ્રભાવે પાપ નહિ કરનાર આત્માને હોય છે પુનર્બન્ધકને તે યથોચિત હોતા નથી ઉત્તર ઉત્તર પૂર્વ પૂર્વના ફળભૂત છે અભય–ધૃતિનુ ફલ ચક્ષુ–શ્રદ્ધા છે ચક્ષુ–શ્રદ્ધાનુ ફળ માર્ગ–સુખા છે માર્ગ–સુખાનુ ફળ શરણ–વિવિદિષા છે શરણ–વિવિદિષાનુ ફળ બોધિ–વિજ્ઞપ્તિ છે એ પાચેને ભગવાન આપે છે કારણ કે ભગવાન ગુણપ્રકર્ષવાન, અચિન્ત્ય શક્તિમાન તથા સર્વથા પરાર્થરસિક છે

હવે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની વિશેષ ઉપયોગ સમ્પદા કહે છે

धम्मदयाण–ધર્મને દેનારા, ધર્મ શબ્દથી અહી ચારિત્રધર્મ લેવાનો છે તે બે પ્રકારનો છે સર્વવિરતિરૂપ યતિ ધર્મ અને દેશવિરતિરૂપ શ્રાવકધર્મ, એ બંને પ્રકારનો ધર્મ ભગવાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ધર્મપ્રાપ્તિમા બીજાં પણ કારણો છે કિન્તુ પ્રધાન કારણ ભગવાન

જ છે ભગવાનના અભાવે બીજા બધા કારણો સ્વ કાર્ય સાધવા માટે સમર્થ નથી અથવા ધર્મપ્રાપ્તિના સર્વ હેતુઓના ઉત્પાદક ભગવાન છે તેથી પણ ભગવાન પ્રધાનહેતુ છે

ધમ્મદેમયાણં–ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા. પ્રસ્તુત ધર્મને ચોગ્યતા મુજબ અવન્ધ્યપણે ઉપદેશનારા. જેમકેઃ-"સળગતા ઘરના મધ્ય ભાગ સમાન આ સસાર છે, શરીર વિગેરે દુઃખોનુ નિવાસસ્થાન છે, વિદ્વાન આત્માઓએ આ સસારમાં પ્રમાદ કરવો ચોગ્ય નથી, આ મનુષ્ય અવસ્થા અતિ-દુર્લભ છે, એમાં પરલોકનુ હિત સાધવુ એ જ પ્રધાન છે–બીજુ બધુ વિનશ્વર છે, વિષયો પરિણામે કડવા અને દારૂણ વિપાકને દેવાવાળા છે, સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે, આયુષ્ય અવિજ્ઞાત અને પડવાની તૈયારી-વાળુ છે. તેથી આ સસાર રૂપી આગને ઓલવવા માટે યત્ન કરવો એ જ ચોગ્ય છે, સિદ્ધાન્તની વાસનાથી પ્રધાન એવો ધર્મરૂપી મેઘજ તેને ઓલવી શકે તેમ છે, એ કારણે સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ, સિદ્ધાન્તના જ્ઞાતાઓની સમ્યક્ પ્રકારે શુશ્રૂષા કરવી જોઇએ, દુર્જન પુરૂષોની સોબત છોડવી જોઇએ, આજ્ઞા

પ્રધાન બનવુ જોઇએ, પ્રણિધાન-ચિત્તની એકાગ્રતાને આદરવી જોઇએ, સાધુસેવા વડે ધર્મરૂપી શરીરને પુષ્ટ કરવુ જોઇએ, સર્વત્ર વિધિપૂર્વક પ્રવર્ત્તવુ જોઇએ, અવિરૂદ્ધ યોગોમાં યત્ન કરવો જોઇએ, વિસ્રોતસિકા-ચિત્તની વિપરીતગતિને ઓળખવી જોઇએ અને રોકવી જોઈએ. એ રીતે કરવાથી સોપક્રમ કર્મનો નાશ થાય છે તથા નિરૂપક્રમ કર્મના અનુબન્ધનો વિચ્છેદ થાય છે."

धम्मनायगाणं-ધર્મના નાયક અધિકૃત ચારિત્રધર્મના સ્વામી (૧) વિધિપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવાથી, અતિચાર રહિત પાલન કરવાથી તથા યોગ્યને ઉચિત રીતે દાન કરવાથી ભગવાન ધર્મને વશ કરનારા છે (૨) સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્તકરનાર હોવાથી ધર્મના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરનારા છે (૩) ધર્મનુ સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ જે તીર્થંકરપદ, તેને ભોગવનાર હોવાથી પ્રકૃષ્ટ ફળના ભોકતા છે (૪) અવન્ધ્ય પુણ્યબીજના યોગે વ્યાઘાત રહિતપણે ધર્મને પ્રાપ્ત થયેલા છે એ ચાર કારણોના યોગે ભગવાન ધર્મના નાયક છે ધર્મને વશ કરવાથી

[1] તેના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરવાથી, [2] ઉત્કૃષ્ટ ફલનો ભોગવટો કરવાથી તથા વ્યાઘાતરહિતપણે અનુભવવાથી [3]ભગવાન ધર્મના સ્વામી છે

ધમ્મસારહીણ–ધર્મના સારથિને પ્રસ્તુત ધર્મનુ સ્વપર અપેક્ષાએ સમ્યક–પ્રવર્તન, સમ્યક પાલન, અને સમ્યગ્દમન કરનાર હોવાથી ભગવાન ધર્મના સારથિ છે

ધમ્મવરચાઉરતચક્કવટ્ટીણ–ધર્મવરચાતુરન્ત ચક્રવર્તીને ધર્મ, અધિકૃત ચારિત્ર ધર્મ એજ છે વર–પ્રધાન ચતુરન્ત ચક્ર, તેને ધારણ કરનારા ચારિત્રધર્મ એ ઉભય લોકમા ઉપકારક હોવાથી ચક્રવર્તિના ચક્રની અપેક્ષાએ તથા ત્રિકોટિ–આદિ, મધ્ય અને અન્ત અથવા કપ, છેદ અને તાપવડે પરિશુદ્ધ નિર્ઘોષ હોવાથી, અન્ય પ્રણીત ધર્મચક્રની અપેક્ષાએ પ્રધાન–શ્રેષ્ઠ છે તથા નરક, તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવ લક્ષણ ચાર ગતિઓનો અત કરનાર છે અથવા દાન, શીલ, તપ અને ભાવરૂપ ચાર ધર્મોવડે ભવનો અન્તકરનાર છે માટે ધર્મવરચાતુરન્તચક્ર કહેવાય છે, ચક્રની જેમ ધર્મચક્ર પણ મિથ્યાત્વાદિ ભાવશત્રુઓનો નાશ કરે છે દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મના અભ્યાસથી આગ્રહ–મૂર્છા, મમતા, લોભ આદિનો છેદ મહાત્મા પુરૂષોને સ્વાનુભવ સિદ્ધ છે

---

૧ અપુનર્બન્ધકપણે ૨ અતિચારરહિતપણે ૩ અનિરતરપણે–કનપાપ્તિપર્યંત અનુપરમપણે–નહિ અટકવાપણે

હવે બે પદો વડે સ્તોતવ્ય સમ્પદાની સકારણ સ્વરૂપ સમ્પદા કહે છે

अप्पडिहयवरनाणदंसणधराण–અપ્રતિહત વર જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનારને અપ્રતિહત–સર્વત્ર અસ્ખલિત, વર–ક્ષાયિક, જ્ઞાન–વિશેષઅવબોધ, દર્શન–સામાન્ય અવબોધ, તેને ધારણ કરનારા. સર્વ પ્રકારના આવરણો દૂર થવાથી આત્માનો સ્વભાવ, જે સર્વ વસ્તુને જાણવા તથા જોવાનો છે, તે પ્રગટ થાય છે પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દર્શન ગ્રહણ કરવાનુ કારણ એ છે કે કેવલજ્ઞાનાદિ સર્વ લબ્ધિઓ સાકારોપયોગ–જ્ઞાનોપયોગથી યુક્ત આત્માને જ પ્રગટ થાય છે કિન્તુ દર્શનોપયોગથી યુક્તને થતી નથી

वियट्टछउमाण–ચાલ્યુ ગયુ છે છદ્મસ્થપણુ જેમને વ્યાવૃત્ત–નિવૃત્ત થઈ છે, છદ્મ–આત્મસ્વરૂપને આવરનાર જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મ અને તેના બંધનની યોગ્યતા જેમની

હવે ચાર પદો વડે આત્મ–તુલ્ય–પર–ફલ–કર્તૃત્વ અથવા નિજ–સમ ફલદ સંપદા કહે છે --

जिणाण जावयाण–જિનોને, જીતાવનારાઓને રાગાદિ દોષોને જીતનારા હોવાથી જિન રાગાદિ દોષોનું અસ્તિત્વજ નથી એમ ન કહેવુ પ્રત્યેક પ્રાણીને રાગાદિ દોષો

સ્વાનુભવસિદ્ધ છે એ અનુભવ ભ્રાન્ત છે એમ પણ ન કહેવુ રાગાદિના અનુભવને ભ્રાન્ત માનવાથી સુખ દુ ખાદિના અનુભવને પણ ભ્રાન્ત માનવો પડશે અને તે કોઇને પણ ઇષ્ટ નથી રાગાદિ દોષોને સ્વય જીતનારા છે તેમ સદુપદેશાદિવડે ભગવાન અ યને જીતાવનારા પણ છે

तिन्नाणं तारयाणं–તરેલાને, તારનારાઓને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ નાવવડે ભવસમુદ્રને તરી ગયેલા અને બીજાઓને પણ તારનારા ભગવાન છે

बुद्धाणं बोहयाणं–બોધ પામેલાને, બોધ પમાડનારાઓને. અજ્ઞાનનિદ્રામા પ્રસુપ્ત જગતને વિષે પારકાના ઉપદેશ વિના જીવાજીવાદિ રૂપ તત્વને સ્વસવિદિત જ્ઞાનવડે જાણનારા અને બીજાઓને પણ બોધ પમાડનારા ભગવાન છે

मुत्ताणं मोयगाणं–મુક્તોને, મુકાવનારાઓને. ચાર ગતિમા વિચિત્ર પ્રકારના વિપાકને આપનાર કર્મના બન્ધનથી મુક્ત થયેલા હોવાથી ભગવાન મુક્ત–કૃતકૃત્ય–નિષ્ઠિતાર્થ છે અને બીજાને કર્મના બધનથી મુકાવનારા પણ ભગવાન છે

હવે ત્રણ આલાપકો વડે અનુક્રમે ભગવાનનો પ્રધાન ગુણ, અક્ષય સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ ફલને બનાવનાર નવમી પ્રધાનગુણાપરિક્ષય પ્રધાનફલાવા

પ્રયક્ષય અથવા 'મોક્ષ' નામની નવમી સંપદા કહે છે

સવ્વન્નૂણ સવ્વદરિસીણ–સર્વજ્ઞને, સર્વદર્શીને નિરાવરણ હોવાથી સર્વ વસ્તુને જાણનારા તથા સર્વ વસ્તુને જોનારા

'સિવમયલમરુઅમણતમક્ખયમવ્વાબાહમપુણરાવિત્તિસિદ્ધિ ગઇનામધેય ઠાણ સપત્તાણ ।' શિવ, અચલ, અરૂજ, અનત, અક્ષય, અવ્યાબાધ અને અપુનરાવૃત્તિ એવા સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાનને પામેલા શિવ–સર્વ ઉપદ્રવ રહિત, અચલ–સ્વાભાવિક અને પ્રાયોગિક ચલનક્રિયા રહિત, અરૂજ–વ્યાધિ વેદના રહિત કારણ કે વ્યાધિ અને વેદનાના કારણભુત શરીર અને મન ત્યા નથી, અનન્ત–અનન્ત જ્ઞાન વિષય સહિત અક્ષય–વિનાશના કારણથી રહિત, અવ્યાબાવ–કર્મજન્ય વ્યાબાધાઓ રહિત, અપુનરાવૃત્તિ–સસારમા ફરીવાર આવવાનુ નથી એવુ, સિદ્ધિ ગતિનામધેય–જેમા જીવો સિધ્ધ–નિષ્ઠિતાર્થ થાય છે તે લોકાન્ત ક્ષેત્ર લક્ષણ સિધ્ધિ અને જવા યોગ્ય સ્થાન હોવાથી ગતિ–તેને પ્રાપ્ત થયેલા શિવાચલાદિ વિશેષણો નિશ્ચયથી મુક્તાત્માને લાગુ પડે છે પણ વ્યવહારથી સ્થાન અને સ્થાનિનો અભેદ માનીને સિદ્ધિ ક્ષેત્રને પણ લાગુ પડે છે એવા પ્રકારના, સ્થાનને સમ્પ્રાપ્ત–અશેષ કર્મથી રહિત બનીને પ્રાપ્ત થયેલા–સ્વરૂપમા સ્થિર થયેલા

આ પ્રકારના જિનેશ્વરો એજ મોક્ષાવત પુરુષોને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, એ જણાવવા તથા આદિ અને અતમા કરેલો નમસ્કાર મધ્યમા પણ વ્યાપિ છે, એ દર્શાવવા અને ભયને જીતનારા પણ તેઓ જ છે કિન્તુ બીજા નથી, એ વાતનુ સમથન કરવા ઉપમહાર કરતા કહે છે કે–

नमो जिणाण जिअमयाण–જિનોને તથા ભયોને જીત નારાઓને નમસ્કાર થાઓ અહી પુનરૂકિત દોષની શકા નહિ કરવી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, તપ, ઔષધ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, દાન અને સજ્જનોના ગુણોનુ ઉત્કીર્ત્તન એટલી વસ્તુઓમા શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ પુનરૂકિતને દોષ તરીકે ગણાવેલ નથી કિન્તુ ગુણ રૂપ માનેલી છ અહી સ્તુતિનો વિષય છે તેથી દોષની આશકા અયુકત છે

આ નવ સમ્પદાઓથી યુકત પાઠને પ્રણિપાતદડક કહે છે કારણ કે–એ પાઠ કહ્યા પછી તુરત જ પ્રણિપાત કરવાનો હોય છે અથવા તેને શકસ્તવ પણ કહે છે કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરોના જન્માદિ કલ્યાણકોને વિષે તીર્થની પ્રવૃત્તિ પહેલા પણ આ સ્તવવડે શક્ર **સૌધર્મેન્દ્ર** પોતાના વિમાનમા રહીને ભગવાનની અતિ ભાવથી સ્તુતિ કરે છે આ સ્તુતિ ભાવ અરિહતને ઉદ્દેશીને છે, તો પણ ભાવ અરિહતનુ અધ્યારોપણ કરીને સ્થાપના અરિહતની સ મુખ કહેવામા કોઇ પણ જાતનો દોષ નથી

'પ્રણિપાતદડક કહી 'રહ્યા' બાદ 'અતીત, અનાગત

અને વર્તમાન, એમ ત્રણે કાળના જિનેશ્વરોને વન્દન કરવા માટે નીચેની ગાથા પણ કહેવામા આવે છે,

'जे अ अइया सिद्धा, जे अ भविस्सति णागए काले ।
संपइ य वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वदामि ॥ १ ॥'

જે અતીત કાળમા સિદ્ધ થઇ ગયા, જે અનાગત કાળમા સિદ્ધ થશે અને જે સાંપ્રતકાળમા વર્તે છે, તે સર્વેને ત્રિવિધે-ત્રણે પ્રકારે, (મનથી ધ્યાન કરવા વડે, વચનથી સ્તુતિ કરવા વડે અને કાયાથી વન્દન કરવા વડે) હુ વન્દન કરૂ છુ

શક્રસ્તવ (નમુત્થુણ) સૂત્ર કહ્યા પછી નીચે મુજબ 'જાવન્તિ ચેઇઆઈ' સૂત્ર કહેવામા આવે છે.

जावन्ति चेइयाइ, उड्ढेअ अहेअ तिरिअलोए अ।
सव्वाइं ताइ वदे, इह सतो तत्थ सताइ ॥ १ ॥

ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને મનુષ્યલોકમા જેટલા પણ ચૈત્યો-જિનબિંબો હોય, તે સર્વને અહી રહ્યો છતો ત્યા રહેલાને હુ વન્દન કરૂ છુ.

આ સૂત્રમા સર્વ ચૈત્યોને વદન કરવામા આવ્યુ છે, તેથી તેને 'સર્વ ચૈત્યવદનસૂત્ર' કહેવામા આવે છે,

---

આ ગાથાને શ્રી દેવવન્દન ભાષ્યમા દ્રવ્ય જિનની સ્તુતિ તરીકે કહી [illegible]

જિનપ્રતિમા આત્મબોધ માટેનુ એક અગત્યનુ સાધન છે તેના પ્રત્યેની નિ સીમ ભકિત આ સત્ર વડે પ્રદર્શિત કરાય છે.

ત્યાર પછી એક ખમાસમણ આપી નીચે મુજબ 'જાવન્ત કે વિ સાહૂ' સૂત્ર કહેવામા આવે છે

जावन्त के वि साहू, भरहेरवय महाविदहे य ।
सव्वेसिं तेसिं पणओ, तिविहेण तिदंड विरयाणं ॥१॥

ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા રહેલા જે કોઇ સાધુ મન, વચન અને કાયાથી સપાપ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, કરાવતા નથી, તેમજ કરતાને અનુમોદન આપતા નથી, તેમને હુ વાદુ છુ

આ સૂત્રમા સર્વ સાધુઓને વન્દન કરવામા આવ્યુ છે તેથી તેને 'સર્વસાધુ વન્દન સૂત્ર' કહેવાય છે

શ્રી જિનેશ્વરો અને જિન પ્રતિમાઓની જેમ સાધુઓ પણ આત્મપ્રબોધ થવામા અતિ ઉપકારક છે તેમના પ્રત્યેનુ સન્માન, તેમના પ્રત્યેની પૂજ્યબુદ્ધિ અને તેમના પ્રત્યેની અતરગ ભકિત મનુષ્યમા રહેલા કુસસ્કારોને દૂર કરવામા અને ચારિત્રની ખીલવણી કરવામા પ્રબલ નિમિત્ત છે તેથી તેમને વદન કરવામા આવ્યુ છે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણેની ઉપાસના મોક્ષમાર્ગમા એક સરખી જરૂરી છે

આ સૂત્ર કહ્યા પછી 'नमोर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसर्व साधुभ्य' એ સૂત્રના મંગલાચરણ પૂર્વક સ્તવન બોલવાનુ હોય છે

આ સૂત્રમા અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરવામા આવ્યો છે

સ્તવન

દીઠી હો પ્રભુ! દીઠી જગગુરુ તુજ,
મૂરતિ હો પ્રભુ! મૂરતિ મોહન વેલડી જી,
મીઠી હો પ્રભુ! મીઠી તાહરી વાણી,
લાગે હો પ્રભુ! લાગે જેસી શેલડી જી ૧

જાણું હો પ્રભુ! જાણું જન્મ કયત્થ,
જો હું હો પ્રભુ! જો હું તુમ સાથે મિલ્યો જી,
સુરમણિ હો પ્રભુ! સુરમણિ પામ્યો હત્થ,
આંગણે હો પ્રભુ! આગણે મુજ સુરતરુ ફળ્યો જી ૨

જાગ્યા હો પ્રભુ! જાગ્યા પુન્ય અંકુર,
માગ્યા હો પ્રભુ! મુંહ માગ્યા પાસા ઢળ્યા જી,
વુઠયા હો પ્રભુ! વુઠયા અમીરસ મેહ,
નાઠા હો પ્રભુ! નાઠા અશુભ શુભ દિન વળ્યા જી ૩

ભૂખ્યા હો પ્રભુ! ભુખ્યા મિલ્યા ઘૃતપૂર,
તરસ્યા હો પ્રભુ! તરસ્યા દિવ્ય ઉદક મિલ્યા જી,
થાકયા હો પ્રભુ! થાકયા મિલ્યા સુખપાલ,
ચાહતા હો પ્રભુ! ચાહતા સજ્જન હેજે હળ્યા જી ૪

દીવો હો પ્રભુ! દીવો નિશા વન ગેહ,
સાખી હો પ્રભુ! સાખી થળે જલ નૌ મિલી જી,
કલિયુગે હો પ્રભુ! કલિયુગે દુલ્લહો તુજ,
દરિશણ હો પ્રભુ! દરિશણ, લહુ આશા ફળી જી ૫

વાચક હો પ્રભુ ! વાચક જશ તુમ દાસ,
વિનવે હો પ્રભુ ! વિનવે અભિનંદન સુણો ૭,
કહિએ હો પ્રભુ ! કહિએ મ દેશો છેહ,
દેજો હો પ્રભુ ! દેજો સુખ દરિશણ તણો ૭. ૬

સ્તવનને સ્થાને નીચે પ્રમાણે ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર પણ બોલાય છે

ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર

उवसग्गहरं पासं,
पासं वंदामि कम्म-घण-मुक्कं ॥
विसहर-विस निन्नासं,
मंगल-कल्लाण-आवासं ॥१॥

विसहर-फुलिंग-मंतं,
कंठे धारेइ जो सया मणुओ ॥
तस्स गह-रोग-मारी,
दुट्ठ जरा जंति उवसामं ॥२॥

चिट्ठउ दूरे मंतो,
तुज्झ पणामो वि बहुफलो होइ ॥
नरतिरिएसु वि जीवा,
पावंति न दुक्ख-दोगच्चं ॥३॥

तुह सम्मत्ते लध्वे,
चिंतामणि कप्पपायर–ब्महिए,
पानति अविग्घेण,
जीवा अयरामर ठाणं ॥४॥

इअ मधुओ महायस !
भत्तिब्भर निब्भरेण हिअएण ॥
ता देव दिज्ज वोहि,
भवे भवे पास जिणचद ! ॥५॥

ઉવસગહર સ્તોત્રનો અર્થ.

"જેઓ સઘળા ઉપદ્રવોને દૂર કરનાર છે, ભક્તજનોને સમીપ છે, કર્મસમૂહથી મૂક્ત થયેલા છે, જેઓનુ નામસ્મરણ વિષધરો (સાપ) ના ઝેરનો નાશ કરે છે તથા મિથ્યાત્વ આદિ દોષોને દૂર કરે છે અને જેઓ મગળ તથા કલ્યાણનાં ધામ રૂપ છે, તેવા પાર્શ્વનાથને હુ વંદન કરૂ છું. ૧

(શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનાં નામથી યુક્ત) 'વિસહર ફુલિંગ' નામના મત્રનુ જે મનુષ્ય નિત્ય રટણ કરે છે, તેના દુષ્ટગ્રહો, મહારોગો, મારી મરકી વગેરે ઉત્પાતો અને દુષ્ટ જ્વરો શાન્ત થઇ જાય છે. ૨

તે મત્રની વાત બાજુએ રાખીએ, તો પણ હે પાર્શ્વનાથ! તમને કરેલો પ્રણામ બહુ ફલ આપનારો થાય છે તેનાથી મનુષ્ય અને તિર્યંચ-ગતિમાં રહેલા જીવો કોઇપણ પ્રકારનુ દુઃખ કે દુર્દશા અનુભવતા નથી. ૩

ચિતામણિ રત્ન અને કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક શક્તિ ધરાવનારૂ તમારૂ સમ્યક્ત્વ પામવાથી જીવો સહેલાઇથી મુક્તિપદને પામે છે. ૪

મેં આ પ્રમાણે ભક્તિથી ભરપુર હૃદય વડે તમને સ્તવ્યા છે, તેથી હે દેવ! હે મહાયશ! હે પાર્શ્વજિનચદ્ર! મને ભવો ભવમા તમારી બોધિ-તમારૂં સમ્યક્ત્વ આપો." ૫

આ સ્તોત્ર અત્યત ચમત્કારિક ગણાય છે, તેમા અનેક મહત્વના મત્રો અને યત્રો ગોપવવામા આવ્યા છે. આ સ્તોત્રની બીજી ગાથામા 'વિસહર ફુલિગ' મત્રનુ બૃહ ચ્ક્ર-વિધાન નામનુ સર્વસપદ્ધર યત્ર તથા ચિતામણિ ચક્ર નામનુ ચિતવેલા કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર યત્ર ગોપવેલ છે

આ સ્તોત્રની રચના વિષે નીચેની કથા પ્રચલિત છે ભદ્રબાહુ સ્વામીને વરાહમિહિર નામનો એક ભાઇ હતો. તેણે જૈન દીક્ષા લીધી હતી, પરતુ કોઇ કારણવશાત્ પાછળથી તે

છોડી દીધી હતી અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર દ્વારા પોતાની મહત્તા બતાવી જૈન સાધુઓની નિંદા કરતો હતો મરીને તે વ્યંતરદેવ થયો દ્વેષ બુધ્ધિથી તે જૈન સંઘમાં મહામારી (પ્લેગ જેવો રોગચાળો) ફેલાવવા લાગ્યો પરંતુ ભદ્રબાહુ સ્વામીએ 'ઉવસગ્ગહર' સ્તોત્ર' બનાવી સંઘને મુખપાઠ કરવા કહ્યુ અને તેથી તે ઉપદ્રવ દૂર થયો ત્યારથી આ સ્તોત્ર પ્રચલિત થયું છે

આ સ્તોત્ર ઉપર નાની મોટી અનેક વૃત્તિઓ રચાઇ છે આ સ્તોત્રનુ માહાત્મ્ય દર્શાવવાને માટે શ્રી જિનસૂર સૂરિએ **પ્રિયંકરનૃપ કથા** નામની એક સુંદર કથા આલે ખેલી છે આ સ્તોત્રનો મહિમા સમજવા માટે એ કથા ખાસ વાચવા જેવી છે

સ્તવન અથવા 'ઉપસર્ગહર સ્તોત્ર' પછી 'जयवीयराय' સૂત્ર કહેવામા આવે છે આ સૂત્રમા આશયની શુદ્ધિ માટે પ્રણિધાન કરવામા આવ્યુ છે તેથી તેને 'प्रणिधान सूत्र' કહેવામા આવે છે અને તેના પ્રથમ શબ્દો ઉપરથી 'જયવીયરાય સૂત્ર' તરીકે પણ ઓળખાય છે તે સૂત્ર નીચે મુજબ છે

जय वीयराय सूत्र.

जय वीयराय जगगुरु, होउ मम तुह पभावओ
भयवः भवनिव्वेओ मग्गा–णुसारिआ इट्ठ–फल–
सिद्धि ॥१॥ लोग–विरुद्धच्चाओ, गुरुजण–पूआ

परत्थकरणं च; सुहगुरु जोगो तव्वयण-सेवणा आभव-मखंडा ॥२॥ वारिज्जइ जयवि नियाण बंधणं वीयराय तुह समए; तहवि मम हुज्ज सेवा, भवे भवे तुम्ह चलणाणं ॥३॥ दुक्खक्खओ कम्मक्खओ, समाहि मरणं च बोहिलाभो अ; संपज्जउ मह एअं, तुह नाह ! पणाम-करणेणं ॥४॥ सर्वमंगल मांगल्यं, सर्वकल्याण-कारणं; प्रधानं सर्वधर्माणां, जैनं जयति शासनम् ॥५॥

પ્રણિધાન સૂત્રનો અર્થ.

"હે વીતરાગ પ્રભુ ! હે જગદ્ગુરૂ ! તમે જયવંત વર્તો. હે ભગવન્ ! તમારા સામર્થ્યથી મને સંસાર પ્રત્યે નિર્વેદ પ્રગટો, મોક્ષ માર્ગે ચાલવાની શકિત પ્રાપ્ત થાઓ અને ઇષ્ટ ફલની સિદ્ધિ થાઓ. (૧)

હે પ્રભુ ! મને એવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાઓ કે જેથી મારૂં મન લોક નિંદા થાય એવું કોઇ પણ કાર્ય કરવા માટે પ્રેરાય નહિ, ધર્માચાર્ય તથા માતા પિતાદિ વડીલો પ્રત્યે પૂરેપૂરો આદર ભાવ અનુભવે અને બીજાનું ભલું કરવા માટે ઉજમાળ બને. વળી

હે પ્રભો! મને સદ્‌ગુરૂનો યોગ સાંપડજો, તથા તેમના વચનો પ્રમાણે ચાલવાની શકિત પ્રાપ્ત થજો. આ બધુ જ્યા સુધી મારે સસારમાં પરિભ્રમણ કરવુ પડે ત્યા સુધી અખડ રીતે પ્રાપ્ત થજો. (૨)

હે વીતરાગ! તમારા પ્રવચનમાં જો કે નિયાણુ બાંધવાનુ એટલે કે ધર્મના બદલા તરીકે કઇ માગવાનુ વાર્યુ છે, તેમ છતાં હું એવી ઇચ્છા કરૂ છુ કે દરેક ભવમાં તમારાં ચરણોની ઉપાસના કરવાનો યોગ મને પ્રાપ્ત થજો. (૩)

હે નાથ! તમને પ્રણામ કરવાથી દુ:ખનો નાશ થાય, કર્મનો નાશ થાય, સમાધિપૂર્વક મૃત્યુ થાય અને સમ્યક્ત્વ સાંપડે એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થજો (૪)

સર્વ મ ગલોમા મ ગળરૂપ, સર્વકલ્યાણોના કારણ રૂપ અને સર્વધર્મોમા શ્રેષ્ઠ એવુ જૈન શાસન સદા જયવ તુ વર્તે છે"

પ્રણિધાન સૂત્રનો ભાવાર્થ.

પ્રણિધાન સૂત્રની શરૂઆતમા જ જયવીયરાય! જગગુરુ! એ શબ્દોથી વીતરાગ પરમાત્માનો વિજય ઇચ્છવામા આવ્યો છે "હે વીતરાગ! તારો વિજય થાઓ!" તારા વિજયમા

વિશ્વનો વિજય છે, વીતરાગના વિજયમા રાગાદિ દોષોનો પરાજય છે અને દોષોના પરાજયમા જ વિશ્વનો વિજય છે

"હે જગદ્‌ગુરૂ તારો વિજય થાઓ !" પ્રાણીઓને જગતનુ યથાવસ્થિત સ્વરૂપ કહે તે જગદ્‌ગુરૂ કહેવાય છે જેઓ પ્રથમ જગતના યથાસ્થિત સ્વરૂપને સ્વય જાણે છે, તથા જ્ઞાન મુજબ દુનિયાને યથાવસ્થિત સ્વરૂપે બતાવે છે તેઓ જ જગદ્‌ગુરૂ પદની પ્રાપ્તિને યોગ્ય બને છે વીતરાગના વિજયમા જેમ દોષો ઉપરનો વિજય ઇચ્છાય છે, તેમ જગદ્‌ગુરૂના વિજયમા કેવળજ્ઞાન અને યથાર્થ ઉપદેશનો વિજય ઇચ્છાય છે યથાર્થ ઉપદેશ માટે કેવળજ્ઞાનની જરૂર છે અને કેવળજ્ઞાન માટે વીતરાગ ભાવની જરૂર છે જગદ્‌ગુરૂ પદથી કેવળજ્ઞાન અને યથાર્થ ઉપદેશ એ બે ગુણોનુ ગ્રહણ થાય છે સઘળાય અનર્થોનુ મૂળ અજ્ઞાન છે, અજ્ઞાનથી ક્રોધાદિ દોષ, ક્રોધાદિ દોષથી હિંસાદિ અસત્‌ પ્રવૃત્તિ અને હિંસાદિ અસત્‌ પ્રવૃત્તિથી દુર્ગતિની પરપરા ઉત્પન્ન થાય છે તે બધાને રોકવાનુ સાધન યથાર્થ જ્ઞાન છે અને યથાર્થ જ્ઞાનનુ સાધન યથ ર્થ ઉપદેશ છે

યથાર્થ ઉપદેશના શ્રવણથી જે આત્માઓના અજ્ઞાન અ ધકારનો નાશ થાય છે, તે આત્માઓ ધીમે ધીમે ક્રોધ, લોભ, ભય આદિ દોષોથી મુક્ત થતા જાય છે જેમ જેમ ક્રોધ, લોભ, ભયાદિ દોષોથી મુક્ત થતા જાય છે, તેમ તેમ હિંસા, અસત્ય, અબ્રહ્મ આદિ અસત્‌ પ્રવૃત્તિઓ પણ અટકતી

જાય છે અસત્ પ્રવૃત્તિઓ અટકવાથી નવીન કર્મનો બધ અટકી જાય છે અને સત્ પ્રવૃત્તિઓના સેવનથી પૂર્વકર્મનો નાશ થતો જાય છે પરિણામે ઉત્તમ જન્મોની પરપરા સાથે થોડા જ સમયમા ઘાતી કર્મોના નાશથી સાધ્ય કેવળજ્ઞાન, અને સર્વકર્મોના નાશથી સાધ્ય મુક્તિ એ બેની જીવને પ્રાપ્તિ થાય છે આ બધા લાભની પરપરાનુ મૂળ કારણ યથાર્થ ઉપદેશ છે અને યથાર્થ ઉપદેશમા હેતુ કેવળજ્ઞાન અને વીતરાગના છે અને તે ત્રણેને ધારણ કરનારા જગદ્ગુરૂ કહેવાય છે તેવા જગદ્ગુરૂઓના વિજયમા યથાર્થ ઉપદેશનો કેવળજ્ઞાનનો, અને (સર્વદોષરહિત સર્વગુણસહિત) વીતરાગતાનો વિજય ઈચ્છાય છે એ ત્રણેના વિજયમા સત્યનો વિજય રહેલો છે અને સત્યના વિજયમા ત્રણ જગતનો સાક્ષાત્ કે પરપરાએ વિજય રહેલો છે

વીતરાગ અને જગદ્ગુરૂનો વિજય ઈચ્છવા પૂર્વક બુદ્ધિમા તેમનુ સન્નિધાન લાવવા માટે ફરીથી કહેવામા આવે છે કે **'હે ભગવન્ તમારા પ્રભાવથી અને પ્રાપ્ત થાઓ.** શુ ? તે હવે પછી કહેવામા આવશે

(૧) ભવનિર્વેદ આ 'જયવીયરય' સૂત્ર પ્રાર્થના સૂત્ર છે એમા વીતરાગ પાસે ભવનિર્વેદ આદિની માગણી રૂપ પ્રાર્થના કરવામા આવી છે તે અહી ક્રમસર વિચારીએ

'હે ભગવન્! તમારા અચિન્ત્ય સામર્થ્યથી મને ભવનિર્વેદ પ્રાપ્ત થાઓ' એ પ્રમાણે આ સૂત્રમા

સૌથી પ્રથમ માગણી ભવનિર્વેદની કરવામા આવી છે. ભવ નિર્વેદ એટલે સસાર પ્રત્યે અબહુમાન ભવ પ્રત્યે અબહુમાન એ વાસ્તવિક રીતે ભગવાન પ્રત્યેનુ જ બહુમાન છે

ભવ એટલે સસાર અને એ સસાર દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક એ ચાર ગતિઓ સ્વરૂપ છે નરક અને તિર્યંચ ગતિઓ તો સાક્ષાત્ દુખોના ભડાર છે મનુષ્ય અને દેવગતિમા પણ મોટે ભાગે ઈર્ષ્યા, રોષ, વિષાદ તથા રોગ, શોક અને ઉપદ્રવની અગ્નીમા પીસાવા સિવાય બીજુ કાઈજ નથી સુદેવ અને સુમનુષ્ય ગતિમા યત્કિચિત દેખીતુ સુખ છે, પણ તેમા આસક્ત થનારા જીવોને ભવિષ્યમા તે આકરા કષ્ટોને આપનારા એવા અતિ ચીકણા કર્મોને ઉપાર્જન કરાવવાના તીવ્ર હેતુઓ રૂપ બને છે ચારેગતિઓમા વસીને તેમા રહેલા સુખોને ભોગવવાની લાલસાથી જીવે અસહ્ય કષ્ટોને અનતીવાર સહ્યા છે ભવ અને ભવના સુખો પ્રત્યેનો એ અયોગ્ય રાગ જ્યા સુધી દૂર ન થાય ત્યા સુધી મોક્ષ અને મોક્ષના અનતા સુખો માટેનો યત્ન કેવી રીતે થાય? જ્યા સુધી ભવનો રાગ ઘટે નહિ ત્યા સુધી મોક્ષનો યત્ન થાય નહિ અને થાય તો પણ તેમા જીવ આવે નહિ મોક્ષ માટેના યત્નમા પ્રાણ પૂરવા માટે ભવવિરાગની પરમ અગત્ય છે અને તે વીતરાગની પ્રાર્થનાથીજ સુશક્ય છે વીતરાગ ભવથી સર્વાશે વિમુક્ત છે અને તેમનુ સામર્થ્ય અચિન્ત્ય છે તેથી તેમની પ્રાર્થના ભવ વિરાગને આપવામા સમર્થ છે ભવ વિરાગ એ સૌથી મોટો સદ્ગુણ

છે ભવવિરાગ અને મોક્ષરાગને જૈન શાસનમા મોટો યોગ પણ કહેલો છે એ બે વસ્તુ જેના અતરમા સ્થિર હોય છે, તેની બધી ધર્મક્રિયા અમૃતક્રિયા બની જાય છે

'ચાર ગતિમા નિત્ય ઉદ્વેગ' એ ભવનિર્વેદનુ સ્વરૂપ છે અને 'આત્મ સ્વરૂપમા નિત્ય રમણુ' એ સમસ્ત કર્મના ક્ષયથી મળતા મોક્ષનુ સ્વરૂપ છે ભવમા અનત દુખ છે અને મોક્ષમા અનત સુખ છે એ નિશ્ચય વીતરાગના આલબનથી પણુ કોઇકજ જીવને કોઇકજ કાળે થાય છે, અને એ થયા પછી એનો સસાર પરિભ્રમણુ કાળ એકદમ ટુકાઇ જાય છે વીતરાગના આલબનથી સાધવા લાયક જો કોઇ મોટામા મોટુ કાર્ય હોય તો તે એક ભવનિર્વેદ જ છે અને તેથી સૌથી પ્રથમ માગણી વીતરાગની પ્રાર્થનામા તેનીજ કરવામા આવે તો તે સર્વથા સુસગત છે હવે પછી બીજી જે જે પ્રાર્થનાઓ કરવામા આવવાની છે, તે બધી ભવનિર્વેદનેજ પોષણુ આપવા માટે છે તે બીજી પ્રાર્થનાઓ એક પછી એક હવે જોઇએ

(૨) માર્ગાનુસારિતા – 'હે ભગવન્ તારા સામર્થ્યથી મને જેમ ભવનિર્વેદ પ્રાપ્ત થાઓ તેમ માર્ગાનુસારિતા–મોક્ષ માર્ગને અનુસરવાપણુ પ્રાપ્ત થાઓ.' મોક્ષમાર્ગને અનુસરવાપણુ જીવને ત્યારે જ થાય છે, કે જ્યારે તે અસદ્ગ્રહનો વિજય કરનારો થાય છે મોક્ષને સુખ સ્વરૂપ અને ભવને દુ:ખ સ્વરૂપ તરીકે સમ-

જવામા બાધક કોઇ પણ ચીજ હોય તો તે આ અસદ્ગ્રહ છે અસદ્ગ્રહને આધીન થયેલો જીવ મોક્ષને અને સ સારને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમા સમજી શકતો નથી યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા પ્રતિબ ધક જેમ મતિમાંદ્ય, બુદ્ધિદૌર્બલ્ય અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય છે, તેમ અહ માનિત્વ, પૂર્વગ્રહ ગ્રહિતા, ધૂર્ત્વ્યુદ્ગ્રાહિતતાદિ પણ મુખ્ય છે દુરભિનિવેશને આધીન થયેલ બુદ્ધિમાન પુરૂષો પણ અવસરે વસ્તુને તેના યથાર્થ સ્વરૂપે ઓળખી શકતા નથી એ અસદ્ગ્રહ પ્રત્યેક જીવને અજ્ઞાનદશામા કે મિથ્યાજ્ઞાનવાળી દશામા અતિ ભારે હોય છે તેની ઉપર જ્યા સુધી સર્વથા વિજય મેળ વવામા ન આવે ત્યા સુધી, ભવને અને મોક્ષને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમા પીછાણવા અતિ દુષ્કર છે એ કારણે વીતરાગ ભગવ ત પાસે બીજી માગણી 'માર્ગાનુ ર તા' એટલે ' વાનુસારિતા'ની કરવામા આવે છે

(૩) 'इष्टफलसिद्धि ।' અભીષ્ટ પદાર્થોની નિષ્પત્તિ' આલોકમા જે પદાર્થો ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય માટે અત્યત જરૂરી છે, તેવા અન્ન, વસ્ત્ર, આરોગ્ય, આજીવિકા અને કુટુબાદિ પદાર્થો સાનુકૂળ પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યા સુધી સ્થિર ચિત્તે તત્ત્વવિચારણા થવી શક્ય નથી એ કારણે એ તત્વાનુસારિ તાને સહાયક એવી ચિત્તસ્વસ્થતાને મેળવી આપનાર ઇહલૌકિક અભિમત (પ્રશસ્ત અર્થકામાદિ) પદાર્થોની નિષ્પ ત્તિને પણ ઇચ્છવામા આવી છે, ભવનિર્વેદાદિકને સહાયક

જેટલી ઐહિક ચીજો છે, તેને ઇચ્છવામા પણ ગર્ભિત રીતે ભવનિર્વેદ જ મગાય છે.

(૪) 'लोकविरुद्धत्याग ।' ઉત્તમ જનસમાજમા વિરુદ્ધ ગણાતા કાર્યોનો ત્યાગ ચિત્તસ્વસ્થતા માટે જેમ જીવનનિર્વાહના સાધનાની જરૂર છે, તેમ જે લોકની વચ્ચે વસવુ છે, તે લોકની સાથે નિરર્થક થોડાપણુ વિરોધ ઉત્પન્ન થઈ ન જાય, તેની કાળજી રાખવાની પણ જરૂર છે મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે 'लोक.मल्याधार सर्वेषा धर्मचारिणा यस्मात ।' ધર્મ આચરનાર સર્વને લોક એ જ આધાર છે લોકવિરુદ્ધ આચરણ કરનાર એવા ધર્મીને પણ લોક પ્રતિકૂળ રહે છે અને તેથી પ્રતિકૂલ થયેલ લોક તરફથી તેના ધર્માચરણમા અનેક વિઘ્નો ઊભા થાય છે લોક વિરૂદ્ધ કાર્યમા સૌથી પ્રથમ છોડી દેવા લાયક કોઇપણ કાર્ય હોય તો તે 'નિન્દા' છે 'નિન્દા' કોઇને પણ પસદ નથી એક અગ્રેજ કવિ કહે છે કે— Nobody likes criticism Everybody's shilling is worth 13d Stinging criticism, even if it is justified, spoils human relations.' અર્થાત્ નિદા કોઇને પણ પસદ નથી દરેક માણસને પોતાની વસ્તુની કિંમત અધિક છે 'આકરા શબ્દો' જો તે સત્ય હોય તો પણ મનુષ્યના સબધોને બગાડી નાખે છે

'નિન્દા' એ મનુષ્યોના પરસ્પર સબધમા વિષ રેડે છે, અથવા એ સબધોમા ઝેર ફેલાવવાનુ કાર્ય કરે છે,

તો પણ તેનાથી ભાગ્યે જ કોઇ બચી શકે છે–નિન્દાથી બચી શકનારા આ વિશ્વમા ઘણા વિરલ છે પરનિન્દાથી બચવુ એ ઘણુ દુષ્કર છે, ભર્તૃહરિએ કહ્યુ છે કે— 'निरभिमरसारा परकथा, कथमनभिजाते निरसति' જેમા બીજાનો પરાભવ નથી, એવી પરકથા અકુલીન આત્મામા કેવી રીતે રુચવી શકે? મનુષ્યની પ્રાય પ્રત્યેક વાતોમા બીજાનો પરાભવ અને પોતાનો ઉત્કર્ષ ભારવાનો ભાવ છુપાયેલો હોય છે જે વાતમા પરપરાભવ અને સ્વ પ્રશસા ન હોય, તે વાતમા માણસને વધારે વખત રસ આવતો જ નથી એ સ્થિતિમા નિન્દાવૃત્તિથી બચવુ કે તેનાથી છૂટવુ એ શ્રી વીતરાગની કૃપા સિવાય શકય નથી શ્રી વીતરાગની દયા જ તેનાથી છોડાવી શકે છે બાકી તો લગભગ બધા જ તે વ્યસનમા ફસાએલા છે અને એ કુવ્યસનના ફલ કે પરસ્પર અપ્રીતિ, પ્રદ્વેષ અને વિષાદની સળગતી જ્વાળાઓમાં જળી રહ્યા હોય છે. એનાથી બચવાનો એક જ ઉપાય લોકવિરુદ્ધ ત્યાગની ભાવનાનો છે નિન્દામા પણ ગુણી પુરુષોની નિન્દા વિશેષે ત્યાજ્ય છે બહુજન વિરોધ ચિત્તની સ્વસ્થતાને વધારે ને વધારે બાધક થાય છે બહુજન વિરુદ્ધનો સગ તથા પ્રસિદ્ધ દેશાચારોનુ ઉલ્લઘન પણ બહુજન વિરોધની જેમ ચિત્ત સ્વાસ્થ્યને બાધક છે એ વિગેરે લોકવિરુદ્ધ કાર્યો કદી પણ મારાથી ન થાઓ, એ જાતિની વીતરાગ પાસે પ્રાર્થના કરવી એ પણ 'ભવનિર્વેદ' ને સાધવાનુ સાધન છે

'૫) 'गुरुजनपूजा' वीतरागनी पासे पांचमी प्रार्थना गुरुजन એટલે માતાપિતાદિ વડીલ જનો-તેઓની પૂજા એટલે ઉચિત પ્રતિપત્તિ (ભક્તિ-વિનય ઇત્યાદિ) છે માતાપિતાદિ ઉપકારી જનોની ઉચિત પ્રતિપત્તિ જેઓ કરતા નથી, તેઓ જાનવરથી અધિક નથી કહ્યુ છે કે -'आस्तन्य पानाज्जननीं स्मरन्ति' ઈત્યાદિ. સ્તનપાન કરાવે ત્યા સુધી માતાને માતા તરીકે માને, તે અધમ પુરુષનુ લક્ષણ છે ઉત્તમ પુરુષો જીવિતના અંત સુધી માતાને માતા તરીકે પૂજે છે માતાપિતાદિ વડીલ જનોનો પ્રત્યક્ષ ઉપકાર જેઓ સ્મરણપથમા રાખી શકતા નથી, તેઓ ધર્મ, ધર્માચાર્યો, ધર્મોપદેશકો અને ધર્મ શાસ્ત્રકારો તરફથી થતો પરોક્ષ ઉપકાર હૃદયપટ ઉપર ધારણ કરી શકે, એ માનવુ શુ વધારે પડતુ નથી? જીવમા સ્વાર્થવૃત્તિ ભયકર હોય છે, અને પરમાર્થ વૃત્તિ લુપ્તપ્રાય હોય છે લુપ્તપ્રાય તે પરમાર્થ વૃત્તિને જીવાડવાનો અને જગાડવાનો સરળ ઉપાય માતાપિતાદિ ગુરુજનની પૂજા છે જીવ કેવળ પરનિન્દાથી બચી જાય તેટલા માત્રથી કલ્યાણ નથી તેની સાથે ઉપકારીઓની પૂજાની પણ પરમાર્થના માર્ગમા અત્યત જરૂર છે જે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારાઓની પૂજા, સેવા કે ચાકરી માટે પણ તૈયાર નથી, તે બીજાઓ કે જેઓએ તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર કર્યો નથી, તેઓની સેવા, ચાકરી કે બરદાસ કરવાની વૃત્તિવાળો, બની જાય એ શુ શકય છે? અને જ્યાસુધી જીવમા સ્વને ભૂલીને પરની સેવા કરવાની વૃત્તિ આવતી નથી, ત્યાસુધી

તેના ચિત્તની સ્વસ્થતા કે સમાધિ સુશક્ય નથી. ચિત્તસ્વાસ્થ્ય માટે અને માનસિક સમાધિ માટે સ્વને ભૂલવાની ઘણી જ આવશ્યકતા છે અને તે કાર્ય ગુરુજન પૂજાથી પણ અશત. સિદ્ધ થાય છે

(૬) 'परार्थकरण।' બીજાઓના કાર્યોને કરવા એ પરાર્થ કરણુ છે પોતાના ધર્મને બાધ ન પહોંચે તે રીતે બીજાઓના કાર્યોને કરવા એ સર્વ જીવલોકમા સારભૂત વસ્તુ છે–મનુષ્યનુ મનુષ્યત્વ અને પુરુષનુ પુરુષત્વ એનાથી દીપે છે. પરોપકારી પુરુષ એ ચદ્ર કે ચદનની જેમ સર્વજનવલ્લભ બને છે તેનુ વચન અને વર્તન સર્વને ગ્રાહ્ય અને ઉપાદેય થાય છે બીજાઓને ધર્મ પમાડવા માટે તે સારી રીતે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે, એટલુ જ નહિ, પણ 'પરાર્થ કરણ'થી ઉત્પન્ન થતા પુણ્યાનુબધી પુણ્યના યોગે તેને વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર સત્પુરૂષોનો સુયોગ પણ સુલભ બનતો જાય છે

(૭) 'शुभगुरुयोग।' 'શુભગુરુયોગ' શુભ એટલે વિશિષ્ટ ચારિત્ર યુક્ત ગુરુ એટલે આચાર્ય, તેનો યોગ એટલે તેઓનો સબધ મને થાઓ! આ સસારમા જ્યા સુધી વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત આચાર્યનો સબધ ન થાય ત્યા સુધી મુક્તિના માર્ગ ઉપર જીવને પૂરેપૂરો ભરોસો બેસી શકે નહિ. પરોક્ષ એવા મુક્તિ માર્ગ ઉપર વિશ્વાસ બેસવા માટે મુખ્ય સાધન પ્રત્યક્ષ એવા ચારિત્રયુક્ત આચાર્યો જ છે વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત આચાર્યોની પરોપકારપ્રધાન ચર્યા જોઈને લોકોને વિશ્વાસ

બેસે છે, કે આવા જ્ઞાની અને સદ્ગુણી સત્પુરુષો જે જે પ્રવૃત્તિ કરે તે કદી નિષ્ફળ હોય નહિ, એટલુ જ નહિ પણ તે નક્કી કોઇ મોટા ફળને આપનારી જ હોય તેઓ જે ઉપદેશ આપે તે પણ કદી અહિતનો ન હોય પણ હિતનોજ હોય એ રીતે વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત આચાર્યના સબધથી ઓછા પ્રયત્ને મોક્ષમાર્ગમાં મોટો લાભ થાય છે તેમની ચર્યાને જોવાથી મોક્ષમાર્ગની શ્રદ્ધા વધે છે તેમના ઉપદેશને સાભળવાથી મોક્ષમાર્ગનુ જ્ઞાન વધે છે અને તેમની સેવાને કરવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિને રોકનારા કર્મો ખપે છે વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત આચાર્યોનો સબધ એ આ સસારમા જેમ દુર્લભ છે, તેમ તેમના વચનની સેવા અને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તન એ એથી પણ વધુ કઠીન છે તેથી વીતરાગની પ્રાર્થનામા સૌથી છેલ્લી માગણી તેમના વચનની સેવાની છે

(૮) 'तद्वचनसेवा।' તેમના એટલે સદ્ગુરુના વચન એટલે આજ્ઞા તેની સેવા એટલે જીમનમા તેનો અમલ સદ્ગુરુની આજ્ઞાનુસાર જીવનમા વર્તન થવુ, એ ઘણુ જ દુષ્કર છતા અત્યત જરૂરી છે, સદ્ગુરુને સદ્ગુરુ તરીકે ઓળખ્યા પછી પણ તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તન થવામા અનાદિ સજ્ઞાઓ (Primitive-instincts), ઉન્મત્ત ઇન્દ્રિયો (uncontrollable senses) અને અતિ ચપળ મન વચન કાયાના યોગો (active vibrations) ઘણા આડે આવે છે, તે બધાને જીતવા અનિ

દુષ્કર છે તે ન જીતાય અને સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાનુસાર વર્તન ન થાય તો મોક્ષ મેળવવાનુ કાર્ય અધૂરુ જ રહે છે વૈદ્યનો આશ્રય લેવામા આવે, પણ વૈદ્યના કથનાનુસાર ઔષધ ગ્રહણ કરવામા ન આવે, તો જેમ રોગ મટી શકતો નથી, તેમ સદ્‌ગુરુની સેવા મલ્યા પછી પણ, તેમના હિતોપદેશનો અમલ કરવામા આવે ન તો કર્મરોગ ટળી શકે નહિ અને મોક્ષ મળી શકે નહિ

ભવનિર્વેદથી શરુ કરીને ગુરુવચનની સેવા પર્યંતની માગણીઓ વીતરાગ પાસે સાચા ભાવથી કરવામા આવે, તો તે ફલ્યા સિવાય રહેતી નથી વીતરાગની પાસે એ પદાર્થોની માગણી કરવામા વીતરાગનુ બહુમાન પણ જળવાય છે, અને પ્રાર્થનાનુ સાફલ્ય પણ થાય છે ભવનિર્વેદાદિ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમા જેમ સ્વપુરુષાર્થ આદિ કારણો રહેલા છે તેમ વીતરાગની ગુણપ્રકર્ષતા અને અચિન્ત્ય શકિતયુકતાદિ કારણો પણ રહેલા છે ગુણપ્રકર્ષ સ્વરૂપ બનેલા ભગવાન વીતરાગનુ અવલબન લેવામા ન આવે, ત્યા સુધી ભવવિરાગ અને સદ્‌ગુરુવચનસેવાદિ વિશિષ્ટ કાર્યો પાર પાડી શકતા નથી કોઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ માટે જેમ ઉપાદાન કારણોની આવશ્યકતા છે, તેમ નિમિત્ત કારણોની પણ અપેક્ષા રહે છે સઘળાં નિમિત્ત કારણોમા વીતરાગનુ આલબન એ સાચા ગુણોની પ્રાપ્તિમા પ્રધાન નિમિત્તકારણ છે અને બીજા બધા નિમિત્તોના ઉત્પાદક પણ વીતરાગ છે તેથી ગુણપ્રાપ્તિના

વિષયમા વીતરાગ એ સર્વ રીતિયે મુખ્ય બની જાય છે વીતરાગ સ્વય કાઇ આપતા કે લેતા નથી, તો પણ લેનાર કે પામનારને સાધનરૂપે વીતરાગ અને તેમનાથી ઊભા થયેલા આલબનો જ ઉપયોગમા આવે છે, તેથી વીતરાગ એ સર્વ દૃષ્ટિએ સાચા ને પરમ ઉપકારી બની જાય છે

(૭)

'જય વીતરાગ' એ શબ્દથી પ્રારભ થતુ અને 'આભવમ' 'ખડા !' એ શબ્દોના અત સુધીનુ વીતરાગની પ્રાર્થનાનુ સૂત્ર 'પ્રણિધાન સૂત્ર' એ નામથી પણ ઓળખાય છે 'પ્રણિધાન' એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા, ચિત્તની એકાગ્રતા થયા સિવાય પ્રવૃત્તિમા વેગ આવતો નથી પ્રવૃત્તિમા વેગ લાવવા માટે તથા પ્રવૃત્તિમા આવતા વિઘ્નો ઉપર વિજય મેળવવા માટે 'પ્રણિધાન'–ચિત્તની એકાગ્રતાની અત્યત આવશ્યકતા છે એક જ વાતનુ વારવાર 'પ્રણિધાન' થવાથી પ્રવૃત્તિ વેગવતી બને છે, વિઘ્નો જીતવાનુ સામર્થ્ય પ્રગટે છે, અને કાર્યની અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. અતે સાચો પરોપકાર પણ સાધી શકાય છે વીતરાગ પાસે 'પ્રણિધાન સૂત્ર' મા કહેલી પ્રાર્થનાને નિરતર કરવાથી જે મોટા ફાયદાઓ થાય છે, તેને શાસ્ત્રકારોએ સક્ષેપથી નીચે મુજબ પાચ વિભાગમા વહેચી બતાવ્યા છે

(૧) પ્રવચનની આરાધના, (૨) સન્માર્ગની દૃઢતા,

(૩) કર્તવ્યતાનો નિશ્ચય, (૪) શુભાશયની વૃદ્ધિ તથા (૫) સાનુબંધ-શુભ અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ

આ પાંચમાં પણ મુખ્ય પ્રથમ વિભાગ છે પ્રવચન એટલે (વીતરાગ અને તેનું) શાસન, તેની આરાધના એટલે તેના ઉપકારની અખંડ સ્મૃતિ રહે, તે જાતિનું વર્તન. શાસનનો ઉપકાર આપણા ઉપર અને સમગ્ર વિશ્વ ઉપર અતિ મહાન છે જે કાંઈ સારું આ દુનિયામાં દેખાય છે, તે એ શાસનની આરાધનાનો પ્રતાપ છે અને જે કાંઈ નરસું આ દુનિયામાં દેખાય છે કે મળે છે, તે એ શાસનની વિરાધનાનું ફળ છે, સારી વસ્તુ પુણ્ય વિના મળતી નથી અને પુણ્ય એ સત્કાર્ય વિના બંધાતું નથી સત્કાર્ય કરવાની પ્રેરણા જીવને સ્વયં થતી નથી એ પ્રેરણા જેનાથી મળે છે તેનું જ નામ 'શાસન' છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-સંઘ ચૈત્ય-તીર્થ કે સત્પુરુષ જે કોઈ સત્કાર્યોની પ્રેરણા માટે આ વિશ્વમાં આલંબનસ્વરૂપ છે, તેનું મૂળ ઉત્પાદન સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ શ્રી જૈન શાસન સિવાય બીજા કોઈથી નથી તેથી બધાજ જીવો ત્રણે કાળમાં એ શાસનના ઉપકાર તળે દબાયેલા છે અને એના પ્રતાપે જ સુખ અનુભવી રહ્યા છે, એમ કહેવું જરાપણ ખોટું નથી એ દૃષ્ટિએ એ શાસનને તથા એ શાસનના ઉત્પાદક શ્રી વીતરાગ ભગવાનને પ્રણામ, અને તેમના ચરણકમળની ભવોભવ સેવા, કેટલા અમોઘ અને મૂલ્યવાન બની જાય છે, એ સમજાવવાની ખાતર જ જરૂર રહે છે

"वारिज्जइ जइवि नियाण-बंधणं वीयराय ! तुह समये ।
तहवि मम हुज्ज सेवा, भवे भवे तुम्हचलणाणम् ॥३॥"

હે વીતરાગ ! તારા સિદ્ધાંતમાં યદ્યપિ નિદાનબંધન (ધર્મના ફળરૂપે કંઇ પણ માગવું) તેનો નિષેધ કર્યો છે, તો પણ પ્રત્યેક ભવમાં તારા ચરણોની સેવા મને મળજો, (એમ હું માગું છું) ૩

ભગવાનના ચરણકમળની સેવા એટલે ભગવાનની ભક્તિ ચરણની સેવા માગવામાં ભક્તિની પરાકાષ્ટા ઈચ્છાય છે ભગવાનના ચરણો એ પણ જો સેવા કરવા યોગ્ય છે, તો પછી તે ભગવાનની બીજી કઈ વસ્તુઓ સેવા કરવા યોગ્ય નથી રહેતી ? ભગવાનની સર્વ વસ્તુ સેવનીય અને પૂજનીય છે, એ ભાવ વ્યક્ત કરવા અને દૃઢ કરવા માટે વાર-વાર ચરણની સેવા ઇચ્છાય છે અને એ ઇચ્છામાં ભગવાન પ્રત્યે રહેલી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ સૂચવાય છે ભગવાનની ભક્તિ એ મુક્તિની દૂતી છે જેને મુક્તિ હવે નિકટ છે, તેને જ ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિ જાગે છે જેને મુક્તિ દૂર છે તેને ભગવાનની ભક્તિની વાત પણ ગમતી નથી ભગવાનની ભક્તિ એ વાસ્તવિક મુક્તિની જ ભક્તિ છે ભક્તિ અને મુક્તિને પરસ્પર સાધ્ય-સાધક ભાવ સંબંધ છે. મુક્તિ એ સાધ્ય છે અને ભક્તિ એની સાધક છે સાચી ભક્તિ એ મુક્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે મુક્તિના સાચા રસિયાઓ મુક્તિ

કરતા પણ ભગવાન (વીતરાગ)ની ભક્તિને અધિક ચાહે છે

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર એક સ્થળે ફરમાવે છે કે—

" મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી,
જેહ શું સબળ પ્રતિબંધ લાગ્યો,
ચમક પાષાણ જિમ લોહને ખીંચશે,
મુક્તિને સહજ તુજ ભક્તિ રાગો ૧"

કવિશ્રેષ્ઠ ધનપાળ પંડિત પણ એક સ્થળે કહે છે કે—

"होही मोहुच्छेओ, तुह सेवाए धुरत्ति नदामि ।
जं पुण न वंदिअव्वो, तत्थ तुमं तेण खिज्जामि ॥१॥"

આપની સેવાથી મારા મોહનો અવશ્ય નાશ થશે, એથી હું આનંદ પામું છું, પણ પછી હું આપને વંદન કરવા યોગ્ય નહિ રહું, તેથી અત્યંત ખેદ પામું છું ૧

મોહનાશથી કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ મળશે પણ પછી ભગવાનની ભક્તિ ક્યાં મળી શકશે ? આ વાતનો ઉપલા કાવ્યમાં ખેદ બતાવ્યો છે એ ખેદ એમ સૂચવે છે કે ભગવાન ઉપરનો મોહ એ મોહનાશ કરતા પણ એક અપેક્ષાએ કીમતી છે મોહનો નાશ થાય એ તો સારી જ વસ્તુ છે, પણ નાશ ન થાય ત્યાં સુધી મોહનું સ્થાન દુનિયા બને, એ કરતાં ભગવાન બને એ શ્રેષ્ઠ છે, એવું એનું

તાત્પર્ય છે આવી વિશુદ્ધ ભક્તિની યાચના ભક્તિના ફળરૂપે કરવી, એ મોહવૃદ્ધિના હેતુરૂપ નથી, પણ મોહનાશના જ કારણભૂત છે, તેથી પ્રશસ્ત છે અને પ્રશસ્ત અધ્યવસાયને પેદા કરનાર છે

"दुक्खक्खओ कम्मक्खओ, समाहिमरण च बोहिलाभो अ।
सपज्जउ मह एअं, तुह नाह पणामकरणेणम् ॥४॥"

હે નાથ ! આપને પ્રણામ કરવાના પ્રભાવે મને દુખક્ષય, કર્મક્ષય, સમાધિમરણ અને બોધિલાભની પ્રાપ્તિ થાઓ. ૪

પ્રણામ એટલે પ્રકૃષ્ટ નમન કાયાથી નમન, વચનથી સ્તવન અને મનથી સતુચિન્તવન, અથવા મન વચન કાયાથી અનુકૂળ વર્તન, એ નમનની પરાકાષ્ટા છે, એ ઉત્કૃષ્ટ ભાવવદન છે ભગવાનને ભાવવદન એ પણ એક વસ્તુ છે, અને કોઇ પણ વસ્તુ તેના સ્વભાવથી રહિત હોતી નથી ભગવાનને વિશુધ્ધભાવથી નમન સ્વરૂપ વસ્તુનો સ્વભાવ કેવો છે, તે આ ગાથામા વર્ણવાયો છે ભગવાનનુ નમન તેના સ્વભાવથી જ દુખનો ક્ષય, (દુખના કારણભૂત) કર્મનો ક્ષય, (કર્મક્ષયના અસાધારણ કારણ સ્વરૂપ) સમાધિમરણ અને (સમાધિમરણના અદ્વિતીય સાધનરૂપ) બોધિ એટલે જિન પ્રણીત ધર્મના અચળ રાગસ્વરૂપ લાભને અપાવનારો છે

પ્રણામથી બોધિ, બોધિથી સમાધિ, સમાધિથી કર્મક્ષય અને કર્મક્ષયથી દુખક્ષય, એ રીતે ક્રમશ ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થોનો લાભ વીતરાગના પ્રણામથી સિદ્ધ થાય છે

'વીતરાગને પ્રણામ કરવાની સામગ્રી સર્વ જીવને સુલભ નથી, એ સામગ્રી શ્રી જૈન શાસનના સુયોગે પ્રાપ્ત થાય છે વિશ્વમા શ્રી જૈન શાસન જ ન હોય, તો વીતરાગ જ ક્યાથી હોય? 'વીતરાગ' પણ જૈન શાસનની આરાધનાથી જ 'વીતરાગ' બને છે ભવ્ય જીવોને 'વીતરાગ' થવાની વ્યવસ્થિત સામગ્રી પૂરી પાડવાનુ કાર્ય અનાદિકાળથી આ વિશ્વમા એક શ્રી જૈન શાસન જ કરી રહ્યુ છે, તેથી તે શાસનની મહત્તા ઘણી વધી જાય છે 'શાસન' એટલે 'તીર્થ' અને 'તીર્થ' એટલે તરવાનુ સાધન' ભવ્ય આત્માઓને સસાર સાગર તરવાનુ સાધન પૂરુ પાડનાર આ 'તીર્થ' જ છે એ તીર્થ એટલે પ્રવચન, અને પ્રવચન એટલે દ્વાદશાગી. તેને અર્થથી કહેનારા તીર્થકરદેવ પણ તીર્થ છે, સૂત્રથી ગુથનારા ગણધર ભગવત પણ તીર્થ છે, જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય સ્વરૂપે તેને ધારણ કરનાર સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ શ્રી સઘ પણ તીર્થ છે એ બધા જ તીર્થ છે, તીર્થસ્વરૂપ છે એ પવિત્ર તીર્થરૂપી, જલની સેવના ક્રોધરૂપી દાહને શમાવે છે, વિષયરૂપી તૃષાને છીપાવે છે, અને મોહરૂપી પકને શોષવે છે ક્રોધનો દાહ સમ્યક્ત્વનો નાશક છે, વિષયની તૃષા જ્ઞાનની નાશક છે, તથા મોહનો કાદવ

જીવના નિષ્કલંક ચારિત્રગુણને કલકિત કરે છે. જીવના નિર્મળ એવા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ મૂળ ગુણોને મલિન કરનાર જે ક્રોધ, લોભ અને મોહાદિ દોષો છે, તે બધાયનો નિગ્રહ કરવાનુ સામર્થ્ય શ્રી જૈન શાસનરૂપી તીર્થની આરાધનામા રહેલુ છે એ પવિત્ર શાસનની નિર્મળ આરાધના ભવ્ય જીવોને સદાકાળ મળતી રહે, એવી શુભ ભાવનાને વ્યક્ત કરતી અતિમ ગાથાને કહીને પ્રાર્થના સૂત્રની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

"सर्वमगलमागल्यं, सर्वकल्याणकारण ।
प्रधानं सर्वधर्माणा, जैन जयति शासनम् ॥५॥

સર્વ મગલોનુ માગલ્ય, સર્વ કલ્યાણોનુ કારણ તથા સર્વ ધર્મોમા પ્રધાન, એવુ શ્રી જૈન શાસન (ત્રિકાળ અને ત્રિલોકમા) વિજયવત છે

વિશ્વમા જેટલા દ્રવ્ય અને ભાવ મગળો છે, તે સર્વ મગળોનુ માગલ્ય શ્રી જૈન શાસનમા રહેલુ છે જેનાથી હિત સધાય તે મગળ. હિત ધર્મથી જ સધાય છે હિત સાધનારો ધર્મ તેને જ કહેવાય કે જે અહિતના મૂળરૂપ ભવ અને કર્મના ક્ષયનુ સાધન બને કર્મ અને ભવને ન ગાળી આપે તે ધર્મ પણ મગળ સ્વરૂપ ન ગણાય કર્મક્ષય કે ભવક્ષય વિના જીવનુ વાસ્તવિક કે હમેશનુ હિત સાધી શકાતુ નથી હિત સર્વ જીવોને ઇષ્ટ છે ઇષ્ટ પદાર્થને સૌ

કોઈ મગળરૂપ માને છે જૈન શાસન સર્વ ઇષ્ટનુ સાધક છે, તેથી સર્વ મગલોનુ માગલ્ય છે, એમ કહેવુ સર્વથા સત્ય છે હિતને સાધી આપનાર સર્વ માગલિક ધર્મોનુ નિરવદ્ય નિધાન શ્રી જૈન શાસન છે શ્રી જૈન શાસન એ અત્યત અનવદ્ય ચરણ કરણ સ્વરૂપ ધર્મોની ખાણ છે, તથા એ ધર્મોને અખડિત આરાધનારા વિશ્વના સર્વ શ્રેષ્ઠ સત્પુરુષોનુ આશ્રયધામ છે પુણ્યનો જ એક વ્યાપાર કરનારા પરમ શ્રેષ્ઠિઓ સ્વરૂપ પરમેષ્ઠિઓ, એ શ્રી જૈન શાસનની પેદાશ છે, તેથી શ્રી જૈન શાસન એ ગુણરત્નોની ખાણ અને પુણ્ય પુરુષોનુ નિધાન બની જાય છે

તે જ કારણોથી એ સર્વ કલ્યાણોનુ કારણ છે કલ્ય એટલે સુખ, તેને લાવે તે કલ્યાણ સુખને લાવનારા જેટલા સાધનો આ વિશ્વમા છે, તે સાક્ષાત્ કે પરપરાએ શ્રી જૈન શાસનથી ઉત્પન્ન થયેલા છે સુખનુ કારણ ધર્મ છે અને ધર્મની પ્રેરણા આપનાર શ્રી જૈન શાસન છે, તેથી શ્રી જૈનશાસન એ પ્રધાન અને શ્રેષ્ઠ ધર્મ બની જાય છે, અને તેથી જ ત્રણે કાળમા ટકી રહેવાને સૌથી વધારે લાયક છે ત્રણેય કાલ અને ત્રણેય લોકમા ઉત્પન્ન થનારા ઉત્તમ આત્માઓ તે જ ધર્મની આરાધના કરવા માટે સુસજ્જ રહે છે દેવોમા ઈન્દ્ર, ચદ્ર અને નાગેન્દ્રાદિની પદવીઓ, તથા મનુષ્યોમા બળદેવ, વાસુદેવ અને ચક્રવર્તી આદિનાં પદો અપાવનાર કેવળ એક શ્રી જૈનધર્મની આરાધના જ

કે આ લોકમા અર્થ, કામ, આરોગ્ય અને અભિરતિ, તથા પરલોકમા મુક્તિ, મુક્તિ ન મળે ત્યા સુધી સુગતિ, સુગતિ બાદ સુકુલજન્મ અને સુકુલમા પણ બોધિરત્નાદિની પ્રાપ્તિ ભવ્ય જીવોને થાય છે, તે બધુય શ્રી જિનધર્મરૂપી કલ્પતરુની આરાધનાના જ સુફળો છે. એવા શ્રી જૈન શાસનનો વિજય ત્રણે ભુવનમા સદાકાળ વિજયવત છે

સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ.

'अरिहंतचेइयाणं करेमि काउस्सग्गं–वंदणवत्तियाए पूअणवत्तियाए सक्कारवत्तियाए सम्माणवत्तियाए बोहिलाभवत्तियाए निरुवसग्गवत्तियाए, सद्धाए मेहाए धीइए धारणाए अणुप्पेहाए वड्ढमाणीए ठामि काउस्सग्गं ।'

'જયવીયરાય' સૂત્ર કહ્યા બાદ ઉભા થઈને સ્થાપના અરિહંતની ભક્તિ માટે જિન મુદ્રા વડે 'અરિહંત ચેઇયાણં' ઈત્યાદિ સૂત્રને કહેવાનું હોય છે

अरिहंतचेइयाणं–પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા ભાવ અરિહંતોના પ્રતિમા લક્ષણ ચૈત્યોને ચિત્ત એટલે અન્તઃકરણ તેનો ભાવ અથવા ક્રિયા, તેને ચૈત્ય કહેવાય છે ચૈત્ય ઘણા હોવાથી બહુવચનમા મુક્યું છે અરિહંતોની પ્રતિમા પ્રશસ્ત સમાધિ વાળા ચિત્તને ઉત્પન્ન કરે છે અથવા અરિહંતોની પ્રતિમાથી ચિત્તમા પ્રશસ્ત સમાધિ ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે તેને ચૈત્યો કહેવાય છે ચૈત્યોને રહેવાના સ્થાનને પણ ચૈત્ય (જિનગૃહ-જિનમંદિર) કહેવાય છે કારણ કે તે પણ પ્રશસ્ત સમાધિવાળા ચિત્તને ઉત્પન્ન કરે છે, તેને વન્દનાદિ કરવા માટે

करेमि काउस्सग्गं–કાયોત્સર્ગ કરૂં છું–કાયાનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ. કાયાથી એક સ્થાને સ્થિર રહેવા રૂપ, વચનથી

મૌન ધારણ કરવા રૂપ અને મનથી શુભ ધ્યાન કરવા રૂપ ક્રિયાને છોડીને અન્ય ક્રિયાનો (શ્વાસોશ્વાસ લેવા મુકવાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓની છૂટ રાખીને) પરિહાર–ત્યાગ કરવો તે.

वदणवत्तियाए–વન્દનનિમિત્તે–વન્દન એટલે મન વચન કાયાની પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ–કાયોત્સર્ગથી જ મને વન્દનનું ફળ મળે એ માટે, એમ સર્વત્ર સમજી લેવુ

पूअणवत्तियाए–પૂજન નિમિત્તે–પૂજન એટલે સુગધી પુષ્પોની માલા ઈત્યાદિથી અભ્યર્ચન સાધુ અને શ્રાવક શ્રી જિનેશ્વરોના ચૈત્યોને યથાયોગ્ય વન્દના નિરન્તર કરેજ છે તો પણ અધિક અધિક કરવાનો ભાવ પ્રદર્શિત કરવા માટે કાયોત્સર્ગ દ્વારા પ્રાર્થના કરવી, તે પણ વ્યાજબી છે એ રાને ભક્તિનો અતિશય પ્રગટ થવા દ્વારા અધિક કર્મનિર્જરા સધાય છે

सक्कारवत्तियाए–સત્કાર નિમિત્તે સત્કાન એટલે પ્રવર વસ્ત્ર અલકારાદિવડે અભ્યર્ચન પૂજન અને સત્કારની પ્રાર્થના સાધુ માટે અનુચિત છે, એમ ન કહેવુ સાધુને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ કેવળ 'કરવા' માટે છે કિન્તુ 'કરાવવા' અને 'અનુમોદવા' માટે નથી "જિનપૂજા કરવી જોઈએ લક્ષ્મીનો વ્યય કરવાનું એથી શુભતર કોઇ સ્થાન નથી" ઈત્યાદિ ઉપદેશ આપવા વડે ભગવાનની પૂજા અને સત્કાર કરાવવો તથા પૂજા અને સત્કાર થવો જોઇએ અનુમોદન કરવુ, એ સાધુ માટે કર્તવ્ય છે

सम्माणवत्तियाए-સમ્માન નિમિત્તે સમ્માન એટલે સ્તુતિ આદિવડે ગુણોન્નતિ કરવી, અથવા માનસિક પ્રીતિ વિશેષ

હવે વન્દનાદિ શા માટે ? તે કહે છે

बोहिलाभवत्तियाए-બોધિલાભ નિમિત્તે બોધિ એટલે શ્રી અરિહંત પ્રણીત ધર્મની ભાથી પ્રાપ્તિ

હવે બોધિલાભ શા માટે ? તે કહે છે

निरुवसग्गवत्तियाए-નિરૂપસર્ગ નિમિત્તે નિરૂપસર્ગ એટલે જન્માદિ ઉપસર્ગ રહિત સ્થાન-મોક્ષ

શ્રદ્ધાદિથી રહિત આત્માને આ કાયોત્સર્ગ કરવા છતા અભિલષિત અર્થની સિદ્ધિ માટે થતો નથી. માટે 'सद्धाए ઇત્યાદિ પદો કહે છે

सद्धाए, मेहाए, धीइए, धारणाए, अणुप्पेहाए, वड्ढमाणीए ठामि काउस्सग्गं-વધતી એવી શ્રદ્ધા વડે, મેધા વડે, ધૃતિવડે, ધારણાવડે અને અનુપ્રેક્ષાવડે હું કાયોત્સર્ગ કરૂ છુ વધતી કિન્તુ અવસ્થિત નહિ વધતી શ્રદ્ધા, વધતી મેધા, વધતી ધૃતિ, વધતી ધારણા અને વધતી અનુપ્રેક્ષા સાધુ અને શ્રાવકને બોધિલાભ હોય જ છે, તો પછી તેની પ્રાર્થના કરવાની શી જરૂર ? બોધિલાભ હોવાથી મોક્ષ પણ મળવાનો જ છે, તો પછી તેની અભિલાષા કરવાની પણ શી જરૂર ? એ જાતિની શકા નહિ કરવી, કિલષ્ટકર્મના ઉદયથી કદાચિત્ પ્રાપ્ત થયેલુ સમ્યક્ત્વ ચાલી પણ જાય અથવા જન્માતરમા

તે ન પણ મળે, એ કારણે તેની પ્રાર્થના કરવી ઉચિત છે. અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ માટે જ પ્રાર્થના હોય છે એમ નથી કિન્તુ પ્રાપ્ત થઇને ચાલી ગયેલુ પણ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ય છે, માટે પ્રાર્થના કરવાની છે અથવા ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ શીઘ્ર ફલસાધક છે, તેને માટે પણ પ્રાર્થના કરવાની છે નિરૂપસર્ગ-મોક્ષ પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને આધીન છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો ભાવ ટકાવી રાખવા માટે મોક્ષની પ્રાર્થના પણ સાર્થક છે

સદ્ધાए-શ્રદ્ધા વડે મારી ઈચ્છાવડે કિન્તુ કોઇના બલાત્કારાદિથી નહિ શ્રદ્ધા-મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી જન્ય ચિત્તની નિજ અભિલાષા રૂપ એક પ્રકારની પ્રસન્નતા આ શ્રદ્ધા જીવાદિ તાત્ત્વિક પદાર્થને અનુસરનારી, ભ્રાન્તિનો નાશ કરનારી તથા કર્મફળ, કર્મ સબધ અને કર્મના અસ્તિત્વની સમ્યક્ પ્રતીતિ કરાવનારી છે શાસ્ત્રમા એને 'ઉદકપ્રસાદકમણિ' ની ઉપમા આપવામા આવી છે સરોવરમા નાખેલ 'ઉદકપ્રસાદકમણિ' જેમ પકાદિ કાલુષ્યને દૂર કરી સ્વચ્છતાને પમાડે છે તેમ શ્રદ્ધા-મણિ પણ ચિત્તરૂપી સરોવરમા રહેલ સશય--વિપર્યયાદિ કાલુષ્યને દૂર કરી ભગવાન્ અરિહતપ્રણીતમાર્ગ ઉપર સમ્યગ્ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે

મેહાए-મેધાવડે સમજપૂર્વક કિન્તુ જડપણે નહિ મેધા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનો

ગ્રન્થગ્રહણુ પટુપરિણામ–એક પ્રકારને સદ્ગ્રન્થમા પ્રવૃત્તિ કરાવનારો પરિણામ પાપશ્રુતની અવજ્ઞા કરાવનારો તથા ગુરૂવિનયાદિ વિધિમા જોડનારો ચિત્તનો ધર્મ. શાસ્ત્રમાં એને 'આતુર–ઔષધાપ્તિ–ઉપાદેયતાની ઉપમા આપ વામા આવી છે જેમ કોઈ બુદ્ધિમાન રોગીને ઉત્તમ ઔષધની પ્રાપ્તિ થાય અને તેના વિશિષ્ટ ફલનો અનુભવ થાય, ત્યારે અન્ય સર્વ વસ્તુને દૂર કરી તેના ઉપર જ તેને મહાન ઉપાદેય ભાવ અને ગ્રહણુ કરવાનો આદર રહે છે, તેમ મેધાવી પુરૂષોને પોતાની મેધાના સામર્થ્યથી સદ્ગ્રન્થને વિષેજ અત્યત ઉપાદેયભાવ અને ગ્રહણાદર રહે છે પણુ બીજા ઉપર રહેતો નથી કારણુ કે સદ્ગ્રથોને તેઓ ભાવૌષધરૂપ માને છે

ધીઇએ–ધૃતિવડે મનની સ્થિરતાવડે કિન્તુ રાગાદિથી આકુલ થઇને નહિ –ધૃતિ–મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી ઉત્પન્ન થતી વિશિષ્ટ પ્રીતિ અવન્ધ્ય કલ્યાણુના કારણભૂત વસ્તુની પ્રાપ્તિના દષ્ટાત વડે આ પ્રીતિ દીનતા અને ઉત્સુકતાથી રહિત તથા ધીર અને ગભીર આશય રૂપ હોય છે શાસ્ત્રમા એને 'દૌર્ગત્યથી હણાયેલાને ચિન્તામણિની પ્રાપ્તિ'ની ઉપમા આપવામા આવી છે જેમ દૌર્ગત્ય–દરિદ્રતાથી ઉપહત થયેલાને ચિન્તામણિરત્નનો પ્રાપ્તિ થાય અને તેના ગુણુની માલૂમ પડે ત્યારે "ગતમિદાનીં–દૌર્ગત્ય" "હવે દૌર્ગત્ય ગયુ"

એ જાતિની માનસિક વૃત્તિ-સતોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જિનધર્મરૂપી ચિન્તામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ થવાથી અને તેનો મહિમા માલૂમ પડવાથી "क इदानीं संसार" હવે સસાર કોણ માત્ર છે ? એ જાતિની દુ ખની ચિન્તાથી રહિત માનસિક લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે

धारणाए-ધારણાવડે અવિસ્મરણ પૂર્વક કિન્તુ શુન્ય-ચિત્તે નહિ ધારણા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનારી, પ્રસ્તુત એક વસ્તુને વિષય કરનારી તથા અવિચ્યુતિ, સ્મૃતિઅને વાસના રૂપ ભેદવાળી ચિત્ત પરિણુતિ : શાસ્ત્રમા એને **'સાચા મોતીની માલાને પરોવવા'** ના દૃષ્ટાતની સાથે સરખાવી છે તેવા પ્રકારના ઉપયોગની દઢતાથી તથા યથાયોગ્ય અવિક્ષિપ્તપણે સ્થાનાદિ યોગમા પ્રવૃત્તિ થવાથી યોગ રૂપી ગુણની માલા નિષ્પન્ન થાય છે

अणुप्पेहाए-અનુપ્રેક્ષાવડે વિચારણાપૂર્વક કિન્તુ કેવળ પ્રવૃત્તિ માત્ર રૂપે નહિ અનુપેક્ષા-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલો અનુભૂત અર્થના અભ્યાસનો એક પ્રકાર, પરમ સવેગનો હેતુ, ઉત્તરોત્તર વિશેષ વિશેષ પ્રતીતિ કરાવનાર, કેવલજ્ઞાનની સમ્મુખ લઈ જનારો ચિત્તનો ધર્મ શાસ્ત્રમાં એને 'રત્નશોધક અનલ'ની ઉપમા આપવામાં આવી છે રત્નને પ્રાપ્ત થયેલો રત્નશોધક અનલ જેમ રત્નના મલને બાળી નાખી શુદ્ધિ પેદા કરે છે, તેમ આત્મ રત્નને પ્રાપ્ત થયેલો અનુપ્રેક્ષા રૂપી અનલ કર્મમલને બાળી નાખી કૈવલ્યને પેદા કરે છે કારણ કે તેનો તેવો સ્વભાવ જ છે

આ શ્રદ્ધાદિ પાંચ ગુણો અપૂર્વકરણ નામની મહા-સમાધિના બીજ છે તેના પરિપાક અને અતિશયથી અપૂર્વ કરણની પ્રાપ્તિ થાય છે કુતર્કોથી ઉત્પન્ન થતા મિથ્યા વિકલ્પોને દૂર કરી શ્રવણ, પઠન, પ્રતિપત્તિ, ઈચ્છા અને પ્રવૃત્તિમાં જોડાવુ, એ એનો પરિપાક છે તથા સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી, એ એનો અતિશય છે શ્રદ્ધાદિ ગુણોના પરિપાક અને અતિશયથી પ્રધાનપરોપકારના હેતુભૂત અપૂર્વ-કરણ નામના ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે

લાભનો ક્રમ પણ એ રીતે જ છે શ્રદ્ધાથી મેધા, મેધાથી ધૃતિ, ધૃતિથી ધારણા અને ધારણાથી અનુપ્રેક્ષા તથા વૃદ્ધિનો ક્રમ પણ એ રીતે જ છે શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિથી મેધાની વૃદ્ધિ, મેધાની વૃદ્ધિથી ધૃતિની વૃદ્ધિ, ધૃતિની વૃદ્ધિથી ધારણાની વૃદ્ધિ અને ધારણાની વૃદ્ધિથી અનુપ્રેક્ષાની વૃદ્ધિ થાય છે અરિહંત ચેઈઆણં' નો પાઠ કહ્યા પછી 'અન્નત્થ' કહી એક નવકારનો કાયોત્સર્ગ કરી કાયોત્સર્ગ પાળી, નમોર્હત્ કહી એક થોય કહેવી.

कल्लाणकंदं पढमं जिणिंदं संतिं तओ

नेमिजिणं मुणिंदं पासं पयासं सुगुणिक्कठाणं

भत्तिइ वंदे सिरिवद्धमाणं ॥ १ ॥

ઉપર કહી તે અથવા ગમે તે એક સ્તુતિ બોલી ચૈત્યવંદનની ક્રિયા પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

ગુરૂવંદન અને પચ્ચકખાણ.

ચૈત્યવન્દન કર્યા બાદ ગુરૂ મહારાજ પાસે વિનયપૂર્વક વિશુધ્ધ ભાવથી પચ્ચકખાણ કરવુ

ગુરૂમહારાજનો વિનય કરવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે

(૧) ગુરૂમહારાજને દેખીને શિઘ્ર ઉભા થવુ.

(૨) ગુરૂમહારાજ આવતા હોય ત્યારે તેમની સન્મુખ જવુ

(૩) તેઓને જાતે આસન લાવી આપવું

(૪) ગુરૂમહારાજના બેઠા પછી બેસવું

(૫) ભકિતપૂર્વક ગુરૂમહારાજને વંદન કરવું.

(૬) ગુરૂમહારાજની સેવા–શુશ્રુષા કરવી

(૭) ગુરૂમહારાજ જતા હોય તેઓની પાછળ થોડે સુધી જવુ.

(૮) તથા ગુરૂમહારાજ પાસેથી ધર્મ સાભળવો.

આ બધુ ગુરૂમહારાજની પ્રતિપત્તિ, ભક્તિ અને તેમનો વિનય ગણાય.

આ રીતે વિનયપૂર્વક ગુરૂમહારાજ પાસેથી પોતાની શક્તિ અનુસાર પચ્ચકખાણ કરવું.

પચ્ચકખાણની આવશ્યકતા.

કર્મોને આપણા આત્મામા દાખલ થવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક પ્રકારના હેતુઓ બતાવ્યા છે તેમા એક હેતુ અવિરતિ છે અવિરતિ એટલે પાપ પ્રવૃત્તિનુ પચ્ચકખાણુ ન કરવુ તે. વસ્તુનો ભોગવટો કરો કે ન કરો પણ વસ્તુના પચ્ચકખાણુ ન હોય તો આત્મા પાપરૂપ કાદવથી લેપાય છે. વસ્તુનો અભાવ કે વસ્તુના ભોગવટાનો અભાવ એનુ નામ ત્યાગ નથી પણ ઇચ્છાપૂર્વક વસ્તુનુ પચ્ચકખાણુ કરવાથી ત્યાગ થાય છે. હજારો વર્ષ સુધી દેવતાઓને આહાર ખાવાની ઇચ્છા થતી નથી છતા તેમને ઉપવાસનો લાભ થતો નથી. તેનુ મુખ્ય કારણુ પચ્ચકખાણુનો અભાવ છે શકિતના અભાવે અગર તો હિસા કરવાના સાધનના અભાવે અહિસક હોવા છતા કોઇ અહિસક કહેવાતા નથી, તેમાં પણુ મુખ્ય કારણુ પ્રતિજ્ઞાનો અભાવ છે ઝાડ હમેશા સ્થિર જ રહે છે બધુ પોતે સહન કરે છે, કોઇને કાઇ પણુ નુકશાન કરતુ નથી છતા પણુ તેનો સ્વર્ગ કે મોક્ષ ન થવામા કારણુ પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક ત્યા પાપની વિરતિ નથી તે છે.

જન્મથી જ પવિત્ર જીવન જીવનારા ખુદ તીર્થંકર દેવો પણુ સર્વવિરતિનો અગીકાર કરતી વખતે 'सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि' અર્થાત્ "તમામ સાવદ્ય યોગોનો હુ આજથી ત્યાગ કરૂ છુ"

એમ પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચરે છે પ્રતિજ્ઞાની મહત્તા અને જરૂરીયાત માટે આનાથી અચોટ પુરાવો બીજો કયો હોઇ શકે? આજની રાષ્ટ્ર સરકારો પણ સત્તા ઉપર આવતા પહેલા પ્રજાને વફાદાર બની રહેવા માટે પ્રજા સમક્ષ સોગન વિધિ કરે છે, તે પણ એક અપક્ષાએ પચ્ચકખાણની મહત્તાને જ સાબીત કરે છે.

નરક અને પશુ ગતિમા પરાધીનપણે જીવ ભુખ તરસ, ટાઢ તાપ આદિની અનેક વિધ તકલીફો સહન કરે છે, પરંતુ તે તકલીફો સહન કરવામા ધર્મબુધ્ધિનો ઉદ્દેશ ન હોવાથી તેનાથી માત્ર અકામ નિર્જરા થાય છે અને અલ્પ ફલ મલે છે ઉત્તમ માનવ ભવ પામી રાજીખુશીથી ઇચ્છાપૂર્વક વ્રત-પચ્ચકખાણ, તપ, જપ નિત્ય નિયમોમા રકત રહેવાથી કેટલો મહાન લાભ-કેટલી મહાન નિર્જરા થાય છે તે અહી વિચારીએ.

પચ્ચક્ખાણનુ ફળ.

સવારના જઘન્યથી (ઓછામા ઓછું) નવકારશી અને સાંજના ચઉવિહારનુ પચ્ચકખાણ કરનારો પ્રાય તીર્યંચ અને નરકગતિમા જતો નથી નવકારશી આદિ પચ્ચકખાણ કરનારાઓને કેવો અને કેટલો સુદર લાભ થાય છે, તે નીચેની હકીકતથી જાણી શકાશે નારકીમા રહેલો આત્મા અકામનિર્જરા વડે (ધર્મની ભાવના વિના જે દુ ખો સહન

કરવામા આવે છે અને તેનાથી જે કર્મો ક્ષય થાય છે તેને અકામનિર્જરા કહેવાય છે) એસીનમ અને અસહ્ય દુ:ખોને સહન કરવાથી સો વર્ષમા જેટલા કર્મો ખપાવે, તેટલા જ કર્મો માત્ર નવકારશીનુ પચ્ચકખાણુ કરનારો ખપાવી શકે છે પોરસીથી એક હજાર વર્ષના, સાર્ધ પોરસીથી દશ હજાર વર્ષના, પરિમુઢ્ઢથી એક લાખ વર્ષના, એકાસણાથી દશ લાખ વર્ષના, નિવિથી એક ક્રોડ વર્ષના, એકલઠાણાથી (આ પચ્ચખ્ખાણમા માત્ર હાથ અને મો સિવાય કોઇ અગ હાલવુ ન જોઇએ, અને ઠામ ચઉવિહાર કરવો જોઇએ) દશ ક્રોડ વર્ષના, એકલદત્તીથી (આ પચ્ચકખાણુમા પહેલી વખત જેટલુ ભાણામા પીરસાય તેટલુ જ ખાઈને ઉઠી જવાનુ હોય છે) સો ક્રોડ વર્ષના, આયબીલથી એક હજાર ક્રોડ વર્ષના અને ઉપવાસથી દશ હજાર ક્રોડ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકાય છે આ પ્રમાણે એક એક ઉપવાસની વૃદ્ધિએ દશ ગુણા વર્ષો વધારતા જવુ તપસ્યા કરવાથી એટલા કર્મનો ક્ષય થાય છે

ચીકણા કર્મનો નાશ કરવા માટે પણ તપ એ જ એક રામબાણ ઇલાજ છે તેજ ભવમા જેમનો મોક્ષ નિશ્ચિત થઈ ચૂકયો છે, એવા શ્રી પરમતારક તીર્થંકર દેવો પણ મોક્ષે જાય ત્યા સુધી તપનો આદર કરે છે પાચ ઇન્દ્રિયો રૂપ અશ્વોને વશ કરવા માટે તપ એ એક સુદર લગામ છે ચિત્તની સમાધિ અર્પી સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરી આત્માના મૂળ ગુણોને પ્રગટ કરી, નિર્વાણસ્થાને કોઇ પહોચાડનાર

હોય તો તે એક તપ છે અઢાર હજાર સાધુઓમા શ્રી નેમનાથ ભગવાને શ્રી ઢઢણ ઋષિને પ્રથમ નબર આપ્યો હોય તો તેમા પણ તેમનુ દુષ્કર તપ જ કારણ છે જઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ મુનિઓને નદીશ્વરદ્વીપ સુધી ઉડીને જવાની શકિત અર્પણ કરનાર કોઇ હોય તો તે પણ તપેજ કરાવી છે સનતકુમાર ચક્રવર્તીના થુકના સ્પર્શમા પણ સડેલી આગળીને સુવર્ણ સમ બનાવવાની તાકાત પ્રાપ્ત કરાવી હોય તો તે તપે જ કરાવી છે દઢપ્રહારી અને અર્જુનમાલી જેવા ઘોર હિંસક આત્માઓનો ઉદ્ધાર કરનાર કોઈ હોય તો તે તપ જ છે. ખુદ મહાવીર પરમાત્માએ ધન્નાઅણુગારને ઉત્કૃષ્ટ અણુગાર ગણ્યો હોય તો તેમા પણ તપ જ નિમિત્ત છે ચરમ તીર્થંકરના પ્રથમ ગણધર શ્રીમાન ગૌતમસ્વામીએ ખીરના પાતરામા અગુઠો રાખી પદરસો તાપસને પારણુ કરાવવાની અપૂર્વ લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હોય તો તે તપના પ્રભાવે જ તપના જેટલા યશોગાન ગાઇએ તેટલા ઓછા છે જૈન શાસ્ત્રકારોએ અનેક પ્રકારના તપો ફરમાવ્યા છે. તેમા શ્રી વર્ધમાન તપ અને શ્રી સિદ્ધચક્રમહારાજની નવપદની ઓળીની આરાધના અગ્રસ્થાને ગણાય છે આ બને તપોનો પ્રચાર આજે અનેક શહેરોમા અને ગામડાઓમા થઇ રહ્યો છે, એને ભવિષ્ય માટે એક શુભ ચિન્હસ્વરૂપ પણ ગણી શકાય જે તપના ભાવ પૂર્વકના આરાધનથી આજે પણ અનેક આત્માઓ માનવ ભવની સાચી સફળતા સાધવા ભાગ્યશાળી બન્યા છે અનાદિ કાળથી આત્મા સાથે

લાગેલા કર્મરૂપ કચરાને સાફ કરનાર અને સર્વ દુ ખનો અત કરનાર એ તપોની સુદર આરાધના બની શકે ત્યાં સુધી શકિતનુ જરાપણુ ગોપન કર્યા સિવાય સ્વયં કરવી જોઇએ ન બની શકે તો બીજાએ કરી શકતા હોય એમને સર્વ રીતિએ સહાયક બનવુ અને છેવટ તેમ પણ ન બને તો કરનારાઓની અનુમોદના તો અવશ્ય કરવી

વચલા ગાળાનુ કર્તવ્ય

ધર્મ સ્થાનથી પાછા આવીને શ્રાવક પોતાના સ્થાને જાય અને ધર્મથી અવિરૂદ્ધ રીતિએ તે યથોચિત અર્થ ચિતન કરે. ત્યારબાદ દેવમદિરમા જઈ મધ્યાહનકાળની દેવપૂજા કરે તે કર્યા પછી ઘેર જઈને ભોજન કરે. ભોજનના કાર્યને પતાવીને શ્રાવકે ધર્મરહસ્યોના જાણકારોની સાથે શ્રીજિનકથિત તત્ત્વોના રહસ્યનો વિચાર કરવો. કારણ કે શાસ્ત્રીય તત્ત્વોનો સમ્યગ્ વિચાર આત્માને શુધ્ધ માર્ગમાં દોરનારો છે. પાપરૂપરોગનુ પારમાર્થિક ઔષધ છે અને પુણ્યનુ પરમ કારણુ છે

પછી પાછલા પહોરે જે બે વાર ભોજન કરતો હોય તે ભોજન કરી લે. અને સન્ધ્યાકાળ થતાં ત્રીજીવાર ધૂપ દીપક આદિથી દેવપૂજા કરે. પછી સાધુની પાસે જઈ યથા વિધિ આવશ્યક ક્રિયાઓ કરે.

ષડાવશ્યક.

આવશ્યક ક્રિયા એ શ્રાવકોનું દરરોજનું કર્તવ્ય છે. વીર પરમાત્માના શાસનમા સપ્રતિક્રમણ ધર્મ છે જે દિવસે તીર્થની સ્થાપના થાય છે, તેના પ્રથમ દિવસથી જ શ્રી ચતુર્વિધ સઘમા આ ક્રિયાની શરૂઆત થાય છે.

આવશ્યક સૂત્રોને અર્થથી પ્રગટ કરનાર અનતજ્ઞાની અરિહત પરમાત્મા છે અને તેને સૂત્રરૂપે ગુથનાર બુદ્ધિ નિધાન ગણધર ભગવતો છે તેથી એનુ રહસ્ય અતિગભીર છે જીવનવિકાસ માટેના સમગ્ર યોગો આ ક્રિયામા એકજ સ્થળે ઉપકારી ભગવતોએ કુશળતા પૂર્વક ગોઠવી દીધા છે. તેથી આ આવશ્યક ક્રિયા સામાન્ય વસ્તુ નથી પણ યોગ અને અધ્યાત્મ માર્ગનું સર્વ રહસ્ય તેમા ગુથાયેલુ છે. અહી છએ આવશ્યકને અતિ સક્ષેપમા વિચારીએ.

સામાયિક, ચતુર્વિશતિસ્તવ, ગુરૂવદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન, આ છ આવશ્યકના નામો છે

શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ ફરમાવેલો મુક્તિમાર્ગ એ પચાચારના પાલન સ્વરૂપ છે આવશ્યક ક્રિયાથી પાચે આ ચારનુ પાલન અને શુદ્ધિ નીચે મુજબ થાય છે.

'સાવદ્યયોગનુ વર્જન અને નિરવદ્ય યોગોનુ સેવન' એ સ્વરૂપ સામાયિક વડે ચારિત્રાચારની શુદ્ધિ થાય છે

શ્રી જિનેશ્વરોના સદ્ભૂત ગુણોના ઉત્કીર્તન સ્વરૂપ ચતુર્વિંશતિ સ્તવવડે દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે

જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત એવા ગુરૂઓને વંદન કરવાથી જ્ઞાનાચાર આદિ આચારોની શુદ્ધિ થાય છે

જ્ઞાનાદિક ગુણોમા થયેલી સ્ખલનાઓની વિધિપૂર્વક નિંદા આદિ કરવારૂપ પ્રતિક્રમણ વડે જ્ઞાનાદિ તે તે આચારોની શુધ્ધિ થાય છે

પ્રતિક્રમણથી શુદ્ધ નહિ થયેલા એવા ચારિત્રાદિના અતિચારોની વ્રણચિકિત્સા સ્વરૂપ કાયોત્સર્ગવડે શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી ચારિત્રાદિ આચારોની શુદ્ધિ થાય છે

મૂલ-ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરવારૂપ પચ્ચક્ખાણ વડે તપાચારની શુદ્ધિ થાય છે

તથા સામાયિક આદિ સર્વ આવશ્યકો વડે વીર્યાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે

આ રીતે છ આવશ્યકો પાચે પ્રકારના આચારની વિશુદ્ધિ કરે છે પચાચારનુ પાલન એજ ખરૂ મુક્તિ માર્ગનુ આરાધન છે આવશ્ય ક્રિયા ને તૃતીય વૈદ્યના ઔષધની (અર્થાત્ દોષ હોય તો તેને દૂર કરે, અને ન હોય તો ઉપરથી ગુણ કરે) ઉપમા શાસ્ત્રકારો એ આપી છે અને તે સાર્થક છે,

આવશ્યક ક્રિયા વડે જ્ઞાનાદિ આચારમા લાગેલા દોષો દૂર થાય છે અને આત્માના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર વીર્ય આદિ ગુણોની પુષ્ટિ થાય છે તેથી આવશ્યક ક્રિયાની ઉપયોગિતા શ્રી તીર્થંકરદેવોએ સ્થાપિત કરેલી છે.

સ્વાધ્યાય

આવશ્યક ક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ શ્રાવક સ્વાધ્યાય કરે. જિનશાસનમા સ્વાધ્યાયને મોક્ષનુ પરમ અગ કહ્યુ છે. સયમના અસખ્ય વ્યાપારોમાથી કોઈ પણ યોગમા વર્તતો જીવ પ્રતિસમય અસખ્ય ભવોના કર્મોને ખપાવે છે તો પણ સ્વાધ્યાય યોગમા વર્તતો જીવ સ્થિતિ અને રસ વડે કર્મોને વિશેષ કરીને ખપાવે છે કર્મક્ષયના મુખ્ય હેતુઓ બે છે એક તો મન, વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો નિગ્રહ અને બીજુ તે ત્રણેનુ શુભ વ્યાપારોમા પ્રવર્તન. આ બન્ને હેતુઓ સ્વાધ્યાય યોગમા જે રીતિએ સિદ્ધ થાય છે, તે રીતે પ્રાય. અન્ય વ્યાપારો વડે સિદ્ધ થઈ શકતા નથી

શ્રી જિનમતમા સ્વાધ્યાય પાચ પ્રકારનો કહ્યો છે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા ગુરૂપાસે સૂત્ર અર્થ ગ્રહણ કરવા તે વાચના સદેહ નિવારણ માટે પૂછવુ તે પૃચ્છના અસદિગ્ધ સૂત્રાર્થની પુન પુન પરાવર્તના (પઠન) તે પરાવર્તના પુન. પુન વિચારણા તે અનુપ્રેક્ષા અને અનુગ્રહ બુદ્ધિથી યોગ્યની આગળ કથન કરવુ તે ધર્મકથા.

આ પાંચે પ્રકારનો સ્વાધ્યાય મન, વચન, કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો નિરોધ કરાવી શુભમાં એકાગ્રતાપૂર્વક પ્રવર્તન કરાવે છે, તેથી કર્મક્ષયનો અસાધારણ હેતુ બની પરંપરાએ પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે આદરપૂર્વક સ્વાધ્યાયની લીનતા એ યાવત્ સર્વજ્ઞપદ અને તીર્થંકરપણાની પ્રાપ્તિનો પણ હેતુ બને છે કુશલ પુરુષોએ ફરમાવેલ બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બન્ને પ્રકારના તપને વિષે સ્વાધ્યાય સમુ તપકર્મ કોઈ છે નહિ અને થનાર પણ નથી

આ સ્વાધ્યાય ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ પૂર્વધરોને હોય છે તેઓ અંતર્મુહૂર્ત્તમાં ચૌદ પૂર્વોનું પરાવર્ત્તન કરે છે જેને બીજુ કાંઈ પણ ન આવડતુ હોય તેને પણ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો સ્વાધ્યાય હોય છે કારણ કે આ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર દ્વાદશાંગનો અર્થ છે તેથી અતિમહાન છે સઘળુ દ્વાદશાંગ પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ માટે ભણાય છે પરમપુરુષ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર દ્વારા પણ તેજ અર્થ સિદ્ધ થાય છે તેથી તે દ્વાદશાંગાર્થ છે

આ રીતે પોતે પોતાની પરિસ્થિતિ મુજબ અને પોતે પ્રાપ્ત કરેલ પ્રકરણ આદિનો સ્વાધ્યાય કરીને યોગ્ય સમયે દેવગુરૂને યાદ કરવા વડે પવિત્ર થઈ પ્રાયઃ અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરી શ્રાવક અલ્પનિદ્રાને કરે

નિદ્રા પુરી થતા મનને વિષયોથી વિમુખ કરવા સ્ત્રી વગેરેના શરીરનું સ્વરૂપ વિચારે, તથા સ્થૂલભદ્ર વિગેરે

સાધુઓ ઓ શરીરથી કેવા નિવૃત્ત થયા હતા તેનુ સ્મરણ કરે સ્ત્રીઓના શરીર બહારથી જ રમ્ય, પરતુ અદર બધાં શરીરોની પેઠે અશુચિ આદિથી ભરેલ હોય છે તેથી તેના ઉપર મોહ કરવા લાયક નથી એમ વિચારવુ. વૈરાગ્ય ભાવમા સવિશેષ વૃદ્ધિ પામવા વિચારે કે કામદેવનુ વિષય વાસનાનુ એકમાત્ર જન્મસ્થાન સંકલ્પ છે માટે હુ કામ વાસનાના મૂલરૂપી સકલ્પને જ જડમૂળથી ઉખેડી નાખુ. અર્થાત્ મનમા કામ વાસનાનો સંકલ્પ ઉઠવાજ નહિ દઉ એમ વિચારે.

તે ઉપરાત બીજા જે જે બાધક દોષો પોતાનામા હોય, તે દોષોથી મુક્ત થવા માટે તે તે દોષોથી મુક્ત મુનિજનો ઉપર પ્રમોદભાવ ધારણ કરતો શ્રાવક તે દોષોથી પ્રતિપક્ષ વસ્તુઓનુ ચિન્તન કરે જેમકે રાગનો ઉપાય વૈરાગ્ય, દ્વેષનો ઉપાય મૈત્રી, ક્રોધનો ઉપાય ક્ષમા, માનનો ઉપાય નમ્રતા, માયાનો ઉપાય સરલતા, લોભનો ઉપાય સતોષ, મોહનો ઉપાય વિવેક, ઈર્ષ્યાનો ઉપાય સ્નેહ વાત્સલ્ય ઇત્યાદિ ઉપાયો ચિંતવવા દોષોના પ્રતિપક્ષી ગુણના ચિન્તવનથી દોષોનો નાશ સહેલાઇથી થાય છે દોષો અધકારના સ્થાને છે ગુણો પ્રકાશના સ્થાને છે જ્યા પ્રકાશ પથરાય ત્યાં અધકાર ટકી શકે નહિ

૧ સર્વ જીવોની આ ભવસ્થિતિ અત્યત દુખદાયક છે અર્થાત્ ૧ સસારના તમામ જીવો અનેક પ્રકારના દુ:ખથી વ્યાપ્ત છે

એમ સર્વ જીવોને વિષે સ્થિરતાપૂર્વક વિચારતો શ્રાવક જ્યાં સ્વાભાવિક સુખની સૃષ્ટિ છે, એવો મોક્ષ સર્વને મળો એવી પ્રાર્થના કરે. અર્થાત્ સર્વ સસારી જીવો સમગ્ર દુખથી મુક્ત થઇ મોક્ષના અનત સુખને પામો, એમ પ્રાર્થના કરે

વળી શ્રાવક વિચાર કરે કે ઉપસર્ગના પ્રસગમા પણ વ્રતરક્ષણની દૃઢતામા મજમુત રહેવા અને તેથી જ તીર્થ-કરોની પણ પ્રશસાના પાત્ર બનેલા કામદેવાદિ શ્રાવકોને ધન્ય છે

શ્રાવકોએ નીચેના મનોરથ કરવા

વળી વિચારવુ કે રાગ-દ્વેષાદિને જીતનારા જિનેશ્વર જેના દેવ છે, તેમજ સકલ જીવોનુ હિત એજ છે તત્ત્વ જેમા એવો દયા જેનો ધર્મ છે અને જેના ગુરુઓ પચ મહાવ્રતધારી સાધુઓ છે, તેવા શ્રાવકપણાની કયો બુદ્ધિમાન માણસ પ્રશસા ન કરે અર્થાત્ આવા ભાગ્યવાનની બુદ્ધિમાનો પ્રશસા કરે જ જૈન ધર્મથી રહિત થઇ ચક્રવર્તી પણ હુ ન થાઉ પરતુ જૈનધર્મની યુક્ત દાસ કે ગરીબ થવાનુ હુ પસદ કરુ અહો! ક્યારે હુ બધા સયોગોનો ત્યાગ કરી જીર્ણપ્રાય વસ્ત્રવાળો થઈ, શરીર વિભૂષા આદિથી નિરપેક્ષ બની, માધુકરી વૃત્તિથી મુનિચર્યાને આચરનારો બનીશ! દુ શીલોની સોબતનો ત્યાગ કરી ગુરુ મહારાજના ચરણોની રજમા આળટતો હુ યોગનો અભ્યાસ કરી જન્મ-મરણરૂપી આ ભવનો નાશ કરવાને ક્યારે સમર્થ થઇશ? ગાઢરાત્રિમા શહેરની બહાર નિશ્ચલ ઉભો રહી કાયોત્સર્ગધ્યાન કરતો હોઉ, ત્યારે મને થાભલો ધારી બળદો

આવીને પોતાના સ્કંધનુ કયારે ઘર્ષણુ કરશે? વનમા પદ્માસન વાળીને બેઠો હોઉં અને મારા ખોળામા મૃગનાં બચ્ચા રમતા હોય, તે વખતે વૃદ્ધ મૃગાધિપો આવીને મને મોં આગળ કયારે સુઘશે? શત્રુના ઉપર અને મિત્ર ઉપર, તણુખલા ઉપર અને સ્ત્રીના સમુદાય ઉપર, સોના અને પત્થર ઉપર, મણિ અને માટી ઉપર, મોક્ષ અને ભવ ઉપર એક સરખી બુદ્ધિવાળો અર્થાત્ રાગ–દ્વેષ વિનાનો હુ કયારે થઈશ? મોક્ષ મહેલ ઉપર ચડવાને ગુણઠાણુાની શ્રેણિરૂપ નિસરણી સરખા તથા પરમ આનદરૂપ લતાના કદ સરખા મનોરથ શ્રાવકોએ સવારના પહોરમા કરવા. આ પ્રમાણે દિવસરાતની ચર્યાને અપ્રમાદીપણે આચરતો અને પૂર્વે જેવી રીતે કહ્યુ છે તેવી રીતે વ્રતમા રહેલો ગૃહસ્થ પણ વિશુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ પાપનો ક્ષય કરી શકે છે

અતિમ સલેખના

શ્રાવક જ્યારે આવશ્યક કર્તવ્ય કર્મો કરવાને અશકત થઈ જાય, અથવા મરણુ નજીક આવ્યુ જણાય, ત્યારે ક્રમે ક્રમે ભોજન ત્યાગ તેમજ ક્રોધાદિ કષાયોને પાતળા કરવા રૂપ સલેખણુા કરી સયમ અગીકાર કરે તથા શ્રીમાન અરિહતના જન્મકલ્યાણુક, દીક્ષાકલ્યાણુક, કેવળજ્ઞાન કલ્યાણુક યા મોક્ષ કલ્યાણુક જેવા સ્થળોમા જવુ અથવા તેવા સ્થળો નજીક ન હોય તો ઘરમા કે વનમા જીવ જતુ રહિત સ્થળમા જઈને, ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, પચપર-

મોહિ નમસ્કાર મહામંત્રના જાપમાં તત્પર થવું આ રીતે આરાધના કરી અરિહંતાદિ ચાર શરણુને અનન્ય ભાવે આશ્રય કરવો તથા આ લોક સંબંધી, પરલોક સંબંધી, જીવિત સંબંધી કે મરણુ સંબંધી આશસાને (ઇચ્છાને) તથા પોતાના તપના બદલામાં અમુક ફળ મને મળે, એવા નિયાણાનો ત્યાગ કરી, સમાધિરૂપ અમૃતથી સિંચાયેલા, પરિષહ તથા ઉપસર્ગોથી નિર્ભય અને જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિમાં લીન રહીને આણુદ શ્રાવકની માફક સમાધિ મરણુ અંગીકાર કરે

આ અંતિમ સંલેખના વ્રતની આરાધના શ્રાવક જીવનમાં અતિ પ્રયોજનભૂત, રહસ્યભૂત તથા લાભકારક હોવાથી તેને થોડા વિસ્તારથી વિચારીએ

મરણુ મરણુ સબકો કહે, મરણુ ન જાણે કોય,
એક મરણુ એસા કીજીએ, ફેર ન મરણુા હોય. ૧
અશુભ કરમકો હરણુકું, મંત્ર બડો નવકાર,
વાણી દ્વાદશ અંગમેં, દેખલીઓ તત્ત્વ સાર. ૨
શુભ માનસ માનસ કરી, ધ્યાન અમૃતરસ રેલિ,
નવપદ શ્રી નવકાર પય, કરી કમલાસન કેલિ ૩
પાતક પંક પખાલીને, કરી સંવરની પાલ,
પરમહંસ પદવી ભજો, છોડી સકલ જંજાલ ૪

પ્રકરણ ૭ મું.

સંલેષણા વ્રતની આરાધના.

સર્વ પ્રકારની આરાધનાઓમા સૌથી વધુ અગત્યની આરાધના શ્રી જૈન શાસને દર્શાવી છે, તે અંતિમ આરાધના છે. તેનુ બીજુ નામ સંલેષણા વ્રત છે જીવનમા કરેલી સઘળી આરાધનાઓની સફળતાનો આધાર આ અંતિમ આરાધના ઉપર છે અંતિમ વખતે એટલે આયુષ્યના અંત સમયે કરવા યોગ્ય આરાધના કર્યા વિના જ મૃત્યુ થઇ જાય, તો ગમે તેવા આરાધક આત્માની પણ ગતિ બગડી જાય. એટલુ જ નહિ પણ કર્મવશાત્ જીવન પર્યંત જે આત્મા આરાધના નથી કરી શકયો તે આત્મા પણ જો આ પર્યંત આરાધનાને સાધી લે તો તેની ગતિ સુધરી જાય, એવો આ અંતિમ આરાધનાનો મહિમા છે શ્રી જિનશાસનમાં રહેલા સાધુ યા શ્રાવક પ્રત્યેકનો એ હમેશનો મનોરથ હોય છે, 'કે મારૂં મરણ આરાધનાપૂર્વક થાઓ' અર્થાત્ 'મરણ વખતે હુ આરાધનાપૂર્વક કેવી રીતે મરણ પામુ ?' એની સતત ચિંતા એને હોય છે એ આરાધના સંક્ષેપથી અહી જણાવવામા આવે છે

શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે 'આત્મા, મરણ સમયે ભક્તપરિજ્ઞા નામના પ્રકીર્ણકમા કહેલા વિધિ મુજબ મરે છે, તે આત્મા નિશ્ચયથી વૈમાનિક કલ્પોમા ઉત્પન્ન થાય છે. એટલુ જ નહિ કિન્તુ ઉત્કૃષ્ટથી સાતમા ભવે અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે.

મરણ પથારીએ રહેલો માણસ મનુષ્ય સદ્દગુરુને નમસ્કાર કરીને કહે 'હે ભગવન્! હવે અવસરને ઉચિત મને ફરમાવો!' તેના પ્રત્યુત્તરમા ગુરૂમહારાજ તેને છેવટની આરાધના કરી લેવા માટે નીચે મુજબ ફરમાવે ગુરૂનો યોગ ન હોય તો ઉત્તમ શ્રાવકના મુખે તેનુ શ્રવણ કરે

ગુરૂ કહે-'મરણ સમયે (૧) લીધેલા વ્રતોમાં લાગેલા અતિચારોને આલોચવા જોઇએ (૨) લીધેલા કે નહિ લીધેલા વ્રતોને ફરી ઉચ્ચરવાં જોઇએ (૩) સર્વ જીવોને ક્ષમા આપવી જોઇએ (૪) ચાર શરણને ગ્રહણ કરવા જોઇએ (૫) દુષ્કૃતની નિન્દા કરવી જોઇએ (૬) અઢાર પાપ સ્થાનકોને વોસિરાવવા જોઇએ (૭) સુકૃતની અનુમોદના કરવી જોઇએ (૮) અનસન આદરવુ જોઇએ. (૯) શુભ ભાવના ભાવવી જોઇએ (૧૦) શ્રી પચ પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર કરવો જોઇએ.

અતિચાર આલોચના.

સાધુ અને શ્રાવકોને પાળવા યોગ્ય પાચ આચારો શ્રી જૈન શાસનમા દર્શાવેલા છે તેના પાલનમા જેટલી બેદરકારી બતાવી હોય અગર તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ કર્યુ હોય, તે અહી અતિચારો સમજવાના છે જેમકે-સામર્થ્ય છતા જ્ઞાનિઓને અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિવડે સહાય ન કરી હોય, તેમની અવજ્ઞા કરી હોય, મતિજ્ઞાનાદિ પચ પ્રકારના જ્ઞાનની નિન્દા કરી હોય, ઉપહાસ કર્યા હોય અથવા ઉપઘાત કર્યો હોય

જ્ઞાનના સાધન-પુસ્તક, કાગળ, કલમ આદિની આશાતના કરી હોય, તે બધા જ્ઞાનના અતિચારો છે તેની હૃદયથી માફી માગવી જોઇએ

એ જ રીતે દર્શનના અતિચારો, જેવા કે શ્રી જિનેશ્વર દેવ અને તેમના બિંબોની ભાવથી ભક્તિ ન કરી હોય અગર અભક્તિ કરી હોય શ્રી જિનભક્તિ નિમિત્ત ઉત્પન્ન કરેલા દ્રવ્યનો વિનાશ કર્યો હોય અગર વિનાશ થતો જોવા છતા છતી શક્તિએ ઉપેક્ષા કરી હોય, શ્રી જિનમંદિર વિગેરેની આશાતના કરી હોય અગર અશાતના કરનારની ઉપેક્ષા કરી હોય, તેની ક્ષમા યાચવી જોઇએ

ચારિત્રના અતિચારો, જેવા કે પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ સહિત ચારિત્રનુ પાલન ન કર્યું હોય અગર પાલન કરનારની ભક્તિ ન કરી હોય, પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવો, કીડા, શખ, છીપ, પુરા, જલો, અલસીયા આદિ બેઇન્દ્રિય જીવો કીડી, મકોડી, જુ, માકડ, લીખ, કુથુઆ આદિ તેઇંદ્રિય જીવો વીછી, માખ, મચ્છર, ભ્રમર આદિ ચઉરિન્દ્રિય જીવો અને પાણીમા વસનાર, જમીન ઉપર રહેનાર કે આકાશમા ઉડનાર પચેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના કરી હોય, ક્રોધથી, લોભથી, ભયથી, હાસ્યથી કે પરવશતાથી અસત્ય વચન ઉચ્ચાર્યા હોય. માયાદિકનુ સેવન કરીને અન્યનુ નહિ આપેલુ ધન પણ ગ્રહણ કર્યું હોય દેવ સબધી, મનુષ્ય સબધી કે તિર્યંચ સબધી મૈથુન સેવ્યુ હોય

સેવવાની અભિલાષા કરી હોય, ધન-ધાન્યાદિક નવવિધ પરિગ્રહ સબધમા જે મમત્વભાવ પોષ્યો હોય તથા રાત્રિ-ભોજન ત્યાગમા જે કોઇ અતિચારો થયા હોય, તે સર્વની આત્મસાક્ષીએ નિન્દા કરવી જોઇએ અને ગુરુસાક્ષિએ ગર્હા કરવી જોઇએ

તપ સબધી અતિચારો, જેવા કે-અનશન, ઊનોદરી આદિ છ પ્રકારનો બાહ્ય-તપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનયાદિ છ પ્રકારનો અભ્યતર-તપ શક્તિ પ્રમાણે ન કર્યો હોય, તેની નિન્દા અને ગર્હા કરવી જોઇએ

વીર્ય સબધી અતિચારો, જેમકે-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની આરાધનામા મન, વચન કાયાનુ છતુ બળ ગોપવ્યુ હોય, વીર્યાચારનુ પાલન કરનારની નિદા-ઉપેક્ષા કીધી હોય, તેની નિન્દા, ગર્હા કરવી જોઇએ

વ્રતોચ્ચારણ.

પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતો પૂર્વે લીધેલા હોય, તો તેને ફરી ઉચ્ચરવા જોઇએ અને પૂર્વે ન લીધા હોય તો અત્યારે નવા લેવા જોઇએ.

સર્વ જીવ ક્ષમાપના.

પૃથ્વીકાયાદિ ચોરાસી લાખ જીવયોનિમા રહેલા જીવોના અપરાધો કર્યા હોય, તેને ખમાવવા જોઇએ તથા તે જીવોએ

કરેલા અપરાધોને ખમવા જોઇએ પૂર્વે બધાયેલાં વૈરોને દૂર કરીને સર્વ જીવોની સાથે હૃદયથી મૈત્રી ચિન્તવવી જોઇએ.

પાપસ્થાનક-આલોચના.

પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, રતિ, અરતિ, પરપરિવાદ, માયામૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વશલ્ય-એ અઢાર પાપસ્થાનકોને મોક્ષમાર્ગમા વિઘ્નભૂત તથા દુર્ગતિના કારણભૂત સમજી તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. તથા પૂર્વે સેવેલા તે પાપોને નિન્દવા અને ગર્હવા જોઇએ.

ચતુઃશરણગમન.

શ્રી અરિહંતાદિચારનું શરણ સ્વીકારવુ જોઇએ, જેમ કે – અતિશયોથી યુક્ત, કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન વડે જગતના ભાવોને જાણવા અને જોવાવાળા તથા દેવરચિત સમવસરણમા બેસીને ધર્મોપદેશ આપવાવાળા, ઘાતિ કર્મથી મુક્ત, આઠ પ્રતિહાર્યોની શોભાથી યુક્ત તથા આઠ પ્રકારના મદસ્થાનોથી રહિત, સંસારરૂપી ક્ષેત્રમા જેમનુ ફરી ઊગવુ નથી, ભાવ શત્રુઓનો નાશ કરવાથી જેઓ અરિહંત બન્યા છે તથા ત્રણ જગતને જેઓ પૂજનીય છે, તે શ્રી અરિહંતોનુ મને શરણ હોજો.

ભયંકર દુઃખની લાખ્ખો લહરીઓથી દુઃખે તરી શકાય એવા સંસાર સમુદ્રને જેઓ તરી ગયા છે અને જેઓને સિદ્ધિ સુખની સંપ્રાપ્તિ થઈ છે, તપરૂપી મુદ્‌ગરથી જેમણે કર્મરૂપી બેડીઓ તોડી નાખી છે, ધ્યાન રૂપી અગ્નિના સંયોગથી જેમણે સઘળો કર્મ મળ બાળી નાખ્યો છે, જેમને જન્મ નથી, જરા નથી, મરણ નથી, ચિત્તનો ઉદ્વેગ નથી કે ક્રોધાદિક કષાય નથી, તેવા સુવર્ણ સમાન નિર્મળ શ્રી સિદ્ધોનું મને શરણ હોજો

બેતાલીસ દોષ રહિત ભીક્ષા અંગીકાર કરનારા, પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામાં તત્પર, કામદેવના માનને તોડનારા, બ્રહ્મવ્રતને ધારણ કરનારા, પાંચ સમિતિઓથી સમિત, ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત, મહાવ્રતો રૂપી મેરુનો ભાર વહન કરવાને વૃષભ સમાન મુક્તિ રમણીના અનુરાગી સર્વ સંગના પરિત્યાગી, તૃણમણી અને શત્રુ-મિત્રને સમાનપણે જોનારા, મોક્ષના સાધક અને ધીર એવા મુનિવરોનું મને શરણ હોજો.

ક્રોડો કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારી તથા સર્વ પ્રકારના અનર્થોની રચનાનો નાશ કરનારી જીવદયા જેનું મૂળ છે તથા જગતના સર્વ જીવોને હિતકર છે, કેવળજ્ઞાન વડે ભાસ્કર સરિખા દેવાધિદેવ ત્રિલોકનાથ શ્રી તીર્થંકર દેવો વડે પ્રકાશિત છે, પાપના ભારથી ભારે થયેલા જીવોને કુગતિ રૂપી ઊંડા ગર્તામાં પડતા ધારણ કરી રાખનાર છે, સ્વર્ગ અને અપવર્ગના માર્ગમાં સાર્થવાહ તુલ્ય છે અને સંસાર

રૂપી અટવીનું ઉલ્લઘન કરાવી આપવા માટે સમર્થ છે, એવા શ્રી સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મનું મને શરણુ હોજો

દુષ્કૃત ગર્હા.

આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના શરણને સ્વીકારીને એ ચારની સાક્ષિએ જ પોતાના દુષ્કૃતોની નિન્દા કરવી જોઇએ. જેમકે–મિથ્યાત્વથી મોહિત બનીને ભવમા ભટકતાં મે આજ સુધી મન, વચન કે કાયાથી જેટલા મિથ્યા મતના સેવન ર્ક્યા હોય, તે સર્વની નિન્દા કરૂ છુ ભગવતના માર્ગને પાછા પાડયો હોય કે અસત્ય માર્ગને આગળ ર્ક્યો હોય અને બીજાઓને પાપના કારણભૂત બન્યો હોઉં, તે સર્વની હુ હવે નિન્દા કરૂ છુ

જતુઓને ત્રાસ આપનાર હળ, મૂસળ આદિ અધિકરણો મે કરાવ્યા હોય અને જે કોઇ પાપોના પોષણ ર્ક્યા હોય તે સર્વની હમણા હુ નિન્દા કરૂ છુ

સુકૃતાનુમોદના.

સ્વ–પરના સુકૃતોની અનુમોદના કરવી જોઇએ. જેમકે – શ્રી જિનભુવન, શ્રી જિનપ્રતિમા, શ્રી જિનાગમ અને શ્રી ચતુર્વિધ સઘ, એ ઉત્તમ પ્રકારના સાતે ક્ષેત્રોમા જે ધન બીજ મે વાવ્યું હોય અગર મન વચન કાયાથી તેની ભક્તિ કરી હોય, તે સુકૃતની હુ વારંવાર અનુમોદના કરૂ છુ આ સસારરૂપી સમુદ્રમા જહાજ સમાન રત્નત્રયીનુ સમ્યગ્ રીતિએ

જે આસેવન મારાથી થયુ હોય, તે સુદૈનુ હુ અનુમોદના કરૂ છુ શ્રી અરિહત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય, શ્રી સાધુ અને શ્રી સિદ્ધાન્તને વિષે મે જે બહુમાન કર્યું હોય, તેની અનુમોદના કરૂ છુ. સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વદન પ્રતિક્રમણ કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ષડાવશ્યકમા મે જે કાઇ ઉદ્યમ કર્યો હોય, તે સુકૃતની અનુમોદના કરૂ છુ

શુભ ભાવ

મરણ સમયે શુભભાવ લાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએઃ જેમકે –આ જગતમા પૂર્વે કરેલા પુણ્ય અને પાપ એ જ સુખ દુખના કારણો છે સુખ દુખનુ કારણ બીજુ કોઇ નથી, એમ સમજી શુભ લાવવો પૂર્વ બાંધેલા કર્મોનો ભોગવટો કર્યા સિવાય છુટકો જ નથી, એમ જાણીને શુભ ભાવ રાખવો. શુભ ભાવ વિના ચારિત્ર, શ્રુત, તપ, શીલ, દાન આદિ સર્વ ક્રિયાઓ આકાશ કુસુમની જેમ નિષ્ફલ છે, એમ સમજી શુભ ભાવ લાવવા પ્રયત્ન કરવો. નરકમા નારકીપણે આ આત્માએ તીવ્ર કલેશોનો અનુભવ કર્યો છે, તે વખતે કોઇ પણ સહાય કરવા આવ્યુ નથી, એમ સમજી શુભ ભાવ રાખવો

અનશનનો સ્વીકાર.

અત સમયે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો અને વિચારવુ જોઇએ કે 'આ જીવે આજ સુધી મેરુપર્વ–

રૂપી અટવીનું ઉલ્લઘન કરાવી આપવા માટે સમર્થ છે, એવા શ્રી સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મનું મને શરણુ હોજો

દુષ્કૃત ગર્હા.

આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના શરણને સ્વીકારીને એ ચારની સાક્ષિએ જ પોતાના દુષ્કૃતોની નિન્દા કરવી જોઇએ. જેમકે-મિથ્યાત્વથી મોહિત બનીને ભવમા ભટકતા મે આજ સુધી મન, વચન કે કાયાથી જેટલા મિથ્યા મતના સેવન કર્યાં હોય, તે સર્વની નિન્દા કરૂ છુ ભગવતના માર્ગને પાછો પાડયો હોય કે અસત્ય માર્ગને આગળ કર્યો હોય અને બીજાઓને પાપના કારણભૂત બન્યો હોઉં, તે સર્વની હુ હવે નિન્દા કરૂ છુ

જતુઓને ત્રાસ આપનાર હળ, મુસળ આદિ અધિકરણો મે કરાવ્યા હોય અને જે કોઇ પાપોના પોષણ કર્યાં હોય તે સર્વની હમણા હુ નિન્દા કરૂ છુ

સુકૃતાનુમોદના.

સ્વ-પરના સુકૃતોની અનુમોદના કરવી જોઇએ. જેમકે - શ્રી જિનભુવન, શ્રી જિનપ્રતિમા, શ્રી જિનાગમ અને શ્રી ચતુર્વિધ સઘ, એ ઉત્તમ પ્રકારના સાતે ક્ષેત્રોમા જે ધન બીજ મે વાવ્યુ હોય અગર મન વચન કાયાથી તેની ભક્તિ કરી હોય, તે સુકૃતની હુ વારવાર અનુમોદના કરૂ છુ આ સસારરૂપી સમુદ્રમા જહાજ સમાન રત્નત્રયીનુ સમ્યગ્ રીતિએ

જે આસેવન મારાથી થયુ હોય, તે સુકૃતનુ હુ અનુમોદના કરૂ છુ શ્રી અરિહત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય, શ્રી સાધુ અને શ્રી સિદ્ધાન્તને વિષે મે જે બહુમાન કર્યું હોય, તેની અનુમોદના કરૂ છુ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વદન પ્રતિક્રમણ કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન રૂપ ષડાવશ્યકમા મે જે કાઈ ઉદ્યમ કર્યો હોય, તે સુકૃતની અનુમોદના કરૂ છુ

શુભ ભાવ

મરણ સમયે શુભભાવ લાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જેમકે –આ જગતમા પૂર્વે કરેલા પુણ્ય અને પાપ એ જ સુખ દુ ખના કારણો છે સુખ દુ ખનુ કારણ બીજુ કોઇ નથી, એમ સમજી શુભ લાવવો, પૂર્વ બાધેલા કર્મોનો ભોગવટો કર્યા સિવાય છુટકો જ નથી, એમ જાણીને શુભ ભાવ રાખવો. શુભ ભાવ વિના ચારિત્ર, શ્રુત, તપ, શીલ, દાન આદિ સર્વ ક્રિયાઓ આકાશ કુસુમની જેમ નિષ્ફલ છે, એમ સમજી શુભ ભાવ લાવવા પ્રયત્ન કરવો નરકમા નારકીપણે આ આત્માએ તીવ્ર કલેશોનો અનુભવ કર્યો છે, તે વખતે કોઇ પણ સહાય કરવા આવ્યુ નથી, એમ સમજી શુભ ભાવ રાખવો

અનશનનો સ્વીકાર.

અત સમયે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો અને વિચારવુ જોઇએ કે 'આ જીવે આજ સુધી મેરુપર્વ

સના સમૂહથી પણ અધિક આહાર ખાધો છતા તૃપ્તિ થઈ નથી, માટે ચતુર્વિધ આહારનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરવો એ જ હિતકર છે' દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક, એ ચારે ગતિઓમા આહાર સુલભ છે, પણ એની વિરતિ અત્યત દુર્લભ છે, એમ સમજી ચારે આહારનો ત્યાગ કરવો

આહારનો સકામપણે ત્યાગ કરવાથી દેવોના આધિપત્યવાળુ ઇન્દ્રપણુ પણ સ્વાધીન થાય છે અને અત્યત દૂર એવા મોક્ષનુ સુખ પણ નિકટ આવે છે, માટે અત સમયે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો

શ્રી નમસ્કાર મહામત્ર

અન્તિમ આરાધના માટે છેલ્લુ અને દશમુ કૃત્ય શ્રી નમસ્કાર મહામત્રનું સ્મરણ છે તે મત્રને અત સમયે અવશ્ય સ્મરવો જોઇએ પાપપરાયણ જીવને પણ અત સમયે તે પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો તેની ગતિને પણ સુધારી નાખે છે દેવપણુ અગર ઉત્તમ કોટિનુ મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત કરાવે છે સ્ત્રીઓ મળવી સુલભ છે, રાજ્ય મળવુ સુલભ છે, દેવપણુ મળવુ સુલભ છે, પણ શ્રી નમસ્કાર મહામત્રની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે એક ભવમાથી બીજા ભવમા જતી વખતે શ્રી નવકાર મત્રની સહાયથી પ્રાણીઓ મનોવાછિત સુખોને પામે છે નવકારનો મહિમા બતાવતા મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે—નવકાર એ સર્વશ્રેયોમા પરમશ્રેય છે, સર્વ મગલોમા પ્રથમ મગલ છે, સર્વ પૂજ્યોમા પરમ પૂજ્ય છે

અને સર્વફળોમા શ્રેષ્ઠ પરમફળ છે ગારૂડિક મત્ર જેમ વિષનો નાશ કરે છે, તેમ શ્રી નવકાર મત્ર સમસ્ત પાપરૂપી વિષનો નાશ કરે છે શ્રુત કેવળી પણ મરણ સમયે સર્વશ્રુતને છોડીને માત્ર એક નવકારનુ જ સ્મરણ કરે છે ત્રણ લોકમા નવકારથી સારભૂત અન્ય કોઈ મત્ર છે નહિ, તેટલા માટે તેને પ્રતિદિન પરમભક્તિથી ગણવો જોઈએ આ નવકાર જો જન્મતી વખતે ગણવામા આવે તો જન્મ પામ્યા બાદ બહુ ઋદ્ધિને આપનારો થય છે અને મૃત્યુ વખતે ગણવામા આવે તો મરણ બાદ સુગતિને આપનારો થાય છે આપત્તિ વખતે ગણવામા આવે તો સેકડો આપત્તિઓનુ ઉલ્લઘન થાય છે અને ઋદ્ધિની વખતે ગણવામા આવે તો તે ઋદ્ધિ વિસ્તારને પામે છે જે કાઈ પરમતત્વ છે અને જે કાઈ પરમપદનુ કારણ છે તે આ નવકાર જ છે નવકાર જિન શાસનનો સાર છે, ચૌદ પૂર્વનો સમ્યગ્ ઉધ્ધાર છે જેઓના હૃદયરૂપી ગુફામા નવકારરૂપી કેશરી કિશોર સિહ નિરંતર રહેલો છે, તેઓને અનિષ્ટ એવા દુર્ઘટ વિધિની ઘટનાઓ નડતી નથી જે કોઈ મોક્ષે ગયા છે, જે કોઈ મોક્ષે જાય છે અને ભવિષ્યમા જે કોઈ મોક્ષમા જશે તે સર્વ શ્રી નવકારનો જ પ્રભાવ છે તે કારણે જાગતા, સૂતા, છીંકતા, બેસતા, ઊઠતા ઉભા રહેતા, ચાલતા, ગામ જતા, સ્ખલના પામતા, નીચે પડતા, ભોજન કરતા, શયન કરતા, પ્રવેશ કરતા, કષ્ટ પડતા અને વળી સર્વ સમયે ખરેખર આ પરમમત્રને અનારતપણે ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક સ્મરવો

જોઇએ. અતકાળે જેણે આ નવકારને ભાવપૂર્વક યાદ કર્યો છે, તેણે સકળ સુખને આમંત્રણ કર્યું છે અને સકળ દુઃખને હમેશને માટે તિલાંજલિ આપી છે. અંતસમયે જેના પ્રાણ નવકારની સાથે જાય છે તે જો મોક્ષ ન પામે તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે મરણ સમયે નવકારને યાદ ન કરી શકાય તો ધર્મબન્ધુની પાસેથી તેનુ શ્રવણ કરવુ અને વિચારવુ કે અહો! હુ સર્વાંગે અમૃતથી સિચાયો છુ અને આનદમય થયો છુ કે જેથી કોઈ પુણ્યશાળી બધુએ પરમપુણ્યનુ કારણ, પરમકલ્યાણનું કરનાર, પરમમગળમય આ નવકાર મને સભળાવ્યો. આ વખતે આ નવકારના શ્રવણથી આજ મારો પ્રશમ, દેવગુરુની આજ્ઞાનુ પાલન, નિયમ, તપ અને જન્મ બધુ સફળ થયુ. અહો! મને દુર્લભ વસ્તુનો લાભ થયો, પ્રિયનો સમાગમ થયો, તત્વનો પ્રકાશ થયો, હાથમા સારભૂત વસ્તુ આવી ગઈ, આજે મારા કષ્ટો નાશ પામ્યા, પાપ પલાયન કરી ગયુ અને હુ ભવસમુદ્રનો પાર પામ્યો કે જેથી આ નવકારનુ મને શ્રવણ થયુ સુવર્ણને અગ્નિનો તાપ જેમ શુદ્ધિ માટે થાય છે તેમ મારી વિપત્તિ પણ મને સાર માટે થઈ ગઈ જેથી મહામૂલ્યવાન આ નવકારનુ તેજ આજે મને મળ્યુ આ રીતે શમરસના ઉલ્લાસપૂર્વક નવકારનુ શ્રવણ કરનારા કલિષ્ટ કર્મોને હણી સદ્ગતિનુ ભાજન થાય છે

મોક્ષાધિકારી.

દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયને પામ્યા સિવાય

કોઈપણ મોક્ષ પામી શકતુ નથી. આથી સમ્યગ્ રત્નત્રયીનુ અહી વર્ણન પુરૂ થયુ

અહી સુધી ભેદનયથી રત્નત્રયીનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે હવે પછીના પ્રકરણમાં પ્રથમ અભેદનયથી રત્નત્રયીનુ સ્વરૂપ બતાવવા પૂર્વક આત્મજ્ઞાનનુ પ્રાધાન્ય બતાવી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના ક્રમિક સાધનોનુ સકલનાબદ્ધ વર્ણન કરવામા આવશે અને તે મુજબ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વાસ્તવિક ઉપાયોના પુન પુન અભ્યાસના બળથી આત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરિણામે રત્નત્રયીના માર્ગમા સર્વથા આગળ વધી અતે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી આત્મા પરમાનદ સ્વરૂપ મોક્ષનો અધિકારી થાય છે

એકવીશ ગુણોના નામો.	
૧ અક્ષુદ્ર	૧૨ ગુણરાગી
૨ પ્રશસ્ત રૂપવાળો	૧૩ સારી કથા કરવાવાળો
૩ શાન્ત પ્રકૃતિવાન	૧૪ સારા કુટુબના પક્ષવાળો
૪ લોકપ્રિય.	૧૫ દીર્ઘદર્શી
૫ અક્રૂર	૧૬ વિશેષ જાણનાર
૬ પાપભીરૂ	૧૭ વૃદ્ધને અનુસરનાર
૭ અશઠ	૧૮ વિનયવત.
૮ દાક્ષિણ્યતાવાન.	૧૯ કૃતજ્ઞ
૯ લજ્જાળુ,	૨૦ પરહિતકારી
૧૦ દયાળુ	૨૧ લબ્ધલક્ષ
૧૧ મધ્યસ્થ અને સૌમ્યદષ્ટિ.	

પ્રકરણ ૮ મું.

આત્મજ્ઞાનનાં સાધન.

[યોગશાસ્ત્રના ચોથા પ્રકાશના આધારે]

નિશ્ચયથી રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ–સંયમીનો આત્મા જ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ છે, કારણ કે તે દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ આત્માજ શરીરમા વસે છે મોહનો ત્યાગ કરીને જે આત્મા આત્મામા આત્મવડે આત્માને જાણે છે, તેજ તેનુ ચારિત્ર, તેજ તેનુ જ્ઞાન અને તેજ તેનુ દર્શન છે આત્માના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતુ દુખ આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામે છે, આત્મજ્ઞાન વિનાના માણસો તપથી, પણ તે દુખ દૂર કરી શકતા નથી બધુ દુખ આત્માના અજ્ઞાનના કારણે થયેલુ છે, અને તે તેના પ્રતિપક્ષ રૂપ આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામે છે, માટે આત્મજ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે આ આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે અને તે કર્મના સયોગથી શરીરધારી થાય છે, તેજ આત્મ જ્યારે ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી કર્મોને બાળી નાખે છે, ત્યારે તે નિરજન–અશરીરી સિદ્ધ થાય છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો અને ઇન્દ્રિયો વડે છતાચેલો આત્મા જ સસાર છે અને કષાયો અને ઇન્દ્રિયોને જીતનારો આત્મા જ મોક્ષ છે, એમ બુદ્ધિમાન પુરુષો કહે

છે સ્વરૂપના લાભ સિવાય બીજો મોક્ષ નથી, આત્મા આનંદ સ્વરૂપ છે, માટે આત્મજ્ઞાનનો જ આશ્રય કરવો

કષાયોનુ સ્વરૂપ. શરીરધારી આત્માને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે, અને તે પ્રત્યેકના સજ્વલનાદિ ભેદોવડે ચાર–ચાર પ્રકાર છે તૃણના અગ્નિની માફક સળગી ઉઠે અને તત્કાળ શાન્ત થાય તેવો સજ્વલન કષાય છે, તે એક પખવાડિયા સુધી રહે છે, તે સપૂર્ણ વિરતિને રોકતો નથી પણ તેને અમુક અશે મલિન કરે છે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય ચાર માસ સુધી ટકે છે તે અશે વિરતિ થવા દે છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયની સ્થિતિ એક વર્ષ સુધી હોય છે, અને તે દેશવિરતિનો પણ પ્રતિબન્ધ કરે છે. અનન્તાનુબધી કષાય જીવન પર્યન્ત રહે છે, અને આત્માને અનન્ત ભવભ્રમણ કરાવે છે તે સજ-વલન આદિ કષાયો અનુક્રમે વીતરાગપણુ, સાધુપણુ, શ્રાવકપણુ અને સમ્યગ્દષ્ટિપણુ રોકે તથા દેવગતિ, મનુષ્ય-ગતિ, તિર્યંચગતિ અને નરકગતિને પ્રાપ્ત કરાવે છે

ક્રોધના દોષો. ક્રોધ, શરીર અને મનને સતાપ કર-નાર છે, વેરનુ કારણ છે, દુર્ગતિનો માર્ગ છે તથા શમરૂપ સુખને રોકનાર અર્ગલા છે, વળી અગ્નિની પેઠે ઉત્પન્ન થતાજ પ્રથમ તો તે પોતાના આશ્રિતનેજ બાળે છે અને પછીથી તે બીજાને બાળે છે, અથવા "નથી પણ બાળતો. અર્થાત્ સામો માણસ જો શમભાવથી ભાવિત હોય તો

તેના ઉપર ક્રોધની અસર નથી થતી એટલે આવા મહા-
પુરૂષને નથી બાળતો એમ કહ્યું પણ ઘણા ભાગે તો ક્રોધની
અસર બીજા ઉપર થાય છે. કારણ કે સમભાવથી ભાવિત
આત્મા તો કોઇક વીરલજ હોય છે

ક્રોધને જીતવાના ઉપાયો. ક્રોધ રૂપી અગ્નિને
જલ્દી શાન્ત કરવા માટે સંયમ રૂપ બગીચાને પલ્લવિત
કરનાર પાણીની નીક સમાન ક્ષમાનો આશ્રય કરવો જોઇએ
મનુષ્યો સત્વ ગુણને લીધે અથવા ભાવનાના બળથી ક્રોધને
રોકી શકે છે તેની ભાવના આ પ્રમાણે કરવી જે મનુષ્ય પાપનો
બધ કરીને મને નુકશાન કરવા ઇચ્છે છે, તે ખરેખર
પોતાના કર્મથીજ હણાયેલો છે, તો તેના ઉપર કયો વિવેકી
પુરૂષ કોપ કરે ? વળી જો તુ તારા અપકાર કરનારા ઉપર
ગુસ્સે થાય છે, તો વધારે દુખના કારણભૂત તારા કર્મ
ઉપર કેમ ગુસ્સે નથી થતો ? જે કૄર કર્મની પ્રેરણાથી
બીજો તારા ઉપર કોપ કરે છે, તે કર્મની ઉપેક્ષા કરી બીજા
ઉપર ક્રોધ કરતા, હુ શા માટે શ્વાનવૃત્તિનો આશ્રય કરૂ ?
કુતરો લાકડી મારનારને છોડી દઇ લાકડીને બચકુ ભરે છે,
જ્યારે સિહ બાણને બચકુ નહિ ભરતા તેને મારનારને
પકડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, [અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાનુ નુકશાન
કરવામા નિમિત્ત થનારને નુકશાનમા ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે
છે, જ્યારે જ્ઞાની મનુષ્યો નિમિત્તનો દોષ નહિ કાઢતા
પોતાના અશુભ કર્મનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે] શ્રી

મહાવીરસ્વામી પરિષહો અને ઉપસર્ગો સહન કરવા માટે મ્લેચ્છ દેશમા વિચર્યા, તો વગર યત્ને પ્રાપ્ત થયેલી ક્ષમાને ધારણ કરવા તુ કેમ ઇચ્છતો નથી ? ત્રણ લોકનો પ્રલય અને રક્ષણ કરવાને સમર્થ એવા મહાપુરૂષોએ પણ જો ક્ષમાનો આશ્રય કર્યો તો કેળના ગર્ભ જેવા તુચ્છ સત્વવાળા તારે ક્ષમા ધારણ કરવી શુ ઉચિત નથી ? ત એવુ પુણ્ય કેમ ન કર્યું, કે જેથી તને કોઈ પીડા જ ન કરી શકે, તો અત્યારે તારી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરતા ક્ષમા સ્વીકારવીજ આવશ્યક છે કોઇ તને મર્મવેધી વચનોથી પીડા કરે તો વિચારવુ કે જો એ સાચુ છે તો મારે ગુસ્સે થવાની શી જરૂર છે ? જો એ ખોટુ હોય તો તે ગાડાનુ વચન સમજી તેની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય છે. જો કોઇ તારો વધ કરવા તૈયાર થાય તો, તારે વિસ્મય પામી હસવુ કે મારો વધ તો મારા કર્મોથી જ થવાનો છે, તો આ બાપડો નકામો અભિમાનથી કર્મ બાધે છે

સર્વ પુરુષાર્થનો ઘાત કરનાર ક્રોધ ઉપર તને ગુસ્સો થતો નથી, તો સ્વલ્પ અપરાધ કરનાર ઉપર ગુસ્સો કરનાર તને ધિક્કાર છે સર્વ ઇન્દ્રિયોને થાક પમાડનાર અને ઉગ્ર દોડતા સાપના જેવા ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવવા માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષે જાગુલિ મત્ર સમાન નિરવદ્ય ક્ષમાનો નિરતર આશરો લેવો જોઈએ.

માનનાદોષો માન નામનો કષાય ઘણો ક્ષય કર છે તે વિનય, વિદ્યા, શીલ, તેમજ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ

ત્રણેય પુરૂષાર્થોનો ઘાતક છે, વળી તે વિવેકરૂપ ચક્ષુને ફોડી નાખે છે, તેથી લોકોને આધળા કરનારો છે, જાતિ, લાભ કુલ ઐશ્વર્ય-પ્રભુત્વ, બળ, રૂપ, તપ અને વિદ્યા, એ આઠ પ્રકારે મદ કરનાર માણસ ફરીથી હીન પ્રકારના પ્રાપ્ત કરે છે દોષરૂપી શાખાઓને ઉંચે ફેલાવનાર તથા ગુણરૂપી મૂળને નીચે લઈ જનાર માન રૂપી વૃક્ષને નમ્રતા રૂપી નદીના પ્રવાહવડે જડમૂળથી ઉખેડી નાખવુ જોઇએ

માયાના દોષો માયા, અસત્યની જનની છે, શીલ રૂપી વૃક્ષને છેદવામા કુહાડી રૂપ છે, અવિદ્યા-અજ્ઞાનની જન્મભૂમિ છે અને દુર્ગતિનુ કારણ છે કુટિલતામા કુશળ, પાપકર્મ કરનારા માયા વડે બગલા જેવી વૃત્તિવાળા, જગતને છેતરનારા માણસો ખરેખર પોતાની જાતને જ છેતરે છે, તેથી જગતનો દ્રોહ કરનારી, માયારૂપી નાગીણીને જગત જીવોને આનદના કદરૂપ સરળતારૂપી ઔષધિથી જીતવી

લોભના દોષો. લોભ, બધા દોષોની ખાણ છે, ગુણોનો કોળીયો કરી જનાર રાક્ષસ છે, દુ ખરૂપી વેલના મૂળરૂપ છે, તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરુષાર્થોનો નાશ કરનાર છે તદ્દન ગરીબ માણસ સો રૂપિયાની ઇચ્છા રાખે છે, સોવાળો હજારની, હજારવાળો લાખની, લક્ષાધિપતિ કરોડની, કરોડાધિપતિ રાજ્યની, રાજા ચક્રવર્તિ પણાની, ચક્રવર્તિ દેવ પણાની અને દેવ ઇન્દ્રપણાની ઇચ્છા કરે છે, અને ઇન્દ્રપણુ મળ્યા પછી પણઇચ્છાની નિવૃત્તિ તો થતી જ નથી, કારણ કે

લોભ એ શરૂઆતમા બહુ થોડો દેખાય છે, પણ શકોરાની માફક એકદમ વધતો જાય છે લોભરૂપી અતિ ઉછળતા સમુદ્રને બુદ્ધિમાન પુરુષે સતોષરૂપી સેતુ-પુલ બાધીને આગળ વધતો અટકાવવો જોઇએ.

ચાર કષાયોને જીતવાના ઉપાયો. એ પ્રમાણે ક્ષમાથી ક્રોધને, નમ્રતાથી માનને, સરલતાથી માયાને અને સતોષથી લોભને જીતવો જોઇએ

ઇન્દ્રિય જય ઇન્દ્રિયોને જીત્યા સિવાય મનુષ્ય કષાયો ઉપર વિજય મેળવવા સમર્થ થતો નથી, કેમકે શીયાળાની ઠડી, પ્રજ્વલિત અગ્નિ વિના દૂર કરી શકાતી નથી, અનિયત્રિત, ચચળ અને ઉન્માર્ગગામી ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓ પ્રાણીને ખેચીને નરકરૂપી અરણ્યમા જલ્દી લઇ જાય છે જે પ્રાણી ઇન્દ્રિયોથી જીતાયેલો છે, તે કષાયોથી જલ્દી પરા ભવ પામે છે બળવાન પુરુષોએ પહેલા જેની એક ઈંટ ખેચી કઢી છે, તેવા કિલ્લાને પાછળથી કોણ તોડી પાડતુ નથી? નહિ જીતાયેલી ઈંદ્રિયો માણસોના કુળનો નાશ, અધપાત, બન્ધ અને વધના કારણરૂપ થાય છે

હાથણીના સ્પર્શ સુખના આસ્વાદથી સૂઢ લાબી કરનાર હાથી તરત જ આલાન સ્તભ સાથે બન્ધનના કલે શને પામે છે અગાધ પાણીમા ફરનાર ગરીબ માછલુ લોઢાના સળીયામા રહેલુ માસ ખાતા, સ્વાદમા લુબ્ધ થતાં નિશ્ચય પારધીના હાથમા પડે છે **ગધનો લોલુપ ભમરો** મદોન્મત્ત

હસ્તીના કપોલ પર બેસતા કર્ણતાલના આઘાતથી મરણ પામે છે સુવર્ણના છેદ જેવી શિખાના પ્રકાશમા મોહ પામેલો પત ગિઓ મૂર્ખાઇથી દીવામા પડના મૃત્યુ પામે છે. મનોહર ગીત સાભળવામા ઉત્સુક થયેલુ હરણુ પારધીના કાન સુધી ખેચાયેલા બાણુથી વિધાય છે, એ રીતે એક એક વિષયનુ સેવન પણ મૃત્યુ માટે થાય છે, તો એકી સાથે પાચેનુ સેવન કેમ મૃત્યુ માટે ન થાય ?

ઇન્દ્રિયોની સર્વથા અપ્રવૃત્તિ તે ઇન્દ્રિયોનો જય નથી, પણ વિષયોમા રાગદ્વેષ ન કરવો તે ઇન્દ્રિયોનો જય છે આખ આદિની સમીપમા રહેલા રૂપ આદિનો ઇન્દ્રિયોની સાથે સબધ જ ન થાય એમ બનવુ અશક્ય છે, પરતુ રૂપ રસાદિમા થતા રાગદ્વેષને તો જરૂર નિવારી શકાય છે સયમી પુરુષોની ઇન્દ્રિયો હણાયેલી અને ન હણાયેલી છે પ્રશસ્ત અને હિતકારી વિષયોમા તેઓની ઇન્દ્રિયો હણાયેલી નથી, પણ અહિત વિષયોમા હણાયેલી છે વિષયોમા પ્રિયપણુ કે અપ્રિયપણુ વાસ્તવિક રીતે નથી એક જ વિષય અમુક હેતુથી પ્રિય થાય છે, અને અમુક હેતુથી અપ્રિય થાય છે, માટે વિષયોનુ પ્રિયપણુ અને અપ્રિયપણુ ઔપાધિક સમજી બુદ્ધિમાન પુરૂષે મનની વિશુદ્ધિ વડે ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવવો, કારણ કે મનની શુદ્ધિ વિના મનુષ્યોને યમ-નિયમો વડે નકામો કાયક્લેશ થાય છે

મન શુદ્ધિ ગમે તે વિષયમા નિર્ણયપણે ભ્રમણ

કરતો નિરંકુશ મનરૂપી રાક્ષસ ત્રણ જગતને સંસારરૂપી ચક્ર રાવામાં પાડે છે મુક્તિ પામવાની ઇચ્છાથી તપ તપનાર મનુષ્યોને ચંચળ ચિત્ત વંગેજિયાની પેઠે બીજે ફ્યાય દે દે છે મનનો નિરોધ કર્યા વિના જે માણસ હું યોગી છું, એવું અભિમાન રાખે છે, તે પગે ચાલીને બીજે ગામ જવા ઇચ્છતા પાંગળા માણસની પેઠે હાસ્યપાત્ર બને છે મનનો નિરોધ થતાં જ જ્ઞાનવરણીયાદિ અતિ પ્રબળ કર્મોનો પણ ભરયા નિરોધ થઇ જાય છે જેનું મન નિરોધ પામ્યું નથી તેના કર્મો ઉલટા વધી જાય છે, માટે મુક્તિને ઇચ્છનારાઓએ સર્વ જગતમાં ભટકતા આ મનરૂપી વાંદરાને પ્રયત્નપૂર્વક વશ કરવો જોઇએ જ્ઞાની પુરૂષોએ એકલી મનની શુદ્ધિને જ મોક્ષમાર્ગ બનાવનારી કહી ન ઓલવાય એવી રીતે કહેલી છે જો મનની શુદ્ધિ હોય તો અવિદ્યમાન ગુણો પણ અસ્તિત્વમાં આવે છે, પરંતુ જો મનની શુદ્ધિ ન હોય તો વિદ્યમાન ગુણોનો પણ અભાવ થાય છે માટે બુધ્ધિમાન પુરુષે મનશુદ્ધિ જ કરવી, જે લોકો મનની શુદ્ધિ કર્યા વિના મુક્તિ માટે તપ તપે છે, તે લોકો નાવને છોડીને બે હાથવડે મોટા સમુદ્ર તરવાની ઇચ્છા રાખે છે જેમ આંખો વિનાનાને દર્પણ નકામું છે, તેમ થોડી પણ મનની શુદ્ધિ વિનાના તપસ્વીને ધ્યાન નકામું છે, માટે સિધ્ધિની ઇચ્છાવાળાઓએ મનની શુદ્ધિ અવશ્ય કરવી જોઇએ

રાગ-દ્વેષ જય મનની શુદ્ધિ કરવા માટે રાગદ્વેષનો જય કરવો, રાગદ્વેષ જીતવાથી આત્મા મલિનતા દૂર

કરીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા સ્થિર થાય છે આત્મામાં લીન કરવા પ્રયત્ન કરતા યોગીઓના મનને પણ રાગ-દ્વેષ અને મોહ ચડી આવીને પરાધીન બનાવે છે ગમે એટલુ રક્ષણ કરવામા આવે છતા પિશાચના જેવા રાગાદિ થોડું પણ પ્રમાદ રૂપ બહાનુ મળતા મનને વારવાર છેતરે છે જેમ આધળો માણુસ આધળા માણુસને ખાડામા નાખે છે, તેમ રાગાદિ અંધકારથી વિવેકજ્ઞાન રહિત થએલુ મન માણુ સને ખેચીને નરકરૂપી ખાડામા નાખે છે, માટે નિર્વાણ પદની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સમભાવ વડે રાગ-દ્વેષના હેતુઓમા મધ્યસ્થ પરિણામ વડે રાગ-દ્વેષરૂપી શત્રુને જીતવા જોઇએ

સમતા. અતિ આનદજનક સમતારૂપી પાણીમાં ડૂબકી મારનાર પુરુષનો રાગદ્વેષરૂપી મેલ તત્કાળ નાશ પામે છે માણસ જે કર્મને કોટિ જન્મની કઠિન તપશ્ચર્યાથી પણ નાશ ન કરી શકે, તે કર્મને સમભાવનો આશ્રય લઇને એક અર્ધા ક્ષણમા નાશ કરે છે જેને આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો છે, આવા સાધુ સામાયિકરૂપી સળીવડે પરસ્પર મળેલા જીવ અને કર્મને જુદા કરે છે, આત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતા તથાવિધ આવ રણો દૂર થવાથી પુન પુન સ્વસવેદનથી આત્મનો દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, અને તેથી આત્મા સ્વરૂપનુ આવરણ કર નારા અને આત્મ સ્વરૂપથી ભિન્ન એવા કર્મોને પરમ સામાયિકના બળથી નિર્જરે છે સામાયિક રૂપી સૂર્યથી રાગાદિ અંધકારનો નાશ થતા યોગીઓ પોતાના આત્મામા

પરમાત્માનુ સ્વરૂપ દેખે છે, બધા આત્માઓ તત્ત્વદષ્ટિથી પરમાત્માજ છે, કેવળ રાગ-દ્વેષાદિથી મલિન થયેલા હોવાથી પરમાત્મસ્વરૂપની અભિવ્યક્તિ થતી નથી, પરતુ સમભાવ રૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી રાગાદિ અધકારનો નાશ થતા આત્માને વિશેજ પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે સમત્વનુ સેવન કરનાર સાધુના પ્રભાવથી નિત્ય વેરવૃત્તિ વાળા પ્રાણીઓ પણ પરસ્પર સ્નેહભાવ ધારણ કરે છે

પ્રિય અને અપ્રિય એવા ચેતન અને અચેતન પદાર્થમા જેનુ મન મોહ પામતુ નથી તે સમભાવને પ્રાપ્ત થયેલો છે કોઈ પોતાના હાથવતી ગોશીર્ષ ચદનનુ વિલેપન કરે કે વાસલાથી કાપે તો પણ બન્નેમા સમાનવૃત્તિ હોય ત્યારે સર્વોત્તમ સમભાવ હોય છે કોઈ પ્રસન્ન થઈને સ્તુતિ કરે કે ગુસ્સે થઈને ગાળો દે તો પણ જેનુ ચિત્ત તે બન્નેમા સરખુ છે, તે સમભાવમા મગ્ન છે પ્રયત્નથી કરેલા અને કલેશજનક રાગાદિની ઉપાસના શા માટે કરવી? પરન્તુ વગર પ્રયત્ને મળી શકે એવા સુખ આપનારા મનોહર સમભાવનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે ખાવા યોગ્ય, ચાટવા યોગ્ય, ચૂસવા યોગ્ય, અને પીવા યોગ્ય પદાર્થોની વિમુખ ચિત્તવાળા યોગીઓ પણ સમભાવ રૂપ અમૃત વારવાર પીવે છે આમાં કઇ ગુપ્ત નથી, તેમ કોઈ ગુરૂનુ રહસ્ય નથી પરન્તુ અજ્ઞ અને બુદ્ધિમાનોને માટે એક જ ભવવ્યાધિને શમન કરનારૂ સમભાવ રૂપ ઔષધ છે જેનાથી પાપીઓ પણ ક્ષણમાત્રમા શાશ્વતપદ પામે છે. તે આ

સમતાનો પરમ પ્રભાવ છે. જે સમભાવ પ્રાપ્ત થતાં રત્નત્રય સફળ થાય છે અને જેના વિના નિષ્ફળતા પામે છે, તે મહાપ્રભાવ યુક્ત સમભાવને નમસ્કાર કરૂં છુ આચાર્ય શ્રી ફરમાવે છે કે, હુ સર્વ શાસ્રના રહસ્યને જાણી પોકાર કરીને કહુ છુ કે, આલોક અને પર-લોકમા સમભાવથી બીજી કોઇ સુખની ખાણ નથી જ્યારે ઉપસર્ગો આવી પડે છે અને મૃત્યુ સામે ઉભુ હોય છે ત્યારે તે કાલને ઉચિત સમભાવથી બીજુ કઇ પણ ઉપયોગી નથી. રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓનો નાશ કરનાર સમભાવ રૂપ સામ્રાજ્યની લક્ષ્મી ભોગવીને પ્રાણીઓ શુભગતિને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જો આ મનુષ્યજન્મ સફળ કરવો હોય તો અમર્યાદ સુખથી પૂર્ણ સમભાવને પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો

ભાવનાઓ.

સમભાવની પ્રાપ્તિ નિર્મમત્વ પ્રાપ્ત થવાથી જ થાય છે અને નિર્મમત્વ પ્રાપ્ત થવા માટે અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાઓનુ અવલબન કરવુ આવશ્યક છે

અનિત્ય ભાવના, અશરણ ભાવના, સસાર ભાવના, એકત્વભાવના, અન્યત્વ ભાવના, અશુચિત્વ ભાવના, આશ્રવ ભાવના, સવર ભાવના, નિર્જરા ભાવના, ધર્મ સ્વાખ્યાત ભાવના, લોકભાવના અને બોધિદુર્લભ ભાવના એ બાર ભાવનાઓ છે

૧. અનિત્ય ભાવના આ જગતમા જે સવારે હોય છે તે બપોરે દેખાતુ નથી, અને જે બપોરે હોય છે તે રાત્રે દેખાતુ નથી, આ પ્રમાણે પદાર્થની અનિત્યતા સર્વત્ર દેખાય છે બધા પુરુષાર્થના કારણભૂત પ્રાણીઓના શરીર પ્રચંડ પવનથી વિખરાઇ ગએલા વાદળા જેવા વિનાશશીલ છે, લક્ષ્મી સમુદ્રના મોજાની જેવી ચચળ છે, ધન-કુટુ-બાદિના સજોગો સ્વપ્ન જેવા છે અને યૌવન વટોળિયાના સબધથી ઉડેલા રૂ જેવુ છે, આ પ્રમાણે તૃષ્ણારૂપી કાળી નાગણીને વશ કરનાર મત્રસમાન નિર્મમત્વની પ્રાપ્તિ માટે જગતના અનિત્ય સ્વરૂપનો સ્થિરચિત્તે વારવાર વિચાર કરવો

૨. અશરણ ભાવના ઇન્દ્રો-ઉપેન્દ્રો વગેરે પણ જે મૃત્યુને આધીન થયા, તે મરણના ભયથી પ્રાણીને કોણ શરણ આપી શકે એમ છે? પિતા, માતા, બ્હેન, ભાઈ અને પુત્રો જોઇ રહે છે અને અસહાય જીવને કર્મો યમને ઘેર લઇ જાય છે મૂઢ બુધ્ધિવાળા લોકો પોતાના કર્મોએ મૃત્યુ પામતા સ્વજનોનો શોક કરે છે, પણ સ્વકર્મ વડે મૃત્યુ પામનાર પોતાના આત્માનો શોક કરતા નથી પોતાની નજીક રહેલા મૃત્યુનો શોક નહિ કરતા દૂર સ્વજનાદિકના મૃત્યુનો શોક કરવો, તે બુધ્ધિની મૂઢતાજ છે દાવાગ્નિની ભભકતી જ્વાલાથી વિકરાળ દેખાતા વનમા જેમ મૃગના બચ્ચાનુ કોઈ શરણ નથી, તેમ દુઃખરૂપી દાવાગ્નિની બળતી જ્વાળાથી ભયકર આ સસારમાં પ્રાણીનુ કોઇ શરણુ નથી

૩. સંસાર ભાવના. આ સસાર રુપી રગભૂમિ ઉપર પ્રાણી નટની પેઠે કોઇ જન્મમા વેદજ્ઞ શ્રોત્રિય થાય છે, તો કોઇ જન્મમા ચડાળ થાય છે, કોઈવાર શેઠ થાય છે, તો કોઇવાર નોકર થાય છે, કોઈવાર પ્રજાપતિ થાય છે, તો કોઇવાર ક્ષુદ્રકીટા થાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારે સસારી જીવ ચેષ્ટા કરે છે સસારી જીવ કર્મના સબન્ધથી ભાડાની કોટડીની જેમ કઈ યોનિમા નથી જતો અને કઈ યોનિમાથી નથી નીકળતો ? સમસ્ત લોકાકાશમા વાળના અગ્રભાગ જેટલુ પણ કોઈ સ્થાન નથી, કે જ્યા જીવ પોતાના કર્મથી એકેન્દ્રિયાદિ વિવિધ રૂપો ધારણ કરવા વડે ઉત્પન્ન ન થયો હોય

૪ એકત્વ ભાવના. જીવ એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલો જ મરણ પામે છે, તથા ભવાન્તરમા કરેલા કર્મો એકલો જ ભોગવે છે. તેણે ભેગુ કરલુ દ્રવ્ય બીજા જ ભેગા મળીને ભોગવે છે, પરતુ તે પોતે તો નરકમા પોતાના કર્મોના ફળ ભોગવવા વડે કલેશ પામે છે. પ્રાણી એકલો જ શુભાશુભ કર્મ કરીને સંસારમા ભમે છે, અને તેને યોગ્ય શુભાશુભનુ ફળ પણ એકલો જ ભોગવે છે તથા સર્વ સબધોનો ત્યાગ કરીને એકલો જ મોક્ષ લક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરે છે, ત્યા બીજા કોઇનો સભવ નથી

૫ અન્યત્વ ભાવના. જ્યા આત્માથી શરીરની વિલક્ષણતા હોવાથી અન્યપણુ છે, ત્યા ધન, બન્ધુ અને

સહાયકતું આત્માથી અન્યત્વ હોય એ કહેવું મુશ્કેલ નથી. જે માણસ શરીર, ધન આદિથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જુએ છે, તે માણસને શોકરૂપ શલ્ય કયાથી દુઃખ આપે? આત્માથી દેહાદિ પદાર્થોનો અન્યત્વ રૂપ ભેદ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે દેહાદિ પદાર્થો ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય છે અને આત્મા અનુભવ ગોચર છે જો આત્મા અને દેહાદિ પદાર્થોનું અન્યપણું છે તો શરીરને પ્રહારાદિ થતા દુઃખ કેમ થાય છે? એ શંકા કરવા યોગ્ય નથી કારણ કે જેઓને શરીરાદિમા ભેદ બુધ્ધિ નથી, તેઓના દેહને પ્રહારાદિ થતા આત્માને પીડા થાય છે, પરંતુ જેઓને દેહઆત્માનુ ભેદજ્ઞાન થયુ છે, તેઓના દેહને પ્રહારાદિ થતા આત્માને પીડા થતી નથી નમિરાજર્ષિને આત્મા અને ધનનુ ભેદજ્ઞાન થયુ હતુ તેથી મિથિલા નગરી બળતી સાભળીને તેને થયુ કે મારૂં કાઇ બળતુ નથી જે માણસને ભેદજ્ઞાન થયુ છે તેને ગમે તે પ્રિય વસ્તુના વિયોગનુ દુઃખ આવી પડતા લેશમાત્ર પણ દુઃખ થતુ નથી અને જેને ભેદજ્ઞાન નથી તે તો નજીવા નજીવા દુઃખથી પણ મોહ પામે છે, દુઃખી બની જાય છે

૬ અશુચિ ભાવના. રસ, લોહી, માસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, વીર્ય, આતરડા, વિષ્ટા વિગેરે અપવિત્ર વસ્તુઓના સ્થાનરૂપ આ શરીર છે તેથી તેમા પવિત્રતા કયાથી હોય? આખ, કાન, નાક, મુખ, અધોદ્વાર, અને જનનેન્દ્રિયરૂપી નવ દ્વારમાંથી વહેતા દુર્ગન્ધી રસના સતત

આવવાથી મલિન રહેલા શરીરમા પવિત્રપણાનુ અભિમાન કરવુ, એ મહામોહનુ લક્ષણ છે. કામવાસના ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે આ અશુચિ ભાવના ઘણી જ ઉપયોગી છે.

૭ આશ્રવ ભાવના. મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિરૂપ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગથી શુભાશુભ કર્મ આત્મામા આશ્રવે છે, (પ્રવેશ કરે છે) તેથી તે યોગોને આશ્રવ કહે છે

મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થ્ય રૂપી ભાવનાથી વાસિત કરેલુ ચિત્ત શુભ કર્મને પેદા કરે છે અને ક્રોધાદિ કષાયો તથા વિષયોથી વ્યાપ્ત થયેલુ ચિત્ત અશુભ કર્મને પેદા કરે છે સત્ય અને શ્રુતજ્ઞાનાનુસારી વચન શુભ કર્મના બધનુ કારણ થાય છે અને તેથી વિપરીત વચન અશુભ કર્મના બધનુ કારણ છે અસત્પ્રવૃત્તિરહિત શરીર વડે જીવ શુભ કર્મ સચિત કરે છે અને સતત મહારભી અને હિસક પ્રવૃત્તિવાળા શરીર વડે અશુભ કર્મ બાધે છે ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો, કષાયના સહચારી હાસ્યાદિ નવ નોકષાયો, સ્પર્શ આદિ વિષયો, મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિરૂપ યોગો, અજ્ઞાન, સશય, વિપર્યય, રાગ-દ્વેષ, સ્મૃતિભ્રશ, ધર્મનો અનાદર અને યોગદુષ્પ્રણિધાન રૂપ આઠ પ્રકારનો પ્રમાદ, અવિરતિ-નિયમનો અભાવ, મિથ્યાત્વ, આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન, એ બધા અશુભ કર્મના હેતુઓ છે

અહીં ઉપર સંક્ષેપથી શુભાશુભ કર્મના હેતુઓ કહ્યા હવે એ જ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે વિસ્તારથી જણાવવામા આવે છે

જુદા જુદાં કર્મોના આશ્રવો.

કર્મ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાનો હેતુ તેને આશ્રવ કહે છે તે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અતરાયના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે, કેવા કારણો (હેતુઓ) મળવાથી કયા કર્મો બધાય છે તે અનુક્રમે બતાવવામા આવે છે

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય

જ્ઞાન ભણનારને અથવા જ્ઞાનીને અતરાય–અડચણ કરવી, જ્ઞાન આપનાર ગુરૂને ઓળવવા, જ્ઞાન આપનાર ગુરૂની ચાડી કરવી, તેમની આશાતના કરવી, તેમનો ઘાત કરવો અને જ્ઞાનવાન પ્રત્યે મત્સરભાવ-ઇર્ષ્યા–અદેખાઈ ધરાવવી તે સર્વે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધવાના કારણો છે તે જ પ્રમાણે દર્શનના સબધમા પણ સમજવુ એટલે કે ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવલ આ ચારે પ્રકારના દર્શનની વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી અથવા જેમને દર્શનપ્રાપ્ત થયુ છે, તેમના પ્રત્યે તથા દર્શની ઉતપત્તિના કારણો પ્રત્યે પૂર્વે કહ્યા છે તે પ્રમાણે અતરાય આદિ કરવા તે દર્શનાવરણીય કર્મ બાધવાના કારણો સમજવા

શાતાવેદનીય. દેવપૂજા ગુરૂનીસેવા, પાત્રદાન, દયા, ક્ષમા, સરાગ સયમ, (દશમા ગુણઠાણા પર્યન્ત સરાગ સયમ હોય છે) દેશવિરતિ, (શ્રાવકપણુ) અકામ નિર્જરા, વ્રતાદિમા અતિચાર ન લગાડવારૂપ અને આત્માને પવિત્ર રાખવારૂપ શૌચ, અને બાલતપ, આ સર્વ શાતાવેદનીય કર્મના કારણો છે,

અશાતાવેદનીય. પોતાને, બીજાને અથવા ઉભયને દુઃખ, શોક, વધ, તાપ, આક્રંદ અને વિલાપ કે પશ્ચાત્તાપ ઉત્પન્ન કરવો કે કરાવવો તે અશાતાવેદનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે,

દર્શનમોહનીય વીતરાગના, શાસ્ત્રના, સઘના ધર્મના અને સર્વદેવતાઓના અવર્ણવાદ બોલવા, તીવ્ર મિથ્યાત્વના પરિણામ કરવા, સર્વજ્ઞ અને સિદ્ધ અને દેવોનો નિન્હવ કરવો, અર્થાત્ સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ અને દેવ નથી એમ કહેવુ અથવા તેમના ગુણાદિકને ઓળવવા અથવા સર્વજ્ઞ અને સિદ્ધમા દેવપણુ ન માનવુ, તેમા વિપરીત ભાવ બતાવવો તે બધુ તેમનો નિન્હવ કર્યો ગણાય ધાર્મિક પુરૂષોને દૂષણ આપવુ, ઉન્માર્ગે ચાલવાનો ઉપદેશ કરવો, વિપરીત અર્થ કરવાનો આગ્રહ રાખવો, જેઓ સાસારિક આરભ સમારભમા ખુચેલા છે તેવા અસયમીઓની પૂજા કરવી, સહેસાત્કારે વિચાર કર્યા વિના કાર્ય કરવુ અને ગુરૂ વિગેરેની અવજ્ઞા, અપમાન, આશાતના કરવી, આ બધા દર્શનમોહનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે

ચારિત્રમોહનીય. કષાયના ઉદયથી આત્માના તીવ્ર પરિણામો થવા તે ચારિત્રમોહનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે જુદા જુદા મોહનીય કર્મના બધ કારણો અહી ક્રમસર બતાવે છે

હાસ્યમોહનીય. મશ્કરી કરવાની ટેવ, કદર્પ ઉત્પન્ન થાય એવી ચેષ્ટાઓ, વિશેષ હસવાનો સ્વભાવ, બહુપ્રલાપપણુ અને દીનતાભર્યા વચનો એ હાસ્યમોહનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે

રતિમોહનીય. નિરર્થક અનેક સ્થળો વગેરે જોવાની ઉત્કંઠા, અનેક પ્રકારે રમવુ તથા ખેલવુ, અને બીજાના ચિત્તનુ આવર્જન કરવુ એ રતિમોહનિય કર્મ બાધવાના કારણો છે

અરતિમોહનીય. પારકાના ગુણોમા દોષોનુ આરો પણ કરવારૂપ અસૂયા, પાપ કરવાનો સ્વભાવ, બીજાના આનદનો નાશ કરવો, ખરાબ કાર્યોમા બીજાને ઉત્સાહિત કરવા એ અરતિ મોહનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે

ભયમોહનીય પોતામા ભયના પરિણામ કરવા, બીજાને ભય પમાડવો, બીજાને ત્રાસ આપવો અને નિર્દયપણુ ધરાવવુ એ ભયમોહનીય કર્મબધનના કારણો છે

શોકમોહનીય. પોતે શોક ઉત્પન્ન કરી શોક કરવો, બીજાને શોક કરાવવો અને રૂદન કરવામા અતિ આસક્તિ રાખવી એ શોક-મોહનીય કર્મ બધનના કારણો છે

જુગુપ્સા મોહનીય. ચતુર્વિધ સઘના અવર્ણવાદ બોલવા, તેમના તરફ તિરસ્કાર બતાવવો, અને સદાચારની નિદા કરવી એ જુગુપ્સા મોહનીય કર્મબધનના કારણો છે

સ્ત્રીવેદ. ઇર્ષ્યા, વિષયોમા આસક્તિ, મૃષાવાદ, અતિ વક્રતા અને પરસ્ત્રીલંપટતાએ સ્ત્રીવેદ બાધવાના કારણો છે

પુરૂષવેદ. પોતાની સ્ત્રીમા સતોષ, ઈર્ષ્યા ન કરવાપણુ, મદ કષાય અને સરલતા યુક્ત મનવાળો શુભઆચાર એ પુરૂષવેદ બાધવાના કારણો છે

નપુંસકવેદ. સ્ત્રી પુરુષ સબધી અનગ સેવા, ઉગ્ર કષાય, તીવ્ર વિષયાભિલાષી, સતી સ્ત્રીના વ્રતનો ભગ કરવો એ નપુસકવેદ બાધવાના કારણો છે

સાધુ પુરૂષોની નિદા કરવી, ધર્મ કરવા તત્પર થયેલા ઓને વિઘ્ન કરવુ, મધુ માસ ભક્ષણ કરનારાઓ પાસે તેમના એ મધુ માસ ભક્ષણ પ્રવૃત્તિની પ્રશસા કરવી, વ્રતધારીઓને વારવાર અતરાય કરવો, તેમની પાસે સંસારી અવસ્થાના અવિરતિપણાના ગુણો કહેવા અને ચારિત્રને દુષિત કહેવુ, શાન્ત થયેલા કષાય, નોકષાયની ઉદીરણા કરવી વિગેરે સામાન્યથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે

નરક આયુષ્ય. પચેન્દ્રિય પ્રાણીનો વધ, ઘણો, આરભ, ઘણો પરિગ્રહ, નિર્દયતા, માસનુ ભોજન, લાબોકાળ વેર રાખવુ, રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અનતાનુબધી ક્રોધ, માન,

માયા અને લોભ, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અસત્ય ભાષણ, પારકુ દ્રવ્ય હરણ કરવુ, વારવાર અનગ સેવા, અને ઇન્દ્રિયોની પરાધીનતા વગેરે નરક આયુષ્ય બધના કારણો છે

તિર્યંચ આયુષ્ય. ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, (ખોટા માર્ગે ચાલવાનો ઉપદેશ) ધર્મ માર્ગનો નાશ, ચિત્તની મૂઢતા, આર્તધ્યાન, કરેલ પાપને છુપાવવા રૂપ શલ્ય સહિતપણુ, કપટ, આરભ, પરિગ્રહ, શિલવ્રતમા તથા વ્રતમા અતિચાર સહિતપણુ, નીલ તથા કપોત લેશ્યા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય, આ સર્વે તિર્યંચ આયુષ્ય બધનના કારણો છે

મનુષ્ય આયુષ્ય. અલ્પ આરભ, અલ્પ પરિગ્રહ, સ્વાભાવિક નમ્રતા અને સરલતા, કપોત અને પીત લેશ્યા, ધર્મધ્યાનમા પ્રીતિ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય, મધ્યમ પરિણામ, સવિભાગ કરવાપણુ–દાનદેવાપણુ અર્થાત્ પોતાના સુખમા બીજાને ભાગ આપવાપણુ, દેવ અને ગુરૂનુ પૂજન, પહેલા બોલાવવુ અર્થાત્ આવો પધારો વિગેરે કહેવારૂપ પૂર્વાલાપ, પ્રિયાલાપરૂપ સજ્જનોને માન આપવાપણુ, સુખે બોધ કરી શકાય યા સમજાવી શકાય તેવી બુદ્ધિ અને લોક સમુદાયમા મધ્યસ્થપણે રહેવુ આ સર્વે મનુષ્ય આયુષ્ય બધના કારણો છે.

મન, વચન, કાયાથી સેવન કરવાથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય છે.

નીચગોત્ર–બીજાની નિંદા, બીજાની અવજ્ઞા અને બીજાનો ઉપહાસ, બીજાના સદ્‌ગુણોનો લોપ કરવો, છતા કે અછતા બીજાના દોષોનું કથન કરવું, પોતાની પ્રશંસા કરવી, પોતાના છતા અછતા ગુણના વખાણ કરવા, પોતાના દોષોને ઢાંકવા અને જાતિ વિગેરે આઠ વસ્તુઓનો મદ કરવો એ સર્વ નીચ ગોત્ર કર્મના કારણો છે

ઉચ્ચગોત્ર. નીચ ગોત્ર કર્મ બંધનના કારણોથી વિપરીત વર્તન, ગર્વ રહિતપણું, અને મન વચન કાયાથી વિનય કરવો તે સર્વ ઉચ્ચગોત્ર કર્મબંધનના કારણો છે

અંતરાય કર્મ. કોઈ દાન આપતો હોય તેના સંબંધમાં, કોઈ દાન લેતો હોય તેના સંબંધમાં, શુભ કાર્યમાં શક્તિ ફોરવવાના સંબંધમાં, ભોગ અને ઉપભોગના સંબંધમાં કારણે કે વગર કારણે કોઇને વિઘ્ન કરવું, અંતરાય કરવો તે અંતરાય કર્મબંધનના કારણો છે

આ પ્રમાણે કર્મબંધના કારણો (આશ્રવો) સમજી એ કર્મ બંધનોથી મુક્ત થવા માટે તથા વૈરાગ્ય પામવા માટે આ આશ્રવ ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી

૮ સંવર ભાવના. ઉપર કહેલા બધા આશ્રવોને નિરોધ કરવાનો ઉપાય સંવર કહેવાય છે, તેના દ્રવ્યસંવર અને

ભાવસવર એમ બે ભેદો છે કર્મ પુદ્ગલના આશ્રવદ્વારા થતા પ્રવેશને રોકવો તે દ્રવ્યસવર અને સસારના કારણભૂત આત્મ વ્યાપાર રૂપ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવસવર જે જે ઉપાયથી જે જે આશ્રવ રોકી શકાય, તે તે આશ્રવના નિરોધ માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ તે તે ઉપાય યોજવો

જેમકે ક્ષમાથી ક્રોધને રોકવો, નમ્રતાથી માનને રોકવુ, સરલતાથી માયાને રોકવી અને સતોષથી લોભને રોકવો બુદ્ધિમાન પુરૂષે ઇન્દ્રિયોના અસયમથી પ્રમત્ત બનેલા વિષ જેવા વિષયોને ઇન્દ્રિયોના અખડ સયમથી રોકવા સવર માટે પ્રયત્ન કરતા યોગીએ ત્રણ ગુપ્તિથી મન-વચન-કાયાના વ્યાપારને રોકવા, અપ્રમાદથી પ્રમાદને રોકવો, બધી સદોષ પ્રવૃત્તિના ત્યાગથી અવિરતિને રોકવી, સમ્યગ્દર્શન વડે મિથ્યાત્વને રોકવુ, તથા શુભધ્યાનરૂપ ચિત્તની સ્થિરતા વડે આર્ત તથા રૌદ્રધ્યાનને રોકવા

રાજમાર્ગમા રહેલ અનેકદ્વારવાળા ઘરના બારણા ઉઘાડા હોય તોજ તેમા રજ દાખલ થાય છે અને દાખલ થઇને ચીકાશના યોગે ત્યા ચોટી જાય છે, પરતુ બારી-બારણા બધ કર્યા હોય તો રજ પ્રવેશ થવા પામતી નથી અને ત્યા ચોટી જતી પણ નથી કોઇ સરોવરમા પાણી આવવાના બધા માર્ગો ઉઘાડા હોય તો તે દ્વારા પાણી આવે છે, પરતુ તે બધા માર્ગો બન્ધ કર્યા હોય તો થોડુ પણ પાણી સરોવરમા દાખલ થઇ શકતુ નથી. કોઇ વહાણની અદર છિદ્રો હોય

તો તે દ્વારા તેમા પાણી દાખલ થાય છે, પરંતુ તે છિદ્રો બન્ધ કર્યા હોય તો થોડુ પણ પાણી વહાણની અંદર પ્રવેશ કરતુ નથી તેમ મિથ્યાત્વાદિ આશ્રવદ્વારો ઉઘાડા હોય તો જીવમા કર્મ દાખલ થાય છે, અને તે દ્વારો બધ થાય તો સવર યુક્ત જીવમા કર્મનો પ્રવેશ થતો નથી સવરથી આશ્રવના દ્વાર બધ થાય છે તે સવર ક્ષમા વગેરે ભેદોથી અનેક પ્રકારનો છે મિથ્યાત્વ ઉદયને રોકવાથી અવિરતિ-સમ્યગદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વનો સવર હોય છે, દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાને અવિરતિનો સવર હોય છે, અપ્રમત્ત સયતાદિ ગુણસ્થાને પ્રમાદનો સવર હોય છે, ઉપશાન્તમોહ અને ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાને કષાયનો સવર હોય છે અને અયોગીકેવલી ગુણસ્થાને સપૂર્ણ યોગનો સવર હોય છે.

૯ **નિર્જરા ભાવના** સસારના કારણભૂત કર્મને ખેરવી નાખવા તેને નિર્જરા કહે છે તે સકામનિર્જરા અને અકામનિર્જરા, એમ બે પ્રકારની છે સયમી પુરૂષોને ઇરાદાપૂર્વક તપ વિગેરે ઉપાયદ્વારા કર્મનો ક્ષય કરવા રૂપ સકામનિર્જરા હોય છે અને અસયમીને તે સિવાય વિપાકથી કર્મને ભોગવીને ક્ષય કરવારૂપ અકામનિર્જરા હોય છે, કારણ કે કર્મોનો પાક-નિર્જરા ફળના પાકની પેઠે ઉપાયોથી અને સ્વાભાવિક રીતે એમ બે રીતે થાય છે જેમ અશુદ્ધ સોનુ પ્રજ્વલિત થયેલા અગ્નિ વડે શુધ્ધ થાય છે, તેવી રીતે તપરૂપ અગ્નિથી તપાવવામા આવતો જીવ શુદ્ધ થાય છે

તે તપ (છ) બાહ્ય અને (છ) અભ્યંતર એ બે ભેદે બાર પ્રકારનો છે.

૧ અનશન. આહારનો ત્યાગ કરવો તે

૨ ઉણોદરી. સ્વાભાવિક આહારથી અલ્પ આહાર લેવો તે

૩ વૃત્તિસંક્ષેપ. પોતાને ખાવા પીવા વગેરે ઉપયોગમા આવતી વસ્તુઓનો સંક્ષેપ કરવો તે

૪ રસત્યાગ દૂધ, દહી, ઘી, તેલ, ગોળ અને પકવાન્ન વગેરે વિગઇઓનો ત્યાગ કરવો તે.

૫ કાયકલેશ–ટાઢ–તડકામા કે આગનો વગેરેથી શરીરને કસવુ તે

૬ સંલીનતા–બાધા વિનાના એકાન્ત સ્થાનમા વસવુ અથવા મન, વચન, કાયા, કષાય અને ઇન્દ્રિયોનો સંકોચ કરવો એ છ પ્રકારનુ બાહ્ય તપ છે

૧ પ્રાયશ્ચિત–વ્રતાદિમા લાગેલા દોષની શુદ્ધિ માટે જે અનુષ્ઠાન કરવામા આવે તે

૨ વૈયાવૃત્ય–સેવાશુશ્રૂષા કરવા યોગ્યની સેવા કરવી તે

૩ સ્વાધ્યાય–પાચ પ્રકારનો સ્વાધ્યય કરવો તે. સ્વાધ્યાયની હકીકત આગળ કહેવાઇ ગઇ છે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૧૨.

૪ વિનય–ગુર્વાદિ વડીલનો વિનય કરવો તે.

૫ વ્યુત્સર્ગ–સદોષ અને જન્તુ સહિત અન્ન–પાનાદિ અને કષાયનો ત્યાગ કરવો તે.

૬ ધ્યાન–શુભ ધ્યાન કરવુ તે એમ છ પ્રકારનુ અભ્યતર તપ છે,

સંયમી પુરૂષ બાહ્ય અને અભ્યતર તપ રૂપી પ્રજ્વાલન અગ્નિમા દુખે કરીને દૂર કરી શકાય એવા તીવ્ર કર્મોનો પણુ તત્કાલ નાશ કરી નાખે છે

૧૦ ધર્મસ્વાખ્યાત ભાવના. કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વર ભગવન્તોએ ધર્મ સારી રીતે કહેલો છે, જેનુ આલબન લેનારો પ્રાણી ભવસાગરમા ડૂબતો નથી, એમ વિચારવુ તે ધર્મસ્વાખ્યાત ભાવના છે સયમ, (અહિસા) સત્ય, શૌચ, (ચૌર્યત્યાગ) બ્રહ્મચર્ય, અકિંચનતા (અપરિગ્રહ), તપ, ક્ષમા, મૃદુતા–નમ્રતા, ઋજુતા–સરળતા અને મુક્તિ એટલે નિર્લોભતા એમ ધર્મ દશ પ્રકારનો છે ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષાદિ પ્રાણીને ઇચ્છિત આપે છે, અને અધર્મી આત્માને તો તે દષ્ટિગોચર પણ થતા નથી સદા સમીપવર્તી, અદ્વિતીય બન્ધુ સમાન અતિવત્સલ ધર્મજ અપાર દુખ સમુદ્રમા પડતા પ્રાણીને બચાવે છે પૃથ્વીને સમુદ્ર ડુબાવતો નથી અને મેઘ શાન્ત કરે છે, તે કેવળ આ ધર્મનોજ પ્રભાવ છે અગ્નિ તિર્છો બળતો નથી અને વાયુ ઉચે વાતો નથી, તેમા અચિન્ત્ય મહિમાવાળો ધર્મજ કારણ છે વિશ્વના આધારભૂત પૃથ્વી નિરાલબ અને નિરાધાર રહે છે, તેમા ધર્મ વિના બીજું

કારણુ નથી. ધર્મ જી આજ્ઞાધીજ જગતમા સૂર્ય અને ચંદ્ર દુનિયાના ઉપકાર માટે ઉદય પામે છે બન્ધુ રહિતનો બન્ધુ, મિત્ર રહિતનો મિત્ર, અનાથોનો નાથ અને સર્વ જગત ઉપર વત્સલતા રાખનાર ધર્મજ છે જેઓએ ધર્મનુ શરણુ કરેલુ છે, તેમનુ રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વાઘ, અજગર, અગ્નિ અને ઝેર વિગેરે બુરૂ કરવાને સમર્થ થતા નથી નરક રૂપ પાતાળમા પડવાથી પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરનાર ધર્મ છે અને ધર્મજ નિરૂપમ સર્વજ્ઞના વૈભવને આપે છે

૧૧ લોક ભાવના કેડે હાથ મૂકીને પહોળા પગ રાખી ઉભેલા પુરૂષ જેવી આકૃતિવાળા તથા સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સ્વરૂપવાળા દ્રવ્યોથી પરિપૂર્ણ લોકના સ્વરૂપનુ ચિન્તવન કરવુ ત્રણ જગતથી વ્યાપ્ત આ લોક છે, તેમા નીચે સાત પૃથ્વીઓ, મહાબળવાન ઘનોદધિ, મહાવાયુ અને તનુવાયુથી વીટાયેલી છે નીચેના ભાગથી વેત્રાસન જેવો, મધ્યભાગથી ઝાલર જેવો અને ઉપરના ભાગથી મુરજ જેવો આલોક [એવી આકૃતિ વાળો] છે આ લોક કોઈએ બનાવેલ નથી અને કોઈએ ધારી રાખેલો પણ નથી પરન્તુ સ્વયસિદ્ધ આકાશમા (સ્વભાવથીજ) નિરાધાર રહેલો છે

૧૨ બોધિદુર્લભ ભાવના. અકામ નિર્જરા રૂપ પુણ્યથી એટલે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી મોક્ષની અભિલાષા સિવાય કર્મનો ક્ષય થતા જીવ સ્થાવર યોનિમાથી નીકળી ત્રસયોનિ કે પશુપણુ પામે છે, તેમા પણ અશુભ કર્મનો

ક્ષય થવાથી પુણ્યના યોગે મનુષ્યપણુ, આર્યદેશ, ઉત્તમ જાતિ, પાચે ઇન્દ્રિયોથી પૂર્ણતા અને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેમા પણ પુણ્યથી ધર્મની અભિલાષા, ધર્મોપદેશક ગુરૂ અને તેમના વચનનુ શ્રવણ પ્રાપ્ત થવા છતા તત્ત્વ-નિશ્ચયરૂપ બોધિરત્ન પ્રાપ્ત થવુ અતિ દુર્લભ છે રાજ્ય, ચક્રવર્તિપણુ કે ઇન્દ્રપણુ પ્રાપ્ત થવુ દુર્લભ નથી, પણ બોધિની પ્રાપ્તિ થવી અત્યત દુર્લભ છે, એમ જિનપ્રવ ચનમા કહ્યું છે. સર્વ જીવોએ સર્વ ભાવો પૂર્વે અનત વાર પ્રાપ્ત કર્યા છે, પરન્તુ તેને કદાપિ બોધિની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તેથી જ સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે સર્વે જીવોને અનત પુદ્ગલપરાવર્ત થયા પરન્તુ જ્યારે કઈક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્ત બાકી રહેતા આયુ સિવાયના બધા કર્મની સ્થિતિ અન્ત કોટાકોટિ સાગરોપમની બાકી રહે ત્યારે કોઈક જીવ ગ્રન્થિ ભેદથી ઉત્તમ બોધિરત્ન પામે છે અને બીજા જીવો યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રન્થિની મર્યાદામા આવેલા છતા પાછા પડે છે અને પુન સસારમા ભમે છે કુશાસ્ત્ર શ્રવણ મિથ્યાદષ્ટિનો સગ, કુવાસના અને પ્રમાદશીલતા એ બધા બોધિના વિરોધિ છે જો કે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, તો પણ બોધિ પ્રાપ્ત થયે જ ચારિત્રની સફળતા છે, અન્યથા નિષ્ફળતા છે અભવ્યો પણ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને ગ્રૈવેયકાદિ સ્વર્ગમા જાય છે, પણ બોધિ સિવાય નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જેને બોધિરત્ન પ્રાપ્ત થયુ નથી, તે ચક્રવર્તી હોવા છતા પણ રક જેવો છે, પરતુ જેણે બોધિરત્ન પ્રાપ્ત

કર્યું છે, તે ૨૬ પણ ચક્રવતી કરતા અધિક છે જેમને બોધિ પ્રાપ્ત થયેલુ છે તે જીવો સંસારમા ક્યાય આસક્ત થતા નથી, પરન્તુ મમત્વ રહિત થઇને માન મુક્તિમાર્ગની ઉપાસના કરે છે જેઓ પરમપદને પામ્યા છે, પામશે અને પામે છે તે બધા બોધિ પામીને જ તેમ કરી શકે છે, માટે બોધિની જ ઉપાસના કરો

ભાવનાઓનુ ફળ આ રીતે બાર ભાવનાઓ વડે નિરતર મનને સુવાસિત કરતો, મમત્વરહિત થઇને બધા પદાર્થોમા સમત્વને પામે છે વિષયોથી વિરક્ત થયેલા, સમતા વડી સુવાસિત ચિત્તવાળા પુરૂષોનો કષાય રૂપી અગ્નિ શાત થાય છે અને બોધિરૂપી દીપક પ્રગટે છે સમત્વનુ અવલબન કરીને યોગી ધ્યાન કરી શકે છે સમબુધ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યા વિના જે ધ્યાનની શરૂઆત કરે તો તે પોતાના આત્માની વિડબના કરે છે.

ઇન્દ્રિયો વશ કરી નથી, મન શુધ્ધ કર્યું નથી, રાગદ્વેષ જીત્યા નથી, નિર્મમત્વ કર્યું નથી, સમતાની સાધના કરી નથી, પરન્તુ ગતાનુગતિક પણે ધ્યાનનો આરભ કરનાર મૂઢ પુરૂષો ઉભય લોકમા માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે

ધ્યાન અને સમતા—મોક્ષ એ કર્મના ક્ષયથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, કર્મનો ક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે અને આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સધાય છે તેથી ધ્યાન આત્માનુ હિતકારી છે સમભાવ વિના ધ્યાન સભવતુ નથી અને ધ્યાન વિના નિષ્કપ સમભાવ

પ્રાપ્ત થતો નથી તેવી બન્ને એક બીજાના કારણ રૂપ છે. અર્થાત્ ધ્યાન અને સમભાવ એ બન્નેનુ સમાન મહત્વ છે એક આલંબનમા અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત ચિત્તની સ્થિરતા તે ધ્યાન. તેના બે ભેદ છે, ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન તે બન્ને પ્રકારના ધ્યાન કેવળજ્ઞાન રહિત સયોગીને હોય છે અને અયોગીને યોગના નિરોધ રૂપ ધ્યાન હોય છે સયોગી કેવલીને માત્ર યોગ નિરોધ કરવાના સમયે શુકલધ્યાન હોય છે ધ્યાન એક આલંબનમા મુહૂર્ત સુધી સભવે છે, ત્યારબાદ ચિન્તા એટલે તત્વનુ ચિંતન હોય અથવા બીજુ આલંબન લેવામા આવે તો બીજુ ધ્યાન હોય, એમ જુ'જુદા વિષયના આલંબનથી ધ્યાનનો પ્રવાહ લબાવી શકાય છે.

મૈત્રી, પ્રમોદ કરૂણા અને માધ્યસ્થ્ય.

(ચાર ભાવનાઓનુ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ)

ધર્મધ્યાનનો પ્રવાહ ચાલુ રાખવા માટે એટલે તૂટતા ધ્યાનને ધ્યાનન્તરની સાથે અનુસંધાન કરવા મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવનાઓને આત્મામા જોડવી કારણ કે મૈત્રી આદિ ભાવવાની યોજના તુટતા ધ્યાન માટે રસાયણ રૂપ છે

'કોઈ પ્રાણી પાપ ન કરો, કોઇ દુખી ન થાઓ, આખુ જગત મુક્ત થાઓ' આવી બુદ્ધિ તે **મૈત્રીભાવના** કહેવાય છે

જેમના દોષો દૂર થઇ ગયા છે, અને જેઓ વસ્તુ સ્વરુપનુ અવલોકન કરનારા છે, તેવા મુનિઓના ગુણો વિષે જે પક્ષપાત તે પ્રમોદભાવના છે.

દીન, પીડિત, ભયભીત, અને જીવિતને યાચના પ્રાણિઓના દીનતા વગેરે દુર કરવાની બુધ્ધિ તે કરૂણાભાવના કહેવાય છે

નિ.શકપણે ક્રુર કર્મો કરનારા, દેવ-ગુરુની નિન્દા કરનારા તથા આત્મપ્રશસા કરનારા લોકો પ્રત્યે ઉપેક્ષા બુદ્ધિ તે માધ્યસ્થ્ય ભાવના કહેવાય છે,

ધર્મનો પ્રાણ.

આ મત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ એ તમામ ધર્માનુષ્ઠાનોનો પ્રાણ છે જે ધર્માનુષ્ઠાનના મૂળમા મૈત્રી આદિ ભાવો ભળેલા હોતા નથી, તે ધર્માનુષ્ઠાન ગમે તેટલુ ઉગ્ર હોય કે ગમે તેવા અપ્રમત્ત ભાવે કરાતુ હોય તો પણ તે મોક્ષસાધક ધર્મનુ સાધન બની શકતુ નથી અને જે અનુષ્ઠાનના મૂળમા મૈત્રી આદિ ભાવો ભળેલા છે, તે અનુષ્ઠાન શરૂઆતમા ભલે ગમે તેટલુ સામાન્ય હશે તો પણ ધીમે ધીમે વિકાસ ક્રમમા જીવને આગળ વધારવામા અવશ્ય નિમિત્તભૂત બને છે મોક્ષની સાથે જોડનાર તમામ ધર્મવ્યાપાર એ યોગ છે પરતુ યોગનુ પ્રથમ સાધન અદ્વેષભાવ છે અદ્વેષ ભાવ આવ્યા વિના યોગમાર્ગમા, ધર્મમાર્ગમા, કે મોક્ષમાર્ગમા

આગળ વધી શકાતુ નથી. અદ્વેષ ભાવ આવ્યા પછી બીજાં બધા સાધનો વહેલામા વહેલી તકે આવી મળે છે[1] જો આ અદ્વેષભાવ ન આવે તો મોક્ષમાર્ગ અત્યંત દૂર રહે છે આ અદ્વેષભાવની પ્રાપ્તિ મૈત્રી આદિ ભાવો વિના શકય નથી તેથી ધર્મમાર્ગમા પ્રવેશ કરવા માટે કે પ્રગતિ કરવા માટે જીવનમા મૈત્રી આદિ ભાવો પ્રગટાવવા માટે પુરૂષાર્થ ફોરવવો એ મુમુક્ષુ જીવોને માટે સૌથીપ્રથમ અને અતિ આવશ્યક કર્તવ્ય છે

શુભાશુભ કર્મનો બધ આપણા અધ્યવસાય ઉપર છે આપણી પ્રત્યેક કરણીની પાછળ આપણી વિચારસરણી

---

૧ ઉગ્ર વિહારને તપ જપ કિરિયા,
કરતા દ્વેષ તે ભવ માહે ફીરીયા,
યોગનુ અગ અદ્વેષ છે પહેલુ,
સાધન સવિ લહે તેહથી વહેલુ

પૂ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

અર્થ૦ ભલે ઉગ્ર વિહાર કરે, કે ભલે ઉગ્ર તપ, જપ અને ક્રિય
કરે, પણ જો મનમા દ્વેષ ભાવ ભર્યો હશે દ્વેષરગ્નિ બેઠી હશે
દ્વેષ ટાળવાની વૃત્તિ નહિ હોય તો તે ભવના જ મુસાફર છે
એમ સમજવુ કારણ કે યોગનુ—મોક્ષમાર્ગનુ પ્રથમ સાધ
અદ્વેષ ભાવ છે ધર્મમાર્ગની શરૂઆત અદ્વેષ ભાવથ
થાય છે, આ અદ્વેષ ભાવ આવ્યા પછી બીજા બધા મો
માર્ગના સાધનો શિઘ્ર આવી મળે છે અને ફળે છે

ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ છે કે નહિ એને આત્મસાક્ષીએ તપાસવી હોય તો આપણી વિચારધારા આ ચાર ભાવનાને અનુકૂલ છે કે તેનાથી પ્રતિકૂલ છે? એ જોવુ જો ચાર ભાવનામાથી કોઈપણ એક ભાવનામા આપણુ મન રમતુ હોય તો સમજવુ કે આપણો આત્મા પ્રતિક્ષણ અશુભ કર્મોનો ક્ષય કરી રહ્યો છે અને આ ચાર ભાવનાથી પ્રતિકૂળ ભાવ મનમા જ્યારે ભળે ત્યારે બહારથી ગમે તેવા સ્થાનમા કે આકૃતિમા કે ગમે તેવી ઉચી ક્રિયામા હોઇએ પણ તે વખતે આપણો આત્મા અનેક પ્રકારના કર્મબધન કરી રહ્યો છે, એમ સમજવુ ભગવાને આત્મકલ્યાણ માટે આ ચાર ભાવનાઓ બતાવી છે તેની વિરોધી પ્રતિપક્ષી ભાવનાથી ધર્મ થતો નથી, તેથી જ્યારે જીવ આ ચારથી બીજી કોઈ વિચારસરણીમા ચડે છે, ત્યારે તે પોતાના સ્થાનથી ખસી જાય છે અને કર્મબધ કરે છે

જ્યા સુધી મન વિચાર રહિત બન્યુ નથી અર્થાત્ તેણે ચિત્તનિરોધરૂપ ઉચી દશા પ્રાપ્ત કરી નથી ત્યા સુધી મન વિચારોથી વ્યાપ્ત રહેવાનુ છે જો મનમા વિચારો ઉત્પન્ન થવાનાજ છે, તો એમાથી કયા વિચારો કરવા લાયક છે અને કયા વિચારો ત્યાજ્ય છે અર્થાત્ વજન આપવા લાયક નથી એ પણ નક્કી કરવુ જોઇએ આત્માર્થી જીવો માટે ક્રોધ, દ્રોહ ઇર્ષ્યા અને અસૂયાથી ભરેલા હલકા વિચારો ત્યાજ્ય છે અને મૈત્રી આદિ ભાવથી ભરેલા

ઉત્તમ વિચારો કરણીય છે. મનવાળા પ્રાણી માટે આત્માને પરમ હિત કરનાર આ ચાર ભાવનાથી વધુ સરસ વિચાર અસંભવિત છે આ ચાર ભાવના એ સર્વ ઉત્તમોત્તમ વિચારોનો અર્ક છે પરમ રહસ્ય છે વિચારોનુ પરમ અમૃત છે મનને અનાદિ દુષ્ટ વિચારણારૂપી વિષથી અને પાપબંધથી છોડાવવાનો એ અમોઘ ઉપાય છે. આ ભાવનાઓ જીવને નિરોગી બનાવી સદાને માટે અજરામર બનાવે છે તેથી તે પરમ અમૃત સ્વરૂપ છે ધર્મસાધનાનુ રહસ્ય મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓમા રહેલુ છે

અહી મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓના સ્વરૂપને વધારે સ્પષ્ટ સમજવા માટે અમારા પરમોપકારી પરમ પૂજ્ય ગુરૂ મહારાજશ્રીની નીચેની પ્રસાદી કે જે પ્રસ્તુત વિષયમા ખાસ ઉપયોગી છે અને તેઓશ્રીના ભાવનાવસિત તે શબ્દોનુ પુન પુન વાચન, મનન, અને પરિશીલન અત્યત હિતકારી છે તેથી અહી રજુ કરીએ છીએ

> सत्त्वेषु मैत्री गुणिषु प्रमोद, क्लिष्टेषु जीवेषु कृपापरत्वम् ।
> माध्यस्थभाव विपरीतवृत्तौ, सदा ममात्मा विदधातु देव ।१।
>
> —હે દેવ! મારો આત્મા નિરતર જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવને, ગુણવાન આત્માઓ પ્રત્યે પ્રમોદભાવને, દુખી જીવો પ્રત્યે કરૂણા ભાવને અને પાપી જીવો પ્રત્યે મધ્યસ્થ ભાવને ધારણ કરો, એમ હુ આપની પાસે પ્રાર્થના કરૂ છુ.

ચાર ભાવનાઓનું સ્વરૂપ.

૧. परहितचिंता मैत्री.

પોતા સિવાય બીજા પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે મૈત્રી ભાવના છે પોતા સિવાય બીજા પ્રાણીઓ મુખ્ય પણે ચાર પ્રકારના હોય છે (૧) પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારા, (સખ્યાની દૃષ્ટિએ તે સૌથી થોડા હોય છે), (૨) પોતાના સગા-વહાલા (એથી વધારે), (૩) પોતાના પરિચિતો (એથી પણ વધારે) અને (૪) પોતાથી અપરિચિતો (સૌથી વધારે) જે પોતાના ઉપકારીઓના હિતની ચિન્તા કરતો નથી, તે કૃતઘ્ન કહેવાય છે જે પોતાના સ્વજનોની હિત ચિન્તા કરતો નથી, તે કૃપણ કહેવાય છે જે પોતાના પરિચિતોની હિતચિન્તા કરતો નથી, તે સ્વાર્થી કહેવાય છે જે દુનિયાના કોઇપણ જીવની હિતચિન્તા કરતો નથી, તે એકલપેટો ગણાય છે. બીજાઓની હિતચિન્તારૂપ મૈત્રીભાવ જેના અંતરમાં સદા રમણ કરે છે, તેનામાં કૃતઘ્નપણું, કૃપણપણું, સ્વાર્થીપણું અને એકલપેટાપણું વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થવા સાથે કૃતજ્ઞતા, ઉદારતા, પરોપકારિતા, પરમાર્થવૃત્તિતા વગેરે સદ્ગુણો પ્રગટી નીકળે છે.

જીવ અનાદિકાળથી જેમ અચેતન પદાર્થો ઉપર રાગભાવ અને દ્વેષભાવને વશ છે, તેમ સચેતન પદાર્થો

ઉપર પણ રાગભાવ અને દ્વેષભાવને આધીન છે. પોતાની જાત ઉપર તેને એટલુ બધુ મમત્વ હોય છે, કે પોતાની જાતના સુખ ની ખાતર કોઇ પણ પ્રકારના પાપકાર્યો કરતા તે અચકાતો નથી મૈત્રીભાવ તેને પોતાની જાત ઉપરના મમત્વથી ખસેડી પરના સુખ માટે ચિન્તા કરનારો બનાવે છે મૈત્રીભાવ આવ્યા પહેલા પોતાની જાતનુ જ એક મમત્વ તેના અ તરમા હોવાથી 'દુનિયાના સઘળા સુખો તેને પોતાને જ મળે' એવી અન ત તૃષ્ણા તેનામા છુપી રીતે રહેલી હોય છે બધા સુખો એક જ આત્માને મળી જાય, એવી પરિસ્થિતિ દુનિયાની કદી હોતી નથી, તેથી મૈત્રીભાવવિહીન આત્મા હમેશા અત્ય ત અતૃપ્ત અને શોકગ્રસ્ત જ રહે છે જે સુખ પોતાને જોઇએ છે, તે સુખ પોતાને નહિ મળતા બીજા કોઇને પણ મળે, ત્યારે તેના પ્રત્યે તે ઇર્ષ્યાભાવવાળો બની રહે છે એ રીતે ઇર્ષ્યા, શોક, અતૃપ્તિ, વગેરે અનેક દુ ખો પોતાની જાત ઉપર જ રાગવાળા જીવને સદા સતાવ્યા કરે છે એ બધા દુ ખોથી છોડાવનાર કોઇ પણ ચીજ આ દુનિયામા હોય તો તે એક મૈત્રીભાવના છે મૈત્રીભાવનાથી તેને પોતાની જ એકલી જાત ઉપરનો રહેલો રાગભાવ નાશ પામે છે, અને પોતા સિવાય આ દુનિયામા રહેલા બીજા અન ત પ્રાણીઓના હિતની અને સુખની ચિન્તા ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પોતા સિવાય બીજા જેટલા પ્રાણીઓ સુખને મેળવતા દેખાય છે, તેને જોઇને તે પોતે તે સુખી થનાર

પ્રાણીઓ જેટલા જ આનંદના અનુભવ કરે છે, અને પોતાને મળેલા થોડા પણ સુખમાં તે હંમેશા તૃપ્ત રહે છે એ આનંદથી તેના ઈર્ષ્યાભાવ અને તૃપ્તિથી તેના શોકમાત્ર નાશ પામે છે

મૈત્રી ભાવ ટકાવવાના ઉપાયો.

વેર અને વિરોધરૂપી અગ્નિને પ્રગટાવનારી આ દુનિયામાં બે વસ્તુઓ છે એક પોતે કરેલા બીજાના અપરાધોની માફી ન માગવી અથવા પોતાના જ સુખની ચિન્તા કર્યા કરવી અને એ સુખ ખાતર પોતા સિવાય બીજાને ગમે તેટલી પીડા થાય તો પણ તેને ન ગણવી, અથવા પોતા સિવાય બીજાના સુખની ચિન્તા બિલકુલ ન કરવી અને તેના ઉપર આવેલા ગમે તેટલા કષ્ટોને નિવારણ કરવાને માટે છતી શક્તિએ બેદરકારી બતાવવી એ વસ્તુને સરળ રીતે નીચે મુજબ સમજાવી શકાય.

(૧) પોતાના સુખની ચિન્તા કર્યા કરવી

(૨) બીજાનાં સુખની ચિન્તા બીલકુલ ન કરવી.

(૩) પોતાના અપરાધોની માફી કદી ન માગવી.

(૪) બીજાઓએ કરેલા અપરાધોની માફી કદી ન આપવી.

મૈત્રીભાવ ટકાવવા માટે ઉપરની ચાર પ્રકારની વૃત્તિઓને ત્યજવી જોઈએ

(૧) આ માટે પોતા સિવાય બીજાઓના સુખની ચિન્તા પોતાના સુખની ચિન્તા જેટલી જ કરવી,

(૨) બીજાઓના ઉપર આવેલા દુ ખોનુ નિવારણ કરવાને માટે પોતાના દુ ખ નિવારણના પ્રયત્ન જેટલો જ પ્રયત્ન કરવો, (૩) પોતાની થતી ભૂલોની ક્ષમા માગવા સદા તત્પર રહેવુ અને (૪) બીજાઓથી પોતા તરફ થતી ભુલોની ક્ષમા આપવા સર્વદા તત્પરતા બતાવવી

परदुःखविनाशिनी करुणा.

દુ ખ બે પ્રકારનુ છે, શારીરિક અને માનસિક, શારીરિક દુ ખોને દ્રવ્ય દુ ખો કહ્યા છે અને માનસિક દુ ખોને ભાવ દુ ખો કહ્યા છે શારીરિક દુ ખોનુ કારણ અશાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય છે અને માનસિક દુ ખોનુ કારણ મોહનીય આદિ કર્મોનો ઉદય છે

માણસને પોતાના દુ ખોનુ નિવારણ કરવાને માટે કુદરતી જ લાગણી હોય છે, તો પણ તેના બધા દુ ખોનુ નિવારણ અશક્ય પ્રાય હોય છે તેથી કોઇને કોઈ દુ ખની હયાતી તેને સદા પજવે છે અને તેની શાન્તિમા ભગ કરે છે, તેથી અકળાઇને આત્મા દુ ખ નિવારણના વાસ્તવિક ઉપાયોને છોડી અવાસ્તવિક ઉપાયો લે છે દુ ખનિવારણ કરવાનો વાસ્તવિક ઉપાય, પોતા સિવાય બીજા આત્માઓના દુ ખોનુ નિવારણ કરવા તત્પર રહેવુ તે છે એથી બે જાતના લાભ થાય છે, એક તો એ પુરૂષાર્થ કરતી વખતે તેટલો કાળ પોતાના દુ ખોનુ વિસ્મરણ થાય છે અને બીજુ બીજાના દુ ખો દૂર કરવાના પ્રયત્નથી શુભકર્મ ઉપાર્જન

થાય છે તથા તેના પરિણામે ઉત્તરોત્તર શાંતિ અને સુખની વૃદ્ધિ અનુભવાય છે

કરૂણા ભાવનાના પાત્ર જીવો પણ ચાર પ્રકારના હોય છે-(૧) વર્તમાનમા દુખી અને ભવિષ્યમાં દુખી થાય તેવા પાપ માર્ગે જ પ્રવર્તનારા, (૨) વર્તમાનમા આહાર, વસ્ત્ર, શયન, આસન, ઔષધાદિ સામગ્રીના અભાવે દુખ ભોગવનારા, (૩) વર્તમાનમા સુખી પણ હિંસાદિ પાપ-કર્મો કરીને દુર્ગતિના દુખો ઉભા કરનારા તથા (૪) વર્તમાનમા સુખી પણ મિથ્યાત્વાદિ પાપકર્મ કરીને ભાવિ દુખોને ઉત્પન્ન કરનારા

એ રીતે દુખ અને તેના કારણભૂત પાપથી રીબાતા જીવોને તે બન્નેથી છોડાવવાની વૃત્તિ તે કરૂણા ભાવના છે

દુખીનુ દુખ દૂર થાઓ, કે ન થાઓ, પણ દુખ દૂર કરવાની ભાવના અને પ્રયત્ન કરનારને અવશ્ય લાભ મળે છે એ રીતના પ્રયત્નથી નિકાચિત કર્મનો ઉદય ન હોય તો સ્હામાનુ દુખ દૂર પણ થાય છે દ્રવ્ય દુખો દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરતી વખતે તે દુખના કારણભૂત પાપ કર્મોથી એને બચાવવાનુ પણ લક્ષ્ય રહેવુ જોઇએ ભાવદયાના પરિણામ વિના થનારી દ્રવ્યદયા ધર્મસ્વરૂપ બનવાને બદલે ઘણીવાર અધર્મસ્વરૂપ બની જાય છે દ્રવ્ય અને ભાવદુખોને અન્ય દર્શનકારોએ ત્રણ વિભાગમા વહેચ્યા છે

(१) આધ્યાત્મિક-શરીર અને મન સંબંધી દુખો.

(૨) આધિભૌતિક-હિંસક પશુ-પક્ષી આદિ પ્રાણીઓ તરફથી પ્રાપ્ત થતાં દુખો

(૩) આધિદૈવિક-દેવતાઇ ઉપદ્રવો જેવા કે ધરતીકંપ, દુષ્કાળ, મરકી, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, અગ્નિ, આદિના ઉપદ્રવો. ઉપરના દુખોનો જૈનશાસનની રીત મુજબ ત્રણ વિભાગમાં સમાવેશ થઈ શકે છે (૧) મિથ્યાત્વ-કુમતની વાસના, અને અસર્વજ્ઞ પ્રરૂપિત કુશાસ્ત્રોમા નિરૂપણ કરેલા સિદ્ધાતો ઉપર મજબૂત વિશ્વાસ, (૨) અવિરતિ-પ્રારભમા સુખદાયી પણ પરિણામે કડવા એવા વિષયના સુખોની તીવ્ર અભિલાષા, અને મરતા પણ તેને નહિ છોડવાના પરિણામ, (૩) અશાતાવેદનીયનો ઉદય-તેનાથી ક્ષય, જ્વર, ભગદર, કુષ્ટાદિ દુષ્ટરોગોની પીડાનો અનુભવ

परसुखतुष्टिर्मुदिता.

પોતાથી બીજાને અધિક સુખી અથવા ગુણી દેખીને તેના સુખ કે ગુણ ઉપર ઇર્ષ્યા કે અસૂયાનો ભાવ ન થવા દેવો પણ હર્ષ ધારણ કરવો, એ પ્રમોદભાવનાનુ લક્ષણ છે ઇર્ષ્યા એટલે બળતરા અને અસૂયા એટલે બીજાના ગુણોમા દોષોનુ ઉદ્દભાવન પ્રમોદ ભાવનાવાળો બીજાને પોતાથી અધિક સુખી અગર ગુણી દેખીને હૃદયમા બળતો નથી, આનદ ધારણ કરે છે, તેઓના સુખ કે ગુણને દૂષિત કરવાને બદલે તેને આગળ લાવવા પ્રયત્ન કરે છે

'ગુણબહુમાન'નો પ્રભાવ અચિન્ત્ય છે તથા પોતાના કરતા પારકાના સુખની કિંમત ઘણી વધારે છે, એ વસ્તુ સમજાયા વિના સાચી પ્રમોદ ભાવના પ્રગટી શકતી નથી ગુણબહુમાનથી નિત્ય નવીન નવીન ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી ગુણનો અર્થી ગુણ અને ગુણીનુ સન્માન કે બહુમાન કર્યા સિવાય રહી શકતો નથી જે પોતા સિવાય બીજાના ગુણને જાણતો જ નથી, અથવા જાણવા કાળજી પણ ધરાવતો નથી, અથવા જાણવામા આવ્યા પછી પણ તેનુ સન્માન કરવાની ભાવનાવાળો થતો નથી, તેને ગુણની પ્રાપ્તિ થવી સભવિત નથી એજ રીતે જે બીજા સુખી આત્માના સાચા સુખને જાણતો નથી, જાણવાને દરકાર ધરાવતો નથી, અથવા જાણવામા આવે તો પણ હૃદયથી રાજી થતો નથી, તે આત્માને પણ વાસ્તવિક સુખની પ્રાપ્તિ સભવિત નથી ગુણી આત્માના બહુમાન વિના ગુણની પ્રાપ્તિ શકય નથી તેમ સુખીના સુખને જોઈને હર્ષિત નહિ થનારને કે ઇર્ષ્યાગ્નિથી બળનારને પણ સાચા સુખની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી.

સુખ બે પ્રકારના છે, એક વૈષયિક અને બીજુ આત્મિક વિષયોથી થનારૂ સુખ અપથ્ય આહારથી થનારી તૃપ્તિ જેવુ પરિણામે અસુદર છે તેથી સ્વ કે પરના વૈષયિક સુખોને જોઈને સતુષ્ટ થવુ એ સાચી પ્રમોદ ભાવના નથી.

સાચી પ્રમોદભાવના તો પરિણામે સુદર, હિત, મિત અને પથ્ય આહારના પરિભોગથી થનારી ચિરકાલીન તૃપ્તિ સમાન છે એવા સુખ પોતાને મળતા જે સ્વાભાવિક આનદ થાય તેવો જ આનદ પરના સુખો દેખીને થવો જોઇએ

આત્મિક સુખોની પરાકાષ્ટા તો મોહાદિના સંપૂર્ણ ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારા અવ્યાબાધ અને શાશ્વતસુખસ્વરૂપ મોક્ષમાં છે એ મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત થએલા મહાપુરૂષોના સુખને જોઈને હૃદયમાં આહ્લાદ થવો, એટલું જ નહિ, પણ એ મોક્ષસુખના માર્ગે રહેલા મહામુનિવરોથી માંડીને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને માર્ગાનુસારી પર્યંતના જીવોના ગુણોને અને સુખોને દેખીને હર્ષિત થવું તે પણ પ્રમોદભાવનાનો વિષય છે એ હર્ષ પ્રગટાવવાના મુખ્ય સાધનો મન, વચન અને કાયા છે મનથી આદર, વચનથી પ્રશંસા અને કાયાથી વન્દન નમસ્કારાદિ કરવાથી પ્રમોદભાવ પ્રગટ થઈ શકે છે

ગુણી આત્માની સ્વ-પર ઉભયકૃત વન્દનાદિ પૂજા જોઈને સર્વ ઇન્દ્રિયોથી અભિવ્યક્ત થતો હર્ષ જ્યારે સ્વભાવ સિદ્ધ બને ત્યારે પ્રમોદભાવના પરિપૂર્ણ થાય છે

परदोषोपेक्षणमुपेक्षा.

દોષો બે પ્રકારના હોય છે, એક સાધ્ય અને બીજા અસાધ્ય અસાધ્ય દોષોવાળા આત્માઓને દેખીને સ્વાભાવિક રીતે જ તેના પ્રત્યે મનુષ્યને રોષ પ્રગટે છે, તે વખતે ઉપેક્ષા (માધ્યસ્થ્ય) ભાવના ખાસ હિતકર છે ઉપેક્ષાભાવના કે માધ્યસ્થ્યભાવના કર્મની પ્રબળતા અને પરતન્ત્રતાનો વિચાર કરાવે છે, અને તેથી આવેલો રોષ શમાવી દે છે

આ માધ્યસ્થ્યભાવ જેમ અસાધ્ય દોષવાળા પ્રાણીઓ પ્રત્યે કેળવવાનો છે તેમ સુખ આપવા માટે સર્વથા અસ-

મર્થ એવા વિષયના સુખો પ્રત્યે પણ કેળવવાનો છે ચાર ગતિમા વિવિધ પ્રકારના દુખોને અનુભવતો જીવ ક્વચિત મનુષ્ય અને દેવાદિ ગતિઓને વિષે સર્વ ઇન્દ્રિઓને ઉત્સવ કરાવનારા તથા મનને આલ્હાદ આપનારા વિષય સુખોને પામે છે, પરન્તુ તે વખતે તેની અસારતા અને ક્ષણવિનશ્વરતાને નહિ જાણતો તે તેના ભોગમા આસક્ત બની જાય છે અને પરિણામે અનત દુખનો અધિકારી થાય છે માધ્યસ્થ્ય ભાવનાના મર્મને પામેલો આત્મા તે વખતે વિષયસુખોની અસારતાને અને કાદાચિત્કતાને [તેનુ કોઇક જ વાર મળવાપણુ અને મળ્યા પછી તુરત જ ચાલી જવાપણુ] જાણતો હોવાથી તેના પ્રત્યે ઉદાસીન ભાવને ધારણ કરી શકે છે અને તેથી મોટી આપત્તિઓથી તે બચી જવા પામે છે માધ્યસ્થ્યભાવનાને ભાવનારો એમ જાણે છે કે દુનિયાની કોઇ પણ સચેતન કે અચેતન વસ્તુ સુખ–દુખની ઉત્પાદક નથી, પરતુ જીવને તે વસ્તુ ઉપર રહેલો રાગદ્વેષ સુખદુખની કલ્પના કરાવે છે સુખ–દુખનુ કારણ અન્ય પદાર્થ નથી પણ મોહાદિકના વિકારથી પોતાના આત્મામા ઉત્પન્ન થતો રાગદ્વેષનો પરિણામ જ છે પદાર્થો તો પોતાના સ્વરૂપમા રહેવાને વ્યવસ્થિત થયેલા છે, પણ પોતે જ પોતાનો સ્વભાવ છોડીને રાગદ્વેષ રૂપી વિભાવમા પડે છે અને તેથી સુખી અથવા દુખી થાય છે એ રીતે સુખનો આશ્રય પદાર્થોને નહિ, પણ પોતાના આત્માને જ માનતો જ્ઞાની જીવ જગતના તમામ સચેતન કે અચેતન પદાર્થો ઉપર

મધ્યસ્થભાવ ધારણ કરી શકે છે અને તે જ મધ્યસ્થ્યભાવનાની પરાકાષ્ટા ગણાય છે આ ચાર ભાવનાઓ મહાપુરૂષોને પણ વારવાર અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે, અનેક જન્મોમા અભ્યાસ દૃઢ થયા બાદ આ ભાવનાઓ આત્મસાત્ થાય છે. કારણ કે એની પ્રતિપક્ષી અશુદ્ધ વૃત્તિઓ જીવને અનાદિ કાળથી લાગેલી હોય છે ક્રોધ, દ્રોહ, ઇર્ષ્યા, અસુયા, આદિ વૃત્તિઓ મૈત્રી પ્રમોદ કારૂણ્ય આદિ ભાવનાની પ્રતિપક્ષી છે અને તે અનાદિ કાળથી જીવને લાગેલી હોય છે. મૈત્રીભાવના દૃઢ થવાથી ઇર્ષ્યાભાવ, પ્રમોદભાવના દૃઢ થવાથી અસૂયાભાવ, કરૂણાભાવના દૃઢ થવાથી દ્રોહભાવ અને માધ્યસ્થ્યભાવનાનો પરિણામ પ્રાપ્ત થવાથી ક્રોધભાવ ચાલ્યો જાય છે

આ ભાવનાઓ વડે આત્માને ભાવિત કરતો બુદ્ધિમાન પુરૂષ તુટેલા વિશુદ્ધ ધ્યાનના પ્રવાહને પણ સાધી શકે છે. જેણે આસનનો અભ્યાસ કર્યો છે, એવા પુરૂષે ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે તીર્થંકરોના જન્મસ્થાન, દીક્ષાસ્થાન, જ્ઞાનસ્થાન કે નિર્વાણ સ્થાનમાનુ કોઈ તીર્થસ્થાન અથવા ચિત્તની સ્વસ્થતાનુ કારણ કોઈ પવિત્ર એકાત સ્થાનનો આશ્રય કરે. જે જે આસન કરવાથી મન સ્થિર થાય, તે તે આસનને ધ્યાનનુ સાધન સમજવુ સુખકર આસન કરી બેઠેલો, હોઠ બીડી નાસિકના અગ્રભાગ ઉપર બંને આંખો સ્થિર કરી દાતોને દાતો સાથે અડકવા નહિ દેતો, પ્રસન્ન મુખવાળો, પૂર્વ કે ઉત્તર દિશામા મોઢુ રાખી સારી રીતે ટટાર બેસનાર અપ્રમાદી ધ્યાની ધ્યાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

——(૦)——

ધ્યાનનો પ્રભાવ.

ગયા પૃષ્ઠ ૪૭૪ સુધીમા યોગ શાસ્ત્રના ચોથા પ્રકાશનો ભાવાર્થ પૂર્ણ થયો છે યોગ શાસ્ત્રના બે વિભાગમાનો પ્રથમ વિભાગ પણ ત્યાજ પૂર્ણ થાય છે એ પ્રથમ વિભાગને અ તે ગ્રન્થકારશ્રી જણાવે છે કે "અપ્રમાદી ધ્યાની ધ્યાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે." આ રીતે પ્રથમ વિભાગમા ધ્યાનની સામાન્ય હકીકત જણાવી છે યોગ શાસ્ત્રના બીજા વિભાગમા ધ્યાનની વિસ્તૃત હકીકત પુરી પાડી છે* અહી ધ્યાનના વિષયને "ધ્યાન શતક" "અધ્યાત્મસાર" આદિના આધારે સક્ષેપથી જણાવવામા આવે છે અધિક જિજ્ઞાસાવાળાએ ધ્યાન વિષયક અન્ય ગ્રન્થો જોવા

શ્રી વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યના પ્રણેતા પરમોપકારી સુરિપુરદર શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ 'ધ્યાનશતક' નામના ગ્રન્થરત્નમા ધ્યાનનો પ્રભાવ વર્ણવતા ફરમાને છે કે, 'જલથી જેમ મલ, અગ્નિથી જેમ કલક અને સૂર્યથી જેમ પક શોષાય છે,–શુદ્ધિ થાય છે, તેમ ધ્યાનરૂપી જલથી કર્મ રૂપી મલ, ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી કલક અને ધ્યાનરૂપી સૂર્યથી કર્મરૂપી પક શોષાય છે, શુદ્ધ થાય છે વળી ભોજન નહિ કરવાથી અથવા વિરેચન લેવાથી રોગના કારણોની ચિકિત્સા

---

*તે માટે જુઓ આ પુસ્તકમા આપવામા આવેલ પરિશિષ્ટ બીજામા "યોગના આઠ અંગો" વાળુ લખાણ

થાય છે અને રોગાશય શમે છે, તેમ ધ્યાનવૃદ્ધિના હેતુભૂત અનશનાદિ બાહ્ય અને પ્રાયશ્ચિતાદિ અભ્યતર તપ વડે કર્મ રોગની ચિકિત્સા થાય છે અને કર્માશયો શમે છે વલી ચિર સંચિત ઇંધન જેમ પવન સહિત અગ્નિવડે શિઘ્ર ભસ્મીભૂત થાય છે, તેમ તપરૂપી પવન સહિત ધ્યાનરૂપી અગ્નિવડે અનેક ભવોમા ઉપાર્જેલા અનત કર્મરૂપી ઈન્ધનો ભસ્મીભુત થાય છે અહી કર્મ એજ દુખરૂપી તાપના હેતુભુત હોવાથી ઈન્ધનની ઉપમાને યોગ્ય છે, વળી પવનથી હણાયેલા ઘણા મેઘો પણ જેમ વિલયને પામે છે, તેમ ધ્યાનરૂપી પવનથી આહત થયેલા ઘન-ઘણા ચીકણા કર્મરૂપી મેઘો પણ ક્ષણવારમા વિલયને પામે છે, અહી જીવ સ્વભાવને આવરણ કરનાર હોવાથી કર્મને ઘનની-વદળાની ઉપમા બરાબર લાગુ પડે છે, વળી ધ્યાન યુક્ત ચિત્ત ઇર્ષ્યા, વિષાદ, શોક, દૈન્ય, વિકલતા વિગેરે માનસતાપથી બાધિન થતુ નથી ધ્યાનના પ્રભાવે હર્ષ, મત્સર, ક્રોધ, લોભ, કામ, કષાય વિગેરે માનસિક વિકારો પીડાકારક થતા નથી, તથા ધ્યાનથી અતિનિશ્ચલ બનેલા ચિત્તને વિષે ટાઢ, તાપ, ભૂખ, તૃષા વિગેરે શારીરિક પીડાઓ પણ બાધાકારક થતી નથી એ કારણે સર્વ ગુણોનુ સ્થાન સર્વ દશ્ય-અદશ્ય સુખોનુ કારણ અને સર્વ આપત્તિઓનુ નિવારણ કરનાર સુપ્રશસ્તધ્યાન નિરંતર શ્રદ્ધેય-શ્રદ્ધા કરવા લાયક, જ્ઞેય-જ્ઞાન કરવા લાયક અને ધ્યેય ધ્યાન કરવા લાયક છે ધ્યાનના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન, ધ્યાનના ફલની શ્રદ્ધા અને ધ્યાનની ક્રિયાનુ આચરણ અનત કર્મનિર્જરા કરાવનાર હોવાથી સદાસર્વદા કરવા લાયક છે

શંકા—આથી ધ્યાનને છોડીને બીજી બધી ક્રિયાઓનો લોપ નહિ થાય ?

સમાધાન—ના કારણ કે શ્રી જિનશાસનમા ધર્મની એવી કોઇ ક્રિયા નથી કે જેનાથી ધ્યાન ન થતુ હોય વસ્તુત જેમા ત્રણે યોગોની એકાગ્રતા થાય છે, એવી શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા ઓનુ આસેવન એજ તત્વથી ધ્યાન છે મોક્ષનો પ્રધાન હેતુ સવર (આવતા કર્મનુ રોકાણ) અને નિર્જરા (પૂર્વનાં કર્મોનો ક્ષય) છે સવર અને નિર્જરાનો હેતુ ધ્યાન છે અને એ ધ્યાનની સાધક પ્રશસ્ત ક્રિયાઓ અને ધ્યેય-ધ્યાન કરવા લાયક અને સાક્ષાત્ એથી ઉપજતુ સુપ્રશસ્ત ધ્યાન એજ મોક્ષનુ કારણ–સાધન છે, અને મોક્ષ ન મળે ત્યા સુધી એ સાધનનું સેવન છોડવા લાયક નથી.

એ રીતે જીવરૂપી વસ્ત્ર ઉપર ચઢેલ કર્મરૂપી મેલને ધોવાનુ સાધન ધ્યાનરૂપી જલ છે જીવરૂપી સોનામા રહેલ કર્મરૂપી કલકને બાળવાનું સાધન ધ્યાનરૂપી અનલ છે, તથા જીવરૂપી કાદવવાળી ભૂમિમા રહેલ કર્મરૂપી કીચડને સુકવવાનુ સાધન ધ્યાનરૂપી સૂર્ય છે, તથા ચિરસચિત કર્મેન્ધનને દગ્ધ કરનાર અગ્નિ અને શુભાશુભ કર્મરૂપી વાદળાની ઘટાઓને વિખેરી નાખનાર પવન પણ તે ધ્યાન જ છે શીતોષ્ણાદિ શારીરિક દુખો અને ઈર્ષ્યા-વિષાદાદિ માનસિક પીડાઓનુ નિવારણ કરવા માટેનુ ઔષધ તથા કર્મ રોગને હઠાવવા માટેનુ વિરેચન પણ તેજ છે

વળી પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ફલસ્વરૂપ દેવગતિ સંબંધી વિપુલ સુખો, સુકુલમાં જન્મ, બોધિલાભ, ધર્મસામગ્રી, પ્રવ્રજ્યા, ઉત્તમ ગુરૂ, ઉત્તમ ગચ્છ, શુધ્ધ સંયમ, કેવલજ્ઞાન, શૈલેશીકરણ અને અન્તે અપવર્ગ વગેરે ઉત્તરોત્તર શુભાનુબન્ધી સુખોની પ્રાપ્તિ ધ્યાનના પ્રભાવે થાય છે

ગ્રન્થકાર મહર્ષિ અન્તમાં જણાવે છે કે, ત્રણ ભુવનને વિષય કરનાર મનને એક અણુને વિષે સ્થિર કરી ધ્યાનયોગી અંતે મન રહિત થાય છે જેમ સર્વ શરીરને વિષે વ્યાપી રહેલું વિષ મંત્ર વડે 'ડંખ' દેશની અંદર લાવી પ્રધાનતર મંત્ર અને ઔષધવડે દૂર કરાય છે તેમ મનરૂપી વિષને જિનવચન ધ્યાનના સામર્થ્યથી પરમાણુ દેશની અંદર લાવી, યોગી અચિન્ત્ય પ્રયત્નથી દૂર કરે છે, અથવા ઇન્ધન સમુદાયને ક્રમશ દૂર કરવાથી, સ્તોક ઇન્ધનથી અવશેષ રહેલો અગ્નિ જેમ આપોઆપ બુઝાઈ જાય છે, તેમ વિષય ઇન્ધનથી મન હુતાશનને ક્રમશ દૂર કરી અંતે સર્વથા નાબુદ કરાય છે અથવા જેમ તપાવેલ લોઢાના ભાજન ઉપર રહેલું પાણીનું બિન્દુ અનુક્રમે વિલીન થાય છે, તેમ અપ્રમાદ રૂપી અગ્નિથી તપ્ત થયેલા જીવરૂપી ભાજન ઉપર રહેલું મનરૂપી જલ પણ શોષાઇ જાય છે અહીં ભવ મરણ (વારંવાર મરણ)ના કારણભૂત હોવાથી મનને વિષની ઉપમા આપેલી છે, તથા દુઃખરૂપી દાહના કારણભૂત હોવાથી તેજ મનને ફરીથી અગ્નિની ઉપમા આપેલી છે

ધ્યાન માટે દેશ, કાળ અને અધિકારી.

પરમોપકારી પૂ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ અધ્યાત્મસાર નામના ગ્રન્થરત્નના ધ્યાનાધિકારમા ફરમાવે છે કે–

स्त्रीपशुक्लीबदु शीलवर्जितस्थानमागमे ।
सदा यतीनामाज्ञप्त, ध्यानकाले विशेषत ॥ १ ॥

સ્ત્રી, પશુ નપુસક અને દુરાચારીઓથી વર્જિત એવા સ્થાનમા વસવા માટે સદા મુનિઓને આગમમા ફરમાવ્યુ છે, અને ધ્યાનકાલે તો વિશેષે કરીને તેમ કરવા ફરમાવ્યુ છે ૧

स्थिरयोगस्य तु ग्रामेऽविशेषः कानने वने ।
तेन यत्र समाधान, स देशो ध्यायतो मतः ॥ २ ॥

સ્થિર યોગીને તો ગામ, જગલ કે વનમા કાઇ તફાવત નથી, તે કારણે જે સ્થાનમા ચિત્તનુ સમાધાન રહે, તે સ્થાન ધ્યાન કરનારને માટે યોગ્ય માનેલુ છે ૨

ધ્યાન યોગ્ય કાળનુ વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે–

यत्र योगसमाधान, कालोऽपीष्ट स एव हि ।
दिनरात्रिक्षणादीना, ध्यानिनो नियमस्तु न ॥ ३ ॥

જે કાળે મન, વચન, કાયાના અગ્નોનુ સમાધાન હોય, તે કાળ ધ્યાન કરવા માટે યોગ્ય છે, એ માટે દિવસ, રાત કે અમૂક ક્ષણોનો નિયમ ધ્યાન કરનારને નથી ૩

यैवाऽवस्था जिता जातु न स्याद्ध्यानोपघातिनी ।
तया ध्यायेन्निषण्णोवा स्थितो वा शयीतोऽथवा ॥४॥

જે કોઇ અવસ્થા ધ્યાનનો ઉપઘાત કરનારી ન હોય, તે અવસ્થાવડે બેઠેલો, ઉભેલો કે સુતેલો ધ્યાન કરે ૪

सर्वासु मुनयो देशकालाऽवस्थासु केवलम्
प्राप्तास्तन्नियमो नासा, नियता योगसुस्थता ॥५॥

સર્વદેશ, સર્વ કાળ અને સર્વ અવસ્થાઓમા મુનિઓ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે, તેથી તેને વિષે નિયમ નથી (માત્ર) મન, વચન, કાયાના યોગની સ્વસ્થતા એ નિયત છે ૫

ધર્મધ્યાનના અધિકારીનુ વર્ણન કરતા તેજ ગ્રન્થ-રત્નમા ફરમાવ્યુ છે કે,

मनसश्चेन्द्रियाणा च, जयाद्यो निर्विकारधीः ।
धर्मध्यानस्य स ध्याता, शान्तो दान्तः प्रकीर्तितः ॥६॥

મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જેની બુદ્ધિ નિર્વિકાર થયેલી છે, એવો શાન્ત અને દાન્ત ગુણ-વાળો ધ્યાતા ધર્મધ્યાનનો અધિકારી છે ૬

परैरपि यदिष्ट च, स्थिरप्रज्ञस्य लक्षणम् ।
घटते ह्यत्र तत्सर्वं, तथा चेद व्यवस्थितम् ॥७॥

બીજાઓએ પણ સ્થિતપ્રજ્ઞનુ જે લક્ષણ સ્વીકારેલુ છે, તે બધુ અહી ઘટે છે અને તે આ પ્રમાણે છે ૭

प्रजहाति यदा कामान्, सर्वान् पार्थ! मनोगतान् ।
आत्मन्येवाऽऽत्मना तुष्ट, स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते । ३ ।
दुःखेष्वनुद्विग्नमना:, सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोध, स्थितधीर्मुनिरुच्यते ।४।
यः सर्वत्राऽनभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाऽभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।५।
यदा संहरते चाऽयं, कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।६।

હે પાર્થ! મનોગત સર્વકામનાઓનો જ્યારે ત્યાગ કરે છે અને આત્મા વડે આત્માને વિષેજ તુષ્ટ થાય છે, ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે દુઃખોને વિષે ઉદ્વેગ રહિત, સુખોને વિષે સ્પૃહા રહિત તથા રાગ, ભય અને ક્રોધ રહિત થયેલો મુનિ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે જે સર્વત્ર મમત્વ રહિત છે અને તે તે શુભાશુભ પામીને હર્ષ-શોક ધારણ કરતો નથી, તેની પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત છે કાચબો જેમ પોતાના અંગોને સર્વબાજુથી સંકોચી લે છે, તેમ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને સંકોચી લે છે, તેની પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિત સ્થિર થયેલી છે ૩-૪-૫-૬

शान्तो दान्तो भवेदीदृग्, आत्मरामतया स्थितः
सिद्धस्य हि स्वभावो य., सैव साधकयोग्यता ।७।

આ રીતે શાન્ત, દાન્ત અને આત્મારામપણે રહેલ યોગી ધ્યાનનો અધિકારી છે સિદ્ધનો જે સ્વભાવ, તેજ સાધકની યોગ્યતા છે ૭

પ્રકરણ નવમું.

મોક્ષપ્રાપ્તિનો સાચો ઉપાય.

(ज्ञान क्रियाभ्या मोक्षः)

આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા તે મોક્ષ છે અને અશુદ્ધ અવસ્થા એ સસાર છે અશુદ્ધ અવસ્થામા રહેલો જીવ શુદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરી શકે, અર્થાત્ તેનો ઉપાય શુ ? એ બતાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ "ज्ञानक्रियाभ्या मोक्ष।" એ સૂત્રની રચના કરી છે જીવનો મોક્ષ એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી નથી પણ એ બેના સયોગથી જ છે. એ વાતને આ સૂત્ર સક્ષેપથી જણાવે છે બીજા શબ્દોમા કહેવુ હોય તો એમ કહી શકાય કે ક્રિયા નિરપેક્ષ જ્ઞાન, એ જ્ઞાન જ નથી અને જ્ઞાન નિરપેક્ષ ક્રિયા એ ક્રિયા જ નથી. સાચુ જ્ઞાન, ક્રિયા સહિત જ હોય છે અને સાચી ક્રિયા, જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે, એ રીતે ક્રિયા અને જ્ઞાન, જલ અને તેના રસની જેમ પરસ્પર મળેલા જ હોય છે જલ અને તેનો રસ એ જેમ જુદા પાડી શકાતા નથી, તેમ સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ક્રિયા પણ એક બીજાથી જુદી પાડી શકાતી નથી દારિદ્રચથી હણાયેલો પુરૂષ જો ચિંતામણીના સ્વરૂપને જાણનારો હોય, તો તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયને છોડીને બીજી પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ અને જો કરે તો તે ચિંતામણિના સ્વરૂપને જાણનારો છે એમ કહેવાય નહિ

તેમ અશુદ્ધ અવસ્થામા રહેલા જીવ અશુદ્ધ અવસ્થાના દુખને અને શુદ્ધ અવસ્થાના સુખને ખરેખર જાણતો હોય, તો અશુદ્ધ અવસ્થા ટાળીને શુદ્ધ અવસ્થા મેળવવાના ઉપાયમા પ્રવૃત્તિ કર્યા સિવાય રહી શકે જ નહિ એ ઉપાયનુ નામ જ ક્રિયા છે તથા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ અવસ્થાના સ્વરૂપનુ સાચુ ભાન તેનુ નામ જ જ્ઞાન છે.

આત્માની શક્તિઓનો એક સરખો વિકાસ સાધ્યા વગર કોઈપણ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ એની શક્તિઓ મુખ્ય બે છે એક ચેતના અને બીજુ વીર્ય એ બન્ને શક્તિઓ પરસ્પર એવી સકળાયેલી છે કે એકના વિના બીજાનો વિકાસ અધુરો જ રહી જાય છે, જેથી બન્ને શક્તિઓ સાથે જ આવશ્યક છે ચેતનાનો વિકાસ એટલે જ્ઞાન મેળવવુ અને વીર્યનો વિકાસ એટલે જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન ઘડવુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાન એ ચેતનાની વિશુદ્ધિ રૂપ છે અને ક્રિયા એ વીર્યની વિશુદ્ધિ રૂપ છે જ્યારે ચેતના અને વીર્ય એ બન્નેની સપૂર્ણ વિશુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે જ સર્વસવર રૂપ મોક્ષ થાય છે. એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્નેના સુમેળથી મોક્ષ થાય છે તે બન્નેમાથી એકનો પણ નિષેધ કરનાર મોક્ષનો સાધક થઇ શકતો નથી જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને જીવનના છેડાઓ છે, તે છુટા છુટા હોય ત્યા સુધી કાર્યસાધક ન બને પણ એ બન્ને છેડાઓ સાથે ગેઠવાય તો જ ફળસાધક બને

શાસ્ત્રમા એ માટે અધપગુનુ એક પ્રસિદ્ધ દષ્ટાત છે. એક ગામમા આગ લાગવાથી ગામના બીજા બધા માણુમો તો પોતાનો જીવ બચાવવા માટે ભાગી ગયા પણ એક આધળો હતો, તે આખે નહિ દેખવાથી અને એક પાગળો હતો, તે દેખાવા છતા પણ પગ નહિ હોવાથી તે બન્ને આગનુ સ્થાન છોડી શકયા નહિ અને આગમા બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગયા. જો તેઓ પરસ્પર મલી ગયા હોત અને આધળાએ પાગળાની આખની અને પાગળાએ આધળાના પગની મદદ લીધી હોત તો બન્ને બચી શકયા હોત આ દષ્ટાન્તનો ઉપનય એ છે કે ક્રિયા વગરનુ જ્ઞાન પાગળુ છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા આધળી છે એ બેનો પરસ્પર સયોગ ન થાય અર્થાત્ બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ ન બને તો બન્નેનો નાશ થાય અર્થાત્ એકલા ક્રિયાવાન કે એકલા જ્ઞાનવાનનો આ સસારરૂપી આગમા નાશ થયા વિના રહે નહિ

વસ્તુ સ્થિતિ આમ હોવા છતા એકલા જ્ઞાનનો કે એકલી ક્રિયાનો પક્ષપાત જીવને શાથી થાય છે ? તેના પણ કારણો છે અને તે એ છે કે શાસ્ત્રોમા જ્ઞાનનો મહિમા ગાતી વખતે ક્રિયાની તુચ્છતા બતાવી હોય છે અને ક્રિયાનો મહિમા ગાતી વખતે જ્ઞાનની નિસારતા વર્ણવી હોય છે અશુદ્ધ જીવમા અનાદિની અશુદ્ધતાના કારણે બે દોષો ઘર કરી ગયા હોય છે, એક તો શુભ ક્રિયામા આળસ અને

અશુભ ક્રિયામા ઉત્સાહ તથા બીજો દોષ આત્મસ્વરૂપનુ અજ્ઞાન અને પરસ્વરૂપમા આત્મસ્વરૂપનો ભ્રમ આ બે દોષો જીવમા એવા જડ ઘાલીને બેઠા હોય છે કે, તે જ્યારે જ્ઞાનનો મહિમા સાભળે છે, ત્યારે ક્રિયામા આળસુ બની જાય છે અને જ્યારે ક્રિયાનો મહિમા સાભળે છે ત્યારે જ્ઞાન પ્રત્યે ઉપેક્ષા ભાવવાળો બની જાય છે જીવનની આવી અશુદ્ધ દશામાં જ્યારે તેને જેવા ઉપદેશકનો સયોગ મળે છે, ત્યારે તે તેવા દોષવાળો બની જાય છે એવી દશામા તેની શુદ્ધિ થવી તો દૂર રહી જાય છે, કિન્તુ અનાદિકાળથી લાગેલા એક યા બીજા દોષની અધિક ને અધિક પુષ્ટિ થવાથી વધારે ને વધારે અશુદ્ધ થતો જાય છે જ્યારે તેને શુદ્ધ ઉપદેશક ગુરુ મળે અને બેમાથી એક પણ દોષ પુષ્ટ ન થઈ જાય, તેવી સાવધાનીપૂર્વક ઉપદેશ આપે, ત્યારે તે જો સચેતન હોય તો જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભયની સાધના કરનારો થાય અને અશુદ્ધિનો નાશ કરી શુદ્ધ દશાને પામી શકે

જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેના સુમેળથી જ મુક્તિ થાય છે એ વાત સમજવા માટે નીચેના સિદ્ધાતસારગર્ભિત વાક્યો પણ આત્માર્થી જીવને ખૂબ ઉપયોગી હોવાથી અહીં રજુ કરીએ છીએ

જેઓ મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તે સર્વ મુમુક્ષુઓ પ્રથમ શુદ્ધ વ્યવહારનુ આલબન લઈને પછી નિશ્ચયના આશ્રય વડે પામ્યા છે શુદ્ધ વ્યવહાર વિના નિશ્ચયની ઉત્પત્તિ હોતી નથી

વ્યવહાર રત્નત્રયીથી નિશ્ચય રત્નત્રયી પ્રગટ થાય છે આ રત્નત્રયી (જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર) વિના કોઇને કોઈપણુ કાળે પોતાના પરમ શુદ્ધ ચિદ્રુપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એવો જ્ઞાનિઓનો દૃઢ નિશ્ચય છે

સયમ આચરણુ ચારિત્ર એ વ્યવહારરૂપ છે અને સ્વરૂપ આચરણુ રૂપ ચારિત્ર એ નિશ્ચયરૂપ છે સયમ–આચરણુ ચારિત્ર વિના કેવળ સ્વરૂપાચરણુ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી સ્વરૂપાચરણુ ચારિત્ર કેવળ અપ્રમત્તાદિ ગુણુ ઠાણેજ હોય છે

સર્વ નયનો આશ્રય કરનારા મહાત્માઓ નિશ્ચયમા ખેચાતા નથી, વ્યવહારને તજી દેતા નથી જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ માનીને સ્વીકારે છે પણુ ક્રિયાનો અનાદર કરતા નથી, ઉત્સર્ગને આદરે છે પણુ અપવાદને ભૂલી જતા નથી ભાવમા તત્પર રહે છે પણુ દ્રવ્યનુ નિમિત્તપણુ યાદ રાખે છે, એવી રીતે સાપેક્ષપણે અહર્નિશ વર્તન કરે છે

નિશ્ચયમા જ લીન થયેલા મહાત્માઓને જે ક્રિયાઓ અતિ પ્રયોજનવાલી નથી, તેજ ક્રિયાઓ વ્યવહારમા રહેવાને અતિ ગુણુકારી છે પાચમા અને છઠ્ઠા ગુણુઠાણે વ્યવહારની મુખ્યતા છે અને નિશ્ચયની ગૌણુતા છે, જ્યારે અપ્રમત્ત આદિ સાતમા ગુણુસ્થાનકથી નિશ્ચયની મુખ્યતા છે

વ્યવહારનયને જાણ્યા કે આદર્યા વિના નિશ્ચયનય આદરવાની ઇચ્છા કરવી એ અનુપયોગી છે શુદ્ધ વ્યવહારમા

પ્રતીતતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સાચા નિશ્ચયની કદી પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી

હમેશાં અસદારભમા રહેનારાઓને વ્યવહાર ક્રિયા ખૂબજ ઉપયોગી છે વૃત્તિઓમા રહેલી સ્થૂલ મલિનતાઓને ઉત્તમ વ્યવહારવાળા દાન, તપ, જપ, વદન, પૂજન, દયા, પ્રતિક્રમણ આદિ ક્રિયાઓથી દૂર કરી શકાય છે, જ્યારે મનમા રહેવી સૂક્ષ્મ મલિનતાને વિવેક દષ્ટિવાળા વિચારથી વિશુદ્ધ કરી શકાય છે

ક્રિયા માર્ગમા પ્રવેશ કરનાર મનુષ્યને પોતાના મન, વચન અને કાયાને વ્રત, તપ, જપ આદિ યમ, નિયમોમા અહર્નિશ પ્રવર્તાવવા પડે છે અને જ્ઞાન માર્ગમા પ્રવેશ કરનાર મનુષ્યને ક્રિયા માર્ગમા દઢતા થયા પછી અહોનિશ આત્મોપયોગમા તત્પર રહેવુ પડે છે

જે ભૂમિકામા જે ઘટે નહિ તે જીવ કરે તો તે ભૂમિકાનો સહેજે ત્યાગ થાય છે

સિદ્ધાતમા જ્યા નિશ્ચયધર્મનુ વર્ણન છે, ત્યા નિશ્ચય-ધર્મનો આદર કરવા માટે છે પણ વ્યવહાર ધર્મના ખડન માટે નથી, તેમ વ્યવહાર ધર્મનુ વર્ણન છે ત્યા વ્યવહાર ધર્મના આદર માટે છે પણ નિશ્ચય ધર્મના ખડન માટે નથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયની ગૌણતા–મુખ્યતા પ્રત્યેક જીવના અધિકાર પ્રમાણે જાણવી. સાપેક્ષ બુદ્ધિએ સર્વ સત્ય છે

વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્ને નયોને ગૌણ-મુખ્ય રાખી પ્રવૃત્તિ કરતા વસ્તુનો યથાર્થ બોધ થાય છે જે વખતે વ્યવહારની મુખ્યતા હોય, તે વખતે નિશ્ચયની ગૌણતા હોય અને જે વખતે નિશ્ચયની મુખ્યતા હોય તે વખતે વ્યવહારની ગૌણતા હોય આમ બન્ને નયદષ્ટિઓમા જ્યારે જેની જરૂરીયાત હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ બીજી દષ્ટિનો તિરસ્કાર ન કરતા સમભાવની દષ્ટિએ કરવામા આવે તો વસ્તુ તત્ત્વનો યથાર્થ અનુભવ થાય છે

સમ્યગ્જ્ઞાનવાળા, ક્રિયાને વિષે તત્પર, ઉપશમવાળા જ્ઞાનાદિ ગુણોવડે ભાવિતાત્મા, અને જેઓ જિતેન્દ્રિય છે તેઓ પોતે સસાર સમુદ્રથી તરેલા છે અને તેઓ બીજાને પણ તારવાને સમર્થ બને છે

ક્રિયા રહિત એકલુ જ્ઞાન અનર્થક-મોક્ષરુપ ફળ સાધવાને અસમર્થ છે માર્ગનો જાણનાર પણ ગમન ક્રિયા કર્યા સિવાય ઇચ્છિત નગરે પહોચી શકતો નથી

જેમ દીવો પોતે સ્વપ્રકાશરૂપ છે, તો પણ તેલ પૂરવા વિગેરે ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ પૂર્ણજ્ઞાની પણ અવ સરે સ્વભાવરૂપ કાર્યને અનુકૂલ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે,

'આ ક્રિયા તો બાહ્ય ભાવ છે,' એ રીતે બાહ્ય ક્રિયાના ભાવને આગળ કરીને જેઓ વ્યવહારથી ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, તેઓ મુખમા કોળીઓ નાખ્યા સિવાય તૃપ્તિને ઇચ્છે છે

'અધિક ગુણવતોનુ બહુમાન, પાપની જુગુપ્સા, અતિ ચારની આલોચના, મનમા લાગેલા દોષની ગર્હા, દેવ ગુરૂની ભકિત અને ઉત્તરગુણની શ્રધ્ધા તથા લીધેલા નિયમોને હમેશા સભારવા, આ બધા કારણો વડે શુભ ક્રિયા અત્યત ગુણ કરનારી છે, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનો નાશ થતો નથી અને નહિ ઉત્પન્ન થયેલા ભાવને પણ શુભ ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે

ક્ષાયોપશમિક ભાવે વર્તતા તપ, સયમ અનુકૂલ જે ક્રિયા કરાય છે, તે ક્રિયાવડે શુભ ભાવથી પડી ગયેલાને પણ તે ભાવની ફરીથી વૃદ્ધિ થાય છે તે હેતુથી ગુણની વૃદ્ધિ કરવા માટે અથવા ગુણથી પડી ન જવાય તે માટે ક્રિયા કરવી જરૂરી છે એક સયમ સ્થાન તો માત્ર કેવલજ્ઞાનીને જ સ્થિર રહે છે

ભવ્ય જીવ વચનાનુષ્ઠાનથી નિર્વિકલ્પ સમાધિરૂપ અસગ ક્રિયાની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અસગ ક્રિયા આ જ્ઞાન અને ક્રિયાની અભેદ ભૂમિકા છે કારણ કે અસગ ભાવરૂપ ક્રિયા શુભ ઉપયોગ અને શુદ્ધ વીર્યોલ્લાસની સાથે તન્મયતા ધારણ કરે છે વળી તે સ્વાભાવિક આનદરૂપ અમૃતરસથી ભીજાયેલી છે

પોતાના શુદ્ધ આત્માને મૂકીને કોઇ સ્થળે, કોઈકાળે કે કોઇપણ પ્રકારે શુદ્ધ નિશ્ચય નય બીજાનો સ્પર્શ કરતો નથી, છતા વ્યવહારનુ આલબન લઇ નિશ્ચયમા પહોચે છે

આમ વ્યવહારના આલબનને લઇ નિશ્ચય વર્તતો હોવાથી જ તે શુધ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે માટે વ્યવહાર, એ નિશ્ચયને માટે પરમ ઉપકારી છે

જૈન શાસનરૂપી રથને નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નય એમ બે ચક્રો છે જેઓ એ બે ચક્રોમાથી એક પણ ચક્રનો ઇન્કાર કરનારા અગર એકમા જ રાચનારા પણ ઉભયનો યથાસ્થિત સ્વીકાર અને અમલ નહિ કરનારાઓ રથને ભાગી નાખવાનુ કામ કરનારા છે.

બે પાખ વિના જેમ પક્ષી ઉડી શકતુ નથી અને બે હાથ વિના જેમ તાલી પાડી શકાતી નથી અને બે નેત્રો વિના જેમ વસ્તુનુ અવલોકન બરાબર થતુ નથી તેમ બે નય વિના દ્રવ્યોનુ અવલોકન યથાર્થ થતુ નથી કેટલાક જીવો વ્યવહારનય વિના કેવળ નિશ્ચયનયથી નાશ પામ્યા છે જ્યારે કેટલાક જીવો નિશ્ચયનય વિના એકલા વ્યવહાર નયથી પણ સર્વ કર્મરહિત બની શકયા નથી, એમ તીર્થંકર દેવોએ કહ્યુ છે વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને સાથે મળીને જ કાર્ય સાધક બને છે એ તાત્પર્ય છે

કેવળજ્ઞાની ભગવતો પણ સર્વસવર રૂપ ક્રિયાને પામ્યા વગર પરમપદ સ્વરૂપ મોક્ષને પામી શકતા નથી, તો પછી બીજાની તો શી વાત ? મતલબ કે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ક્રિયા એમ ઉભયથી મોક્ષ છે, પણ બેઉમાથી એકના અભાવમા મોક્ષ નથી

અહી મોક્ષમાર્ગમા જ્ઞાનથી આત્મ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન લેવાનુ છે અને ક્રિયાથી હિસાદિ અશુભક્રિયાઓથી નિવારણ કરનારો ક્રિયાઓ સમજવાની છે મોક્ષમાર્ગમા આત્મજ્ઞાન-શૂન્ય જ્ઞાન, સમગ્ર જગતનુ થાય તો પણ તેની કાઈ જ કિમત નથી, તેમ જ્ઞાન, અધ્યાત્મ આદિના નામે અહિસાદિ શુભ ભાવોને ઉત્તેજન આપનારી શુભ ક્રિયાઓનો નિષેધ જેમા ન હોય તેજ સાચો મોક્ષ માર્ગ છે

શુભ ક્રિયા પૂર્વકનુ શુધ્ધજ્ઞાન અને શુધ્ધજ્ઞાન પૂર્વકની શુભક્રિયાઓ મોક્ષમાર્ગ છે આત્માર્થી જીવોએ તે બન્નેનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજીને તે બન્નેમાથી એકની પણ ઉપેક્ષા કર્યા વિના યથાશકય આરાધક જીવન ગાળવા પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

સમાધિયોગ ઉપર ચઢવાને ઇચ્છતો સાધક બાહ્ય ક્રિયાને પણ સેવે છે અને એ ભાવસાધક પ્રીતિ, ભક્તિ અને વચનરૂપ શુભ સકલ્પમય ક્રિયા વડે અશુભ સકલ્પને દૂર કરતો આરાધક થાય છે યોગરૂપ ગિરિ શિખર ઉપર ચઢેલો પુરૂષ અતર્ગત ક્રિયાવાળો ઉપશમવીજ શુદ્ધ થાય છે

જેની દષ્ટિ કરૂણાની વૃષ્ટિ જેવી છે અને જેની વાણી ઉપશમરૂપ અમૃતનો છટકાવ કરનારી છે એવા શુભજ્ઞાન અને ક્રિયામા મગ્ન થયેલા યોગિને નમસ્કાર હો.

પરિશિષ્ટ પહેલું.

મહાવ્રત અને તેની ભાવનાઓ.

"ધર્મ સાધના" નામનુ આ પુસ્તક મુખ્ય રીતે યોગ શાસ્ત્ર ગ્રન્થના આધારે ગૃહસ્થ ધર્મીઓને ઉદ્દેશીને તૈયાર થયેલુ હોવાથી તેમને જરૂરી માર્ગાનુસારિતાના ગુણોનુ, અણુવ્રતોનુ, તથા શ્રાવકની દીનચર્યા આદિનુ વર્ણન એમા કરવામા આવ્યુ છે પરતુ યોગશાસ્ત્ર ગ્રન્થની શરૂઆતમા કરવામા આવેલ મંગલાચરણનુ રહસ્ય, યોગનો મહિમા, મુનિઓની આચાર શુદ્ધિમા અનન્ય કારણભુત મહાવ્રતો તથા મહાવ્રતોની ભાવનાઓનુ, મહાવ્રતોના અધિકારીઓનુ વર્ણન કે જે પ્રસ્તુત પુસ્તકમા દાખલ થયુ નથી તેથી તેને સક્ષેપમા અહી જોઇએ, જેથી યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ વિભાગ સ્વરૂપ શરૂઆતના આર પ્રકાશનો સક્ષિપ્ત ભાવાર્થ પણ અહી અખડિત બનશે

(યોગશાસ્ત્ર શરૂઆતના શ્લોક ૧ થી ૩૪ સુધીનો ભાવાર્થ)

મંગલાચરણ ઘણી મહેનતે દૂર કરી શકાય એવા રાગદ્વેષ આદિ શત્રુઓના સમૂહનુ નિવારણ કરનાર, અર્હંત, યોગીઓના સ્વામી અને જગતના જીવોનુ રક્ષણ કરનાર મહાવીર દેવને નમસ્કાર !

ભગવાનની સમદષ્ટિ દશ કરવાની બુદ્ધિથી પગને સ્પર્શ કરનાર પૂર્વ જન્મના કૌશિકગોત્રી સર્પના ઉપર અને

નમન કરવાની બુદ્ધિથી પગનો સ્પર્શ કરનાર ઇન્દ્રના ઉપર જે મહાશયનુ મન સરખુ જ હતુ તે શ્રીમન મહાવીરદેવને નમસ્કાર !

મહાવીર દેવની કરૂણા અપરાધ કરવાવાળા જીવો ઉપર પણ કરુણાથી નમ્ર અને અશ્રુથી આર્દ્ર એવા શ્રી વીર પરમાત્માના નેત્રોનુ કલ્યાણ થાઓ !

આ શ્લોકમા સુદર રૂપક આપી પૂ આચાર્યશ્રીએ ભગવાનના આત્મામા રહેલ અનત કરૂણાનુ દર્શન કરાવ્યુ છે ભગવાનની અદર રહેલ અનત કરૂણાનુ દર્શન આપણા આત્મામા થવુ એજ પરમાત્માનુ સાચુ દર્શન છે પરમાત્માની સાથે સબધ બાધવા માટેની એ યોગ્ય ભૂમિકા છે પરમાત્માની સાચી પિછાણુ થવાની એ શરૂઆત છે.

ભગવાન મહાવીરના જીવનની બે બાજુઓ છે એક કઠોર અને બીજી કોમળ. આતર બાહ્ય વિવિધ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરતી વખતે ભગવાને પોતાના જીવનમા ઘણી જ ધીરતા, વીરતા અને ગભીરતા બતાવી છે અને એથી જ ભગવાનનુ મહાવીર નામ એ ગુણ નિષ્પન્ન મહાવીર તરીકે પ્રસિદ્ધિમા આવ્યુ છે, વ્રત, તપ, ધ્યાન, ઉપસર્ગ અને પરિષહ સહવાની અને તે વખતે અડગ રહેવાની દષ્ટિએ તેમનુ જીવન ઘણુ કઠોર હતુ પરતુ ભગવાનના જીવનમા કઠોર વ્રત,

અને તપ જ હતા એતો ભગવાનના જીવનની એક બાજુ હતી, એમની સામે એમની બીજી બાજુ પણ છે અને તે મુખ્ય બાબત છે, કઠોર તપ, વ્રતમા અડોલ રહેવાનુ સામર્થ્ય પ્રગટ થવામા પણ તેમની તે બીજી બાજુ જ કારણભૂત હતી ભગવાનમા જ એવુ અપૂર્વ સામાર્થ્ય પ્રગટ્યુ તેમા મુખ્ય તત્ત્વ એ હતુ કે ભગવાનના આત્મામા કરૂણા તત્ત્વ સૌથી અધિક હતુ ભગવાનના જીવનમા કરૂણા એવી અપાર હતી કે તેની સરખામણીમા ઉભી શકે એવો કોઇ પદાર્થ આ ચરાચર વિશ્વમા મહાજ્ઞાની પુરૂષોને પણ ગોત્યો જડનો નથી અને તેથી "जगत्त्रयाधार कृपावतार।" 'હે પ્રભુ! તમે ત્રણ જગતના આધાર છો અને કરૂણાના અવતાર છો' 'સ્વય-ભૂરમણ સાગર કરતા પણ આપની કૃપા અધિક છે' એવી રીતે ભગવાનને સ્તવીને અટકી ગયા છે

ભગવાન સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેમા ઘણા કારણો હોવા છતાં તેઓ કરૂણાના મહાસાગર છે એ કારણ મુખ્ય છે ત્રણ ત્રણ ભવ સુધી ભગવાન સતત રીતે કરૂણાનો વરસાદ વરસાવે છે અને તેથી જ ભગવાનના એ ભવો પણ ગણના તુલ્ય બન્યા છે સિદ્ધત્વની સાધના એક ભવમા પણ થઇ શકે છે, જયારે અરિહંતપણાની સાધના માટે ઓછામા ઓછા ત્રણ ભવ જોઇએ આમા સિદ્ધત્વ કરતાં ભવ વધારે છે, છતા એ વસ્તુ પ્રશસા પાત્ર બને છે તેનુ કારણ એ છે કે એ ત્રણ ભવોમા ભગવાન કેવળ કરૂણાનો જ વરસાદ વરસાવે છે અને

તેથી જ જગતના અનેક ભવ્યજીવો ભવથી નિસ્તારને પામે એવી પરિસ્થિતિ જગતમા સર્જાતી જાય છે એથી એ ભવો ભવસ્વરૂપ હોવા છતા અનેકના ભવોચ્છેદમા કારણ બને છે જો જગતમા આવું કરૂણા તત્વ ન હોત તો કોઇ પણ જીવનો મોક્ષની સાથે સબધ થઇ શકત નહી. જેમ ઘાતી કર્મો ખપ્યા પછી અવશેષ અઘાતી કર્મો જગતને આશીર્વાદ રૂપજ બને છે, તેમ પરાર્થભાવ પ્રધાન બન્યા પછીના તીર્થંકરના ભવો પણ સમગ્ર જગતને પરમ આશીર્વાદ રૂપ જ બને છે.

વરબોધિની પ્રાપ્તિ પછી ભગવાનના આત્મામા આ કરૂણા તત્વ એટલુ બધુ વિકસી જાય છે કે તે તેની પરાકાષ્ટાએ પહોચી જાય છે તેમની તમામ પ્રવૃત્તિઓ કરૂણા પ્રધાન હોય છે લોકોના ચિત્તમા ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવી યોગની મહાન વિભૂતિઓ-અતિશયોની પરપરાઓ એમની સામે ખડી થાય છે, તેમા મુખ્ય કારણ તરીકે એમના આત્મામા જગતના તમામ જીવો પ્રત્યે ઉત્પન્ન થયેલ અનત કરૂણાતત્વ જ છે સૂર્ય જેમ સૌને સરખો પ્રકાશ આપે છે, પરતુ કોઈ માણુસ પોતાનો દરવાજો બધ કરી મૂકે તો તેને પ્રકાશ મળતો અટકી જાય છે, પણ તેમા સૂર્યની ખામી કે કૃપણતા નથી, પણ તેની સામે આડ મૂકનાર જીવની વિપરીત ચેષ્ટા કારણભૂત છે તેમ ભગવાનની કરુણા પણ સર્વ જીવો પ્રત્યે સમાન હોવા છતા તે કરુણાને માનવા કે ઝીલવા જે તૈયાર નથી તે ભગવાનની કરૂણાનો પાત્ર બનતો નથી તીર્થંકર જેવી ઋદ્ધિ સિદ્ધિ બીજા જીવો પ્રાપ્ત કરી શકતા

નથી એનો અર્થ પણ એજ છે કે તીર્થંકર જેવી કરૂણા બીજા આત્મામા પ્રગટી શકતી નથી જેનામા સૌથી અધિક સૌથી વિશાળ અને સર્વ જીવ વિષયક સહજ કરૂણા પ્રગટે, તેનામા સૌથી અધિક તારવાનુ સામર્થ્ય પ્રગટે એવો નિયમ છે, ભગવાનમા સૌથી અધિક કરૂણા હતી માટે ભગવાન સૌથી વધારે તારક અને સૌથી વધારે પૂજ્ય બની શકયા છે મોતીની સુદરતાના મૂળમા કોમળપાણી કારણભૂત હોય છે તેમ ભગવાન મહાવીરમા પણ જે પરમસુદરતા હતી તેના મૂળમા સર્વ જીવ વિષય કોમળતારૂપી કરૂણા કારણભૂત હતી જેમ પાણી વિનાનુ મોતી નિસ્તેજ અને કિમત વિનાનુ છે, તેમ કરૂણા વિનાના ગુણો પણ નિસ્તેજ અને અકિચિત્કર છે ભગવાન મહાવીર સમગ્ર જગત પ્રત્યે અત્યત કોમળ હતા અને એથીજ ઘોર અપરાધી ઉપર પણ ભગવાન કરૂણા વષાવી શકયા હતા માત્ર ચિત્તના દોષો અને ચિત્તની અશુભ વૃત્તિઓ પ્રત્યે જ ભગવાન કઠોર હતા કે જે કઠોરતા તો પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મહાન બનાવનાર છે આ રીતે ભગવાન મહાવીરના જીવનની બન્ને બાજુઓનો સ્થિરચિત્ત અભ્યાસ જરૂરી છે અને એમના આતર જીવનમા રહેલા કરૂણા તત્ત્વને શોધીને તેને આત્મસાત બનાવવુ એજ ભગવાન મહાવીરની વાસ્તવિક ભક્તિ છે ભગવાન મહાવીર કેવળ કરૂણામૂર્તિ હતા એવુ જ્યારે દુનિયાને ભગવાનનુ સાચુ દર્શન થશે ત્યારે ભગવાન મહાવીર તમામ વિવેકી પુરુષોના હૈયાના હાર બન્યા વિના નહિ રહે જ્યા સુધી પરમકૃપાળુ

ભગવાન મહાવીર આપણા હૃદયમા બિરાજમાન ન થાય ત્યા સુધી આતર કલેશોની અપાર અને ભયકર ભ ગજાળમાથી શી રીતે મુકત બની શકાય ? અનત દુખથી મુકત થવા માટે અને આન્તરશાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે તે સિવાય બીજો ઉપાય નથી

ભગવાન મહાવીરનુ કરુણાતત્ત્વ બહાર લાવવાની સર્વકાળ કરતાં આજના વિષમકાળમા વધુ જરૂર છે, કારણ કે એમા જ સમગ્ર જગતનું પરમહિત સમાયેલુ છે

યોગશાસ્ત્ર બનાવવાનો આધાર ચોથા શ્લોકમા આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે સિદ્ધાત રૂપ સમુદ્રમાથી કેટલોક ભાગ લઇને, કેટલોક ભાગ સદ્ગુરુની પરપરાથી મેળવીને અને કેટલોક ભાગ મને પોતાને જે અનુભવ થયો છે તે, એમ ત્રણ આધાર મેળવીને આ યોગશાસ્ત્ર બનાવુ છુ કોઇપણ વસ્તુને પ્રામાણિક બનાવવા માટે તેના કહેનારા તેને સ્વીકારનારા અને તે વસ્તુનુ નિરવદ્ય સ્વરૂપ આ ત્રણની શુદ્ધિ બતાવવી પડે છે આ શાસ્ત્રને કહેનારા અવિચ્છિન્ન પરપરા પ્રાપ્ત મહાજ્ઞાની, અનુભવી અને યોગી મહાપુરુષ છે, તેને સ્વીકારનાર પરમાર્હત કુમારપાલ જેવા વિવેકી સત્પુરુષો છે, અને તેમા બતાવેલ યોગનોમાર્ગ હેતુ સ્વરૂપ અને અનુબધ એમ ત્રણ પ્રકારે શુદ્ધ છે આગમ, સદ્ગુરૂઓની પરપરા અને આચાર્યશ્રોનો સ્વાનુભવ, એમ ત્રણ રીતે આ ગ્રન્થ કસોટીમાથી પસાર થયેલો છે તેથી આ ગ્રન્થ સજ્જનોને માનનીય છે

ચોગમહિમા દુનિયાની સર્વપ્રકારની વિપત્તિઓરૂપી વેલડીઓના સમુહને કાપવા માટે **ચોગ** એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા સરખો છે તથા જડીબુટ્ટી, મન્ત્ર કે તન્ત્ર વિના મોક્ષ લક્ષ્મીને વશ કરનાર વશીકરણ છે જેમ પ્રચડ પવનથી ઘણી ઘાટી પણ વાદળાની ઘટા વિખરાઇ જાય છે, તેમ ચોગના પ્રભાવથી ગમે તેટલા મોટા પાપ પણ નાશ પામે છે ઘણા વખતથી એકઠા થયેલા લાકડાઓને પ્રબલ અગ્નિ જેમ એક ક્ષણવારમા બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે, તેમ ઘણા કાળથી ભેગા થયેલા પાપોને પણ ચોગ બાળી નાખે છે ચોગના પ્રભાવથી ચોગીનો કફ વિગેરે શારીરિક મળ અને શરીરનો સ્પર્શ વિગેરે દિવ્ય ઔષધિરૂપ બની જાય છે તેને અણિમા લઘિમા વિગેરે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે બધી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનુ જ્ઞાન તે ગમે તે ઇન્દ્રિય દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકે છે પૃથ્વી, પાણી, આકાશ વગેરે સ્થળે તે ગમે તેમ ગતિ કરી શકે છે નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામા સમર્થ થાય છે, દૂરના કોઈપણ મૂર્તદ્રવ્યનુ જ્ઞાન કરી શકે છે તથા બીજાના મન પ્રત્યક્ષ દેખી શકે છે આ બધી સિદ્ધિઓ ચોગરૂપી કલ્પવૃક્ષના વિકસ્વર થયેલા પુષ્પોની શોભા છે ચોગનુ ખરેખરૂ ફલતો મોક્ષની પ્રાપ્તિજ છે

ચોગનુ માહાત્મ્ય કેવુ અદ્ભુત છે! ભરતક્ષેત્રનો સ્વામી ભરત ચક્રવર્તી વિશાળ સામ્રાજ્ય વહન કરતો હોવા છતા આરીસા ભુવનમા ચોગના માહાત્મ્યથી કેવળજ્ઞાન પામ્યો! પહેલાં કોઇપણ જન્મમા ધર્મ નહિ પામેલા છતા ચોગના

પ્રભાવવી પરમાનંદથી સમૃદ્ધિવાન મરૂદેવી માતા પરમપદ (મોક્ષપ) પામ્યાં, બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, બાળક અને ગાયની હત્યા જેવા મહાપાપ કરનારા તથા નરકમા જવાને તૈયાર થયેલા લુટારૂ દઢપ્રહારી આદિનુ રક્ષણ કરનાર યોગજ છે તથા તરતમાજ જેણે સ્ત્રી હત્યા કરી છે તેવા દુરાત્મા ચિલાતી પુત્રને પણ યોગેજ બચાવ્યો, તેવા યોગની સ્પૃહા કોણ ન કરે? હવે આચાર્યશ્રી જગતના જીવોને જાગૃત કરવાને અર્થે ફરમાવે છે કે યોગ એવા અક્ષરોરૂપ શલાકા (કાન વિધવાની સળી) વડે જે માણસના કાન વિંધાયેલા નથી અર્થાત્ યોગ સબંધી ઉપદેશ, વાર્તા, સવાદ, કે ચર્ચા કઈપણ શ્રવણ કરવામા આવ્યુ નથી, તે નરપશુનો જન્મ નિરર્થક છે જન્મ થવા છતા જન્મ ન થવા બરાબર છે તેવા વ્યર્થ જન્મેલ નરપશુનો જન્મજ મા થજો. એ પ્રમાણે કઠોર શબ્દો કહીને પણ માનવોને જાગૃત કરવાનુ આચાર્યશ્રીનુ કથન એ આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર આંતરિક કરૂણારસને સૂચવી આપે છે. તેઓશ્રીના આ શબ્દો ઘોર નિદ્રામા પડેલા દુનિયાના જીવોને જાગૃત કરવાને એક મહાન વાજીંત્ર તુલ્ય છે

યોગનુ સ્વરૂપ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે વર્ગોમા મોક્ષ ઉત્તમ છે. એ મોક્ષનું કારણ યોગ છે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્રરૂપી રત્નત્રય એ યોગનુ સ્વરૂપ છે

જ્ઞાનયોગ. જેવી રીતે જીવાદિ તત્વોનુ, સ્વરૂપ છે, તેવી જ રીતે સક્ષેપથી કે વિસ્તારથી બોધ થવો તેને વિદ્વાન પુરુષો સમ્યગ્ જ્ઞાન કહે છે

દર્શનયોગ. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્વોને વિષે રૂચિ થવી તેને સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન કહે છે આ શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે યા ગુરુના ઉપદેશથી થાય છે

ચારિત્ર યોગ. સર્વ પાપવાળી મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તેને ચારિત્ર કહેવામા આવે છે. અહિંસાદિ પાચ મહાવ્રતોના ભેદ અનુસાર તેના પાચ પ્રકાર છે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એક એક મહાવ્રતની પાચ પાચ ભાવનાઓ છે એ ભાવનાઓ વડે ભાવિક કરેલા મહાવ્રતો પરમ મુક્તિને માટે થાય છે

અહિંસા વ્રત. પ્રમાદના કારણથી ત્રસ જીવોનુ અને સ્થાવર જીવોનુ જીવિતવ્ય નાશ ન કરવુ તેનુ નામ અહિંસા નામનુ પ્રથમ મહાવ્રત છે.

સત્ય વ્રત. બીજાને પ્રિય લાગે તેવુ હિતકારી અને સત્ય વચન બોલવુ તે સત્ય નામનુ બીજુ મહાવ્રત છે જે વચન સત્ય હોવા છતા અપ્રિય અહિતકાર હોય તે સત્ય નથી

અસ્તેય વ્રત. માલિકે આપ્યુ ન હોય ત્યા સુધી તેનુ કાઈ ન લેવુ, એ અસ્તેય અથવા અચૌર્ય નામનુ ત્રીજુ મહાવ્રત છે ધનાદિ પદાર્થો એ મનુષ્યના બાહ્ય પ્રાણ જેવા છે, તે ધનાદિ હરણ કરવાથી તેના પ્રાણ જ હરી લીધા એમ કહી શકાય

બ્રહ્મચર્ય વ્રત. દિવ્ય કે સ્થૂલ શરીરો સાથે મન, વાણી, કાયાથી, તેમજ કરવુ, કરાવવુ કે અનુમતિ આપવી એમ અઢાર પ્રકારથી કામ ભોગનો ત્યાગ કરવો તેનુ નામ બ્રહ્મચર્ય નામનું ચોથુ મહાવ્રત છે.

અપરિગ્રહ વ્રત. સર્વ પદાર્થોમા આસક્તિનો ત્યાગ તેનુજ નામ અપરિગ્રહ છે કારણ કે પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યો હોય પણ જો આસક્તિનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તો વસ્તુ પાસે ન હોય તો પણ મનમા અનેક વિકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે.

અહિંસાદિ વ્રતની પાચ પાચ ભાવનાઓ. મનોગુપ્તિ, એષણા સમિતિ, આદાન સમિતિ, ઈર્યા સમિતિ અને અન્ન પાન જોઇને ગ્રહણ કરવુ આ પાચ ભાવનાઓ વડે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ અહિંસા વ્રતને ભાવિત કરવુ.

હાસ્ય, લોભ, ભય અને ક્રોધનો ત્યાગ કરવા વડે, અને નિરંતર વિચાર પૂર્વક બોલવા વડે સત્ય વ્રતને ભાવિત કરવું

બરાબર વિચાર કરીને અવગ્રહની યાચના કરવી, વારવાર અવગ્રહની યાચના કરવી, આટલોજ અવગ્રહ વાપરીશુ એમ નિશ્ચય કરી તેટલો અવગ્રહ રાખવો, સ્વધર્મીઓ પાસેથી અવગ્રહની યાચના કરવી અને અન્નપાન આસન વિગેરે ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને વાપરવા એ પાચ અસ્તેય વ્રતની ભાવનાઓ છે.

સ્ત્રી, નપુંસક અને જનાવરોવાળા ઘર, આસન તથા તેઓ જ્યાં વસતા હોય તે મકાનની ભીંતના આંતરે રહેવાનો ત્યાગ કરવા વડે કરીને, રાગ પેદા થાય તેવી રીતે સ્ત્રીની કથાઓનો ત્યાગ કરવા વડે કરીને, પૂર્વ અવસ્થામાં અનુભવેલા વિષયોની સ્મૃતિ ન કરવા વડે કરીને, સ્ત્રીઓના મનોહર અંગો રસપૂર્વક ન જોવા તથા પોતાના શરીરની ટાપટીપ ન કરવા વડે કરીને, તેમજ રસવાળા અને પ્રમાણથી અધિક આહારનો ત્યાગ કરવા વડે કરીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ભાવિત કરવું

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના મનોહર વિષયોને વિષે ગાઢ આસક્તિનો ત્યાગ કરવો અને તેજ પાંચ ઇન્દ્રિયોના અમનોજ્ઞ–મનને ન ગમે તેવા વિષયોને વિષે સર્વથા દ્વેષનો ત્યાગ કરવો તે આકિંચન્ય યાને અપરિગ્રહ વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે

બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, પાંચ સમિતિઓ અને ત્રણ ગુપ્તિઓથી પવિત્ર બનેલા ચારિત્રને તીર્થંકર ભગવંતો સમ્યક્ ચારિત્ર કહે છે વિવેક યુક્ત સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ એ સમિતિ કહેવાય છે અને બુદ્ધિ તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક મન, વચન કાયાને ઉન્માર્ગેથી રોકવા તે ગુપ્તિ કહેવાય છે આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ મળીને આઠ બાબતો સાધુના ચારિત્રરૂપી શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી, તેનું રક્ષણ

કરતી હોવાથી, તથા તેનુ સંશોધન-શુદ્ધિ કરનાર હોવાથી સાધુની આઠ માતાઓ કહેવાય છે *

ચારિત્રના અધિકારીના વિષયમા બે વિભાગો કરવામા આવ્યા છે એક સર્વવિરતિ, બીજુ દેશવિરતિ. પૂર્વે વર્ણન કરેલ પાચ મહાવ્રતો રૂપ મૂલગુણ અને આઠ પ્રવચન માતા રૂપ ઉત્તર ગુણને જે પૂર્ણ રીતે પાળી શકે તે સર્વવિરતિ કહેવાય છે આ સર્વવિરતિ ત્યાગીઓથી જ બની શકે છે પરતુ તે પ્રમાણે જેઓ પૂર્ણ આદર કરવા માટે સર્વથા સમર્થ નથી તેવા જીવો પણ સાધુધર્મમા પ્રેમવાળા બની તે સ્થિતિ મેળવવા માટે અને પોતાની યોગ્યતામા વધારો કરવા માટે દેશવિરતિનો આદર કરે છે સર્વ વિરતિનો અમુક અંશે આદર કરવો તેનુ નામ દેશ વિરતિ છે તેને ગૃહસ્થનો ધર્મ અથવા શ્રાવકધર્મ[1] તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે ચારિત્રમા પ્રીતિ હોવા છતા અશક્તિના કારણે તેને સર્વાંશે ન આચરી શકતા ગૃહસ્થો તેને અલ્પ અંશે આચરીને પણ ક્રમે ક્રમે કલ્યાણના ભાગી બની શકે છે

---

* આ પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનુ વિશેષ સ્વરૂપ આ પુસ્તકમા 'શુદ્ધતત્ત્વની ઓળખાણ' પૃષ્ટ ૯૩-૯૪ મા કહેવાઇ ગયુ છે

૧ શ્રાવક ધર્મનુ વિશેષ વર્ણન આજ પુસ્તકના ૫.૧મા પ્રકરણમા પૃષ્ટ ૨૬૦ થી વિસ્તારથી કરવામા આવ્યુ છે

આ દેશ વિરતિરૂપ ચારિત્ર (શ્રાવક ધર્મરૂપ અણુવ્રતોના પાલન) ના મૂલમા પણ 'ન્યાય સપન્ન વિભવ' આદિ **નીતિ માર્ગાનુસારીના પાત્રીસ ગુણોના**[1] પાલનની જરૂર છે તે પાત્રીસ ગુણોને જીવનમા ઉતારવાની જેઓ કાળજીવાળા હોય છે તેવા ગૃહસ્થો ગૃહસ્થયોગમાર્ગના અધિકારી બની શકે છે

---

૧ માર્ગાનુસારીના પાત્રીસ ગુણોનુ વિશેષ વર્ણન આ પુસ્તકની શરૂઆતમા આપવામા આવ્યુ છે જુઓ પ્રકરણ પહેલુ પૃષ્ઠ ૩ થી ૫૧

પરિશિષ્ટ બીજું.

યોગનાં આઠ અંગો.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ યોગના આઠ અગો છે યોગશાસ્ત્રમા યોગના આઠ અગોનો નીચે પ્રમાણે શમાવેશ કરવામા આવ્યો છે

(૧) **યમ** અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આ પાચ વ્રતોને યમની સજ્ઞા આપવામા આવી છે શ્રાવકના અણુવ્રતના અધિકારમા તથા મુનિરાજોના મહાવ્રતના અધિકારમા આ યમોનુ સ્વરૂપ આવી જાય છે આ પુસ્તકમા તે હકીકત આગળ આવી ગઈ છે

(૨) **નિયમ** શ્રાવકના ત્રણ ગુણવ્રતો અને ચાર શિક્ષા વ્રતોમા તથા શ્રાવકની દિનચર્યામા સાધકને ઉપયોગી અનેક નિયમોનુ વર્ણન આ પુસ્તકમા તે તે સ્થળે કરવામા આવ્યુ છે તેની અતર્ગત શૌચ, સતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વર પ્રણીધાન રૂપ પાચ નિયમોનો પણ શમાવેશ થઇ જાય છે

(૩) **આસન** સાધનાને ઉપયોગી આસનોનુ વર્ણન આ પુસ્તકમા 'આત્મ જ્ઞાનના સાધન' નામના પ્રકરણમા અગાઉ થઈ ગયુ છે

(૪) પ્રાણાયામ શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો તેનુ નામ પ્રાણાયામ છે. યોગશાસ્ત્રના પાચમા પ્રકાશમા તે હકીકત વિસ્તારથી બતાવવામા આવી છે છતા મુક્તિના સાધનરૂપ ધ્યાનમા પ્રાણાયામને આચાર્યશ્રી એકાતે ઉપયોગી માનતા નથી પ્રાણાયામથી મન સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થવાને બદલે ઉલટો કલેશ થાય છે પોતાના અનુભવથી લખેલા બારમા પ્રકાશમા તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે 'રેચક પૂરક તથા કુભક કરવાના અભ્યાસક્રમ વિના પણ અમનસ્કતા પ્રાપ્ત થતા પ્રયત્ન વિના પ્રાણ પોતાની મેળે જ કાબુમા આવી જાય છે એકવાર આત્માએ બહિરાત્મદશાનો ત્યાગ કરી અતરાત્મરૂપ બની પરમાત્મા સાથે તન્મયતા કરી એટલે પ્રાણાયામાદિ કાઇ ઉપયોગના નથી ઇન્દ્રિય જય કરી અમનસ્કતા સિધ્ધ કરવી જોઈએ એ સિદ્ધ થતા પ્રાણાયામ એની મેળે સિદ્ધ થાય છે ગુરૂપામેથી ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરી અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા લીન થવાથી યોગ સિધ્ધિ થાય છે સદ્ગુરૂની ઉપાસના ઉપર ગાઢ ઇચ્છા કરવી તેમની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી અને આત્માને પરમ બ્રહ્મમા યોજી દેવો એજ યોગની સિદ્ધિનો પરમ ઉપાય છે

છતા પ્રાણાયામના વિષયમા એટલુ વિશેષ સમજવાનુ કે યોગીઓને નાના પ્રકારની રૂચિ થાય છે અને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે યોગનો ઉપાય કરવામા આવે તો ઉત્સાહ રહે, તેથી કોઇ વ્યક્તિને પ્રાણાયામથી પણ ફળ સિદ્ધિ થવી સભવે છે તથા જે પ્રાણોની ઇન્દ્રિય વૃત્તિનો નિરોધ પ્રાણ

વૃત્તિના નિરોધથી જ થઇ શકે તેમ હોય તેને આ પ્રાણા યામ નામનુ અગ ઉપયોગી છે

ઉપરાત શારીરિક આરોગ્ય, મૃત્યુજ્ઞાન વિગેરે કેટલીક અન્ય બાબતો તેનાથી સિદ્ધ થાય છે, તેટલા પૂરતુ તેનુ પ્રયોજન સ્વીકારવામા આવ્યુ છે

(૫) (૬) પ્રત્યાહાર અને ધારણા ઇન્દ્રિયો સહિત મનને વિષયોમાથી ખેચી લઇ, પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા પુરૂષે ધર્મધ્યાન કરવા માટે મનને નિશ્ચલ કરવુ, તે પ્રત્યાહારનુ લક્ષણ છે એ પ્રમાણે વિષયોમાથી પાછા ખેચેલા મનને પછી નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, કપાળ, ભ્રકુટી તાળવુ, આખ, મુખ, કાન, અને માથુ, એ બધા ધારણાના સ્થાનોમાથી કોઇ એક સ્થાને નિશ્ચલ કરવુ તે ધારણા કહે વાય છે ઉપર બતાવેલ સ્થળોમાથી કોઇપણ એક સ્થળે મનને લાબો વખત સ્થાપન કરનાર પુરૂષના અનુભવમા યોગમાર્ગની ઘણી પ્રતીતિઓ ઉદ્ભવે છે

(૭) ધ્યાન. ધારણા પછી યોગશાસ્ત્રમા ધ્યાનનો અધિકાર આવે છે ધ્યાન કરવા ઇચ્છનારાએ સૌથી પ્રથમ ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનુ ફળ અને એ ત્રણનુ સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ તેથી તેને અહી રજુ કરીએ છીએ

ધ્યાન કરનારના લક્ષણો. પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ સદાચરણમા અગ્રેસરપણુ ન મૂકનાર, બીજા જીવોને

પણ પોતાના આત્માની સમાન જોનાર, પોતાના સ્વરૂપથી પાછો ન પડનાર ટાઢ, તાપ અને વાયુ આદિથી ખેદ ન પામનાર અને અજરામર દશાને પ્રાપ્ત કરાવનાર યોગરૂપી અમૃતના રસાયણ પીવાનો ઇચ્છુક, રાગદ્વેષ આદિથી નહિ દબાયેલ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિકથી અદુષિત એવા પોતાના મનને આત્માનદમા રમતુ કરનાર તથા સર્વ કાર્યો કરવા છતા નિર્લેપ રહેનાર કામભોગથી વિરક્ત, પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ નિસ્પૃહ, સવેગરૂપ દ્રહમા મગ્ન થયેલ અને મિત્ર, શત્રુ, સુવર્ણ અને પત્થર, નિદા અને સ્તુતિ વગેરે સર્વ વિષયમા સમભાવ રાખનાર, રાજા હોય કે રક હોય કિન્તુ બેઉના તુલ્ય કલ્યાણનો ઈચ્છુક, સર્વજીવો ઉપર કરુણા કરનાર અને સસારના સુખોથી પરાગમુખ મેરૂપર્વતની જેમ અડોલ, ચદ્રમાની જેમ આનદ દાયક અને વાયુની જેમ નિસગ એવો બુદ્ધિમાન ધ્યાતા ધ્યાન ધરવાને લાયક છે

ધ્યેયનુ સ્વરૂપ. પિડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત, આ ચાર પ્રકારનુ ધ્યાનના આલબનરૂપ ધ્યેય, જ્ઞાની પુરૂષોએ કહેલુ છે

પિડસ્થ ધ્યેયમા પાર્થિવી, આગ્નેયી, મારૂતી, વારૂણી અને તત્વભૂ આ પાચ ધારણાઓ કરવાની હોય છે

પાર્થિવી ધારણા. તિર્છાલોક પ્રમાણ લાબો પહોળો એક ક્ષીર સમુદ્ર ચિતવવો, તે સમુદ્રની અદર જબુદીપ

પ્રમાણુ એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળુ અને એક હજાર પાખડીઓ વાળુ કમલ ચિતવવુ તે કમળના મધ્યભાગમા કેસરાઓની અદર દેદીપ્યમાન પીળી પ્રભાવાળી અને મેરૂ પર્વત જેટલી પ્રમાણવાળી કર્ણિકા છે એમ ચિતવવુ તે કર્ણિકા ઉપર એક ઉજ્જવલ સિહાસન છે, તેના ઉપર બેસી કર્માને મૂળથી ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા પોતાને ચિતવવો, તે પાર્થિવી ધારણા કહેવાય છે

આગ્નેયી ધારણા તથા નાભિની અદર સોળ પાખડીવાળુ કમલ ચિતવવુ, તે કમલની કર્ણિકામા મહામત્ર (અર્હં) સ્થાપન કરવો અને તે કમલના દરેક પત્રોમા અનુક્રમે અ કાર આદિ સોળ સ્વરો સ્થાપવા

પછી હૃદયમા આઠ પાખડીનુ કમલ ચિતવવુ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મો અનુક્રમે એક એક પાખડીમા સ્થાપન કરવા અને તે કમળનુ મુખ નીચુ રાખવુ અર્થાત્ સોળ પાખડીવાળા કમળના ઉપર જાણે અધર ઝુલતુ હોય તેમ નીચા મુખે તે કમળ રાખવુ પછી રેફ બિન્દુ અને કલાયુક્ત મહામત્રમા જે (હૂઁ) અક્ષર છે તેના રેફમાથી હળવે હળવે નીકળતી ધૂમડાની શિખા ચિતવવી પછી તેમાથી અગ્નિના કણિઆઓ નીકળતા ચિતવવા અને પછી અનેક જ્વાળાઓ નીકળતી ચિતવવી તે જ્વાલાઓના સમૂહથી હૃદયની અદર રહેલુ (આઠ કર્મોથી બનેલુ, આઠ પાખડીવાળુ) કમળ બાળવુ અને તે મહામત્ર (અર્હં) ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રબળ અગ્નિ અવશ્ય

તે કર્મવાળા કમલને બાળી નાખે છે એમ ચિંતવવુ. પછી શરીરની બહાર ત્રણ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથ્થો (કુંડ) સાથિયાના ચિન્હવાળો અને વહ્નિબીજ (ર) રકાર સહિત ચિંતવવો પછી શરીરની અંદર મહામંત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન અગ્નિની જ્વાલા અને બહારના વહ્નિપુરની જ્વાળા, એ થયેલી બન્ને વડે કરી દેહ અને આઠ કર્મનું બનેલુ કમળ તે બન્ને બાળીને તત્કાળ ભસ્મમાત કરી શાન્ત થવુ, તેને આગ્નેયી ધારણા કહે છે

વાયવી ધારણા ત્યાર પછી ત્રણ ભુવનના વિસ્તારને પૂરી દેતા, પર્વતોને ચલાયમાન કરતા અને સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડતા, પ્રચંડ વાયુને ચિંતવવો અને પૂર્વે શરીર તથા કમલને બાળીને જે રાખ કરવામા આવી છે, તેને આ વાયુવડે ઉડાડી નાખી દૃઢ અભ્યાસે–પ્રબળ ધારણાએ કરી તે વાયરાને પાછો શાન્ત કરવો, એને મારૂતી નામની ત્રીજી ધારણા કહેવાય છે

વારૂણી ધારણા અમૃત સરખા વરસાદને વરસાવનાર, મેઘની માળાઓથી વાદળાઓથી ભરપુર આકાશને ચિંતવવુ પછી અર્ધચંદ્રાકાર કલાબિંદુ સહિત વરૂણ બીજ (વં) ને સ્મરવુ, તે વરૂણ બીજથી ઉત્પન્ન થયેલા અમૃત સરખા પાણીથી આકાશને ભરીને પૂર્વે શરીરથી પેદા થયેલ રજ, જે આકાશમા ઉડાડી હતી, તે રજને તે પાણીથી ધોઇ નાખવી પછી વારૂણ મંડલને શાન્ત કરવુ, તે વારૂણી ધારણા કહેવાય છે

તત્ત્વભૂ ધારણા. ત્યાર પછી શુભ બુદ્ધિવાળા યોગીએ સાત ધાતુ વિનાના, પૂર્ણચંદ્રની માફક નિર્મલ કાંતિવાળા અને સર્વજ્ઞ સમાન પોતાના આત્માને ચિંતવવો. પછી સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયેલા, સર્વ અતિશયોથી સુશોભિત, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારા અને કલ્યાણકારક મહિમાવાળા, પોતાના શરીરની અંદર રહેલા, નિરાકાર આત્માને ચિંતવવો એ તત્ત્વભૂ નામની ધારણા જાણવી. આ પિંડસ્થ ધ્યાનનો હમેશા અભ્યાસ કરનાર યોગી મોક્ષ સુખ પામે છે

પિંડસ્થ ધ્યેયનુ માહાત્મ્ય આ પ્રમાણે નિરંતર પિંડસ્થ ધ્યાનમા અભ્યાસ કરનાર યોગીને દુષ્ટ વિદ્યા, મંત્ર, મંડલ, શક્તિ વગેરે પરાભવ કરી શકતા નથી શાકિનીઓ, ક્ષુદ્ર યોગણીઓ, પિશાચો અને માંસ ભક્ષણ કરનારાઓ, તે યોગીના તેજને સહન નહી કરી શકતા તત્કાળ જ ત્રાસ પામે છે તેમજ દુષ્ટ હાથી, સિંહ, શરભ અને સર્પો મારવાની ઇચ્છાવાળા પણ સ્તંભિત થયેલાની માફક દૂર ઉભા રહે છે પિંડસ્થ ધ્યાનનુ આ સામાન્ય ફળ છે વિશેષ ફલ કર્મક્ષયથી ઉત્પન્ન થતુ મોક્ષ છે

પદસ્થ ધ્યાન. પવિત્ર પદોનુ આલંબન લઇને જે ધ્યાન કરવામા આવે છે. તેને સિદ્ધાન્તના પારગામી પુરૂષોએ પદસ્થ ધ્યાન કહેલુ છે

માતૃકાનુ ધ્યાન. નાભિકંદ ઉપર સોળ પાખડીવાળુ એક કમળ ચિંતવવુ તેની પ્રત્યેક પાખડીમા અનુક્રમે

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, लृ, ॡ ए, ऐ, ओ, औ, अं, अः એ પ્રમાણે સોળ સ્વરની શ્રેણિ ભ્રમણ કરતી ચિન્તવવી.

તથા હૃદયમા ચોવીસ પાખડીવાળુ કમળ ચિતવવુ તેમા વચ્ચે એક કર્ણિકા છે એમ ચિન્તવવુ ચોવીસ પાખડીમા અનુક્રમે क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ञ, ट, ठ, ड, ढ, ण, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, એ ચોવીશ વ્યજનો ચિન્તવવા અને પચ્ચીસમો म કાર વચ્ચે કર્ણિકામા ચિન્તવવો

તથા મોઢામા આઠ પાખડીવાળા કમલની કલ્પના કરવી અને તે મુખકમલની આઠ પાખડીમા અનુક્રમે य, र, ल, व, श, ष, स, ह, આ આઠ વર્ણોની સ્થાપના કરી તેનુ ચિન્તવન કરવુ

આ પ્રમાણે આ સ્વર અને વ્યજન સ્વરૂપ માતૃકાનુ ચિન્તવન કરતો ધ્યાતા શ્રુતજ્ઞાનનો પારગામી થાય છે તે સબધી કહ્યુ છે કે—અનાદિ સિદ્ધ આ અ કાર આદિ વર્ણોનુ વિધિપૂર્વક એટલે કે ઉપર બતાવેલ ત્રણે કમળોમા ગોઠવીને એકાગ્રતા પૂર્વક ધ્યાન કરતા થોડા જ વખતમા ધ્યાન કરવાવાળાને નષ્ટાદિસબધી અર્થાત્ ગયુ-આવ્યુ, થયુ-થવાનુ તથા જીવિત અને મરણાદિ સબધી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે

બીજી રીતે પદસ્થ ધ્યાન. નાભિકંદની નીચે આઠ પાખડીવાળુ એક કમળ ચિંતવવુ તે કમળની રમણિક કેસરાઓ સોળ સ્વરોની કલ્પવી કમળની આઠ પાખડીઓમા આઠ વર્ગો અનુક્રમે સ્થાપન કરવા તે આઠ વર્ગો નીચે પ્રમાણે સમજવા (૧) अ કારથી માડી अः સુધી સોળ સ્વરો (૨) क ख ग घ ङ. (૩) च छ ज झ ञ (૪) ट ठ ड ढ ण. (૫) त थ द ध न. (૬) प फ ब भ म. (૭) य र ल व. (૮) श ष स ह. આ આઠ વર્ગો એક પાખડીમા એક એમ આઠ પાખડીમા સ્થાપન કરવા આઠ પાખડીવાળા આ કમળની પ્રત્યેક પાખડીની સધિઓમા એટલે કે એક પાખડી અને બીજી પાખડીના આતરમા સિધ્ધસ્તુતિ અર્થાત્ ह्रीँ કાર તેને સ્થાપન કરવા આઠ પાખડીઓના અગ્રભાગમા ॐ ह्रीँ સ્થાપન કરવા તે કમળમા પહેલો વર્ણ अ અને છેલ્લો વર્ણ ह, રેફ (ᒼ) કલા (ˇ) અને (૦) સહિત બરફની માફક ઉજ્જવલ સ્થાપન કરવો તાત્પર્ય એ છે કે કમલમા अर्हँ ની સ્થાપના કરવી. આ अर्हँ અક્ષર છે. તેનુ મનમાં સ્મરણુ કરવા માત્રથી પવિત્ર કરનાર છે આ अर्हँ શબ્દનો પ્રથમ હ્રસ્વ ઉચ્ચાર (નાદ) મનમા કરવો, પછી દીર્ઘ, પ્લુત, સૂક્ષ્મ અને પછી અતિ-સૂક્ષ્મ કરવો પછી તે નાદ નાભિની, હૃદયની અને ઘટિકાદિકની ગ્રાઠને વિદારણુ કરતો સૂક્ષ્મ ધ્વનિવાળો થઇ તે સર્વના મધ્યમા થઈ આગળ ચાલ્યો જાય છે એમ ચિંતવવુ પછી તે

બિન્દુથીતેપેલી કળામાથી નીકળતા દુધ સરખા ઉજ્જવલ અમૃતના કલ્લોલેકરી અતરાત્માને સિચાતો ચિતવવો પછી એક અમૃતનુ સરોવર કલ્પવુ તે સરોવરથી પેદા થયેલ સોળ પાખડીવાળા કમલની અદર પોતાના આત્માને સ્થાપન કરી તે પાખડી ઓમા અનુક્રમે સોળ વિદ્યાદેવીઓને ચિતવવી પછી દેદીપ્યમાન સ્ફટિક રત્નના કુભમાથી ઝરતા દુધની માફક ઉજ્જવલ અમૃતવડે પોતાને સિચાતા ઘણા વખત સુધી મનમા ચિતવવુ પછી આ મત્રરાજના નામવાળા શુદ્ધ સ્ફટિકની માફક નિર્મળ જે પરમેષ્ઠિ અર્હંત છે તેનુ મસ્તકને વિષે ધ્યાન કરવુ તે ધ્યાનના આવેશથી સોહં, સોહં,–તે વીતરાગ તેજ હુ, તેજ હુ, એમ વારવાર બોલતા નિશકપણે આત્માની અને પરમાત્માની એકતા અનુભવવી પછી નિરાગી, અદ્વેષી, અમોહી, સર્વદર્શી, દેવોથી પૂજનીક અને સમવ સરણુમા રહી ધર્મદેશના કરતા પોતાને પરમાત્માની સાથે અભિન્નપણે ધ્યાવવો આ પ્રમાણે પરમાત્માના સાથે અભિન્નતાનુ ધ્યાન કરતા ધ્યાની પાપનો નાશ કરીને પરમાત્મ પણાને પામે છે

અર્હૂંનુ ધ્યાન ઉપર અને નીચે રેફયુકત અને કલા અને બિન્દુથી આક્રાન્ત, અનાહત સહિત મત્રાધિરાજ (અર્હૂં) ને સુવર્ણના કમલમા રહેલા ગાઢ ચદ્રના કિરણોની માફક નિર્મલ, આકાશમા સચરતો અને દિશાઓને પ્રાપ્ત થતો ચિતવવો ત્યાર પછી મુખ કમળમા પ્રવેશ કરતા, ભ્રૂલતાની અદર ભમતા, નેત્રપત્રમા સ્ફુરાયમાન થતા, ભાલ

મડપમા રહેતા, તાલુના રધ્રથી બહાર નીકળતા, અમૃતરસને ઝરતા, ઉજ્જ્વલતામા ચદ્રમા સાથે સ્પર્ધા કરતા, જ્યોતિષ મડલમા સ્ફુરતા, આકાશના ભાગમા સચરના અને મોક્ષ લક્ષ્મી સાથે યોજતા સર્વ અવયવોથી સપૂર્ણ મત્રાધિરાજને કુભક કરીને ચિતવવો કહ્યુ છે કે અકાર જેની આદિમા છે અને હકાર જેના અતમા છે તથા મધ્યમા બિન્દુ સહિત રેફ (˚) છે તેજ (અર્હં) પરમ તત્ત્વ છે તેને જે જાણે છે, તે તત્ત્વનો જાણ છે મનને સ્થિર કરી યોગી જ્યારે આ અર્હં મહાતત્વનુ ધ્યાન કરે છે, તે જ વખતે તેને આનદ સપદાની ભૂમિ સમાન મોક્ષ લક્ષ્મી સમીપ આવીને ઉભી રહે છે

ૐકારનુ ધ્યાન. હૃદય કમલમા રહેલ, સમગ્ર શબ્દ બ્રહ્મની ઉત્પત્તિનુ એક કારણ, સ્વર તથા વ્યજન સહિત, પચ પરમેષ્ઠિપદ વાચક તથા મસ્તકમા રહેલા ચદ્રકલામાથી ઝરતા અમૃતના રસે કરી ભિજાતા, મહામત્ર પ્રણવ–ૐકારને કુભક કરીને ચિન્તવવો

પચ પરમેષ્ઠિ મત્રનુ ધ્યાન ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર, અતિ પવિત્ર, પચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામત્રને વિશેષ પ્રકારે ચિન્તવવો આ પુસ્તકના છઠ્ઠા પ્રકરણમા શ્રાવકની દિનચર્યામા શ્રી નમસ્કાર મહામત્રના અધિકાર પ્રસગે મહામત્ર નવકારનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવુ એ હકીકત સક્ષેપથી કહેવાઇ ગઇ છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૩૦૭ થી ૩૪૨)

આ મહામત્રનેજ સારી રીતે આરાધીને શ્રેષ્ઠ આત્મ લક્ષ્મીને મેળવી, આ ભવમા યોગીઓ ત્રણેલોકના જીવોથી પણ પૂજાય છે હજારો પાપો કરનારા અને સેકડો પ્રાણીઓ ને મારનારા તિર્યચો પણ આ મહામત્રનુ આરાધન કરી દિવ્ય ગતિને પ્રાપ્ત થયા છે

ચત્તારિમગલ' આદિ. મગલ, ઉત્તમ અને શરણુ આ ત્રણને અરિહત, સિધ્ધ, સાધુ અને ધર્મ એ ચારની સાથે મેળવીને એકાગ્ર ચિત્તથી સ્મરણ કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે પવિત્ર પદો નીચે પ્રમાણે છે– चत्तारी मङ्गल–अरिहंता मगल, सिद्धा मगल, साहू मगल, केवलिपन्नत्तो धम्मो मगल। चत्तारिलोगुत्तमा–अरिहता लोगुत्तमा, सिद्धा लोगुत्तमा, साहू लोगुत्तमा, केवलिपन्नत्तो धम्मो लोगुत्तमो। चत्तारि सरण पवज्जामि–अरिहते सरण पवज्जामि, सिध्धे सरण पवज्जामि, साहू सरण पवज्जामि, केवलिपन्नत धम्म सरण पवज्जामि।

વિદ્યા અને મત્ર. મોક્ષ સુખને આપવાવાળી ૫૬૨ અક્ષરવાળો વિદ્યાનુ ધ્યાન કરવુ અને સર્વજ્ઞાન પ્રકાશક, સર્વજ્ઞ સમાન મત્રને સ્મરવો તે વિદ્યા અને મત્ર અનુક્રમે નીચે મુજબ છે "ॐ अरिहत सिद्ध सयोगी केवली स्वाहा।" આ વિદ્યા છે અને "ॐ श्रीँ ह्रीँ अर्हँ नमः।" આ મત્ર છે આ મત્ર મહાન ચમત્કારી છે. તે સર્વજ્ઞ ભગવાન

સરખાપણાને ધારણ કરે છે સર્વપ્રકારે તેનો પ્રભાવ કહેવાને કોઇ સમર્થ નથી

नमो अरिहंताण. શ્રી મહામંત્ર નવકારના આદિપદ સબધી કહ્યુ છે કે જો સમારરૂપ દાવાનળનો એક ક્ષણ વારમા ઉચ્છેદ કરવાને તમે ઇચ્છતા હો તો નવકાર મ ત્રના પહેલા સાત અક્ષરોનુ સ્મરણ કરો

नमो सिद्धाणं. તથા આઠ કર્મોનો નાશ કરવા માટે મહામંત્ર નવકારના બીજા પદસ્વરૂપ પાચ અક્ષરવાળા नमो सिद्धाण પદનુ સ્મરણ કરો

હ્રીંકાર વિદ્યાનુ ધ્યાન. મુખની અદર આઠ પાંખડી વાળુ ઉજ્જવળ કમળ ચિ તવવુ તે આઠ પાખડીમા આઠ વર્ગો अ, क, च, ट, त, प, य, श. (પૂર્વે કહેવાઈ ગયા છે તે) સ્થાપવા તેમજ ॐ नमो अरिहंताण આ આઠ અક્ષરોમાથી એક એક અક્ષર એક એક પાખડીમા મૂકવો આ કમળની કેસરાની ચારે બાજુના ભાગમા अ આ આદિ સોળ સ્વરો ગોઠવવા અને વચલી કર્ણિકાને અમૃતના બિ દુઓથી વિભૂષિત કરવી, પછી ચદ્ર મ ડળમાથી આવતા, મુખમા સચરતા પ્રભામ ડલમા રહેલા અને ચ દ્રમા સમાન કાતિવાળા માયાબીજ હ્રીં કારને તે કમળની કર્ણિકામા ચિતવવો પછી દરેક પાખડીઓમા ભમતા, આકાશ તળમા સ ચરતા મનની મલિનતાનો નાશ કરતા, અમૃત રસને વરસાવતા, તાલુરધ્રમા

ગમન કરતા, ભ્રુકુટીની અદર દીપતા, ત્રણુ લોકમા અચિન્ત્ય માહાત્મ્યવાળા અને જ્યોતિમયની જેમ અદ્‌ભુતતાવાળા, આ પવિત્ર મત્રનુ એકાગ્ર મનથી ધ્યાન કરતા મન અને વચનની અપવિત્રતા જેતી દૂર થઇ છે એવા ધ્યાતાને શ્રુતજ્ઞાન પ્રકાશ પામે છે મનને સ્થિર કરી છ મહીના નિરતર અભ્યાસ કરનાર સાધક મુખકમળમાથી નીકળતી ધૂમની શિખા જોઇ શકે છે એક વર્ષ અભ્યાસ કરનાર સાધક જવાલા જોઈ શકે છે, પછી વિશેષ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતા સર્વજ્ઞનુ મુખ કમળ જુએ છે અને તેથી આગળ વધતા કલ્યાણુ માહાત્મ્ય, સર્વાતિશય સપન્ન અને ભામડલની અદર રહેલા જાણે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ હોય તેમ સર્વજ્ઞને જુવે છે પછી તે સર્વજ્ઞના સ્વરૂપમા નિશ્ચયવાળો મનને સ્થિર કરી સસ્માર અટવીનુ ઉલ્લઘન કરી મોક્ષ મદિરમા આરૂઢ થાય છે

ક્ષ્વિઁ વિદ્યાનુ ધ્યાન ચદ્રના બિબથી જાણે ઉત્પન્ન થયેલી હોય તેવી ઉજ્જવલ, નિરતર અમૃતને વરસાવતી અને કલ્યાણુના કારણુરૂપ ક્ષ્વિઁ નામની વિદ્યાનુ લલાટને વિષે ધ્યાન કરવુ

શશિકલાનુ ધ્યાન ક્ષીરસમુદ્રમાથી નીકળતી, અમૃતના પાણીથી વિશ્વને પલાળતી અને મોક્ષરૂપ મહેલના પગથિયાની શ્રેણિ સમાન ચદ્રકલાનુ લલાટને વિષે ધ્યાન કરવુ આના સ્મરણુ માત્રથી સસારના કારણુરૂપ કર્મો તુટી જાય છે અને તેનુ ધ્યાન કરનારો ધ્યાતા પરમ આનદના કારણુરૂપ અવ્યયપદ સ્વરૂપ મોક્ષ પ્રત્યે જાય છે

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહતનુ ધ્યાન. નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર પ્રણવ (ૐ કાર) શૂન્ય (૦) અને અનાહત (ह) આ ત્રણનુ ધ્યાન કરનાર અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી નિર્મળ જ્ઞાન પામે છે આ ત્રણેનુ નિરતર શખ, મચકુદ અને ચદ્રમાના સરખુ શ્વેત ધ્યાન કરનાર મનુષ્યો સમગ્ર પદાર્થોના જ્ઞાનમા પ્રવીણતા મેળવે છે

અષ્ટાક્ષરી વિદ્યા. આઠ પાખડીવાળા કમળને વિષે દેદીપ્યમાન તેજવાળા આત્માને ચિતવવો અને ૐ કાર પ્રથમ પહેલામત્રના (ૐ नमो अरिहंताणं એ મત્રના) આઠે વર્ણોને અનુક્રમે આઠે પાખડીઓ ઉપર સ્થાપવા તેમા પહેલી પાખડી પૂર્વદિશા તરફથી ગણવી અને તેમા પહેલો ૐ મૂકવો પછી અનુક્રમે બાકીના અક્ષરોથી સ્થાપના કરી તે આઠ અક્ષરવાળા મત્રનો (કમળના અક્ષરો ઉપર) અગિયારમો વાર જાપ કરવો સર્વ જાતના વિઘ્નોની શાન્તિ માટે આઠ દિવસ સુધી તે આઠ અક્ષરવાળી વિદ્યાનો જાપ કરવો. એમ કરતા આઠ દિવસે તે કમળની અદર રહેલા પત્રોમા તે અષ્ટાક્ષરી વિદ્યાના વર્ણો અનુક્રમે જોવામા આવે છે જ્યારે એ અક્ષરો દેખાય છે, ત્યારે જોનારમા એવુ સામર્થ્ય આવે છે કે ધ્યાનમા વિઘ્ન કરનાર ભય કર સિહ, હાથી, રાક્ષસ અને બીજા વ્યતરો વિગેરે પણ તત્કાળ શાન્ત થઈ જાય છે

સિદ્ધચક્રનુ ધ્યાન. વિદ્યાપ્રવાદમાથી ઉધ્ધાર કરીને શ્રી વજસ્વામી આદિ જ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રગટપણે મોક્ષ લક્ષ્મીના

બીજ સરખુ માનેલુ, જન્મમરણાદિ દાવાનળને શાન્ત કરવા-ને માટે નવીન મેઘ સમાન શ્રી સિદ્ધચક્રજી (શ્રી નવપદજી) ને ગુરૂના ઉપદેશથી જાણીને કર્મક્ષય માટે ચિન્તવવુ

સિધ્ધાત રૂપ સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલ બીજા પણ અક્ષર, પદ, વગેરે સમગ્રનુ ધ્યાન પણ મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે ગમે તે પદનુ, વાક્યનુ કે શબ્દનુ પણ ચિતન કરતા ધ્યાતા રાગરહિત થાય તેને પદસ્થ ધ્યાન કહ્યું છે પદસ્થ ધ્યાનની વિસ્તૃત માહિતિ માટે યોગશાસ્ત્રનો આઠમો પ્રકાશ જોવો.

રૂપસ્થ ધ્યાન. અરિહત ભગવાનના રૂપને અવલબીને કરેલુ ધ્યાન રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે, જેમકે શ્રી અરિહતો કે જેઓ મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની હવે તૈયારીમા છે, સમગ્ર કર્મોનો જેમણે વિનાશ કર્યો છે, ધર્મદેશના આપતી વખતે દેવોએ કરેલા ત્રણ પ્રતિબિબ સહિત ચાર મુખવાળા, ત્રણ ભુવનના સર્વ જીવોને અભય દાન આપવાવાળા અર્થાત્ કોઇ જીવને નહિ મારવા તેવી દેશના આપવાવાળા, ચદ્રમડલ સદશ ઉજ્જ્વળ ત્રણ છત્રો જેમના મસ્તક ઉપર શોભી રહ્યા છે, સૂર્યમડલની પ્રભાને વિડબન કરતુ અતિ તેજસ્વી ભામડલ જેમની પાછળ ઝળ ઝગાટ કરી રહ્યુ છે, જેમની સામ્રાજ્ય સપત્તિનો ઘોષ દિવ્ય દુદુભિઓ વડે થઇ રહ્યો છે, શબ્દ કરતા ભ્રમરોના ઝકારથી અશોક વૃક્ષ વાચાલિત થયો હોય તેમ શોભી

રહ્યો છે, વચમા સિંહાસન ઉપર તીર્થંકર મહારાજા બિરાજેલા છે, બે બાજુ ચામરો વીંઝાઈ રહ્યા છે, નમસ્કાર કરતા સુરાસુરના મુકુટ મણિઓથી જેમના પગના નખોની કાન્તિ પ્રદીપ્ત થઇ રહી છે, દિવ્ય પુષ્પોના સમૂહોથી જેમની સભાની જમીન ઢંકાઈ ગઈ છે, ઉંચી ડોકો કરીને-એકતાન થઈને મૃગાદિ પશુઓના સમૂહો જેમની મધુર ધ્વનિનુ પાન કરી રહ્યા છે અર્થાત્ પ્રભુની દેશના સાભળી રહ્યા છે. સિંહ તથા હાથી વગેરે પ્રાણીઓ પોતાનુ સહજ વૈર ભૂલીને શાંત થઇને નજીકની ભૂમિમા બેઠેલા છે,- જેમનાં આસપાસ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચનો સમુહ એકત્રિત થયો છે, સર્વ અતિશયોથી પરિપૂર્ણ, કેવળજ્ઞાનથી શોભતા અને સમવસરણમા રહેલા તે પરમેષ્ઠિ અરિહંતના રૂપનુ આત્મી ગેને આલંબન લઈને ધ્યાન કરવુ તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહેલુ છે

પ્રતિમાથી રૂપસ્થ ધ્યાન. એજ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની પ્રતિમાના રૂપનુ ધ્યાન કરનારો પણ રૂપસ્થ ધ્યાન કરનારો કહેવાય છે તે પ્રતિમાજીના ધ્યાન વખતે આ પ્રમાણે ચિન્તવન કરવુ. શ્રી જિનેશ્વરની પ્રતિમા રાગ દ્વેષ અને મહામોહ-અજ્ઞાનાદિ વિકારોના કલકથી રહિત છે, શાન્ત, કાન્ત અને મનોહર છે, સર્વ ઉત્તમ લક્ષણોથી ઓળખાયેલ છે, અન્ય તીર્થિકોએ નહિ જાણેલ યોગ મુદ્રાની મનોહરતાને ધારણ કરનાર છે [illegible]

અદ્ભૂત સ્થિરતા આપનાર, શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાનુ નિર્મલ મન કરી એકદૃષ્ટિએ ધ્યાન કરનાર રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની શાન્ત મનોહર અને આનદી મૂર્તિની સન્મુખ ખુલ્લી આખ રાખી, એક દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવુ, આખ મીચવી કે હલાવવી નહિ તેમ કરતા શરીરનુ પણ ભાન ભૂલી જઈ એક નવીન દશામા પ્રવેશ કરાય છે જેમા અપૂર્વ આનદ અને કર્મની નિર્જરા થાય છે તે દશાવાળાને રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહે છે

રૂપસ્થ ધ્યાનનુ ફલ આ રૂપસ્થ ધ્યાનના અભ્યાસ વડે પોતાના ધ્યેય સાથે તન્મયતાને પામેલો સાધક પોતાના આત્માને સર્વજ્ઞરૂપ બનેલો જુએ છે. તથા આ સર્વજ્ઞ ભગવાન હુ પોતેજ છુ એમ જાણે છે એવી તન્મયતાને પામેલો યોગી સર્વને જાણનાર મનાય છે કારણ કે વીતરાગ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરનારો વીતરાગ થઈને મુક્ત થાય છે. તેજ પ્રમાણે રાગવાનનુ ધ્યાન કરનારો તત્ક્ષણ રાગવાન બને છે જેમ સ્ફટિકમણિ જે જે પદાર્થોની સાથે યોગ પામે છે તે તે રૂપ બની જાય છે, તેમ ધ્યાન કરનારો આત્મા પણ જે જે ભાવનુ ધ્યાન કરે છે તે તે ભાવ સાથે તન્મય બની જાય છે એટલા માટે કૌતુકથી ખાતર પણ સાધકે અસદ્ધ્યાનોનુ આલબન લેવુ નહિ. કારણ કે તે અસદ્ધ્યાનો સેવવાથી તે પોતાના જ વિનાશને માટે થાય છે મોક્ષનુ જ આલબન લેનારને બધી સિદ્ધિઓ સ્વય સિદ્ધ થાય છે કર્મક્ષયને અર્થે પ્રયત્ન કરવો એ આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ છે

રૂપાતીત ધ્યાન જે ધ્યાનમા અમૂર્ત, ચિદાનદ સ્વરૂપ, નિરજન સિધ્ધ પરમાત્મા ધ્યેય તરીકે હોય છે તે ધ્યાન રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે નિરજન સિદ્ધ પરમાત્માનુ અવલબન લઇ નિરતર તેનુ ધ્યાન કરનાર યોગી ગ્રાહ્ય ગ્રાહક ભાવથી રહિત એવુ તન્મયપણુ પ્રાપ્ત કરે છે આ રીતે યોગી જ્યારે અનન્ય ભાવે તન્મયપણુ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેને કોઇપણુ આલબન રહેલુ ન હોવાથી તે સિદ્ધાત્મામા એવી રીતે લય પામે છે કે ધ્યાતા અને ધ્યાન એ બનેનો અભાવ થતા ધ્યેય જે સિદ્ધ પરમાત્મા તેની સાથે જ એકરૂપ બની જાય છે આવો જે સમરસ ભાવ તેનુ નામ જ આત્મા સાથે પરમાત્માનુ એકીકરણુ છે, કારણુ કે તે વખતે આત્મા જરાપણુ ભે૰ વિના પરમાત્મામા લીન થાય છે

નિરાલબન ધ્યાયનો ક્રમ. પ્રથમ પિડસ્થ આદિ લક્ષ્યવાળા ધ્યાનના ક્રમે અલક્ષ જે નિરાલબન ધ્યાન તેમા આવવુ પ્રથમ સ્થૂલ ધ્યેયો લઇ, અનુક્રમે સૂક્ષ્મ ધ્યેયોનુ ચિતન કરવુ અને રૂપસ્થ આદિ આલબન ધ્યેયોથી નિરાલબન (સિધ્ધ અરૂપિ) ધ્યેયોમા આવવુ આ ક્રમે અભ્યાસ કરવામા આવે તો તત્વનો જાણુકાર સાધક થોડા વખતમા તત્ત્વ પામી શકે આ પ્રમાણે પિડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનરૂપી અમૃતમા મગ્ન

થયેલુ મુનિનુ મન જગતના તત્ત્વોને સાક્ષાત કરી-તત્ત્વોનો અનુભવ કરી આત્માની વિશુદ્ધિ કરે છે

બીજી રીતે ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર.

હવે બીજી રીતે એટલે કે આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સસ્થાનના ચિતન કરવા રૂપ ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર કહેવામા આવે છે

આજ્ઞાવિચય. પૂર્વાપર બાધા રહિત સર્વજ્ઞ ભગવતની આજ્ઞાને આગળ કરી તત્વથી પદાર્થોનુ ચિતવન કરવુ તે આજ્ઞા વિચય ધ્યાન કહેવાય છે સર્વજ્ઞ ભગવતે કહેલુ સૂક્ષ્મ વચન પણ હેતુ કે યુકિત વડે ખડિત થતુ નથી, તે સર્વજ્ઞનુ વચન આજ્ઞારૂપે સ્વીકારવુ જોઈએ, કેમકે જિનેશ્વરો અસત્ય બોલતા નથી

અપાય વિચય. રાગ, દ્વેષ, કષાય વગેરે દોષોથી થતા કષ્ટોનો વિચાર કરવો તે અપાય વિચય ધ્યાન કહેવાય છે એ ચિતન કરવાથી મનુષ્ય રાગદ્વેષાદિથી થતા ઐહિક અને પારલૌકિક દુખોમાથી બચવા તત્પર થાય છે અને અ તે તેમનો ક્ષય કરી બધા પાપકર્મોથી નિવૃત્ત થઇ શકે છે

વિપાક વિચય પ્રતિક્ષણ ઉત્પન્ન થતા કર્મફળના ઉદયનો અનેક પ્રકારે વિચાર કરવો તે વિપાક વિચય ધ્યાન કહેવાય છે તે વિચાર આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે અર્હિત

ભગવાનની ઉંચામાં ઉંચી સંપદાઓ છે, તે પુણ્ય કર્મોનું ફળ છે અને નારકીના જીવોની ઉત્કૃષ્ટ વિપદાઓ છે, તે પાપ કર્મોનું ફળ છે

સંસ્થાન વિચય આખા લોકનું સંસ્થાન-આકૃતિ-સ્વરૂપ વિચારવું તે સંસ્થાન વિચય ધ્યાન કહેવાય છે જેમ કે આ અનાદિ અને અનંત આખો લોક ઉત્પત્તિ અને વિનાશશીલ છે, આ પ્રમાણે લોકમાં આવેલા વિવિધ દ્રવ્યોની પરિવર્તનશીલતા જાણ્યા બાદ, મન તેમાં આસક્તિ રહિત થાય છે અને રાગ દ્વેષાદિથી વ્યાકુલ બનતું નથી

ધર્મ ધ્યાનનું ફળ ઉપર જણાવેલા ધાર્મિક ચિન્તનથી ચિત્તનો ભાવ વિશુદ્ધ થાય છે તથા કર્મજનિત બધા વિકારો કાંતો ઉપશમ પામી જાય છે, અથવા કંઈક અંશે ક્ષીણ થાય છે અથવા તદ્દન નષ્ટ પણ થાય છે વળી ચિત્તની મલિનતા અને શુદ્ધિની નિદર્શક લેશ્યાઓ આવું ધર્મ ચિંતન કરનારને ક્રમે ક્રમે પીત લેશ્યા તેનાથી પણ વિશુદ્ધ પદ્મ લેશ્યા અને તેનાથી પણ વિશુદ્ધ એવી શુકલ લેશ્યા પ્રાપ્ત થાય છે

આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં અત્યંત વૈરાગ્ય રસના સંયોગથી તરંગિત થયેલા મનુષ્યોને, પોતે અનુભવ કરી શકે તેવું, અતીન્દ્રિય આત્મિક સુખ અહીં જ પ્રાપ્ત થાય છે

અને પરલોકમા દેવ મનુષ્યની સુગતિ, બોધિ, સમાધિ અને પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

અનિત્યાદિ ભાવનાઓ, મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ તથા જ્ઞાનાદિ ભાવનાઓ આ ધ્યાન માટે અતિ ઉપયોગી છે ઘણા આત્માઓ તેના આલબનથી શુક્લ ધ્યાન પર આરૂઢ થઈ, કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે

શુક્લ ધ્યાન શુક્લધ્યાન ચાર પ્રકારનુ છે તેમા દ્રવ્યના અર્થ, વ્યજન અને યોગના સક્રમણ પૂર્વક પૂર્વગત શ્રુતાનુ સાર ચિતવન કરવુ તે પૃથકત્વવિતર્કસવિચાર નામનુ શુક્લ ધ્યાન કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જે ધ્યાનમા શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલા દ્રવ્યના ચિન્તન પરથી શબ્દના ચિતનપર અને શબ્દના ચિતનપરથી કાયાદિયોગના ચિતન પર અવાય તે પૃથકત્વ-વિતર્ક-સવિચાર નામનો શુક્લ ધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર છે અહી વિતર્કનો અર્થ શ્રુત છે

અર્થ, વ્યજન તથા યોગાતરોમા સક્રમણ કર્યા વિના દ્રવ્યના એક જ પર્યાયનુ ચિતન કરવું, તે અપૃથકત્વ વિતર્ક અવિચાર નામનો શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પ્રકાર છે આ ધ્યાનના બળે આત્મા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે કે જેના વડે તે સમસ્ત લોકના સર્વ પદાર્થોના સર્વપર્યાયોને બરાબર જાણી શકે છે

મોક્ષ ગમનના અવસરે કેવળી ભગવતો મન, વચન અને કાયાના બાદર યોગોને રોકે છે, તે સૂક્ષ્મ-ક્રિયા

વ્યાબાધા તેમને નથી કેવળ આત્મસ્વભાવનુ સુખ હોવાથી તે પરમ સુખ છે.

આ દેહમા રહી અનેક પ્રકારની સમાધિઓ થઇ શકે છે, તેવુ અન્ય દર્શનકારો કહે છે તે સર્વ સમાધિઓનો સમાવેશ ધ્યાનમાજ થઇ શકે છે શ્રી જિનેશ્વરોએ બતાવેલ ધ્યાન અને અન્ય દર્શનકારોએ બતાવેલી સમાધિની સર ખામણી જો પરસ્પર કરવામા આવે તો આ વાતની ખાત્રી સહેજ થઈ શકે. આ પ્રમાણે યોગના આઠ અ ગોની સ ક્ષિપ્ત વિચારણા અહી સમાપ્ત થાય છે

પરિશિષ્ટ ત્રીજું.

અનુભવ વાણી.

(યોગશાસ્ત્રના બારમા પ્રકાશને આધારે)

આ પરિશિષ્ટમા યોગીસમ્રાટ્ પૂ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજીના યોગવિષયક સ્વાનુભવને સાધકને જરૂરી માર્ગદર્શન મળે તે રીતે સક્ષિપ્ત ભાવાર્થ સહિત પ્રગટ કરવામા આવ્યો છે

સ્વાનુભવ પ્રગટ કરતા તેઓશ્રી શરુઆતમા જ ફરમાવે છે કે સિદ્ધાતરૂપ સમુદ્રથી અને ગુરુના મુખથી યોગ સબધી જે કાઈ જાણ્યુ હતુ તે પૂર્વે સારી રીતે જણાવી દીધુ છે હવે મને પોતાને યોગ સબધી જે કાઈ અનુભવથી સિદ્ધ થયુ છે, તે નિર્મળ તત્ત્વને અહી પ્રકાશિત કરૂ છુ

યોગનો સર્વ આધાર મન ઉપર છે મનની અવસ્થાઓ જાણ્યા સિવાય અને તેને ઉચ્ચ સ્થિતિમા મૂકયા સિવાય, યોગમા પ્રવેશ થઈ શકતો નથી માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ મનની સ્થિતિના ભેદો બતાવે છે

મનના ભેદો વિક્ષિપ્ત, યાતાયાત, શ્લિષ્ટ, અને

સુલીન, એમ ચાર પ્રકારનુ મન છે અને તે તેના જાણનાર માનવોને ચમત્કાર કરવાવાળુ થાય છે

વિક્ષિપ્ત જ્યા ત્યા ભમતું અસ્થિર મન વિક્ષિપ્ત કહેવાય છે પ્રથમ અભ્યાસી જ્યારે અભ્યાસ શરૂ કરે છે, ત્યારે મનમા અનેક જાતના વિક્ષેપો આવ્યા કરે છે મન ઠરતુ નથી અને ચપળતા કર્યા જ કરે છે પણ આથી અભ્યાસીએ કાઈ નાદીપાસ થવાનુ નથી, કિંતુ હિંમત રાખીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધાર્યા કરવાનો છે, એ પ્રમાણે લાબા કાળ સુધી સતત રીતે આદર અને બહુમાન પૂર્વક અભ્યાસ ચાલુ રાખવામા આવે તો ઘણી ચપળતા અને વિક્ષેપવાળુ પણ મન શાન્ત થઈ સ્વાધીન બની જાય છે માટે સાધકે મનોજય સાધવા માટે તેનો અભ્યાસ સતત ચાલુ રાખવો

યાતાયાત. પહેલી વિક્ષિપ્ત દશા ઓળગ્યા પછી મનની બીજી દશા યાતાયાત નામની આવે છે યાતાયાત એટલે જવુ અને આવવુ જરાવાર મન સ્થિર રહે વળી ચાલ્યુ જાય, અર્થાત્ વિકલ્પો આવી જાય વળી ઉપયોગથી સ્થિર કર્યું, વળી ચાલ્યુ જાય, આ યાતાયાત અવસ્થા છે પહેલી વિક્ષિપ્ત દશા કરતા બીજી યાતાયાત નામની દશા શ્રેષ્ઠ છે તેમા કાઈક આનદનો અશ રહેલો છે, કારણકે જેટલી વાર મન સ્થિર હોય તેટલી વાર તે આનદ સહિત હોય છે વિક્ષિપ્ત અને યાતાયાત આ બન્ને પ્રકારના મન

પ્રથમ અભ્યાસીને હોય છે અને તે વિકલ્પપૂર્વક બાહ્યવિષયને ગ્રહણ કરે છે

શ્લિષ્ટ સ્થિર અને આનંદવાળું ચિત્ત શ્લિષ્ટ કહેવાય છે તે મનની આત્મામા સ્થિરતા હોવાથી આનંદ યુક્ત હોય છે

સુલીન અત્યંત સ્થિર અને પરમાનન્દ યુક્ત ચિત્તને સુલીન કહેવામા આવે છે શ્લિષ્ટ અને સુલીન આ બન્ને પ્રકારનુ ચિત્ત, માત્ર ચિત્તગત ધ્યેયરૂપ વિષયને ગ્રહણ કરે છે પણ બાહ્ય વિષયને ગ્રહણ કરતું નથી જેટલી મનની સ્થિરતા અધિક તેટલો આનંદ અધિક મનની બીજી અવસ્થા કરતાં ત્રીજી અવસ્થામા સ્થિરતા વિશેષ હોવાથી આનંદ પણ વિશેષ હોય છે ચોથી અવસ્થામા તેથી પણ અધિક સ્થિરતા હોય છે તેમા મન અત્યંત નિશ્ચલ થાય છે અને તેથી આનંદ પણ અલૌકિક થાય છે આ પ્રમાણે વારવાર અભ્યાસથી યોગી નિરાલંબન ધ્યાનને પ્રાપ્ત થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે પ્રથમ સ્વાભાવિક વિક્ષિપ્ત ચિત્તથી યાતાયાત ચિત્તનો અભ્યાસ કરે, યાતાયાત ચિત્તથી શ્લિષ્ટ ચિત્તનો અભ્યાસ કરે, અને શ્લિષ્ટ ચિત્તથી સુલીન ચિત્તનો અભ્યાસ કરે એમ પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવાથી નિરાલંબન ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારબાદ સમરસ ભાવની પ્રાપ્તિથી પરમાનન્દને અનુભવે છે

સમરસભાવની પ્રાપ્તિનો ક્રમ બાહ્યાત્મભાવનો

ત્યાગ કરી પ્રસન્નતાયુક્ત અ તરાત્મા વડે પરમાત્મામા તન્મય થવા માટે યોગીએ નિરતર પરમાત્મભાવનુ ચિન્તન કરવું.

બાહ્યાત્માનુ સ્વરૂપ આત્મ બુદ્ધિથી શરીરાદિકને ગ્રહણુ કરનાર બાહ્યાત્મા (બહિરાત્મા) કહેવાય છે અર્થાત્ શરીર તે હુ, એ રીતે શરીરાદિકમા "અહ" બુદ્ધિ રાખનાર અને ધન, સ્વજન, કુટુ બ, સ્રી પુત્રાદિને વિષે 'મમત્વ' બુદ્ધિ રાખનાર એટલે પોતાના માનનાર અને તેમના સ યોગ વિયોગથી સુખી દુ ખી થનાર બાહ્યાત્મા (બહિરાત્મા) કહેવાય છે

અ તરાત્માનુ સ્વરૂપ. શરીરનો હુ અધિષ્ઠાતા છુ, શરીરમા હુ રહેનારો છુ, શરીર મારુ રહેવાનુ ઘર છે, અથવા શરીરાદિનો હું દ્રષ્ટા છુ આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુ બ, સ્રી પુત્રાદિ એ સાયોગિક છે તથા પર છે સ યોગ વિયોગો એ શુભાશુભ કર્મવિપાક—જન્ય છે, એમ જાણી સ યોગ વિયોગમા હર્ષ શોક ન કરતા દ્રષ્ટા તરકે રહે તે અ તરાત્મા કહેવાય છે

પરમાત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ, આન દમય, સમગ્ર ઉપાધિથી રહિત, પવિત્ર, ઈન્દ્રિયોને અગોચર, અને અન ત ગુણોનુ ભાજન જે હોય તેને જ્ઞાનીઓ પરમાત્મા તરીકે ઓળખાવે છે

ભેદજ્ઞાનનુ ફળ આત્માને શરીરથી જુદો જાણવો અને શરીરને સત્ એવા આત્માથી જુદુ જાણવુ એ પ્રમાણે

જે આત્મા અને શરીરનો ભેદ જાણે છે, તે યોગી આત્મનિશ્ચય કરવામાં સ્ખલના પામતો નથી

જેમની આત્મજ્યોતિ આવરણોને લીધે ઢંકાયેલી છે, એવા અવિવેકી જીવો આત્માથી બીજી વસ્તુ અર્થાત્ પુદ્ગલોમાં સંતોષ પામે છે પરંતુ બાહ્ય વિષયોમાં જેમની સુખની ભ્રાન્તિ દૂર થયેલી છે, એવા જ્ઞાની પુરુષો આત્માને વિષેજ સંતુષ્ટ થાય છે-સંતોષ પામે છે જ્ઞાની પુરુષોને વિના પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું મોક્ષપદ ખરેખર આત્મામાં જ છે, તેથી તો જ્ઞાની પુરુષો માત્ર આત્મજ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે છે જેમ સિદ્ધ રસના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણભાવને પામે છે, તેમ પરમાત્માના ધ્યાનથી આત્મા પરમાત્મપણાને પામે છે

સદ્ગુરુની ઉપાસના જેમ નિદ્રામાંથી જાગૃત થયેલા મનુષ્યને પૂર્વે અનુભવેલા પદાર્થોનું કોઈના કહ્યા સિવાય જ્ઞાન થાય છે, તેમ પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી કોઈના ઉપદેશ સિવાય પણ સ્વયમેવ આત્મતત્ત્વ પ્રકાશિત થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જેણે અન્ય જન્મમાં આત્મતત્ત્વનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેને આ જન્મમાં ગુરુના ઉપદેશ સિવાય પણ આત્મજ્ઞાન થાય છે અથવા જન્માન્તરના સંસ્કાર સિવાય પણ ગુરુના ચરણની સેવા કરનારા, પ્રશમયુક્ત અને શુદ્ધ ચિત્તવાળાને ગુરુની કૃપાથી ચોક્કસ રીતે આ જન્મમાં પણ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં જેણે જન્માતરમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેને ગુરુ તે તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં દૃઢ પ્રતીતિ કરાવનારા થાય છે અર્થાત્ જે તત્ત્વ-

જ્ઞાન થયુ છે તે બરાબર છે, એવુ ચોક્કસ કરી આપનાર ગુરુ છે અને જેને જન્માતરના તત્ત્વજ્ઞાનના સસ્કાર નથી તેને તત્ત્વજ્ઞાનમા ગુરુ આ જન્મમા માર્ગદર્શક થાય છે. આ કારણથી બન્ને રીતિએ એટલે કે તત્ત્વજ્ઞાન થયુ હોય તો પણ અને ન થયુ હોય તો પણ ગુરુની સદા ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે કારણ કે ગુરુ બન્ને રીતે ઉપકારક છે જેમ સૂર્ય ગાઢ અધકારમા પડેલી વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ અહી સદ્ગુરુ પણ અજ્ઞાનરૂપ અધકારમા પડેલા તત્ત્વને પ્રકાશિત કરે છે માટે યોગીએ (પોતાના મતિ કલ્પના મુજબ કરાતા) પ્રાણાયામ વગેરેના ક્લેશનો ત્યાગ કરી ગુરુનો ઉપદેશ પામી આત્માના અભ્યાસમા પ્રીતિ કરવી.

સાધકે પ્રથમ મન, વચન અને કાયાની ચપળતાનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો અને રસથી ભરેલા વાસણની માફક પોતાના આત્માને શાન્ત અને નિશ્ચલપણે ઘણો વખત ધારી રાખવો રસને નિશ્ચલ ધારી રાખવા માટે તે રસના આધારભૂત વાસણને સ્થિર રાખવુ પડે છે કારણ કે આધારમાં જેટલી અસ્થિરતા હોય છે, તેટલી અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે આજ હેતુથી જણાવ્યુ છે કે મન, વચન, અને શરીરને જરાપણ ક્ષોભ ન થાય તે માટે બહુ જ પ્રયત્ન કરવો અહી મન, વચન અને શરીર આધારરૂપ છે અને આત્મા તેમા આધેયરૂપે રહેલો છે આધારની અસ્થિરતાની અસર આત્મા ઉપર થાય છે આ અસ્થિરતા એકાગ્રતા કર્યા સિવાય બધ થઇ શકતી નથી અહી આ હકીકતને જરા વિસ્તારથી વિચારીએ

એકાગ્રતા મનની વારંવાર પરાવર્તન પામતી સ્થિતિને રોકી અને મનને કોઈ એકજ આકૃતિ કે વિચાર ઉપર દૃઢતાથી જોડી રાખવુ તેને એકાગ્રતા કહેવામા આવે છે આત્મવિશુદ્ધિ માટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી તે સિવાય આગળ વધી શકાય નહિ. માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ ફોરવીને પણ એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવી જોઇએ ખરી રીતે જોતા એકાગ્રતામા મનની પ્રવૃત્તિ શાન્ત થતી નથી, પણ મનની સમગ્ર શક્તિને એકજ માર્ગે વહન કરાવાય છે નદીના અનેક જુદા જુદા વહન થતા પ્રવાહો પ્રવાહના મૂળ બળને જુદા જુદા ભાગમા વહેચી નાખે છે તેથી પ્રવાહનુ મૂળ બળ ભાગી જાય છે અને તે જોશથી પ્રબળ કાર્ય કરી શકતુ નથી તેવી જ રીતે એકાગ્રતાથી એકજ પ્રવાહે વહન થતુ અને તેથી મજબુત થયેલુ પ્રબળ મન, જે થોડા વખતમા કાર્ય કરી શકશે તે અસ્ત-વ્યસ્ત જુદા જુદા વહન થતા મનના પ્રવાહો કામ નહિ જ કરી શકે એટલા માટે જ એકાગ્રતાના મહાન ઉપયોગીપણા વિષે દરેક મહાપુરુષોએ વિશેષ ભાર આપ્યો છે એકાગ્રતા જ્યારે પરાકાષ્ટાએ પહોચે છે ત્યારે મન તરંગ વિનાના સરોવરની માફક શાન્ત બને છે આ અવસ્થા સ્વલ્પકાળથી વધારે વખત રહેતી નથી, પરતુ આ સ્વલ્પ વખતની પણ ઉત્તમ અવસ્થાને લય અવસ્થા કહેવામા આવે છે આ લય અવસ્થામા વધારે વખત સ્થિતિ થતા તત્ત્વજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે એકાગ્રતાનુ અંતિમ

ફળ તત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે હવે એકાગ્રતા કેવી રીતે કરવી તે વિચારીએ

આકૃતિ ઉપર એકાગ્રતા. કોઈ પણ પૂજ્ય પુરુષ ઉપર ભક્તિવાળા માણસો ઘણી સહેલાઈથી એકાગ્રતા કરી શકે છે ધારો કે તમારી ખરી ભક્તિની લાગણી ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવ ઉપર છે તેઓ તેમની છદ્મસ્થ અવસ્થામા રાજગૃહીનગરીની પાસે આવેલા વૈભારગિરિના પહાડની એક ગીચ ઝાડીવાળા પ્રદેશમા આત્મધ્યાનમા નિમગ્ન થઈ ઉભેલા છે આ સ્થળે વૈભારગિરિ, ગીચ ઝાડી, સરિતાના પ્રવાહનો ધોધ, અને તેમની આજુબાજુનો હરિયાળો, શાન્ત અને રમણીય પ્રદેશ આ સર્વ તમારા માનસિક વિચારોથી કલ્પો આ કલ્પના મનને શરુઆતમા ખુશી રાખનાર છે પછી મહાવીરપ્રભુની પગથી તે મસ્તકપર્યન્ત સર્વ આકૃતિ એક ચિતારો જેમ ચિતરતો હોય, તેમ હળવે હળવે તે આકૃતિનુ ચિત્ર તમારા હૃદયપટ પર ચિતરો, આલેખો, અનુભવો, આ આકૃતિને સ્પષ્ટપણે તમે દેખતા હો તેટલી પ્રબળ કલ્પનાથી મનમા આલેખી તેના ઉપર તમારા મનને સ્થિર કરી રાખો થોડા વખત તેમ અભ્યાસ કરવાથી ધીમે ધીમે મન એકાગ્ર થતું જશે અથવા ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર એકાગ્રતા કરો એજ રીતે તેમના સમવસરણનો ચિતાર ખડો કરી તેના ઉપર એકાગ્રતા કરો તેમને થયેલા ઉપસર્ગો અને તે વખતની સ્થિતિ યાદ કરી તેમના શરીર ઉપર એકાગ્રતા કરો એજ રીતે ચોવીશે

તીર્થંકરોનું આલંબન લઈ એકાગ્રતા કેળવી શકાય છે ઉપરાંત આપણા પરમ ઉપકારી કોઈ પણ યોગી-મહાત્મા હોય તો તેમના શરીર ઉપર પણ એકાગ્રતા કરો ગમે તે ઉત્તમ અવલંબન લઈને એકાગ્રતા કરવી એ તાત્પર્ય છે.

સદ્‌ગુણ ઉપર એકાગ્રતા સદ્‌ગુણ ઉપર પણ એકાગ્રતા થઈ શકે છે કોઈપણ એક સદ્‌ગુણ લઈ તેના ઉપર એકાગ્રતા કરવી ગુણની પ્રીતિ દ્વારા મન તદ્રૂપ થઈ તદાકાર થઈ ઉન્નામાં ઉંચો સદ્‌ગુણ પોતે કલ્પી શકાય તેવો કલ્પવો, તેની સામાન્ય આકાર મન ઉપર પડવા લાગે ત્યારે તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપ ઉપર મનને સ્થિર કરવું છેવટે આ સદ્‌ગુણોની એકાગ્રતા સ્વાભાવિક પોતાના ગુણરૂપ થાય છે અર્થાત્ પોતે તે તે ગુણરૂપ બની જાય છે

અનેક વિચારો આ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ જેઓને કઠણ પડે તેઓએ જુદી જુદી જાતના અનેક વિચારો કરવા આ પણ એકાગ્રતાનું એક સાધન છે, પણ તે એકાગ્રતા નથી, કેમકે જુદા જુદા વિચારો કરવામાં મનને અનેક આકારો ધારણ કરવા પડે છે, અર્થાત અનેક આકાર પરિણમવું પડે છે અને તેથી એક આકૃતિ કે એક જાતના વિચાર ઉપર તે સ્થિર રહેતું નથી તો પણ એક આકૃતિ ઉપર મનને લગાવવું તે કરતા આ રસ્તો ઘણો સરળ છે અને પછી એકાગ્રતા ઉપર પણ હળવે હળવે સાધક પહોંચી શકશે

સંકલ્પનું બળ મનને સુશિક્ષિત કરનારા મનુષ્યોએ

મનમા જે વિચારો આવે તેના મળધમા દૃઢ સાવધાની રાખવી જોઈએ નિરતર આવો દૃઢ નિર્ણય કરવો કે "મારે અમદ્ર વિચારો બીલકુલ મનમા દાખલ થવા દેવા નથી જ" કદાચ પેસી જાય તો તત્કાળ તેને કાઢી નાખવા તેમજ તે ખરાબ વિચારોને સ્થાને તેનાથી પ્રતિપક્ષી અર્થાત્ સારા વિચારોને તરત જ સ્થાપન કરવા. આ અભ્યાસથી મન એટલુ બધુ વશ થશે કે થોડા વખત પછી પોતાની મેળે જ સારા વિચારો કરશે અને અમદ્ર વિચારો પોતાની મેળે દૂર થશે માટે શરુઆતમા ઉપર જણાવેલ દૃઢ સકલ્પ કરવો જ આપણા મનમા આવતા વિચારોની જો આપણે પોતે તપાસ કરીશુ તો ખાત્રી થશે કે જે વિચારોને આપણે વારવાર ઉત્તેજન આપીએ છીએ તેજ પ્રકારના વિચારો વારવાર આવે છે પોતાની સામાન્ય પ્રકૃતિને અનુકૂલ જે વિચારો હોય તેનુ મન આકર્ષણ કરે છે માટે જ આપણે આપણી પ્રકૃતિના ઘડતર માટે નિર્ણય કરવો જોઈએ કે "આવાજ વિચારો મારે કરવા અને આવા વિચારો ન જ કરવા" જો કે એકાગ્રતાનુ બળ વધે છે ત્યારે એકાગ્રતાના જોરથી મન પોતાની મેળે બળવાન થાય છે તેથી આ વિચાર કરવા અને આ વિચાર ન કરવા, તે કામ મન પછી પોતાની મેળે કરી લેશે પણ એકાગ્રતાની શરુઆતમા તો તેને આવી ટેવ પડાવવી જ પડશે વળી ખરાબ વિચારો મનમા આવે ત્યારે તે વિચારોની સાથે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ ન કરવુ પણ તે વખતે ખરાબ વિચારોને સારા વિચારોમાં

ફેરવી નાખવા તાત્પર્ય એ છે કે ખરાબ વિચારોની સામે સારા વિચારો ગોઠવી દેવા તેમ કરવાથી ખરાબ વિચારો પોતાની મેળે દૂર થઈ જશે કોઈપણ વિચારોની સાથે ઉત્તર—પ્રત્યુત્તરરૂપ યુદ્ધ કરવામા પરિશ્રમ વધારે થાય છે અને ફળ ઓછુ મળે છે, એનાથી ઉલટી જ રીતે તે વિચારની જુદી દિશા તરફ મનનુ પરાવર્તન કરવાથી વિચારમાથી તે ખરાબ આકૃતિ વિના પ્રયત્ને વિલય થઈ જાય છે. સારા વિચારો કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી ખરાબ વિચારો ન કરવાની દક્ષતા કેળવાતી જાય છે અને સાચા વિચારોનો સ્વીકાર કરવાનુ આપણુ સામર્થ્ય વધતુ જાય છે

અસદ્ વિચારોને સ્થાને સદ્ વિચારો નીચે પ્રમાણે સ્થાપન કરવા

ધારો કે આપણને કોઈ મનુષ્યના સબધમા અપ્રિય વિચાર આવ્યો તો તે ઠેકાણે સામા મનુષ્યમા આપણા કરતા જુદો જ કોઈ વિશિષ્ટ સદ્ગુણ હોય, અથવા તેણે કોઈ સારૂ કાર્ય કર્યું હોય, તેનો વિચાર કરવો એથી અપ્રિયતા દૂર થશે

કદાચ આપણુ મન ચિતાથી વ્યગ્ર રહેતુ હોય, તો તે ઠેકાણે તે ચિતાનુ મૂળ કારણ અને ચિતા કરવાથી જેને ગેરફાયદા થયા હોય તેવા મનુષ્યની સ્થિતિ આપણા મન આગળ સ્થાપન કરવી અથવા આવી ચિતાથી મુક્ત થયેલ મહાવીર્યવાન મહાત્માઓના વિચારો સ્થાપન કરવા તે

પ્રમાણે કરવાથી ચિંતામા અવશ્ય ફેરફાર થશે અને કાઈક શાન્તિ મળશે

કદાચ કોઈ પૌદ્ગલિક પદાર્થ ઉપર વધુ પડતો રાગ-સ્નેહ થતો હોય તો તે વસ્તુની ઉત્પત્તિનુ મૂળ અને તેનુ અતિમ પરિણામ આ બેનો બારીકાઈથી વિચાર કરતા રાગને બદલે વિરાગ થશે કદાચ કોઈ અમુક પ્રકારનો ખરાબ વિચાર જોરથી મનમા પ્રવેશ કરવાનો દુરાગ્રહ કરતો હોય ત્યારે તેનાથી વિપરીત ભાવના દેખાડનાર એક સૂત્ર કે પદ મોઢે કરી રાખવુ અને તે પદ કે સૂત્રનુ વારવાર મનમા પુનરાવર્તન કર્યા કરવું આમ નિરતર કરવાથી થોડા જ દિવસો પછી તે ખરાબ વિચારો બધ પડશે

વિચારોને સુધારવા માટે નિદ્રાનો ત્યાગ કરીકે ઇષ્ટ-દેવનુ સ્મરણ કરી તરત જ સારામા સારા વિચારોથી મનને પુષ્ટ કરો જે રીતે સુદર વર્તન કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તેવી જ શિખામણ મનને આપો ઉત્તમ શિક્ષાવાળા પદો કે ભજનોનુ ધીમે ધીમે પઠન કરો પઠન કરતી વખતે મનનો તમામ પ્રવાહ પ્રબળતાથી તેમા વહન કરાવો અર્થાત્ વિક્ષેપ વિના મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા પૂર્વક તે પદો બોલો તેનાથી અત કરણને દૃઢ વાસિત કરો અને ત્યાર પછી જ બીજુ કામ કરો આમ કરવાથી દિવસના કોઈ પણ ભાગમા જ્યારે તમારું મન કોઈ કામમા નહિ રોકાયેલુ હોય ત્યારે તે પદોનુ તે પુનરાવર્તન કર્યા કરશે આમ

થવાથી દિવસના મોટા ભાગમા મન શુભ ભાવનાથી વાસિત થઈ રહેશે

ખરાબ વિચારો એ માનસિક રોગ છે. ભલે તે જુદા જુદા અનેક આકારે પ્રગટ થાય પણ મૂળ તો તે બધા વિકૃત મનના પરિણામો છે જુદા જુદા તે તમામ ખરાબ વિચારોને અટકાવવાનો અને માનસિક રોગને ટાળવાનો સિદ્ધ રામબાણ ઉપાય પચપરમેષ્ઠિ નવકાર મહામત્રના પવિત્ર જાપથી મનને વાસિત કર્યા કરવું તે છે અથવા મહામત્રના પ્રથમ પદસ્વરૂપ "नमो अरिहताण"નુ રટણ કર્યા કરવુ તે છે તે સબધી કહ્યુ છે કે—

"નમસ્કાર અરિહતને, વાસિત જેહનુ ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત.
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભય ક્ષય કરતા સમરતા, લહીએ સુકૃત અભ્યાસ. ॥૨॥"

જેમ કુશળ વૈદ્ય હજારો રોગોની એક જ દવા શોધી કાઢે તેમ જ્ઞાની ભગવતોએ મનુષ્યોના માનસિક હજારો રોગોના નાશ માટે અમોઘ જડીબુટ્ટી સમાન આ મત્રને ફરમાવ્યો છે આ નવકારરૂપી કેશરી કિશોર જ્યા સુધી આપણા મનમા નિર્ભયપણે ફરે છે, ત્યા સુધી પાપ વિચારરૂપી તુચ્છ સત્ત્વો પ્રવેશ પામી શકતા નથી "સર્વ જગતનુ કલ્યાણ થાઓ" એવી શુભ ભાવનાપૂર્વક મહામત્ર નવકારના સતત સ્મરણથી માત્ર માનસિક ખરાબ વિચારો અટકે છે એટલુ જ નહિ પણ ખરાબ વિચારને ઉત્પન્ન

થવાની મૂળભૂત યોગ્યતા જ નાશ પામે છે મહામત્ર નવકારની એજ વિશેષતા છે "सव्वपावप्पणासणो" એ પદમા આ અર્થ છુપાયેલો છે

વિચાર શક્તિ ખીલવવાની ક્રિયા. વિચાર કરવાની ટેવ ન હોવાથી ઘણા માણસો તરફથી એવી ફરીયાદ આવે છે કે અમે સારા વિચાર કરવા બેસીએ છીએ પણ સારા વિચાર આવતા નથી અથવા તે વખતે ખરાબ વિચારો વગર તેડયા આવી પહોચે છે ત્યા સમજવુ જોઈએ કે દૃઢના પૂર્વકના નિરતર અભ્યાસથીજ માત્ર વિચારશક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે આ વિચારો પછી સારા હોય કે નઠારા હોય સારા વિચારથી સારા વિચારની અને ખરાબ વિચાથી ખરાબ વિચારની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે વિચારની અધિકતા ઉપર મનના પ્રવાહની વૃદ્ધિનો આધાર છે અને વિચારના ગુણ ઉપર તે ગુણની દૃઢતાનો આધાર રહે છે મનને સુધારવાની અને તેને વિકસિત કરવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે નિરતર નિયમિત રીતે મનન કરવાનો અભ્યામ કરવો અને પોતાની માનસિક શક્તિઓ સુધારવાનો નિશ્ચય લક્ષમા રાખવો આ અભ્યાસ પૂર્ણ ફળદાયક થાય તે માટે પોતાને અધ્યાત્મ આદિ જે વિષય પ્રિય હોય, એવા કોઇ વિષયના સબધમા કોઇ ઉત્તમ પુરુષે રચેલુ અને જેની અદર પ્રતિભાજન્ય સુદર અને અપૂર્વ વિચારો દાખલ થવા હોય તેવુ એક પુસ્તક લેવુ તેમાંથી થોડા વાકયો હળવે હળવે વાચવા પછી વાંચેલ વાકયો

ઉપર દ્દઢતાથી વિચાર કરવો જેટલા વખતમા તે વાકયો વાચ્યા હોય તેથી બમણા વખત સુધી વિચાર કરવો વાચવાનુ કારણ નવા વિચારો મેળવવાનુ નથી પણ વિચાર શક્તિ પ્રબળ કરવાનુ છે શરૂઆતમા અરધી ઘડી વાચવાનુ બસ છે, કારણ કે વધારે વખત વાચવાથી દ્દઢતાથી ધ્યાન આપવાનુ કામ શરુઆતમા જરા વિશેષ પરિશ્રમ આપનાર છે કેટલાક મહિના સુધી આવો નિયમિત અભ્યાસ કરનારને માનસિક બળમા સ્પષ્ટ વધારો થયેલો માલમ પડે છે અને પ્રથમ કરતા ઘણી સારી રીતે નવીન વિચારો કરી શકે છે આ સર્વે વિચારોની ઉત્પત્તિનુ મૂળ આપણો આત્મા છે આત્મામા રહેલી શક્તિઓ આવા વિચારો દ્વારા બહાર આવે છે અભ્યાસીઓએ આ વાત વારવાર સ્મરણમા રાખવી કે અવિચ્છિન્ન ઉન્નતિ માટે અભ્યાસની નિયમિતતા જરૂરની છે એક દિવસનો અભ્યાસ સ્ખલિત થતા ચાર દિવસના અભ્યાસ જેટલી ખોટ પડે છે તેટલી હાનિ પહોચે છે વિચારની સ્થિરતા થયા પછી આ નિયમિતતાની એટલી બધી જરૂર રહેતી નથી

જે માણસો વિચાર શક્તિને ખીલવતા નથી તેઓના મનમા ઘણા અસ્તવ્યસ્ત વિચારો હોય છે કોઈપણ જાતના ધ્યેય વિના વારવાર જેમ તેમ વિના પ્રયોજને જેવા તેવા વિચારો કર્યા કરે છે એક જગલી માણસ કે અજ્ઞાન પશુ આડુ અવળુ વિના પ્રયોજને જેમ ફર્યા કરે છે, તેમ તેઓના મનમા વગર કિંમતના વિચારો આમતેમ ઘુમ્યા

કરે છે તેના પરિણામનુ તેમને ભાન હોતુ નથી આવા મનુષ્યોના મનો જલ્દીથી ક્રોધ, કામાદિથી વિકૃત બને છે અને સ્થિર માનસિક વ્યાપાર તેમને અશકય થઈ પડે છે તેઓ અનેક પ્રકારની ઈચ્છા, તૃષ્ણા, ભય, શોક કે તેવા જ કોઈ કારણથી પીડાતા હોય છે આવી સ્થિતિમાથી મુક્ત થવા માટે કર્મના ઉત્તમ નિયમ ઉપર આશ્રય રાખવાનુ મનને શિક્ષણ આપવુ જોઈએ કર્મના નિયમને અનુસરીને સર્વ વૃત્તાતો બને છે અકસ્માત કાઈ થતુ નથી એ પ્રમાણે હૃદયમા સતોષવૃત્તિ ધારણ કરવી જોઇએ જે દુખ કે પીડા પૂર્વકૃત કર્મથી આપણી સન્મુખ આવે તે ભોગવવાને સજ્જ થવુ. શાન્તિથી તેનો સ્વીકાર કરવો તેને અનુકૂલ થવુ આજ નિયમને આધીન થવાથી તેની વેદના કે વિકળતા ઘણે અશે ઓછી થશે જે કર્મો આપણને બધનમા રાખનાર છે, તે કર્મો તેના નિયમ પ્રમાણે આપણને પ્રવર્તાવે તેમા આપણને દુખ થશે તોપણ પરિણામે તે દુખ સુખના માર્ગરૂપ થશે આપણા બધનો ઓછા કરાવનાર થશે. છેવટમા તેથી સુખ જ થશે જન્મ મરણના પરિભ્રમણનો સબધ ઓછો થશે માટે પ્રતિકૂલ સજોગોમા કે દુખ વખતે "જે થાય છે તે કર્મના નિયમને અનુસરીને થાય છે" આ વિચારોનો નિત્ય અભ્યાસ રાખીએ તો મનની વિકળતા દૂર થાય છે કેમકે સતોષ અથવા વિચારની પ્રબળ શાન્તિમા વિકળતા સુખના આકારમા બદલાઈ જાય છે

મનને શાન્તિ આપવાનો સરળ માર્ગ. જ્યારે

મનન કરવાનુ કામ સમાપ્ત થાય ત્યારે મનને આરામ આપવો જરૂરી છે જ્યારે કામ ન કરવુ હોય, ત્યારે યત્રને ચાલતુ રાખવાથી તે ઘસાઇ જાય છે તેવીજ રીતે મનની અમૂલ્ય યત્ર રચનાને નિષ્પ્રયોજન વારવાર ભ્રમણ કરતી રાખવામા આવે તો તેથી કાઇ પણ ઉપયોગી પરિણામ ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય તે જર્જરિત થઇ જાય છે. વિચારમાથી વિરામ પામવુ અર્થાત્ મનને શાન્તિ આપવી તે મહાન્ અમૂલ્ય લાભ છે નિરતર વિચાર કરવો અને નિરતર ક્ષય પામવો શક્તિના આ નિરર્થક વ્યયથી શાન્તિ અકસ્માત્ નશ પામે છે વિચારવૃત્તિને નિવૃત્ત કરવી, આ કાર્ય સરલ નથી વિચાર-ક્રિયા કરતા તે અધિક કઠણ છે જ્યા સુધી તેનો અભ્યાસ સપૂર્ણ દઢ ન થાય ત્યા સુધી થોડો થોડો વખત અભ્યામ ચાલુ રાખવો ખૂબ જરૂરી છે

મનને વિશ્રાન્તિ આપવાનો એક ઘણો સહેલો માર્ગ વિચારનુ પરાવર્તન કરવાનો છે એક જ શ્રેણિને અનુસરીને જે મનુષ્ય નિરતર દઢતા પૂર્વક વિચાર કરતો હોય તેણે અને તેટલી તેનાથી કેવળ ભિન્ન પ્રકારની એક અન્ય વિચાર શ્રેણિ રાખવી જોઈએ, કે જે શ્રેણિ ઉપર તે પોતાનુ મન વિશ્રાન્તિ માટે પરાવર્તન કરી શકે જેમકે, દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર કરનારે, મગજ અથવા મનની વિશ્રાન્તિ માટે તે વિચાર શ્રેણિ મૂકી દઈ, થોડો વખત કથાનુયોગ-મહાપુરુષોના ચરિત્રોના વિચારની શ્રેણિને અગીકાર કરવી અથવા ધ્યાન સમાપ્ત થયા પછી જેમ મૈત્રીઆદિ ભાવના સબધી શ્રેણિ

સાધકો અંગીકાર કરે છે, તેવી જ રીતે તે વિષયથી જુદા વિષયની શ્રેણિ લેવી આથી થાકેલ કે કંટાળેલ મનને, સહેલા વિષયમા વિચાર કરવાનુ ગમતુ હોવાથી તે વિચાર કરવા છતા વિશ્રાન્તિ પામી શકશે

જેમ અતિપરિશ્રમ કર્યા પછી શરીરને વિશ્રાતિની જરૂર પડે છે, તેમ વિચારના વ્યાયામમા પણ મનુષ્યને વિશ્રાન્તિની જરૂર છે જો તેવી સ્થિતિમા વિશ્રાન્તિ લેવામા ન આવે તો શરીર જેમ પક્ષાઘાતાદિકથી પીડા પામે છે, તેમ મગજમા પણ પક્ષાઘાત અને વિચારમા ઘેલછા થવાની માટે વિચાર ક્રમના અભ્યાસીઓએ મનને, મગજને અને શરીરને વિશ્રાન્તિ આપવી જરૂરની છે

છેવટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી, તે દ્વારા લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના છે મનની એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન કરવામા જે જે બાબતો ઉપયોગી જણાઇ છે, તે તે બાબતોનો સામાન્ય સૂચનારૂપ અહીં સંગ્રહ કરવામા આવ્યો છે સાધકોને એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન સુલભ થાય તે માટે તેઓએ પોતાના મનની વિકળ સ્થિતિને સુધારવી, વિચાર શક્તિ ખીલવવી, અનેક વિચાર કરવાનો અભ્યાસ રાખવો, આકૃતિ કે સદ્ગુણ ઉપર એકાગ્રતા કરી એક વિચારમા સ્થિર થવાની ટેવ પાડવી, પછી વિચારવૃત્તિને નિવૃત્ત કરવાની ટેવ પાડવી છેવટે મનની શાન્તદશા, લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા આ પ્રસંગે જે જે સૂચનાઓ જુદા-

વવમા આવી છે, તે સૂચનાઓ ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું આધકે ને આટની હદની દશા પ્રાપ્ત કરશે તો આગળ શુ કરવું તે તેમને પોતાની મેળે નમજાશે આપણને મહાપુરુષો તરફથી પ્રસાદી, શબ્દમા આવી શકે તેટલી અથવા બીજાને સમજાવી શકાય ત્યા સુધીજ મળી શકે છે પણ તે પ્રસાદી આગળનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે

હવે એજ વાતને આચાર્યશ્રીએ પોતાના અનુભવથી જે રીતે જણાવી છે તે રીતે અહી સક્ષેપમા રજુ કરવામા આવે છે

જ્યા સુધી સાધકના પ્રયત્નની ન્યૂનતા છે અને સકલ્પ વિકલ્પો થયા કરે છે, ત્યા સુધી ચિત્તની લીનતા પણ થતી નથી તો પછી આત્મજ્ઞાનની વાત જ શી કરવી ઉદાસીનતામા તત્પર થયેલો સાધક કોઈ પણ વસ્તુનુ ચિન્તન ન કરે કારણકે સકલ્પોથી વ્યાકુળ થયેલુ ચિત્ત સ્થિર થતું નથી જે તત્ત્વને 'તે આ છે' એમ કહેવાને સાક્ષાત ગુરુ પણ શક્તિમાન નથી તે તત્ત્વ ઉદાસીનતામા તત્પર થયેલાને પોતાની મેળે પ્રગટ થાય છે

ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિનો ઉપાય – એકાન્ત અતિપવિત્ર અને રમણીય સ્થાનમાં સુખપૂર્વક બેસી શકાય તેવા આસને બેસી પગના અગુષ્ઠ થી માડી મસ્તકના અગ્રભાગ સુધીના શરીરના બધા અવયવોને (શિથિલ) ઢીલા કરી મન અને ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં તદન તટસ્થ બની અર્થાત્ તેમના પ્રવર્તન અને નિવર્તનમા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા બની, રાગ દ્વેષ રહિત

ઉદાસીનતાને ધારણ કરી નિરંતર વિષયની ભ્રાન્તિને તજી, ચેષ્ટાથી રહિત થઈ તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયેલો યોગી અત્યંત ઉન્મનીભાવને પામે છે

મનસ્થિરતાનો ઉપાય. જ્યારે, જેમ, જે સ્થળે અને જેનાથી યોગીનુ ચંચળ ચિત્ત સ્થિર થાય ત્યારે, તેમ, તે સ્થળે અને તેનાથી જરાપણ ચલાવવુ નહિ આ યુક્તિવડે અભ્યાસ કરનારનુ મન ઘણુ ચચળ હોય તો પણ આગળીના અગ્રભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલા દંડની પેઠે સ્થિર થાય છે

દૃષ્ટિજય ઉપાય દૃષ્ટિ પ્રથમ નીકળીને કોઈપણ ધ્યેય પદાર્થમા લીન થાય છે અને ત્યાજ સ્થિરતા પામીને હળવે હળવે વિલય પામે છે – પાછી હઠે છે એમ સર્વ ઠેકાણે ફેલાયેલી અને ત્યાથી ધીમે ધીમે પાછી વળેલી દૃષ્ટિ પરમાત્મ-તત્ત્વ-રૂપ નિર્મળ આરીસામા આત્માવડે આત્માને જુએ છે

આખા વિશ્વમા ઇચ્છામા આવે ત્યા રોકી શકાય તેવી દૃષ્ટિને, એકાગ્ર કરનાર પ્રથમ કાળા બિન્દુ પર અથવા સ્ફટિકના કે બીજા ઉજ્જવલ પદાર્થ પર રોકે છે અને ત્યા સ્થિર થતા ધીમે ધીમે તેને નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર લાવે છે, અને ત્યા સ્થિર થતા પછી ત્યાથી ખસેડી કપાળની વચ્ચે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર્વા પછી ગુરુની આજ્ઞાનુસાર તેને અંતરમા રોકી, સ્થિર કરી પરમ તત્ત્વનો અનુભવ કરે છે,

મન જીતવાનો ઉપાય ઉદાસીનતામા મગ્ન થયેલો, પ્રયત્ન વિનાનો અને નિરતર પરમાનદ દશાની ભાવનાવાળો આત્મા કોઈ પણ સ્થળે મનને જોડતો નથી આ પ્રમાણે થવાથી આત્માવડે ઉપેક્ષા કરાયેલુ મન કદી પણ ઇદ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી અને મનના આશ્રય વિના ઇદ્રિયો પણ પોત પોતાના વિષયોમા પ્રવૃત્ત થતી નથી જ્યારે આત્મા મનને પ્રેરણા કરતો નથી, અને મન જ્યારે ઇદ્રિયોને પ્રેરણા કરતુ નથી ત્યારે બન્ને બાજુથી ભ્રષ્ટ થયેલુ મન પોતાની મેળેજ વિનાશ પામે છે

મનોજયનુ ફળ. જ્યારે મન, ભસ્મથી ઢ કાયેલા અગ્નિની પેઠે દેખાતુ નથી અને કલામહિત સર્વથા પાણીના પ્રવાહની અદર પડેલા અગ્નિની પેઠે વિલય પામે છે, ત્યારે પવન વિનાના સ્થાનમા રહેલા દીપકની માફક સપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન રૂપ તત્વ પ્રગટ થાય છે

તત્ત્વજ્ઞાન થયાની નિશાની. આત્મજ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનુ શરીર સ્વેદન અને મર્દન સિવાય પણ કોમળતા ધારણ કરે છે, તેલ વિના પણ સ્નિગ્ધતા પ્રાપ્ત કરે છે અમનસ્કતાની પ્રાપ્તિ વડે જ્યારે મનરૂપ શલ્ય નાશ પામે છે ત્યારે શરીર છત્રની પેઠે જડતાને–અક્કડતાને તજી નમ્ર થાય છે હમેશા કલેશ આપનારા શલ્ય રૂપે થયેલા અત કરણને શલ્ય રહિત કરવા માટે અમનસ્કતા સિવાય બીજુ કોઈ ઔષધ નથી

ઉન્મનીભાવનુ ફળ ચચળ ઇદ્રિયો રૂપ પાદડાવાળી અને મનરૂપ કદવાળી, કેળરૂપ અવિદ્યા, અમનસ્કતા રૂપ ફળનુ દર્શન થતા સર્વથા નાશ પામે છે

કેળને ફળ આવ્યા પછી તેને ઉખેડી નાખવામા આવે છે કારણુ કે ફરી તેમા ફળો લાગતા નથી તેથીજ અહીં કહેવામા આવ્યુ છે કે ફળો દેખાવા પછી જેમ કેળનો નાશ થાય છે તેમ અવિદ્યારૂપ કેળ પણુ અમનસ્કતા રૂપ ફળ દેખ્યા પછી નાશ પામે છે

મન અતિ ચચળ છે અને વેગવાળુ હોવાથી લક્ષમા આવે તેવુ નથી તેને પ્રમાદ રહિત પણે થાક્યા સિવાય ઉન્મનીભાવ રૂપ શસ્ત્ર વડે ભેદી નાખવુ

અમનસ્કતાનાઉદયની નિશાની જ્યારે અમનસ્ક-ભાવના પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે યોગી પોતાનુ શરીર છુટુ પડી ગયુ હોય, બળી ગયુ હોય, ઉડી ગયુ હોય, ઓગળી ગયુ હોય, અને જાણે હોયજ નહિ તેમ જાણે છે, મદોન્મત્ત ઇદ્રિય રૂપ સર્પો રહિત અમનસ્કતારૂપ નવીન અમૃતના કુડમા મગ્ન થયેલો યોગી અનુપમ પરમ અમૃત રસનો આસ્વાદ અનુભવે છે અમનસ્કતા પ્રાપ્ત થતા રેચક, પૂરક અને કુભક ક્રિયાના અભ્યાસ વિના પ્રયત્ન સિવાય વાયુ પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે લાબા કાળ સુધી પ્રયત્ન કરવા છતા જે વાયુ ધારી શકાતો નથી, તે વાયુ અમનસ્કતા પ્રાપ્ત થતા તત્કાળ એક ઠેકાણે ધારી શકાય છે, આ અભ્યાસમા સ્થિરતા

પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અને નિર્મળ તથા આવરણરહિત તત્ત્વ ઉદય પામે છે ત્યારે મૂલથી શ્વાસનુ ઉન્મૂલન કરનાર યોગી મુક્ત જેવો લાગે છે જે જાગૃત અવસ્થામા સ્વસ્થ અને લયની અવસ્થામા સુતેલાની માફક રહે છે તે લય અવસ્થામા શ્વાસોશ્વાસરહિત યોગી મુક્ત જીવ કરતા કોઈ પણ રીતે ઉતરતો નથી આ પૃથ્વી ઉપર રહેનારા લોકો હમેશા જાગરણ અને સ્વપ્ન (નિદ્રા) ની અવસ્થામા હોય છે પરતુ લયની અવસ્થામા મગ્ન થયેલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જાગતા પણ નથી તેમ ઉઘતા પણ નથી ઉંઘમા ખરેખર શૂન્યભાવ છે અને જાગૃત અવસ્થામા જાગવા પછી પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોનુ ગ્રહણ થાય છે પરતુ એ બન્ને અવસ્થાઓથી પર આનદમય તત્ત્વ રહેલુ છે

અતિમ ઉપદેશ કર્મો દુખને માટે છે અર્થાત કર્મોથી દુખ થાય છે અને નિષ્કર્મપણુ—કર્મરહિત થવુ તે સુખને માટે થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે તો પછી જેમા મોક્ષ સુલભ છે એવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે કોણ પ્રયત્ન ન કરે? ભલે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાઓ કે ન થાઓ, પણ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ખરેખર પરમાનન્દનો અનુભવ થાય છે કે જે પરમાનન્દની પાસે સસારના સમગ્ર સુખો તૃણ તુલ્ય પણ લાગતા નથી

અમનસ્કતાના ફળ રૂપ આ પરમાનદની આગળ મધુ પણ મધુર નથી, ચદ્રના કિરણો પણ શીતલ નથી,

અમૃત તે નામનુ અમૃત છે સુધા પણ વૃથા છે તો હે મિત્ર મન! સુખપ્રાપ્તિના બધા નિષ્ફળ પ્રયત્નો છોડી પ્રસન્ન થા અને તું પ્રસન્ન થઈશ એટલે તને સંપૂર્ણ સુખની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થશે જો મન છે તો પ્રિય વસ્તુ દૂર હોય તો પણ ગ્રહણ કરાય છે, અને જો મન નથી તો વસ્તુ નજીકમા રહેલી હોવા છતા પણ ગ્રહણ કરાતી નથી આમ જાણનારા પુરુષોને ઉન્મનીભાવ (અમનસ્કપણુ) પ્રાપ્ત કરવા માટે સદગુરુની ઉપાસના કરવામા તીવ્ર ઈચ્છા કેમ ન થાય? અર્થાત થાયજ કારણ કે સદગુરુની કૃપા સંપાદન કર્યા વિના ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી

અમનસ્કતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માને પ્રસન્ન કરવાની આવશ્યકતા.

હે ઐશ્વર્યયુક્ત આત્મા! સુખપ્રાપ્તિના અને દુઃખને દૂર કરવાના ઉપાયોનો અજાણ હોવાથી તું ધન, યશ, વિદ્યા, રાજ્ય અને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ, તથા રોગ, દરિદ્રતા, ઉપદ્રવાદિ અનર્થને દૂર કરવાના તે તે પ્રકારના અભિપ્રાયથી આત્મા સિવાયના પરમેશ્વર સુધીના પર પદાર્થોને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરતો વૃથા મહેનત શા માટે કરે છે? રજસ્ અને તમો ગુણને દૂર કરી એક આત્માને જ જરા પ્રસન્ન કર જેથી સંપત્તિ તો શું પણ પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ પરમાત્મનુ પ્રચુર સામ્રાજ્ય તને પ્રાપ્ત થશે

અંતમા ઉપસંહાર કરતા પૂ. આચાર્ય શ્રી

ફરમાવે છે કે, વિવેકી પુરુષોની પરિષદના ચિત્તને આનંદ આપનાર શાસ્ત્ર, સુગુરુ અને અનુભવથી જે યોગનુ રહસ્ય જાણ્યુ હતું તે ચૌલુક્ય વંશના કુમારપાલ રાજાની અત્યંત પ્રાર્થનાથી મે -- શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે વાણીના માર્ગમાં સ્થાપ્યું

सर्वेपि सुखिन सन्तु, सर्वे सन्तु निरामया ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुखभाग् भवेत् ॥ १ ॥

વિશ્વના સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, સર્વે નિરોગી હો! સર્વ પ્રાણીઓ મંગલને જુઓ, કોઈ દુઃખને ન પામો

પરિશિષ્ટ ચોથું
કાવ્ય વિભાગ

સિદ્ધાંત રહસ્ય અપરનામ શ્રી સીમંધર સ્વામી વિનતિ સ્વરૂપ સાડા ત્રણસો ગાથાના સ્તવનની ૧૧-૧૨ ૧૩-૧૪ અને ૧૫ એમ પાંચ ઢાળોમાં, ધર્મ-રત્ન-પ્રકરણ ગ્રન્થના આધારે પૂ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ-શ્રીએ ધર્મ આધનામા અતિ ઉપયોગી હકીકતને સક્ષેપમા ઘણીજ સુદર રીતે રજુ કરી છે અહી તે ઢાળો મૂળમા જ આપવામા આવી છે એ કાવ્યો ગભીર ભાવથી ભરેલા છે તેને કઠસ્થ કરી નિયમિત તેનો પાઠ અને તેનુ પુન પરિ-શીલન કરવાથી તેના ગભીર અર્થો સમજવાની યોગ્યતા આવે છે જો કે સાડા ત્રણસો ગાથાનુ આખુ સ્તવન જેવુ તેનુ નામ છે તેવુજ સિદ્ધાતોના અનેક રહસ્યોથી ભરપૂર છે. ધર્મમાર્ગમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાના એક અજોડ ઉપાય રૂપ છે આ ઢાળોનુ તથા આખા સ્તવનનુ ગુરુગમથી રહસ્ય સમજવા માટે પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે

૧

(શ્રાવકના ૨૧ ગુણ વર્ણન સ્વરૂપ ઢાળ ૧૧ મી)

એકવીસ ગુણ પરિણમે, જાસ ચિત્ત નિતમેવ,
ધરમરતનની યોગ્યતા, તાસ કહે તું દેવ ૧.

ખુદ્ર નહી વલી રૂપનિધિ, સોમ્મ જન પ્રિય જ ધન્ય,
ક્રૂર નહી ભીરુ વલી, અશઠ સાર દક્ખિન્ન ૨.
લજ્જાલુઓ દયાલુઓ, સોમદિટ્ઠિ મજ્ઝથ,
ગુણરાગી સતકથ સુપક્ખ, દીરઘદરશી અથ્થ ૩
વિશેષજ્ઞ વૃધ્ધાનુગત, વિનયવંત કૃતજાણ,
પરહિતકારી લબ્ધલક્ખ, ગુણ એકવીસ પ્રમાણ ૪
ખુદ્દ નહી તે જેહ મને, અતિ ગભીર ઉદાર,
ન કરે જન ઉતાવનો, નિજ પરનો ઉપગાર ૫
શુભ સંઘયણી રૂપનિધિ, પૂરણ અંગ ઉપંગ,
તે સમરથ સોજે ધરે, ધર્મ પ્રભાવન ચંગ. ૬
પાપકર્મે વરતે નહી, પ્રકૃતિ સોમ્ય જગમિત્ત,
સેવનીક હોવે સુખે, પરને પ્રશમ નિમિત્ત ૭
જન વિરુદ્ધ સેવે નહિ, જનપ્રિય ધર્મે શૂર,
મલિન ભાવ મનથી તજી, કરી શકે અક્રૂર ૮.
ઇહ પરલોક અપાયથી, બીહે ભીરુઅ જેહ,
અપયશથી વલી ધર્મનો, અધિકારી છે તેહ ૯.
અશઠ ન વચે પર પ્રતે, લહે કીર્તિ વિશ્વાસ,
ભાવ-સાર ઉદ્યમ કરે, ધર્મ ઠામ તે ખાસ ૧૦.
નિજ કાર્ય છાંડી કેરી, કરે અન્ય ઉપકાર,
સુદક્ખિન્ન જન સર્વને, ઉપાદેય વ્યવહાર ૧૧.
અંગીકૃત ન ત્યજે ત્યજે, લજ્જાલુઓ અકાજ,
ધરે દયાલુ ધર્મની, દયા મૂલની લાજ ૧૨.

ધર્મ મર્મ અવિતથ લહે, ગોમદિઠ્ઠિ મજઝત્થ,
ગુણ સંયોગ કરે સદા, વરજે દોષ અણુત્થ. ૧૩

ગુણરાગી ગુણ સંગ્રહે, હંસ ન ગુણ અનંત,
ઉવેખે નિર્ગુણ સદા, બહુમાને ગુણવંત ૧૪

અશુભ કથા કલુષિત મતિ, નાસે રતન વિવેક,
ધર્માર્થી સત્કથ હુએ, ધર્મ નિદાન વિવેક ૧૫

ધર્મશીલ અનુકૂલ યશ, સદાચાર પરિવાર,
ધર્મ સુપકૃખ વિઘને રહિત, કરી શકે તે સાર ૧૬

માંડે સવિ પરિણામ હિત, દીરઘદર્શી કામ,
લહે દોષ ગુણ વસ્તુના, વિશેષજ્ઞ ગુણધામ ૧૭

વૃદ્ધાનુગત સુસંગતે, હોવે પરિણત બુદ્ધિ,
વિનયવંત નિયમા કરે, જ્ઞાનાદિકની શુદ્ધિ ૧૮

ગુણ જોગે ગુરુ આદરે, તત્ત્વ બુદ્ધિ કૃતજાણ,
પર હિતકારી પર પ્રતે, થાપે માર્ગ સુજાણ ૧૯

શીખે લખે સુખે સકલ, લબ્ધ લક્ષ શુભકાજ,
એમ એકવીશ ગુણે વર્યો, લહે ધર્મનું રાજ ૨૦

પૂરણ ગુણ ઉત્તમ કહ્યો, મધ્યમ પાદે હીન,
અર્દ્ધહીન જઘન્ય જન, અપર દરિદ્રી દીન ૨૧.

અરજે વરજી પાપને, એહ ધર્મ સામાન્ય,
પ્રભુ તુઝ ભક્તિ જશ લહે, તેહ હોવે જન માન્ય ૨૨

૨

(ભાવ શ્રાવકના ક્રિયાગત ૭ લક્ષણ સ્વરૂપ ઢાળ ૧૨ મી)

એકવીશ ગુણ જેણે લહ્યા, જે નિજ મર્યાદામા રહ્યા,
તેહ ભાવ શ્રાવકતા લહે, તસ લક્ષણ એ તું પ્રભુ કહે ૧.

કૃતવ્રતકર્મા શીલાધાર, ગુણવંતો ને ઋજુ વ્યવહાર,
ગુરુસેવી ને પ્રવચનદક્ષ, શ્રાવક ભાવે એ પ્રત્યક્ષ ૨.

શ્રવણ જાણણા ગ્રહણ ઉદાર, પડિસેવા એ ચાર પ્રકાર,
પ્રથમ ભેદના મન ધારીયે, અર્થતાસ ઈમ અવતારીયે ૩.

બહુમાણે નિસુણે ગીયત્થ-પાસે ભંગાદિક બહુ અત્થ,
જાણ ગુરુ પાસે વ્રત ગ્રહે, પાલે ઉપસર્ગાદિક સહે ૪.

સેવે આયતણા ઉદ્દેશ, પરગૃહ તજે અણુબ્ભડ વેસ,
વચન વિકાર ત્યજે શિશુ લીલ, મધુર ભણે એ ષટવિધ શીલ ૫.

આયતન સેવે ગુણ પોષ, પરગૃહ ગમને વાધે દોષ,
ઉદ્ભટવેષ ન શોભા લાગ, વચન વિકારે જાગે રાગ, ૬.

મોહતણો શિશુલીલા લિંગ, અનર્થદંડ અઠે એ ચંગ
કઠિન વચનનું જલ્પન જેહ, ધર્મીને નહિં
સમ્મત તેહ ૭.

ઉદ્યમ કરે સદા સજ્ઝાય, કરણ વિનયમા સર્વ ઉપાય,
અનભિનિવેશી રુચિ જિન આણ, ધરે પંચગુણ
એહ પ્રમાણ ૮.

સજ્ઝાયે ધારે વૈરાગ, તપ નિયમાદિક કરણે રાગ,
વિનય પ્રયુંજે ગુણનિધિતણો, જેમ મન વાધે આદર ઘણો ૯
અનભિનિવેશી અવિતથ ગણે, ગીતારથ ભાષિત જે સુણે.
સદ્દહણાયે સુણવા ચાહ, સમકિતનો મોટો ઉચ્છાહ ૧૦
અવિતથ કથન અવંચક ક્રિયા, પાતિક પ્રગટન મૈત્રી પ્રિયા,
બોધબીજ સદ્ભાવે સાર, ચાર ભેદ એ ઋજુ વ્યવહાર ૧૧
ગુરુસેવી ચઉવિહ સેવના, કારણ સંપાદન ભાવના,
સેવે અવસરે ગુરુને તેહ, ધ્યાન યોગનો ન કરે છેહ ૧૨
તિહાં પ્રવર્તાવે પરપ્રતે, ગુરુગુણ ભાષે નિજ પરછતે
સંપાદે ઔષધ સુખ વલી, ગુરુભાવે ચાલે અવિચલી ૧૩
સૂત્ર અર્થ ઉસ્સગ્ગવવાય, ભાવે વ્યવહારે સોપાય,
નિપુણપણું પામ્યો છે જેહ, પ્રવચન દક્ષ કહીજે તેહ ૧૪
ઉચિત સૂત્ર ગુરુપાસે ભણે, અર્થ સુતીર્થે તેહનો સુણે,
વિષય વિભાગ લહે અવિવાદ, વલી ઉત્સર્ગ તથા અપવાદ ૧૫
પક્ષભાવ વિધિમાંહે ધરે, દેશકાલમુખ જેમ અનુસરે
જાણે ગીતારથ વ્યવહાર, તિમ સવિ પ્રવચન-કુશલ ઉદાર ૧૬
કિરિયાગત એ ષટ્વિધ લિંગ, ભાખે તું જિનરાજ અભંગ,
એ વિધિ શ્રાવક જે આચરે, સુખ જશ લીલા તે આદરે ૧૭

૩

(ભાવ શ્રાવકના ભાવગત ૧૭ ગુણ વર્ણન સ્વરૂપ ઢાળ ૧૩ મી)

ભાવ શ્રાવકના ભાવિયે, હવે સત્તર ભાવગત તેહો રે,
નેહો રે, પ્રભુ તુજ વચને, અવિચલ હોજો એ ૧
ઇંદ્રીથી ચંચલ ચિત્તથી, જે વાટ નરકની મોટી રે,
ખોટી રે, છાંડે એ ગુણ ધુરે ગણો એ ૨
ઇંદ્રિય ચપલ તુરંગને, જે રુધે જ્ઞાનની રાશેરે,
પાને રે, તે બીજો ગુણ શ્રાવક ધરે એ ૩
ક્લેશનણું કારણ ઘણું, જે અર્થ અનાર જ જાણે રે,
આણે રે, તે ત્રીજો ગુણ નિજ મનિધિ એ ૪
ભવ વિડંબનામય અછે, વલી દુખરૂપી દુખ હેતોરે,
ચેતોરે, એમ ચોથો ગુણ અંગીકરે એ ૫
ખિણસુખ વિષય વિષોપમા, એમ જાણી નવી બહુ ઇહેરે,
બીહેરે, તેહથી પંચમ ગુણ વર્યો એ ૬
તીવ્રારંભ તજે સદા, ગુણછ ાનો સભાગી રે,
રાગીરે, નિરારંભજનનો ઘણું એ ૭
માને મત્તમ ગુણ વર્યો, જન પાસ સદૃશ ગૃહવાસો રે,
અભ્યાસો રે, મોહ જિતવાનો કરે એ ૮
અષ્ટમ દંસણ ગુણ ભર્યો, બહુ ભાતે કરે ... ગુરુ ભક્તિ રે,
શક્તિરે, નિજ સદ્દહણાની [illegible] એ ૯

લોકસન્ના મવિ પરિહરે, જાણે ગાડરિઆ પરવાહોરે,
લાહોરે, એમ નવમા ગુણનો સપજે એ   ૧૦.
આગમને આગલ કરે, તે વિણ કુણ મારગ સાખીરે,
ભાખીરે, એમ કિરિયા દશમા ગુણ થકી એ   ૧૧.
આપ અણાધાયે કરે, દાનાદિક ચાર શક્તિ રે,
વ્યક્તિરે, એમ આવે ગુણ ઇગ્યારમો એ   ૧૨.
ચિંતામણિ સરિખો લહી, નવિ મુગ્ધ હસ્યો પણ લાજેરે,
ગાજેરે, નિજ ધર્મે એ ગુણ બારમો એ.   ૧૩.
ધનભવનાદિક ભાવમા, જે નવિ રાગી નવિ દ્વેષીરે,
સમ પેખીરે, તે વિલસે ગુણ તેરમો એ.   ૧૪.
રાગદ્વેષ મધ્યસ્થનો, સમગુણ ચઉદમે ન બાધેરે,
સાધેરે, તે હઠ છાંડી મારગ ભલોએ   ૧૫.
ક્ષણ ભંગુરતા ભાવતો, ગુણ પન્નરમે સેવતોરે,
સંતોરે, ન ધનાદિ સંગતિ કરે એ   ૧૬.
ભાવવિરતિ સેવે મને, ભોગાદિક પર અનુરોધેરે,
બોધેરે, એમ ઉલ્લસે ગુણ સોલમે એ   ૧૭.
આજકાલ એ છાંડીશુ, એમ વેશ્યા પરે નિસનેહા રે,
ગેહોરે, પર માને ગુણ સત્તરમે એ.   ૧૮.
એ ગુણવૃંદે જે ભર્યા, તે શ્રાવક કહીયે ભાવેરે,
પાવેરે, સુજસ પૂર તુઝ ભક્તિથી એ   ૧૯.

૪

(ભાવ સાધુના સાત લક્ષણ સ્વરૂપ. ઢાળ ૧૪ મી)

તે ભાવ સાધુપણુ લહે, જે ભાવ શ્રાવક સાર,
તેહના લક્ષણ સાત છે, સવિ જાણો હો તુ ગુણ-
ભંડાર સાહિબજી સાચી તાહરી વાણી ૧.

કિરિયા મારગ અનુસારણી, શ્રદ્ધાપ્રવર અવિવાદ,
ઋજુભાવે પન્નવણિજ્જના, કિરિયામા હો
નિત્યે અપ્રમાદ સા૦ ૨

નિજશક્તિ સારુ કાજનો, આરંભ ગુણ અનુરાગ,
આરાધના ગુરુ આણની, જેહથી લહીએ હો
ભવજલતાગ સા૦ ૩

માર્ગ સમયની થિતિ તથા, સંવિજ્ઞ બુધની નીતિ,
એ દોઈ અનુસારે ક્રિયા, જે પાલે હો તે ન
લહે ભીતિ સા૦ ૪.

સૂત્રે ભણ્યુ પણ અન્યથા, જુદૃ જ બહુગુણ જાણ,
સંવિજ્ઞ વિબુધે આચર્યું, કાઈ દીસે હો
કાલાદિ પ્રમાણ સા૦ ૫

કલ્પનુ ધરવું ઝોલિકા, ભાજને દવરકદાન,
તિથિ પજૂસણની પાલટી, ભોજનવિધિ હો
ઈત્યાદિ પ્રમાણ સા૦ ૬

વ્યવહાર પાંચે ભાખિયા, અનુક્રમે જેહ પ્રધાન,
આજ તો તેમા જીત છે, તે તજીએ હો
કેમ વગર નિદાન? સા૦ ૭

શ્રાવક મમત્વ અશુધ્ધ વલી, ઉપકરણ વસતિ
આહાર,
સુખશીલ જન જે આચરે, નવિ ધરિયે હો તે
ચિત્ત લગાર સા૦ ૮
વિધિસેવના અવિતૃપ્તિ શુભ, દેશના ખલિત-
વિશુધ્ધિ,
શ્રધ્ધા ધર્મ ઈચ્છા ઘણી, ચઉભેદે હો એમ
જાણે સુબુધ્ધિ સા૦ ૯
દ્રઢ રાગ છે શુભ ભોજ્યમા, જેમ સેવલા
યે વિરૂધ્ધ,
આપદામાહે રસ જાણને, તેમ મુનિને હો
ચરણ તે શુધ્ધ સા૦ ૧૦
જેમ તૃપ્તિ જગ પામે નહી, ધન હીન લેતો રત્ન,
તપ વિનય વૈયાવચ્ચ પ્રમુખ, તેમ કરતો હો
મુનિવર બહુયત્ન સા૦ ૧૧
ગુરુની અનુજ્ઞા લેઇને, જાણતો પાત્ર કુપાત્ર,
તેમ દેશના શુધ્ધી દીએ, જેમ દીપે હો નિજ
સયમ ગાત્ર સા૦ ૧૨
જે કદાચિત લાગે વ્રતે, અતિચાર પક કલક,
આલોયણે તે શોધતા, મુનિ ધારે હો શ્રધ્ધા નિ રા ક સા૦ ૧૩
શ્રદ્ધા થકી જે સર્વ લહે, ગભીર આગમ ભાવ,
ગુરુવચને પન્નવણિજ્જ તે, આરાધક હો હોવે
સરલ સ્વભાવ સા૦ ૧૪

ષટકાય ઘત પ્રમત્તને, પડિલેહણાદિક યોગ,
જાણી પ્રમાદી નવિ હોએ, કિરિયામા હો મુનિ
શુભ સયોગ સા૦ ૧૫

જેમ ગુરુ આર્ય મહાગિરિ, તેમ ઉજમે બલવત,
અલ અવિષય નવિ ઉજમે, શિવભૂતિ હો જેમ
ગુરુ હીલત સા૦ ૧૬

ગુણવતની સ ગતિ કરે, ચિત્ત ધરત ગુણ અનુરાગ,
ગુણલેશ પણ પરનો થુણે, નિજ દેખે હો અવ-
ગુણ વડભાગ સા૦ ૧૭

ગુરુ ચરણસેવા રત હોઇ, આરાધતો ગુરુ-આણ,
આચાર સર્વના મૂળ ગુરુ, તે જાણે હો તે ચતુર
સુજાણ સા૦ ૧૮

એ સાત ગુણ લક્ષણ વર્યો, જે ભાવ સાધુ ઉદાર,
તે વરે સુખ જસ સ પદા, તુજ ચરણે હો જસ
ભક્તિ અપાર સા૦ ૧૯

૫

(સાધુ-ગુણવર્તિ મહાત્માઓની સદ્‌ભાવ-ગુણ-પ્રશ સાપ્રદર્શક
ઢાળ ૧૫ મી)

ધન્ય તે મુનિવરારે, જે ચાલે સમભાવે,
ભવસાયર લીલાએ ઉતરે, સ યમ કિરિયા નાવે ધન્ય૦ ૧

ભોગપંક તજી ઉપર બેઠા, પંકજ પરે જે ન્યારા,
સિંહપરે નિજ વિક્રમ શૂરા, ત્રિભુવન જન આધારા ધન્ય૦ ૨.

જ્ઞાનવંત જ્ઞાનીશું મળતા, તન મન વચને સાચા,
દ્રવ્ય ભાવ સુધા જે ભાખે, સાચી જિનની વાચા ધન્ય૦ ૩.

મૂલ ઉત્તર ગુણ સંગ્રહ કરતા, તજતા ભિક્ષા દોષો,
પગ પગ વ્રત દૂષણ પરિહરતા, કરતા સંયમ પોષો ધન્ય૦ ૪.

મોહ પ્રતે હણતા નિત આગમ, ભણતા સદ્ગુરુ પાસે
દૂષમ કાલે પણ ગુણવંતા, વરતે શુભ અભ્યાસે ધન્ય૦ ૫.

છટ્ઠું ગુણઠાણું ભવ અડવી, ઉલ્લઘણ જેણે લહિઉં,
તસ સોભાગ સકલ મુખ એકે, કેમ કરી જાએ કહિઉં ધન્ય૦ ૬.

ગુણઠાણાની પરિણતિ જેહની, ન છીપે ભવ જંજાલે,
રહે શેલડી ઢાંકી રાખી, કેતો કાલ પરાલે ? ધન્ય૦ ૭.

તેહવા ગુણ ધરવા અણુધીગ, જો પણ સુધૂં ભાખી,
જિન શાસન શોભાવે તે પણ, સુધા સંવેગ પાખી ધન્ય૦ ૮.

સદ્દહણા અનુમોદન કારણ, ગુણથી સંયમ કિરિયા,
વ્યવહારે રહિયા તે ફરસે, જે નિશ્ચય નય દરિયા ધન્ય૦ ૯.

દુક્કરકારથકી પણ અધિકા, જ્ઞાન ગુણે ઇમ તેહો,
ધર્મદાસગણી વચને લહિયે, જેહને પ્રવચન નેહો ધન્ય૦ ૧૦.

સુવિહિત ગચ્છ કિરિયાનો ધોરી, શ્રી હરિભદ્ર કહાય,
એહ ભાવ ધરતો તે કારણ, મુજ મન તેહ સુહાય ધન્ય૦ ૧૧.

સયમ ઠાણ વિચારી જોતા, જો ન લહે નિજ સાખે,
તો જૂઠું બોલીને દુરમતિ, શું સાધે ગુણપાખે? ધન્ય૦ ૧૨
નવિ માયા ધર્મે નવિ કહેવુ, પરજનની અનુવૃત્તિ,
ધર્મ વચન આગમમા કહિયે, કપટ રહિત મનવૃત્તિ ધન્ય૦ ૧૩.
સયમ વિણુ સંયતના થાપે, પાપ શ્રમણ તે ભાખ્યો,
ઉત્તરાધ્યયને સરલ સ્વભાવે, શુદ્ધ પ્રરૂપક દાખ્યો ધન્ય૦ ૧૪
એક બાલ પણ કિરિયા નયે, જ્ઞાન નયે નવિ બાલા,
સેવા યોગ્ય સુસયતને તે, બોલે ઉપદેશમાલા ધન્ય૦ ૧૫
કિરિયાનયે પણ એક બાલ તે, જે લિંગી મુનિરાગી,
જ્ઞાનયોગમા જસ મન વરતે, તે કિરિયા સોભાગી ધન્ય૦ ૧૬
બાલાદિક અનુકૂલ કિયાથી, આપે ઈચ્છા યોગી,
અધ્યાતમ સુખ યોગ અભ્યાસે, કેમ નવિ કહિએ યોગી ?
ધન્ય૦ ૧૭
ઉચિત ક્રિયા નિજશક્તિ છાડી, જે અતિવેગે ચડતો,
તે ભવસ્થિતિ પરિપાક થયા વિણ, જગમા દીસે પડતો ધન્ય૦ ૧૮
માચે મોટાઈમા જે મુનિ, ચલવે ડાકડમાલા,
શુધ્ધ પ્રરૂપણ ગુણ વિણ ન ઘટે, તસ ભવ અરહટ
માલા ધન્ય૦ ૧૯.
નિજ ગુણ સચે, મન નવિ ખચે, ગ્રન્થ ભણી જન વચે,
લુચે કેશ ન મુચે માયા, તો વ્રત ન રહે પચે ધન્ય૦ ૨૦
યોગગ્રન્થના ભાવ ન જાણે, જાણે તો ન પ્રકાશે,
ફોગટ મોટાઇ મન રાખે, તસ ગુણ દૂરે નાસે ધન્ય૦ ૨૧.

મેલે વેશે મહિયલ મ્હાલે, બકપરે નીચો ચાલે,
જ્ઞાન વિના જગ ધંધે ઘાલે, તે કેમ મારગ ચાલે ? ધન્ય૦ ૨૨.

પરપરિણતિ પોતાની માને, વરતે આરત ધ્યાને,
બંધ મોક્ષ કારણ ન પિછાને, તે પહિલે ગુણઠાણે ધન્ય૦ ૨૩

કિરિયા લવ પણ જે જ્ઞાનીનો, દૃષ્ટિ થિરાદિક લાગે
તેથી સુજશ લહીજે સાહિબ, સીમંધર તુઝ રાગે-
ધન્ય તે મુનિવરારે, જે ચાલે સમભાવે ૨૪.

સમાપ્ત.

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત

આઠ દૃષ્ટિની ઢાળો

ઢાળ ૧ લી

[ચતુર સનેહી મોહના—એ દેશી]

શિવસુખ કારણ ઉપદિશી, યોગતણી અડ દિટ્ઠી રે,
તે ગુણ થુણી જિન વીરનો, કરશું ધર્મની પુટ્ઠી રે
વીર જિનેશ્વર દેશના ૧

સઘન અઘન દિન રયણીમા, બાલ વિકલ ને અનેરા રે,
અર્થ જુવે જેમ જૂજુઆ, તેમ ઓઘ નજરના ફેરા રે વીર૦ ૨

દર્શન જે થયા જૂજૂઆ, તે ઓઘ નજરને ફેરે રે;
ભેદ સ્થિરાદિક દૃષ્ટિમા, સમકિત દૃષ્ટિને હેરે રે વીર૦ ૩

દર્શન સકલના નય ગ્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે,
હિત કરી જનને સંજીવની, ચારો તેહ ચરાવે રે વીર૦ ૪

દૃષ્ટિ સ્થિરાદિક ચારમા, મુક્તિ પ્રયાણ ન ભાજે રે,
રયણી શયન જેમ શ્રમ હરે, સુર નર સુખ તેમ છાજે રે વીર૦ ૫

એહ પ્રસંગથી મે કહ્યુ, પ્રથમ દૃષ્ટિ હવે કહીએ રે,
જિહાં મિત્રા તિહા બોધ જે, તે તૃણ-[1]અગ્નિસો લહીએ રે વીર૦ ૬

વ્રત પણ ઈહાં યમ સંપજે, ખેદ નહી શુભ કાજે રે,
દ્વેષ નહીં વળી અવરશુ, એ ગુણ અંગ વિરાજે રે વીર૦ ૭

યોગના બીજ ઇહા ગ્રહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામો રે,
ભાવાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્વેગ સુઠામો રે વીર૦ ૮

---

૧ ઘાસની અગ્નિ જેવો

દ્રવ્ય અભિગ્રહ પાળવા, ઔષધ પ્રમુખને દાને રે,
આદર આગમ આશાતી, લિખનાદિક બહુમાને રે વીર૦ ૯
લેખન પૂજન આપવું, શ્રુત વાચના ઉદ્‌ગ્રાહો રે,
ભાવ વિસ્તાર સજ્ઝાયથી, ચિંતન ભાવન ચાહો રે વીર૦ ૧૦
બીજ કથા ભલી સાંભળી, રોમાંચિત હુવે દેહ રે,
એહ અવચક યોગથી, લહીએ ધર્મ સનેહ રે વીર૦ ૧૧
સદ્‌ગુરુ યોગ વદન ક્રિયા, તેહથી ફળ હોય જેહ રે,
યોગ ક્રિયા ફળ ભેદથી, ત્રિવિધ અવચક એહ રે વીર૦ ૧૨
ચાહે ચકોર તે ચંદને, મધુકર માલતી ભોગી રે,
તેમ ભવ્ય સહજ ગુણે હોયે, ઉત્તમ નિમિત્ત સંયોગી રે વીર૦ ૧૩
એહ અવચક યોગ તે, પ્રગટે ચરમાવર્તે રે,
સાધુને સિદ્ધદશા સમુ, બીજનું ચિત્ત પ્રવર્તે રે વીર૦ ૧૪
કરણ અપૂર્વના નિકટથી, જે પહેલુ ગુણઠાણુ રે,
મુખ્યપણે તે ઈહા હોયે, સુયશ વિલાસનુ ટાણુ રે વીર૦ ૧૫

ઢાળ ૨ જી

[મન મોહન મેરે—એ દેશી]

દર્શન તારા દૃષ્ટિમાં મન મોહન મેરે, [૧]ગોમય અગ્નિ સમાન રે, મ૦
શૌચ સંતોષ ને તપ ભલુ, મ૦ સજ્ઝાય ઈશ્વર ધ્યાન રે મ૦ ૧
નિયમ પંચ ઈહાં સંપજે, મ૦ નહિ કિરિયા ઉદ્વેગ રે, મ૦
જિજ્ઞાસા ગુણતત્ત્વની, મ૦ પણ નહિ નિજહઠ ટેગ (ક) રે મ૦ ૨

---

૧ છાણાના અગ્નિ જેવો

એહ દૃષ્ટિમા વર્તતા, મ૦ ચોગ કથા બહુ પ્રેમ રે; મ૦
અનુચિત તેહ ન આદરે, મ૦ વાળ્યો વળે જેમ હેમ રે મ૦ ૩
વિનય અધિક ગુણીનો કરે, મ૦ દેખે નિજ ગુણહાણ રે, મ૦
ત્રાસ ધરે ભવભયથકી મ૦ ભવ માને દુખ ખાણ રે મ૦ ૪
શાસ્ત્ર ઘણા મતિ થોડલી, મ૦ શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણ રે, મ૦
સુયશ લહે એ ભાવથી, મ૦ ન કરે જૂઠ ડફાણ રે મ૦ ૫

ઢાળ ૩ જી

[પ્રથમ ગોવાલતણે ભવેજી—એ દેશી]

ત્રીજી દૃષ્ટિ બલા કહી જી, કાષ્ઠ અગ્નિ સમ બોધ,
ક્ષેપ નહિ આસન સધે જી, શ્રવણ સમીહા શોધ રે
જિનજી ! ધન્ય ધન્ય તુજ ઉપદેશ ૧

તરુણ સુખી સ્ત્રી પરિવર્યો જી, જેમ ચાહે સુરગીત,
સાંભળવા તેમ તત્ત્વને જી, એ દૃષ્ટિ સુવિનીત રે જિનજી૦ ૨

[૨]મરિએ બોધ પ્રવાહની જી, એ વિણ શ્રુત થલકૂપ
શ્રવણ સમીહા તે કીસી જી, [૩]શયિત સુણે જેમ ભૂપ રે જિનજી૦ ૩

મન રીઝે તન ઉલ્લસે જી, રીઝે બુઝે એક તાન,
તે ઇચ્છા વિણ ગુણકથા જી, બહેરા આગળ ગાન રે જિનજી૦ ૪

વિઘન ઇહાં પ્રાયે નહીં જી, ધર્મહેતુમા હોય,
અનાચાર પરિહારથી જી, સુયશ મહોદય હોય રે જિનજી૦ ૫

---

૨ તળાવરી ૩ સૂતો

ઢાળ ૪ થી.

[ઝાંઝરિયા મુનિવરની દેશી]

યોગ દૃષ્ટિ ચોથી કહી જી, દીપ્રા તિહાં ન ઉત્થાન,
પ્રાણાયામ તે ભાવથી જી, દીપ-પ્રભા સમ જ્ઞાન
મનમોહન જિનજી! મીઠી તાહરી વાણ ૧
બાહ્યભાવ રેચક ઇહાં જી, પૂરક અંતરભાવ,
કુંભક સ્થિરતા ગુણે કરી જી, પ્રાણાયામ સ્વભાવ મન૦ ૨
ધર્મ અર્થે ઇહાં પ્રાણને જી, છોડે પણ નહી ધર્મ,
પ્રાણ અર્થે સંકટ પડે જી, જુવો એ દૃષ્ટિનો મર્મ મન૦ ૩
તત્ત્વ શ્રવણ મધુરોદકે જી, ઇહાં હોય બીજ પ્રરોહ,
ખાર ઉદક સમ ભવ તજે જી, ગુરુ ભક્તિ અદ્રોહ મન૦ ૪
સૂક્ષ્મ બોધ તો પણ ઇહાં જી, સમકિત વિણ નવિ હોય,
વેદ્ય સંવેદ્ય પદે કહ્યો જી, તે ન અવેદ્યે જોય મન૦ ૫
વેદ્ય બંધ શિવ હેતુ છે જી, સંવેદન તસ નાણ,
નય નિક્ષેપે અતિ ભલું જી, વેદ્ય સંવેદ્ય પ્રમાણ મન૦ ૬
તે પદ ગ્રંથિભેદથી જી, છેહલી પાપ પ્રવૃત્તિ,
તસ લોહ પદ ધૃતિ સમી જી, તિહાં હોય અંત નિવૃત્તિ મન૦ ૭
એહ થકી વિપરીત છે જી, પદ તે અવેદ્ય સંવેદ્ય,
ભવાભિનંદી જીવને જી, તે હોય વજ્ર અભેદ્ય મન૦ ૮
લોભી કૃપણ [1]દયામણો જી, માયી મચ્છર ઠાણ,
ભવાભિનંદી ભય ભર્યો જી, અફળ આરંભ અયાણ મન૦ ૯
એવા અવગુણવંતનું જી, પદ છે અવેદ્ય કઠોર,
સાધુસંગ આગમતણો જી, તે જીત્યો ધુર [2]ઘોર મન૦ ૧૦

---

૧ દયાના ડોળવાળો ૨ મોહનીય કર્મ

તે છતે સહેજે ટળે જી, વિષમ કુતર્ક પ્રકાર,
દૂર નિકટ હાથી હણે જી, જેમ એ બઠર વિચાર મન૦ ૧૧
હું પામ્યો સંશય નહી જી, મૂરખ કરે એ વિચાર,
આળસુઆ ગુરુ શિષ્યનો જી, તે તો વચન પ્રકાર મન૦ ૧૨
પી (એ) જે તે [1]પતિઆવવું જી, આપ મતે અનુમાન,
આગમને અનુમાનથી જી, સાચું લહે સુજ્ઞાન મન૦ ૧૩
નહી સર્વજ્ઞ જૂજૂઆ જી તેહના જે વળી દાસ,
ભગતિ દેવની પણ કહી જી, ચિત્ર અચિત્ર પ્રકાશ મન૦ ૧૪
દેવ સંસારી અનેક છે જી, તેહની ભક્તિ વિચિત્ર
એક રાગ પર દ્વેષથી જી, એક મુક્તિની અચિત્ર મન૦ ૧૫
ઇંદ્રિયાર્થગત બુદ્ધિ છે જી, જ્ઞાન છે આગમ હેત,
અસમોહ શુભ કૃતિ ગુણે જી, તેણે ફળ ભેદ સંકેત મન૦ ૧૬
આદર કિરિયા રતિ ઘણી જી, વિઘન ટળે મિલે લચ્છી,
જિજ્ઞાસા બુધ-સેવના જી, શુભ કૃતિ ચિન્હ પ્રત્યચ્છી મન૦ ૧૭
બુદ્ધિક્રિયા ભવફળ દિયે જી, જ્ઞાનક્રિયા શિવ અંગ,
અસમોહ ક્રિયા દિયે જી, શીઘ્ર મુક્તિ ફળ ચંગ. મન૦ ૧૮
પુદ્ગલ રચના કારમી જી, તિહાં જસ ચિત્ત ન લીન,
એહ માર્ગ તે શિવતણો જી, ભેદ [2]લહે જગદીન મન૦ ૧૯
શિષ્ય ભણી જિન દેશના જી, કહે જન પરિણતિ ભિન્ન,
[3]કહી મુનિની નય દેશના જી, પરમારથથી અભિન્ન મન૦ ૨૦
શબ્દભેદ ઝગડો કિસ્યો જી ?, પરમારથ જો એક,
કહો ગંગા કહો સુરનદી જી, વસ્તુ ફરે નહી છેક મન૦ ૨૧

---

૧ ચોક્કસ કરવું પ્રતીત કરવી ૨ લખે-જાણે ૩ પ્રકાશ્યું-કહે

ધર્મ ક્ષમાદિક પણ મિટેજી, પ્રગટે ધર્મ સન્યાસ,
તો ઝગડા [1]ઝાટાતણો જી, મુનિને કવણ અભ્યાસ મન૦ ૨૨
અભિનિવેશ સઘળો તજી જી, ચાર લહી જેણે દૃષ્ટિ,
તે લેશે હવે પાંચમી જી, સુયશ અમૃત ઘન વૃષ્ટિ મન૦ ૨૩

ઢાળ ૫ મી.

[ધન્ય ધન્ય સંપ્રતિ સાચો રાજા—એ દેશી]

દૃષ્ટિ સ્થિરામાંહે દર્શન નિત્ય, રતન-પ્રભા સમ જાણો રે,
ભ્રાંતિ નહિ વળી બોધ તે સૂક્ષ્મ, પ્રત્યાહાર વખાણો રે ૧
એ ગુણ વીરતણો ન વિસારું, સંભારું દિન-રાત રે,
પશુ ટાળી સુરરૂપ કરે જે, સમકિતને અવદાત રે એ૦ ૨
બાળ ધૂલિ ઘર લીલા સરખી, ભવ ચેષ્ટા ઈહાં ભાસે રે,
ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સવિ ઘટમાં પ્રગટે, અષ્ટ મહાસિદ્ધિ પાસે રે એ૦ ૩
વિષયવિકારે ન ઇંદ્રિય જોડે, તે ઈહાં પ્રત્યાહારો રે,
કેવળ જ્યોતિ તે તત્ત્વ પ્રકાશે, શેષ ઉપાય અમારો રે એ૦ ૪
શીતળ ચંદનથી પણ ઉપન્યો, અગ્નિ દહે જેમ વનને રે,
ધર્મજનિત પણ ભોગ ઈહાં તેમ, લાગે અનિષ્ટ તે મનને રે એ૦ ૫
અંગે હોય ઈહાં અવિનાશી, પુદ્ગળ જાળ તમાશી રે,
ચિદાનંદઘન સુયશ વિલાસી, કેમ હોય જગનો આશી રે? એ૦ ૬

---

૧ પા૦ ઝોટા

ઢાળ ૬ ઠ્ઠી

[બોળીડા હંસા રે વિષય ન રાચીએ—એ દેશી]

અવપરા રે ! રહિત નિઠુર નહિ, અ૫ હોય દોય નીતિ,
ગંધ તે સારો કાંતિ પ્રસન્નતા, સુસ્વર ¹પ્રમુખ પ્રવૃત્તિ
ધન્ય ધન્ય શાસન શ્રી જિનવરતણુ ૧
ધીર પ્રભાવી રે આગળ યોગથી, મિત્રાદિક યુત ચિત્ત,
લાભ ઇષ્ટનો દ્વંદ્વ અધૃષ્યતા, જનપ્રિયતા હોય નિત્ય ધન્ય૦ ૨
નાશ દોષનો રે તૃપ્તિ પરમ લહે, સમતા ઉચિત સંયોગ,
નાશ વૈરનો રે બુદ્ધિ ઋતંભરા, એહ નિષ્પન્નહ યોગ ધન્ય૦ ૩
ચિહ્ન યોગના રે જે પર ગ્રંથમાં, યોગાચાર્યે દિટ્ઠ,
પંચમ દૃષ્ટિથકી તે જોડીએ, એહવા તેહ ગરિટ્ઠ ધન્ય૦ ૪
છઠ્ઠી દિટ્ઠી રે હવે કાંતા કહું, તિહાં ²તારાભ પ્રકાશ,
તત્ત્વમીમાંસા રે દૃઢ હોય ધારણા, નહિ અન્ય શ્રુતનો સંવાસ ધન્ય૦ ૫
મન મહિલાનું રે વ્હાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત,
તેમ શ્રુતધર્મે રે એહમાં મન ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત ધન્ય૦ ૬
એહવે જ્ઞાને રે વિઘન નિવારણ, ભોગ નહિ ભવહેત,
નવિ ગુણ દોષ ન વિષય સ્વરૂપથી, મન ગુણ અવગુણ ખેત ધન્ય૦ ૭
માયા પાણી રે જાણી તેહને, લંઘી જાય અડોલ,
સાચું જાણી રે તે બીં'તો રહે, ન ચળે ડામાડોલ ધન્ય૦ ૮
ભોગ તત્ત્વને રે એ ભય નવિ ટળે, જૂઠા જાણે રે ભોગ,
તે એ દૃષ્ટિ રે ભવ સાયર તરે, લહે વળી સુયશ સંયોગ ધન્ય૦ ૯

---

૧ પ્રથમ પા૦ ૨ તારા જેવો

ઢાળ ૭ મી.

[એ છીંડી કિહાં રાખી—એ દેશી]

અર્ક-પ્રભા[1] સમ બોધ પ્રભામાં, ધ્યાન-પ્રિયા એ દિટ્ઠિ,
તત્ત્વતણી અતિપત્તિ ઇહાં વળી, રોગ નહિ સુખ-પુટ્ઠિ રે
ભવિકા ! વીર વચન ચિત્ત ધારો ૧

સઘળું પરવશ તે દુ:ખ લક્ષણ, નિજ વશ તે સુખ લહીએ,
એ દૃષ્ટે આતમ ગુણ પ્રગટે, મ્હોં સુખ તે કોણ કહીએ રે! ભવિકા૦ ૨

નાગર સુખ પામર નવિ જાણે, વલ્લભ સુખ ન કુમારી,
અનુભવ વિણુ તેમ ધ્યાન તણું સુખ, કોણ જાણે નરનારી રે?
ભવિકા !૦ ૩

એહ દૃષ્ટિમાં નિર્મળ બોધે, ધ્યાન સદા હોય સાચું,
દૂષણ રહિત નિરંતર જ્યોતિ, રતન તે દીપે જાચું રે ભવિકા !૦ ૪

વિષભાગક્ષય શાંતવાહિતા, શિવમાર્ગ ધ્રુવ નામ,
કહે અસંગ ક્રિયા ઇહાં યોગી, વિમળ **સુયશ** પરિણામ રે ભવિકા૦ ૫

ઢાળ ૮ મી

[તુજ સાથે નહિ બોલું મારા વ્હાલા—એ દેશી]

દૃષ્ટિ આઠમી સાર સમાધિ, નામ **પરા** તસ જાણું જી,
આપ સ્વભાવે પ્રવૃત્તિ પૂરણ, શશિસમ બોધ વખાણું જી,
નિરતિચારપદે[2] એ યોગી, કહીએ નહિ અતિચારી જી,
આરોહે આરૂઢે ગિરિને, તેમ એહની ગતિ ન્યારી જી ૧

---

૧ સૂર્યની કાંતિ જેવો ૨ પાઠાંતર-નિરતિચાર પદ એહમાં યોગી

ચંદન ગંધ સમાન ક્ષમા ઈહા, વાસકને ન ગવેષે જી,
આસંગે વર્જિત વળી એહમાં, કિરિયા નિજ ગુણ લેખે જી,
શિક્ષાથી જેમ રતન નિયોજન, દૃષ્ટિ ભિન્ન તેમ એહો જી,
તાસ નિયોગે કરણ અપૂરવ, લહે મુનિ કેવળ ગેહો જી ૨

ક્ષીણ દોષ સર્વજ્ઞ મહામુનિ, સર્વ લબ્ધિ ફળ ભોગી જી,
પર ઉપકાર કરી શિવસુખ તે, પામે યોગી અયોગી જી,
સર્વ શત્રુક્ષય સર્વ વ્યાધિ લય, પૂરણ સર્વ સમીહા જી,
સર્વ અર્થયોગે સુખ તેહથી, અનંતગુણહ નિરીહા જી ૩

એ અડ દિટ્ઠી કહી સંક્ષેપે, યોગશાસ્ત્ર સંકેતે જી,
કુળ યોગીને પ્રવૃત્ત ચક્ર જે, તેહ તણે હિત હેતે જી,
યોગીકુળે જાયા તસ ધર્મે, અનુગત તે કુળયોગી જી,
અદ્વેષી ગુરુ દેવ [1]દ્વિજ પ્રિય, દયાવંત ઉપયોગી જી ૪

શુશ્રૂષાદિક [2]અડગુણ સંપૂરણ, પ્રવૃત્ત ચક્ર તે કહીએ જી,
યમદ્વય લાભી પર દુગ અર્થી, આદ્ય અવંચક લહીએ જી,
ચાર અહિંસાદિક યમ ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ સ્થિર સિદ્ધનામે જી,
શુદ્ધ રુચિએ પાળે અતિચારહ-ટાળે ફળ પરિણામે જી ૫

કુળયોગી ને પ્રવૃત્ત ચક્રને, શ્રવણ શુદ્ધિ પક્ષપાત જી,
યોગ દૃષ્ટિ ગ્રંથે હિત હોવે, તેણે કહી એ વાત જી,
શુદ્ધ ભાવ ને સૂની કિરિયા, બેમાં અંતર કે'તો જી,
ઝળહળતો સૂરજ ને ખજૂઓ, તાસ તેજમાં જેતો જી ૬

---

૧ બ્રહ્મચર્ય ૨ આઠ ગુણ

શુદ્ધ ભાવ એ તેહને કહીએ, જેહશું અંતર ભાંજે જી,
જેહશું ચિત્ત પડતર હોવે, તેહશું ગુહ્ય ન છાજે જી,
યોગ્ય અયોગ્ય વિભાગ અલહનો, કરશે મોટી વાતોજી,
ખમશે તે પંડિત પરિષદમાં, મુષ્ટિપ્રહાર ને લાતો જી

સભા ત્રણ શ્રોતા ગુણ અવગુણ, નંદીસૂત્રે દીસે જી,
તે જાણી એ ગ્રંથ યોગ્યને, દેજો સુગુણ જગીશે જી,
લોક પૂરજો નિજ નિજ ઈચ્છા,-યોગભાવ ગુણ રયણે જી,
શ્રી નયવિજય વિબુધ પય સેવક, વાચક યશને વયણે જી

ધર્મ સાધના સમાસ

